

A. SINKEL

MUSTA RISTI IKKE ALL

A. SINKEL

MUSTA RISTI IKKE ALL

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN
1956

Kunstiliselt kujundanud
H. OLVET

HÄMAR PÄEV

Ta avas tareukse. Hahkjas ehavalgus, mis vaevaselt immitses läbi seapõiest aknakese, ei ulatunud kaugemale mustunud, tahumata palkseinast ja heitis muldpõrandale ainult kahvatut kuma.

Tagapool, pimedikus, pääses midagi liikuma.

«Kes seal on?»

«Mina . . . Õnneleid.»

Leelõukas lõid hõõguma tuha alt väljakraabitud söed. Viivu pärast praksatas põlema peerg.

Suitsune, virvendav valgus hüples keskealisel kõhnal naisenäol. Naeratus püüdis asjata elustada suuri, muredest varjutatud silmi.

«Ennäe, saab ka küdi üle pika aja näha. Mis sind siis nii kaugele tõi?»

«Ähh!» viskas külaline, esimesi habemekarvu kasvatav poiss, käega. «Tea, kus Vahur ise on?»

«Sooh, või kohe meestejuttude peal väljas,» muheles naine, lükates külalise poole kolmejalgse järi.

Poiss laskus sellele väsimusega, mille oli jalgadesse vajutanud kuue penikoorma vantsimine mööda kevadisi, poripõhjaseid Alenpohise teid.

Ta lasi vaikides pilgul libiseda üle tare vaese sisustuse. Jah, ka siin polnud elu viimase aasta jooksul paremaks läinud. Lage, näljane kirst vahtis tühja kruubiuhmrit. Kolde haigutav suu näis matsutavat niisama tühja pada. Vibu otsas õõtsuv kätki kiikas mustunud, igipõlist lauda, otsekui küsides, et miks peab too alati tühi olema, kui tema täis on?

Kerise taga nurgas liigutas midagi nahkadega kaetud asemel.

Lapsehääl päris uudistades:

«Memm, kes sealt tuli?»

«Õnneleiust lell, Leelikene!»

Seitsmeaastane tüdrukuke poetus asemelt ja ruttas külalise sülle. Hetkeks täitis jutuvadin kogu madala kambri.

Nad ei märganudki, millal avanes uks ja sisse astus majaisa ise. See oli pikka kasvu, tõmmu, teravate näojoontega mees, kelle kondiseid põski ja nurgelist lõuga piiras aastaist hõbetama löönud habe.

Niikaua kui ta end vammusest vabastas, sigisid ka esimesed napid jutujätkud.

«Noh, vennas, või siis jälle siinpool.»

«Seda'p küll, Vahur.»

«Pole sind ammu näinud ... Mis teeb isa Leemet ja ta pere?»

Poiss otsis viivu sõnu ja asus siis katkendlikult jutustama nagu inimene, kes peab rääkima sellest, mis on niikuinii teada, ja vaikima millestki, mis ootab keelelt pääsu.

«Elame kah kuidagi ... Nagu nüüdseil päevil elatakse ...»

Vahur noogutas. Too polnud just lõbus pajatus, mille peale nad olid sattunud. Aga ta polnud oma kodukohta ja raugast isa näinud enam rida talvesid ja süda kipitas värskete sõnumite järele.

«Salved ei pea uudseviljani vastu?»

«Seda jah ...» vastas poiss. «Salvede järgi see elamine ju käib ... Uudseviljast kuni madisepäevani jätkub tast parajasti peost suhu ... aga sealt edasi — on järg üsna vilets ...»

«Vana lugu ...» möönis Vahur. «Ega ta siingi teisiti

ole... Noh aga — vana Leemet? On ta sama kõbus kui mullu?»

Poiss vahtis kibestunud ilmega tuld.

«Peale mullukevadist Järva foogti sõjakäiku, kus mõlemad velled surma said, pole Leemet enam Leemet... Nagu oleks elusooned läbi lõigatud. Põduraks jäi ja pereisaametki pole enam kondi järgi... Või mida suudabki teha vanamees, kes näinud kaheksatkümmend talve — kahe adramaaga, kui tal peale minu õieti enam kedagi abiks pole. Veli Unnepäeva leske ei saa ju arvesse võtta, sel iga päev neli last sabas. Nendegagi toimetamist...»

Vahur sirutas külmast punetavad peod lõkke kohale.

«Jah, see oli isale löögiks... Eks ta rääkinud juba sellest ajast peale, kui minu mälu päevi tagasi võtab, et kõik ta töö ja vaev — Kõnnumetsa alepõllud — jäävad poegadele... Aga varsti pole tal enam ei ühte ega teist... Pole põldu ega ka poegi...»

«Mis seal varsti...» surus Õnneleid läbi hammaste. «Ongi ju käes...»

Vahur tõstis küsivalt pilgu.

Viivuks libises vaikus läbi tare.

«See on — kuidas? On siis midagi juhtunud?»

Poiss poetas sõnu, pilk muldpõranda konarustel.

«Paljugi on juhtunud, vennas... Kõnnumetsa põllud on vanale Leemetile liiga head. Said uue peremehe.»

«Uue peremehe?»

«Uue... Seesugune oli Järva foogti käsk, kui ta viimasel kohtupäeval maksuraamatusse lasi paranduse teha — Kõnnu vardja nimele. Noh see — ihus juba ammu hammast... Leemeti põllulappidele.»

Vahur tõusis üllatusest püsti. Kobas hetkeks pilguga nurkades värelevat pimedust, nagu tahaks sealt pihku saada head nõu. Astus mõtlikul sammul edasi-tagasi, tammumine aga ei toonud tarkust juurde ja tal tuli järile tagasi istuda.

«Soo! Seda ma kartsingi. See on siis tasuks selle eest, et vana Leemeti kaks poega pidid foogtiisanda ahnuse pärast elu jätma.»

«Tänuks ta olla mõeldudki,» jätkas poiss sapiselt. «Foogt ütles Leemetile, et sina vana mees, oled põldu

küllalt orjanud, seda peaks nüüd tegema sinu pojad. Aga et need otsa said, ei tahtvat ta seda koormat vanamehe peale jätta, vaid — panevat kellegi teise peale. Nii et olgu Leemet tänulik, et teda raskest orjusest on vabastatud...»

«Oskab, see teie maaisand, inimesi alles lohutada...» lausus Vahur mõtlikult. «Juttki on tal nagu ohelik. Painduv ja libe. Kõlbab sidumiseks ja poomiseks...»

Vennad vaikisid.

Vahur sirutas mõtlikult oma pikki karedaid töömehesõrmi, surus neid kokku ja sirutas uuesti välja, nagu otsiks tõde rusika seest.

«Nii... Ja mis sina siis mõtled peale hakata?»

«Mina?» lausus Õnneleid. «Ei mul ole mõelda ühtigi! Minu eest mõtleb foogtiisand... Jüripäevast saati olen määratud tema abiväkke sõjasulaseks.»

«Sa saatan!» ägestus Vahur. «Kahe mehe kustutamisest oli talle veel vähe. Mis ta õige arvab! On's Leemeti suguvõsa... tapaloomadeks ostetud või?»

«Eks Leemetki käis... selle asja pärast lossis. Pikka juttu seal teha ei lastud. Otsus olla tehtud maaõiguse järgi ja asi valmis.»

Vahur ei vastanud midagi. Või millest siin oligi enam rääkida. See oli asi, mida nüüd juhtus igal pool ja alatihti. Veremati peale näisid isandad veelgi ahnemad olevat kui muude andamite peale. Verega vaeti Pihkva- ja Leedumailt toodud hõbedat, selle varal nõristati rikkust linnuse varakambreisse...

Maaõigus, muigas Vahur kibestunult. Jah, see oli vana õigus, aga aastakümned polnud maarahvast õpetanud tast aru saama. Kas ei rõhutanud nood ristimantlikandjad igal võimalusel, et maarahva kohus on tasuda andameid, isandate kohus aga — kaitsta oma alamaid vaenlaste eest. See pidi olema maarahva õigus, et neid kaitseb isandate mõõk. Nii ta oli kirja pandud kuningate ja vürstide seadusteraamatuisse. No-jah — see oli maaõigus. Aga mis õigus oli too, mis pani maarahvast oma verega kaitsma — isandate röövkäike? Kas nende küla, see Madara, asus Pihkvamail, et Põltsamaa foogt seda peaaegu igal kevadel käis maarahva lipkondadega külastamas. Või too — Paide oma! Või need kümned teised

isandad, kelle küüned näisid aina sügelevat tapluste järele . . .

Jah, ilusaid päevi oli raugapõli Leemetile andnud! Enne võeti pojad, siis maa. Mis jäi veel võtta? Vabadus? Elu? Mis maksis ilma maata adramehe vabadus? Lindprii inimese vabadus? . . . Või mis maksis elu — säärase vabaduse juures!

Vahur oleks tahtnud sülitada.

Lõpuks ta katkestas vaikuse.

«Sinu asi, Õnneleid, tuleb läbi mõelda. Maaisandatel kuulukse käimas olevat uus nõu sõjakäiguks pihkvalaste vastu. Ja et too Järva foogt sind mitte sadulailustuseks, vaid tapaloomaks on määranud, see on kah selge. Sul on omalgi niipalju päevi seljataga, et tead, mis amet see abivägede sõjasulase oma on . . . Vantsida kolm nädalat selleks, et lasta end maha lüüa esimeses palavas paigas, kust isandad ise ratsa, raudsärgi varjus jõuavad pageda . . . Ei — seda mitte!»

Ta vaatas noorimale vellele mõtlikult otsa. Selle poisilikust, lahjast näost võis lugeda kimbatust ja tuska. Noh, tol seitsmeteistkümne-aastasel polnud kerge määrata oma päevi ega jalaastumisi. Ta silm ju alles hakkas elu jaoks lahti minema. Aga otsustada tuli.

«Mis Leemet sinu asjast arvab?»

Poiss kehitas õlgu. «Käskis pageda. Kui saab — Rävalasse. Soovitas sinult nõu pärida.»

«Rävalasse . . .» kaalutles Vahur. «Seal on ärakaranud talupoegi sinutagi küll ja kuidas nad kõik sinna ära mahuvad, seda ei mõista ma isegi . . . Aga minna tuleb! See on selge. Sa oled noor, sul pole peret ega midagi. Lähed ja kaod nagu vits vette . . . Leiad linnas eestkostja . . . elad aastakese kuidagi varjul ja oled vaba mees valmis. Ei hakka sinu peale foogti ega komtuuri hammas . . . Kõnnusse jääda pole sul mõtet. Leemeti suguvõsa ei ole maaisandale enam midagi võlgu. Ta on andnud ühe põlve töövaeva ja kahe mehe vere! Sellest aitab. Aitab!»

Vahur raksatas peoga lauale. See oli otsustatud. Vana Leemeti nõu oli õige.

«Ainult . . . mis saab Leemetist enesest? Tal tuleb sinu pärast kimbatusi, see on selge . . . Aga selge on ka see,

et neil temalt enam midagi võtta pole. Ei usu, et nad puupaljast rauka kiusama hakkavad ... Nojah — kui kibedaks läheb, tulgu siia. Meil pole just küllust, aga küllap ajame läbi. Eks aeg too ise arutust...»

Perenaine oli hakanud leelõuka ees talitama. Leelist tütar lippas ringi, kandes eeskojast toidunõusid lauale. Avas siis räpna ja lasi välja ülearuse suitsu, mis näis vahepeal laest maani vajuvat.

Veidi hiljem auras laual õhtueine.

«Saima on kange kokk,» tähendas Vahur muiates. «Oskab ka siis veel midagi patta panna, kui ait ja salved ammu haigutavad ... Toomapäevaks lõppes viimane lambaliha-kild. Siis aitas Tõnn soku metsas kinni napsata. Sellest jätkus maarjapäevani. Noh, talv oli külm. Igale poole sigines hunte ja jahiloomadega jäi asi üsna räbalaks. Nädalate kaupa ei puutunud ühtegi ammu ette. Mõtlesin, et tuleb hambad varna panna. Aga näe, lauale hakkasid tekkima leemed — justkui imeväega. Kuivatatud oblikatest, kalmusejuurikatest ... tea mis metsataimedest. Aidanurgast kargas välja mulluaastase tarvapulli säärekont. Kui selle korra leemest läbi tõmbad, kohe rammulõhn juures...»

Nukker naljatus elustas viivuks tõsiseid nägusid. Siis hakkasid lusikad vastu tühjeneva leemevaagna äärt klõbisema.

Kätkist kuuldus lapse nuttu.

Saima tõusis ja äigas vibu. Häälitsus vaikis pikkamööda.

«Kuidas Ukoga on?»

«Mis seal olla ... Ihu kuumab ikka edasi. Juba neljandat päeva ei võta midagi suhu. Silmakesed kogu aja kinni, viskleb nagu vaevatu...» Saima ohkas raskelt «Kui Taara ise ei avita, siis ma küll ei tea, mis saab...»

Tarre roomas nukker vaikus. Ema hääl kippus murduma. Ta lükkas peoga üle niiskuvate silmade.

«Pole ju midagi anda... Imetajat must pole, hädavaevalt püsin jalul. Oleme katsunud anda jahuleent. See aganasegu salvenurgast pole ju temasugusele. Lükkab tagasi ... Peaks ometi kevad kiiremini tulema! Saaks mõne kalamaimu, marju ...»

Vaikides murti odrakäkki. See oli segu sitkeist kliidest,

õlerisust ja rabedast mõrkjast purust, mille maitse oli tuttav kõigile neile, kes õnnistatud Maarjamaal aastal 1342 oma palehigis leiba sõid. See oli männikoore-leib, maarahva igakevadine söögipoolis.

Kaljakapa tühjaks rüübanud, tõusis Õnneleid laua tagant.

«Noh, kuhu siis?» imestas Vahur. «Jääd ju meile öömajale?»

Õnneleid raputas pead. «Ei või, Vahur. Pean veel sel ööl katsuma tagasi jõuda. Järvamaa piiril on liikumas foogti sõjasulaste salgad, piiratakse vabadusse pagenud maarahvast... Päeva ajal ära loodagi läbi saada — nabitakse kinni ja tassitakse Paide linnusesse. Aga öösiti pole viga. Metsapõue hämarusse ei ulatu raudmehe silm. Hommikuvalgeks pean olema Kõnnu radadel...»

Vahur tõusis viivitades. Sirutas siis käe venna õlale. Mida pidi ta sellele lahkumiseks ütlema? Ta viskas pilgu Saimale.

«Hästi, ma saadan sind!»

Jürikuu rõske, sombune pimedik võttis nad oma rüppe. Vaevu valendav, äsja jääkeltsast vabanenud tee viis neid tärkavate põldude vahelt läbi. Tundus üsna nõrka ärkava ja pakitseva mulla lõhna. Mõnekümne sammu kaugusel kahel pool rada kerkis vastu läbipaistmatut taevast kuusik, igipõline ja liikumatu nagu müür. Näkku piserdas uduvihma, kõrgeis latvades oli kuulda kevadiste tuulehoogude kahinat.

Sünge mets ja sünge tuju ei sigitanud sõnu meeste suhu. Astuti vaikides mööda lõputut musta kuristikku, milles sammude kaja suri, nagu oleksid nähtamatud sügavused ta neelanud.

Metsapiir kaugenes vahetevahel, andes vabaks pisikesed, äbarikud põllulapid, mille veertel, surutuna puude tumedasse sammastikku, kükitasid vaesed tared, räästad ligi maad, mustavad aknaavad sügavas unes. Kusagilt vilkus vaevane koldetuli, kadudes peagi möödavajuva põõsastiku taha.

Vahuri peas keerlesid valusad mõtted ja ta ei saanud lahti tundest, et näeb täna perekonna nooremat võsu viimast korda. Ah poiss, poiss! Ammu see oli, kui ta päterdas üle ukseläve, valged juuksed kahlus peas, hame alt

välgatamas roosa tagumik. Vana Leemeti silmatera, kes armastas pikki tunde äti süles istuda ja ta habeme kallal mängida... Vahur ise oli siis olnud alles noor künnimees, kes jõust pakitseva turja ja sitkete pihkudega rebis uusi vagusid raatmaa põldude tuhast tolmlevasse juurestikku. Ja tundis veel rõõmu sellest, kui laanepadrik ta eest ähkides taganes...

Nüüd oli see kõik kauge minevik. Temast, Kõnnu küla kangemast poisist, oli saanud töölooma seisusesse surutud adramees, kes vaevaga suutis päev-päevalt tagasi tõrjuda pealetikkuvaid hädasid, mis roomasid tarre uksest ja aknast. Ikaldused, nälg, haigused... rõhumine, vägivald ja röövimine... Päevad olid ühesugused mustad, murede tahmast määrdunud, ja aastad kadusid nagu kaevu. Jah, nad jooksid ringi nagu rattakodarad kevadises poris, põhjatul teel, millel lõppu ei paistnudki olevat. Ja ka too tema kõrval, see noor mõtlik mehehakatus. Millele mõtleb ta praegu? Rävala tornidele... Laevadele, mis purjetavad üle merede? Mõtleb päikesele, aga päevad suruvad ta näoli mutta. Suruvad ta mutta, topivad linnusetorni kivisesse kotti, kihutavad näljastele teedele... Annavad tallegi kätte tolle adramehe pärisosa, millest keegi neist pole pääsenud...

Nad peatusid jumalagajätuks.

Vahur püüdis läbi videviku Õnneleiu silmist mõtteid lugeda. Kuid ta ei seletanud teise nägu. Tundis ainult venna sitket, nooruslikku käesurvet. Hetkeks haaras teda mingisugune heldimusehoog, millest ülesaamiseks ta poetas külmi, asjalikke sõnu. Niisugune oli põline pruuk. Mehed ei itkenud ega vesistanud silmi. Nad isegi ei rääkinud tarbetuid sõnu, kuigi südamed kippusid üle voolama.

«Nõndaks — vii sõna Leemetile, et ta tuleks lastega minu juurde. Saadan nad edasi, kui vaja, Vaigasse. Mul on seal metsataludes tuttavaid mehi... Kui sel sinu foogtil peaks pähe tulema oma küüsi siiapoole ajada... Ja ise liigu pealegi Rävalasse. Pole meie suguvõsas küll veel ühestki mehest linnameest saand, ju siis üks peab esimene olema... Aga hoia end ordumeeste eest, need on maiad talupoegadele jahti pidama... Linna ära sa otse sisse poe. Mine hommiku poolt mööda — Viimatsi

kalameeste manu. Ja küsi Kiisa Odet. Pea meeles — Kiisa Odet. Tunnen teda juba poisipäevist alates, kui ta siit mailt ära rändas, kalamehe-õnne otsima. Küll tema teab sulle nõu anda ja sind ehk paigalegi panna. Niikaua kui ooteaeg möödas on ja sa oma õigused seal elutsemiseks kätte saad.»

«Hüvasti, Vahur, ja ole tänatud!» lausus poiss vaikselt.

«Taara aidaku sind!» vastas Vahur rabedal häälel.

Ta seisis veel kaua aega pärast sedagi, kui teise kaugenevate sammude kõma ta kõrvust oli kustunud.

Tagasiteel peatus Vahur Vootele Maardupoja «lossi» ees. Nii nad kutsusid seda pikka, sünget elumaja-rehehoonet, mida ilmatu kõrge, roovikutega õlgkatus näis maa sisse suruvat. Et see maatõugu tare siiski nii peene nime oli saanud, selle eest võlgnes ta tänu oma päratuile mõõtudele ja raskele korstnajurakale katuseharjal. Too ilmast ilma tossav kivine toru kuulus isandate eluhoonete juurde, ja eks siingi lõhnas midagi isandaist. Lõhnas majaperemehest alates ja võõrastega lõpetades, keda siia sattus sagedamini kui kõigisse Madara küla suitsutaredesse ühtekokku. See siin oli üheaegselt vakusevõõraste öömajakoht, kõrts ja kooskäimise ruum. Ta polnud seda küll ametlikult, aga aastakümnete tava, mis ulatus kuni Vootele vanaisa päevini, oli ta selleks muutnud. Vanaisa, kellest rahvasuu nüüdki veel rääkis, oli peale kirgliku humalavee-armastuse saanud maailma kaasa tubli annuse kaupmehe-vaimu. Ta oli neil päevil, kui esimene Põltsamaa foogt nende kihelkonda ilmus ja hakkas linnuse ehitamiseks sunniviisil töömehi värbama, osanud ennast isanda ees kasulikuks teha. Oli osanud end foogti sõjasalgale moonamuretsejaks sokutada ja osanud ka nende jaoks kokku osta esimese vahetuskauba — karusnahad. Ka muudmoodi oli ta osanud foogtiisandale meele järgi olla. Nii oligi ta paljaks röövitud ja Maarjamaa allaheitmisega loomade olukorda surutud maarahva karjast välja kerkinud ja ilutsema löönud nagu kärbseseen ahervaremetel. Paari suvega oli ta endale soetanud uued hooned, kätte kahmanud paremad vakusemaad ning teenistuse tasuks välja kaubelnud muudki soodustused, mille

hulgas kõrtsipidamine polnud ainuke ja millest talumehed küll palju ei teadnud, kuid mis olid asjaosaliste ja foogti varahoidja vahel vajalikus korras isegi pärgamendile pandud.

Vanaisa veri oli edasi läinud ka poegadesse. Maardust poeg armastas küll õllemärjukest rohkem kui nahkadega kauplemist, millega ta tegutses vastu tahtmist ja ainult neil aegadel, kui foogtiisandale oli vaja andameid viia. Aga Vootele oli samavõrra rohkem vanaisasse läinud. Ta oli loomu poolest ehk rohkemgi vanaisa, kui viimane ise seda oli olnud. Tema näppude vahelt libises läbi kogu too napp hõbe, mis Madarasse kuidagi oli tilkunud, tema õue kaudu veeresid viljakoormad Rävala ja linnuse teile, tema ukselävest astusid üle nõud ja jutud, mis ulatusid otsaga mitmesse kihelkonda. Nagu too Vootele ka ise kippus oma olemisega varjutama mitte üksi Madarat, vaid teisigi ümbruskonna külasid. Mehed ei armastanud seda isetõugu kooskäimise kohta. Siit viisid nähtamatud niidid maaisandate lossi, siin liikus igasugu asjamehi, poolsõpru-poolsundijaid — vardjaid, kümnisearvestajaid, maksunõudjaid, sõjasulaseid ja teenijasvendi kloostritest, kes hangeldasid võõramaa viinadega. See oli liiaks käidav koht endassetõmbunud tagamaa talupoja jaoks, aga siit võis alati saada kõige enne teateid ja uudiseid välisilmast. Ja välisilmaga tuli arvestada, eriti nüüd, kus kiviste ordupesade ja maanteede ämblikuvõrk oli end pikkamööda laotamas üle kogu maa ja kus iga päev tõi uusi käske ja keelde mitte üksi linnusest, vaid maameistri kullerite paunades ka Riiast.

Üle läve astumisel paiskusid Vahurile vastu umbne, suitsune leitsak, hapukas kaljalõhn ja lopsakas jutukõma. Hiiglasuur tahmunud, raskeist paelahmakaist kolle, mille lagi kadus aampalkide hämarusse, näsis tulistes leekides särisevaid halge. Kambriniiskusse levis ahjumüürist mõnusat sooja. Koldetule paistel istusid laua taga kaks kogu. Neis tundis Vahur ära majaperemehe ja vakusevardja Kaspari. Ümberringi istmepingil kükitasid talumeeste kogud nagu vaikivad vaimud, kelle mõtlikke ilmeid ei suutnud elustada ka hüplevate leekide hahkjas kuma.

Vahur tervitas. Majaperemees tõstis viivuks pilgu, kuid märgates, et tegu pole suursuguse vööraga, noogutas ainult tummalt. Neil vardjaga näis olevat pooleli arutelu tühistest asjadest, millest aeg-ajalt armulikult lasti osa võtta ka teistel külalistel.

«Jaa — mõdu on sul aus!» röhatas vardja, kappa põhjaga vastu lauda lüües ja seda siis piduliku viipega suu juurde tõstes. Nii oli ta seda näinud tegevat foogti varahoidjat, kellelt kuuldud-nähtud kombeid ta ei viivitanud kunagi tarvitusele võtmast, et ennast talupoegade silmis lugupidamisväärsemaks teha.

«Tont teab, mis nõidusega sa neid märjukesi kokku keedad, aga kangust neil on. Ep ole need foogtiisanda keldri omadestki halvemad, ehkki noil seal peenem lõhn küljes istub...»

«Mis nõidust seal ikka,» ühmatas Vootele üleolevalt. «Seda nõidust võid sinagi teha. Võta kolm tilka orjaverd, sega seda hingedepäeva ööl paater Johannese ristimiseveega, mata seitsmeks päevaks kabeliaia nurka — ongi sul mõduseemet aastaks võtta...»

«Soo-oh!» tõstis vardja imestunult kulme ja alles siis märkas, et majaperemees oli tema arvel enesele lubanud veidi nalja teha.

Ta kortsutas otsmikku, tõstis ühe põlve teisest üle, nagu oli seda näinud tegevat saksu.

«Julget nalja teed sa, Maardupoeg... Selle ristimisevee ja muu asja kohta. Selle kunsti peaks sa paater Johannesele isiklikult edasi andma — ei tea, mis ta sulle siis ütleks.»

«Noh, mis ta siis ikka ütleks...» viskas Vootele. «Annaks kuldtukati ja kukuks mõdu tegema. Ei tal siis enam aega oleks ristimise ega vee jaoks. Ristimisevesi kuluks kõik märjukese peale ära.»

Seina äärest kuuldus naeruühmatusi. Keegi arvas, et siis algaks paganatel jälle rahupõli.

«Paganatel küll, aga mitte teil!» sähvas vardja. Ta pööras aeglaselt oma nigelavõitu keha järil, jäädes rahutute, alati ringiuitavate silmadega meeste otsa vahtima. «Ma pidingi teile juba enne teatama, et ma pole täna siin päris asjata. Meie armulise foogtiisanda käsul peavad Kihlapää vakuse pereisad olema tunahomme Põltsa-

maa lossis, kus saab peetud järjekordne kohtupäev ja ette loetud ordukapiitli mardipäeva otsused... Olgu see teile teada!»

Läbi hämara ruumi libises vaikus.

Majaperemees lisandas küll midagi nalja taolist lammaste pügamisest, mis varsti lahti läheb, aga sellele ei vastanud keegi. Igaüks tegeles vaikides oma mõtetega.

Kohtupäev — see polnud kaugeltki rõõmusõnum. Foogt ei tundnud huvi alamrahva omavaheliste nääklemiste vastu ja nende lahendamine jõudis harva temani, kui just vardjad või muud ametimehed asjast ette ei kandnud. Foogti huvitas palju rohkem see, kuidas on vakuses lood maksude, andamite ja kohustustega. Kohtupäev oli suur arvepidamise päev ja selle arvestuse lõpp oli teada. See tähendas uute andamivõlga jäänud perede võlakirja võtmist, adramaade äravõtmist, lesknaiste ja vaestelaste väljaajamist taredest. See tähendas mitmeile sellegi napi elamisvõimaluse lõppu, millega seni oli kuidagi läbi aetud, kuigi kiratsedes...

Meeste murelikud pilgud ei tõusnud muldpõrandalt.

Vardja vaatas neid tagasihoitud põlgusega. Seal nad kükitasid nagu kanad õrrel, silmad pöördunud sissepoole, tuhmid näod täis rumalat tuska. Justkui puuslikud. Häh! Vaat mis tähendab, kui inimesel pole mõistust ega ettevõtmist! Vaadaku teda! Kes oli tema kakskümmend talve tagasi? Samasugune pakuots. Hall hallide seas. Aga ta oli osanud end inimese moodi ülal pidada. Ta oli aegsasti lahti löönud neist, kes isandale altkulmu luurates otsa vahtisid või paatrile pahameelt tegid missa ajal minemahiilimisega. Ta oli end varakult poetanud foogti hobuste karjaseks Pärnaoja luhtadel, oli truu ja püüdliku teenistuse eest tõstetud foogti varahoidja ametnikuks — keldrisulaseks. Ta oli tehtud mees ja ei tarvitsenud karta isegi väiksemaid linnuse ametimehi — võtmehoidjaid, vahiülemat, sõjasulaste pealikut ega teisi nendesuguseid. Nüüd, kus ta juba ammu kandis vakusevardja naastudega nahkvööd ja mõõganüblikut, oli ta niisama hästi kui isand. Kas polnud linnuse varahoidja ja paater ise ta sõbrad? Kas ei patsutatud talle õlale, kui ta tuli nende jutule kümnise või tsinsi pärast, vöövahe kõlisemas pügalapulkadest. Kas tema polnud see, kelle

pulkadel iga põllulapp oli arvel ning keda mõned mühakad asjata püüdsid petta metsapadrikuisse peidetud raatmaadega. Asjata! Tema silmad ja ta kõrvad, need istusid õigel kohal. Ega ta muidu isandate juures oleks nii hinnas olnud...

Vardja ei märganudki, millal ta mõte oli unistuste radadele lipanud.

Silmis viirastus päev, mil teda lossi kapiitlisaali kutsutakse, kus talle foogti poolt ratsamõõk vööle kinnitatakse ja ta foogtiisanda nõumeeste hulka määratakse. Oli see siis võimatu? Tõsi, sõjamehe-seisuseks on ta veidi... nigelavõitu, aga kas pole orduvend Markus, ratsasalga pealik, veel nigelam. Ja lõpuks, misjaoks kippudagi sõdalaste sekka? Mõõgaga mängima, rahutuil päevil elugi vaekausile viskama. Kas seal linnuses polnud temasuguse tarbeks paremaidki ameteid? Kapellaani abiks näiteks... teenijasvennaks paatri juurde. See sakramentidega mehkeldamine oli ju tulusamaid töid, mis seniajani üldse välja mõeldud. Vend Johannesel oli tegu, et tollest tulust osagi oma ränka vatsa pigistada. Noh, tema, Kaspar, oleks ju päris paras mees paatrit selles aitama... Või on tal seks oskust vähe? Häh, küll amet ise õpetab! Ja egas paatergi ise midagi oska. Kirjutamas pole teda nähtud kunagi ja evangeeliumi veerib näpuga...

Maardupoja kärisev hääl äratas vardja mõtisklustest.

«Noh, mehed! Magama veel vara minna, laske kapal ringi käia!»

Aga ta viipas asjata.

«Aeg minna õhtule! Homme tööpäev...» tõusid mehed ja asusid minekule.

«No mis teil tööpäevast, olete ju vabatmehed!» hõiskas Maardupoeg.

Uks sulgus.

Kapakaaslased vaatasid teineteisele otsa.

«Vabatmehed...» muigas Kaspar. «Tea, kui kauaks...»

Maardupoeg kummutas kannu põhjani, pühkis suu kämblaga puhtaks ja jäi siis üksisilmi vardja otsa vaatama.

«Selge, et mitte kauaks... Aga sinul pole sellest tulu. Sest kui kaob viimane vabatmees, pole ka sind enam...»

Vardja uuris hämmastunult majaperemehe endassetõmbunud pilku.

«See on . . . et kuidas? Arvad, et ka meid lüüakse võlakirja? Lori, maaisand ei tule ilma meieta toime . . . Meiesuguseid ametimehi on tal alati vaja.»

«Ma ütlesin, et kui kaob viimane vabatmees, pole ka sind enam . . . On asju, mis pole foogti otsustada . . .»

«Soo-oh!» imestas vardja. «Pole foogti otsustada . . . No kelle siis?»

«Nende . . .» viipas Vootele pöidlaga istmepingile, kuhu talumeestest olid järele jäänud ainult vihmaniisked jäljed.

Vardja püüdis asjata teritada oma mõduvahust segipaisatud mõtlemist.

«Teevad su vagaks,» lisas Vootele. «Vaat mis . . .»

«Mind? See orjakari — häh . . .» luksus vardja. «Mina, vennas, olen võim. Võim. Ilma minuta isegi armuline foogt . . . hõk!» viskas ta käega.

Vootele vaatas teda veidi pilkavalt ja venitas:

«Eh sind . . . maarahva-tõugu rüütlit . . .»

Vardja mõistis, et oli üle soolanud. Ja pööras näo pimedusse, et varjata piinlikkust.

Nad astusid neljakesi vaikides mööda teed. Oli kuulda ainult nätskeid, kevadisse porisse kleepuvaid jalaastumisi. Kusagil kraaksatas vares kesköisest pimedusest.

Vahuril oli tunne, et kogu ta elu pole muud kui säärane astumine pimeduses. Samm-sammult — sünges öös — harvade kraaksatuste saatel. Sammumine pimedast minevikust pimedasse tulevikku . . .

Vana Arpo, seitsmekümne-aastane rauk, lähema metsatalu pereisa, aeglustas sammu. Oli kuulda ta vanadusest kähisevat hingeldamist.

«Ma olen vana. Ja lähen ehk jüripäevaks juba Manalasse. Aga enne seda kopsan ma tolle . . . vardja-ussi surnuks. Ei ole veel nähtud, et ta maarahva hädast rõõmu ei tunneks . . .»

«Leidis, keda surnuks lüüa,» muigas Vahur. «Surnukslöömist tuleks peale hakata hoopis teisest otsast . . . Noh, ma ei usu, et too ülehomne kohtupäev nii kurjaks läheb. Kuigi Madaras on pooltel taredel andamivõlad turjal.»

«Mis seal uskuda...» ühmas kolmas teekaaslane. «Kuulsid ju sügisesel vakusepäeval küll... Et foogt on väsinud meiega kauplemisest. Kes ei maksa, läheb võlakirja — nii nagu maaõigus ette näeb... Linnusesse tööloomaks...»

«Nad ei saa ju, pärgli päralt, kõiki võlakirja panna! Kelle pidada siis adramaad jäävad?» tigestus Vahur.

Arpo lõi vastuseks käega. «Adramaad saavad uue peremehe ja asi tahe...

«Noh, neid uusi pole varnast võtta.»

«Kesse teab...» venitas Arpo. «Tolsamal Maardupojalgi jätkub veel isu põllulappide peale. Sulaseid tal ju on ja ega harkadrad seisma jää.»

«Ega ta vale ole...» toetas kolmas. «Paistab mullegi, et soetab omale Madarasse mõisaseemet...»

Tujutu jutt takerdus murelike mõtete jalgu.

«Jah, sõbrad...» algas Arpo viiv hiljem. «Kiireks ja keeruliseks on läind me päevad. Ei keegi oska enam nende jooksu ette näha. Isegi tunahomseni... Kui mina olin nii vana kui teie, ei olnud siin kihelkonnas ühtki meest võlakirjas... Maarahvas haris põldu ja isandad istusid linnusemüüri taga. Noh, pappide poolt jutustatud paradiisi pole Madaras kunagi olnud, aga elada kuidagi sai. Hädaga pooleks. Sest priisöödikuid oli siis peotäis. Foogtilossis istus kümmekond meest, vana Meinhard sõi ja jõi. Prassida ei jõudnud, oli kõhust tõbine. Käis Pihkvamail kaklemas ja see oli kõik. Isandaid oli vähe ja ega nad suurt oma nina külasse pistnud. Ja nii me uskusime siis kõik, et asi hullemaks ei lähe...»

Vanamees korjas mõtteid.

«Aga läks! Läks iga aastaga hullemaks... Täid ei sigi kah nii kiiresti kui ristimantlimehed seal kivises pesas. Mine nüüd loe — neid on seal enam kui sada... Tuli uus foogt, see Hildebrand. Ja toogi oli teist tõugu mees. Ei mõtelnudki ainult karukintsu näsida ja mett peale limpsata... Tõi teine juba tulles kaasa kaubasaksu Riiast ning mere tagant ja äkki hakkas huvi tundma maarahvagi elu vastu. Ratsutas mööda külasid, luges näpuga taresid, lasi loomad pügalapulkadele sirgeldada, suskas igale poole oma keelekandjad ja käsuandjad. Saand me alguses arugi, miks ta nii kangesti sekeldab. Aga kui

mõni aeg hiljem Riiast uued maksuseadused hakkasid siia sadama, siis sai paljugi selgeks... Minu isa ei tundnud peale vilja- ja verekümnise pudulojustelt muid andameid. Aga nüüd?»

«Annab lugeda...» noogutas Vahur.

«Sügiselaadast saadik pole killingit näinud...» jätkas Arpo. «Aga foogti arvates on mul tarepõranda all rahaauk. Sügiseseks vakurahaks olgu mark hõbedat antud, talviseks — pool. Pearahaks siputa talle igalt hingelt kuus killingit, varsarahaks — igalt suksult kolm killingit, vasikarahaks — kaks. Laudas on lehm, hobusenokk ja kaks lammast, salves vakajagu rukkiseemet külviajaks... tares neli lapselast ja lesk minia — kelle ma neist pean maha müüma, et toda hõbedat kokku saada? Ja kui müükski, või ta ainult hõbedaga lepib... Rukist, otri, kaeru, tatraid... humalaid... mett. Anna kõike, mis hamba alla sünnib panna.»

«Mis seal hambaalusest...» lisas jutukaaslane. «Läheb ka see, mis hamba alla ei sünni panna. Heinad, miilisöed, viljakotid, lehmalõad, kanep, anumad... vaha... nahad... Isegi näljastest õlgedest tuleb mihklipäevaks viisteist kubu anda. Linnusekeldritel pole põhja...»

«Paatri unustasid...» tähendas Arpo. «Ega tolle vatsalgi põhja ole. Piiskopirukis, kümnis — seitset tõugu... kirmeseheinad... Ja-jah. Igale isandale oma. Kuhu sa ei vaata, igal pool vahivad vastu ammuli suud, avatud taskud, valmispandud kaukad, päraniaetud keldriuksed — anna, adramees! Anna! Anna Neitsi Maarja ja Püha Peetruse jaoks, anna maakaitseks ja teede ehitamiseks, anna linnuse kindlustamiseks ja kabeli kaunistamiseks... Piiskop veereb mära sabas korra läbi kihelkonna — küladel tuleb selle au eest maksta mäetäie rukkiga; paater pühib sul vesise pintsliga üle näo — otsi tasuks lammas laudanurgast... Pole vahet paatri õnnistuse ega foogti kärgatuse vahel. Mõlemad maksavad...»

Vahur noogutas.

«On asju, mille eest maksad ka ilma käsuta. Vabatahtlikult. Ja oled õnnelik, kui kättegi saad. Nagu too sool. Foogt toob teda Riiast kakskümmend killingit leisikas. Aga sina maksad talle poolteist marka hõbedas. Kui sul seda hõbedat on. Aga kui ei ole, läheb too sool sulle

veelgi soolasemaks maksma, sest selle hõbeda saad Maardupoja kaukast kätte paraja härjamullika eest... Mõni võib ju öelda, et see on kauplemine, aga minu arust pole seegi muu kui andam. Samasugune nagu kõik teised.»

«Õige ta on...» möönis Arpo. «Eks seegi ole andmine. Kes neid kõiki lugeda jõuab. Ja või see lugemine enam meiesuguste asi ongi. Selleks on foogtil omad mehed. Sinu asi on anda. Ja kui sa ei anna, siis on su jaoks varuks paras koht, kus enam andmist pole vaja. Sest enne sinna pääsemist annad kõik ära, mis sul hinge taga on. Annad oma elunatukesegi... Jah, vennad, võlakiri — see pole paljas tükk pärgamenti. See on kindlam kui taba, raskem kui ahelad ja kiirem kui ükski ratsu. Sellega jõuad Manala väravani, enne kui saad ümbergi vaadata.»

Vanamees vaikis kibestunult.

«Ja-jah!» ohkas keegi tagapool. «Riiuks läheb nende andamite pärast... Riiuks... varem või hiljem. Ei Madara neid enam tasuda jõua.»

«Kui ei jõua, siis ei jõua,» lausus Arpo. «Kinkima ta meile neid juba ei hakka. Ja kui me ei jõua neid temale kokku vedada, siis tuleb ta ise meie juurde. Tuleb! Võtab maad ja võtab inimesed ja hakkab neid väänama uutmoodi, vaata nii...»

Vanamees tegi liigutuse, nagu muserdaks ta pesust vett välja.

«Neist rusikatest, näe, saavad ta mõisad. Ja küladest — kalts. Orja töö ei maksa midagi. Küll ta omale kokku nõristab niipalju kui vaja...»

«Arvad?» tusatses Vahur. «See ju nagu Rävalamaal, seal kuningameeste juures. Mõisad ja puha. Ordumail pole sest pruugist veel suurt juttu olnud...»

«Küllap on! Küllap on sellest siingi juttu olnud!» vastas Arpo. «Ei küla sest kuule, mida linnus arutab. Selles asjas on isandad kiired üksteiselt õppima... Kuningamehed olid maale tulles kohe valmis kaupmehed, aga meie omad alles kasvavad kaupmeesteks. Ja varsti pole neil muud vahet midagi kui ainult see, et meie omad julgemalt riisuvad. Sest mõõk teeb julgeks. Ja see on meie omadel pikem.»

Nad peatusid jumalagajätuks.

«Eks hommik ole õhtust targem,» sirutas Arpo käe. «Tunahomme on selgus käes.»

Tunahomme... mõtiskles kibestunult Vahur oma tare poole astudes. Kui palju neid tunahomseid veel ees seisis? Neid isandate otsusetegemisi ja otsusekuulutamisi. Selle kohta, mida sa veel tohid, ja mida sa enam mitte ei tohi... Oli see siis elu? See oli ju alaline süüpingis istumine. Alaline karistusekandmine, nagu oleksid nemad, adramehed, juba sünni poolest kurjategijad, kelle jaoks täis kõht ja vaba hingamise ruum on igaveseks keelatud... Vasikal tõmmatakse nahk ainult üks kord üle kõrvade. Sinul aga tuleb seda neli korda aastas uuesti kasvatada, igaks vakusepäevaks. Et neil seal linnuses oleks alati värskelt võtta...

Ta keeras end lavatsile magamisnahkadesse. Sulges silmad, aga mõte tuikas peas edasi.

Mida teha? Jah, mida teha?

Vastust ta ei leidnud.

KOHUS JAGAB ÕIGUST

Põltsamaa foogti Hildebrand von Lenteni päritolu ja elukäik oli niisama keeruline ja segane nagu enamiku isandate oma, keda keerukad ja segased ajad XIV sajandi algul olid toonud «Püha Maarjamaa» pinnale, et siin teostada Issanda meelepärast «missiooni» — talitseda paganaid ja kasvatada neid vagas vaimus. Foogt ei armastanud enesest palju rääkida, isegi lähemaile sõpradele mitte. Seda vaikimist tõlgitseti enamasti tagasihoidlikkusena, mis pidi olema üheks vooruseks orduvendade paljude vooruste seas. Ja mitte kellelegi ei tulnud pähe selle vaikimise taga oletada mingisuguste saladuste olemasolu. Õieti oleksid need saladused ainult siis saladused olnud, kui nad oleksid kätketud Vestfaali arhiividesse, riiklikesse uurimisdokumentidesse kuritegevuse alal. Aga paljude õnnetuseks ja mõningate õnneks tegelesid selleaegne ofitsiaalidest ametnikkond ja kirjaoskamatud vasallid röövimisega, kirjaoskav vaimulikkond

aga hangeldamisega, mistõttu sündmuste kroonika jäi paratamatult pidamata.

Need olid Hildebrand von Lenteni kaunimad aastad, mil ta ulja noorukina lõbusas rändrüütlite, õigemini röövrüütlite salgas harrastas tegevust, mis arendas tõusva aadlimehe vaprust ja ettevõtlikkust. Algul olid nad ajaviiteks kergendanud rikaste rändkaupmeeste kukruid, hiljem kippunud kallale isegi väiksematele linnakestele, olid kahandanud pürjelite varakambreid, vastuhakkamise korral naljaviluks ka veidi põletanud, vägistanud ja tapnud. Paturegistri suurenemise ja jahimaade vähenemisega oli tal tulnud ümbruskonda ja sulgi vahetada. Keisrivõimu tugevnemise ajal kadus röövrüütel Hildebrand von Weyckeni nimi sündmuste tandrilt. Ent rüütelkond ei jäänud seepärast veel vaesemaks, sest samal ajal ilmus Preisi ordumarssali käsutusse Marienburgi lossi Püha Georgiuse vapikilbi ja marabusulgedega mees, kellest võis juba käitumise järgi ära tunda rüütlit, mistõttu temalt aadlipatendi ettenäitamist nõutavaks ei peetudki. Nad oleksid võinud seda ka nõuda. Tal oli too olemas, kuigi võltsitud. Töö, mida tal siin tuli tegema hakata, oli samasugune nagu varemgi, ainult selle vahega, et saak oli märksa väiksem. Polnud kaupmehi ega pürjeleid, olid ainult poolnäljas talupojad, tigedad ja metsikud nagu kogu loodus sel neetud maal. Aga ta harjus sellega, ja kui viis aastat hiljem Püha Maria Hospidali Jeruusalema Saksa Ordu Livonias usaldas tema kätte Põltsamaa foogti ametipitsati ja Kristuse lipu kaitsmise au, võis ta enesega päris rahule jääda. Ta oli siiski karjääri teinud. Kellelgi ei tulnud enam mõttessegi teda röövliks tituleerida.

Ka mitte sel punapõselisel toaneitsil, kes jüripäeva hommikul ta magamiskambri uksele koputas ja vastust saamata sisse astus, et lossiisanda asemepeatsisse värskelt triigitud ja soendatud pesu riputada.

Neitsi ei märganud, millal vaipade alt punasekarvaline käsi välgatas ja talle tagumikule kõlava laksu virutas. Ehmatusehüüe ja põrisev naer ühinesid kärbestest pirisevas kevadises hommikuvaikuses.

Foogt armastas nalja. Ja talle meeldis enda ümber tegelema panna noori naisümmardajaid, kuigi see ordu

sisemiste eeskirjade järgi keelatud oli. Aga tema kui foogt võis seda endale siiski lubada. Ametlikult oli ju kõik korras, sest neitsid olid arvel linnuseköögi teenijatena.

See oli päris huvitav indiviid, kes asemelt maha ronis. Ripnev kõhuke ja lagedaks jääma kippuv pealagi püüdsid poolpaljale võimukandjale asjata juurde anda auväärikuse muljet, ent rikkalikult ilustatud siidürp ja naastudega vöö ning pandlad tulid sellega lõpuks päris hästi toime. Kottämblikku meenutav figuur oli kusagile kadunud, selle asemel seisis — täies jõus ja ilus — Põltsamaa foogtkonna kõrge käskija ise.

Peale seda, kui ta oli üksikasjaliselt järele vaadanud kätiste ning krae pitsäärised ja kohendanud vööle ristikujulise pandlaga mõõgarihma, viskas ta veel pilgu hõbepeeglisse. Silus siis mõtlikult rebasekarva habemetutti ümaral lõual. No-jah, ehtsat sõjamehe väljanägemist tal enam küll polnud, pigem oleks võidud teda kaupmeheks pidada. Polnud vale, et amet kujundab väljanägemise, sest tõepoolest, viimastel aegadel ei tegelnud ta vähe hõbedakukrute, nahkade ja vahaga. Ja kõige selle peegeldus näis talle nüüd näkku olevat roninud. Kuid ta näos oli siiski midagi, mis lõhnas maaisanda järgi. Midagi, mis sundis inimesed vaikimisele, ettevaatlikkusele ja sõnakuulmisele. Need olid mustad, kivistunud pilguga silmad. Need ei naernud ka siis, kui põsed lõbusas ähkimises tantsisid ja kõht vöö vahel võbises. Kes veidigi julges nende silmade põhja vaadata, võis seal näha kõigi roimade varje, millest oli tulvil nende omaniku minevik.

Võõrastetoas, kõrge gooti stiilis akna ees, küürutas puldi kohal kogu, kes foogti sisseastumisel pöördus ja sügavalt kummardas.

«Issanda õnnistust, vend Hildebrand . . .»

«Issand õnnistagu sindki, vend kamrer. Kas vend Hermann on juba üleval?»

«Veel mitte, vend Hildebrand . . .»

«Noh, las ta põõnab. Magades teeb inimene kõige vähem pattu. Ütle, missuguses raamatus see on öeldud?»

«Ei tule meelde, vend Hildebrand . . .» oli linnusekonvendi laekahoidja kimbatuses.

«No-noh! Uuri-uuri. Võib-olla on sinu arveraamatuteski midagi seesugust. Need pole mõne koha pealt vähem kasulikud pühakirjast. Kui midagi leiad, ütle paater Johannesele. Ja ka mulle, sest mina kah ei tea, kus see öeldud on...» irvitas foogt.

Eesruumist tatsas sisse päratu, valgesse mungarüüsse pakitud lihamägi. Vend Johannes, Põltsamaa parohhia auväärt paater, kattis ühe käega haigutuse ja teisega viskas foogti suunas risti, mis pidi tähistama õnnistamist. Siis vajus ta esimesele ettejuhtuvale leentoolile. Kahekümne viiendast eluaastast alates oli talle ainsaks meeldivaks asendiks istumine laialiaetud jalgadega. Ta ei saanud sinna midagi parata, sest kõht ei võimaldanud talle muud valikut.

Ta pühkis käisega üle higist leemendava näo. See oli harjumusekohane liigutus, mis käis kaasas treppidest tõusmise, laskumise, söömise, joomise ja kõigi muude võimalike toimingutega, mis ööpäeva jooksul tuli sooritada. Ta ei saanud ka sinna midagi parata, et selle tõttu kippusid ta käised kuni küünarnukkideni nõretama. Ent käistel ei pruukinud ülejäänud ürbi ees häbeneda, sest ka see oli kaetud kõigis võimalikes värvides laikudega, mille kulinaarset päritolu võis juba kaugelt märgata. Tänagi hommikul oli ta esimese käigu teinud keldrikorral asuvasse kööki, et järele vaadata, kuidas küpseb varda otsas tunaeile püütud tarvas. Ta oli rahule jäänud — tänane õhtupoolik, tänu taevale, tõotas korralikku kõhutäit...

Foogt vaatas paatrile heatahtliku muigega.

«Armas *ecclesiasticus,* kas teie ordu põhikiri ei ütle, et tuleb olla nii väliselt kui ka sisemiselt kasin ja puhas...»

Vend Johannes ei lasknud end torkest välimuse arvel palju riivata.

«Ajad on kasinad, vend Hildebrand... Mõlematpidi on raske puhas olla. Nii me siis valimegi — välise ja sisemise puhtuse vahel. Ma usun, et teil on see niisama...»

Paatri paksult polsterdatud näost vilkusid lõbusalt ahtad silmaviilukad.

Foogt jättis ütlemata, mis ta paatri sisemisest puhtusest arvas, sest sisse astus vend Hermann von Nesen,

Liivimaa ordumeistri vanem kumpan, kes oli alles eile hilisõhtul saabunud Viljandist, kaasa tuues korraldusi ja hea noosi viimaseid uudiseid, millest tagamaa alati puudust tundis.

Nad kaisutasid teineteist, suudeldes kombekohaselt õlale. Kuna mõlemal olid kenad kõhukesed, ei kukkunud see tseremoonia just laitmatult välja, aga see polnud ka oluline.

Vend Johannes heitis oma ristikese ka kumpani suunas, viimane aga ei paistnud seda märkavatki.

Foogt juhatas külalise oma tööruumi, sest jutuajamine pidi toimuma nelja silma all. Nad laskusid raskelt toolikorjudele. Teenijasvend tõi lauale peekrid ja kannutäie flandria veini.

«Kuidas on lood ordumeister Burchardi tervisega?» küsitles foogt.

«Ehh, ei sel tervisel ole sest ajast enam midagi viga, kui ta oma habemeajaja uksest välja viskas ja jooksva eest hoolitsemise Püha Katariina kloostri abtissile üle andis.»

Foogti ei paistnud kahemõttelised naljad enam huvitavat.

«Hea küll ... asja juurde. Missugused kavatsused on Dreilebenil sõjakäigu suhtes?»

«No-jah, kuidas öelda ...» venitas von Nesen. «Ordumeistrit ennast ei huvita mingisugused kavatsused. Tema eest kavatseb nüüd Viljandi komtuur Goswin von Herike. Käre mees ... Isegi Burchard kardab teda. Aga tollel on Preisi suurmeistri juures täielik toetus. Tont teab, mis sidemed neil on ...»

«Nii et läheb lahti?»

«Läheb, läheb. Seekord näib, et oleme ainult vigurid teiste meeste käes. Mängus on Lüübeki rahad ... Kaupmehed tahavad Pihkva uksele koputada, et Novgorodi teed vabaks saada. Aeg näib olevat paras, sest Moskva suurvürsti ja Novgorodi omade vahel on riid lahti. Sealtpoolt pole suurt vastuhakkamist karta ...»

Mõlemad vaikisid tükk aega, tegeldes oma mõtetega.

«Pole just huvitav lugu ...» krimpsutas Hildebrand von Lenten lõpuks huuli. «Mis kasu on meil sest kõigest?»

«Kasude saamiseks oled sa seekord liiga väike mees, vend Hildebrand...» muigas kumpan. «Kasud jagatakse ära Marienburgis, ja kui Livonia meister ning vend Goswin sellest kah midagi saavad, siis on küllalt hästi. Ega ühe jõe vesi suuda tervet maad joota. Aga sul jääb võimalus tegutseda omal käel. Oled ju foogt, oma ringkonna sõjasalkade iseseisev peremees... Pihkva kaubaaidad kuulukse üsna täis olevat.»

«Võib-olla ongi,» ühmas foogt. «Aga varblane katusel pole veel taskus. Meil on selle Pihkva vürstkonnaga kurbi kogemusi. Võid vastu nina saada...»

«No-noh! Sulle kummitab, nagu näha, Aleksander Nevski vaim. Seekord paistab asi siiski üsna kõvasti pihku võetud olevat. Suurmeister Lutheri käsu peale tulevad kaasa kõik orduväed põhja pool Koivat... Ka Dorpati piiskopile mõjus hiljutine ultimaatum vaimu kosutavalt. Püha isa saadab kaasa Johann von Üxkülli enam kui tuhande odaga. Sina annad oma linnuse väesalga ja lisaks — kolm lipkonda talupoegi. Neist ühe — hobustel.»

Foogt kergitas üllatunult kulme ega vastanud midagi. Tõusis siis istmelt ärritatult üles ja asus kambripõranda kiviplaate raksuvate sammudega mõõtma.

«See on kurat teab mis... Teil ei näi üldse ettekujutust olevat minu seisukorrast siin! Kust pean ma need sada hobust välja nõiduma? Saja hobuse sõnniku võite saada. Need äraaetud, rautamata kapukad ei jõua Otepäänigi, siis võid nad parkalitele üle anda. Ja kolm lipkonda talupoegi... Võib-olla teie omad on nõus keerubit mängima, aga mul on siin ümbruses ainult kolmkümmend kaks külatäit altkulmu luurajaid, kelle suuremaks igatsuseks on mind ühes kogu värgiga maa pealt ära pühkida.»

«Käsk on käsk,» tähendas Hermann von Nesen kuivalt. «Muuseas, ordumeistri korraldust mööda tuleb sõjariistad talupoegadele välja jagada alles sõjakäigu alguses. Ja distsipliini eest vastutad ise... Pehme käega foogt on sama hea kui hammasteta lõvi...»

«Himmelkreutzdonnerwetter!» Foogt seisatas punetava näoga kumpani ees. «Mees, kas sa mõtled, mida räägid! Mina — ja pehme käega! Tõnisepäeval poosin neli meest

oksa teetöödelt pagemise eest, sügisevakuse ajal läks Lämmatsis üks meie sõjasulastest kaduma — lasin terve küla täiskasvanud mehed maha raiuda ... Kolmandik inimestest on võlakirjas, teine kolmandik on pagenud rabadesse või valmistub pagemiseks ... Veel aasta ja ma suren siin nälga, sest pole enam, keda põllule sundida! Tema räägib pehmest käest ...»

Aga kumpan ei lasknud oma rahu segada.

«Sinu teod hirmutavad ainult vanu naisi. Goswin von Herike hävitas möödunud sügisel Soopoolitses terve vakusetäie külasid. Ainult vareset jäid puu otsa ... Aga muuseas, sul on omamoodi õigus. Kogu värk tuleks ümber korraldada, umbes nii nagu seal kuningas Valdemari mail, Harjus ja Rävalas. Need ajad on möödas, kus saime elada oma käsivarre jõust ja Issanda poolt antud saagist. Sõjakäikude ajad Leedumaale ja russide juurde ei tule enam tagasi. Aga siit vakustest sel moel, nagu praegu, ei pigista midagi välja.»

Ta oli asetanud lauale oma lahja, kondise käe, mis meenutas kulli küüsi.

«Näe, näpud tuleb välja sirutada! Küladesse! Silm panna viimase kui alemaa-lapi peale ... Need maatõugu tõprad, need varastavad maid kolmsada kuuskümmend päeva aastas. Aga kui külad junkrutele välja läänistada, majapidamine mõisate kaudu korraldada ... Noh, võime veel elada, niipalju kui seda õiget elamist jäänud on ...»

Küüned klammerdusid peekrijala ümber. «No-jah, muuseas, asi pidavat mihklikuu ordukapiitli istungil arutusele tulema. Praegu pole veel midagi kindlat teada ...»

Uksele koputati. Sisse astus kiilaspäine, lühinägelik vanamehenäss, kaenlaalune täis pärgamendirulle, hanesulg vöö vahel.

«Kõrgeauline. Maarahvas on kohal, millal võib peale hakata?»

«Tulen varsti, oodaku niikaua!»

«Sul on uus kirjutaja?» küsis von Nesen.

«Uus ... Vana hakkas varastama. Oli üsna hakkaja poiss, päris kahju oli teist välja visata. Leiutas uue võtte. Pigistas minu nimel vardjatelt altkäemaksu välja ja pistis oma tasku. See uus aga on fenomen omal alal: oskab

vigadeta kirjutada alamsaksa ja ladina keeles ning pursib isegi mingit madalmaade murrakut. Endine laevamees või kurat teab mis... Ainuke kogu kastellis, kes suudab ametlikke pabereid koostada. Isegi pater sanctus sai tema abil lahti iga-aastastest peapesudest piiskopilt, mida diötsees talle kõlbmatute aruannete eest jagas...»

Linnuse sissekäigu võlvi ees seisis müürirõngaste külge seotuna kari setukaid, kes nüri pilguga vahtisid raskeid, rautatud väravaid.

Nelinurksel siseõuel, ringrõdu kiviserval kükitasid mõnikümmend üleni tolmuga kaetud, väsimusest kurnatud talupoega. Nad vahtisid igavust tundes õue keskel asuvat uutmoodi kaevuvinna. Kõigil oli kange janu, aga keegi ei osanud ennenägematu riistapuuga ümber käia. Ja kuna rõdu ülemisel korral ringi tolgendasid linnusesulased, ei tahtnud keegi end nende silmis naerualuseks teha.

Habemik sõjasulane, Švaabimaalt põgenenud hobusevaras, põristas üle rõdubarjääri allolijaile alamsaksa sõimusõnu, aga need tolvanid ei näinud sellest midagi aru saavat ja ta viskas tüdinenult käega.

Avanes kõrge, maarjaklaasist ruutudega uks ja terrassile ilmus teenijasvend, püüdes peos olevalt kirjarullilt meeleheitlikult midagi välja lugeda. Näpuotste abiga näis see pikapeale õnnestuvat.

«Tõnis Reinupoeg, Kammelja külast. Kohus kutsub sind!»

Vimmasseljaline mees, tumehalli, maani ulatuva pikkkuue ja lamedaks sõtkutud pasteldega, astus hämarasse võlvitud laega ruumi.

Raskeilt, tahutud paekiviseintelt irvitasid vastu rippuvaile vapikilpidele kinnitatud kiskjate lõustad. Ristipandud hellebardid ja mõõgad olid valmis aasade otsast maha hüppama. Müürisambal väänles ristipoodu kuju. Põranda rasked, tuhmunud kiviplaadid näisid vaevu kandvat massiivset tammelauda, mis alandlikult lõmitas isandate range pilgu all. Ühes laua otsas püüdis nagisev tool meeleheitlikult ülal hoida paatri vägevat vatsa, keskel istus tundmatu isand, keda kogu asi näis kõige vähem huvitavat, edasi järgnes foogt Hildebrand

ise ja laua teises otsas mingi nigel kogu, kes rotina krabistas pärgamendirullide kallal.

Vaene patune peatus laua ees ja hingas sügavalt. See siis oligi nii palju räägitud foogtikohus...

«Nimi!»

Ta vastas.

«Kust külast?»

Ta vastas julgemalt. Asi näis minevat ju üsna libedalt.

Aga siis kärgatas foogti hääl Tõnise kohal:

«Kas tunnistad ennast süüdi hooraelu elamises?»

Talumees jahmus soolasambaks.

Vaikus.

Foogt koputas pitserisõrmusega kannatamatult lauale. See kõmas vastu nagu tühi puusärk.

«Noh!»

«Ei saa aru... pole midagi teinud...» kogeles Tõnis.

«Püha Dominikaani Ordu venna, meie parohhia paatri Johannese teadmist mööda elad sa naisega kokku ilma abielusakramendiga pühitsemiseta.»

«Seda küll...» sosistas kohtualune.

«Niisiis — võtad patuelu elamise õigeks?»

Mees püüdis selgitada.

«Ei jõudnud aulisele paatrile pearaha ja piiskopi saaterukist tähtajaks ära tasuda, sellepärast polnud auline paater sakramendiandmisega nõus...»

Kirjutaja pobises midagi vahele.

«Ah siis maksud kah maksmata! Mispärast?»

«Sain alles mullu aasta mihklipäeval adramaa, pole veel sellelt saaki saanudki...»

«Oleks tulnud maksu tasumiseni oodata ja siis paari minna!»

«Talutöö tahab teha... loomad pidada — naine tuli ära võtta...» selgitas Tõnis.

Foogt muigas. Asi kippus koomiliseks minema.

«Noh, vend Johannes...» itsitas ta surutud häälel «Circulus vitiosus: kui pole sakramenti — pole naist, kui pole naist — pole saaki, kui pole saaki — pole maksmist, ja kui pole maksmist — pole jälle sakramenti... Ainult scholasticus võib kinnitada, et sel matsil õigus pole...»

Patune jälgis maaisanda naljatlevat nägu tõusva lootusega. Ehk pääseb seekord kuidagi...

Hildebrand von Lenten laskus laisalt seljatoele.

«Rechtsfinder — otsus kirja panna: naine isa peresse tagasi, maa käest ära, las Hänchen laob talle kakssada soolatud rihmaga ja siis määramata ajaks teedeehitusetöödele. Liivi talurahvaõigus, institutsioonid ja muu mixtum compositum juurde... Ja ütle sellele logardile, et ma oleksin pidanud ta usust taganemise, ketserluse ja vastuhakkamise eest õieti inkvisitsioonikohtu kätte andma. Aga nüüd satub ta tuleriida asemel korraliku töö peale!»

Ta pöördus pooleldi Hermann von Neseni poole ja sähvas:

«Kas Põltsamaa foogt pole pehme käega, mis!? Finita. Järgmine!»

Nii nad siis järgnesid üksteisele. Kurjategijad talumehe hallis rüüs, eksijad Vägede Jehoova taevaste ja Liivimaa ordumeistri maapealsete seadmiste vastu.

Üks oli oma vastsündinud lapse hinge hukutanud sellega, et polnud teda toonud paatri ristivee alla, mistõttu väetikesel oli tulnud nädalapäevad hiljem pooleldi nälja, pooleldi tõve sunnil minna teise ilma, Jumala aujärje ette pääsemata. Teine oli andamiks poetanud kärnase lamba, kes oli kärvanud enne linnusekoka noa alla jõudmist. Süü oli selge, kuigi utt oli ainuke, mis andja laudast võtta andis.

Siis poetus sisse salkkond metsatalupoegi — vargaid maaisanda seadmiste järgi. Sest teistsugust nimetust polnud ette nähtud neile, kes poolsalaja pidasid raatmaid või neid õigeaegselt ei andnud andamiarvestuse alla. Pügalapulk vardja vöö vahel oli püha asi. Selle vastu eksimist võis lunastada ainult oma nahaga.

Von Nesen haigutas. Igavaks kippus minema see kohtupäev. Sama pilt mis mujal. Varas varga otsas. Need hallid tõprad varastasid isandailt kõike, mis varastada andis. Raatmaid metsapõuest, terasid salvest, linde puu otsast, kala veest, heina luhtadelt... Jah, kui nad oleksid jaksanud, nad oleksid vist päikesegi taevast ära varastanud...

Järgmine süüalune tõotas siiski veidi vaheldust pakkuda. Habetunud, hiiglasuur ja nurgeline, nagu kaljust väljaraiutud vanamees vaikis kangekaelselt, foogti küsimustele vastamata. Seda väledam oli vardja, kelle kummardustest saadetud jutuvadal ei näinud lõppu olevatki. Süüdlane oli hakkama saanud rängemaga, millega siin mail võidi toime tulla — käetõstmisega sundija vastu. Õieti oli toda käetõstmist olnud napivõitu ja see oli piirdunud vardja tagasilükkamisega uksekünniselt. Aga ütlemine, mis selle juurde käis, muutis asja hoopis kurjemaks.

«Tahtsin ta salvesid kaeda,» seletas vardja. «Tal andam ammust ajast võlgu. Lükkas kojaukselt tagasi. Loomi võivat küll pakasel ajal kotta lasta, aga vardja jalg — see rüvetavat maja seitsmeks nädalaks. Sihuke olevat rahva ütlus . . .»

Foogti nägu läks pilve. Paater tõstis oma lihava sõrme ja tõttas seletama, millist lugupidamist võlgnevat talupoeg isandale ja tema käsukandjale, kes on pandud ta eest hoolt kandma ja juhtima. «Egas foogt su rukist vaja. See läheb sõjameeste ülalpidamiseks, kes sind kaitsevad russide kallalekippumise vastu . . .»

«Pole mulle toda . . . kaitset vaja . . .» ühmatas süüdlane vastu ja vaikis uuesti, pilk kangekaelselt aknavõre küljes.

Foogt pilutas silmi ja vaagis. Too prohvetinäoga tõekuulutaja oli vähemalt seepoolest parem, et ta välja ütles, mida mõtles. Hull. Või vähemalt kohtlane, see oli selge.

«Noh, kui sul pole foogti tarvis,» lausus ta pikkamisi, «siis pole foogtil ka sind tarvis. Võid oma adramaalt juba homme ära kõndida!»

Ruum tühjenes. Kirjutaja üks silm rippus pärgamendil, teine otsis asjata järgmist kohtualust. See oli jäänud ilmumata. Oli pagenud teadmata kuhu kogu pere, vara ja lojustega. Neli tööorja tuli vakuse nimestikust jälle maha kanda.

Foogt sügas tusatsedes habet ega saanud tänase kohtumõistmisega rahule jääda. Kohut mõisteti inimeste üle. Mis inimesed need siin olid? Need olid ju metsloomad. Urisevad, luuravad altkulmu, kargavad kallale. Ja kui hammas külge ei hakka — lasevad jalga. Aastaid oli

ta küladesse külvanud alandlikkusevaimu, küll rusika, ahelate, piitsaga, küll peibutamisega. Aga ikka oli see visa siginema... Jah, siin polnud kohut vaja. Siia oli mõõka vaja.

Seekordne kohtupäev kippus pikale venima. Ent lõuna paiku tegi maaisandate tühi kõht sellele küllalt kiire lõpu.

Isandad ilmusid terrassile.

Talumehed ajasid endid püsti.

Hobusevargast sõjasulane ülemisel rõdul kergitas enese valvelseisangusse, ajades jalad laiali ja sirutades parema käe piigi najale.

Ootevalmis vaikuses vahtis foogt tükk aega tarretunud ilmel kühmuvajunud kogusid. Siis hakkas kirjutaja maksuraamatust vakuse võlglaste nimesid veerima. See oli pikk ja üksluine toiming, mille kestel orduvend Hermann jõudis kaks korda sügavalt haigutada, kuna paater kärsitult näppis vöö küljes kõlkuvat risti, silmadega otsides kohta, kuhu saaks kinnitada oma raske istmiku. Aga foogti sünge nägu peegeldas sellist ametlikkust, et paater ei söandanud oma igatsust rahuldada.

Lõpuks oli see läbi.

Lugeja tõstis silmad ja algas uue hooga. Tema käriseva hääle kaja uitas rõdu võlvide all ringi, jättes mulje, nagu kõneleks kaks meest korraga.

«Maaisand laseb teile edasi öelda, et säärane vastuhakkamine ja meie Issanda Õnnistegija poolt pealepandud kohustuste mittetäitmine enam edasi kesta ei või. Maaisand tuletab teile meelde, et meie armulise Issanda helde tahtmise ja armu järgi on teid paganluse patust ja hinge hukkaminekust päästetud Püha Maria Saksa Ordu kõige vägevama abi ja eestkostmise läbi. Maaisand tuletab teile meelde, et tema on Kõigekõrgema ees võtnud enda peale vastutuse teie harimise, heaolu ja kaitse pärast paganate ja võõraste rahvaste kallalekippumise eest. Et ta on oma kohustused teie vastu täitnud nagu isa oma laste vastu. Aga teie, ütleb maaisand, olete selle armastuse peale vastanud vastuhakkamise, mässamise, sõnakuulmatuse ja pattulangemisega. Teie olete hakanud käima mööda laiskuse, porduelu, kanguse ja kurjuse teed. Selle asemel, ütleb maaisand, et alandlikus

vaimus harida teile antud põllumaad ja lõigata Jumala poolt õnnistatud vilja ning täita seadusega pealepandud andamikohustusi viljade, mee, vaha, kanepi, pudulojuste, villa ja muude taevaste andide näol, olete teie pagenud metsadesse ja rabadesse otsekui metsloomad, olete ära hiilinud töökohustuste juurest, olete visanud käega kümnise tasumise peale, mis on iga kristlase esimene kohus. Maaisand ütleb . . .»

Foogt ei võtnud vaevaks selle ühetoonilise leelutamise sisu jälgida, aga maaisanda nime tihe mainimine ja kogu tseremoonia näis teda tüütama hakkavat.

Ta ragistas leelutajale alamsaksa keeles paar lauset, mille tõlkimine võttis vähem aega kui kanna peal ümberkeeramine.

«Kes jaanipäeva-vakuseks andamid võlgu jääb ja vana võlga ei tasu, saab võlakirja pandud ja vabatalupoegade nimestikust kustutatud!»

Mehed õuel tõstsid pead nagu piitsa saanud hobused.

Jaanipäeva-vakus — sellest polnud veel keegi kuulnud . . .

Aga leelutajal oli juba uus pärgamendirull peos.

«Kõikväelise Jumala igavene armastus on meie õndsuse pandiks. Mina — Püha Maria Hospidali Jeruusalema Teutooni Liivimaa Ordu Meister Burchard von Dreileben, käsin sellega teatavaks teha kõigis Liivimaa paigus, mis asuvad ordu valitsemise all, Viljandi, Lihula, Pärnu, Volmari, Võnnu, Dünaburgi, Miitavi, Kursi komtuurile, Karksi, Põltsamaa, Laiuse ja teistele foogtidele, diötseeside vaimulikkudele ja kloostritele, kelle maad asuvad ordu võimu all, pealikutele ning linnamagistraatidele, et viimase ordukapiitli otsuse alusel saab lubatud kõigil maaisandatel ja käskijatel nüüdsest peale sisse seada igal aastal Sankt Johannese päeval täiendav andamite nõutamine rukki, odra, herneste, ubade, mee, vaha, kanade, munade, kanepi, lina, kangasriiete, humalate, linnaste ja kõikide muude taevaste andide näol, vastavalt sellele, kuidas kõigis eeltähendatud kohtades sõjaväe paigutamise olud, viljasaak ja muud vajalikud tingimused võimaldavad, jättes andamite suuruse läbivaatamise ja kinnitamise kapiitli otsustada hiljemalt selle aasta mihklipäevaks. Pitseriga kinni-

tatud küünlakuu kuueteistkümnendal päeval anno Domini üks tuhat kolmsada nelikümmend kaks, Riia ordulossis, Livonias...»

Ka leelutajal näis kõht söömaaja järele kisendavat, sest enne kui talupojad üllatusest said toibuda ja midagi pärida, oli ta kadunud.

Nad seisid niikaua kobaras, kuni hobusevaras rõdult kraaksatas ja piigiga linnusevärava poole viipas.

Mis mõtet oli enam rääkida...

Nad läksid.

Kohtuotsuste täideviimine toimus Põltsamaa linnuses tavakohaselt vaikselt ja märkamatult. Foogt ei armastanud üleliigset kära tühja asja ümber, nagu ta ütles: poomist, piitsutamist, käteraiumist ja häbistamist suure pealtvaatajaskonna juuresolekul, nagu seda enamjagu maaisandaid alama rahva hirmutamiseks ordumail harrastas. Sellest siis tuligi, et kolm patust, kellele tänase suurpäeva puhul oli maaisanda poolt tähelepanu osutatud ihuliku karistuse määramisega, said pool tundi hiljem peatorni keldris oma sirakad kätte ja võisid teistele järele minna, et kodus uue elukutse — teedeehitaja ameti vastu valmistuda. Tõsi, see äraminek lossist polnud nii lihtne, sest esimese hooga ei kandnud jalad neid kaugemale kui lähema jõekääru juurde, kus nad üleni higistena, verest leemendavate selgadega tundideks lamama jäid. Neil jätkus parajasti jõudu kärbeste eemaletõrjumiseks ja aeg-ajalt pea vettekastmiseks. Alles vastu ööd, kui kodust jõudsid pärale veokid, ronisid nad tõusvast palavikust hõõguvail silmil vankriredeleile...

Isandad olid raske päeva tasuks oma keha kinnitanud kerge õhtuootega. Suurem söömine oli otsustatud jätta hilisõhtuks. Tänast päeva oli ordumeistri saadiku tuleku puhul otsustatud tähistada kombekohase vespri ning vendade kollookviumiga. Seda nägi ette ordukorra riitus auväärsemate külaliste saabumise puhul.

Foogt oli magamiskambris vaevu saanud sulgeda silmad väikeseks lõunauinakuks, kui lossi siseõuel kuuldus hobuse kabjaplaginat ja alumisel korral mingisugust liikumist. Vend Hildebrand vaatas läbi akna õuele.

See oli foogti moonamuretseja, kes seal lõõtsutavat hobust patsutas, ratsmed tallisulasele heitis ja siis tiibuksest sisse tõttas. Too oli pikk, kuivetanud, elavate liigutustega mees, oma teenistusastmelt midagi ordu- ja teenijasvenna vahepealset. Ent lossis teati, et foogt teda kõrgelt hindas, mispärast tema harjumusekohast vaikimist alamate ees keegi küsimustega katkestada ei tihanud. Ta oli liikuv nagu elavhõbe, püsis harva pikemat aega lossis ja peale lühikest nelja silma all toimunud jutuajamist foogtiga kadus jälle kusagile. Oma tundmatutel ja pikkadel rännakutel jõudis ta tavaliselt iga kuuga ühe hobuse surnuks ajada, kuid foogt ei pidanud seda kulu paljuks. Sest moonamuretseja kannul liikus siia alatihti kuue- ja kaheksahobuse-sõidukeid Riia ja Rävala kaupmeestega, kes kunagi tühjalt ei tulnud ega tühjalt läinud. See oli küllalt tähelepanuväärne asi maakolka kohta, mis seisis kaugel eemal peakaubateedest. Nähtavasti oli kaupmehe vaim ka foogtile külge hakanud, sest ta pühendas neile seisuseta asjameestele märkimisväärset tähelepanu.

Moonamuretseja tulek tähendas täna sama mis alati. Vaevu oli ta jõudnud kaduda foogti ametiruumi ukse taha, kui korskavate hobuste kannul veeres raginal õue kaubatõld. Veidi hiljem patsutas foogt vurrukat kaubasaksa, vähematki tähelepanu pööramata sellele, et kaupmehe üleni tolmune kalevivammus ta lumivalged kätised põhjalikult ära määris. Pikema jututa hakkasid kaupmehe kaks sulast koormat lahti arutama. Appi tõttasid muudki asjamehed lossi teenijaskonnast — köögisulased, tallipoisid, keldrivahid, sest igaüks tahtis salajagi pilku heita kogu sellele hiilgusele, mida kaubapakid sisaldasid. Koorma ümber kippus vägisi rüseluseks minema. Aga moonamuretseja käealune oskas ülearused abilised paari sõnaga minema kihutada ja koorma tühjendamise nii kiiresti ja vaikselt läbi viia, et tekkis mulje, nagu polekski midagi toimunud. Kuid üht-teist olid tallipoisidki märganud ja sellest jätkus neil omavahelisteks arutlusteks terveks õhtupoolikuks. Kas või sellest, et mida tehakse nii suure hulga vatmankalevi ja karusnahkadega, eriti aga nende kuue vaadi ja ankruga, millest üks levitas nii kanget ingveri lõhna.

Foogt viipas kaubaisandale istet pakkudes.
«Kuidas auväärse von Nodtke äriasjad edenevad?»
«Tänu küsimast, kõrgeaulisus, ta sõitis palmipuudepüha paiku Lüübeki poole ja pole veel Riiga tagasi jõudnud... Patroon tegi mulle ülesandeks selgitada filiaali avamise võimalust Dorpatis. Tõin siis foogtiisandagi kaubad kaasa...»
«Vaata-vaata... Hakkate Novgorodi poole kanda kinnitama?»
«Oh ei! Kaupmehe käsi ei ulatu ordumõõgast kaugemale...»
«Kes teab, ehk ulatub siiski...» muigas foogt kahemõtteliselt. «Hõbedal olla vägevam võim kui paavstil enesel või ta mõõgakandjatel...»
«Võib-olla... kui teda palju ühes hunnikus on. Aga meie jääme järjest vaesemaks.»
Foogt muigas uskmatult. Teine näis sellest hoogu sattuvat.
«Tõepoolest, isand von Lenten. Kakskümmend viis aastat tagasi oli Nodtke kaubamaja Riias ainuke, kust võis saada madalmaade vatmanit ja venedigu siidi. Aga nüüd — vaadake ainult ringi.» Kaubasaks kehitas õlgu. «Dünamünde kaldad on Rostocki ja Visby kogedest kirjud. Riias istub kaupmees kaupmehe seljas...»
«Noh, tagamaa on suur, sellest jätkub kõigile...» arvas foogt.
«Mis siin enam tagamaast rääkida... Gotlandi laevad ujuvad juba Narva all. Varsti käivad Alutaguse karudki siidpükstes. Ja Nodtkele ei jää muud tagamaad kui oma kaubamaja õu...»
«Soo-soo. Nii et proovite siis Dorpati pool õnne... Noh, seal ei ole just kerge. Piiskopil pole vähem kaupmehevaimu kui tervel Riia kaupmeeste gildil kokku... Aga asja juurde. Palju mul seekord Nodtke kaubamajale tuleb tasuda?»
Vastasistuja soris kaubanimestikes. «Vatman... mooseli vein... ehted... Sada nelikümmend üks hõbemarka, auväärt foogtiisand.»
Foogt sõrmitses omakorda pärgamenti.
«Sada nelikümmend üks... Hea küll, aga mul on tingimusi. Kõigepealt annab kaubamaja mulle tõendi,

et ta on minult selle raha vastu võtnud kümne paki lõuendi, soola, heeringate, tarberaua ja härjanahkade eest.»

Kaubamaja Nodtke esindaja vaatas imestunud näoga. «Härjanahkade? . . .»

Foogt muutus kärsituks. «Noh, tont teid võtaks! Ise olete oma arust kaupmees, aga pärite nagu doomkapiitli scholasticus kloostriõpilastelt . . . Mul on seda . . . tõendit vaja igaks juhuks . . . Või tahate, et ma ordu vara pillamise pärast kohtumõistmise alla pean minema nagu Tarvastu Rodenhoven möödunud sügisel . . . Mul on Nodtkega selle kohta kokkulepe olemas. Imelik, et ta teile ei öelnud . . .»

Teine nõustus kõheldes.

«Ja teiseks — hõbemarkade arvel saate, noh ütleme . . . kümme tündrit vaha, neli leisikat hõbedat ja kaks tugevat töömeest.»

«Töömeest?» kordas kaubasaks hämmastunult. «See on — orja?»

«Ordu ei kauple orjadega . . .» urises foogt. «Võtke nad mis nime all tahate!»

Mõlemad arvestasid vaikides omaette.

Foogt kaalutles. Vaha oli vahetatud Tartu piiskopi meestelt ärapraagitud relvade vastu, hõbe pärit mullusuvisest korjandusest lossikabeli kirikuriistade muretsemiseks. Orjad — seda rämpsu oli tal küllalt . . .

Kaupmees leidis, et äri pole kuigi hiilgav, aga teha ei olnud midagi. Lossikeldritest poleks talle ju keegi toodud kaupa välja laduma hakanud. Tüli korral oleks ta niikuinii väravast välja visatud. Seda oli Liivimaa tagamail ennegi juhtunud ja ordukapiitel pigistas neil puhkudel silma kinni. Pealegi oli foogt vana ostja.

Von Lenten näis teise kaalutlusi lugevat.

«Mul on teie kaubamaja pärast niikuinii suuri kulusid olnud. Kümme talve tagasi poleks isegi mitte kured Viljandist siia pääsenud . . . ainult metsad ja raba. Kas arvate, et ma siia teed selleks sisse ajasin, et ordumeister mulle igal ajal kaela saaks karata? Noh, tol korral istusid kõrgeausused veel rahulikult Riias ega roninud mööda nunnakloostreid ringi . . . See tee sai tehtud sama hästi kui Nodtke tellimisel. Ja nüüd näib, et ma pean

teise samasuguse tee Kursi komtuuri ukse ette ajama või veel kaugemale, et teie neetud Dorpatiga ühendust saada.»

Foogt rääkis seekord õigust. Kes oleks osanud ta hingesügavusse näha, oleks võinud veenduda, et sel uhkel iseloomul polnud kuigi kerge Riia kaupmeheselle patsutada ja silitada, sõbralikku nägu teha ja manguda... Kurat võtaks, ta oli lõppude lõpuks rüütel ja mitte mõni soolakaalujate või päsmrikõlgutajate paarimees... Aga ajad olid ta taltsaks teinud.

Seatud korra kohaselt pidi dominikaani munk igal pühapäeval peale hommikumissat kuni vesprini oma aja veetma pühade meeste elulugude lugemisega. Vend Johannes seda teha ei saanud, sest kogu ta lugemisvara koosnes ainult peotäiest kulunud ja kõdunenud pärgamendilehtedest, mis kunagi olid moodustanud katekismuse kolm esimest peatükki. Seepärast oli ta sel pealelõunal roninud lossi kõige mahajäetumasse kohta — kabeli käärkambrisse ja puhkas seal kokkukeeratud altarivaibal õiglase und. See oli lossis harrastatavaist ajaviiteist kõige süütum, puhastas hinge ja arendas seedimist.

Ta oli maha maganud ka missa aja. Sellest polnud katki midagi, sest kui ta oleks selle ette võtnud, poleks kabelisse niikuinii kedagi tulnud. Kujunenud tava järgi peeti lossis jumalateenistusi ainult suurtel pühadel ja siis, kui ilmusid kohale kõrged külalised või kleerikused — diötseesi järelevaatajad.

Vend Johannest vaevas magades südametunnistus. See oli veider tunne, mida ta ärkvel olles kunagi polnud läbi elanud.

Ta nägi, et kabeli uks vaikselt avanes ja sisse astus — doomdekaan. Tartu piiskopkonna doomdekaan Elias ise. See oli suurte süngete silmadega vanamees, kelle punasekirjud juuksesalgud lõõmasid paljaks aetud lagipea kohal nagu leegid. Ta tuli samm-sammult lähemale, vaikselt nagu lummutis. Siis tõstis ta oma kondise käe ja osutas vend Johannesele:

«Sina ei ole vend Johannes...»

Vend Johannes värises nagu palavikutõbine. Ta püüdis

hirmsa pingutusega vastu vaielda, kuid sõnad ei pääsenud suust. Lõpuks pudrutas ta midagi.

Doomdekaan ei näinud sellele tähelepanugi pööravat. «Sina ei ole vend Johannes. Sa oled suli ... Sa petad Issandat ja doomkapiitlit ... Sa oled varas. Varas ja jooksik Johannes Kelch Gotlandist!»

Vend Johannes jahmatas nii, et ta hing rindu kinni jäi. Kust oli dekaan seda teada saanud? Kõik temas kihas ärevusest. Higipisarad ilmusid otsaesisele. Üliinimliku pingutusega rögises ta: «Ei!»

Paater ärkas. Pühkis käisega otsmikku ja sülitas vihaselt.

Veider! Tõesti veider unenägu. Saatan ise teadis, mida see ennustas ... Varas ja jooksik Johannes Kelch Gotlandist ...

Tõtt-öelda seda ta oligi.

Sellest oli muidugi kakskümmend aastat möödas. See oli olnud ainult üks ta paljudest elukutsetest. Aga see oli tema põhilisele kutsealale suuna andnud, sest enne pagemist Gotlandist oli ta kirikuvaras olnud ... Siis oli ta Issanda tahtmisel sattunud Riia tsistertslaste kloostrisse teenijasvennaks. Ta mäletas hästi neid päevi, mil ta oli altarilt küünlajuppe koristanud ja hõbedasi kirikuriistu küürinud. Mõni aasta hiljem oli ta ühe armulauakarika kadumamineku pärast pidanud jälle asukohta vahetama. Ent vahepealne aeg polnud vend Johannesel külge mööda maha jooksnud. Tal oli hea pea. Ja ehk ta küll üldse kirjutada ei osanud ja ladina teksti vaevaga veeris, oli ta suuteline pater-nosterit, ave-mariat ja agnus-deid vuristama mitte halvemini kui peakiriku kanoonikus ise. Sellest siis tuligi, et ta mõni aeg hiljem julges ilma suurema südamevärinata Tartu doomkapiitli kolleegiumi ees seista ja endale jutlustamisõigust nõutada. Nad olid teda vaaginud ja leidnud ta teadmised veidi kesised olevat, aga kui vend Johannes oli neile kokku soninud igasuguseid asju ristisõdadest osavõtust ja paavst Bonifaciuse isiklikust õnnistusest, olid nad otsustanud tema kasuks. Sest nad olid temas märganud üht asja, mis Issanda koertel, dominiiklastel, pidi ühine olema — fanaatilisuse verd. Ja nad olid ta Põltsamaa parohhiasse läkitanud.

Fanaatilisus oli temas vaibunud kohe peale seda, kui ta esimese pea- ja kõhutäie oli foogti lossis kätte saanud. Ta märkas, et oli sattunud õigesse kohta. Siin ei hinnatud teda vagaduse ega jutlustamiseande, vaid selle järgi, kuidas ta oskas viina kummutada, täringuid loopida, švaabi joomalaule möirata ja linnusekonvendi auväärseist ettevõtmistest muudmoodi osa võtta. Viieteistkümne aasta jooksul oli ta nende kõrilõikajaist Kristuse sõduritega kokku kasvanud nagu särk ja vöö. Ja nad pidasid kõik tast lugu kui tublist kambamehest. Ta tegi kaasa kõik — peale sõjakäigu. Ja kui ta sellest maha oli sunnitud jääma, siis ainult põhjusel, et ei leitud hobust, kes teda oleks kandnud. Varahoidja oli lubanud talle siis Hommikumaalt elevandi hankida...

Jah, elul siin ei olnud viga. Aga aeg oli minna vaatama, kuidas vespriga asi edeneb. Seda ei kavatsenud ta maha magada.

All köögis oli hämar, aurune ja palav — nagu põrgus. Koldetule, praevarraste ja padade ümber rüselesid sulased higist nõretavate nägudega. Kokk püüdis vend Johannest asjata eemale peletada praevarda juurest, mille otsas juba hommikutundidest saadik keerati rasket, rammusat tarvast. Selle vasekarvalisest, küpsemiskoorikuga kaetud kerest nõrgus nilpsavaisse leekidesse aeg-ajalt rasvapisaraid, levitades särinal meeldivat lõhna, mis mahlaka kõdina liibus pealtvaatajate kurgulakke. Paater torkis magusat pala asjatundlikult oraga, näppis ja nuusutas, kastis õliga ja tegi kunsttükke, millest isegi kokal aimu polnud. Veidi hiljem tatsas ta juba lossi viinaköögis, kobades õlle- ja viinaankruid, katsudes pruntide pidamist ja nuusutades märjukese käärimiskangust.

Kui ta mõni aeg hiljem oma rännakuilt lossi refektooriumi jõudis, oli enamik orduvendadest juba kogunenud. See oli pikk, kitsas ja sünge ruum, tahutud paekivist seintega. Üle selle kivise kuristiku kaardusid võlvid, mis olid pikkade ööde tõrvikusuitsust mustaks tahmunud, nii et tekkis mulje, nagu poleks üleval katust üldse olemas, vaid ainult pime, kesköine taevas.

Pika laua taga olid ligi paarkümmend orduvenda au-

astmete ja teenistusvanuse järjekorras istet võtnud: ühel pool lauda ratsameister, relvameister, kumpanid, teisel pool foogti ametnikud — varahoidja, drost, lauaülem, tallmeister, kamrer . . .

Paater laskus ägisedes leentooli, mis asus laua otsas, foogti paremal käel.

Veidi hiljem tuli vend Hildebrand ise vanemkumpan Hermann von Neseniga. Kollookvium tõusis ja istus uuesti, raudsete kannuste kõlisedes kiviseil põrandaplaatidel. Sissekäigu ja laua vahet hakkasid siblima köögisulased, kõlisesid hõbe ja vask, lauale tekkisid liuad, vaagnad, peekrid. Kuue ähkiva mehe vahel jõudis kohale aurav ja susisev tarvapraad.

Siis vaikis kõnekõma. Vend Johannes tõusis. Ristates peopesad ja kinnitades pilgu ristipoodu kujule teises seinas, hakkas ta aeglaselt lugema pater-nosterit. Aga ta vaade ei püsinud kujul kuigi kaua, vaid vajus ruskele, isuäratavalt lõhnavale tarvakerele. Ta märkas, et teisedki vennad jälgisid mahlakat suutäit pika pilguga, mõttes arutades, kustpoolt kõige ennem tuleks peale hakata. Vaene paater ei märganudki, millal ta selles silmademängus oli sõnad sassi ajanud. Sellest tuli mingisugune segapudru gloria in excelsisest te-deumist ja millestki veel, millest ta isegi enam aru ei saanud. Aga sellest polnud katki midagi, sest ilmselt ei kuulanud teda keegi.

Kui ta oli lõpetanud, haaras õhin kogu laudkonna: välkusid orad, kõlisesid noad ja tükk aega polnud ruumis kuulda muud kui kahekümne näljase venna ähkimist ja tarvakontide raginat . . .

Hermann von Nesen röhatas, laskus toolikorjule ja vaatas mõtiskledes, poolsuletud silmil üle roogade.

«Põltsamaa foogti laud ei näi ordumeistri omast just palju maha jäävat . . .»

Foogt kehitas õlgu.

«Ütle parem, et ordumeister on sama vaeseks jäänud kui Põltsamaa foogt . . . Jah, ega see vale ole. Kas sa mäletad seda aega, kui käisime piiskopimeestelt Riia linna ära võtmas . . . Noh, olid päevad . . . Doomkapiitel nuttis, kui linna võtmed üle andis. Oli õnn, et nad tol korral julgesid vastu hakata. Vanal Monheimil — eks

ta olnud siis Livonia ordumeister — oli põhjust tribuuti nõuda... Mis kõik kokku sai kraabitud: kloostrite hõbe, linna laegas, mündikoda... Lüübeki kaubaisandad pidid vahelesegamise eest kaksteist laevatäit kaupa andma ja olid õnnelikud...»

«...kui neile edaspidiseks üldse kauplemise õigus jäeti,» lõpetas Hermann von Nesen. «Jah — vana Monheim oli mees. Oskas lambaid pügada ja hunte sööta... Oskas isegi paavst Johannesel kõri kuldtukateid täis toppida...»

Foogt naeris.

«Tõsi-tõsi... Peapiiskop läks kaebama. Kõik, mis ta pühalt isalt Avignonis sai, oli paavstlik õnnistus misjonitöö jätkamiseks paganate seas. Aga see teie Burchard — kestku selle tossikese elupäevad pikalt — võiks parem Katariina kloostri väravavahiks minna. Ei ole temast sõjameest ega ka maavalitsejat... Noh, mina tema kohal oleksin juba teadnud, mis teha...»

Vend Hildebrand muigas habemesse.

«Ja-jaa,» jätkas ta. «Kord oleks majas olnud. Ma poleks juba hakanud kõhklema ja igasuguste kopitanud ürikute kallal tuhnima — selgitama, kas neil talupoegadest logarditel on Liivimaa talurahvaõiguse järgi pärimise õigust neljanda sugulusastmeni, ja nii edasi, nagu mõni õpetatud tobu arutab.»

Foogt kippus ägestuma.

«Beltsebul võtaks, sada aastat oleme siin neetud kolkas istunud, aga mis me oleme neist maatõugu loomadest suutnud teha? Kas see peab olema Maarjamaa usklik ja sõnakuulelik alamseisus? Kes on õieti Liivimaa talupoeg, ah? Ristiusuline pagan. Hunt Issanda lambakarjas. Ei ta kõlba meile tööks ega paatrile kabelikaunistuseks. Kükitab ohvrikivide ümber, kummardab puuslikke, ja kui elu kibedaks läheb — kõnnib minema Taani kuninga vasallide või piiskopi maile. Ei sa säärast pühakirjaga peibuta. Rist tuleb raua vastu vahetada, vaat mis...»

Hermann von Nesen näris pikkamööda praetud kanakintsu.

«Asjata kurjustad, vend Hildebrand. Sinu omad, nagu täna paistis, on küllalt alandlikud loomakesed...»

«Alandlikud...» turtsatas foogt. «Mulle meeldiks, kui nad vähem alandlikud oleksid. Ma tunnen seda eestlastest pärisrahva tõugu paremini kui oma saapakanda. See on kinnine ja salalik rahvas, kelle vaikimine ja nohisemine on kümme korda ohtlikum kui švaablase märatsemine. Ta kogub sappi pikkamööda, aga kui kord plahvatab, siis hoia alt...

Suure nälja ajal, aastat kakskümmend seitse tagasi, käisime külades vakuseandameid nõutamas. Oli siis juhus, kus Oreküläs ühe säärase metslase otsa sattusime. Noh, pealtnäha seitsmekümne-aastane vanamehenäss, vaatas ja vaikis, vaikis ja vaatas, kui aga vend Ruprecht — rahu ta põrmule — julges naljapärast ta piigast tütart veidi kõdistada, kargas venna kallale ja keeras sellel kiivri tükkis peaga kukla taha. Ja kui see leekivate silmade ja lendleva habemega kurat minu peale tormas, kukkus hobune lõhkuma ja viis mu pool penikoormat eemale metsa. Tõtt-öelda — mul oli hea meel, et see veel nii lõppes. Tagasi ma sinna padrikusse enam jalga ei tõstnud...»

«Ja-jah. Õudne rahvas! Ilma Jumalata, ilma seaduseta, ilma korrata...» pobises paater peaga noogutades.

Foogt märkas, et pilgud olid temale pööratud. Ah jaa — ta oli unustanud piduliku toosti.

Ta tõusis. Laudkond tõusis.

Joodi apostel Peetruse asemiku, Püha Rooma katoliku kiriku isa, paavst Benedictuse auks ja pikkadeks aastateks.

Kõlisesid peekrid, matsusid suud...

Joodi Teutooni Ordu Preisi suurmeistri terviseks... Ordumarssali terviseks... Liivimaa ordumeistri, vend Burchard von Dreilebeni terviseks... Auväärt külalise, vanemkumpan Hermann von Neseni terviseks... Foogti terviseks...

Tundi kaks hiljem, kui kätte jõudis kord Riia auväärse kaubamaja von Nodtke terviseks juua, ei leitud kaubamaja auväärt esindajat. Ta oli libisenud istmelt laua alla.

Ordu auväärsete eeskirjade kohaselt ei tohtinud ühtki isandat puutuda ilma tema loata. Kuna kaubasaks polnud

suuteline ülestõstmiseks luba andma, jäeti ta edasi põrandale.

Lärm oli aja jooksul paisunud kõrvulukustavaks. Keegi tagus metsikult liuda, möirates alamsaksa meremeeste kõrtsilaulu. Üks rüütleist lükkas vandudes tooli nurka ja kargas teisel rinnust kinni. See virutas kapaga vastu. Raksus lagipea. Kärises särgi lõuend. Oigasid lauad ja pingid rüselevate kehade raskusest ...

Foogt püüdis meeleheitlikult avada raskeid lauge. «Pole viga, las märatsevad ... Hea, et sõjariistu kaasas pole ...» mõtles ta läbi udu.

Keegi nimetas kedagi röövliks, see omakorda teist — kloostrivargaks ...

Sõimusõnad sigisid nagu nõiaväel, muutudes järjest kangemaks. Laudkonda näis olevat haaranud mingi kirjeldamatu ekstaas: kõik rääkisid, röökisid, vehklesid. Viina seletamatu võim oli tuhmunud ajudes äkki sünnitanud nii palju julgust ja tarkust, et sellest lahtisaamiseks tuli vahetpidamata liigutada lõugu ja rusikaid ...

Ainult vend Johannes liikus vaikselt ja rahulikult nagu vaimuliku seisuse väärikas kehastus. Ta oli end poetanud tarvaprae külje alla ja nokitses selle lahtilõigatud tuumast roosasid, pooltooreid kilde. Kõigekõrgem ise oli teda varustanud loomupärase eelisega, mis võimaldas tal ikka veel neelata, kui teistel juba kõik tagasiteed kippus tulema ... Aeglase ja mõõduka rahuga kallas ta peekrisse aina uusi annuseid rasket, venivat, kullakarvalist mooseli veini. Seda polnud iga päev saada ...

Kui vend Johannes jälle ärkas, valitses ümberringi vaikus, mida aeg-ajalt katkestas siit-sealt kuulduv norskamine ja segane pomin. Avanud pingutusega poolunised, punetavad silmad, lasi ta pilgul käia üle kirjeldamatu segaduse, mis valitses refektooriumi hommikuses rahus.

Foogt vandus läbi une, kere ripakil, üks jalg lauajalaristil, teine vend Hermanni süles. Relvameistri oimetu keha lamas keset lauda, pea all tarvajäänused, kõhul kummulipööratud vaagen. Teistest orduvendadest viirastusid paatrile ainult segaminipaisatud kehaosad.

Vend Johannes kobas veinikannu — see oli tühi.

Ta kraapis laisa liigutusega laualt kokku mõned pooltühjaks joodud peekrid ja valas nende sisu ühte.

Läbi akna tungisid refektooriumi esimesed tõusva päikese kiired. Värske tuul kandis kusagilt ärkavate niitude kevadist hõngu.

Paater tõusis pidulikult püsti.

Siis tabas ta pilk ristipoodu kuju seinal.

Ta tõstis peekri selle terviseks.

«Ad majorem Dei gloriam. Sina oled ainuke, keda ma täna öösel laua alla ei jõudnud juua.»

Lossitornis puhus vahimees äratussignaali, mille kräunuv toon pikaldaselt venis läbi poolavatud akende.

Uus päev oli alanud . . .

JAANIPÄEVA-VAKUS

Väljas kiresid kuked.

Vahur ringutas uneväsimust ja lükkas pajaaugu lahti. Ao kirgas, punetav helk kargas tarre, kaasa tuues suvehommiku mee- ja heinalõhna.

Täna oli ju jaanipäev. Vahur vaatas lavatsil magavat Saimat, kelle ühes käevangus puhkas Uko sasipea, pruntis huuled magusas unenaudingus. Leeli magas küürutõmbunult ja linase palaka alt valendasid ainult ta haprad käsivarred.

Vahur tõmbas uue linase hame selga, vedas võidunud takused püksid jalga, kängitses jalad sääremähistesse ja viiskudesse. Mõtles, kas äratada ka teised, kuid jättis selle. Nad olid eile kõik külavainul käinud ja kesköönì jaanitulel olnud, ime siis, kui uni neid kangesti kinni pidas.

Ta lükkas ukse lahti ja astus õue. Näe, isegi vana rehi oli end püha puhul pidurüüsse sättinud — pleekinud õlgkatus haljendas piki räästast, roovikulattide vahel sillerdasid rohututid . . .

Rehala ja tare vahel kuuldus mõminat. Talu ainuke loom — lehmakõkats — häälitses karjamaa järele. «Noh kannata, küll saad Leeli varsti sappa,» mõtles Vahur.

Ta avas lattidest jalgvärava ja suundus üle kastese rohu põldude vahele. Haljendavad, vaevu kolletama löö-

nud põllulapid lainetasid hommikutuule õrnades keerdudes. Vahur lasi käigul sõrmed läbi odra libiseda, mille kaharad pead õrnas paindes ta peopesi silitasid. Jah, viljal ei olnud sel aastal viga. Põld oleks nagu aimanud, et ta peremees viskas kevadel mulda viimased seemneivad. Ta näis tahtvat kuhjaga tagasi teha mured, higi ja vaeva, mis ta peale olid kulutanud need viletsad, vaesed, kuid truud inimesed.

Jah, oder oli hea... Kui teda oleks olnud ainult veidigi rohkem... See kiviviske-laiune lapike, mis taamal tõusva ürgvana ja kõrge kuusiku taustal paistis veelgi väiksem olevat, pidi elatama neli suud... Sellest pidi jätkuma veel seemneks, kümniseks, maksudeks ja muudeks, ettenägemata vajadusteks.

Vahuri hinge kippus vägisi pugema mure, kiuste ümbritsevale päikeselisele sillerdusele. Ta oli juba kevadel, külvi ajal, ette näinud, et seks aastaks jääb vilja alla liiga vähe maad. Aga seemet polnud. Polnud salves ega olnud ka naabrite käest võtta — neil olid samuti näpud põhjas...

Lehekuu algpäevist saadik oli pere lõpetanud odrakaraski ja kördi söömise, oli katsunud hinge sees hoida nõgese- ja rohuleemega ning napi jahisaagiga, mida metsajumalad vahetevahel Vahurile lasid osaks saada. Saima palged olid nende nädalate jooksul lohku vajunud, lapsed nukrutsesid ja nende läbipaistvad põsed ning tuhmilt varjatud silmavaade olid tihti Vahuri hinge talumatus tusas väänlema pannud. Aga nad olid ka selle raske kevade vastu pidanud. Raskemad päevad olid juba seljataga...

Vahur istus piirimättale ja sõrmitses kohevat mulda. See libises jahedana ja kobedana läbi ta peopesa. Seal metsa taga, raatmaadel, oli muld veelgi tuumakam. Jah, see oli rukkimaa. Sealt saaks saaki... Aga kui palju päevi kulus veel selleks, et toda maad vabastada sajaaastaste puude kännujuurikate kütkest, mis ämblikuvõrguna olid põimunud mulda kuni põhjaveeni?

Vahur meenutas, kuidas ta tapriga neid surnud puuhiiglaste sitkeid sooni oli purustanud, mutina maapinda kaevunud, teivaste ja poomidega kangutanud, kuidas ta kivimürakate kallal oma väsinud lihaseid oli vaevanud.

Jah — veel kolm-neli suve, ja metsa käest on jälle tükk ära kistud... See laas oli huvitav ja ta teod sarnanesid kohati elusslooma omadega. Ronis igale poole, kus vähegi päikese all ruumi leidus. Rügas põldudele ja teedele, lakkamatult ja visalt... Algul sirutas küüntena välja metsarohtude sitke kamara, siis asus tallama lepa- ja pajuvõsaga, ning kui oli end küllalt kinnitanud, ronis oma puuhiiglastest jalgadel edasi...

Aga Vahur oli teda löönud võitluses, mis ei nõudnud vähem pingutusi kui lahing sõjatandril. See oli taplus, millest ta oli osa võtnud oma elupäevad, aga mille lõppu polnud ikka veel näha. Ja ega vist saagi näha. Ennem tuleb harkader ja karuäke üle anda Ukole ja minna puhkama sellessesamasse mulda, mille pärast on nii palju heideldud. Noh, kes teab, võib-olla tuleb see raatmaa veel enne maha jätta, kui vardja selle oma maksukirja jõuab panna...

Vahur virgus.

Ta oli selle ju päriselt unustanud. Oli unustanud sel suvehommikul, kui ta oma põlluga juttu ajas, lihtsat ja asjalikku juttu sellest, mis neid, kahte lahutamatut sõpra — teda ja põldu — sidus. Tööst, tööst ja saagist, pingutustest ja tasust; loomisest, kasvamisest ja tõusust. Ta oli arvanud, et see on peaasi, vähemalt tema, lihtsa adramehe elus. Ja ta oli unustanud foogti, maaisandad, nende jumalad ja seadmised...

Ühekorraga valgus see kõik ta hinge tagasi. Täna oli ju jaanivakuse päev. Suure arupidamise päev isandaga. Kui palju ta oli sellest päevast mõelnud tol ajal, mil põldusid külvas...

Ta oli kogunud salvest viimased ivad. Seemneks. Oli kaalunud neid ja vaaginud. Ja oli leidnud, et sellest ei jätku muuks kui ainult põllule. Tal ei olnud foogti ees vana võlga, aga vardja kirjas pidi ta värskelt küpsetatud vakusepäevaks andma kaheksa vakka otri... Ja ta oli siis pikad tunnid istunud ning mõelnud, kellele ta peab oma viimased ivad andma, kas foogtile või — põllule? Vardja oli öelnud, et see on foogti vili. Et kui tal seda jaanipäevaks anda pole, siis on ta sama hea kui varas. Sest varas on igaüks, kes teisele kuuluvat vara kulutab ja raiskab. Vargus on patt Jumala ja seaduse ees.

Aga tal polnud varga enesetunnet. Ta oli selle vilja saanud põllult, mitte foogtilt. Ja seemne pidi seepärast tagasi saama põld, mitte foogt. Sest muidu oleks ta pidanud varastama põldu. Põld oli ta sõber. See oli teda aidanud alati, ka kõige raskemail aastail.

Niisiis tuligi, et ta ei mõtelnudki põldu varastada ja külvas seemne maha inimese rahuga, kes teab, et ta on õieti teinud. Ta oli teistelt naabritelt küsinud, mis need teevad. Ja imelik — kõik olid mõelnud niisama. Arpost naaber oli nalja visanud, et kui paatri jutu järgi maailm on Jumala oma, sest see olevat ta teinud, siis peab ka viljasaak olema tegija oma — põllu ja külvaja oma. Iga töö peab tegija oma olema, oli ta arutanud, ja siis olid nad imeliku mõtte peale tulnud — et mida foogt on teinud? Ja leidnud, et foogtile ei peaks kuuluma isegi mitte Põltsamaa linnus — sest see on kah nende, talupoegade tehtud. Arpo oli leidnud, et kui igale tegijale jääks tema töö, siis foogtile jääks ainult surnuaed, sest tema ainuke tegevus olla sõdimine ja tapmine...

Vahur naeratas habemesse. Hea, et see jutt vardja kõrvu polnud läinud. Tolle kõrvad ei ulatunud igale poole. Aga silmad ulatusid selle eest küll niikaugele nägema, et salved viljast tühjad olid. Selle asja ümber oli linnuse, küla ja vardja vahel olnud suur seletamine. Vardja oli nad nelipühade viimasel päeval linnusesse vedanud, kus nad foogtiisandale olid veel kord jalgade ette pannud tungiva palve, et nende andamikohustust, niipalju kui uus kord ette näeb, sügiseni pikendataks.

Foogt oli neid mõtlikul ilmel vaadanud, polnud öelnud eid ega jaad. Ja Vahurile oli jäänud mulje, et isegi foogtiisand oli leidnud endale kasulikuma, kui seeme on kevadel mullas, aga mitte tema linnuse kivikeldrites, kus ta saaki ei anna. Kuid foogt polnud midagi vastanud, vaid lõpuks öelnud ainult, et kõik jääb nii, nagu kästud. Oli öelnud ilma viha ja kurjustamiseta. Mitmed neist olid arvanud, et ega asjast enam riidu tule, aga Vahuril oli tagasiteel olnud kummaline tunne, et kõige selle juures oli foogtil mingisugune tagamõte. Sellepärast valdas Vahurit kogu aja mingi seletamatu rahutus. Nad olid omavahel asja kaalunud, ka Vootele Maardupoja käest nõu küsinud. See oli käega visanud ja arvanud, et uus

asi, see jaanipäeva-vakus, foogt võib-olla ei saadagi oma junkruid välja. Sügisel aega klaarida küll. Ja kuna ka vardja eriti kurjalt kallale ei kippunud, oli asi sellega jäänudki...

Tema mõtiskluse katkestas hele lapsehüüd, mis kõlas tare juurest. Üle põllupeenra tuli lipates pisike Uko, hame lendlemas hommikutuules.

«Isa ae, isa ae! Võõras mees tuli. Ema ütleb, see olla minu ätt.»

Vahur tõusis. Poisike krapsas ta käest kinni, silmad tulvil elavat kibelust.

«Ütle, isa, kas see on minu ätt või Leeli oma? Leeli ütleb, et igal lapsel on oma ätt ja see olla tema oma, mina otsigu omale mujalt...»

Tare lävepakul istus vana Leemet ise. See oli surmani kurnatud rauk, tolmuses ja paigatud ürbis, mille alumine äär narmendas paljaste säärte ümber. Vahur ei märganudki alguses muud kui neid pori ja tolmuga kaetud, aastatest ja maanteede tallamisest pahklikuks muutunud jalgu. Isa viipas ainult käega. Ta poleks suutnud tõusta isegi saua najal. Saima jootis ta janunevat suud kaljakapast. Vanamees hingas sügavalt, pühkis habeme puhtaks ja hakkas katkendlikke sõnu poetama.

Ta oli teel olnud viis päeva. Oli kulutanud ära oma viimased jõuriismed. Ta ei kaevanud ega hädaldanud, aga Vahur nägi juba ta näost, et vanal Leemetil polnud päevi enam kauaks. Nad panid ta lavatsile pikali. Möödus tükk aega, enne kui ta jõudis end jutujärjele pingutada.

«Hea meel... et näen sind, poeg... veel enne Manalat. Oled kah vanaks jäänud... Ja-jah. Raske aeg teeb vanaks.»

Vahur noogutas. Ega see vale olnud.

«Hea, et tulid, isa. Ei ole sinust ammu midagi kuulnud. Kuidas on Õnneleiuga?»

«Läks... läks Rävalasse. Oli õnnelikult läbi pääsenud... Mehed viimasest killavoorist rääkisid, olid teda linnas näinud... Kusagil käsitöö peal või ma ei tea isegi, kus...»

«Ja Unnepäeva lesk lastega?» päris Vahur.

«On oma vanemate peres. Mina tulin siia... Järva

foogti maal ei olnud mul enam elu... Võttis adramaa ära. Vanast peast saatis kerjateele. Aga äramineku külast keelas kah ära. Ütles, et sina olla tal juba kaheksa talve tagasi plehku pannud. Tema ei tahtvat nii kangeid juurikaid, nagu meie oleme, enam ära lasta. Tulin siis salaja...»

«Eks selle asja taga pidi ikka midagi olema, ega ta muidu...» arutas Vahur.

«Noh, niipaljukest oli, et ütlesin talle. Läksin lossi ja ütlesin talle... See oli siis, kui see Naroovamaadelt tagasitulek oli... Ma ütlesin talle... ei suutnud end pidada — kõigi lossiisandate kuuldes —, et ma pole selle kaubaga nõus... Et andku ta mulle mu kaks poega tagasi, keda ta Naroovamaile unustas, ja ma maksan oma piskust talle kahekordselt välja ta võidurikka sõjakäigu tulud ja saagid...»

Vahur muigas tahtmatult. Jah, see oli tõesti vana Leemeti moodi, ta polnud kunagi enne ütlemist risti ette löönud.

«No-jah, et maksan talle saagi välja. Eh-eh! Nad tulid ju tagasi, püksata nagu kerjused... Foogt hüppas püsti ja teised kah. Nad oleks mu vist samas paigas neljaks raiunud. Ma siis suskasin, et pange jah — mõõgad tööle. Need on küll ammu juba roostes, aga minu vana konti lõikavad küll veel. Üks rautatud kurat hakkas siis naerma. Ja teised järel... Lasti mul minna. Aga foogt ei unustanud... Õnneleid sai varsti käsu Paide linnusesse sõjasulaseks minna... Küll see oli Wilckenist kuradil... juba valmis säetud. Järgmiseks sõjakäiguks... Eks sa tea ise, kuidas siis kõik läks... Aga Õnneleidu nad kätte ei saanud. Küll otsisid ja puistasid, ei aidanud midagi. Süüdistasid mindki pagemisele kaasaaitamises. Et ma olla äraandja... Üks junkrust isand ronis tarre ja kukkus mind rinnust raputama. Ma siis ütlesin, et ära raputa, su roostes pantser pudeneb niimoodi seljast ära, et pead minema Pihkvasse sõdima paljalt, mis pole ühele kõrgest soost ritterile sünnis... No-jah, mis ma lobisen... Sain tulema — parajal ajal.»

Vana Leemet naeratas habemesse. See oli vaikne, endassetõmbunud naeratus, mis ta raugalikke, teravalt lõigatud näojooni viivuks noorendas. Sel hetkel tundus ta

Vahurile poisikesena, kes heast meelest irvitab, et on saanud teisele vembu mängida. Ätt pöördus ja vajus raskesse unne...

Keskhommikul hakkas Vahur Madara küla poole astuma. Ta pidi selgusele jõudma, kuidas on täna lood vakusega. Kui foogt oli oma ametimehed välja läkitanud, pidid nad juba olema kohale jõudnud.

Ristteel kohtas ta vana Arpot. Ka see kõmpis saua najal küla poole. Nad astusid kõrvuti, vaikides, mõlemad ühtede ja samade mõtete kütkes. Tee keerles metsa vahel nagu ahtake lint. Kesksuve leitsakus segunesid tolmu, mee ja männivaigused lõhnad. Nad ei märganudki, millal mets ahenes ja silmapiirile tõusid Madara küla tared.

Jõudnud esimese tare kohale, astusid nad sisse. Peremeest polnud kodus, aga laste vadinast said nad teada, et foogti mehed olid siiski tulnud. Neid olla pooletosina jagu ja nad peatuvat parajasti Vootele Maardupoja «lossis».

«Nii et tulid siiski...» sõnas Vahur vaikselt.

«Jah...» torises Arpo vastuseks. «Peaks nendega katsuma rääkida!»

Raske kivi vajus südamele...

Vootele Maardupojal oli täna suur päev. Foogt ise oli austanud teda oma esindajate kohalesaatmisega. Mis sest, et need kõik just suurest soost polnud. Selleks et külarahvale mõju avaldada, aitas neist küll.

Elumaja nurga taga, kaskede varjus, istus laua ümber kümmekond meest: kaks junkrut, neli sõjasulast, Vootele ise paari tundmatu kaubaselliga ning vardja Kaspar. Viimane luges end päevakangelaseks ja püüdis murtud alamsaksa sõnakatkete varal junkrute omavahelisest jutuajamisestki osa võtta. See andis vastastikuse arusaamise mõttes vähe tulemusi, kuna kogu laudkond oli hommikust saadik jõudnud hävitada poolteist ankrut kanget, musta maaõlut ja oli nüüd vaevalt suuteline millekski muuks kui möirgamiseks ja kappade kokkutagumiseks.

Tares ja õuel liikus kõhklevate nägudega kümmekond talupoega, kes vahelträäkijate kaudu asjata püüdsid selgusele jõuda, millise ülesandega foogtimehed olid kohale sõitnud. Vootele tõrjus nad laua juurest eemale, kärsitult

seletades, et jäetagu juba foogti ülemkumpanid rahule. Küll ta selgitab nendega ise, mis vaja.

Eemalt, tarenurga tagant, piilusid uudishimulikult külapiigad, keda jaanipüha oli toonud kiige juurde.

Lõpuks, kui päike oli juba lõunasse kaldumas, leidis vardja, et tal on aeg ka ametikohuste täitmisele asuda. Need sellid joovad end viimaks laua alla ja siis peab tema üksi foogti ees vakusepäeva tulemuste pärast vastust andma.

Vardja kummardus tükiks ajaks habemiku härjaturjalise junkru kohale. Pikkamööda läks tal korda viimasele midagi selgeks teha, sest selle palavusest leemendavasse näkku uppunud seasilmad võtsid jälle mõtliku ilme. Junkur tõusis, lükkas vardja laia käeliigutusega kõrvale ja, saanud laialiaetud jalgadel tasakaalu kätte, röögatas midagi tundmatus murdes.

«Kokku tulla! Kokku tulla!» kires vardja õues liikuvaile talumeestele.

«Kohe saab ette loetud foogti käsk!» Ta hüppas teenistusvalmilt isegi rehala taha, kuid leidnud sealt ainult hanekarja, tuli pettunult tagasi. Rahvast oli vähe.

«Ülemkumpan» tõmbas ratsasaapa säärest kokkukeeratud pärgamendilehe, pöörates seda õlleuimast segaste silmade ees mitmel korral ringi.

Kokkukogunenud talupojad, arvult viiekümne ringis, ootasid vaikides. Siin oli hallihabemelisi, elatanud pereisasid, pikkadest põllumeheaastatest vimmavajunud adramehi, paljajalgseid, kaltsudes narmendavaid, peremeheta trääle kui ka noori, esimestes karvaudemetes uljaid nägusid, mis alles külakiige õõtsumishoo ja ringmängu järgi lõõskasid. Siin leidus põliseid metsatalupoegi, kes aasta ringi raatmaadel nokitsesid ja ainult harvadel juhtudel külasse ilmusid. Nende jäme takune vammus kattis tuultest ja vihmadest pargitud nahka nagu samblakate männikoort. Aga ei puudunud ka mehi, kes ilmselt olid näinud kaugemaid maid ja kelle armistunud näod ning vigastatud kehaliikmed andsid tunnistust sellest, et siin oli tegemist maaisanda errulastud sõjasulastega, kes olid oma töö peremehe jaoks teinud ja näsisid nüüd nätsket vakusemehe aganaleivapalukest . . .

«Ülemkumpan» nägi pärgamendi kallal asjata vaeva.

Ta viipas lähedale kiilaspäise lossiteenija, kes ühes teistega oli foogti poolt külasse saadetud nähtavasti andamiarvestuse pidamiseks, nagu võis oletada vööl rippuvaist pügalapulkadest. See kissitas tükk aega lühinägelikke silmi ja hakkas siis midagi veerima.

Vardja Kaspari teenistusvalmi abiga oli mõni aeg hiljem selgitatud, mida varem niikuinii teati:

Madara vakus peab Põltsamaa foogtile jaanipäevaks erakordselt, sõjameeste ülalpidamiseks ja sellega kaitseks välise vaenlase vastu, andma kuus sälitist rukist, neli otri, tündri kärjemett, kolmkümmend mõõtu linnaseid, kaks nuumhärga, kaheksa harjaslooma ja muud kraami pealekauba, mida lugema ei hakatud, sest jagamine adramaade vahel oli vardja asi. Edasi — Kõigepühama Neitsi Maarja lossikiriku ja parohhia vajaduseks aulise paater Johannese volitusel kümnisemaksu arvel — kaheksa leisikat vaha kirikuküünalde valmistamiseks ja seitsekümmend küünart lõuendit altarikatte alusteks. Peale selle neli tündrit suitsetatud metslooma-liha, kümme mõõtu mett, linde ja nuumlambaid. Mis vajaduseks viimased läksid, polnud öeldud. Andamid kangasriide, lõnga ja kaunvilja osas oli foogtiisand armulikult lubanud jätta sügisevakuseni. Oligi kõik.

Junkur keeras pärgamendi pidulikult rulli ja pistis saapasäärde tagasi.

Siis näitas ta näpuga õue peale ja viskas laisa käeliigutuse üle taevavõlvi, päikese seisust kuni metsani. «Her, her — am Abend!»

Mis pidi tähendama, et õhtutunniks olgu kõik kohal siin, Maardupoja õues.

Isandad istusid jälle laua taha, et poolelijäänud joomingut jätkata. Vootele lasi lauale tuua uued kannutäied meega segatud humalaõnnistust. «Ülemkumpan» viskas ühe sõõmuga kapatäie kõrisse, tõmbas käeseljaga üle vahuste vurrude ja mõmises rahulolevana: «Aaaa . . .»

Vakusemehed istusid rehala taga murul. Juba nende nägudest peegeldus, et tänane päev polnud neile just rõõmupäevaks. Need näisid olevat külade vaesemad, keda ühine nõu siia kokku oli vedanud. Sest jõukamaid, nii imelik kui see polnudki, huvitas see asi palju vähem.

Nood, vabatalupojad — kupjad, mölder, maadevahid — tiirlesid seal teisel pool, kusagil Vootele lähedal, sosistasid vardja Kaspariga ja tühjendasid oma õlleankrut üsna rahuliku südamega. Ainult laulujorin kostis neist siia, rehala taha.

Aga vakusemeeste süda sest kergemaks ei läinud. Neil tuli jagada too koorem, millest purjuspäine junkur seal oli pajatanud. Kõige raskem oli lugu adrameestega. Nende kaelas istus lõviosa sest koormast. Rukkivakad, odravakad, kaeravakad, tatraküllimitud, humala- ja meenaelad, lambatalled, lõngavihid... Hõbemargad ja killingid... Ei tundnud end hästi sulasedki, vabadikud ja träälid, kes oma kaltsude poolest oleks kõlvanud kirikuukse ees ritta panna, kokku kerjama toda pearaha, mille vääriliseks foogt nad oli arvanud. Maksta neil endil ei tulnud, see oli selge, aga ega nendegi süda sellest kergemaks läinud. Sest maksjaks olid pereisad, ja kui neil seks hõbedat ei jätkunud, talitati teenijasrahvaga nagu vasikatega, kelle eest killingid maksmata jäid — nad läksid foogti manu. Foogti tööloomade karja kive tõstma, teid kaevama... Ei saanud seal keskpaika sedagi mis siin, jalad jäid niisama paljaks, kaltsud veel räbalamaks ning piitsast kass pääses turjale küünistama...

Nii nad seal kükitasid nagu viiskümmend sammaldunud kändu keset haljendavat õuemuru. Raugastunud adrameeste sõrmed otsisid nõu habemekarvadest, träälid ja sulased sügasid selga ja neelatasid kuuldavalt, kui lõunatunni vaikne tuulehoog kandis siia tulel küpseva metslooma lõhna. Vootele oli ka neile ankrutäie õlut saatnud, kuid seda ei puutunud keegi. Olukord oli imelik, ei osatud seisukohta võtta. Ja nii too vaikus veniski, ilma et keegi oleks seda katkestanud. Pead õhetasid mõtete valust...

Vana Arpo leidis lõpuks mingisuguse lahenduse. Ta arvas asja lihtsalt naljaks pöörata.

«Paater võtab varsti metsaoti ameti üle. Maiaks läinud teine mee peale... Aga et ristilöödud jumal kabeliseinal nii palju vaha sööb, seda ma ei teadnudki...»

Oli nukraid muigeid.

Killepoja Mats, kes mitmel korral oli käinud foogti killavooris, arvas, et lossikiriku jumal saa sest vahast

suurt midagi. Vahatündrid reisivad Riiga kaubahärrade juurde ja tulevad tagasi, kere kallist viina täis.

Paatri arvel võis ju nalja teha, aga et foogt suurt nalja ei mõista, seda teadsid kõik. Ja nii otsustatigi lõpuks, et iga mees toob kohale seda, mis tal on, sest üht-teist aidanurkades veel leidus, kuigi viljasalved tühjad olid. Kolm meest pidid valitud vahemeestena foogtiisanda juurde minema, et puudujäänud andamite osas paluda kuni sügiseni pikendust. Vardja pidi kaasa aitama. Teda loodeti oma nõusse saada mõne suitsetatud karukintsu abil, millele teda teati maias olevat.

Vahur arvas, et nõu tuleks «ülemkumpanile» ja vardjale teatavaks teha, muidu tekib viimaks enne õhtut arusaamatusi, kui nähakse, et vilja kokku ei tule. Vardja oli aga vahepeal kahe sõjasulasega juba läinud küla peale ringi vaatama. Vakusemehed ruttasid kodudesse. Kes teab, mida poolpurjus sõjasulased ette võtavad. Oli vaja kohal olla.

Vahur ühes kaaslastega kohendas end junkru jutule minekuks, kui raskete rataste raginal veeresid Maardupoja «lossi» õue linnuse moonavankrid, kaks hobust ees, ratsasulased kaasas.

Vootele möirgas lauast teenijasvaimu Marjat, et see isandaile mõdu ja suupoolist tooks. Junkur, enda kurguni täis kaaninud, ei tundnud selle vastu enam mingit huvi, kohalejõudnud aga imesid end ahne õhinaga kannude külge. Siis märkas Maardupoeg ka Vahurit.

«Istu, vabatmees!» Ta lükkas laia liigutusega kannu külalise poole, visates Vahurile viivuks joobnud silmade nüristunud pilgu.

«No ära pelga, ega sul nahka nülgima hakata...» lisas ta armulikult ja julgustavalt, nähes, et Vahur kõhkleb.

Marjast piiga, noor linalakk, kattis veidi aral ilmel lauda.

Junkur ärkas tukastusest ja tõstis higise näolapi ning pulstunud habeme laua kohalt üles. Viivuks sattus ta pilk tüdruku ümaraile käsivartele. Tuhm vaade ta silmis kirgastus äkki ja suundus ülespoole, langedes piiga kumeraile rindadele. Viimane ei teadnud aimatagi, kui

«ülemkumpani» sitke käsivars ta piha ümber kaardus ja tüdruku sülle kiskus.

Tüdruk karjatas eredalt ja kukkus vehkima nagu ussist nõelatu.

Aga raudse käe haardest polnud nii kerge vabaneda.

«Aaaa . . .» mõmises junkur. Ratsasulased laua ümber möirgasid naerda. Vootele muigas heatahtlikult. Las isandad lõbutsevad . . .

Piiga pingutas meeleheitlikult, püüdes tõusta. Naerurõkatused lauas paisusid. Vahur märkas, kuidas tüdruku solvunud, abitu, niiskuma löönud pilk lauasistujailt asjata abi otsis ja viimaks temal peatus.

Vahur tundis, kuidas temas midagi põlema lõi. Korraks vilksatas mõte läbi ajude — kes ma olen, lurjus või? Aga ta ei saanud end liigutadagi, kui kõik kiiresti arenema hakkas. Piiga oli siiski vabanenud ja ruttas laua juurest eemale.

Kuid see ei aidanud. Junkur hüppas püsti, metsik pilk tursunud soontega kaetud otsmiku all põgenikku jälitamas. Ta sööstis piigale järele. Lauast tõusis ta naaber ja tõttas komistavail jalgel omakorda junkru jälile, nägu täis seletamatut naeratust, nagu noor hunt vana kannul, kes lammast ei murra, kuid loodab omagi osa saada.

Laudkond hirnus veel hullemini.

Piiga lipsas tagaajajate eest tareukse taha ja pani selle riivi. Junkur raputas ust hullumeelses ägeduses. Viiv hiljem murdus see kahe foogtimehe jalalöökide all lahti ja mõlemad sööstsid tarre.

Vahur tõusis püsti. Kõik ta peas keerles . . . Mida ta pidi tegema? Tüdruk oli üksi nende kahe kuradi käes. Ja vaevalt võis mingit abi loota lauasistujate poolt. See loomastunud kari tundis juhtunust aiva rõõmu. Ta pidi asja üksi lahendama.

Vootele oli ta pilgus midagi kahtlast märganud, sest ta kortsutas kulmu ja käsutas: «Sina! Mis sa seal seisad? Istu maha!»

Vahur raputas pead ja tõttas tare poole.

Vaevalt oli ta mõned sammud astunud, kui ratsasulaste käed teda hõlmast haarasid.

«No-no, Bauer . . . Mitte Kriegsknecht segama . . . Istu!»

Vahur raputas enda ägeda liigutusega lahti. Tareukse ees astus talle ette Vootele ise, ilmes metsik viha.

«Sina — saatan! Mis sa ronid minu kotta! Ära sega end teiste asjadesse. See on minu teenijasvaim ja minu maja, ja sina korista end siit minema! Rutem kui muidu!»

Tareкünnisele tormas hingeldades elatanud naine, silmad pisarais. «Aidake ometi! Nad on Marja kallal!»

Tagantpoolt, hoone sügavusest, kuuldus appihüüdeid.

Raksatava rusikahoobiga pühkis Vahur Maardupoja teelt ja sööstis tarre.

Kui ta tagakambri ukse lahti kiskus, oli piiga kallaletungijate käes juba nõrkemas. Need olid ta väänanud veimekirstule, rebides metsikult ta riideid, mis lipendasid ohvri sitkeil, võitluses kriimustatud õlgadel ja käsivartel.

Vahur langes nende kallale nagu kull. Junkur lendas kuklalöögist kõhuli põrandale, nagu oleks välk teda rabanud. Teine tegi mitu keerdu ja põrkas raksatusega peadpidi vastu palkseina, vajudes oimetult nurka.

«Lippa!» hüüatas Vahur tüdrukule. Marja ei lasknud seda endale kaht korda öelda. Avas aknaluugid ja sööstis välja.

Veidi hiljem oli junkur püsti. Veripunasest näost lõkendas metsik raev. Vahur märkas, kuidas vastase käes lõi sädelema mõõga terasene helk. Talle puutus kusagilt pihku järi. Sellega tõrjus ta esimese löögi. Mõõk lõhestas järi pooleks, riivates ta õlga. Hetkeks tajus ta üle rinna valguva vere soojust. Siis süttis ka temas kõik, mida ta seni oli taltsutanud.

Enne kui vastane teist hoopi jõudis langetada, oli Vahur ta kallal. Mõõk langes junkru väljaväänatud käest, matsusid kiired hoobid ja põrand kõmises raske keha kukkumisest.

Hetkeks täitus ruum uue võitluskäraga. Uksest hüppasid sisse ülejäänud foogtimehed.

Vahur otsis silmadega väljapääsu. Seda ei olnud. Mõõgad sädelesid akna all, ukse ees, kõikjal ümberringi . . .

Ta paiskas laua kummuli, haaras selle alt junkru mõõga ja hakkas sellega aina tihedamaks muutuvaid lööke tõrjuma.

Lõpp oli lähedal. Riistapuu ta peos oli abitu kaitseks hüpleva teraserahe ees. Mõõkade terad täkkisid teda siit ja sealt. Üle otsaesise vajus vere soe laine...

Siis oli korraga väljast kuulda naisehääle ärritatud hüüdeid... Kas see polnud Marja?

«Ruttu, ruttu — nad tapavad ta!»

Akna taga kõmises sammude müra. Julge käsi kiskus luugid pärani. Siis hakkasid üksteise järel tarre hüppama turjakad külapoisid.

Mõõkade teraselise lauluga segunes vemmalde raksuv vihin...

Kui Vahur õuele vankus, keerles kõik alles ta silmade ees.

Marja poolt kutsutud abi oli jõudnud kohale viimasel hetkel. Foogtimehed olid läinud. Kummulilöödud moonavanker, purunenud rakmetega, lõõtsutav hobune, õuele laialipaisatud mütsid ja mõõganüblikud tähistasid kiirust, millega see minek oli toimunud.

Vahur istus lävepakule. Naised sidusid linaste lappidega ta veritsevat peahaava. Õlg tuikas tummas valus.

Ümberringi kogunes järjest rohkem külarahvast. Naiste silmist vahtis mure, mehed põrnitsesid tummalt.

Vahur vaatas jalgade ette. Ta ei talunud ümberolijate pilke. Mida ta oli teinud? Kas polnud ta tänase päevaga kogu küla peale hirmsa needuse tõmmanud? Nad teadsid, et foogti kättemaks ei tunne piire...

Ta küsis eneselt, kas oli ta toiminud õieti. Tal oli kodus pere — naine, väikesed lapsed. Oli isa. Oli talu. Ta oli need kõik ühe tüdruku au pärast ohverdanud. Oli ohverdanud võib-olla terve küla heaolu, kümnete inimeste saatuse...

Marja itkes vaikselt, nägu vastu uksepiita... Kriimustatud õlad tukslesid läbi rebenenud hame...

Vahur vaatles teda sõnatult ja tundis äkki head meelt. Ta teadis, et oli õieti talitanud. Teadis, et kui ta kõike seda poleks teinud, poleks ta enam oma südametunnistuse ees väärt olnud elama. Tüdruku pilk oleks teda surmatunnini vaevanud. Ja ümberolijate mure asemel oleks teda piiranud põlgus. See oleks kümme korda koledam olnud.

Ja teiseks — ta tundis, et ta polnud seda teinud mitte üksi tüdruku pärast. Siin oli mängus rohkem kui üks tüdruk. Kas polnud ta seisnud terve küla eest, sest kui täna oleks neile linnusekuraditele vabaks antud see tüdruk, oleks homme seda teed pidanud käima keegi teine. Ja aasta kümne pärast tema Leeligi...

Jah, ta oli õieti teinud! Ta ei tarvitsenud häbeneda.

Justkui vastuseks ta mõtetele astus Arpo juurde ja pani käe ta õlale.

«Sina — Vahur... Sina pole selles mitte süüdi, mis siin juhtus... Kui nad sulle kallale tulevad, seisame me kõik sinu eest. Ja foogt peab meid kuulda võtma... Sest tema meeste ülekohus on selles asjas käega katsuda...»

Vahur tõusis.

Ta teadis, mis ta tegema pidi. Veel täna õhtul tahtis ta foogti juurde minna. Rääkida sellega nagu mees mehega. Ei ole võimalik, et see lubab veel mingit ülekohut sündida. On ammu aeg, et ta oma metsistunud selle veidi taltsutab...

Vahur jõudis koduõuele päikese loojangul. Tal oli tulnud verekaotuse ja nõrkuse tõttu teel mitu korda puhata.

Kui ta kojaukse avas, tõusis Saima jahmunult püsti. Lapsed vaatasid isa suuril silmil, tummas hämmastuses.

«Taevas halasta...» sosistas Saima.

Ättki tõstis lavatsilt pea.

Vahur laskus raskelt järile.

«Pole viga... Oli väike vehklemine, Maardupoja lossis — foogti meestega...»

Niikaua kui nad teda sidusid ja võidsid, hargnesid jutu seas üksikasjad.

Saima oli käed rüppe pannud ja vaatas aknast liikumatult välja, nagu näeks ta seal tulevasi sündmusi.

Ainult ätt ei lasknud tuju langeda.

«Ei-noh... Täna on sul suur päev, Vahurist poeg... Mida ma veel enne Manalat näen... On tulnud taas aeg hakata ristikoerte nahka parkima!»

Vahur ei vastanud midagi.

«Mida sa oled otsuseks võtnud teha?» päris Saima.

Nad vaatasid teineteisele silma.

«Ma ei tea isegi ...» kostis Vahur.

«Kas sa ei peaks esialgu ... varjule minema?»

«Ei!» Vahur tõusis ja asetas käed naise õlgadele. «Ma otsustasin jääda, naine! Aga — anna sõna, et sa oled tugev, Saima! Ma kardan, et meid ootavad rasked päevad. Aga ma tahan enda eest seista ja Madara seisab minu taga. Ei usu, et foogt peab õigeks midagi minu vastu ette võtta ... Mina ei olnud süüdi, mitte milleski ...»

Saima ohkas ja hakkas vaikides Ukot riidest lahti võtma.

Leeli tuli ja istus isa sülle. Vahur tundis tüdruku südame põksumist. Ta silitas aeglaselt lapse metsalilledest lõhnavaid juukseid, kuni viimaks märkas, et tütar oli uinunud ...

Ehavalgel kihutasid foogti ratsasalgad Madara külasse. Hetk hiljem oli külavahetee täis korskavaid hobuseid, kumpanite komandosõnu ja sõjariistade tärinat. Süttivate tõrvikute valgusel sädelesid ratsapiikide teravikud, kirisesid raudsed rõngassärgid, valendasid ratsanike lehvivad mantlid.

Taredes süttisid pirrud, avanesid uksed. Kogu küla hakkas kihama. Siit-sealt kuuldus võõrkeelseid vandeid, naiste karjeid ja laste nuttu. Asi oli selge. Juhtus, mida oli kardetud. Foogti rusikas oli laskunud küla kohale.

Sõjasulased põrutasid uksed jalaga lahti, kiskusid magajad lavatsitelt maha, valgustasid tõrvikutega nende jahmunud nägusid. Lapsed virutati nurkadesse, naisi sakutati, meestele karati peale ja seoti nad köidikuisse. Aidauksed kisti maha, panipaigad puistati läbi ...

Kogu küla kees ja podises, nuttis ja nuuksus kuni koiduvalgeni.

Päikesetõusul hakkasid moonavankrid seotud meestega linnuse poole veerema. Osa salkadest pöördus tagasi, osa kappas küla ääremaile ...

Vahur ärkas põrutusest, mis pani võbisema kogu tare. Uks oli rebitud pärani, kotta olid ilmunud mingid raudsed lummutised.

«Rrauff . . .» möirgas põrisev hääl. Lae alla tekkisid tõrvikute tulililled. Nende punetavas valguses märkas Vahur raudrüüde sädelevaid kontuure.

Keegi kiskus magajailt katted. Lapsed olid ärganud, aga kohutava hirmu pärast ei julgenud nad isegi nutta, värisedes nagu palavikuhaiged. Saima sulges silmad ja tõmbas nad oma rüppe, oodates surmahoopi.

«Nno — upp denn!»

Raudrüü näokate lükati üles ja nüüd tundis Vahur ära ka ühe külalistest — too oli sama junkur . . .

Ta tõusis viivitades, pea raskusest surisemas.

Keegi trügis lavatsi poole. Vahur astus sellele risti ette ja lausus rahulikult:

«Ei ole vaja. Mis teil on õiendada, seda tehke minuga.»

Peamehe soomustatud kinnas viipas tema poole.

Nad langesid ta peale nagu kaarnate kari, sidudes teda ähkides, hoolikalt ja tugevasti, nii et köied ta lihastesse lõikusid.

Junkur tundis end nüüd üpris julgena, virutas Vahurile rusikaga näkku ja hakkas tare vaest sisustust jalgadega segamini loopima ning puruks peksma. Saima taandus veel kaugemale hämarusse, varjates lapsi.

Junkur peatus viivuks. Ta kurjalt leekivais silmis tekkis hetkeks mõte. Siis kiskus ta kõrvalseisjalt tõrviku ja viskas selle magamisaseme õlgedesse.

Aga enne kui tungal suutis leeke poetada, ilmus hämarusest käsi, mis selle õlgedest kergitas. Vana Leemet tekkis foogtimeeste ette nagu vaim. Ta vaatas ainult korraks junkrule otsa, tõstis siis imekiiresti käe ja virutas põleva tõrviku sellele otse silmade vahele.

Löödu karjatas lõikavalt, kattis näo kätega ja tuikus tagasi.

Mis edasi juhtus, seda mäletas Vahur nagu läbi une. Pimeduses hüplesid säravad mõõgaterad ja rabasid vanamehe hääletult põrandale . . . Vahur oigas ja tormas ründajaile peadpidi rindu. Siis raksatas midagi ta peas ja kõik kadus silmist . . .

KIVISES PESAS

Peatorni platvormil kõmatasid vahimehe sammud, aeglased ja ühetoonilised nagu kannatusenädala kellalöögid. Üks, kaks, kolm, neli. Seis. Siis jälle üks, kaks, kolm, neli . . .

Hildebrand von Lenten oli tüdinenud. Tüdinenud sellest neetud pikast ööst, millele lõppu ei näinud tulevatki. Kuigi see öö oli aastas lühim. Öö peale jaanipäeva.

Ta trummeldas kärsitult lauale. Tõusis püsti, läks akna alla. Hämar nelinurk müürisügaviku taustal ei öelnud midagi. Istus siis jälle ja vandus habemesse. Maja oli inimestest tühi. Isegi lobiseda polnud kellegagi . . . Või kutsuda dormitooriumist paater ja korraldada üks korralik täringuviskamise ring? . . . Ei tasu. See siga magab nagu kakskümmend meest ja tema äratamine ning riidessepanek võtab rohkem aega kui asi väärt.

Jah, see oli tore puder, mille eilne päev Madara vakuses oli kokku keetnud. Vaevalt et selle söömine — vaikselt läbi läheb. Lõhnad tungivad kindlasti Riiani välja. Ja Burchard muidugi irvitab. Et näe, vend Hildebrand peab lahinguid oma adrameestega, pole tal aega Pihkvamaile minekuks ette valmistada . . . Ilus lugu. Pagana ilus lugu. Kapiitel muidugi leiab, et Põltsamaa foogtkonnas pole kord sugugi parem kui taani kuningameeste juures. Herike, too noogutab — ah see Hildebrand, see ju vana rauk . . . Mis temalt ikka nõuda saab. Kas ei tuleks ta üldse rahu huvides ümber paigutada, muidugi «aukõrgendusega», kapiitli asjadevalitsusse — kõikide ordu elatanud ametimeeste seeki. Ja nii edasi.

Foogt sülitas, aga sapp ei läinud sellest kergemaks.

Millest asi oli alguse saanud, ei olnud tal seniajani teada. Vastuhakk aga pidi olema tõsise loomuga. Küllap need hallid tõprad olid valmis pannud terve ratsamaleva . . . Junkur Hans polnud mingi sadulailustus, vaid kibe löömamees. Meister teiste omasuguste seas. Ega olnud ka varemalt juhtunud, et foogtimehed palja rusikanäitamise pärast oleksid säärase ajuga põgenema pannud, et hobused valges vahus lõõtsutasid. Jah, asi oli lastud tõesti liiga kaugele minna. Nesenil oli õigus.

Kui juba junkrutel hakatakse ninasid üles lööma, pole kaugel aeg, et ka tema enese kätte järjekord tuleb.

Küllap ta seekord talitas õieti, kui pani ratsudele kõik mehed, kes linnuses käepärast juhtusid olema. Kes teab, kas neistki piisas? Oleks tulnud vend Johannile Kursi linnusesse teatada...

Foogt kummutas tühjaks peekritäie piparmündiviina ja jätkas maadlust tormitsevate mõtetega.

Või olid need talupoegadest saatanad ta plaanist haisu ninna saanud? Sellest, et ta kavatses andamite mittetasumist kasutada kogu küla võlakirja pistmiseks? Aga ta polnud sellest ju kellelegi hinganud, isegi drostile mitte, keda ta muidu piiritult usaldas.

Võlakiri — too oli tubli asi. Too oleks ta mured poole peale kahandanud. Poleks vaja tegelda igasuguste vardjate ja külavanematega teedetegemise kohustuse pärast, poleks vaja vaeva näha sõdalaste värbamisega Pihkvamaile minekuks. Võlakirjas ori — see oli asi. Nagu kepp või saabas. Selle kohta olid kõvad seadmised, maapäeva otsused ja kapiitli korraldused. Ori seisis seal, kuhu ta pandi — oli see siis linnusekelder või küla sarasmaa. Ega tohtinud ta isegi oma voliga tõusta, kui kukkus. Aga need «vabatmehed» — noh, kui neil muud õigust polnud, siis lippamiseõigus ometi. Panid minema Pihkvamaile või piiskoppide küladesse, kui elu kibedaks läks. Seal võeti nad muidugi kahel käel vastu — rahvast oli ju igal pool vähe. Nende kohta polnud isandate vahel ka seni veel õiget kokkulepet, nagu oli orjade kohta, kelle pagemine oli maapäeva otsuse järgi surmasüü ja orja tagasisaatmine pärisisanda juurde iga võimukandja kohuseks.

Jah, too kava hingede aheldamiseks maa külge oli hea asi. Ega seda muidu seal Riia kandis nii palju oleks rakendatud. Siin kippus aga see asi kõik viltu minema...

Sammud tornirõdul vaikisid äkki.

Foogt tõstis pea. Koidukuma voolas läbi akende, joonistades seintele tinase raami võrgu, mis erendas mitmevärvilistes laikudes.

Ta ronis mööda nagisevat treppi üles platvormile. Vahimees kangestus valvelseisangusse. Silmapiirile oli kerkinud päikese veretav ketas. Jõgi roosatas hommiku-

ses punas, taamal üle udulinikute tõusis kuusemetsade mustendav viirg.

Mööda teed lähenes tolmupilv, kattes ruugete hobuste ja valgete mantlite kirenduse.

Hildebrand ohkas kergendatult. Kõik oli korras...

Pool tundi hiljem kees linnuse õuel rännakult tulnud sõdalaste elav liikumine. Tallipoisid patsutasid tolmuseid, janust lõõtsutavaid hobuseid, vaprad mõõgakandjad patsutasid üksteist õlale ja vahetasid värskeid muljeid. Moonakambri mehed aga patsutasid tündreid ja ankrukesi, mis Madara küla öises pigistuses oli välja andnud. Relvakambri ülem patsutas hunnikusse laotud kürasse, kilpe, rõngashamesid, rinna- ja seljakatte haake... Taevale tänu, kõik olid terved...

Sõjavarustus oli terve, aga sõdalaste enestega jättis asi mõningal määral soovida. Ööpimedus ja ingeriõlle aur olid väänanud käsi ja jalgu. Keegi oli läinud heinamaalt täkku krabama, see oli aga võõrast kätt tundes kabjaga virutanud, lõhkudes orduvenna kalli puusakondi.

Kõige hullem lugu oli muidugi junkur Hansuga. Selle näolapi kallal nägi foogti habemeajaja asjata vaeva. Ta oli harjunud tegelema kupulaskmise ja salvimisega, silmadest teadis ainult niipalju, et neid habemeajamisel sisse õlitada ei tule. Et aga siiski oma kaasabi vaidlematuks teha, asus ta esimese hooga abivajaja poolpõlenud habeme kallale. Junkur vehkis käte ja jalgadega vastu. Habe oli sõjamehe au. Ilma habemeta junkrut ei oldud enne nähtud. Linnuse koeradki oleksid ta välja naernud.

Junkur Hansul oli olnud tõesti halb päev. Kui ta kõige selle peale tagasi mõtles, ei jõudnud ta oma peksasaamisi ära lugedagi. Kõigepealt oli teda külaplika kriimustanud, siis mats materdanud. Ja kui ta veritseva ninaga oli foogti ette ilmunud, et isandalt õigust ning kaitset saada, oli seegi talle virutanud. Tasuks selle eest, et ta foogti lipu au nii viletsalt kaitseb. Siis oli too hullumeelne vanamees hurtsikus teda tunglaga veel korra silitanud. Nad olid vanamehe küll maha raiunud, aga ega junkur Hansul sellest kergem olnud... Ja ega tea, kas asi veel sellega lõpeb? Foogt virutab talle uuesti,

kui kuuleb, et oma näolapi paljakskiskumises on ta ise süüdi. Oli ju vana seadus, et niikaua kui mõõk peos istus, ei kuulunud näokaitse kergitamisele. Ja-jah, viskavad ta linnuseväravast välja, priisöödikuist sante siin ju ei armastata. Kõmbi siis mööda seda äraneetud maad pimeda kerjusena . . .

Vahur tuli meelemõistusele siis, kui ta keldripõrandale prantsatas. Hämar kivine koobas haises kopitanud õlgedest ja rotisõnnikust. Väljast, kolme küünra paksuse müüri aknaraamistikust, immitses vaevaselt sisse lahja valgusekiir.

Vahur ei suutnud veel oma mõtteidki korrastada, kui vastasseinas kriiksusid raudhinged, avanes uks ja uued kehad lendasid sisse, matsudes ja lohisedes kiviseil trepiastmeil. Vahur luges neid — kakskümmend neli. Tubli tükk Madara meestetõust oli siin koos.

Oli kuulda oigeid, ähkimist, sajatusi.

Kellegi mahlakas hääl vandus:

«Kuradi koerad . . . Une pealt . . .»

Möödunud öö tõusis Vahuri mälusse nagu kuri nägemus.

Isa on tapetud. Tare põletatud. Saima ja lapsed? Ta ei teadnud. Ta kartis sellele mõelda. Aga ikka selgemini viirastus talle laste hirmust kangestunud pilk tõusvate leekide taustal. Kas polnud nemadki antud — tuleroaks? . . .

Ta sulges silmad. Pole vaja sellele mõelda. Pole vaja. Ta ei suuda niikuinii enam eilset päeva tagasi pöörata. Ta elu oli nüüd tühi nagu haud. Polnud mõtet enam olla maailmas, milles tema jaoks olid sulgunud kõik väravad. Ei mingit mõtet . . .

Tema jaoks oli kõik lõpetatud peale paari asja. Need tuli samuti lõpetada. Ta nägi imeselgelt toda, mis seisis ees . . . Kui ta ainult lahtiste kätega pääseks ülekuulamisele! Foogti ette. Talle viirastus konvendiruum. Sõjariistad seintel . . . Pole vaja rohkem kui üks silmapilk. Üksainus hetk . . . Sellest aitaks, et tolle ristitud kuradi pealuu purustada . . . Kas või mõne roostetanud mõõganüblikuga. Ta teeks kuradile lõpu enne, kui teised vahele pääsevad . . .

Kättemaksuviha lõõskas temas sellise hullumeelse hooga, et ta enese püsti ajas ja akna juurde vaarus, nagu peaks sealt kõige lühemat teed foogti tubadesse pääsema...

Külm, kivine müür tõi ta jälle meelemõistusele. Ta jahutas selle najal oma tulises verelõõmas tuikavat otsaesist.

Selja taga kuuldus liikumist. Keegi küsis:

«Vahur, oled see sina?»

Aegapidi hakkas pudenema sõnakatkeid, mis kajasid õõnsalt vastu kõrge, nähtamatu lae alt. Vangid elustusid ja ronisid akna alla. See polnud just kerge töö. Neil tuli end veeretada nagu tõukudel, sest nad kõik olid seotud kütkeisse, nii hästi-halvasti kui ööpimedus ja rutt seda olid lubanud. Linnuse drost oli sidumiseoheliku valmislõikamisel vist üht mõõdupuud kasutanud. Sellest siis tuligi, et pisike Iruõue Pärt oli pealaest jalatallani kanepikeerdudega risti-rästi kinni mässitud nagu kaltsupundar, kuna üle Raba Reinu nelja küünra pikkuse hiiukere vaevu ulatus ainuke keerd ohelikku. Mehed märkasid seda isegi.

«Oheliku pikkust — kõigile ühepalju antud...»

«Ühepalju jah. Tea kas kere peale kah ühepalju laotakse?»

«Ikka ühepalju. Paraja adramehe mõõdu järgi. Pärt saab kolmsada, ja egas Reingi vähemaga rahul ole...»

Veriseks peksetud, rüüstatud, surmale, piinamisele ja sunnitööle määratud meeste meeleolu hakkas pikkamööda paranema. Vahur isegi tundis, et üheskoos oli kergem olla. Kergem kanda toda koormat, mis eilne päev neile selga oli kinnitanud. See polnud ühe, see oli kahekümne viie mehe vaim, mis siin end jälle oli püsti ajamas. Jah, eks üheskoos ole vist kergem võllapuulegi vastu minna, arutas ta.

Keegi istus ta kõrvale.

«Noh, Vahurist kaim. Sind raputasid nad vist kõige rängemini...»

«Enda pärast pole häda,» vastas Vahur. «Aga äti tapsid ja tare põletasid... Lapsed ja naine...» Ta vaikis.

Vaikisid ka teised. Ei olnud neid, kel teisele poole

müüre poleks midagi maha jäänud. Naised. Lapsed. Vanemad. Tared ja adramaad. Lõpetamata tööd... Lahendamata mured... Foogtil oli raske käsi ja ta viha ei tundnud piire, kui tegu oli vastuhakkamisega. Nad teadsid seda. Pered kihutati ulualt... Nälg astus külasse... Nälg ja viletsus, lisaks pisaraile ja ohkamistele.

«Oleks pidanud juba enne õhtut metsa pagema. Kuni asi selgineb...» arutas üks.

«Oleks — oleks...» kordas Vahur. «Ei see oleks asja parandanud. Foogtimehed oleks siis südametäiega küla maha põletanud. Nagu nälja-aastail Ohekatkus tehti. Tagasitulemist poleks niikuinii olnud... Pole see nii lihtne — jäta elamine huntide kätte ja mine ise metsa...»

«Selge see,» toetas keegi teine. «Kui minna, siis minna igaveseks. Ära! Kaugele!»

«Tahad jala mere taha minna?» päriti.

«Misjaoks mere taha? Piiskopimaile! Seal kuulukse elu lahedam olevat. Kõvera kepi all ikka kergem...»

Vahur raputas pead. «Loll, kes seda kõvera kepi veel kõveramat juttu usub. Ei sealgi ole paatri pajatatud paradiisiaedu. Eks mullu sügisel oli rahvast küll, kes sealt siia pages...»

«Nii ta on,» arvas keegi teadjam. «Tõrva foogti maadel kuulukse pagemist nii palju olevat, et terved külad jäävad rahvast tühjaks. Aga näe, mede omad lipsavad jälle sinna. Kogu maarahvas ronib nagu mardikatekari tule eest. Igaüks otsib praegu, kuhu vahele pugeda. Aga ega kergemat pesapaika leia keegi. Isandate võim on igal pool. Pole seal vahet midagi, kelle käes kantsik ripub — olgu see foogt, piiskop või kuningavasall. Nuut on nuut ja löök on löök. Ei ole Maarjamaal, vennad, kohta, mis oleks isanda kanna alt vaba. Ei ole.»

«On!» lõikas keegi teine vahele.

Kõik tõstsid pead.

«Ei tea kus?»

«Alutaguse rabades...» kinnitas rääkija.

«Alutagusel? See kihiseb isegi põgenikkudest. Huntidele ainult suupoolist rohkem...»

Vaigiti.

«Parem huntide süüa kui — niiviisi virelda!» lõpetas keegi.

Kibedus laskus väsinud hingedesse.

Mõtted pääsesid jooksma eraldi, igaühel oma murede teed.

Lossikabeli kell lõi keskpäevatundi.

Varsti pärast seda kriuksusid uksehinged. Avausse ilmusid sõjasulaste habetunud näod.

«Vahur Leemetipoeg!»

Vahur tõusis. Ta pilk oli selge, samm kindel ja kerge, kui ta mööda astmeid üles läks.

Vangid vaatasid talle vaikides järele. Südames ühine mõte — see mees läheb surma . . .

Foogt istus ta ees. Saatus on ta vastu, tundis Vahur. Nad polnud teda kütkeist vabastanud. Ja peatorni teisel korral, kus ülekuulamine toimus, polnud ühtki sõjariista. Ei seintel ega mujal. Ta oli abitu nagu kala kuival.

Vahur puuris oma pilgu foogti silmadesse. Ta oli otsustanud. Ta jalad olid vabad. Kui nad talle surmaotsuse kuulutavad, viskub ta foogtile ja teeb sellele lõpu kas või hammastega. Ta ei lähe Manalasse üksi. Madara saab sest koerast seal lahti.

Aga foogt oli rahulik, külm ja asjalik. Ümberseisjad ootasid ilmaaegu ta vihapurskeid. Kumpan Rutenius, foogti ratsameister, oli Madara sündmustest teinud kaine kokkuvõtte. Sääsest oli tehtud elevant, ja kui junkur Hans poleks raskesti haigena tõvevoodis vingerdanud, oleks ta ennustus foogtilt peksasaamise kohta märki läinud. Talupojad polnud mõtelnudki mässu tõsta. Aga selle eest, et nad julgesid sundijale vastu tõrkuda, pidid nad hea õpetuse saama. Nii oli ta otsustanud.

«Nimi!»

Vahur vastas.

«Sina oled eilse vakusepäeva puhul rahva minu vastu üles ässitanud ja minu meestele kallale kippunud. Kas tunnistad enese süüdi?»

«Ässitanud pole ma kedagi. Tüli sai alguse . . .»

Foogt katkestas teda käelöögiga lauale.

«Sa ei võta ässitamist õigeks. Aga millest tuleb, et viljaandamit kokku ei toodud?»

Vahur seletas. Küla on külvist saadik viljast lage, ja kui põllud oleksid tühjaks jäänud, poleks foogt sellest sügiseks rikkamaks saanud. See olla tehtud — foogti enda huvides.

«So-soo!» noogutas foogt. «Sina tapad minu mehi ja oled veel sõber pealekauba... Minu huvides...»

Vahur püüdis juttu keerata tüli põhjuse peale, aga foogt katkestas teda jälle.

«Sa ära räägi mulle seda plika-juttu liiga palju. Mind ei huvita seesugused vahekorrad. See on teie omavaheline asi. Aga see, et sa ässitad inimesi andamikohustusi täitmata jätma ja võimule vastu hakkad — on kaelakohtu asi. Selle eest pean ma su üles pooma, kuigi sa mu sõber oled, nagu ütled...»

Foogt irvitas.

Vahur tundis, kuidas ta hinges midagi jälle miilama lõi. Aga ta taltsutas end. Ta teadis, et see, mida ta praegu teeb, on õige. Oli mõttetu toda timukat seal ärritada ja end kohapeal lasta maha tappa. Foogt ei näinud täna just verd igatsevat. Ja temal — oli tarvis säästa oma elu. Selleks, et nendega seal rääkida kord teist juttu. Taprite keeles. Täna polnud selleks aeg.

Ta vaikis.

Foogt vaatles teda mõtlikult. Julge mees. Tulise verega. Targad silmad. Jutu poolest arukas. Tugevate õlgadega, hea rühiga. Kibe löömamees — seda oli näidanud eilne päev... Jah, kui säärane kurat ratsule panna, kõlbab ta kas või — lipkonna ülemaks.

«Hea küll, aitab jutust! Ma peaksin sind kaagile saatma, aga et sa mu sõber oled, siis saad... kolmsada sirakat ja lähed kive lõhkuma. Määramata ajaks!»

Nad viisid ta minema.

Foogt pöördus ratsameistri poole. «Järgmiseks varakevadeks panen ta hobusele. Tuleb russide vastu kaasa. Kui ta neid niisama kibedalt materdab nagu minu junkruid, on asi korras. Ja kui mitte, poon ta esimese oksa külge.»

Ta ei teadnud, et sest mehest saab mõõgakandja veel enne järgmist varakevadet. Kuid mitte tema sõjasalkades.

Õhtutundideks jõudis viimane vang lossi peatorni keldrisse tagasi. Ringkäik oli läbi ja foogti otsus kõigile kuulutatud. Tänasest päevast alates olid nad kõik Teutooni Ordu pärisorjad. Issanda valitud ja hoitud lambad, nagu paater neile seal ülal oli kuulutanud. Nüüd olevat neil täielik võimalus kõiki oma kuritegusid heaks teha Jumala ja ülemuse ees, sest mõlemad olevat nad nüüd erilise eestkostmise ja armu alla võtnud. Et nende jalg teel ei eksiks.

Kõigile oli määratud sada sirakat hingepuhastuseks ja töökohustus kuni järgmise kevadeni. Pattude kahetsemiseks. Külviajaks olevat lubatud koju lasta, kui midagi vahele ei tule.

Mis see «midagi» võis olla, seda nad teadsid. Sõjakäigust räägiti juba ammu.

Isandail paistis tarvidus talupoegadest abiväe järele olevat üsna suureks läinud. Imestati, et selleks just värsked orjad pidid kõlbama, sest ei teatud, et foogtil oli sellegi asjaga oma tagamõte. Vabatmehed olid veelgi kahtlasemad kui orjad. Nad jooksid vaenlase poole või metsadesse. Aga orje oli võimalik valida, sorida. Oli võimalik aganaid teradest eraldada. Kevad pidi tooma selguse, kes neist läksid suretamisele linnusekeldreis ja kes — vaenlase mõõga all. Meestele endile polnud selles erilist vahet. Foogtile aga küll.

Kolm päeva hiljem said teised oma keretäie kätte ja võisid minna. Võisid minna kõik peale Vahur Leemetipoja. Nii oli foogti käsk. Vahur vaatas mõtlikult värskete Issanda pärisorjade killavoorile järele, mis ratsasulaste saatel linnusest välja liikus. Kursi sihis, kus teedeehitus pidi kevadest saadik pooleli olema.

Tornikeldrisse jäänud Vahurit haaras tusk. Ta oli nüüd üksi. Üksi ses kivises pesas. Seltsiks vaikus, lõputu vaikus ja niisama lõputu hämarus, mida päeva jooksul ei katkestanud muu kui võõraste silmade tige pilk ja veel võõramate sõnade kalgid käsud. Oma küla mehed, need olid talle andnud jõudu. Seesama abitu peotäis külameestest vange. Nüüd oli ta sellest kõigest ära lõigatud. Ja see tegi teda nõrgaks. Nõrgaks ja abituks.

Vahur istus tundide kaupa külmal kivipõrandal, niiskel, kopitanud õlesasil ja jälgis tühja pilguga läbi kitsa

müüriavause rohetavat laiku — heledaid põlde, tundmatut niitu, mustavat metsa. Kogu oma elu oli ta veetnud keset looduse rohelust, ent polnud kunagi märganud, et see võib olla nii omapärane, kaunis ja varjunditerikas. Samas mõistis aga isegi, et see oli müürikivide sünge, surnud raam, mis need värvid nii elavaks tegi. Seal metsavöödi taga asusid kusagil Madara madalad tared, külavahetee ja selle veerel ahtad põllulapid. Veel kaugemal Kivikoolme igipõlised laaned ja nende põues — Vanarauga onn. Jah, veider, kuidas see nüüd äkki talle meenus. Tal tuli elavalt silmade ette, kuidas nad mingil kaugel lapsepõlve päeval olid sattunud sellele veidrale onnile, mis katusesarikaist kuni aluspalgini oli sammaldunud ja metsaväätidesse kasvanud. Too oli Vanarauga oma. Mehe onn, kes oli nii vana, et ka kõige vanemad külaelanikud mäletasid teda samasugusena, nagu ta siis oli olnud. Ja küllap vist praegugi oli. Rahvas teadis rääkida, et vana arbuja, kelle loitsimist veel nüüdki kasutati, kui abi vaja läks, oli vanaks saanud ussiliha söömisest... Noh, see oli küll lapsikus. Imelik, kust tal need mõtted just praegu tulid? Kas see käik sinna polnud tol korral, kui Saima teiste seas talle silma oli torganud?

Jah, Saima! Ta oli mõelnud kodustele kõik need päevad, mis teda eraldasid tollest sündmusterikkast ööst. Ta ei saanud oma mälust kustutada mõõkade sähvatusi ja tõrvikute leeki. Valu, mis teda algul oli pikki öid vaevanud, oli veidi järele andnud. Keegi oli külast teateid toonud, et Saima on lastega elus, kuigi haige. Tarest oli alles muidugi ainult tulease. Põllud itkesid peremehe järele. Raatmaa hädaldas ja nurises. Millal küll pääseb ta selle kallalt metsa eemale peletama? Seda aega ei tulegi. Jah, on hea, kui lasevad ta perelgi lõikuse ajal põllule minna. Mihklipäevaks otsib vardja tema põldudele uue adramehe... Uus jalg astub tema tallatud teedel. Läheb talve kaks-kolm, ja tema, Vahur Leemetipoja nimigi on Madara rahva meeltest unustatud. Jah, nende jaoks seal Madaras oli ta nüüd sama hästi kui surnud.

Miks ei andnud too öö talle sama teed jalge alla, mida mööda minema kõndis ätt, vana Leemet? Too suri seda

surma, mida ta ammu igatses. Surma mõõkade mängus. Surma võitluses. Ta oli jõudnud oma lõpugi ära kasutada selleks, milleks ta pikkade aastate jooksul polnud mahti saanud. Vanamehe suuremaks igatsuseks oli alati olnud tõsta kätt rõhujate vastu. Ta oli ikka keerutanud Lembitu aegade ümber, heietanud lugusid oma ätist Karhupeast, kes oli langenud Pala lahingus. Või Lemmitse küla verisest vakusepäevast, mil magama pandi terve Põltsamaa foogti sõdalaste jõuk. Oli siunanud saatust, et see on tema sünnitanud ajal, kus ta peab harkadra taga orduisandaid orjama. Nad olid ta jutustusi lapsepõlves kuulanud nagu ilmutusi, säravail silmil, ammuli sui. Aga aastad olid neilt võtnud kõik pettepildid. Olid nad surunud vakuseorja krobedasse vammusesse, näljasesse argipäeva. Raatmaade sitked kännujuurikad, vardja järjest kangemaks muutuvad käsud, järjest tihedamaks minevad vakuse- ja andamipäevad olid vajutanud nad ikka enam küüru, ikka enam, nii et nad viimaks lapsepõlve-unistuste asemel ei näinud muud kui mulda ja musti pastlaid endi all.

Jah — muld ja mustad pastlad. Seesugune peaks olema ühe adramehe vapp, arutas Vahur.

Nüüd polnud tal enam sedagi — mulda, mis oli maamehe hingele sama mis õhkki. Ilma milleta polnud hingamist ega elu. Oli ainult kivine kong ja sunnitöö. Aga Vahur tundis, et oli asju, mille poolest ta vahepeal oli rikkamaks saanud. Pastlad olid ta silmist kadunud, aga ta ulatus jälle metsa nägema. Metsa, ja isegi seda, mis metsa taga oli. Ja kõrvus sumises vahetevahel kah midagi, mida ta varemalt polnud märganud. Kas need polnud vana Leemeti ennemuistejutud? Aegadest, kui julge mehe mõõk teeb jälle vabaks rahva ja maa. Kui päike astub taredesse ja õnn pöördub tagasi mahajäetud radadele... Need jutud polnudki nii lapsikud, nagu talle kunagi oli paistnud. Või hakkas ta ise lapsikuks jääma?

Vahur kõhkles. Ta oli üksi ja tal polnud võimalust kellegagi oma mõtteid mõõta...

Veider, et foogt teda teiste hulgast oli välja jätnud! Ta polnud ikka veel oma keretäit kätte saanud ega rääkinud ka keegi tema tööle saatmisest.

Pikki tunde murdis ta pead. Mida see ristitud saatan temast küll tahtis? Oli sel kavatsus teda salaja tappa? Ta soonte sitkust proovida piinapingil? Saata kusagile Riia kanti? Või müüa orjaks üle mere?

Võimalusi oli palju ja ta ei osanud ühegi kasuks arvata.

Päevad möödusid pikalt ja üksluiselt. Vangikongi hämarusse tungis vähe välisilma eluavaldustest. Kusagil kaugel väljas soendas päikese lõõsk kahisevaid metsi, õitsesid aasad, lainetas põldude haljendav kangas, sulises jõe hõbedane hoovus... Sellest kõigest jõudis siia, kivisesse kambrisse, ainult üksikuid järellainetusi: vaevumärgatav tuuletõmbus, hobuse hirnatus, sarve venivad nuuksed...

Vahur polnud iial varem säärast vaikust enda ümber tajunud, säärast elutut, tumma olemist, mis kattis ta mõtted nagu mingi musta linikuga. Ätt oli kunagi rääkinud, et Manala eesõues pidi kõik olema hääletu, hämar ja liikumatu... Pikkade aastate tagant viirastusid talle uuesti nood muistendid, viirastusid sellise jõu ja selgusega, et ta kippus neid uskuma. Kas see polnudki viimati Manala värav, surma eesõu? Elu oma murede ja rõõmudega oli vajunud temast sedavõrd kaugele ja kaduvik tulnud nii lähedale, et talle tundus — oleks vaja ainult üks samm astuda, et muutuda olematuks. Mis võis teda veel siduda kõige selle külge, mis seal väljas toimus? Kusagil märatsesid sõjasulased, põletati taresid, kurnati ja vägistati inimesi. Kusagil priisati, võimutseti. Kusagil sünnitati ja surdi. Ta oli seda näinud enam kui nelikümmend pikka aastat. Oli küllalt näinud, et sellest kõigest surmani tüdineda. Oli sel tõesti suurt mõtet — saada kolmsada piitsahoopi ja roomata veel nelikümmend aastat. Roomata põlvili, elada põlvili ja oodata tundi, mil tuleb lõpp. Tuleb see, mis sama hästi võiks praegu tulla...

Need nõrkusehood vaevasid teda vaheldumisi jõu- ja raevupuhangutega. Puhangutega, mil ta oli valmis küüntega müüri seest kive kiskuma, et päevavalgele pääseda. Neil hetkil viirastusid ta silmis tuhanded katked möödunud elust — metsasalud hommikuudus, vikatiläigatused

lokkavas rohus, leelõkke õdus, hubane soojus . . . See oli nagu mingi palavik, mis keeras ta sees üles kogu jõu ja tahte, mis temasse veel järele oli jäänud.

Ta viskles nagu kustuv leek tuuletõmbuses.

Aga siis tuli päev, mil surma karm hingus temas äratas ja tugevaks tegi kõik selle, mis kivise koopa sügavuses närbuma kippus.

Vali hääl äratas ta vaevasest unest.

Vahur Leemetipoeg pidavat üles tulema.

Kui ta värske õhu hoovusesse astus, hakkas ta pea keerlema. Silmad lõid tuikama valguse valust.

Ta ootas kohtumist foogtiga. Ent ta imestus polnud väike, kui leidis end kabelist. Sõjasulased proovisid ta värskelt uuendatud köidikuid ja jätsid ta seisma altari ette.

Ta vaatas ümberringi. Seal seisis veel kümmekond hinge maarahva seast, enamjagu naised-lapsed. Ta ei leidnud nende hulgas tuttavat nägu. Oli teiste külade rahvas.

Vahur toetus seljaga vastu rasket kivist tugiposti ja jäi vahtima altarit, mis kirendas kullatud nikerdustest. Lumivalgete sammaste vahel haigutas tükk tumma, sünget ööd. Ristatud palgil rippus mingisugune surnukeha. Too ristipoodu polnud parem kui teised, mida ta seniajani oli juhtunud nägema. Kõhetu, rohetunud, väänatud liikmetega jumal vahtis äikesepilve, nagu kardaks sealt pikselööki. Kahel pool seda koledust jõllitasid tigedad habemikud, näpud tõstetud hoiatuseks, nagu oleksid surm ja kannatused too pärisosa, mis vaatajaile määratud. Veider oli too jumal, veidrad ta sulased. Kulda näis ta armastavat. Kulda ja hiilgust, sära ja värve. Seda oli ta ümber kuhjatud lausa pillavalt. Jah, paatrid olid ta teinud oma maitse järgi. Neile luges kuld kõik. See võis nad sõgedaks teha, küllap sellepärast nad seda siia nii palju kokku ajasid. Noh, see võis olla ju uhke asi — paatrite meelest. Aga Taara oleks selle peale sülitanud. Tema armastas päikesekulda ja vetehõbedat, valgust, metsi ja hiisi. Siin — kivises koopas, kesk surma, piinu ja kannatusi — oleks temagi surnud. Aga teine, too paatrite oma — näis elavat jõukalt. Nagu ämblik urkas . . .

Vahurile ei jäänud palju aega mõtlemiseks.

Tuli paater ise. Näol pidulik ilme. Üle määratu ürbi mingi valge asjandus, mida Vahur ei osanud muuga võrrelda kui hamega.

Teenijasvend tõi hõbepeekri, seisis ja lalises. Lalises ja leelutas ... Siis põristas paater omakorda.

Vist mingi ... sakrament — või kuidas nad seda kutsuvad, arutas Vahur.

Paater astus pikaldaselt siia-sinna, ümisedes nagu härg näljasel rohumaal.

Lapsed vahtisid etendust silmadega, mis näisid peast välja hüppavat. Vanade päikesest parkunud nägudest vaatas vastu ainult tuim tüdimus. See oli ju ristimisetalitus. Seda oli ennegi nähtud.

Teenijasvend ütles midagi. Seda ei paistnud keegi mõistvat. Siis hakkas ta näpuga näitama mingisse kohta, mis asus võimukalt seisva paatriisanda kõhu all. Nõksutas põlvedega. Saadi aru — tuleb paatri ette põlvitada. Roniski siis sinna inimest kakskümmend. Teenijasvend manas näole ahastava ilme, millest võis välja lugeda, et sääraste tõbrastega pole tal varem tegemist tulnud teha.

Vaatemäng kippus Vahurit muigama panema. Eriti kui teenijasvend vanainimesi püsti hakkas kiskuma, kergitades üht ja teist ürbisabast. Osa vanadest jäeti põlvili. Paater kortsutas kulmu, teenijasvend seletas sosinal. Näis, et nood — põlvedel — olid enne ristimata.

Viimaks võidi peale hakata.

Tornis kõmatas kell. Paater pildus karikast veepritsmeid. Keegi pühkis need käisega näolt. Sai noomida ja uue peotäie habemesse.

Vahur muigas. Oleks too paatriisand teadnud, kui kiiresti kogu see pühadus külaarbujate poolt maha pestakse, oleks ta selle asjaga kindlasti vähem vaeva hakanud nägema ...

Ta ei märganud, millal kabel oli taas tühjenenud.

Siis oli kord jõudnud tema kätte.

Kui paater altari valge lina kattis musta vaibaga ja ka ise musta ürpi puges, hakkas Vahur midagi uduselt taipama. Ta oli midagi taolist varemalt näinud. See oli ju — peiete vastu valmistumine ...

Ere mõte läbis ta aju.

Nad olid siiski otsustanud teda puua ...

Ta ei märganud, mis ta ümber tehti. Ta mõtles ainult üht — kuidas pääseda köidikuist. Ta pingutas neid, aga nad seisid külmalt ja sitkelt ta käsivarte ümber nagu siud.

Altari mustal kattel lõi sädelema monstrants, kiirates vahaküünalde võbisevas tules. Kuld ja hõbe näisid eredais leekides kokku sulavat. Midagi mõtlemata jälgis ta seda imepärast mängukanni, kus paatri paljas pealagi peegeldus metalli sadadel kildudel.

Ent kui paater ta ette suudlemiseks risti tõstis, leidis see eest kinnise suu, mis oli pinevil ristatud hammaste pingest. Vahuri pilk puuris paatri silmi säärase jõuga, et see risti taas langeda lasi.

Aga ta ei raatsinud oma asja pooleli jätta. Foogt oli talt võtnud lootuse, mida ta juba päevi oli hellitanud. Ta oli temalt ära võtnud sakramendi. Sakramentide sakramendi. Kõige armastatuma tema elukutses — surmale ettevalmistamise. Paater armastas seda nagu laps lelu. See armastus oli temasse juurdunud juba Riia päevil, kui peakiriku kõrgete võlvide all reekviemi kohisev sünge hümn, suure viha päeva masendavad sõnad ja patuste suurtest silmadest leegitsev surmahirm ta juuksejuured seletamatu tundega tarduma olid pannud. See oli omamoodi nauding, mida Põltsamaa parohhia vaikne elulaad talle harva sai pakkuda. Ta oleks igatsenud surmaotsuseid seitse korda enam, kui neid esines, aga foogt suretas oma tõpraid ilma otsuseta . . .

Ta oli foogti juures vaadanud seda kartmatut talumeest, märatsejat ja junkrute õgijat. Ta oli märganud ka, et sellele ei avaldanud ei foogt ega ka tema otsus mingit muljet. Mees oli külm ja ükskõikne, nagu ei puutuks asi üldse temasse. Tuim koorik, tuim koorik, oli paater arutanud ja leidnud, et ka selle metslase hingepaelu saab pingutada, peab ainult oskama. Ja seda tööd ta oma arust tundis. Surmaotsus oli ära jäänud — vend Hildebrand hakkas vist vanaks jääma —, aga karistus oli siiski ränk. Kolmsada hoopi. Parema puudusel otsustas paater ka selle mooduse ära kasutada. Ametlik talitus tuli küll ära jätta, aga eraviisil ei saanud talle keegi keelata patuse ettevalmistamist raske nuhtluse vastu. Pole viga, ta paneb surmahirmu ka selle metslase silmis

põlema. Või ta pole enam väärt olema dominiiklane ja paganate hinge käskija...

Nii oli ta arutanud veel eilsel ööl, jalutades oma kambri vaikuses ja nähes viirastusi oma salapärasest võimust hingede murdmisel.

Aga nüüd, päevavalgel, oli sellest kõigest vähe järele jäänud. Ta oli enese silmis jälle see, mis ta oli — joodik, lihahimuline jõudeelu elaja. Ja too neetud ori tema vastas nägi just säärane välja, nagu ta iseennast oleks tahtnud näha. Tol näis ju lausa tuli seest välja kiirgavat...

Paater kutsus sõjasulased sisse — igaks juhuks. Oli tarvis sellele kuradile pihi ajaks stoola pähe panna. Aga too ei mõtelnudki põlvili lasta. Ei kummardanud kah. Mõõtis ainult millegipärast terava pilguga akende kõrgust ja käärkambri ukse kaugust.

Kuidagi oli vaja asjast üle saada. Ta tõstis patuse suunas parema käe. Hoides seda viimase kohal nagu kaitseks kärbeste eest, hakkas ta väriseva häälega jutlustama. Too värin pidi tähendama ta hingeliigutust. Aga teine ei näinud kõike seda mitte millekski pidavat.

Paater oskas maarahva keelt üsna napilt. Teenijasvenna abiga lootis ta siiski toime tulla.

Vahur ei kuulnudki algul, millest talle räägiti. Ta oli harjunud selle rasvase kuke laulu kuulma ladina keeles. Ent siis jäi ta äkki kuulatama. Midagi taheti talle ju öelda selges maakeeles...

«... Valmistades sind, Issanda äravalitud ori, hirmsate piinade vastu, mida Kõigevägevama säetud seadused ja kord sulle lasevad osaks saada... ära unusta seda, et Kõigekõrgem on võtnud sind katsuda ja puhastada su hinge roojusest, kurjusest ja ülekohtust... Sinu vaimulikud ja ihulikud isandad, kes su üle valvama on säetud, on kurvad ja nende hing valutab su pärast, su äralangemise pärast... Sel raskel tunnil pühenda oma hing Issandale, ja kui ta võtab sind ära kutsuda, siis tea, et see on suurest armastusest sinu vastu...»

On sel suure maoga nõial aga veidrad loitsimised, sähvas Vahuril mõte läbi pea.

Järgmisel varahommikul algas karistuse täideviimine. Ta toimetati mööda keerdtreppi mingisugusesse ruumi,

mille sisustus tükk aega vaadata andis. See siis oligi linnuse kuulus «kondivenitamise kamber», millest nii sageli õhtuti külataredes pajatati. Paljud olid siit läbi käinud, aga kes selle läbi oli teinud, ei armastanud sellest enam rääkida.

Vahur lasi silmad ringi käia. Siin oli roostevärvilisi tahumata laudu; oli rõngaid ja ahelaid seina küljes; oli vinnasid, redeleid, konkse. Naeltega tipitud liistusid, jalapakke, aasadega rihmu... Lae all rippusid köied, rõngad, silmused, ketid. Nurgas kummitas süngelt must koldesuu nagu põrgu avaus, neelamas tahmunud katelt...

Nad venitasid ta toekale pingile. Käed rebiti üle pea, seoti nahkaasaga ühe lauaotsa külge, jalad teise külge. Ta teadis, see oli «vinn». Hingata oli niiviisi mõnevõrra raskem kui rippudes, kuid kõht oli hoopide eest kaitstud. Aga lõpuks oli see ükskõik, kas sind puuakse pekstud selja või pekstud kõhuga, mõtles Vahur.

Hänchen, punase habemega võllanägu, linnuse timukas, oli ise platsis. Aga teda ei tahetud täna millegipärast töö juurde lasta. Junkrud ja sõjasulased arutasid midagi omavahel...

Vahur ei teadnud seda, et nad olid otsustanud ta surnuks piitsutada. Esimest korda oli foogti otsus tema teenrites äratanud rahulolematust. Kas see polnud hoop näkku neile kõigile? Hall tõbras sai oma vitsad ja võis minna küla peale kiitlema, et oli foogti meestel näod sisse löönud... Polnud varemalt juhtunud, et maarahvatõust mees, kes oma käe ordumeeste vastu tõstis, oleks kaagilt pääsenud. Foogt mõtles ilmselt nende üle irvitada. Eks see olnud vist — jaanipäeva äparduste pärast. Veel täna hommikul oli ta neile näkku salvanud — siduge seda meest kõvasti, muidu peksab teil kondid kehast välja...

Otsuse täitmise järele valvas rechtsfinder — vend Olarius. Sellega rääkida ei andnud — ta oli kuiv nagu pipratera. Luges hoobid ja kõndis minema. Asi tuli korraldada kolmesaja lubatud löögiga. Sellega võis tappa, kui selgroo kallale pääseb... Nad vahtisid ja mõõtsid Vahurit silmadega nagu lihunikud härga.

Vägevad õlalihased . . . Kaarjas rinnakorv . . . Ei pääse üdi kallale, tee mis tahad. Tuleks veel venitada . . .

Venitati. Timmiti. Prooviti härjakara . . .

Vend Olarius andis märku. Foogti käsul — alata!

Nad alustasid «hingevõtmisega» keskhommikul.

Peksid vaheldumisi — nelja mehega.

Need olid valitud sellid, kes teadsid, et junkur Hansu eest tuleb tasuda.

Kui esimene neist neljakümne hoobi järel härjakara lauale heitis, pühkis ta hingeldades higist leemendavat nägu. Pole viga — selg oli kaunikesti vöödiline.

Teine tegi poole tunni pärast sedasama, äigas käeseljaga üle verepritsmetest piserdatud põse ja viskas teistele rahutu pilgu. Saja löögi juures polnud see metsast toodud kurat teinud ainsatki häält. Oli ainult veidi mõmisenud nagu karu, keda talveunest üles aetakse.

See raudne vaikimine tegi nad metsikuks. Virutati hullumeelse vihaga. Kui määratud mõõdust pool täis sai, hingeldasid nad kõik, ülekeevast tigedusest lämbumas.

Alles siis märkas keegi, et peksetu polnud enam teadvuse juures.

Oli seletamist rechtsfinderiga. See lubas teha vaheaja. Karistus tuli kätte jagada selge mõistuse juures, muidu polnud see üldse karistus.

Pealelõunatunnil jätkus poolelijäänud töö veelgi hoogsamalt. See oli sõjasulastele vastik ja tüütu päev. Kõik kleepus ning leemendas, higi segunes verega, käed ja pihad muutusid pingutusest valusaks . . .

Peksetu langetas veel mõned korrad pea pingile. Nad raputasid teda, uhtsid ta pead külma veega, jootsid talle äädikat. Ta oksendas selle välja.

Iga kord, kui ta aru kaotas, kogunesid nad ärevuses ta ümber, oodates lõppu. Aga hingamine ei vaikinud ikka veel, ainult sügav, pikaldane rögisemine täitis järjest kuuldavamalt piinakambri vaikust.

Kambris hämardus. Viimane rooskajaist pingutas oma jõudu. Rechtsfinder luges — kolmsada! Nad kuulatasid kõik — nagu käsu peale. Oli sündinud see, mida nad lootsid. Ei ühtki häälitsust peksupingilt . . . Vaikus.

Aga kui üks neist oma pea alla kallutas, et viimast korda vaadata surnud mässaja silma, põrkas ta tagasi.

Hämarusest leegitses talle vastu pilk, terav kui mõõk...

Kõigest sellest ei mäletanud Vahur hiljem kuigi palju. Kõige kibedam oli olnud algus. Nuudi sähvatused olid leegitseva tulena kõrvetanud ta ihusse. Tal oli olnud tunne, et iga tulenool tungib järjest sügavamalt ta verre, rebestab järjest sügavamalt ta kramplevaid lihaseid. Oli lööke, mis näisid hammustavat ta südamesse. Ta oli pigistanud hambad kokku sellise jõuga, et need tundusid üksteisesse tungivat... Iga löögiga tundis ta eneses midagi kasvavat. Midagi seletamatut, raudset ja külma, mis paisus järjest suuremaks, täitis kogu keha ja varjutas kõik muu. Ta ei osanud isegi kindlaks määrata, mis see oli. Mingi segu viirastusest ja tõelisusest. Ta oli läbi tõrvikute tulilillede segu näinud Uko ja Leeli surmahirmus avatud silmi ja nende taga üles kerkivat vana Leemetit. Ätt oli seisnud, leegitsev tungal pea kohal. Oli seisnud liikumatult ja tummalt nagu kuju. Ja siis ta oli hakanud kasvama. Ikka kõrgemaks, ikka suuremaks. Kuni ulatus pilvedeni, varjutades kõik enda ümber. Ta ümber oli virmalistena vehelnud mõõkade terasene sära, oli lõõmanud tuli ja suits, aga ta oli sellest kõigest üle tõusnud, nagu äikesepilv tõuseb üle tormise mere. Siis oli ka Vahur tundnud, et temagi peab tõusma. Tõusma ja astuma äti kannul. See oli nagu nimetu käsk, mis oli teda maast tõstnud. Tõstnud läbi trellide, müüride, läbi tormi ja saju, läbi pimeduse ja öö...

Külm vesi oli ta uuesti meelemõistusele toonud. Mis edasi sündis, seda ta peaaegu ei tundnudki. Ta oli nõrk ja tühjaks muserdatud nagu kalts, kuid ta vaim oli seisnud püsti. Ta oli tundnud ennast neist kõigist üle olevat. Ta oli näinud, kuidas ta võtab nad kõik oma pihku — foogti ja sulased, sõjariistad ja vapid, kogu kivise pesa — kõige sellega, mis seal sees — nagu hapra kimalasepesa. Ta oli selle pigistanud puruks. Oli muserdanud tuhaks ja liivaks. See tunne oli temas nii tugev, et vaadeldes veritsevate kätega sõjasulaseid, kes teda rihma-

dest vallandasid, oli ta end tundnud peremehena, kelle kätte on antud nende saatuse otsustamine.

Peale seda oli palavik ta uinutanud määramatuks ajaks . . .

Ta ärkas teadvusele mingisugusel päeval ja tunnil, mida ta umbkaudseltki ei osanud määrata. Oli kottpime. Kusagilt libises üle näo nõrk tuulehoog. Siis mõistis ta, et viibib jälle linnuse peatorni keldris ja et väljas on öö.

Nähtavasti oli tema eest isegi hoolitsetud, sest külje all tundus olevat kubu õlgi. Teda vist mõeldi veel millekski kasutada. Milleks — sellest jätkus Vahurile mõtlemiseks terveid tunde. Aeg oli ta silmis niikuinii seisma jäänud.

Foogt mängis temaga nagu kass hiirega. Nii tundus Vahurile. Kui ta sel hetkel oleks võinud foogti hinge näha, oleks ta võinud veenduda, et ta polegi eksinud. Sest foogt ei teadnud isegi, mida selle vintske talumehega peale hakata, kes ei põle tules ega kärva piitsa all.

Ta oli algul mõelnud teha sellest maaväe lipumehe. Näidata oma palgatud sõjasulastest logarditele, kuidas võib sõdida üks mitteaadlik, kui temas on mehe verd. Sest ta teadis, et Vahuris seda oli. Oli kahjuks rohkem kui kõigis linnusesellides kokku. Aga siis olid nad talle selgeks hakanud tegema, et see tulisilmaline pagan on mängimiseks liiaks ohtlik. Nad olid väitnud, et ses mehes puudub vajalik annus orjavaimu, mis on tarvilik sõnakuulmiseks. Ja kui ta alistubki neile, pole kunagi kadunud oht, et ta parajal võimalusel nende endi kaelaluu murrab. Nad olid öelnud, et foogt ei tohtivat unustada, et nad on tapnud selle pärisorja isa . . . Ta oli algul selle isatapmise jutu peale käega löönud. See polevat tähtis. Fennidest paganahõimud teisel pool Põhjamerd tapvat kõik vanamehed, kui neist enam kasu polevat. Ja ega siinsedki poolpaganad palju teisiti arva. Aga nad olid ta pikapeale siiski enda poole kallutanud. Ta oli siis otsustanud sellele kardetud sellile lõpu peale teha. Aga pidu-liku lõpu, täie tseremooniaga, mis asja juurde kuulub. See pidi teostuma ülemkomtuur Hermanni juuresolekul, kui see Dorpati piiskopi mailt tagasi jõuab. Et neil seal

Riias poleks ütlemist, et ta ei oska vastuhakkajaid teiste hirmuks üles riputada.

Ent möödusid nädalad ja vend Hermann ei saabunud. Ta oli vist tagasi ratsutanud üle Vastseliina — värskelt ehitatud piirikindluse —, mille vastu ta siia sõiteski oli rääkinud end suurt huvi tundvat.

Sellest siis tuligi, et see tagaselja surmamõistetud ja ülesriputamiseks valmispandud pärisori ikka veel seisis linnuse koka toidusaajate nimestikus. Tõsi, kokk isegi mõistis, et on mõttetu Issanda karja minevat musta lammast veel nuumata. Seepärast jäi leemetilk Vahurile määratud saviastjas järjest väiksemaks ja aganase käkiga oli sama lugu.

Sitke nahaga adramees sai kuulsaks. Teda käidi iga päev kongis vahtimas. Algul nad vedasid kihla, kui kaua ta veel hingitseb. Ja kui ta oli jäänud elama, hakati kihla vedama sellele, millal ta enda ise trellide külge üles riputab. Nad tegid kõikvõimaliku selleks, et toda riputamisvaimu temas kindlamaks muuta. Nad jätsid ta peaaegu päris söömata, võtsid ta veritseva ja mädanemisest haisva selja alt viimased õled, poetasid kongi näljaseid rotte...

Aga vang oli külm, rahulik ja vihastamapanevalt üleolev. Ta sõi oma napi söögipoolise, istus kivisel põrandal ega paistnud neid teatavakski võtvat. Nad arutasid, kas teda mitte mürgitada. Ent keegi ei julgenud asja enda peale võtta. Foogt ei sallinud, et temast mööda mindi. Süüdlane oleks antud ordumeistri kohtumõistmise alla.

Lauritsapäeval naeratas junkur Hansule ja ta sõpradele õnn uuesti. Foogt oli määranud selle ülbe kuradi sunnitööle. Neil oli võimalus teda ära tappa tööga.

Põltsamaa ordulinnus oli ehitatud maameister Manderni ajal. See oli ajajärk, mil värskelt vallutatud, Neitsi Maarjale pühendatud maa verised haavad kattusid esimeste kärnadega. Kattusid kiviste pesadega, mis pidid kaitsma vallutajate nahka rammestusest tõusva rahva tärkava jõu eest. Ühe inimpõlve jooksul külvati nendega üle terve maa. Polnud siis ime, kui sellise tõttamise juures jäi vähe mahti nende viimistlemiseks. Sellest siis

tuligi, et Hildebrand von Lenten juba esimestel ametiaastatel seisis lahendamatu mõistatuse ees: kuidas mahutada sellesse vakamaa-suurusesse kivikasti kõik need asjad, mis hädapärast müüride varju poetamisele kuulusid: meeskonnaruum ja tallid, moonalaod, keldrid, relvakojad, köögid, abiruumid. Maameister saatis juurde aina uusi sõdalasi, diötsees — vaimulikke, külad — orje ja vange. Oli aegu, mil foogti laod olid end andamiviljast ja -loomadest sedavõrd täis õginud, et kogu see küllus tuli lihtsalt välja puistata jõeäärseisse saradesse, et kaubamaja von Nodtke vatmanile ja viinale ruumi teha.

Foogt oli siis teinud otsuse ja linnuseõuest kõik alaliseks välja pühkinud, millest hädakorral võis ilma jääda. See oli olnud raske valik — viinaköögi ja relvalao, veski ja hobutalli vahel. Paljud olid eelistanud esimesi viimastele. Aga foogt oli kaine mõtlemisega mees ja teadis, mis on tähtsam. Niisiis tuligi, et viinaköök ja veski sattusid linnuseõuest Põltsamaa jõe kääru, kiviviske kaugusele kindlusemüürist. Aja jooksul oli siia tekkinud terve külake, mis koosnes peotäiest paekivi-osmikuist seppade, köögitööliste ja muude asjameeste tarbeks, kes otseselt linnusemeeskonna koosseisu ei kuulunud. Siin asusid kiviaitades foogti meskitõrred, siin naksus hommikust õhtuni telliselööv, siin tahuti kive ja segati lupja, siin ammus, seedis ja vingutas saba foogti kari.

Paljudele näis, et foogt armastab seda meski-, vilja- ja sõnnikulõhnalist jõekääru palju rohkem kui lossi. Ja ega see olnudki vale. Foogt teadis seda ka ise. Aga tolle kiindumuse põhjust teadis ainult tema. Või kui, siis teistest vähesed. Põhjus oli lihtne — see haisev ja podisev jõekäär tõi talle sisse hõbemarkasid. Marga ja mõõga vahel oli ta juba ammu valiku teinud.

Sellest siis tuli, et ühel lõikusekuu varahommikul saadeti pärisori Vahur Leemetipoeg markade teenistusse. Foogt oli juba varakevadel käinud ringi ümber veski, mõõtnud ja sihtinud, vahtinud ja drostiga arutanud. Veidi hiljem oli lossis jutt lahti läinud, et veski ehitatakse poole suuremaks, kuni jõeperveni välja. Keegi teadis rääkida, et isanda poolt pannakse veel kaks paari veskikive jooksma, et kivid olevat hoopis uut sorti ja kogu värki sõitvat ehitama mingisugune meister Riiast.

Teised teadsid rääkida, et foogt tahtvat teha lasta hoopis isetõugu veski, mida jõevesi käima paneb. Selliseid veskeid olla juba mitmel pool mujalgi. Kolmas jutt, mis varsti kõigis külades laiali lagunes, rääkis midagi tasuta jahvatamisest foogti veskis. Tasuta kõigile foogti talupoegadele, kes aga vaevaks võtavad oma ivad veski juurde vedada.

Kahest esimesest kuulujutust ei teadnud foogt midagi. Viimast aga teadis. Sest ta ise oli selle liikuma pannud. Oli lasknud kukkuda sõna siin, teise seal, eeskätt vardjaile ja lobisejaile, kel külades teadis sidemeid olevat. Ta ei olnud mingi tühjajutu tallaja. Aga tal oli asjaga väike mõte taga. Need sarasmaade adramehed olid kanged. Kanged ja jonnakad, kui tegemist oli vakuse pügalapulkade ja andamitega. Ja ega seda kangust saanudki murda. Ei mõõga ega käsuga. Mõõgal ja käsul polnud silmi. Silmi, mis näeksid maarahva panipaikade põhja. Aga ta lootis siiski veidi näha seda, mida talle muidu nägemiseks ei usaldatud. Tahtis näha, kui palju, mismoodi ja kuhu see vili jookseb, mis vakusepäeval linnuseladudesse ei jõua. Ta ei teinud endale esialgu suuri lootusi, see oli alles asja algus... Pärast, kui vaja, võis ta ju käsikivid külast ära korjata. Ja palju muudki. Sellest ta praegu vaikis, kuigi mõtles tihti.

Veskimüürid alles hakkasid maapinnast kerkima, kui Vahur tol päeval nende juurde talutati. Ehitusmeister vaatas uut orja halvustavalt. Nad oleksid võinud selle mehe parem kabelisse viia. Mida pidi see koltunud näo, sisselangenud põskede ja aukuvajunud silmakoobastega katkutõbine tegema lubjaahju kivide kallal, mille väljakiskumine maapinnast vajas mitme mehe jõudu? Pealegi — too võis nakatada teisi. Aga vastuvaidlused ei aidanud; sõjasulane, kes uue orja kohale oli toonud, viskas ainult käega ja irvitas.

Kuid ehitusmeister veendus üsna pea, et tegu polegi katkutõbisega. Kui ta lõunatunnil tõbisest möödus, punetas takune hame selle seljas. Oli ta vigastada saanud? Ta tõstis orja särgisaba ja langetas siis selle ehmunult. Risti-rästi põimunud, pooleldi kinnikasvanud ja uuesti lahtirebenenud, verepisaratest nõretavad vermed viirastusid ta silmis veel kaua aega...

Foogtimehed kogunesid esimesel päeval ehitusplatsile, et näha, kuidas too foogti vangist lemmik kivide all murdub. Nad nägid ta sitkete lihaste ponnistusi, nägid higist nõretavat otsaesist ja õlgu, kuid ta murdumist nad ei näinud. Töö näis toda meest isegi tugevamaks tegevat. Nad olid seda märganud varemaltki, kui tegu oli maatõugu rahvaga. Töö näis neile uut jõudu soontesse kallavat.

Vahur ei murdunud. Sõjasulaste ahned silmad ei näinud ta murdumist ei lõunatundidel, kolmanda kellalöögi ajal ega ka õhtul.

Kui nad ta uuesti linnusekongi toimetasid, ei olnud neil isu rääkida. Nad astusid viiekesi — vang keskel, teised ümberringi. Üks neist tahtis teda õhtueine asemel kostitada paari sõimusõnaga. Aga kui vang tema poole pöördus, jäid tal sõnad kurku kinni... Nad astusid edasi, linnuse sissekäigu võlvide alt läbi. Foogtimeeste näod punetasid piinlikkusest. Ega saanud nad lahti tundest, nagu oleksid nemad neli kerjust, kes saadavad isandat.

Uks langes vangi järel kinni.

«Tõbras!» sosistas üks neist.

«Ah nüüd julgesid ikka ära öelda...» salvas teine mürgiselt.

Mõlemad sellid, raevust lõhkemas, olid valmis teineteise kallale kargama.

Ent kell lõi õhtusöögile ja mõõgad vajusid tuppe tagasi.

Seenevihma udutav hommik nukrutses kivimurru kohal. Vahur ei mäletanud enam, mitmenda tööpäeva algus see oli, mil ta oma tardumusest kangestunud liikmeid kohendas pingutuseks lubjakivilahmakate kallal. Täna ei olnud viga. Öösel sadas kerget vihma, õhk oli puhas ja karge. Polnud päikese lõõmavat leeki kuklas, polnud tapvat janu ja seda neetud kivitolmugi, mis ummistas silmi, kõri ja nahapoore.

Neid oli seal kümmekond meest. Kõik näisid olevat valitud ja neil hoiti silma eriti peal. Ta ei tundnud neist ühtki. Olid peamiselt — välimuse järgi otsustades — ääremaade metsikud mehed, kelle õlgadeni langevaist,

pulstunud juustest, kanepikeerdudega kokkutõmmatud ürpidest ja turbavärvi, räbaldunud kaatsastest praegugi tundus hõljuvat laantepadriku vängeid ja vaiguseid lõhnu. Aga see oli vaid Vahuri ettekujutus. Nad lõhnasid ainult parkunud higist ja lubjakivitolmust. Nende silmist oli ammu juba kustunud põldude avarus, kõrvust kadunud metsade kohin. Vahurile selgus varsti, et siia olid pärisorjadest kokku kogutud need, kes oma igatsust vabaduse ja maailma avaruse järele polnud suutnud taltsutada ja kes olid varemalt katsunud sunnitöölt pageda. Põgenikke teedeehitusele ei saadetud, nad aheldati ja rakendati linnuse külje all, kus vangitornitabad ja foogtisulaste terased silmad enam käepärast olid.

Lõõtsutav härjapaar jõudis ehitusplatsilt tagasi kivimurdu. Loomad pungitasid verest punetavaid silmi ja painutasid ikkeid. Veokilt ronis ahelate kõlinal maha inimest meenutav, habetunud ja räbaldunud olevus. Vahur nägi, kuidas ta surus oma krobelised, paakunud sõrmenukid kivi lapiku kõhu alla. Aga see ei tõusnud. Ei tõusnud ka siis, kui ori oma mustad, luised jalad ja kogu keha pingutas ähkivaks paindeks. Ta suletud silmist ja kiprunud otsmikult nõrgusid higipisarad, jättes tolmust kaetud ja tundmatuseni muutunud näojoontele porised vaod. Vahur astus ta juurde.

«Las ma aitan!»

Kivi tõusis nelja käe haardest ja vajus kolinal veokisse.

Mees hingeldas nagu uppuja, lõõtsuvate kopsude raginal. Köhahoog raputas teda nähtamatu jõuga. Sülitas siis. Kivisel pinnal lõi õitsema veresegane rögaplekk nagu mürgine lill.

«Ole . . . tänatud. Jõudu — näikse sul olevat.»

Nad vaevlesid raske töö kallal. Härjad vaatasid pealt ja raputasid päid. Nagu imestades, et need kaks seal on nende ameti üle võtnud.

Ähkimise sekka langesid üksikud, harvad sõnad.

«Oled uus?» päris köhija.

«Uus . . .»

«Noh, siis pole imestada, et jaksu veel on . . . Isegi aitamiseks. Kui ma siia tulin . . . polnud ma sinust viletsam . . .»

«Või sedasi,» arutas Vahur. «Kaua sa siis foogtiisandat juba orjad?»

«Kolmandat suve... See on viimane.»

Vahur imestas veidi. Polnud kuulda, et foogt oleks linnuseorje kolme aasta järel vabastanud.

«Aeg saab täis või?» päris ta.

«Täis... Saan uue peremehe. See on kangem kui foogt ise... Manala valitseja.»

Vahur vaikis. Vanamehel oli õigus. See oli tõesti ainuke isand, kes tänapäeval orje vabaks tegi.

«Või igatsed Manala järele...» kordas ta mõttes.

«Igatsen jah. Küll hakkad sinagi igatsema. Hakkad, kaim. Hakkad...»

Vanamees laskus väsinult kivirünkale.

«Olin minagi kord... inimene. Või midagi selletaolist. Oli mul seal Raikküla kandis adramaa... Oli naine, lapsed...»

Ta suunas oma rähmased, poolpimedad silmad kusagile kaugele. Tuhakarvalisel, mulda meenutaval näol virvendas viivuks elustuv minevik.

«Veider... isegi mõtlemise sellele olen... ära unustanud... Eks ta ole, mis silmist — see meelest. Peas on midagi — nagu rohtunud. Näe, paar päeva tagasi hakkasin mõtlema, et mitu talve juba turjal on. Mõtlesin ja mõtlesin, aga midagi välja ei mõelnud. Lapseeast ei tule enam midagi pähe. Poleks nagu vanematekodu olnudki. Poleks nagu... vanemaidki olnud... Justkui oleks elama hakanud sellega, et kukkusid jalgupidi foogtiisanda ahelatesse...»

«Kas siis keegi vaatamas pole käinud... Kodused, üleaedsed?» päris Vahur.

«Ei keegi... Talve läbi olin kongis. Kui siis välja tööle veeti, sain niipalju kuulda, et küla oli laiali pillatud. Oli siin kaasas paar Raikküla meest. Need veeti Sakala kanti. Sinna jäidki... Peale seda pole ühtki tuttavat nägu enam näinud. Ei tea enam millestki... Parem ongi. Vaevalt, et sealt midagi head kuulukse...»

Vahur sai aru, et sellest siin ega ka teistelt temasugustelt pole tal midagi teada saada. Teada saada sellest, mis ta aju ja südant pikki päevi oli söönud. Teada oma pere ja Madara küla saatusest. Ja polnud mõtet neid muresid

sellega siin ka arutada. Vanamehe kivine, endassetõmbunud pilk ütles kõik. See mees oli juba surnud. Ihu ehk elas veel mõni aeg, aga vaim oli surnud.

Tal oli aeg tõusta.

«Jah, kaim,» tähendas ta vanamehele. «Me kõik mõtleme Manalale, selle asemel et mõelda — mõõgale!»

Vanamehe pilgus vilksatas hetkeks midagi üllatuse taolist, mis kohe kustus. Ta ajas end nõtkuvaile jalgadele ja asus ahelavõrusid kohendades uuesti kivide kallale.

«Ennäe mõõgatõmbajat... No tõmba, tõmba. Minust küll tõmbajat ei ole. Olen juba — künnihärjaks ümber kasvanud.»

Vahur silmitses teda hetke uurivalt.

«Tea ühti... Kui sind ikkest lahti lasta ja mõõk pihku pista... Kes teab?»

Habemik tõusis ja vaatas talle otse silma.

«Lahti lasta? Oled sina — lahtilaskja? Sa oled ainult — meeltesegaja. Mul on kergem olla, mõõgale mõtlemata... Jäta mind rahule...»

Ta viskas käega ja ronis kiiresti koormale, kuna eemalt lähenes foogtisulane, otsmik aeglaselt veniva töö pärast kipras.

Härjad läksid ja uued tulid. Eemal jõekäärus valendasid kivide hallid lasud, mis ootasid müüriks sirgumist. Kingul tossas lubjaahi, saates vaevumärgatavat suitsuvinet õhtusesse taevasse. Teisel pool jõge sibas sipelgatena kari inimesi, ladudes kooritud palke vee äärde.

Vahur kuulatas. Kivimurrus kõmahtasid ühetoonilise ahelatekõlina sekka aeglaselt ja raskelt vasaralöögid. Raud laulis, kondid nutsid, maapind imes higi. Tal oli tunne, nagu oleks see alati nii olnud ja peaks ka igavesti jääma...

Mida see vanamees talle oli öelnud? Meeltesegaja... Kas polnud tema, Vahur, ise meelest segane? Mida ta tahtis, mida kavatses? Mida tuli teha? Ta küsis seda endalt ja ei leidnud vastust. Ta teadis ainult üht — et midagi tuleb teha. Ja ta teeb midagi. Ta ei sure siia neetud kiviauku koerasurma. Ei hakka ootama, millal ta sooned kuivavad ja silmad töntsiks jäävad. Kui ta sureb, siis sureb igatahes teisiti.

Linnusetornist kajas ehasarv. Kui see oma kräunumise oli lõpetanud, kuulis Vahur, et ta nime kusagil hõigati. Tuli vist minna alla, orjade kogunemiskohale. Tööpäev oli läbi. Ta tõusis ja sirutas surmani väsinud luid. Kusagilt sosistati jälle ta nime.

Mis see oli?

Ta uuris teravalt sarapuutihnikut ja avastas seal lapse õlgjuukselise pea.

See oli ju — Leeli!

Vahur vaatas ringi. Vahisulane viipas teisele midagi käega. Vang läheneb aeglaselt põõsastikule, süda rinnus tagumas nii tugevasti, et ta kartis seda kuuldavat jõeniitudeni.

Tüdruk jälgis teda ärritusest õhetavail pilkudel. Laps piidles ja värises hirmust, et teda foogtimeeste poolt silmatakse.

Siis nägi ta Vahurit lähedalt ja viimane märkas, kuidas lapse suured silmad valgusid äkki pisaraid täis.

«Isa . . .» sosistas tüdruk. «Isakene . . . taevas, missugune sa oled!»

Lapse vaatest leegitses selline kaastunne, et Vahuril viivuks ebamugav hakkas. Midagi tõusis nagu kurku. Noh teadagi, ta nägi ju kohutavalt piinatud välja. Ent aega oli vähe ja ta tõttas, et juttu mujale juhtida.

«Mis ema teeb? Ja — Uko?»

Tüdruk poetas nuuksatuste sisse üksikuid sõnu:

«Memm . . . saatis mind . . . Ta — ootab sind . . . Uko — kah. Memm — käskis . . . Memme . . . ei ole varsti enam . . .»

Nutuhoog katkestas ta sõnad. Vahur ei näinud muud kui ta ahtakeste sõrmede vahelt nõrguvaid pisaraid ja kõhnu vappuvaid õlanukke.

Ta käsi sirgus lapse kohale, aga enne kui ta jõudis tütre sügavale kummardunud pead silitada, kostis selja taga valvesulase kärisev hääl. Oli kuulda tõttavaid samme.

«Lippa!» sosistas Vahur ängistatud häälel.

Tüdruk virgus nagu hirv murdjat nähes ja söösttis tihnikusse.

Vahimees tatsus tükk aega urisedes ning vandudes ja piilus tihniku läbipaistmatusse sügavusse.

Vahuris kees kõik nagu kummulilükatud mesilasepesas.

Nagu segane vaatas ta pihku jäänud kivilahmakat. Hetke võitles temas tunne — virutada see foogtisulasele kuklasse. Siis heitis ta kivi virna...

See oligi viimane kivi, mis tema käest foogti müüri läks.

Sest samal õhtul jõudis linnusesse Kursist ratsakäskjalg. Teedeehitus arenes aeglaselt. Nõuti juurde uut tööjõudu.

Järgmisel hommikul sattus Vahurgi teeleminejate sekka. Ta teadis, et võlgnes selle eest tänu eilsele õhtule. Teda kahtlustati ühendusepidamises külaga.

MANALA VÄRAVAS

Koldetule kuma virvendas vana naise näol. Lugematuist kortsudest ümbritsetud silmade terane pilk otsis vastust aurava leeme pealt. Siis tõusis luine käsi ja puistas keeva vedelikku midagi, millest eraldus kibedat ning imalat lõhna. Hambutu suu sosistas kuuldamatuid loitsimisi. Pimedus ümberringi vaikis nagu haud. Reheköök oli tulvil nähtamatute majavaimude tumma liikumist.

Rauk tõstis pea ja kuulatas. Kuulatas pingsalt ja tähelepanelikult, suletud silmil. Aga nad ei öelnud talle midagi. Ei öelnud head ega halba. Majavaimud vaikisid...

Nad olid vaikinud pikemat aega. Nad ei armastanud talle enam ilmutada oma nähtamatuid saladusi, kuuldamatuid tarkusi. Kuigi ta kutsus neid harva. Kutsus harva, et mitte väsitada neid igivanu, igipõliseid haldjaid, kes millegipärast armastasid nüüd ainult magada. Ta oli neid viimati kutsunud mullu sügisel pimedail öil, hingedepäeval. Siis olid nad vaikinud. Ja nüüd vaikisid nad jälle, kuigi nende abi nii hädasti vaja oli...

Rauga murelikust näost vahtis rahutus. Ta ei teadnud, mida teha. Oli ungast kolme kuivanud tamme lehtedega suitsetanud, et kurje vaime välja ajada. Oli aita Tõnnile viinud ande: kõike, mida pika ea tarkus talle oli õpeta-

nud. Oli viinud Tõnnile isegi kuke verd. Aga Tõnn polnud märki andnud. Oli seisnud nurgas — vana, tolmunud ja mõranenud nagu tavaline puupakk. Ja õhtul pandud veri oli jäänud hommikuks puutumata. Oli kirmetunud mustaks ja näotuks. See ei tähendanud head. Ega tähendanud head seegi, et Tõnni pähe oli tekkinud mõra. Ristikujuline mõra. Rist ei tähendanud iial head.

Ta oli Tõnni eest hoolitsenud aastakümneid. Noist aegadest peale, mil sai oma kätte majavõtmed ja emandaameti. Ta ei olnud kunagi näinud, et Tõnnil oleks kusagil ristikujulisi mõrasid olnud. Aga nüüd olid...

Tõnn oli vihane. Vihane sellepärast, et teda unustati. Et temasse enam ei usutud. Et ta oli lükatud aidanurka, muu vanavara ja risu sekka, tolmuma ja kõdunema, rottide närida. Ta oli vihane, et oli kummardama hakatud uusi vaime. Noid, kes vingerdasid ristide ümber kabeliseintel, munkade kõhtudel, kirikute tornides. Kes olid sisse toodud võõra võimu poolt. Kelle verd joodeti ja liha söödeti. Joodeti peekritest, keeruliste lausumiste saatel.

Jah — vaimud on meid vist küll maha jätnud, mõtles rauk. Või surnud... Võib-olla tõesti surnud. Tapetud nende uute — ristivaimude poolt. Need olid ju nii sallimatud. Nad ei lubanud kedagi teist enda kõrval olla. Paater ise oli seda öelnud, et ristijumal ei salli teisi jumalaid enda kõrval. Oli rääkinud noist uue jumala käskudest, mis kobrutasid vihast ja kättemaksust. Oli küla kaudu otsinud arpusid, puruks peksnud puuslikke, kummuli keeranud ohvrikivid ja lasknud maha raiuda hiietammed. Jah, see oli juba siis alanud, kui tema oli alles üsna noor tüdruk. Ja eks siis maarahva hädad algasidki. Nad polnud osanud tollal oma jumalate eest seista, ja seepärast olid jumalad nad maha jätnud, maha jätnud ja unustanud.

Jah, neil polnudki nüüd enam jumalat. Vanad olid hävitatud, ära aetud, ja uus — too hoidis isandate poole. Ta oli ju nende jagu, mis seal siis imestada. Uus jumal oli lasknud öelda, et maarahvas peab alanduses oma isandaid teenima. Et kes on orjama pandud, see orjaku. Nii oli paater öelnud. Ta oli uue jumala vahemees ja teadis selle seadmisi. Ta oli neid seadmisi neile lugenud

kabelis, külaristjatseil, andresepäeva pattude andeksandmise loitsimisel. Aastaid ringi, kuni need jäid rahvale kõrvu rippuma, ehkki südamesse ei ulatunud. Ega saanudki ulatuda, sest nad olid veidrad, võõrad ja imelikud. Need keelasid raha ja vara kogumise, tapmise ja vägivalla. Aga mitte kõigile. Keelasid selle maarahvale, kuid isandaile ja paatritele ei keelanud. See oli tõesti hea jumal — paatrile ja isandale. Ta ei karistanud neid mammona kogumise, vaenlaste poomise ja maharaiumise, veel vähem võõra vara — pudulojuste, naiste ja muu ihaldamise ning ärakiskumise eest. Olgu oma vakuseküladest või piiritaguseilt mailt. Siis oli jumal ikka isandate ja paatrite poolt olnud. Teda oli ikka appi kutsutud, kui ees seisis võõra vere valamine või saagijahile minek. Jah, too isandate jumal oli oma rahvale tubliks toeks. Noh, ta oli selle eest ka kulukas. Palju kulukam kui maarahva vanad jumalad. Need vanad leppisid piskuga. Tõnn tahtis piima, kevadepühil lilli ja mett. Aga uus — võttis kümnendiku saagist. Noh, kui see kümnis oleks isandail tulnud maksta, oleksid nad vaevalt selle uue jumalaga nii rahul olnud. Aga nüüd söötis seda jumalat ju maarahvas. Näis, et isandad olid veel kavalamad kui see uus jumal ise. Nad tegid ta oma sõbraks — võõra varaga. Ja see uus — ei paistnud sellest midagi aimavat.

Rauk viskas leelõkkesse uusi oksi.

Jah, sihukest jumalat oleks neilegi vaja. Kes nende poole hoiaks. Kes lubaks neile vara kogumise, isandaile aga keelaks. Kes paneks isandad orjama ja kümnist maksma. Aga ei — sel polnud mõtet. Neist isandaist niikuinii õiget töömeest ei saa. Parem, kui ta ajaks nad maalt välja ja kisuks nende linnused maha . . .

Mõttelõng katkes.

Rohud olid valmis. Aga kas nad aitasid, oli küsitav. Sest ta polnud vaimudelt selle kohta märki saanud. Aga tuli minna. Saima ootas ja ootasid ka teised. Nad lootsid tema peale . . . Kelle peale pidi tema lootma?

Kui Arpo ema üle tare läve astus, vaatas poeg ta otsa. Ent ta ei lugenud rauga poolsuletud silmist ühtki mõtet.

Rauk liikus kuuldamatul sammul kojaukse ette ja avas pajaaugu.

Pimedast öõst nõrgus ruumi kuusiku sünget kahinat. Rauk kuulatas. Kuulatas kaua ja pingeliselt.

Raputas siis pead, sulges augu ja vaatas Arpole.

«Keegi ei vasta. Mana võib olla lähedal — ja ka kaugel...»

Ta võttis tammepuust astja ja tühjendas sellesse osa paja sisust.

Seisatas siis tagakambri läve ees, kummardas, avas madala ukse, mis veidi hiljem ta selja taga uuesti sulgus.

Arpo tõusis järilt ja süütas pilakus uue pirru. Vaevane valgus püüdis asjata pugeda ahjunurga taha, heites vaid viivuks hämara helgi õlekool magavale lastepaarile. Uko magas Leeli kõveruse sees. Tütarlapse haprad käed hoidsid vennakese ümbert kinni, kelle muretul näol laius unesegune naeratus, millest võis lugeda magusaid nägemusi. Nad hingasid vaikselt ja rahulikult nagu kaks linnupoega pesa põhjas. Ega paistnud neil aimugi olevat muredest, mis olid varjutanud Arpo pilgu.

Arpo vaatas neid kaua.

Kui päike tõuseb, on need kaks — võib-olla juba orvud. Sest Saimaga ligines asi lõpule.

Saimale on nii parem. Piinadel on kord lõpp... See naine nägi päevi, mida Uku temale, vanale Arpole, polnud pika ea jooksul veel kunagi andnud. Seda oli rohkem, kui üks inimene kanda suutis.

Arpo silmade ees elavnes taas jaanipäeva öö, mil too kõik oli alguse saanud.

Nad olid Leemetipoja tare kohal näinud tuld... Kui sinna jõudsid, oli too katuse juba söönud, leegid lakkusid ahnelt tare aluspalke. Õuel ja selle ümbruses — mitte üht hingelist. Siis olid nad leidnud Saima. Pikali lävekivil, vinguuimased lapsed kaenlas. Lapsed toibusid peagi, aga Saima avas silmad alles kolmandal ööl. Nad olid arvanud, et ta kohe sureb, sest tuli oli söönud ta kätelt ja rinnalt naha. Midagi oli ka jalgadega. Need ei kuulanud sõna, olid muljutud ja verised. Isegi Arpo ema, vana ravija ning lausuja, polnud osanud muud teha, kui hirmsasti vigastatud jäsemed öökullisulgede tuhaga katta.

Pikapeale oli selgunud kõik. Märatsevad foogtimehed olid tahtnud neid kõiki põletada. Olid sulgenud kojaukse

palginotiga ja visanud õlgkatusele tõrviku. Saima oli karjunud nagu hullumeelne. Oli tormanud seinast seina, rebestanud käed, murdnud küüned. Oli võidelnud enda ja laste elude eest. Võidelnud üksi, sünges öös, põlevate katuseroovide ja tungalde sajus. Kuidas ta lõpuks kahe lapsega välja pääses, seda ei teadnud keegi. Ei teadnud Saima ise ega osanud ka teised tagantjärele enam arvata.

Oma küla inimesed olid ta siis Arpo taresse toimetanud. Olid peitnud alguses tarepealsele, odrasasi varju. Ühes lastega. Sest Madaras mässas foogti needus. Sõjasulased olid veel päevi ratsutanud läbi rüüstatud küla. Otsinud inimesi, korjanud loomi, puistanud aitasid. Ent Leemetipoja ahervaremetele polnud ilmunud enam kedagi. Ei foogtimehi, ei vardjat ega ka teisi asjamehi. Inimesed olid siis arvanud, et keegi ei teagi põletamisest. Ega tea vist foogt isegi, mis ta käsilased kohapeal tegid.

Kolmandal päeval oli Arpo pere Saima lastega alla toonud.

Valud olid pannud ta asemel visklema. Ta oli esiotsa märatsenud ja jampsinud, heitnud palakad pealt ja tormanud ukse kallale. Oli veritsevate näppudega küünistanud takku tarepalkide vahelt. Oli kogu aja hüüdnud lapsi. Ei aidanud ka laste näitamine, sest ta ei tundnud neid üldse ära, vaatas neile otsa elutul pilgul nagu täiesti kõrvalistele asjadele — lauale või järile. Nad olid siis lapsed uuesti välja viinud. Sest olid kartnud ka laste aru pärast. Uko oli arukaotanud ema nähes hirmu pärast karjunud. Leeli suurtest silmadest oli aga peegeldunud midagi seesugust, mis viitas mõistuse segiminekule. Ta oli värisenud nagu haavaleht.

Nii olid möödunud esimesed päevad. Järgmised polnud kergemad. Saima ei tormitsenud enam. Ainult oigas. Soigus ja oigas — päevad ja ööd läbi. Päeval valjemalt, öösel vaiksemalt — läbi kurnatuse ja unerammestuse. Piinade higi polnud ta palavikus leekivalt näolt kuivanud nädalate kaupa . . .

Arpo ohkas ja sulges silmad. Ta püüdis mõtteid peletada teistele teedele, aga need pöördusid kiusakalt tagasi.

Siis oli Saima rahulikumaks jäänud ja nad olid uskuma

hakanud ta paranemisse. Ta oli kutsunud lapsed oma aseme juurde, vaadelnud neid ja ohanud. Ning esimest korda oli ta luukõhnast näost üle libisenud midagi naeratuse taolist. Kõik näis olevat hästi kuni selle õhtuni, mil ema Arpo juurde astus ja sõnas, et Saima on minemas...

Ta polnud seda uskunud. Ema oli siis uinunud naise jalgadelt kergitanud magamisnahad. Ta oli näinud pruuniks tõmbunud, pahkluuni elutuks määndunud jäsemeid. Ja nad olid tummas vaikuses teineteisele silma vaadanud. See oli koolnukatk, sellest polnud enam pääsu. Seda oli öelnud ka Metsavana, kelle nad olid abiks kutsunud. Ta oli lugenud peale vägevaid sõnu, oli loitsinud ja proovinud oma manatarkust.

Aga lõpuks oli siis isegi tunnistanud, et ta pole enam see mis vanasti. Jõud oli läinud ja maavaimud ei kuulanud teda enam. Oli rääkinud uutest, võimukatest abinõudest — preestri verega võidmisest ja muust, mida oli Alenpohise metsatarkadelt kuulnud, aga mida tema teadmiste ramm ei kandnud. Nii nad olidki Leemetipoja naise viimse aseme ette abitult seisma jäänud. Nad polnud talle midagi öelnud, aga nähtavasti tundis Saima ise, et ta on mineja. Ta rääkis harva, silitas vaid laste päid ning jäi aina nõrgemaks.

Külast käis inimesi teda vaatamas. Tulid tudisevad raugad, eakad naised, tulid noored näitsikudki. Omaksed, sugulased ja võõrad. Kõigi näol oli raskete päevade vari. Sest elu oli nagu pooleks lõigatud. Igaühelt oli midagi võetud. Madara nuttis ja oigas. Naised nutsid äraviidud pereisade järele, laudad õhkasid voonasid taga, aidad vaatasid kurvalt tühje salvesid. Ent Saima jaoks leidus igaühel midagi kaasa tuua. Eks tema õnnetus olnud ju kõige suurem. Isegi Vootele Maardupoeg oli saatnud kotikese kuldseid rukkiteri. Tal oli selleks ka põhjust, sest loss ja vardja olid Leemetipoja adramaa pannud tema arvele. Ega olnudki kellelegi teisele panna, nagu Maardupoeg ütles. Sest tema oli ainuke, kes jõudis korras pidada neid adramaid, mis inimeste pagemise tõttu aja jooksul tühjaks olid jäänud. Ta oli nõukas mees, palkas juurde järjest uusi trääle ja sulaseid, sekeldas ning õiendas. Rahva kasuks, nagu ta ise alati rõhutas. Ja ega nad selle rukkikoti kohta osanudki midagi öelda —

oli see ju foogti käsk, et maa pidi Leemetipojalt ära võetama. Keegi pidi seda harima, ega foogt ometi ise saanud adra taha tulla. Midagi jäi Arpol nagu selgusetuks, aga tal polnud aega sellele mõelda, sest iga päev vedas uusi muresid ukse taha. Tulid pereisad külast sügiseni moona laenuks küsima, sest kuigi aidad olid tühjad, ei saanud laste suid tühjaks jätta. Tulid meheta naised, küsima hobusesetukat heinte veoks. Tulid siia küla ääremaile, kuhu foogtiisanda karistav käsi oli kõige vähem ulatunud.

Tulid ka need, kel abi vaja ei olnud. Tulid mehed — aru pidama. Tulid vaikselt, hiilides, videvikutundidel, kui külavahel polnud enam märgata foogtimeeste liikumist. Tulid vargsi, nagu kannaksid kaasas salanõu. Kuid nad tõid ühes ainult kobamist, kõhklemist ja nälga otsustuste järele. Keegi oli andnud nõu minna foogti juurde küsima, et kuidas siis edasi jääb. Ei võinud ju foogti huvides olla niisama, ilma mingisuguse selge aruta ära hävitada ühe suurema küla majapidamine. Kes pidi sügisel vilja ära koristama ja taliseemne maha külvama, kui küla tööjõuline meespere linnuse vangikongis kõdunes. Olid arutanud, kas mitte linnuselt nõuda selgust Leemeti ja ta poja kohta. Sest kõik uskusid, et tegu on foogtimeeste omavoliga. Foogt oli maaisand. Tema käis seaduste järgi. Ja olid need seadused nii halvad kui tahes, see ei võinud lubatud olla, et orjaks võetud mehe isa, naist ja lapsi elusalt põletati. Nad olid juba valmis minema, need kolm pereisa, keda teiste valik oli määranud isanda ette astuma, kui püsti oli tõusnud Arpo juurde külla tulnud noor miilipõletaja Rägavere laanest, kes õieti ei kuulunudki Madara külla. Oli püsti tõusnud, oma söest parkunud raske rusika lauale pannud ja öelnud: vaadake — see on ainuke, kes annab teile õiguse. Rusikas, aga mitte foogt. Loll on see, kes oma nina foogti ukse ette topib, sest foogtil on pärisorjadest veelgi puudus ja linnuse kongides niipalju ruumi küll, et sinna veel paar õigusenõudjat varjule panna. Kasvatage seda, oli ta rusikat raputades öelnud. Kasvatage niikaua, kuni ta teile jõuab õiguse anda.

Nad olid seda musta, kondist rusikat vaadanud, kuid targemaks polnud saanud. Nende südamed olid aga

samuti öelnud, et foogtilt abi loota küll ei maksa. Või mida oligi sealt enam tagasi saada — tare ei kasvanud maast ega antud Saimale uusi jalgu. Nii nad siis olidki laiali läinud. Igal mehel mõttes mõlkumas sõnad, mida too miilipõletaja oli öelnud rusika kohta.

Arpo muigas, pigistas sõrmed kokku ja vahtis oma pahklikku, karedat kätt. Kogu eluaja oli see käparüblik teda teeninud, ja nüüd äkki pidi sellest peremees saama. Abiline ja õigusenõutaja.

Imelik, mõtles ta. Aga midagi ta sees ütles, et see kõik polegi nii rumal, nagu alguses paistab ...

Öötunnid astusid vaikselt oma rada. Kui koit tungla üle taevavõlvi sirutas, avas Saima silmad.

Jalutsis tukkus vanaperenaine, sõba silmile vajunud, küürus, nagu oleks aastate koorem just praegu ta õlgadele laskunud.

Tahumata palkidest seinad roosatasid verisest kumast. Hämarik taandus nurkadesse.

Saima tundis, et tal oli hea olla. Imeliselt hea. Ei valu tukslevat tuikamist rinnas, ei põletavat närimist põlvis. Ainult nõrk oli ta. Nii nõrk, et ta poleks jõudnud peadki asemelt tõsta. Midagi surus teda raskelt ja magusalt palakate vahele, sügavale aseme põhja, millel õieti põhja ei tundunudki olevat. Justkui oleks ta läbi põranda otse mullapõue vajumas.

Pea oli imeliselt selge. Nii selge, nagu ulatuks ta nägema üle aegade ja avaruste. Nagu oleksid tare, too magav rauk ja kõik see, mis teda ümbritses, ainult pisike osa ta vaatepiirist, ainult üks mööduv silmapilk päevade peatumatust jooksust. Talle tundus, et ta vaim on tõusnud kotkana üle kõrguste ja et see kõik, millele ta seni oli elanud, on kadunud kusagile sügavikku. Et see kõik on nii tähtsusetu ning pisike, et ei väärigi vaatamist. Ta püüdis asjata siduda mõtteid algava päeva muredega. Neil polnud ta tundmustes enam mingit asu. Ta ei mõelnud millelegi. Tal polnud mõtteid. Need olid vaid mõttekillud, mis tulid ja läksid, jätmata midagi järele.

Lapsed magavad vist veel ... Peaks nad kutsuma ... Aga milleks, las magavad ... Uko oli ju hommikuti alati

nii unine... Jah, see on kõigile lastele omane. Ta isegi mäletas, kuidas karjasepõlves oli võidelnud unetaadiga... Isa oli teda nimetanud ikka — venitajaks. Et ei saa hommikuti maast lahti...

Päike tõusis. Tuleb vist ilus ilm. Lõikuseks... nagu loodud...

Ta silme ees lainetasid küpsevad põllud, lokkasid aasad. Sädelesid vikatid ja naiste heledad otsmikusidemed. Välgatasid käsivarred... Loohein lõhnas päikeselõõmas meeliuimastavalt. Taevas oli kõrge ja kauge. Millal see oli? Kus kohas?... Siis talle meenus. Meenus selgelt, nagu oleks see olnud alles eile. See oli hommik, mil Vahur oli teda toibutanud ussihammustusest. Ta niitis ja niitis, vikat laulis ja rohi langes ta jalgade ette, segamini aasalillede kirjude õitega. Siis oli miski teda jalga salvanud. Ta oli karjatanud, kui nägi roomaja väänlevat seljajoont. Leemetipoeg oli ta maast üles tõstnud. Kergelt ja jõuliselt. Oli ta heinasaole asetanud ja haava tühjaks imenud. Enne kui teised said õieti ringigi vaadata kaika järele, millega kurjategijat nuhelda. Ta oli siis esimest korda vaadanud seda tõsist, tugevat külapoissi, kes elas naabertalus, lelle leivas juba niikaua, kui ta üldse mäletas. Ta oli jälginud poisi mõtlikku, otsustavat pilku, rahulikke sõrmi, mis haarasid ta jalalaba kindlalt ning julgelt. Ta tugevat, pruunistunud kaela, millel tõmmud juuksekiharad varjasid noorte lihaste pinget. Ja ta oli tundnud, et sellise poisi kätte võiks usaldada oma mured ja rõõmud, elupäevad.

See oli olnud kaunimaid aegu ta elus. Ta oli tihti mõelnud, et nii olekski pidanud edasi kestma — elu lõpuni. Oli imelik suvi. Tinane taevas puistas markusepäevast rukkimaarjani rahesegast vihma ja lõõtsutas jäist tuult. Pärtlipäev tõi maha lume, mille alla nagu surilina alla närbusid vaevased põllud. Inimeste näod muutusid järjest süngemaks, aga tema jaoks polnud seda kõike nagu olemaski. Ta oli noor, liiga noor selleks, et osata kaasa elada majapidamismuredele, mis lasusid äti õlul. Ta oli mõelnud muule. Poiss oli pikemat aega põrnitsenud ja ta oli siis teda nokkinud, et kas vihasele näole kasvab habe kiiremini? Siis oli Vahur talle mõtlikult otsa vaadanud ja öelnud — ta tahaks, et Saima aru

kiiremini kasvaks. Ta oli siis solvudes minema jooksnud. Veidi hiljem oli Vahur tema juurde tulnud lepitusejutuga. Oli öelnud — polevat viga, Saimast kasvab tubli naine. Mitte temasuguse jaoks, oli Saima sähvatanud. Vahur oli siis üle hulga aja naeratanud ja mõtlikul ilmel öelnud — võib-olla siiski ka temasuguse jaoks. Nii see nägelemine oligi lõppenud. Aga Saima silmad olid selle järel lahti läinud paljudegi asjade nägemiseks, mida ta enne ei märganud. Ta oli aru saanud, et poiss ei põrnitsenud mitte enese, vaid ikaldusemure pärast. Ta oli siis mõistnud, et poisis on juba meest, temas aga veel mitte perenaist. Peale seda oli ta Vahurit jälginud samasuguse aukartusega nagu isa või teisi vanemaid mehi. Sest ta oli mõistnud, missugune vahe on selle esimestes habemekarvades nooruki ja paljude teiste temasuguste vahel, kes, kaljalass kaelas ja torupill kaenla all, õhtust hommikuni külavainul töllerdasid. Ta oli poisile kuulekas igas pisiasjaski ja sellega nii harjunud, et kui see mihklipäeva kirmesel ta õlgade ümbert kinni võttis ja ütles, et Saimast saab tema kaasa, siis ta ei osanudki muud teha kui peaga noogutada. Kuigi hiljem oli arutanud, et oleks pidanud mõtlemisaega nõudma, kas või moepärast. Aga nii, nagu see oli toimunud, oli ehk siiski õigem. Tal ei sobinud ju uut elu alustada silmakirjatsemisega. Silmakirjatsemisega mehe ees, keda ta usaldas ja kes teda südamesse nägi. Kes oli ta — õieti öelda — oma naiseks kasvatanudki.

Need olid rasked aastad, mil nad Madara ääremail oma kooselu olid alustanud. Tulid nälja-aastad, nagu neid vanemagi põlve rahvas ei mäletanud. Kolmel kevadel rikkus külm orased ja kasvatas heinamaadele ädalataolise igeriku. Esimesel sügisel tapeti loomad, sest neid polnud millegagi sööta. Järgmisel talvel lõpsid hobused. Siis said otsa viimased ivad salvede põhjas ning — kevad tõi kaasa nälja kondised käed. Hakkasid surema — inimesed. Alguses kustusid nõrgad raugad, kes ise olid nooremate heaks loobunud viimasest kausitäiest odraleemest. Siis hakati surnuid leidma ka külavaheteil. Tundmatuid kerjuseid, rändureid, hulkureid, keda nälja kondine käsi oli saatnud kõndima võõraid radu kõhutoiduse otsimisel . . .

Need olid hirmsad aastad, aga nad ei kohutanud kaht noort inimest, kes käed olid kokku pannud võitluses raskuste vastu. Vahur oli hakanud ise peremeheks, talle ei meeldinud sugukonna leivas istuda ja ättide seadmisi kuulata. Ta tahtis ise mees olla. Oli alustanud oma elamist kauplemiseta vardja ja linnuse vahel adramaa pärast. Oli öelnud, et tal pole teiste vana vaja, kui käsi jaksab uut teha, ja oli läinud siis Kasenõmme padrikusse. Tegema raatmaad. See oli veider elu, mida nad seal elasid, kuuseokstest onnis, keset kahisevat laant. Külarahvas oli esihakatuses pead raputanud, aga kui Vahur esimese põllu uudismaal oli lainetama pannud, olid nad aru saanud, et selle mehe toimetamised polegi nii tormakad. Sest Kasenõmme värskelt kohendatud maakamar oli nagu või, võrreldes Madara liivaseguse sõmeraga. Nad olid teinud tööd — hommikust õhtuni. Rasket, pingutavat tööd. Olid õlg õla kõrval sikutanud maha põliseid mände, talutanud hobusesetukat harkadra ees, mis igal sammul kinni kargas kividesse ja männijuurtesse. Olid upitanud palke vastsesse tareseina, olid kaevanud kraave jõeluhani, olid vedanud kive rehala alusmüüriks... Kui nad õhtuvidevikus metsaonni puhkama heitsid, oli väsimus nad vastupandamata jõuga lõhnavasse heina surunud... Aga nad ei tundnud töö raskust, sest see polnud orja töö. See oli töö nende eneste jaoks, töö, mille najal kõik silmanähtavalt tõusis ja sirgus — nende eneste uue elu tarbeks...

Nii olid nad alguses arvanud. Aga kui vardja kolmandal aastal oli nende põllu- ja aialapid seatud korra järgi kandnud adramaade nimekirja, mis andamite alla arvati, olid nad paljusidki asju hakanud teisiti nägema. Mitte sellepärast, et nad poleks jõudnud vakusepäevaks oma osa valmis panna, vaid sellepärast, et neilt oli ära võetud peremehetunne kõige selle peale, mis nad oma käte vaevaga olid valmis ehitanud.

Nad olid arvanud, et lähevad ülesmäge. Olid soetanud juurde alemaid, muretsenud loomi. Olid igal sügisel käinud Rae hiies maajumalaid kummardamas ja Ukut saagi eest tänamas. Olid iga lõikuse lõpul arvestust pidanud, palju neile jääb tagavaraks ja palju üle — vahetuskaubaks Rävala kaubasellide jaoks, kes vahetevahel Mada-

ras Vootele «lossis» peatusid. Aga olid imestusega märganud, et iga kord oli neile peale andamite ja kümniste järele jäänud just niipalju, kui vajas kõht nälja peletuseks. Ja kui olid sündinud ning kasvanud lapsed ja laua ümber ootasid leemepada neli suud, oli kippunud isegi puudus majja tulema. Olid väheseks jäänud päevad, mis tõid rõõmu. Vahur oli vaikinud. Oli muutunud kinnisemaks, mõtlikumaks. Oli arutama hakanud, kas mitte minna kaugemale, metsade põue. Minna piiskopi jahimaade piirile, Alutaguse metsikuisse laantesse, kuhu polevat ulatunud veel inimese jalg. Ükski hingeline — orduisandate teada. Aga kus pidi kuulu järgi küllalt peidus olema metsade vabu talupoegi, kelle nimed põlvede vältel ei sattunud adrameeste kirja. Vabadus oli Vahurit kutsunud. Aga tema, Saima, oli vastu vaielnud. Tal oli kahju minna ja jätta maha kümne aasta töö. Jätta kõik, mida loonud teod, mida nähtud kasvamas, tõusmas ja sigimas, ja minna — viletsa koormaga tundmatuile teile. Vahurgi oli niiskel pilgul vaadanud lokkavat põldu, tare pleekinud palke ja kuusiku tuttavat seina ning öelnud, et jäägu siis pealegi nii. Ei ole temalgi südant maha jätta seda, mis nii hinge külge kasvanud.

Aga nad oleksid pidanud siiski minema. Oleksid pidanud südamed kõvaks tegema ja minema. Jätma kõik ja minema. Siis oleks see kõik, mis nüüd oli juhtunud, jäänud olematuks.

Saima ohkas raskelt.

Ta oleks veel nüüdki läinud. Kui saatus oleks talle Vahuri tagasi andnud. Kui oleks toonud ta linnuse müüride vahelt ja asetanud siia tarre, Saima aseme ette. Ta oleks tõusnud ja läinud. Oleks toetunud Vahuri tugevale, usaldatavale käele ja läinud.

Talle viirastus see minek nii elavana, et kõik ta ümber kadus. Ta nägi end jälle noorena, tugevana ja elurõõmsana astumas metsade rohtunud radu. Ta ees tantsiskles Leeli ja tagant kuuldus Vahuri tugev, mehine samm. Nad läksid aina edasi. Läbi padrikute, üle metsaheinamaade, jõeluhtade, tõusid küngastele ja laskusid orgudesse. Päike naeratas neile, veed kohisesid sõbralikult ja laaned sosistasid — tulge! Tulge vabaduse ja õnne maile . . .

Kuid viirastus kustus ja ta tundis, et see oli olnud ainult põgus unenägu. Ta ei läinud enam kusagile. Tema teed olid juba lõppenud. Tal polnud sellest kahju, sest ilma Vahurita poleks tal niikuinii mõtet olnud minna. Ta poleks tahtnudki ilma Vahurita kusagile minna. Mana oli nüüd nende mõlema elule piirivaltad seadnud. Ta teadis, et Vahuritki ootas surm. Surm foogti piinapingil või ahelais. Nad olid näinud teisi Madara küla mehi ahelate kütkes Tarbatu poole viidavat, aga Vahurit polnud nende seas. Nad olid pärinud Vahuri kohta teateid linnuse seppadelt. Need olid öelnud, et hoitakse kinni ja muud lähemat ei teadvat keegi. Ta oli siis saatnud karjamehega Vahurile odrakaraskeid ja muud suupoolist. Aga neid ei võetud vastu. Vahimees oli ainult irvitanud ja öelnud, et see kange mees hakkab nüüd mulda õgima. See vastus oli söönud Saima südant pikki öid. Ta polnud rahunenud enne, kui oli saatnud pärtlipäeva hommikul Leeli linnuse juurde valvama. Tüdruk oli tulnud õhtuhämarikus nutetud silmadega, värisedes hirmust ja luksudes pisaraist. Oli öelnud, et isa on kivimurrus. Et isa on rohkem surnud kui elus, ja et teda, Leelit, on taga aetud. Oli nutnud, kuni oli uinunud. Saima teadis nüüd, et Vahurist ei ole enam tagasitulijat.

Jah, ei ole enam tagasitulijat... Neid mõlemaid ei ole enam... Aga lapsed jäävad. Oleks neilgi aastaid rohkem. Uko, vaene orvuke... Ta tundis üle põskede pisaraid veerevat. Kelle kätte ta pidi oma lapsed usaldama? Kellele? See oli ta viimne mõte.

Aknaaugust hüppas sisse tõusva päikese kiir. Kuid Saima seda enam ei näinud.

Manala väravad olid ta ees avanenud...

Rauk sulges ta silmalaud. Avas siis akna, et hingel oleks ruumi välja minna...

Kui tareuks nagises, virgus Arpo unest.

Ainus pilk emale ütles, et see oli sündinud.

Ta kattis silmad käega ja tundis, kuidas need kõrbesid. Kõrbesid nutmata pisarate valust. Ta oli liiga vana ja liiga palju näinud selleks, et nutta. Aga ta tundis, kuidas ta hinges kiskus, kui ta pidi vaatama lapsi seal ahjunurga taga. Mis ta pidi neile ütlema?

Nad talitasid vaikselt, tehes ettevalmistusi peieteks.

Kui Leeli keskhommikul ärkas, nägi ta ümberolijate pilkudest, et ema oli lahkunud.

Ta peitis näo õlgedesse ja nuuksus mahasurutult, vaikselt. Tal polnud oma kodu ega asemepaika, kus ta oleks võinud end segamata tühjaks nutta. Arpo vaatles mahajäetud maimukese võpatlevaid õlgu, oskamata midagi teha, majaema aga läks Leeli juurde, tõstis lapse oma rinnale ja silitas ta pead.

«Itke, laps, itke. See teeb südame kergemaks. Ja muud muret ärgu sul olgu, sest nüüd olen mina sinu memm.»

Laps purskas pisaraisse. Ahastus raputas ta kõhna keha.

Uko virgus veidi hiljem. Nähes õde itkemas, hakkas temagi virisema. Nii oli see neil kombeks olnud. Et kui ühel oli paha, siis tundis ka teine kaasa. Memmest ei saanud ta aru midagi. See magas edasi, teda ei tohtinud segada. Uko käis paar korda aseme ümber, kohendas magaja peaalust, nagu oli näinud memme ennast tegevat, ja tatsas siis sööma.

Nad olid ta asetanud kõrgele lavatsile ja katnud valge palakaga, mis kirendas metsalilledest ja hurmarohust. Tare lõhnas kadaka kargest hõngust, mida vanaperenaine oli suitsetanud, et peletada kurje vaime. Muldpõrand oli kaetud kuuseokste paksu ja läikiva vaibaga. Aknaungas oli suletud, tagaseinas, lahkunu peatsis leegitsesid tõrvikud. Tarelävest kuni õueväravani oli raputatud musta mulda hiietammede juurtelt. Et surnul oleks kergem astuda ega oleks eksimist Manala tundmatuilt teedelt.

Naised olid ta pesnud ja võidnud, sidunud talle pähe lumivalge liniku. Riputanud kaela vaskhelmed ja litrid, rinda kinnitanud sõle. Ja kui ta seal magas, näis ta olevat noor, värske ja puhanud, nagu oleksid ta päevad olnud tulvil päikest ja lilli. Nad kahetsesid, et Vahur teda ei näinud — nii, nagu ta nüüd oli igaveseks nende silmist minemas.

Tulid hüvasti jätma naised ja tüdrukud külast. Tulid, tuues kaasa lilledevanikuid, millest aina kõrgemale tõusis lahkunu ase. Tulid sõtsed, tulid muudki hõimlased. Tulid mehed, vaatasid Saimat, kuid mõtlesid ka Vahu-

rile. Vaatasid lahkunule, aga üksteise otsa ei vaadanud. Kõigil oli nagu midagi hinges, midagi, millest rääkida ei tahetud.

Õuenurgas tossas suitsuköök, podisesid pajad, tõtlesid perenaine ja abilised õhtuste peiete korraldamisel.

Nad olid otsustanud ta saata Manala teedele esiisade kombel — uritule leekides. See oli muistne viis, mis nüüd oli küll keelu alla seatud. Kuid seda kasutati salaja, neil puhkudel, kui Mana oli tulnud vaenlase mõõga kutsel, surm saabunud sõjatapri tantsides. Saima oli hukkunud vaenlase käe läbi, nende läbi, kes seisid teisel poolel. Foogti ja tema asjameestega polnud neil enam tegu. Seepärast oli ka paater siin üleliigne. Tema roojane käsi ei pidanud lahkunut enam puutuma.

Nad olid otsustanud kutsuda Vanarauga. See oli ainuke, kes tundis uritulede kombeid, viimane hiiepreestrite hääbuvast soost.

Kui keskhommik oli kätte jõudnud, võttis Arpo Leelist tüdruku käe kõrvale ja nad asusid teele. Arpo jalad astusid kiiresti, viiskude tatsudes tolmusel teel. Tüdruk lippas kõrval, kergelt nagu hirv. Küla viimaste tarade taga pöördusid nad lepikusse. Rohtunud rada ahenes ikka enam ja enam, mets palistas seda tihedalt, ainult aeg-ajalt vabaks jättes vaate kaugenevale külale. Nad sammusid pikki tunde, mööda jõekallast, mööda luhaheinamaid ja niiskeid padrikuid. Kuni viimaks leidsid end üsna kitsukesel teel, mis väänles oru põhjas. Jalaasted krabisesid mulluaastasel kulul ja koltunud lehtedel. Kui nad mööda orulammi taas kõrgemale tõusid, võttis neid vastu mustendava kuusiku ürgvanadest puuhiiglastest palistatud sein. See oli nagu määratu tempel, mille igihaljad võlvid toetusid lugematuile sammastele . . . Nii olidki nad jõudnud Vanarauga hüti juurde, mis sarnanes pigem suure samblasao kui eluasemega.

Nad leidsid koja sügavusest mehe, kes istus tammepakul ja oli partele riputamas tundmatuid metsarohtusid, lisaks senistele, mis katsid kogu tare hämara laealuse nagu rippuva vaibaga. Ta vaatas neile otsa silmil, mis näisid säravat tumedate koobaste sügavikust. Silmil, mis näisid ta elatanud näos noortena, nagu poleks nende sära suutnud kustutada lugematudki päevad. See oli

nägu, mida ei võidud unustada. Terashallist metsikust habemest kerkisid otsekui raudkivist tahutud näojooned, kaetud peente kortsude võrguga. Too oli arvutute aastate pitser, mille elu oli vajutanud sellesse männikoore-karva näkku.

Arpo kandis oma palve ette.

Rauk vaatas teda pilguga, mis näis libisevat kusagile kaugele, külalistest mööda. Siis ta noogutas.

«Jah, küllap ta oli näinud Manala väravaid... Tol ööl, kui teda põletada taheti. Ja kes neid väravaid on näinud — see tagasi ei pööra. Mana võim on suur...»

Ta mõtles kaua.

«Ma pole ammu enam surelikke Manala teedele saatnud. Sest ma ise olen teeleasuja. Ja hiievaimud ei kuule mind enam...»

Rauk lasi pilgul tükk aega rippuda nähtamatuis kaugustes. Arpol oli tunne, et ta mõtted on kusagil eemal. Aga siis riivas Vanarauga pilk Leelit ja see tõi temasse uuesti elu.

«Hea küll. Ma tulen. Olen kesköötunnil hiiemäel. Te tooge ta sinna. Ma tahan veel kord hiievaime katsuda... Kuigi mul on tunne, et nad on surnud...» sosistas ta.

Arpo vaatas talle küsival ilmel otsa.

«Jah, poeg. Mul on vahel tunne, et olen jumalata. Ka mina — Karhumäe suguvõsa viimane hiiepreester. Te olete mind kutsunud ja ma ei taha teid petta. Ma ei näe jumalate võimu, sest mu silmad on liiga palju ülekohut näinud, liiga palju verd ja pisaraid. Need kostavad isegi siia — laanesügavusse. Need kostavad mu kõrvu päeval ja öösel, varjutades hiievaimude sosina... Mul ei ole teile midagi anda — peale kombetäitmise. Aga see, et te taas minu poole pöörasite, see on hea... See on õige tee. Kuhu ta teid viib, seda ma ei tea, aga kõik teed, mis teid pappide kummardamisest kaugemale viivad — on head. Tulge! Võib-olla valgustab urituli ise meie vaimu...»

Ta oli mõtteid vahetanud iseenesega, märkamata Arpo juuresolekut.

Pilgu tüdrukule sattudes päris ta:

«Vaenelaps?... Tütreke — kuidas on su nimi?»

Leeli vastas kogeldes.

«Ära karda mind,» silitas rauk ta pead. «Sinu hing, Leeli, on läbipaistev nagu vilgukivi. Sinult ei ole võetud veel seda mis meilt.»

Ta vaatas mõtlikult last. Ta nägi tüdruku kahvatus näos pisaraist tühjaks jooksnud silmi, nägi ta noort, habrast, elumuredest muserdatud ning piinatud hinge. Jah — siin sai ta aidata. Tal oli ainult tarvis lapses luua usku iseendasse.

«Leeli — tahad sa oma vanematega rääkida?»

Tüdruk noogutas.

«Siis tule minuga!»

Nad läksid, jättes Arpo seisma kesk tare liikumatust.

Nad läksid sinnapoole, kus läbi metsatüvede helendas kõrge küngas.

See oli muistne hiis. Põlistest tammedest olid vallutajate kirved jätnud paigale ainult kännud, kus kähardus võrsete ereroheline tihnik. Taamal, ruskete kuuskede all seisis puutumatult ohvrikivi. See oli keskmise heinasao suurune ja isegi paatrite käsud polnud suutnud teda paigalt liigutada.

Vanarauk peatus kivi juures.

Ta ohverdas metshaldjatele ja maavaimudele koltunud rohtusid, mis lõid tules särisema ja eritasid seletamatuid lõhnu.

Siis käskis ta tüdrukul kummarduda ja sulgeda silmad.

«Mõtle oma emale — ja ta tuleb su juurde. Ta tuleb, kui sa seda tahad.»

Tüdruk kummardus ja laskus põlvili.

Kõik vaikis ta ümber...

Ta noor, habras hing oli avatud nagu õis, mis ootab kaste niiskust...

Möödusid hetked, mille kestust ta ei osanud mõõta.

Siis tundis ta, kuidas kuused ta kohale kummardusid, kuidas rohi ta põlvi soendas ja muld ta all hingas.

Ta nägi neid mõlemaid. Oma vanemaid. Nad olid noored, rõõmsad ja kaunid nagu neil päevil, kui ta oli veel üsna pisike. Nad hoidsid teineteise käest kinni. Ema naeratas talle ja isa vaatas ta otsa pilgul, milles nagu alati virvendas mingisugune seletamatu mõtteteluke. Nad ei öelnud talle midagi, aga kui nad ta silmist kadu-

sid, teadis ta, et oli nendega rääkinud. Nad olid käskinud tal olla tubli, jääda enesele truuks, ausaks ning hoida vennakest, kelle nad talle nüüd olid usaldanud...

Kui ta tõusis, oli ta hing kerge ja puhas. Ta teadis, mis tal tuli teha.

Vanarauk vaatles teda mõtisklevalt. Ta oli rahul. Ta oli selle vaese lapse hinge suutnud kinnitada muinasjuttude nähtamatu jõuga.

Aga mida pidi ta ütlema täiskasvanutele, seda ta ei teadnud. Nende hingedele ei piisanud muinasjuttudest. Aga muud tal anda ei olnud. Ja ta tundis, kuidas salakartus ta hinge puges. Mida pidi ta, jumalata preester, neile ütlema?

Ta ei teadnud seda ka siis, kui ta ümber soojas suveöös leegitsesid tõrvikud. Saima magas ta ees kõrgel riidal, naeratusega, mis lehvis tähistaeva avarustesse.

Nad kõik ootasid temalt sõna.

Ta tõstis oma käed magaja kohale, hoides neid seal kinnisilmi, sügavais mõtteis. Sirutas siis peopesad üles, metsalatvade poole. Alustas nii, nagu ta oli seda teinud aastakümneid tagasi — hiietarkade igipõliste kommete järgi.

«Hiievaimud! Ma kutsun teid! Kutsun teid metsade kohinast, vete voolamisest, maapõue sügavustest! Andke end tunda! Andke tunda, kes on süüdi mineja surmas? Kes on päästnud Manala tabad?»

Ta kuulas. Rahvas ta ümber kuulas. Nad vaikisid hinge kinni pidades. Sajad silmad jälgisid ta läbitungimatut näoilmet. Hiietark rääkis jumalatega...

Vanarauk kuulatas asjata. Kõrvadesse, mis olid avatud salajamatelegi metsa sosinatele, ei kostnud midagi. Öö vaikis ta ümber nagu haud.

Ta mõistis, et see kõik oli ilmaaegu. Hiievaimud olid neilt mailt ammu lahkunud. Ta oli üksi — silm silma vastu pimeda tühjusega. Sest jumalaid ei olnud enam.

Ta teadis, mida pidi neile ütlema. Ta ei tahtnud valetada enesele ega neile. Ta polnud neid kunagi petnud, ta ei võinud ka täna seda teha.

Langetanud käed, avas ta silmad. Avas ka südame.

«Keegi ei vastanud mulle. Te kuulsite seda sama

hästi kui mina, et keegi ei kostnud. Ja te teate seda sama hästi kui mina, miks see nii on. Hiietammed on maha raiutud, jumalad surnud ja mina pole enam manatark. Ma olen ainult vana rauk ja muud midagi. Ja ma tahan teiega rääkida sel tunnil mitte kui vaimude kutsuja, vaid kui lihtne mees. Kui mees, kes on elanud kauem ja näinud rohkem teist kõigist...»

Rahvas kuulas teda. Liikumatult.

«Mul on palju elupäevi... Ma olen palju näinud... Liiga palju ühe inimese jaoks. Need silmad on näinud liiga palju ühe südame jaoks. Seepärast on mul tunne, et mu südame asemele on aeg pannud raske kivi. Ma olen näinud kadunud põlvede päevi... Siis, kui meie mõõk murti. Siis, kui meilt peremeheõigus võeti oma elu üle. Oma vara üle. Oma naiste ja laste üle. See oli raske aeg... Aga see ei olnud midagi sellega võrreldes, mida ma olen pidanud nägema praeguse põlve päevil. Sest nüüd võetakse meilt ära see, mis on rohkem väärt kui kõik muu. Võetakse meilt ära — vaim. Võetakse ja visatakse pappide jalgade ette. Võetakse viimane, mis meile on jäänud, ja pannakse risti ahelatesse. Te teate, mis see on. See pole ainult orjus, see on lõpp. See on surm. Sest ihu sureb alles siis, kui lahkub vaim... Ja meilt tahetakse ta võtta!»

Kusagilt pimedikust kohises lagedale tuulehoog, pannes Vanarauga hõbedased juuksed lehvima.

«Ma tulin juba ammu ära, siia laantepõue, et mitte seda suremist näha. Et mitte näha kivitornide kerkimist, kuulda ahelate kõlinat ja tunda paatrite suitsupannide haisu. Aga ma eksisin, kui arvasin, et kõige selle eest pääsen. Sest isandate kättemaks ja mõõgatera ulatub ka siia. Ta ulatub igale poole niikaugele, kui laiuvad me isade maa rajad. Ta ulatus ka Leemetipoja tarre... Saima on teie ees. Ta on ainus, keda me saame Manala teedele saata auväärsel viisil. Vana Leemet tapeti kui koer ja ta poega ootab orja surm — kõdunemine kivises kongis. Ega jää orbudele kohta, kuhu nad võiks tulla kummardama vanemate kalme... Niisuguseid taresid on igal pool. Iga päev toob neid juurde, nii Madaras kui ka mujal. Täna tabab foogti mõõk üht, homme teist... Ja meie?

Loomgi hakkab vastu, kui ta märkab, et teda tapale viiakse. Aga meie? Meie vanaisad teadsid, kellelt otsida abi, kui neile võõrast iket kaela hakati suruma. Taprilt! Mõõgalt, oma käelt ja südamelt. Aga meie? Kus istuvad meie taprid? Mulla põues! Mõõgad? Need on roostes.»

Ta heitis pilgu üle kuulajate. Naistele, kelle silmist vahtis vastu ahastus. Meestele, kelle suud olid suletud sünges vaikuses. Noor külapoiss ta vastas kostis talle kõikide eest. Ta ei öelnud sõnagi, aga ärritusest tõusev rind ja rusikasse surutud käed rääkisid ise. Jah. Tapper oli mullas, mõõk roostes, aga süda — too vähemalt istus kindlasti rinnas...

See põgus pilk tegi Vanaraugagi südame kergemaks. Aga ta sõnad jäid niisama raskeks kui varemalt.

«Leemeti suguvõsa läheb täna minevikku. Me anname Saima uritule hooleks. Me tõstame tõrvikud tule süüteks, aga minejale me näkku vaadata ei julge. Ega julge vaadata ka Vahuri silmi, mis kivises pesas asjata abi ootavad. Ei julge vaadata orbude silmi, kes on jäetud ilma hoolde. Me oleme nad — ära andnud. Mõistate? Ära andnud!»

Vanarauk vaikis. Ta silmis peegeldus midagi. Ja nad nägid, et ta hing ei leegitsenud vähem kui urituli, mis kerkis aina kõrgemale, nilpsates Saima riideid.

Nad vaikisid, nagu oleks neile loetud kohtuotsus. Rauk oli öelnud tõtt. Neil ei olnud julgust vaadata üksteisele silma. Seepärast ei tõusnud pilgud maapinnalt, millel tulevalguse hüplevad varjud järjest kahvatumaks jäid.

Nii nad seisid, kuni riidast jäi järele ainult põlevate tukkide sagar, millest suits ja sädemed vaikseis keerdudes tähistaeva sügavustesse tõusid. Aga kes oskas vaadata, võis näha, et uritule leegid olid laiali läinud nende hingedesse. Ja süüdanud selle, mis ammu süttimist ootas...

Nad olid tagasiteel Madarasse, kui nägid aovalguses kahvatava taeva taustal leegitsema löövat tõrvikuid. Eemalt kuuldus kapjade plaginat. Keegi ratsutas. Ei jõutudki arutama hakata, kes see võiks olla, kui metsavaikuses lõi kajama võõras jutt, rabe ja kärisev, tuttav kõigile, kes olid käinud linnuse piiridel.

Need olid foogtimehed. Vardja Kaspar ratsutas ees, neli sõjasulast kannul. Täkud peatusid tantsiskledes kesk leinajate salka, tõugates inimesi kobarasse.

«Aa — auväärt paganad kõik koos!» kraaksus vardja. «Käisite puuslikke kummardamas!» Aga ta silmad jooksid rahutult ringi ja mõtted näisid olevat hoopis mujal.

Lõpuks tabas ta selle, mida oli otsinud. Pilk jäi peatuma Leemetipoja lastel. Uko magas Rägavere miilipõletaja süles. Leeli hoidis vana Arpo käest kinni.

«Käes! Käes! Siia . . .» Kaspari hääles oli õitsema löönud kõrge võidukas erutus. Ta viipas sulastele ja kõik sööstsid edasi, käed haaramas poissi-plikat nagu ammuigatsetud saaki.

Nad olid oodanud kisa, hädaldamist, pagemist. Aga need tolvanid seisid liikumatult paigal nagu kujud. Olid vist kangeks ehmunud. Kaspar rebis hobust suuraudadest püsti, et jalusolijaid tagasi paisata. Ent hobune ei tõusnud. Päitseist oli haaranud tundmatu rusikas.

Hämmastunult jäädi vahtima meest, kes oli julgenud neid peatada.

Miilipõletaja ei lasknud end palju uurida.

Ta isegi naeratas veidi. «Kuhu nii ruttu, külamees?»

Vardja nägu lõi punetama. «Kes sa oled, hulgus? Eest ära!»

Aga see ei liikunudki. «Hobusega minust läbi ei sõida. Kui tahad, poe metsa, sest mina olin rajal enne ja sinusugused on pidanud mulle alati teed andma.»

See oli ülim häbematus, mida vardja polnud veel iialgi ühegi külamehe suust kuulnud. Viivuks jooksis tal mõte peast läbi, kas see kangekaelne sikk pole äkki mõni uus foogti ametimees, et julgeb temaga nii rääkida.

«Mul on foogti enda käsk mässaja Leemetipoja lapsed tema ette tuua!»

Ümberringi kuuldus hämmastusekahin.

Tundmatu ainult muigas. «Siis ratsuta oma kapukal tagasi ja ütle kõrgestisündinud röövlipealikule, et me leiame lastele parema kasvataja kui temasugune varas ja hangeldaja. Ja ütle talle, et kui ta omale meelepärasemat ajaviidet ei oska leida kui lastevargus, siis küpsetan ma ta enne tules ära, kui ta oma ristiusu põrgu tulle jõuab!»

Vardja kobas mõõka.

«Jäta see tündrikaapija rahule! Sinusugusega ma enam ei räägi! Kui su peremees minuga pajatada tahab, tulgu Rägavere laande, miilipõletajate manu. Kas või kogu oma kõrilõikajate vennaskonnaga. Meil pole okstest puudu — nende ülesriputamiseks. Ja nüüd — tee, et sa kaod!»

Tundmatu näol võidutses selline üleolek, et vardja ei julgenud talle üksi kallale tungida. Ta ragistas midagi võõral murrakul sõjasulastele. Hetk hiljem sädelesid tõrvikute asemel mõõgad.

Metsaalune täitus naiste kiljatustega.

Foogtimeeste hobused rutjusid kobarasse miilipõletaja ümber. Aga toda polnudki enam seal. Ta istus vardja täkul. Ja nii tuligi, et oma hobuse valjaste küljes rippuv ja ähkiv Kaspar sai pimeduses kaela sulaste mõõkade rapsimise. Nad jätsid alles siis järele, kui vardja luuni lõikav karjatus lõhestas metsade kauge vaikuse.

Siis sööstsid nad vandudes miilipõletaja kallale. Ent see näis sadulas istuvat mitte vähem kindlalt kui nad ise ja mõõk ta käes sädeles sellise kergusega, nagu oleks ta rõõmust uue peremehe üle tantsinud. Asi ei saanudki enam palavamaks minna, sest aeglased külamehedki olid leidnud aja asjaga pihta hakata. Kusagil matsus malk ja ühe hobuse sadul jäi tühjaks. Teine, kes pöördus vaatama, sai samuti kuklasse ja lendas näoli maha, jäädes risti teele lamama, käed laiali. Ja kui miilipõletaja kõige agaramal oli mõõga peost löönud ja vastase metsa peletanud, ei jäänud ka viimasel mehel muud üle kui eelmisele järgneda ja tõtata linnuse poole, et ette kanda järjekordsest jõukatsumisest neetud Madara rahvaga. Jõukatsumisest, mis seegi kord oli lõppenud nii imelikult.

Inimesed kogunesid taas metsateele. Oli vähe juttu ja rohkesti talitamist. Arutada polnud enam midagi, värske taplus isandate sulastega oli kindlaks määranud külarahva sammud. Ainult mets võis neid foogti viha eest päästa. Tuli rutata Madarasse, nii kiiresti kui jalad võtsid. Kahmata taredest kaasa hädavajalikum ja minna. Minna kähku, enne kui foogti ratsasalgad jõudsid põgenejaid püüdma.

Miilipõletaja sirutas Arpole käe. «Ootan su peret Mustoja kingu juures. Eks seal ole aega mõelda, mis ette

võtta. Aga minu nõu järgi oleks sul õigem Rägavere laande tulla. Alutaguse sooliivikutel on veel vabat maad ja vabat rahvast, kelle kallale isandate hambad ei ulatu. Ja neist,» näitas ta enda ees sadulas istuvaile Vahuri lastele, «võib foogt ainult und näha. Tüdrukust saab tubli perenaine ja poisist kasvatan ma niisuguse jahimehe, missugust ennem pole olnud. See hakkab jahti pidama foogtidele ja paatritele.»

Miilipõletaja irvitas lõbusalt.

Arpo muigas kaasa, kuigi süda nuttis. See oli raske samm, mis tal täna koiduvalgel tuli astuda. Jätta tare, jätta põllud, jätta aastate töö ja minna laande, ootama, mis toovad tulevased päevad.

Teine näis sest vähe hoolivat. Patsutas teda õlale.

«Noh... ära mossita! Ega su Madarat maha maeta. Aga tolle lastega hangeldaja — tolle matame varsti maha. Siis on tee külasse jälle lahti ja võid oma mullasonkimise-ametit edasi pidada...»

Arpo raputas pead. «Oled aga julge lööpima. Ei meie mail seokesi ütlemisi tunta.»

«Pole viga. Meie juures — tuntakse veel kangemaidki.»

Ent Arpo polnudki nii nõus selle suupruukimisega. «Oleksid võinud vähem süsi Vahuri pea peale korjata. Nad võtavad tal nüüd linnuses elusalt naha maha.»

«Ah Vahur?» viskas miilipõletaja. «Noh, niipalju kui ma sest asjast aru saan, on linnuke vist puurist juba lennanud...»

Vana Arpo tõtles tagasiteel, pea mõtteid täis, sest suur kolimine oli ees. Talle oli aega jäänud keskhommikuni, siis pidi õhk puhas olema. Temast ja kõigist teistest, keda ootas foogti uus vihapuhang.

Aga ta mõte ei lahkunud ukselävelgi sest imelikust jutust, mida too taltsutamatu metsadepoeg lahkudes oli rääkinud. Mis põhjus oli foogtimeestel kesköösel Vahuri laste järele sibada? Foogt oli nad ju vahepeal päris unustanud. Midagi oli vist tõesti seal linnuses juhtunud...

«Üles!»

«Üles . . . Donnerveder!» kärises hämaras osmikus vormanni hääl.

Sooheinasaad hakkas elama. Nagu tõugud ronisid sellest välja mingisugused pulstunud, karvased inimloomad ja hakkasid läbi kuuseokste immitsevas roosatavas hommikuvalguses toimetama. Üks kiskus krabinal selga porist korpunud hamet, teine sügas mõnuledes vöövahet . . . Näis, et sügamine ongi ainuke mõnu, mis neile, veidi inimest meenutavaile olevustele järele on jäänud.

Kusagil väljas lõi särisema lõkketuli. Mehed pugesid osmikust välja ja kogunesid selle ümber, kangestunud liikmeid sirutama. Sest öö oli olnud jahe ning udune ja päev tõotas piserdavat seenevihma.

Pada kõlkus lõkkel, koogu otsas. Oli saanud ämbritäie vett, ent leemelisa andis oodata. Lõpuks jõudis kohale mingi nahkpükstes asjamees ja kallas seki põhjast odrajahu. Priske kee- ja sasikord jäi veepinnale, alles pikkamööda vajudes leeme kobrutavasse keerdu.

Vangid kükitasid tule ümber, vahtides pajale nagu hingeõnnistusele. Puukulp kolksus aeglaselt, podin laulis kõrvus magusaid viise.

«No liiguta, liiguta, kurat! Läheb ehk vähe paksemaks see paatri habemeloputamise vesi!»

«Kannata, lambavaras, ega sinu hambad kõige pikemad ole,» urises leemeliigutaja. «Kaks korda päevas saad — jääb sul aega helpimiseks küll . . . Ootamata ei pääse armulaualegi, mis siis veel rääkida foogtiisanda rikkalikust söömaajast . . .»

«Oota . . . oota . . . Kõht ootaks veel, ega ta sest rabaveest niikuinii söönuks saa, aga rootslase-raibe ei oota, see paneb kassi kohe kukil tantsima.»

Selja taga kõmisesid sammud. Nad ei vaadanud ümber. Teada, kes too seal oli. «Raibe» ise . . . Ainuüksi tema samm rudises niiviisi. Sest tema oli ainuke, kes kandis paksu tallaga, kõverate ninadega gotlandi saapaid.

Kass polnud käskijale veel pihku tekkinud. Rippus teine otsapidi vöö vahel, too kolme keelega kara. Rippus ja ootas kärsitult, millal saaks paljajalgsete tööloomade turja kõditada.

Vormann vandus tundmatuid rootsi-alamsaksa sõnu, mis tundusid vängetena ja kägisesid nagu kaariku määrimata rattad. Tal polnud sel hommikul kuigi hiilgav tuju. Säärast peremeest, nagu see neetud Põltsamaa foogt, polnud ta enne näinud. See oli ju — peast haige. Oli teine saanud mingisuguse kirja Riiast ja märatses nüüd nagu hull. Et ordumeister ise tahtvat mihklipäevaks mööda uut teed Dorpatisse sõita ja üle vaadata, kuidas see teeosa kah tehtud on. Sest see olevat võetud sõjateede kirja, pidavat kuus küünart lai olema ja sirge nagu jahimehe silmavaade.

Tema oli ju lõppude lõpuks teemeister, aga mitte nõid. Ja teed tuli ehitada mõistusega, aga mitte jänese kannul karates, nagu seda siin seni oli tehtud. Aasta otsa oli see foogtiisandast ülemtark oma paksmagudega Kursi poole sihte rajanud, tuhnides umbropsu nagu siga mättaid. Alles siis tuli neile pähe teda kutsuda, ja nüüd pidi ta kuue nädalaga sellest solgerdusest välja nõiduma kuue küünra laiuse silmavaate... Vormann sülitas.

Ta oli siis nõudnud endale töökäsi appi. Eile õhtul olid need «töökäed» kohale jõudnud. Seitse korisevat surijat, kaks puruvigast sandiraibet ja ainult üks, kel veidi konti paistis olevat. Ent seegi vahtis ringi metsikul pilgul, näoga, nagu tahaks varsti kõrri karata. Vist mõni isatapja...

Noh, kurat võtaks, kui foogt mõtleb surnukehadega teed sillutada, jääb tal rahvast puudu. Sest külad pidid pagemise tõttu kuulu järgi niikuinii pooltühjad olema. Pole tema asi, mis sest värgist saab...

Vormann vaatas tülpinult rõõmutut, soist ümbrust. Ta oleks siit kas või täna hommikul minema kõndinud, sellest neetud kolkast, kus sääsed söövad kõrvad peast, inimesed vahivad otsa tapja näoga ja sood ronivad kõikjal risti ette...

Ta vilistas läbilõikavalt. Orjad hakkasid venima, nuusates, köhides, vaevaliselt jalgu järele vedades. Viskas siis pilgu osmikusse, kas ei leidu logelejaid. Oligi kaks. Ühe nägu nõretas palavikuhigist — selle virutas ta paari karalöögiga maast lahti. Teisele löögid ei mõjunud. Ta vaatas lähemalt. See oli öö jooksul kärvanud.

Töökohal, jõekäärus, rübeles sadakond orja rinnuni rabas. Tülpinud foogtisulased vahtisid eemalt, toetudes piikidele. Vormann põrnitses tujutult inimestest, hagudest ja palkidest kihisevat mülgast. Ta oli seda neetud kohta küllalt vahtinud. Isegi unes näinud. Need sünged salasood olid ta hinge seest söönud, nad tegid ta haigeks. Nädalapäevad tagasi oli ta siia jõekääru välja jõudnud. Oli tulnud otse, üle talvel ettevalmistatud raiesmiku. Oli jagu saanud isegi saja-aastaste kändude rägast. Teiselt poolt vahtis vastu päris ilus metsatee ja vahepealsest käärust oli ta lootnud üle saada ühe päevaga.

Noh, esialgu ei saanud sest jõeveersest heinamaalodust suurt arugi. Näis, et kannab koormat niisama. Et kindlam oleks, oli ta virutanud otsakuti teepõhja paar palki, aga siis oli alles tants peale hakanud. Mida rohkem ta neid palke sisse tampis, seda kergemini nad sinna kadusid. Seda mudasemaks ja rabasemaks kogu jõekäär muutus. Kuni ta lõpuks aru sai, et oli sattunud vanale, soostunud jõesängile. Nüüd polnud see enam tee, polnud isegi heinamaa mitte. Oli põhjatu mülgas, millesse päevad kadusid kui põrgukurku. Aga ringi ei sobinud teha — see oleks nagu sõlm sirges vöös, millega ta tahtis uhkustada. Sest tal oli orduisandate juures kuulsa meistri nimi. Teda saadeti ainult sinna, kus oli kiire sõjateede ehitamine käsil. Mõni isandaist oli küll öelnud, et tema teed on kulukad, sest orjade elud maksid lõpuks kah midagi. Aga see polnud põhjus, sest teede kõvaduse vastu polnud veel keegi vaielnud. Tal oli tulnud neid tõesti kohati — kontidega sillutada, ent kondid polnud siinseil mail eriti kallid, nagu ta aru oli saanud.

Vahur rutjus mutta uut haokubu, mis metsast kohale oli jõudnud. Mülgas kihises ja urises, nagu oleks talle ebameeldivat pala vägisi kurku topitud. Mehed tegid tööd metsiku vihaga. Kusagil pidi ju sel mülkal ka põhi olema. Nad ähkisid ja vandusid, kirudes üksteist ja kogu maailma põrgupõhja. Vahur vaikis. Tal polnud just erilist põhjust nuriseda. Linnuse kivimurruga võrreldes oli siin siiski veidi kergem. Oli vaheldusrikkamgi. Isegi huvitav. Kumb kummast jagu saab, kas see puupeaga rootslase-raisk või mülgas.

Ta oli alles eile siia jõudnud. Vormann oli teda silmitsenud nagu preester kohioinast. Oli kobanud ta lihaseid ja käskinud siis sõjasulastel ahelad ta jalgade küljest koristada. Need olid vastu torisenud. Et olla tegemist hädaohtliku kurjategijaga, mässajaga ja nii edasi. Vormann oli siis neile röögatanud, et pole tema asi. Kui mässaja, siis mässaja. Tulgu foogt ise oma mässajaid valvama. Temale pole see uus mitte mässaja, vaid tööori, kes peab jaksama palki kergitada. Ja kui sel jalad kinni on, siis pole tast rohkem kasu kui neist teistest tulevanädalastest mullasööjatest. Sõjasulastel tuli sõna kuulata. Nii oligi see päev, mida teised vandusid, Vahurile sellepoolest kergem, et ta ei pruukinud jalgu järele lohistada.

Tunnid venisid piinava aeglusega. Keskpäeval ratsutas kohale üks foogti kumpaneid, vaatas kogu seda mässamist tükk aega ja läks siis kortsus kulmul vormanni juurde. Oli pikem seletamine, mis lõppes sellega, et vormann käega viskas. Surmani tüdinenud näost peegeldus ainult üks mõte: kui saaks kogu kupatuse kuradile saata — äpardunud teejätku, orjad ja foogti enda... Aga veidi hiljem anti meestele korraldus minna metsa, puid langetama. Nad olid otsustanud mäda koha palkidega katta.

Orjade näod muutusid veidi rõõmsamaks. Töö oli metsaski tappev. Ent ei pruukinud lõdiseda külmas mudas, mis kihises maa-aluste allikate jäisest hoovusest. Vormann ise jagas nad rühmadesse, andes igale kätte tema jao. Ta kõhkles enne tükk aega, kui sirutas Vahurile pika varrega, raske langetamiskirve. Puud olid parajad ja ühetaolised. Töö edenes.

Vahur jõudis tüvele pihta anda. Aga jõudis ka ringivaadata. Naabruses töötasid Madara värskelt küpsetatud pärisorjad.

Sõnad hakkasid pudenema. Vaikselt ja mahasurutult, et mitte asjata enesele tõmmata piiravate sõjasulaste tähelepanu.

Ta küsis alguses, mida nad ta omastest teavad. Aga need ei osanud midagi vastata. Olid sama targad kui tema. Ta oli lootnud palju kohtumisest nendega, oli lootnud saada mõnegi vastuse sellele, mis ta südant sõi. Pettumus kergitas temas sappi. Hoobid langesid jõuga, nagu

oleks tahetud nendega puruks peksta Põltsamaa linnuse müüre, aga mitte kahevaksalist kuusetüve.

Videvikutund vedas nad jälle paja ümber kokku. Punetavaist silmist vahtis metsik nälg. Kes ei jõudnud kannatada, näris käbisid ja oblikaid. Ent leidus neidki, kes poolsuletud silmil lõkkest mööda vankusid ja raskelt sooheinte-lasule langesid. Neid ei huvitanud enam kulbitäis odrasõkaldest leent. Nad vajusid raskesse unne, midagi enda ümber märkamata. Märkamata sedagi, et see on nende viimne uinak ja et nad homme auku aetakse. Ega teisedki sellele tähelepanu pööranud — peale õhtuse leeme näis neile kõik muu tähtsusetu olevat.

Vahur vaatas segaste tunnetega inimesi, kes foogti «armust» olid muudetud loomadeks. Ta otsis asjata nende silmist pilku, mis oleks muust rääkinud kui hirmsast, taltsutamatust näljast. Kui nad kisades ja kakeldes pooltulise leemesegu olid alla kugistanud, vankusid nad kuuseokstest osmikusse. Hetk hiljem ei kuulnud Vahur peale norskamise ja vahisulase sammude midagi.

Ta oli end poetanud Madara meeste sekka. Tema ilmumine polnud kaasa toonud mingit elevust. Teda vaadati samasuguse tuima tülpimusega nagu laipa, kes täna veel liigub, homme aga alustab mädanemist maapõues.

Kuid ta otsustas nendega rääkida. Katsetada, kas neis inimvarjudes tõesti ei leidu enam tilka verd. Ei leidu elusädet, mida saaks lõkkele puhuda.

Ta lükkas lähemat magajat õlast.

«Mis tahad?» urises pimeduses räme hääl.

«Kaua te mõtlete siin kõngemist oodata?» päris Vahur.

«Niikaua kui kõngemegi ... Jäta mind rahule!» Mees pööras teise külje.

«Kas siis pageda pole võimalik? Tuleks — katsuda ...»

«Eks katsu. Sul on veel jõudu. Üleeile poodi kaks — pagemisekatse pärast. Me ei jaksa ... endale isegi ohelikku kaela vedada. Tuleks kord ... lõpp ...» Ta magas.

Ja nii tuligi, et Vahur pidi sel öisel tunnil nõu pidama ainult iseendaga. Ta oli täiesti üksi. Hing tühi. Silme ees — läbipaistmatu pimedik. Kõrvus korin, rõgisemine, oigamine, unesegased needmised.

Tänane päev oli ta ees avanud elu uue palge. Säärase, missugust ta varemalt ei tundnud. Ta ei olnud peeru-

pilbastest tehtud. Oli läbi elanud viletsusi ja hädasid. Oli läbi elanud tunde, missugustele vähesed oleksid suutnud vastu pidada. Kuid too oli kõik tühine, võrreldes sellega, mida ta siin, Põltsamaa foogti orjade laagris nägi.

Ta oli näinud Leemeti surma. Aga siin surid sajad. Vana Leemet suri, rind rinna vastu rõhujatega. Ta oli oma äti üle uhke olnud. Äti kuju oli seisnud ta silmade ees raskeil tundidel... Aga siin ei surdud. Siin kõngeti koertena. Kõngeti küürakil, seljas räpane, haisev hame, kõhus kulbitäis odrakliisid, mille pärast oli üksteist hammastega näritud.

See oli sajakordne tapmine. Pigem — hävitamine. Kogu rahva hävitamine.

Nad ei kavatsenud vastu hakata. Ega suutnudki. Foogt teadis, kui palju ta oma tööloomadele süüa andis. Suremiseks palju, pagemiseks — vähe. Aga peaasi — neil polnud seks enam vaimu. Polnud julgust ega usku. Neil ei tulnud pähe mõelda sellele, et neid oli sada ja foogti sõjasulaseid ainult tosin.

Vahur mõtles pikalt ja pingsalt. Tõsi — foogtimeestel olid hobused ja jahikoerad. Verekoerad, kes ajasid jälgi kiiremini, kui hobune jõudis lagedal kapata. Aga metsa rüpes? Võimalusi pidi olema. Ja kuigi polnud, ta pidi katsuma. Pidi! Pidi katsuma, kuni seks veel jõudu oli. Kahe-kolme päeva pärast oli see juba hilja. Ta teadis, kuipalju võis jaksu kahandada säärane päev nagu tänane. Aga selles osmikus ta surema ei pidanud. Ei! Kas või kümme sammu eemal, foogtimeeste piikide all, kuid mitte siin...

Ta pages tunnil, mil aovalgus lõi hommikutaevas nõrgalt hahetama.

Vahikorra sõjasulane osmiku taga ei märganudki, kui teda rabas raske rusikas. Ja teine, kes mõõtis oma jala-asteid foogtimeeste telgi sissekäigu ees, hakkas alles siis taipama, kui juba plaksusid metsikud nuudihoobid ja tukkumiselt ülespiitsutatud hobused hirmust hullunuina mööda metsaalust laiali tormasid. Ühel neist oli — mees seljas. Ta ambus seda mitme noolega, ent asjata.

Hetk hiljem kihas metsaalune nagu sipelgapesa. Sõjasulaste vanded, koerte larin, karjed põimusid metsikuks

segaduseks. Onnidest lipsasid orjad, kellele vihisesid kaela vihased karahoobid. Kees elav põrgu . . .

Hobused, peale ühe, korjati kokku alles päikesetõusuks. Vangide ülelugemine teostati rutakalt, metsikult ja toorelt. Nuudilöökidega aeti hunnikusse kokku kari uniseid ja rammestusest totraid tööloomi, kes ühelegi küsimusele ei osanud vastata. Polnud raske näha, et nad asjast midagi ei teadnud. Suure tegemisega selgus, et pagenuid oli kuus, nende seas üleeile tulnud mässaja, keda foogt oli käskinud hästi valvata. Hirmunud sulased vandusid vormanni, see vandus kogu neetud korraldust, endal süda muret täis eelseisvast kohtumisest pärisperemehega. Kohale jäid ainult kolm sulast, orjad aeti osmikutesse sulgu. Töö lõpetati, kuna valvest ei jätkunud. Tee pidi ootama kuni uute foogtimeeste tulekuni. Neid läks kutsuma üks. See, kellele liisk langes. Sest vabatahtlikult ei söandanud ükski oma nägu foogti rusikate ette seadma minna.

Kõik ülejäänud ühes penidega tõttasid jälitama. Eeskätt toda, kes oli pagenud ratsul.

Vaene käskjalg, kes pealelõunal linnusesse jõudis, oli õieti arvanud. Foogt lõi ta näo kirjuks, enne kui ta sai oma juttu alustadagi. Jooksva oli foogti öö otsa piinanud ja mehi Kursi teetöödelt ei võinud ta üldse näha. Need olid ta meele haigeks teinud. Kõigepealt too Gotlandi suurkäperdis, kes pidas end isegi meistriks. Ja teiseks kogu see logarditekari, kes mööda külasid ringi aeles, kadakaviina lakkus ja täringuid mängis. Burchard oli talle viimases kullerisaadetises avalikult mõista andnud, et Hildebrand von Lentenist pole isegi talumeeste töölesundijat. Ta ei kõlvanud kupjakski, ammu veel foogtiks. Jah, seda kuue küünra laiust sirge silma vaadet, mida kapiitel temalt nõudis, nägi ta isegi unes. See oli ta kaela ümber poomisnööriks keeratud.

Foogt ootas, kuni sõjasulane end põrandalt püsti ajas. See oli vana rebane ja teadis, kuidas olla. Ta ei mõtelnudki vurru otsas ripnevat veretilka ära pühkida. Vidutas vesiseid silmi, mis igapäevasest joomisest niigi punetasid, ja jäi isanda ette küürutama nagu hunnik õnnetust.

«Räägi!»

Mees pobises, ähkis, väristas häält ja nuuksus sekka. Segaste sõnade pudrust, mis ta kokku keetis, võis niipalju aru saada, et sada orja olla neile keskööl kallale tunginud. Nagu üks mees. Kaigaste, kirveste ja hammastega. Üheksakümne neljast olla nad jagu saanud. Ülejäänud kuus tuuakse foogtiisandale hiljemalt homseks.

Foogt sülitas põlglikult. Ta tundis oma selle.

«Missugune mullasonkija teid siis jälle peksis? Ega ometi see, kes Madaras teil habemed taeva poole lõi?»

Sõjasulane pidi raskelt ohates tunnistama, et seegi olevat pagenute hulgas. Ta oleks paremini teinud, kui oleks selle maha salanud.

Foogt lõi leegitsema nagu tõrvatünn.

«Kurat! Selle lasite ära minna! Ma poon teid üles! Jeesuse Kristuse nimel, ma poon teid üles! Kõiki! Ilma ordumeistri sanktsioonita, sest te olete äraandjad...»

Sõdalane muutus näost valgeks. Foogt oli neid küll sigadeks, küll koerapoegadeks ja muhameedlasteks sõimanud, kuid ähvardusi Kristuse ja ordumeistri nimel polnud ta veel langetanud. See oli midagi uut. Uut ja hullemat.

Teda ei poodud. Aga ta lendas «kondivenitamise kambrisse» ja ta enda seisusekaaslased pidid talt saja nuudihoobiga kesta seljast koorima, kuna see polnud nii tugev vastu pidama kui pärisorjade oma.

Siis hakkasid foogti käsud lendama nagu küllusesarvest. Üks mees kappab Kursi komtuuri juurde ja nõutab sealt salga väljasaatmise, kuna põgenik oli suundunud sinnapoole. Vardja Kaspar läheb nelja mehega Madarasse ja toob lossi mässaja perekonna. Pantvangideks. Ta lõikab neilt nahkrihmad seljast, kui see Madara kurat välja ei tule.

Kui kõik oli korraldatud, laskus ta raskelt toolile.

Peas tuikas ainult üks mõte.

Oli ta vanaks jäänud, või olid Maarjamaal algamas teised ajad, mis nõudsid hoopis isetõugu mehi?

Vahur sundis ratsut järjest ägedamalt takka.

Hämarusest kargas talle näkku oksi, puutüved kerkisid kõikjal risti ette, takistades edasipääsu. Hobune ta all lõõtsutas raskelt, paiskudes metsiku puristamisega

läbi põõsastike ja võsade. Vaheldusid udulinikuis aasad, rabad, laanetihnikud.

Ta oli kapanud tükk aega mööda metsateed Kursi poole, et foogtimehi eksitusse viia, ja pöördunud siis üksikule põlismetsarajale. Ent see oli peagi lõppenud ja siis tuli hea usu peale laanesügavikku edasi tungida. Vahur sundis tõrksat täkku vahetpidamata ja rebis teda suuraudadest, ent loom muutus järjest tõrksamaks, justkui märgates, et oli saanud ebaõige peremehe. Ja kui maapind äkki alt kadus ning ratsu kõhuni rabalaukas rabeles, mõistis Vahur, et nii edasi ei jõua.

Täkk püüdis asjata mülkast välja rabelda. See kihises ja korises ta ümber. Vahur kiskus täkku päitseist tahapoole, aga hirmust hullunud loom sööstis ikka edasi, vajudes rindkerega aina sügavamalt keerduvaisse vesivõsudesse.

Vahur libises täku turjalt maha. Loom pääses kergemini liikuma ja kahlas laukasilma poole, milles kirendas tükk vesiroosidega kaetud rabavett. Vahur lasi ratsul sinna rühkida ja pööras siis looma raske vaevaga ümber. Kümmekonna sammu läbimiseks, mis eraldas neid lodumetsa kõikuvast äärest, kulus neil aega peaaegu keskhommikuni.

Viimaks oli porine, lõõtsutav ja väsimusest vaevu jalgadel tuikuv loom jälle kindlal maal. Vahur nühkis teda samblatuustiga ja lasi viivu hinge tõmmata.

Vahur otsis pilvisest taevast asjata päikesehelki. Ta oli kaotanud suuna ega osanud seda enam leida. Tibas jahedat uduvihma. Mets vaikis tummalt ja süngelt, nõretades niiskuse higist.

Vahur kuulatas pingeliselt, hinge kinni pidades. Siis tabas ta kõrv selle, mida oli kartnud. Kusagilt kaugusest venis pikaldaselt koerte kilamine . . .

Nad olid ta kannul.

Hetke pärast oli ta jälle hobuse seljas. Täkk sööstis edasi uue jõuga.

Aga silm ei avastanud kusagil rada ja viiv hiljem rabeles ta jälle padrikus, otsides sammaldunud tüvede vahel asjata mingit lõhendikku. Mets tõusis aina kõrgemale, kerkis ja paisus, muutus pimedamaks ja läbipaistmatumaks. Kõrgest hämarusest ripnes alla kõduokste

räbu, maapinnal põimusid mädanenud tüved risu ja sambla metsikus segaduses. Oldi jõudmas maile, kuhu ei puutunud Põltsamaa külade jalaasted.

Hilisel keskpäeval pidi Vahur täku peatama. Sellest polnud enam edasiminejat. Ta lõõtsutas, komistas ja kukkus igal sammul. Vahur leidis lagendiku. Kui loom oli asunud värsket rohtu krõmpsutama, uinus mees magama...

Too oli pikk ja segane, nägemusterikas uni, mis raputas ja vaevas ta niigi ülespiitsutatud hinge kurja painajana, sundides teda sammaldunud, niiskel asemel rähklema...

Ta ei mäletanud, mis teda äratas. Küllap see oli vaist. Kui ta püsti hüppas, torkis ta unesegases ajus aisting, terav kui nuga. Nad olid tulemas. Nad olid jälle tihedalt ta kannul, sest ta võis koerte lõrinas eraldada isegi inimhääli.

Nüüd teadis ta, et tal oli vähe võimalusi pääsemiseks. Teda jälitati mitme salga poolt. Foogt oli vist otsustanud ta iga hinna eest tagasi tuua. Oli ta kannule saatnud kõik vabad mehed ja viimasedki koerad linnuse tallidest. Ta polnud kunagi kuulnud, et kedagi oleks üle ordu valdkonna piiride jälitatud. Tema aga pidi, kui rajad teda polnud narrinud, juba olema piiskopimail, Vaiga metsades.

Polnud enam aega mõelda. Ülepiitsutatud täkk kandis teda edasi raske lõõtsutamisega.

Puude vahelt lõi äkki erendama luhaheinamaa. Ja selle taustal jõe looklev viir. Viiv hiljem taipas Vahur, et see oli ta pääsemine. Vesi pidi teda aitama. Vesi pidi katma pagemise jäljed ja tegema foogti koerad ninatuks. Ta kihutas täku üle kivise koolme otse voogudesse. Loom hirnus ja perutas, enne kui märkas piki voolu edasi ujuma hakata. Vahur rebis teda ratsmeist ja kannustas sapsudesse ega saanud lahti tundest, et nad liikusid edasi aeglaselt nagu teod, et kogu rabelemise kiuste nemad seisid paigal ja ainult vete rohekad vood tõttasid edasi...

Jõudnud ümber kääru, kihutas ta ratsu teisele kaldale. Ent külmunud ja nõrkenud loom ei leidnud järsakul jalgele pidet. Komistas ja langes raskelt, ratsanikku seljast

paisates. Vahur tõusis, aga märkas siis, et ratsu abi oli seekord lõppenud. Loom lonkas, suutmata toetuda esijalale. Kihutanud ta paari löögiga metsa, pöördus Vahur teisale, otsides varju padrikust. Ta ei tundnud enam jalgu enda all. Peas tagus ainus mõte — edasi! Edasi! Ja ta läks. Hingeldades, komistades, vankudes, silmade ees tantsisklemas sädemed...

Hilisel õhtutunnil leidis ta enese mingi allika ääres. Surus näo jääkülma vette ja jõi, jõi... Kehasse voogas jahedust, leevendades tuikavat palavikulööma. Pööras end siis selili, jäädes vahtima õhtuses taevas tõttavaid tormiseid pilvi. Need seal ülal tõttasid samuti kui temagi — teadmata kust ja teadmata kuhu...

Nii. Tänane päev oli siis seljataga. Öö pakkus talle oma varjavaid tiibu. Ja foogti ristisärkides ja -särkideta koerad võisid temast nüüd oma suu puhtaks pühkida. Ta oli vaba. Vaba! Nagu lind oksal...

Aga rõõm selle üle suri enne, kui sai õieti tekkidagi. See vabadus — see oli ju tagaajamisest pääsenud metslooma vabadus. Tal polnud ulualust, polnud toidupoolist, polnud õiget ihukatetki. Ta oli kui puuoksalt langenud leht: jäetud päikese pleegitada, tuulte tõugata, vihmade vingutada. Kõik ilmakaared, kõik teed olid ta ees avatud, aga too tee, mis teda eluga sidus, tee Madarasse, oli nüüd jäädavalt läbi lõigatud. Madarat polnud tema jaoks enam. Sealt tuli minna. Pere kaasa võtta ja minna. Kohe, aega viitmata, kuni polnud veel hilja. Kuhu? Jah, kuhu? Kahe lapse, naise, kepi ja kotiga. Astu, adramehest kerjus, kuhu süda soovib. Astu Paide või Tarbatu maile, Vaigasse või Soontaganasse, uut isandat otsima, uut adramaad santima... Jah, uut maad kündma, aga vana, tuttavat iket kaela sobitama...

Palavikuvärin läbistas teda jälle. Niiskus ronis läbi rebenenud ürbi. Ent väsimus ja roidumus oli nii suur, et ta ei märganudki, millal oli uinunud...

Neli päeva hiljem jõudis ta Madara ääremaile. Ta ligines külale nagu hunt. Hiilides, kuulatades, värisedes palavikust ja tuikudes näljast. Ootas metsatihnikus kuni ööpimeduse tulekuni ja poetas enese siis esimese tareni kuusiku serval.

Sees magati. Laudas mõmises mullikas. Kusagilt kaikus öökulli huige. Ta surus end vastu tareseina. Seinapalgid hõõgasid päevast sooja, tundudes käe all sõbralike ja hubastena nagu koduloomad. Seal sees oli kellegi kodu. Kodu, mis oli kuiv ja puhas, soe, kus võis süüa, magada... Ta avas ukse.

Unine hääl küsis pimedusest: «Kes seal on?»

Ta ei vastanud midagi, toetudes poolnõrkenult vastu seina.

Süttis peerg. Kellegi silmad uurisid ta nägu. Silmad, milles hetk hiljem süttisid hämmastus ja hirm.

«Heldeke... Kes sa oled?!»

«Olin kunagi — Vahur Leemetipoeg... Nüüd — metsloom...»

«Vahur!»

Nad püüdsid ses pulstunud habemega, kahvatus, veretavate silmadega ja luukõhnas näos asjata leida tuttavaid jooni. Küsimused langesid ta peale sajuna. Ta katkestas need ainsa lausega:

«Mis on Saima... ja lastega? Öelge... ruttu!»

Ta kuulas vastuseid suletud silmil, nagu tõves. Ta ilmes ei muutunud midagi, kui ta kuulis sõnumeid, mis kuulutasid ta perekonna lõppu.

Saima oli ära saadetud uritulel. Lapsed on foogti sulaste käest päästetud, kellegi Alutaguse miilipõletaja poolt... Kus nad on — ei tea... Tare on põletatud... Vana Leemet tapetud... Arpo — pagenud... Talus istuvad foogtimehed ja — ootavad. Vootele juures istuvad ja ootavad. Ootavad kõikjal Vahuri tagasitulekut. Ootavad, foogti käsul juba viiendat päeva. Ainult vardja ise enam ei oota. Tapluses uritule ööl on kellegi mõõk ta musta elu lõpetanud. See on ainuke hea uudis kogu selle õnnetuse ja häda raju sees, mis Madarat on tabanud.

Nad seletasid veel midagi, aga Vahur ei kuulnud enam. Ta oli tõusnud ja läinud. Läinud ümber vaatamata, jumalaga jätmata. Uks langes ta järel kinni. Nad teadsid, et pole mõtet talle järele joosta. Ta tahtis üksi olla. Ta pidi iseenesega rääkima...

Ta lamas maas, nägu surutud vastu märga sammalt. See jahutas ta õhetavat nägu ja põletikulisi silmi. Aga ta

südant ei jahutanud miski. Palju mõtteid läbistas ta hinge tol ööl. Mõtted, mis olid niisama mustad ja sünged kui öö metsa all.

Kui ta pea tõstis, leegitses päike keskhommikus. Varjud olid kadunud. Ta oli jätnud jumalaga kõigega, mis ta elu oli seniajani täitnud. Üksi nagu hunt laanes. Adramees ilma maata. Isa — lasteta. Mees — naiseta. Tal polnud enam midagi. Ja ta ise polnud kah enam midagi. Või siiski ... Midagi tal oli, mida teistel seal Madaras polnud. Talle oli nüüd jäänud õigus, mis maarahva jaoks oli ammu kõigist seaduseraamatuist kustutatud. Õigus minna sinna, kuhu süda soovis, õigus toimida oma tarkuse järgi. Käed olid vabad. Ja tee kättemaksuks avatud. Kes suutis teda kinni pidada? Tuli hiilida linnusesse. Öö varjul. End vahimeeste vahelt läbi poetada. Foogtist kuradil pealuu sisse lüüa ja kogu pesale tuli otsa pista. Et Madara kord piinajaist vabastada ... Vabastada? Millega? Üksi kümne küünega ... Foogt polnud ju lutikas, keda võis näpuga laiali litsuda. Ei olnud temast, Vahurist, vabastajat ... Ei olnud. Ei jaksanud kogu Madara aidata teda, mismoodi pidi tema üksi siis suutma aidata Madarat? Või mismoodi saigi Madara teda aidata, kui Madarat — polnud ... Olid tared, olid pered, aga üksmeelt — seda polnud. Igaüks rühkis enda eest, maadles oma murede, oma raskuste, oma salvetühjuse ja suuderohkusega. Eks temagi oli olnud üks seesugustest. Ja kui tema tare kohale oli tõusnud mõõk, leidis ta teistelt ainult kaastunnet. Aga mitte kaitset ...

Nii nad elasid. Üks tare ei tundnud teist, Madara ei teadnud teistest küladest ega puutunud temasse Alenpohise või Sakala saatus. Igaüks orjas omaette, igaüks itkes omaette. Nad olid muutunud — liivasõmeraks rõhuja kanna all ...

Jah, nad olid valesti elanud. Valesti. Ning võidelnudki olid nad valesti. Siin ta istus ja igatses foogti vere järele. Ja kui ta olekski tollele seal mingil moel lõpu peale teinud, kas oleks siis sellest Madarasse rohkem vabadust siginenud? Uus ja hullem oleks asemele tulnud ja muud ei midagi. See, millest ta siin unistas, oli kaklus. Aga mitte võitlus oma maa, oma perekonna ja elamisõiguse eest. Nii enam edasi ei pääse, see oli selge. Aga

kuidas siis? Kes annab talle vastuse? Vastuse, mille Madara talle võlgu oli jäänud?

Ta oli otsustanud minna Alutaguse maile. Seal, laante sügavuses, leidus veel kohti, kus elas vabadus. Kuhu ei ulatunud ordumeeste jalg. Seal oli veel mehi, kes kandsid mõõka ja kes pidid talle tolle vastuse andma. Ta teadis, et ta saab selle. Missuguse, seda ta ei teadnud. Aga ta oli päästnud oma elu ja ta tahtis seda veel millekski kasutada.

Vahur vaatas tagasi. Kaugel eemal, sinetavas kauguses, teisel pool Põltsamaa jõe luhtasid virvendas põuakuumuses linnus. Virvendas, nagu oleks nähtamatu jõud ta värisema pannud. Ta vaatas seda pilti. Vaatas seni, kuni väsis, ja seni, kuni tundis, et too seal pole enam silmapete. Ta teadis nüüd, nagu oleks see ta südamesse raiutud, et saabub päev, mil tõesti löövad värisema kõik linnused ja lossid. Et tuleb tund, mil varisevad kõik need kivised pesad, kus pesitseb surm ja rõhumine. Ja et tuleb päev, mis toob vabaduse taredesse.

Sammud viisid teda järjest kaugemale. Jäid maha lapsepõlve rajad, tuttavad metsasalud, ojad. Jäid maha armsaks saanud põllud, jäid maha raatmaalapid — nukrutsema peremehe pihkude järele. Jäi maha enam kui nelikümmend talve ta elust.

Ta oli mõelnud nad jätta igaveseks. Aga ta süda ütles, et see oli hüvastijätt — nägemiseni.

Samal tunnil lõpetas Põltsamaa foogt Hildebrand von Lenten kirjaliku ettekande Livonia ordumeistrile Burchard von Dreilebenile. Käskjalg ootas lossiõuel.

Kui Vahur oleks võinud seda lugeda, oleks ta kogenud, et isand nägi paljusid asju teistsuguste silmadega kui tema.

Foogt luges ettekande veel korra üle. Rasked, nurgelised gooti tähed venisid ta silmade ees nagu murest murtud loomad. Vaevalt et nad Burchardilegi rohkem silmarõõmu tegid. Aga parata polnud midagi. Nii ta oli otsustanud ja nii pidi jääma.

Ta oli teatanud ordumeistrile, oma isandale, Kristuse mõõga kõrgele käskijale, et ta ei saa jätta tegemata kõige alandlikumat ettekannet asjaolude kohta, mille ainult

enese teada jätmist ta loeks ebaõigeks Püha Maria Teutooni Ordu huvide seisukohalt, mis on kõrgemad kui tema elu ja käekäik...

Ta oli oma ettekande alguse vürtsitanud kaunikõlaliste sõnadega, et mõrudat pala muuta isandale suupärasemaks.

...ega saa teatamata jätta hädaohtlikke nähtusi, et tema kätte usaldatud mail ikka tihedamalt esineb sündmusi, mis osutavad sellele, et tolle, Neitsi Mariale pühendatud noore ristiusumaa alamrahvas on jälle langemas sõnakuulmatuse, mässu ja paganluse teele, teele, mis teda viib eemale Kõigekõrgema õnnistusest, mille kandjaks Teutooni Ordu ja ta ustavad ristisõdurid on seniajani olnud. On tulnud ette juhtumeid, et terved vakused jätavad andmata seadusega pealepandud andamid. Ei tunnistata maavõimu korraldusi jaanipäevavakuse sisseseadmise kohta. Hakatakse terariistaga vastu orduametnikkudele, kes ametikohuste täitmisel küladesse ilmuvad. Peetakse paganausu talitusi endistel pärisrahva pühapaikadel, põletatakse surnuid ebausukommete järgi. Lapsi ei ristita, sakramente ei tunnistata. Teokohustusi ei täideta. Linnuse- ja teedeehituse töödel esinevad hulgalised mässud ja pagemised. Tapetakse ordu alamofitsiaale, vardjaid, maksukümnikke, külade vanemaid ja usaldusmehi. Mässu, sõnakuulmatuse ja vastuhakkamise vaim on võtnud võimust igapäevases põllutöös ja majapidamises, kümned ja sajad pered pagevad metsadesse, jättes maha jumalast määratud töö ja kohustused...

...Ta ei taha maameistrit kurvastada pattude üleslugemisega, millega see metsik, taltsutamatu rahvas, kes on ära langenud Jumalast ja seadusest, on viimastel aegadel toime tulnud. Tema, Põltsamaa foogt, peab ennast tekkinud olukorras vastutavaks ega taha enda pealt ära lükata süüd selles, et ta pole päriselanikkude suhtes kasutanud karmi kätt ega isalikku õpetust, soodustades sellega korratuste tekkimist. Tema loeb ennast võlglaseks kõrgete teenistuskohuste ees, mida Neitsi Maria ja püha ristiusk tema peale on pannud.

Ta tahab korra uuesti jalule seada. Selleks julgeb ta aulist ordumeistrit paluda: kapiitlile ette panna Põltsamaa linnuse meeskonda täiendada ühe salga ratsanikku-

dega, oskusliku kumpani juhtimisel, kes tunneb kohalikke olusid ja keda võiks majutada rahututesse piirkondadesse. Secundam — lubada täiendada olemasolevate ratsaloomade arvu, et oleks võimalik ka jala-koosseisu hobustele paigutada, kuna mässajate tabamiseks on tarvis ette võtta ulatuslikke jälitamisi metsapiirkondades.

Tertiam — ...

Ta ei lugenud enam. Niikuinii tõmbab see ihne vanamees pooled punktid maha. Ta keeras pärgamendi rulli, pitseeris ja ulatas käskjalale. See läks, jättes vend Hildebrandi istuma raske südamega.

Vend Hildebrand oleks vähem mures olnud, kui ta oleks teadnud, et ordumeistri lauale teisigi taolisi ettekandeid ilmus. Ilmus kõigilt ordualadelt, eeskätt aga piirimailt, kus piiskopi kõver kepp ja Taani kuninga vasallide nõrkus end palju rohkem tunda andsid. Need ettekanded tulid. Päev-päevalt, ja kõigil oli peaaegu ühesugune sisu. Jah, midagi kääris Maarjamaal. Midagi oli liikumas. Kas oli tal mõtet säärase tagalaga minna kevadisele sõjakäigule Pihkva ja Novgorodi vürstide maile? Minna sõjaväega, millest pool koosnes talupoegade lipkondadest. Need olid ju — homse päeva mässajad. Või veelgi hullem. Ta võis vaenlasele muretseda — liitlasi.

Vana Burchard urises pahuralt. Kust pidi ta võtma kuussada piiki, mida need lollpead temalt nurusid? . . .

LINDPRII

Vahur polnud kunagi oma elukohast kaugemale saanud, nagu enamik tolleaegseid talupoegi. Nüüd avardus maailm ta silmis, justkui oleks nähtamatu käsi teda kõrgele tõstnud. Tõstnud kõrgele üle kodumaa niitude, põldude, metsade, külade ja linnade. Madara kadus ta silmist.

Kolletuskuu oli kullanud metsad. Vahur vantsis mööda mahajäetud radu, mis lõhnasid kõdunemise, seente ja sambla järgi. Juba nädalapäevad tagasi olid jäänud

seljataha Agelinde ja Avispää. Metslaglede karjad lendasid üle pea kusagile hommiku poole, kus laiusid Peipsi kõrkjapadrikud. Vahur vaatles neid kadestades. Nad vist teadsid, kuhu minna. Tema aga mitte.

Päike laskus väsinult metsa rüppe. Tee lookles pikkades varjudes, kadudes paiguti mustava põlismetsa alla nagu koopasse. Oli kuldne sügis. Vahuri silmis viirastusid küpsed rukkihakid ... sädelev oder, linapeod ... Külades tolmasid rehealused, raksusid koodid, paindusid parred. Taas oli saabunud talgute aeg, mil kapas voogas meelõhnaline mõdu, lähkrites loksus värske kali ... Üürgas torupill, helises kannel. Kepslesid näitsikute tulised tallad ja keerlesid verevad seelikuvöödid ...

See oli kõik — unenägu. Mets vaikis tummalt ja tõsiselt. Kogu maa vaikis. Vahur oli kaks kuud ekselnud mööda kuningavasallide piirimaid. Ta oli näinud ainult kiviseid losse, milles öösiti tuled vilkusid nagu öökulli silmad. Vilkusid, luurates maad, umbusklikult ja süngelt. Oli näinud vasallide mõisate palktarasid, mille nurkades tornid tõusid süngelt ja ähvardavalt. Mille rasked, raudobadustega väravad olid peale päikeseloojangut lukustatud igale võõrale. Oli näinud ka külasid, mis kükitasid küürutõmbunult metsade veerel, mille tarede uksed avanesid kõhklevalt ja kartlikult, niisama kartlikult kui piidlesid pererahva tummad, näljast viirutatud silmad.

Oli näinud vahisalkade tumedaid varje, mis ekslesid öösiti teedel, püüdes põgenikke ja valvates piirimaade põliste laante põuest kostvaid saladuslikke jalaasteid. Oli kuulnud sarvede vaenulikke hüüdeid ja koertekarja tigedaid kilkeid. Oli näinud teeveertel rippumas poodud jooksikuid ja hulkujaid, kelle surnukehad kuude kaupa roiskusid, enne kui sügisetormid nad oheliku otsast maha rebisid ...

See oli ei kellegi maa, kus vasalliisandad sõjatavade järgi toimisid. Sealt edasi algasid rajad, kus elas — vabadus. Kuhu ei julgenud tungida ka vahisalgad, sest need näpsati ära. Ta oli kuulnud paljugi. Ta tahtis seda nüüd ka näha.

Eemalt puutüvede vahelt virvendas lagendik. Selle veerel kükitas kümmekond taret, sammaldunud õlgkatu-

sed vajunud maani, pisikesed aknaaugud mustendamas nagu surnu silmad. Oligi vist surnud küla. Ta oli sääraseid oma rännakuil küllalt näinud.

Vahur jälgis metsa veerelt tükk aega vaikivaid hurtsikuid. Ühestki räpnast ei immitsenud suitsu ega liikunud ükski uks. Ei kostnud ammumist ega tabanud silm ainustki elavat hinge... Ta ootas, kuni hämarik poegis esimese öötunni, ja poetus siis lähemasse taresse.

Uks oli poolavatud. Aknaaugust puhus sisse nõrk tuulehoovus... Laual vedeles tühi kann. Kolde kohal kõlkus pada, põhjas peotäis ammukuivanud leemepaksu. Lavatsil, näruste nahkade all vedeles surnukeha. Kuiv, habras vanamees, lihatu nagu õlest nukk. Selle oli suretanud tõbi või nälg. Tal polnud isegi lehka juures, sest ta ei koosnenud muust kui luudest, nahast ja kõõlustest.

Vahur viskas ukse kinni. Ei isutanud siin puhkeaset soetada. See tare oli hiljuti näinud inimeste samme. Ja too ukski oli avatud alles hiljuti, sest muidu oleksid hundid koolnu söönud. Noh, tal polnud tahtmist arutada, kelle käikudest see surnud õu lõhnas. Väsinud jalad igatsesid istme järele. Aga ööaseme leidmisega olid lood viletsad. Rehealune oli avatud kõigile tuultele. Katus lage õlgkattest, mis oli kulunud söödaks.

Ta heitis pilgu põldudele. Malts tõusis nagu müür. Oli küllalt hea maa, rammus, savimulla põhjaga. Kevadist külvi ta polnud näinud... Tarad olid längu vajunud, aidauksed lahti lõhutud. Kaevukook vahtis nukralt ja liikumatult üle surnud õue...

Kontidesse oli vajunud väsimus. Kõht kisas söögi järele, aga Vahur teadis, et saabunud hämaruses on lootusetu väljasurnud külast leida mingit toidupala. Seepärast pidi uni seekord asendama ka kõhutäie... Käsikaudu kobades jõudis ta järgmise tareni ja avas ukse. Kuulatas. Ei kostnud ainustki häält, mis oleks meenutanud elavat hinge. Ta leidis madala lavatsi, tõmbas ürbisiilu üle pea ja uinus...

Mingi sahin oli ta äratanud. Vahuri unesegaste silmade ees helendas eredas kuupaistes tareukse avatud nelinurk. Ja selle taustal — mehe kuju. Keegi oli tulnud kontvõõ-

raks. Sõber — või vaenlane, sellest polnud tal aimugi. Aga too seal näis olevat üksi ja Vahur otsustas oodata.

Tundmatu sulges tugevasti ukse. Riputas siis midagi kobamisi aknaaugu ette. Vahur kuulis teda pilkases pimeduses tükk aega millegagi tegelevat, ähkivat ja omaette vanduvat. Ta püüdis asjata sõnakatketest aru saada... Siis süttis säde ja praksatas lõkkele peerg. Kui vaevalise leegi helk Vahurile langes, jäi tundmatu üllatunult seisma. Nad vaatlesid teineteist tükk aega, uudistades, rahutute pilkudega nagu kaks metslooma, kes üksinduses kokku sattunud.

Tundmatu polnud talupoeg. Aga ta polnud ka isand. Ta oleks võinud olla tavaline külamees, kui ta tumeda, vaiguplekkidest võidunud umbkuue alt poleks paistnud rasked läikivad jahisaapad, säärased, nagu neid kandsid kaupmehed ja vasallid. Ja lühike jalamehemõõk ta puusal tunnistas, et ta ei saanud olla mees nende seast, kes adra taga käisid. Talupojad ei kandnud sõjariistu, see oli keelatud.

Too oli lihtne, ruuge habemega, laiavõitu põsesarnadega mees, kelle julged ja otsekohesed silmad Vahuris kohe poolehoiu võitsid. Too oli mees õigete killast. Ja kui võõras teda küsitles, vastas Vahur ilma põiklemiseta. Ta oli ju külaline neil mail ja kes ütles, et see tare siin polnud tolle tundmatu eluase?

«Saab hingelist näha — ses surnud urkas...» tunnistas võõras peale pikka vaikust. «Kes sa oled?... Pole enne siinkandis su nägu... näha olnudki...»

«Olen põgenik!» vastas Vahur, «Põltsamaa kandist...»

«Või põgenik...» noogutas võõras. «Jah, eks neid ole nüüd siia... ohtralt voolamas. Nii et metsad varsti kitsaks jäävad... Teised... tulevad ikka koormaga, naise ja lastega. Sina... päris jalamees?»

«Jalamees... Pole mul koormasse panna midagi... Naise tappis foogti viha, lapsed... kadusid. Ise tulin vaatama, kas kusagil veel hingamiseruumi leidub...»

«Vana laul, vana laul...» tunnistas võõras. «Vanasti pageti ikke alt — terve nahaga. Aga nüüd — kes tuleb, sel on surmasõnumid kaasas, tuli räästa all või muud hullemat. Isandate käsi — läheb järjest raskemaks...»

Ta istus, harutas lahti nahast seljapauna ja otsis sellest välja söögipoolise. Tüki odrakäkki ja tubli põdralihakäntsaka. Visanud pilgu Vahuri nälginud näole, lõikas sellele osa, mille viimane tänades vastu võttis. Hambad puresid pakutut ahnelt, olid nad ju nädalate kaupa näinud ainult metsarohtusid, marju ja seeni.

Võõras toimetas kiiresti ja asjalikult. Tõi vett, leidis kusagilt kuivi puid, süütas leelõukal tule ja keetis mingisuguse kuuma joogi, raputades sellesse sekipõhjast tundmatuid rohtusid.

«Rüüpa!» ulatas ta Vahurile kausi. «Pöörirohu leem. Kaitseb külmetamise, kurjade vaimude ja vaenlase silma eest.»

Vahur jõi naudinguga, tajudes surisevat sooja üle keha levinevat.

«Oli hea, et sattusid minu otsa,» jätkas võõras. «Siia Räbukülasse ei ole põgenikul tea kui kindel oma öökorterit sisse seada. Kiivel oma sellidega võib kergesti matti võtma tulla, ja siis ei jõua sa öömajakulusid enam kinni maksta.» Ta naeris kahemõtteliselt.

«Kiivel?» päritles Vahur. «Mis asjamees see...»

«Ah et kes Kiivel on... Eks ikka selle küla peremees. Ja ümbruskonna omade ka. Õieti öelda — oli peremees... See oli veel neil aegadel, kui mina oma adramaad siin pidasin. Viis talve tagasi... Minu ätt orjas juba vana Lennarti ajal. Noh, siis polnud elul veel väga viga. Lennart — see oli mees maarahva-tõust. Aga ega see tõuveri temas suurt küll tunda andnudki. Külad oli Lennart pärinud vanaisalt. See oli peale Taani võimu sissetulekut kuidagi kuninga vasallide hulka sattunud. Selle vasallinimega Lennart siis uhkustaski ja muud tulu tal asjast suurt polnudki. Külad olid vaesed ja rahvast vähe. Noh, nooremast peast olevat tal aunimest küllalt aidanud. Armastanud end maarahva vanemaks nimetada. Aga kui vanemaks sai, hakkas millegipärast kanget nälga hõbemarkade järele tundma. Ja see nälg tegigi rahva elu raskeks. Vanamees pigistas välja viimase, mis võtta andis. Pigistas nii palju, et kukrud hõbedat täis sai. Rändas siis Rävalasse kaupmeheks. Linnapürjeliks. Rahvas ohkas kergendatult. Terve talve polnud küladel üldse peremeest ja mõned hakkasid arvama, et maaisan-

dad on nad hoopis ära unustanud, sest ega siia, metsikute laante ja rabade veerde, ükski saks end naljalt pesitsema poleks pannud. Noh, see oli varajane rõõm . . . Sest uus isand tuli. Ja missugune veel!»

Võõras raputas pead, rüübates jooki.

«Et ta hull on, sest saand esihakatuses keegi aru. Sest hullusid on mitut tõugu. See, kes märatseb, polegi kõige ohtlikum . . . Noh, tol Kiivelil ei istunud esialgu peas hõbemargad, vaid — kange võimunälg . . . Vanaisa oli tal olnud suur mees. Maanõunik ja kümne küla isand. Käis isegi vadjalaste maalt matti võtmas, kuni pea muhku löödi . . . Noh, pojapoeg oli veel kangem. Vägistas lihase õe. Eks tal siis tuligi oma elukäiku peale hakata — pagulasepõlvega. Kusagil Riia või Turaida kandis. Seal oli ta olnud . . . mingisugune väike vend komtuuri käe all, hobustejooksutaja. Pidi pealt vaatama, kuidas suured isandad prassisid, ja ise — teenijasvendade . . . lauda jagama. Sellepärast ta siia tagasi ihkaski. Siin, Räbus, võis ta ometi kord jälle see olla, mida ta elupäevad oli igatsenud . . . Komtuur, piiskop ja paavst — ühes nahas.»

Rääkija muheles ja heitis põõnama vähestele õlgedele, mis kadusid ta laiade õlgade varju.

«No-jah, poetas see isehakanud isandake end siia ja hakkas siis kombekohaselt sisse seadma. Lennarti tarele taoti otsa miskisugune palgilobudik — see pidi vahitorn olema. Et asjal oleks ka mõisa nägu ees. Ümber säeti kahe sülla kõrgune tara, tolle eest näis isand enam muretsevat kui millegi muu pärast. Ja selle varju hakati siis ehitama kõike, mida isand oma väärikusele vajalikuks pidas. Viinaköök, hobusetallid, kaubaaidad, moonakeldrid. Köök oli muidugi tõrteta, tall hobusteta, aidad kaubata. Keldrisse ei jätkunud peale põhjavee midagi. Loll see Kiivel oli ja ega tal majapidamise jaokski aru jätkunud . . . Alguses tegi see asi nalja. Keegi ei võinud arvata, et kolm pooltühja küla pidid seda au ja uhkust täitma, söötma ja katma. Aga kui Kiivelist isandake peredest hakkas oma lautadesse loomi kokku ajama ja ordumailt igasugu kahtlasi hulkureid juurde sigis, hakkas külarahva silm lahti minema. Sellepärast, et tal tuli vastsoetatud hiilguse eest maksta andamitega. Isanda õukond

ei koosnenud küll kõrgeltsündinud sakstest, kuigi need ärakaranud kerjusrüütlivõsud end vahel krahvidekski nimetasid, aga prassimises ei jäänud neist keegi päriskrahvidest maha. Ja kui tolles majapidamises muust asja ei saanud, siis viinaköögist ikkagi sai. See ise sõi rohkem vilja külast ärá kui kõik mõisaaidad ja panipaigad ühtekokku. Ühe sügisega neelas kogu too «loss» nii palju, et külasalvedesse ei jäänud hiirtelegi midagi... Rahvas vaikis, vaatas ja imes näppu. Oleks veel ei tea kui kaua Kiiveli prisket söögilauda tühja kõhuga vaadanud, kui lugu oleks ainult lauaga jäänud. Aga siis tuli välja, et isandad tahtsid ka voodi jaoks külast andameid. Värskeid pruute ja meelepäraseid piigasid. Ja toda oli juba veidi palju. Sest naiste au oli siin mail alati kalliks peetud... Pered hakkasid pagema. Alguses üksikud, siis hulgana. Oli selle minekugagi sekeldusi. Alutaguse laanepadrikud olid küll külje all, aga koorma ja koliga ei pääsenud sinnagi, ilma et oleks nähtud. Eks siis hakkasidki püüdmised, peksmised, tapmised ja põletamised, nagu see nüüd igal pool heaks kombeks võetud...

Noh, ega meest ohelikuga tare külge ei seo. Said isandakesedki lõpuks nii targaks. Andis neil arutada, mida ette võtta. Külad olid tühjad ja maa söötis. Mõisal nälg majas. Lõpuks pole säärane rüütlist röövelgi veel hunt, et ta elaks ainult jahisaagist...

Leidis see isehakanud komtuur uue abinõu. Hakkas omale talupoegi — kokku varastama. Hakkas maarahvale jahti pidama. Kõrilõikajaist salk oli tal olemas. Püüdis siis piiskopi- ja ordumailt pagevaid talupoegi ning pani oma küladesse istuma. Patsutas õlale ja muudkui kiitis — olge siin ja elage. Kõik, mis näete, on teie päralt. Mina olen teie sõber ja kaitsja. Ükski võim ei pääse te kallale, ei ordumeistri mõõk ega piiskopi küüned. Sest siin olen mina ülem kui need mõlemad, kelle eest te pakku tulite...»

Võõras ühmatas naerda.

«Noh, mõned uskusid. Jäid. Aga aasta hiljem panid edasi metsa ajuga, mis oli kiirem kui tulles. Lõpuks läks selle hullu maarahvasõbra kuulsus nii laiali, et uusi lõksuminejaid enam polnud. Külad olid ja jäid tühjaks. Nagu vaese mehe salved toomapäeval. Siis ei aidanud

isandal muud, kui hakkas teistelt kuningameestelt talupoegi röövima. Mõõku oli tal rohkem kui ükstaskõik missugusel naabril ja kamp väljaõppinud kaklejaid pealekauba. Sõitis öösel salgaga võõra kuningamehe külasse, pakkis paar peret kokku ja viis minema. Tõmbas — nagu mõrraga . . . Oli kaebusi maanõukogu ja Rävala piiskopi ees. Oli tülisid ja kemplemisi . . . Lõppes asi sellega, et Rakvere maapäev võttis Kiivelilt õiguse vasalli mängida. Aga ta polnud enam poisike, et oleks teist korda maapakku läinud. Nõutas omale õigused — mõõgalt. Ja ega seda leidunud, kes oleks julgenud temalt maid ära võtma tulla. Taanist pole kah seniajani kinnitust saadud. Elabki siis teine nüüd, kolme surnud küla isand. Peremees ilma rahvata. Vägisi ta enam kedagi oma taredesse ei pane, teab, et see on ilmaaegu. Kelle kätte saab, selle poob oma südame rahustuseks üles. Nagu ta ise ütleb — et sõdimisekunst meelest ära ei läheks ja et mõõk ei roostetaks . . .»

Rääkija lõpetas sõnad, jätkates vaikides mõtete teed.

«Millest too isand siis lõpuks elab?» päritles Vahur.

«Millest? . . .» jäi võõras mõttesse. «Nüüd elab — kaupmeestest. Püüab killavoore Alulinna ja vadjalaste maa vahel. Vilets leib see on. Sest kaubavedu käib ju puha merd kaudu, see natuke maha arvatud, mis rannaküladest sisemaale liigub. Ja-jah! Ja lõpeb tal seegi ots vist varsti ära. Sest Alutaguse pole enam see, mis ta oli. Siin on mõõgaga mehi enam kui Kiivelil ja ta sõpradel kokku. Seepärast hoiab ta sealtkandist juba tükk aega eemale. Siin käib aga vahetevahel. Jalgu puhkamas — kui kere vantsimisest väsind . . .»

«Veidrik . . .» arvas Vahur.

«Pole ta veidrik midagi. Sääraseid kuulukse mujalgi siginenud olevat. Ajad, kus kaugelt pühalt maalt ja türklastelt sai vara kokku riisuda, on läbi. Ristisõjad — ei tasunud töövaeva. Sealt siis neid hulkureid nüüd siia voolab, kes end eluaeg on mõõga varal elatanud. Ja ega nad siingi teisiti oska . . . Käsi juba selle järgi kasvanud. Nii et — hoia alt, vennas! Satud selle küüsi — riputab su üles . . .»

«Tean!» vastas Vahur. «Teil ju mõndagi nähtud . . .»

Võõras käänas külge. «Aitab! Küllalt lobisetud. Ao-

valgel peab õhk siin meist puhas olema. Kui edasi liigume, seletab su silm paljugi veel. Kui sust meest on. Sest siinsed maad vajavad mehi... Kui kardad, on parem, et tagasi pöörad...» Ta magas juba.

Hommiku veretav valgus leidis nad tõtlemas teerööpail. Need olid rohtunud, ammu unustatud rajad, mis tekkisid siis, kui külades kees veel elu. Võõras — ta ütles oma nime olevat Väelane ja ei lisanud sellele sõnakestki oma päritolust — astus kindlal sammul ees. Vahur tõttas ta kannul, süda täis segaseid mõtteid ja ootusärevust. Esimest korda üle pikkade kuude astus ta samme, mis ei kuulunud talle enesele. Tolle eesmineja käes polnud nüüd üksi ta sammud, vaid ka tulevased päevad. Ta teadis, et ta kuulub nüüd samasuguste sekka nagu too ta ees. Sest tagasiminekut ei olnud. Seal selja taga võimutses orjus, millest ta nüüd end oli lõplikult lahti öelnud ja mille vastu ta oli valmis võitlema, kas või elu hinnaga. Too mees ta ees näis olevat üks nende killast, kelle sekka ta ammu oli igatsenud pääseda. Ta ei teadnud tollest eessammujast mitte midagi, aga tundis, kuidas tolle rahulikust, kindlast rühist nõrgus temassegi midagi. Midagi seesugust, mis pani ta iseenese silmis kasvama. Justkui oleks ta eilsest õhtust saadik vaksa pikemaks sirgunud. Päevade väravad näisid ta ees uuesti avanema hakkavat. Oli veel mehi, kellega võis käed kokku lüüa. Üksinduse needus, mis oli teda pikki päevi vaevanud, oli kadunud. Ja jõuetusetunne, mis ta hulkurisamme oli metsasid kaudu ringi eksitanud, näis olevat muutunud hoopis millekski muuks. Millekski, mida ta tajus lausa naeruga südames. Ühendus teeb tugevaks — ütleb rahvatarkus... Imelik, kuidas see just praegu talle pähe turgatas!

Väelasest teekaaslane pöördus paremale ja rühkis peatumatult edasi. Vahurile jäi mulje, et see rühkimine pidi olema seotud mingi eesmärgi või isegi ülesandega.

Küsima ta ei tihanud hakata. Ta oli ju tundmatu külamees, mis häda oli Väelasel hakata talle oma asju ette laduma.

Too oli omapärane maastik, mis ta ees laius. Tihedad mustendavad metsasalud vaheldusid ruskete põõsastik-

kudega. Ei kuskil rohuliblet, aiva sammal, helehall ja tasane, mis kattis kogu metsaaluse nagu pehme vaibaga...

Siis nukrutsevad lagendikud, tuultest sasitud kõverate mändidega, ruugete pohla- ja kanarbikulaikudega. Süngèd, tumedad kuused, vaiksed, mõtlikud ja liikumatud... Ei haabade õrna sahinat, ei tammede sügavat kohinat, ei metslindude erutavat laulu... Ja üle selle kõige mingi mahajäetus, nukker igatsus kevade ja päikese järele, mida siin nii napilt tundus olevat...

Õhtupoolik avas nende ees laia, hõredate puudega raba, milles laukad ja ojad erendasid ehavalguses punetavate kildudena. Mätaste vahel kähardus vaevane kase- ja pajuvõsa. Siis tuli kord mändide kätte, mis näisid tukkuvat nukralt ja vaeselt kesk sookailude uimastavat, rõsket hõngu... Kusagilt kaikus õhtuvaikusesse kurgede nukrutsev kisa. Üle värvidesse uputatud taeva lookles kaugenev lindude rivi...

Mahajäetud oli too maastik. Lage, vaene ja vesine. Aga ilu ei puudunud temalgi. Sest taevas oli siin kuidagi kõrgem kui Põltsamaa metsade kohal. Ja õhku — todagi oli hoopis enam kui Madaras. Hea oli hingata, sest rind oli pääsenud kuidagi vabaks. Jah, küllap see vabadus tegigi ta silmade ees kõik nii kauniks. Vabadus, mis näis siin ulatuvat silmapiirist silmapiirini, millest kiirgas taevarand ja kohisesid kauged veed...

Nad rühkisid ikka edasi, läbi kahiseva kulurisu, üle vetruva, niiskusest nõretava soopinna, kuni jõudsid paika, kust iga edasipääs näis võimatu olevat. Ees aurasid ja korisesid rabalaukad, mattudes pikkamööda õhtuvidevikust kootud udulinikuisse. Oli surnud ja vaikne, see mahajäetud lagendik, mille öö näis kaastundlikult katvat hämarusevaibaga.

Väelane valis teed. Ta asted tabasid mättaid kindlusega, nagu oleks soo talle alla kasvatanud kaks paari jalgu. Vahur vankus ja komistas, imestades, et on unustanud käimise.

Nad vantsisid õõtsuval pinnasel pika, hämara tunni. Lõpuks Väelane peatus. Vaatles tükk aega ümbrust. Pöördus siis veidi kõrvale ja, mööda kõikuvat võsaalust veel sadakond sammu sumanud, astus otse rappa.

«Tule mu kannul!» viskas ta üle õla.

Raba lõi Väelase ümber kihama. Ta vajus põlvini mudasse, kuid astus edasi. Vahur arvas teda lauka põhja kaduvat, aga märkas imestusega, et põhi kandis. Kui ta enese jalad sookõntsast läbi olid vajunud, tundis ta isegi, et talla all rudises midagi kindlat. See oli mingi sooliivik. Salajane ülekäigukoht.

Läbivettinud sääremähistes lirtsus vastik ja külm rabamuda. Kõnts ronis igal sammul mööda riideid ülespoole, pannes keha külmusest värisema. Rõske udu kerkis üle pea, sulgedes igasuguse vaate. Nad sumasid edasi, hingeldades ja ähkides, kuni väsimus Vahuri jalad tuimaks oli pigistanud. Tol neetud mülkal ei paistnud lõppu olevatki...

Siis hakkas kusagilt eestpoolt vilkuma tuli. Jalgealune muutus aina kuivemaks, kuni nad viimati end jälle leidsid kindlal pinnal.

Pimedusest kerkis lõkketuli. Kui nad selleni jõudsid, tõusis ta äärest mehekogu.

«Kes tulemas?!»

«Omad!» vastas Väelane.

Tõmmu, esimestes udemetes nägu, mille otsaesist kattis lai punetav arm, uuris neid leegi virvendavas paistes üksikasjaliselt.

«Tere tulemast, Väelane, kaugeilt teilt!» lausus ta lõpuks. «Kes on too — teine?»

«Põgenik Põltsamaalt! Oma mees...»

Nad istusid tule äärde ja asusid vettinud jalamähiseid lahti harutama.

Pikkamööda nõrgus kangestunud liikmeisse soojust.

«Mis siin ka uudist?» päris Väelane.

Küsitu sorkis mõtiskledes tuleaset. «Uudised... on meil kõik ühte tõugu. Rahvast tuleb juurde ja hädasid kantakse kotiga kokku.»

Väelane noogutas. «Las saavad viljad pekstud ja ivad kottidesse... Tuleb terve rahvasterändamine. Sest üle maa on kuuldused laiali, et kevadel algab talupoegade võlakirja võtmine ja rõhumine läheb veel raskemaks. Kõik, kel veel õigus liikuda, panevad rattad veerema, parema pesapaiga poole...»

«Mis Järvas uut?»

«Mis ta on...» arutas Väelane. «Sama lugu. Foogt kogub kevadeks lipkondadesse mehi. Sõjakäik Pihkvamaile olla kindel. Sellepärast siis sealtki sammud liikumas... Külad varsti mõõgaealistest tühjad...»

«Saame omale lisa!»

«Kes teab...» kahtles Väelane. «Üle ordumaa piiri pole lihtne tulla. Teed on ristisärkidest kirjud. Ja keelud on kanged. Kui tahad, mine Sakalasse. Seal see pärispõrgu ootab...»

Nad veeretasid vaikides mõtteid.

Viiv hiljem tõusis Väelane ja viipas Vahuri kaasa. Vahimees ja lõkketuli jäid seljataha. Nad ruttasid läbi pimeduse edasi, käsikaudu kobades põõsaid, mille keskel jalgrada kulges. Maapind oli hakanud taas puid kasvatama. Tundus mändide hõngu...

Tunni pärast kerkisid metsasügavuse varjust nende ette uued lõkketuled. Kuusemüüri ääres kükitas üksik talutare, viltuvajunud, rohtukasvanud katusega. Jahe öö näis olevat tulepaiste ümber kokku surunud mingi kirjeldamatu segaduse hobuseist, vankreist, koormapampudest ja inimestest.

Need olid põgenikud.

Katkised, mudased ürbid katsid kõikjale poetunud kõverasse tõmbunud, raskelt norskavaid kogusid. Väsimus oli nad murdnud vankrite põhja, rehala alla, tare künnisele. Öine jahedus surus neid aeg-ajalt tuleasemele lähemale. Köhiti, vannuti, kusagilt irgitses itk... Lapsed rähklesid emade süles, nutuselt häälitsedes. Pulstunud, kõhetud hobused tukkusid, mõni üksik krõmpsatas sooheinakulu. Suits venis mustavasse taevasse hõredate sädemete saatel.

Väelane püüdis küürutavalt raugalt asjata juttu välja pigistada. Too ei pööranud tardunud pilku veretavalt leegilt, poetades vastuseks hajameelseid sõnakatkeid.

«Piiskopimailt... eile jõudsime... üle Muraka raba... Pooled jäid maha... tagaajajate mõõga saagiks...»

Kitsas tare oli inimesi täis, seepärast pikutasid nad selle taga, heinasaol. Uni ei tahtnud tulla, kuigi väsimus konte murdis. Need olid rasked rajad, mille kaudu

siia pääseti. Siia — põgenike marjamaale, mis lõhnas nälja ja viletsuse järgi. Noh, aeg pidi tooma arutust...

Kui Vahur hommikul silmad avas, oli Väelane juba tõusnud. Ta seletas tare lävel midagi paljapäise habemikuga, kes näis selle õue peremees olevat. Too sügas kuklatagust, haigutas laisalt ja heitis Vahurile põgusa pilgu.

Silmapilk hiljem astus Väelane Vahuri juurde.

«Arutasime sinu asja. Kui tahad, võid jääda siia. Või minna, kuhu süda soovib. Ruumipuudust siin maal pole ja astumine vaba. Toidupoolisega...» Ta kehitas õlgu. «Mida mets annab. Noh, eks säed end kuidagi sisse...»

Vahur vaikis rahulolematult.

«Aga sina, Väelane?» päris ta lõpuks.

«Mul on omad teed jalge all...» vastas see.

«Sa ei mõista mind päris õieti,» lausus Vahur viivitades. «Ma ei tulnud kuuekümne penikoorma tagant selleks siia, et surmatunnini metskitsi kopsida!»

Väelane vaatas küsivalt ta otsa.

«No, ja siis...»

«Minu käsi kibeleb tegude järele... Kui tal pole atra — siis peab olema mõõk. Aga põõsa alla ma pole magama tulnud. Seda teevad otid, ja kah ainult talviti.»

Teine vahtis teda uudistades. Istus ja mõtles. Sügas siis habet. Lõpuks viskas tüdinenult:

«Pärgel sinuga... Ei tunne mina sind ega vist ka keegi teine. Aga sul on niisugune nägu... et pean su siiski vist Rajamehe juurde toimetama. Eks tema tea, mis sinuga teha. Noh, mis siis — astume...»

Nad seadsid end minekule. Õu kubises liikumisest. Kõikjal tatsas põgenikerahva rahutuid samme. Lõketel podisesid pooltühjad pajad, asjata oodates leemerammu lõhna. Naised otsisid sügiseses metsaaluses asjata rohujuuri, mida saaks lisaks panna. Ja eks rinnalapsedki asjata vaeva näinud, mudides emarinnast olematut piimatilka. Kõigile oli napilt antud. Esimene päev uuel maal tõotas tulla suure kõhunurinaga.

Kuid oli ka neid, kelle kõht enam ei nurisenud.

Ühelt vankrilt tõsteti maha ätti. Ta rippus hoidjate kätel elutuna. Määrdunud hame alt kolletas näljast kondine ihu. Keegi nuttis pikalt ja trööstitult.

Teist topiti parajasti auku metsa veerel, kus kääpad üksteise kõrvale kerkisid nagu mutimullahunnikud. Inimesed vahtisid haua põhja süngel, kinnisel pilgul, nagu paistaksid sealt vastu tulevased päevad. Koolnule riputati koltunud lehti, aeti muld peale ja mindi siis vaikides laiali.

Vahur vaatas minnes üle õla, süda ängistusest lämbumas.

Väelane näis ta mõtteid taipavat.

«Jah — nälg... see on nüüd me isand. Pole foogti, pole piiskoppi, aga selle eest on nälg!»

Vahur ei vastanud midagi. Mõtles tollele — uuele isandale, millest äsja oli räägitud. Ta oli pagenud Põltsamaalt surma eest, aga tolle kätel ei paistnud piire olevat. Ulatus siiagi ta kannule...

Väelane arutas. Enam iseenese kui kaaslasega.

«Siin, Alutaguse mail, võis kümme talve tagasi tared näppude peal üles lugeda. Olid mõned jahilised, kes Rävala kaupmeeste jaoks nahku kogusid. Olid mõned kalameeste onnid Peipsi lahjadel liivikutel. Olid mõned erakust metsatargad... Aga nüüd on siin rahvast kõigilt kõrgeks kiidetud Maarjamaa radadelt, kuhu eales isand oma tagumiku ja mõõgatera on maha istutanud. Põllumaast saab siin söönuks — peotäis. Jahipidamine nõuab oskust ja riistu, pudrumännaga põtra ei tapa... Mis siis imestada, kui rahvas kooleb... Suvel — pole nii hull. Kärmas käsi nopib metsast mõndagi... Aga talvel... Sa oleks pidanud mullu... toda ületalve elamist nägema. Polnud palju neid, kes kevadel koopaist lagedale ronisid... Koobastest — said hauad. Aja sissekäik kinni ja — valmis. On siia aga inimesi... magama pandud! Enam — kui sõjas...»

Väelane ohkas.

«Jah, kaua nõnda enam kesta ei saa. Nii võime rabade peremeest seni mängida, kuni viimane meist kõngeb. Valik on lihtne, vennas. Kõngeda siin — või tagasi minna...» Visanud Vahurile altkulmu mõtliku pilgu, lisas ta: «Kas sa, Põltsamaa mees, läheksid tagasi?»

«Lähen!» vastas Vahur.

«Sooh — või lähed?!» üllatus teine.

«Lähen. Aga lähen mõõgaga. Et elamiseks ruumi teha!»

«Või mõõgaga? Ei tea, kus sul see mõõk on... Lihtne on öelda — mõõgaga. Minna võid ju kah... kas või mõõgaga. Aga maa neist raudsetest kuraditest lagedaks teha... See pole linakitkumine, vennas...»

«Ükstaspuha!» ägestus Vahur. «Mõtlesin kunagi... siin olla elamiseks ruumi. Kus jätkub pinda — adramaa jaoks. Aga seda siin pole, ega pole mujalgi. Ja siis tuleb võtta — sealt!» viskas ta käega seljataha. «Tuleb — võtta mõõgaga. Parem on end juba lasta maha raiuda kui siin mädaneda...»

Teine muigas habemesse.

«Sa... oled ete kräbe — mõõka keerutama. Oled teist kunagi ka peos hoidnud?»

Vahur jäi seisma. Ta ei öelnud sõnagi, aga miski ta silmis pani teise kohmetult tammuma. Too sõna oli viltu läinud, seda märkas Väelane kohe. Tõmmu, leegitsevate silmadega adramees ta vastas hõõgus millestki, mida ta veel ei mõistnud, kuid mis sundis teda otsima ettevaatlikke ja kaalutud sõnu.

«Sa... ära pane pahaks... Meil siin... hinnatakse meest tollesamuse... mõõga järgi, millest sa rääkisid. Mõõk, vennas, on püha asi, sest temaga otsustatakse — suuri asju. Ja igamehe suhu ta... ei sobi. Aga sina... oled vist õige mees. Sääraseid on meil vaja... Noh, võta lepituseks käsi...»

Karedad kämblad ühinesid tugevas surves.

Nad astusid edasi.

Rada libises nende all aina kiiremini.

Keskpäeval jõudsid nad sihtkohta. Kuusemetsaga kaetud voore jalal peesitasid päikese paistel rasked palkehitused, piiratud süllakõrgusest püsttarast. Peahoone kõrge kelba kohal tõusis teiba otsas taeva poole puust kukk, kõrged ahtad aknad palkseinas raamistusid isevärki kaunistustes. Too polnud tavaline vasallimõis, seda märkas Vahur kohe. Puudusid karjahooned ja aidad, mille asemel määratu kelder oma pikka turja kõrgele kergitas.

«Veidrad mõisad neil Alutaguse meestel,» tähendas Vahur. «Kukk teibas, seinad võõbatud — tükk kirmest, teine — kaubamaja...»

Väelane naeris. «Noh — tundsid lõhnast ära. Eks ta piiskopi jahimõis olegi. Rävala pühameeste paradiis ja kirmesepaik...»

«Piiskopi...» imestas Vahur. «Tea, mida ma sinna peaks otsima. Viimane armulaud maksis kolmsada hoopi.»

«Oli piiskopi jahimõis...» parandas Väelane. «Piiskopist pole seal juba mullu kevadest lõhnagi järel. Lippas, kui asi siinkandis palavaks läks, ja tagasitulijat tast enam pole...»

Nad olid jõudnud mõisaväravasse. Tara veeres pakul istus ilmatu tüse keskealine mees, tapper külje peal kõlkumas, ja kitkus mõtust, nii et suled ta pea ümber keerlesid.

Väelane irvitas, viibates tervituseks.

«Vaata nalja — või oled leidnud põõsa alt surnud kohikuke!»

Mees matsutas vastuseks suud.

«Mis kohikukk? Kalkun. Piiskopiisanda tallist. Lendas siia ja tõi terviseid. Ütles, et sinu jaoks on võllas juba püsti pandud!»

«Minu jaoks pole kunst võllast teha,» suskas Väelane. «Aga sinu kere tarbeks — see on iseasi...»

Teine mügises naerda. «Mind nad ei poogi. Mul seoke hea, rasvane ihu. See kulub kirikuviina juurde suupisteks ära. Paganapraad — Maarjamaalt...»

Ees avanes lai uks ja selle taga kõrgusid tare hämaruses rasked laetalad. Avatud aknaluukidest immitses hilissügise leebet sooja.

Vahuri pilk tabas korraga suure hulga mehi, kes olid ametis jahikäigu lõpetamisega. Keegi vedas seljast kitsavõitu nahkürpi, teine võttis lahti rabaveest vettinud jalgu. Õhk oli täis naha, higi ja vaigu lehka, raua helinat ja naljasegaseid jutukatkeid. Kiire toimetuse keerises ei paistnud neid keegi märkavat.

«Sa oleks pidanud nägema, Rajamees, kuidas ta ambus... Kits naeris suure häälega...» tähendas üks.

«Aga sina naera vähem,» torises osatatu vastu, «muidu rebeneb su katkine ürp veelgi rohkem, ja siis on naeru mitte ühe, vaid kõikide metstõbraste jaoks, sest sinusugust elukat...»

«Vara, mehed, vaielda,» katkestas neid kütt, kelle hiiukere ja määratud õlad olid paindunud ammuvarre kohale. «Sest süüd võib olla nii mehel kui riistal...»

«Ei riistal saa süüd olla!» tähendas keegi vahele. «Süü on riista peremehel! Kesse atra sõimab, kui vagu kõver on?»

«Õige... õige!» kostis mitmelt poolt.

«Amb, vennad...» tähendas too, kes seda parajasti proovis, «on naine kõikide tapariistade seas... Hammustab kaugelt, aga ise on õrnakene. Vaata ikka ette, kui näpu külge paned. Vibu — see on ta hing. Ja too hing on tal kah sama tujukas nagu naisel. Iga ilmaga — isemoodi. Pakasega on ta rabe ja turtsakas, palavaga sitke ja laisk... Tahab hoidmist ja võidmist... Pead teadma, millal ta riputad leelõukale, millal kotta ja millal aidaseinale...»

Ta ei saanud lõpetada, sest keegi oli külalisi märganud.

«Väelane!»

«Mis?»

«Pärgli poiss! Sadas nagu taevast alla!»

Kümned kämblad patsutasid tulija turja.

«Jõudsid ruttu... Noh, mis uudist?»

Väelane peatas küsimuste saju, viibates Vahurile.

«Tõin ühes kaaslase. Mees Põltsamaalt. Näikse olevat maias sealse foogti vere peale!»

Viivuks sigines vaikus. Pilgud puurisid saabunut. Midagi ses mehes oli, mis sundis neid kätt sirutama.

«Tere tulemast!» lausus Rajamees. «Tapetud foogti meil sulle — esialgu — pakkuda pole, aga ega metssigagi palju väiksem siga ole. Nii et astume lauda ja laseme maitsta, mida Tapio meile täna hommikul oda ette saatis!»

Too polnud just pillav lauatäis, mille taha neil asuda tuli. Metssiga ja mõdu, millest meetoober oli ainult korra üle tõstetud, nagu keegi tähendas. Aga küpsis oli pruun, mahlane ja isuäratav ning ta lõhnad panid Vahuri pea keerlema. Sest ta oleks olnud valmis nälja pärast kas või kive neelama.

Noad välkusid teokais kätes, kapad kergitasid põhjasid aina kõrgemale, kuni oldi valmis nii söögi- kui ka

joogipoolisega. Vahur ei uskunud, et tosinavõrd meest ühe söömaaja jooksul selle loomaga hakkama saaks. Aga nad said, ja tal jäi mulje, et see polnud ainuke asi, millega need mehed üheskoos võiksid hakkama saada. Kuigi too nali foogtist — oli ainult nali...

«Noh nii!» kõmises hiiukerega küti raske hääl. Too — Rajamees — näis siin olevat midagi vanema või pealiku taolist. «Aeg, vennad, ka tõsisemateks pajatusteks. Sest nõu — kutsutakse nõuks sellepärast, et ta sarnaneb tollesama puuastjaga, millelt ta nime sai. Kui astjas sisu ei vahetata, hakkab ta kuivama ega kõlba varsti kusagile. Jah, velled — nõu tahab pidamist saada, muidu läheb elu rappa...»

Vahur tõusis.

«Teil siin omavahelised jutud ajada, ma niikaua...»

Nad vahtisid hetke teineteisele otsa.

Siis tõusis Rajamehe raske käsi ja surus ta istmele tagasi.

«Kellega üheskoos on maha istutud, seda lauast ära ei aeta. Ja omavahelisi jutte meil kah pole. Need jutud kõlbavad iga õige mehe jaoks ja küllap nad puutuvad sinussegi.»

Ümberringi kuuldus heakskiitev ümin.

«Mida kuulsid Amburilt?» pöördus Rajamees Väelase poole.

«Saadab... teile tervitusi,» algas küsitu. «Käsib oodata ja mehi koguda. Mehi ja mõõku. Ja Virumaa mõisad rahule jätta, sest nende põletamine ei tule praegu asjale kasuks. Teeb isandad ilmaaegu ärksaks ja annab ordule põhjuse end Taani kuninga maile sisse poetada, mida nad juba ammu ootavadki. Ju nad on paavsti enda poolt Maarjamaale korrahoidjaks määratud... Kevadeks pidavat selguma paljugi. Selguma neist asjust, mis praegu isandate vahel käivad ja mida meiesugune naljalt nuusutama ei pääse. Vägikaikavedamine Harju- ja Virumaa pärast on käimas, ja millega see lõpeb, ei tea keegi. Isandate asjaajamine on teistsugune kui meie oma. Too käib nurga tagant ja kalevi alt läbi, juudasuudluste ja seeklikõlina saatel. Kes seal keda murrab, selgub alles hiljem...»

«Vaata — vaata!» mõmises keegi. «Või siis isandad

ise riius. See pole paha. Kui kassid kisuvad, on hiirtel pidu.»

«Noh, suurt kiskumist pole oodata,» vastas Väelane. «Isandad on julged valama alamrahva verd, aga oma nad oskavad hoida. Omavahel nad kaklevad — kukrutega ja valavad — hõbedat. Tollega ostetakse maid ja rahvaid. Ostetakse ka meid, kui aeg tuleb.»

«Toda müügijuttu oli kuulda juba mullu. Aga Valdemaril ei paista selle peale suurt isu olevat...» tähendas Rajamees mõtlikult.

«Kui ei müü Valdemar, siis müüb ta paavst... Nii arvas Ambur...» vastas Väelane.

«Paavst!?» imestati. «Toda kuuldi seniajani ainult pattude andeksandmist müüvat... ja Kristuse ning pühakute konte...»

Väelane kehitas õlgu.

«Kurat nende paavsti teab? Oli mul kunagi sellest juttu ühe Rävala kaubaselliga. Mullu sui — Ridanlepas. Too kiitis, et paavst on — nende sumpti mees. Maailma kõige suurem kaupmees. Ja tema kaubamaja seal Roomas olla maailmas kõige suurem. Sealt saavat osta kõike, mida patune hing ihaldab. Võid osta endale Issanda armu ja halastust, vaenlasele — kättemaksu ja needmisi, võid osta maid ja rahvaid, verd, orjust, õigust, au ja väge. Kui sul — ainult kulda on. Ja toda maameistril näikse olevat.»

Rajamees noogutas.

«Noh, isandate kaup maksab isandate kohta,» tähendas keegi. «Aga meil on selle kohta oma sõna öelda!»

«Õige!» kõmises paljuhäälne vastus.

«Mõõgatõstmiseta ta siia ei pääse!»

Väelane naeratas.

«Sedasama ütles Amburgi. Et too vana ordumära on ennemgi komistanud. Leedumail. Ja Peipsi järve libedal jääl!»

Vastuseks kõlas mürisev naer.

«Arvas, et talle tuleks Novgorodist — ohelik muretseda. Kui sellega siduda, siis juba aitab, sest vene põldudel olla sitke kanep...» jätkas kõneleja.

«Mehe jutt!»

«Ambur tunneb asja...»

«Ta ju seal enam kui kümme talve ringi astunud...»
«No-jah,» jätkas Väelane. «Sedaviisi jäigi. Et me ei liiguta enne, kui Novgorodilt vastus käes on. Too peab meid aitama. Novgorod pole orduröövleid kunagi tunnistanud. Ega pole talle ükstakõik, kes siin mail peremeheks on. Nagu pole see ükstakõik ka Pihkvale, kel on raudmeestega alati olnud kana kitkuda. Pihkvast on loota abiväge, nii arvas Ambur, isegi meie oma meestest. Neid pidi seal küllalt olema ja isegi sõjariistus.»
«Tõsi!» hõikas noor, armistunud näoga kütt vahele. «Kui olin Irboskas, vürst Ostafi sõjasalgas, nägin Pihkvas terve lipkonna maarahva mehi!»
«Veel üks asi...» asus Väelane lõpetama. «Unustasin ta viimaseks, kuigi see oleks pidanud esimene olema... Teie mureks, nagu me kõigi mureks, jääb see — et te külale küüru selga ei lase kasvada!»
«Küüru...» imestas Rajamees.
«Jah! Et küla jaksaks veel rinda ette lüüa ja pead püsti tõsta, kui aeg tuleb vaenlasega kokku minna. Sest külad närbuvad raskes ikkes, kui neile julgust juurde ei anta. Rahva ihu ja sooned on vaevatud ja nõrgad. Aga selgroog — too on kõva. Teie olete too — selgroog — käskis Ambur mul edasi öelda!»
Ta oli lõpetanud.
«Saab tehtud!»
«Õige sõna!»
Rajamees oli püsti tõusnud.
«Tänu sulle, Väelane, vaeva eest. Amburil on vähe sõnu, aga neil on tubli tuum. Süda saab söönuks paari suutäiega!»
Vahur ei märganud, millal ta koos teistega oli tõusnud. Kuude kaupa oli vaikus ta kõrvu purenud, juba Põltsamaa linnusekeldri päevist alates. Ja seetõttu pani tänane jutt ta pea kuidagi tiirlema. Aga too polnud vist üksnes jutt. Küllap see oli julgus ja kergus, millega seda juttu aeti. Ta oli harjunud Madara taredes kuulma isandate arvel üksikuid arglikke ütlemisi, mis poetusid sosistavailt huultelt. Siin kuulis ta ühe pealelõunaga julgeid sõnu enam kui kogu eelkäinud aastate jooksul.
Need sõnad helisesid ka siis veel kõrvus, kui ta rõduveerele toetudes silmad üle õhtuse maastiku lasi libi-

seda. Niikaugele kui ulatus silm, venis mööda taevaranda metsade kirev vöö. Sügis oli poetanud neisse oma kulla, rabade põhjaveed — sügavuse tõmmud varjud. Siin oli vere ruuget helki, vete õhulist sina, kõdunemise pruunikat määndumist, kulu kahvatut halli... Kas see polnud — nagu ta elugi, mõtles Vahur. Elu, mille halli, maavillasesse ürpi olid päevad asunud tikkima punakuldseid kirju... Tänane päev — oli ta teinud taas inimeseks. Jälitatavast loomast — inimeseks. See oli veider tunne ja ta süda kees millestki üle. Millestki, mida ta niikuinii sõnadesse poleks osanud ümber panna. Sellepärast surus ta maha tahtmise kellegagi oma mõtteid jagada. Ta oli juba harjunud üksinda mäluma, nii head kui ka halba. Küllap see nii vist õige oligi.

Aga keegi mõtles teisiti. Käsi laskus ta õlale, ja kui ta ümber pöördus, leidis ta eest Rajamehe mõtlikud silmad.

«Igatsed Põltsamaa põldude järele?»

Vahur raputas pead.

«Pole minu jaoks seal enam põlde...» lausus ta mõtlikult. «Olen nad unustanud...»

«Kui oled need unustanud, kaim, siis igatsed mingisuguste teiste järele!» arvas Rajamees. «Adramees — ei saa elada igatsuseta põllu järele. Inimene, vennas, pole tuul, vaid juurega taim. Teda sa juba sealt lahti ei tõmba, kuhu ta hingepidi külge kasvanud on. Olgu see siis maa — või vesi. Näe, mina olen oma juuripidi — vee sees...»

«Olid kalamees?» päris Vahur.

«Laevamees olin! Ei ole maailmas paremat sest ametist. Vähemalt minu jaoks...»

«Usun!» noogutas Vahur. «Vaba mehe elu... Pole isandat kuklas istumas...»

Teine noogutas. «Piitsa ma oma turjal pole tundnud. Kuigi kündsin meresid enam kui kaks aastakümmet. Sest merel ei pekseta. Kui oled oma kaljase peremees. Aga foogte ei vihka ma vähem kui sina. Sest olen seda tõugu rahvast näinud rohkem kui sina. Olen neid — isandatest asjamehi näinud Lüübeki kaubakodades, Visby kirikualtaris, Rostocki orjalaevadel. Olen neid näinud Rootsis ja Turus. Hangeldamas, varastamas, petmas, piina-

mas ja sundimas. Aga ma pole näinud neist ühtki veel oma kümne küünega tööd tegemas, ei adra taga, ei laudsepa ega mündriku töö peal, ei laevalaadimisel ega koormavedamisel... Paatri põrgu ei mahuta neist pooligi ära. Aga niipalju kui neid sinna veel mahub, tuleb neid sinna saata, muidu pole meil elamist... Sult võeti seal adramaa ära? Vastuhakkamise pärast?»

Vahur kehitas õlgu. «Kõik võeti ära. Ja vastuhakkamist oli niipalju, et ei lasknud üht — junkrust härga... tüdruku kallale...»

Teine kuulas teda mõtlikult.

Vahur peatus hetke ja jätkas siis. Minevik jooksis ta mälestustes maha nagu lõngakera. Ja südagi oli kuidagi kergemaks läinud.

Kui ta oli lõpetanud, noogutas Rajamees.

«Nii — nii! Oled saanud vintsutada, kaim. Aga kes meist pole saanud. Mida isandate tarkus aegade jooksul kõik välja pole mõelnud! Lõbustuseks pärisorjadele. Esimese öö õiguse ja naiste vägistamise, elusalt põletamise ja tina kurku valamise, jalgupidi poomise ja rattal venitamise. Sinu foogt Põltsamaa lossis on mõnes asjas veel päris algaja. Ja et sa ei arvaks, et ma sind tolle kolmesaja löögi pärast muidu trööstin, siis võin minagi sulle midagi taolist pajatada... Või mis seal õieti pajatada ongi... Alulinna sadamas lendas kunagi üks maksunõudjast väljapressija üle laevaparda. Too oli talle õiglane ots. Aga maakohtu mõistmise alla läks hoopis keegi teine, kes asjast polnud kurja undki näinud. Noh, õigus võeti välja — tuleraua prooviga. Toda tehakse siinkandis maapäeva otsust mööda juba enam kui kolmkümmend aastat. Kohtumõistmine on lihtne nagu rannarahva kalaküpsetamine. Pane resti peale, ja muudkui vaata. Kui kõrbeb punaseks — on veresüü, ja kui mustaks — siis surmapatt...»

Ta oli oma rinna paljastanud. Üle laiade lihaste jooksis risti kaks kohutavat põletusearmi — tõmmupruuni, korpa kiskunud ja roieteni ulatuvat vagu.

«Säärane on kohtumõistmine — Rakvere moodi,» jätkas ta. «See pole vähem kui kolmsada hoopi turjale. Aga noh, või meil tarvis sellega kiitlema hakata, kumma nahk on isandate armust enam parkida saanud... Öö on käes

ja aeg siruli heita. Eks homme vaatame edasi, mis peale hakata. Oled nüüd mees meie seltsist, nii me otsustasime. Jagad seda, mis meil on ja mis meid ootab. Olgu see siis vabadus või raudmehe mõõk... Lähme, ma näitan sulle su aseme kätte...»

Kui Vahur silmad sulges, rippus naeratus tükk aega ta südamel ja suul. Ta oli nüüd adra vahetanud mõõga vastu. Ja kuigi Rajamees tolle — adramaa kohta oli kõnelnud sulatõtt, tundis Vahur, et tal praegu pole kallimat maa peal kui mõõk... Sest too tõotas talle tagasi anda kõik, mis ta Madaras oli pidanud maha jätma...

ÜKS JAHT

Põder kuulatas rahutult, leegitsevad silmad piidlemas kõrget kuusikut, kust kostis ebamääraseid hääli. See oli võimas loom, sarvevõraga, mis ulatus üle raagunud sarapuuvõsa, ja rinnakorviga, milles roietevahe tõusis ja langes nagu sepalõõts. Ta haistis hädaohtu. Ninasõõrmeist paiskus hommikusse pakasesse kahinal auru. Loom seisis liikumatult nagu raidkuju, teraselised lihased hüppevalmis.

Kuuldus jälitajate hääli. Meeste hüüdeid ja hobuste puristamist. Ta ei pööranud sellele tähelepanu. Ent kui kõrvad püüdsid kinni koerte ereda kilamise, muutus põdrapull äkki rahutuks. Korsked ta värelevaist sõõrmeist muutusid aina tihedamaks.

Siis ilmus metsaveerele esimene peni. Nina maas, libises ta pikaldasel, poolroomaval jooksul ikka edasi. Külmunud sookulu sahises, kui ta sellest läbi tungis — vaikselt ja hääletult nagu vari, silmad põlemas vaevumärgatavail jälgedel. Saak pidi olema lähedal, sest jälgede juures oli tunda üsna värsket metslooma lehka, vänget ja hullukstegevat. Hetk hiljem peatus peni nagu nõiutult võsastiku ees. Karvad ta seljas tõusid turri, silmis sähvatas ahne leek. Siin ta oli. See, keda nad varahommiku tundidest alates jälitasid... Peni lõrises metsikult, põdrapull kallutas sarved ette ja pahistas punetavast ninast hingeauru.

Peni taganes samm-sammult, kui vaenlase võimas kogu okste ragisedes võsast välja kerkis. Rida eredaid haugatusi pääses koera kõripõhjast. Silm vilkus metsa poole, abi järele. Kuhu nad ometi jäid...

Aga sealt lendaski Vahur lõõtsutaval täkul puude vahelt lagendikule. Ta kannul ratsukapjade plaginal salk-kond kütte. Rabavennad olid järjekordsel moonajahil. Hobused tunglesid lõõtsutades üle värskelt külmunud soo. Lendlesid lakad, pritsis vahtu ratsude avatud suist...

Põder pöördus välkkiirelt ja kadus võsastikku. Jälitajad kihutasid metsiku ajuga ta kannule... Vahur tundis, kuidas peatumatu hoog viis täku läbi murduva oksteraju. Hetkeks tõstis ta käe kaitseks silmade ette. Siis oli tee jälle vaba. Võsastik oli selja taga, ees avardus rabalagendik udulinikust kaetud külmuvate laugastega. Põdra ruske kuju püsis nägemise ulatuses. Täkk sööstis selle kannule, midagi enda ümber märkamata... Nii nad kolmekesi — põder, peni ja täkk — pingutasid viimseni ühises jooksus, vahemaaga, mis ei kasvanud ega kahanenud, nagu oleks nähtamatu ohelik neid üksteise sappa sidunud. Soo muutus järjest lagedamaks. Seal ees laius laugaste vöö... Too ei kandnud veel looma. Sellest saab tormakale pullile püünis...

Vahur ei eksinud. Põdra jooks aeglustus, ta hüppas kohapeal ja pöördus siis äkki paremale, eemal mustava kuusemetsa suunas. Aga mees oli ta mõtteid aimanud. Ja peni kah. Nad lõikasid risti üle lagendiku ja Vahur tõstis ammu. Sel hetkel, mil metsloom nende eest mööda tuiskas, ambus kütt. Nool läks vihinal lendu... Hobu paiskus taas põdra kannule... Peni oli kusagile kadunud...

Kui Vahur uuesti pääses üle täku lehviva laka vaatama, süttis ta põues meeldiv ärevus. Nool istus sügavalt põgeneja küljes ja samas rippus koer, hammastega metslooma turja klammerdunud, keha jälitatu jooksuhoost rappumas... Põder tegi metsikuid hüppeid, raputas ja vintskles kesk jooksu, nagu oleks tuli teda kõrvetanud. Aga peni oli end takjana külge riputanud. Vahur nägi, kuidas ta lihaseid pingutas, et metslooma tugeva turja küljes püsida.

Põder aeglustas jooksu, tõttas veel paar sammu ja paiskas enese siis äkki küljele. Ta teadis, kuidas koormast seljas lahti saada. Langemishoog põrutas peni ta küljest eemale. Enne kui viimane kukerpallitamise lõpetas, oli metsik loom uuesti jalgadel. Aga sellest, mis vahepeal oli juhtunud, aitas Vahurile. Vahemaa oli paras. Mehe käsi tõusis reipa, tugeva kergusega. Oda läks oma teed. Viske hoost paiskus Vahur vastu täku kaela. Samas kostis metslooma tume möirgamine. Kui Vahur sadulas püsti sai, nägi ta põtra vankuval sammul endale vastu tormavat, odavars sügavalt roiete vahel hüplemas. Täkk taganes korsates ja hirmust hirnudes lummutise eest, kes otse ta peale tuli. Vahur nägi metsiku looma leegitsevat silmapaari, milles põles surmav kättemaks, nägi põdra verest nõretavat, lihaselist rinnakorvi ja ettehüppavat sarvevõra . . .

Hetkeks vallutas teda tunne, et too seal võtab nad mõlemad sarvede otsa. Tal polnud enam muud peos kui mõõk . . .

Aga juba jõudsid kohale teisedki ratsud, lendlesid uued odad ja metsade kuningas vajus põlvili kuluheina. Ajas end siis küljele sirgu.

Kui nad ta ümber kogunesid, oli looma elu kustunud.

Nad vaatlesid sõnatult hiiglalooma, missuguseid isegi siin, Rävala piiskopi jahimaadel, harva näha sai.

«Nelisada naela puhast liha . . .» tähendas Rajamees. «Annaks Tapio sääraseid ande tihedamalt — poleks siinmail kõhutühjust karta . . .»

Ratsud seoti puutüvede külge. Süttis lõke ja soojendas külmetavaid käsi, mis jäisest tuulest kihelesid.

Siis jõudis metsa vahelt lagedale ka viimane jahikaaslane. Ränkraskel lühijalgsel ratsul, kes kannustamise peale vastas ainult sabavingutamisega. Ratsamees ise aga laulis valjul häälel. Kusagilt kuuldud kirikulaulu, milles peale järjest korduva kürieleisoni muid sõnu ei paistnud olevat.

Naerdi. «Justkui piiskopiisand ise . . .» tähendas keegi. «Ainult kirju hõlst puudub . . .»

Jõudnud jahisaagi juurde, peatas tulija ratsu ja raputas rusikat.

«Teie — hukkaläinud hinged! Issanda armulaua viina

mahakallajad! Missuguses seaduses on öeldud, et talupoeg, ja pealegi veel ärakaranud talupoeg, tohib isanda maa pealt püüda ja veristada jahilooma, mis on üle kahe vaksa kõrge!? Kas sellest on veel vähe, et te tallate minu heina, joote minu vett, hingate minu õhku ja soojendate end minu päikese käes? Pidage meeles — ei ole hirmsamat vargust kui kirikuvargus. Ega ole hirmsamat pattu kui kõikväelise Jehoova paljaksriisumine. Sest mina olen tema teener, ja kes riisub teenrit, see riisub ka isandat. Halleluuja! Igavene ulgumine, hammaste kiristamine ja väävlijärv olgu teie pärisosa. Aamen!»

Lõpetanud, ronis ta pidulikult ratsu seljast maha ega teinud ümberringi kostvaist naerurõkatustest väljagi. Sülgas pihku ja väänas künkakõrguse põdrapulli teisele küljele. Nuga ta peos hakkas kiiresti mööda tapetud looma kõhunahka jooksma.

Pisike käbe taat, endine piiskopimõisa jahivalvur, kähistas tükk aega vaikset vanamehe-naeru. «Ja-jah . . . Seesugust epistlit loeti meile isanda poolt iga päev . . . Kui juhtusid nälja kustutuseks haavikuemanda rabama. Või lasid silma tunnikeseks looja minna. Jahimaade vaht, too pidi valvama päeval metsa ja öösel isanda õue. Ja süüa tohtis ainult seda, mis isandatest üle jäi . . .»

Saanud pihku äsjalõigatud liistaku põdra reietükist, mudis ta seda näppude vahel, raputas põuest soola peale ja hammustas isuga. «Ehh!» mõnules ta. «Õige metsamehe suupoolis on ikka seesugune. Pole seal tule ega oraga tsurkimist . . . Nii nagu vanasti . . . kui veel noor mees sai oldud . . . Neid põtru, mis siin sai notitud ja söödud . . . See oli veel piiskop Johannese ajal. Selle, kes ehitas meie . . . jahilossi. Olin ta jahimaade vahiks — pikki aastaid . . . Küll sakstel oli siis . . . õgimist . . . Piiskopiisand ise rääkis ilmast ilma . . . ihusuretamisest, aga mõtuse- ja metssea-praele oli sama maias nagu hunt küünlapäeval. Ja-jah . . . Sõitis ta siia, jahimaile, ainult kevaditi . . . Terve leer valgemantlimehi kaasas. Praostid, abtid ja muud toomkapiitli saksad . . . kes nad kõik olid. Ja nende jahtki . . . see oli hoopis teist laadi kui meie oma . . .»

Taat naeris hääletult, meenutades minevikuhõlma vajunud päevi.

«...Vanamees tõusis hommikul. Pidas õuel missat, kõõrutas kürieleisonit, palus Issanda õnnistust saagile ja ronis siis ruuna selga. Noh, suur ratsamees ta polnud. Kükitas nagu koer... aia otsas... Sulased irvitasid pihku, aga nii oli kord ja teisiti ei kõlvanud... Hakati siis... asjaga pihta. Esimene nool pidi olema isanda oma... Kihutas too poolpime auväärsus keskhommikuks pool penikoormat läbi ja ambus niikaua käbisid puu otsas, kui teistel igavaks läks. Sulastel oli eelmisel õhtul juba isamõtus valmis pandud, see siis toodi vanamehe kätte, nool silmaaugus. Kõik karjusid ja hõiskasid ja siis läks pärisjaht lahti...

Õhtuks oli õu jahisaaki täis. Oli seal põtru, tarvaid, otte... Hirvi, metskitsi ja -kulte. Kõige suuremal tarval lõigati pea ja jalad maha. Puhastati sisikonnast ja — vardasse. Siis läks lahti küpsetamiseks. Topiti teda iga tõugu vürtsidega, kallati üle tulise rasva, siis õlidega. Isand armastas pipart. Sellega riputati iga suutäis nii paksult üle, et silmist pisarad tilkusid... Viinaga uhuti alla. Söömine kestis öö ja päeva. Uhtumine — nädal tagantjärele. Pärast seda ei jõudnud nood pühitsetud lihasuretajad enam luksudagi, muudkui ägisesid ja oigasid. Kere oli lõhki minemas nagu puhutuses lehmal... Päeva kolm seejärel magati, siis tõusti üles ja peeti jälle missat... Patukahetsemiseks, sest vaimulikul seisusel oli eluslooma vere valamine keelatud. Siis sõitis terve see pühameeste kari jälle minema. Kuni järgmise kevadeni...»

«No-jah, peale ärasõitu hakkasid siis sina jooma ja ägisema. Sellest need metsad lagedaks jäidki!» heitis keegi vahele.

Jutustaja muigas. «Meie sõime — küpsetatud siile. Piiskopiisandal oli jahilossis oma järelevaataja. Selle taskus istusid sõjariistade kambri ja moonakeldri võtmed. Kõik võeti arvele, ei sealt libisenud meile midagi. Põdra, hirve, karu ja metssea liha soolati ja suitsetati kadakavihaga. Lindude oma kallati üle rasva ja vahaga — et see rikki ei läheks. Ja siis kõik teele Rävala poole. Kõik piiskopilossi. Lihasuretajatele... Ega neil seal kerge olnud kõike seda, mida Alutaguse metsad kinkisid, läbi seedida...»

Taat lõpetas jutu. Oli aeg küpsetamise kallale asuda. Niikaua kui looma tükeldati, laskus Rajamees Vahuri kõrvale mättale.

«Sul on kuldne käsi, Vahur! Pole ma näinud palju mehi, kelle kämmal hoiaks ühtemoodi hästi adrakurge ja ammupära!»

Vahur kehitas õlgu. «Tea ühti... Nälga jättis ta mind, see sinu kiidetud kämmal — adrakure hoidmisega. Mis hea käsi see saab olla, kui peremeest toitagi ei jõua...»

Rajamees vaatas teda mõtiskledes.

«Ikka sul... need Põltsamaa asjad südamel... Räägid millal tahes: mees siin, mõtted — Madaras... Noh, küll jõuad sinnagi, kui aeg tuleb...»

«Tuleb...» kordas Vahur. «Talvekuu läbi, aga me istume ja kopsime metstõpraid... Aga seal —» ta viipas õhtusse, «kopsitakse külasid ja vaevatakse taresid... Tulutud päevad. Tulutud päevad, need meie omad, Rajamees!»

«Päeva tulu,» vastas see, «võid sa alles... õhtul vaagida. Päevadel on oma käik ja ajal — omad seadused. Palju me neid mõistame?»

Vahur noogutas. «Ju ma mõistan, mida mõtled. Aga ei meeldi mulle need — peata ja sabata päevad. Elamine kotis...»

Rajamees muigas. «Ena rahutut hinge! Pole tal hea siin ega seal. Igal pool — elamine kotis...»

«Ütlesidki õieti, Rajamees. Elame kõik suures kotis. Sina, mina ja kogu rahvas. Keegi on sind selga upitanud... kannab kusagile, ja sa ei tea midagi... kes, kus või mis. Kas ootab sind kirves, võllas või pääsemine...»

Rajamees asetas käe ta põlvele. «Kannata, vennas, küllap pääsed veeremagi, nagu kivi, millel pole pidamist...»

Ta ei saanud lõpetada, sest eemalt kostev peni äge klähvimine sundis neid tõusma. Kuulati tähelepanelikult.

«Tubli loom!» arvas Vahur. «Tal on jälle miski nina otsas.»

Mehed vahetasid pilke.

Siis sõnas Rajamees:

«Lähme!»

Hetk hiljem olid nad hobustel.

Ratsud libisesid puhanud jõuga piki härmatanud metsaveert.

Kohale jõudes otsisid nad asjata jahisaaki.

See oli hoopis poisike, kelle kallale peni kiusakalt tikkus. Laps, rebenenud ja viletsates hilpudes, mis ei ulatunud katma ta külmast sinetavat, kõhna ihu, kargles hirmust ja ahastusest, nutt kurgus.

Rajamees käsutas peni eemale.

Poiss klammerdus ta jalusesse nagu uppuja. Ta ei saanud veel ikka sõna suust.

«Ära karda, poeg...» rahustas Rajamees. «Sul näikse midagi südamel olevat... Kust sa siia, kesk metsa siis äkki... Rahune ja räägi...»

Vahur heitis sadulast poisi värisevaile õlgadele hundinaha. Too nagu oleks teise keelepaelad vallandanud.

«Appi!... Mehed, kulla mehed... Taeva pärast... Ruttu!»

«Kus? Mis?!» langesid küsimused.

«Vironia krahv... tungis meile kallale!»

«Kus te olete ja kes te olete? Räägi selgemalt!» sähvatas Rajamees ägedalt.

«Põgenikud... Arukülast...» sonis poiss hammaste plaginal, osutades käega metsa poole.

«Selge!» hüüdis Rajamees lõikavalt. «Rein... võta poiss sadulasse. Edasi!»

Kümmekond hobust sööstis kapjade plaginal otse üle soolagendiku, nii et külmunud porikambad üle pea lendasid.

Vahur juhtis täku Rajamehe oma kõrvale.

«Mis pagana krahvist ta sonis?»

«Nii ta ennast kutsub — see Kiivelist mõrtsukas... Ta pole seniajani veel siia julgenud oma jalga tõsta. Isandad on kusagilt julgust juurde saanud. No oodaku...»

Hoog kandis nad otse põgenikkude laagrisse. See toimus niivõrd kähku, et Vahur ei jõudnud asjast ülevaadetki saada. Ta silme ees tantsis mingi metsik segu kummulipööratud vankreist, nahkadega kaetud varjualuseist, võõraist nägudest...

Kusagilt kraaksatasid imeliku kõlaga käsud, keegi pages, keegi tungis peale, keegi karjus ja keegi viibutas ta ees rasket mõõka. Selle kallale asus ta kõigepealt. Mees ta vastas kepsles perutaval kõrvil, vihane, julm ja sünge. Vahuril polnud aega muud märgata kui ta punast vammust, rebasenahka kätiseid ja seljakatet. Too punaseks keedetud vähk oli isanda tõugu, vähemalt see oli selge . . .

Vaenlase mõõk sädeles ja välkus Vahuri silmade ees. Kusagilt tagantpoolt trügis sajatuste saatel ta selja taha teine röövel.

Neetud lugu, sähvas mõte Vahuri peas. Kurat ise näis oma poegi kõikjale sigitavat . . .

Aga juba rebis ta ratsu end vastaste vahelt tubli hüppega lahti.

Ta pööras selle vilunud käega tagasi. Enne kui vastane jõudis täispööret teha, ründas Vahur teda ratsu raskusega. Täkk, must ja väike, oli jahipidamisel harjunud igasuguste võtetega ning tormas julgelt teisele peale. Hoog viis vastase hobuse küljeli ning isanda sadulast. Enne kui too õieti püsti sai, napsas teda möödakihutava Rajamehe raske löök pähe ja ta vajus Vahuri silmist.

Oli viiv mahti heita pilku üle taplusetandri. Üle külitilükatud vankri tuiskas hüppaval ratsul mõõkade kõlisevasse tantsu raske, kongisninaline habemik, karjudes vahutava suuga tundmatuid sõnu. Ta ei märganudki Vahurit, ta pilk kiindus Rajamehesse, kes heitles kesk vaenlaste hunnikut.

Vahur lõikas ta tee läbi. Kongisninaline kurat riivas teda metsiku pilguga nagu tüütajat kärbest ja kahmas siis ratsamõõga paremalt poolt vasakule. See oli vilunud mehe liigutus ja Vahuris süttis ergas reipus. Tuli olla ettevaatlik. Nad lendasid metsiku hooga teineteise peale. Vahur libises vastase sahiseva mõõgalöögi alt läbi ja sähvas omakorda. Jäi hiljaks. Ent ta jõudis jalaga lüüa vastase ratsu sapsudesse. See kukkus perutama ja ajas end kahele jalale, tantsitades peremeest siia sinna, hoolimata selle pingutusest tasakaalu saavutada.

Siis oli Vahuri must jälle vastase selja taga. Kongisninaline pöördus ringi selleks, et saada hoop rangluusse.

Nad olid jälle teineteisest möödas, aga vastasel ei tulnud enam pähe teda rünnata. Vahur märkas ainult, kuidas too sadulas kõikuma lõi. Siis sööstis ta edasi. Sest oli märganud, et Rajamehest oli vahepeal saanud jalamees ja et ta samm-sammult pealetungivate vaenlaste ees taganes. Ent Rajamees ei näinud neid suurt tähelegi panevat. Ta silmad ekslesid kusagil kaugemal, kus eemale, metsasügavusse kappas kõrge kühmus kogu.

Vahur tõttas Rajamehele appi. See, teda vaevalt märganud, viskas käega põgeniku poole.

«Püüa! Kiivel ise...»

Vahur kõhkles viivu. Pidi ta teise vaenlaste ülevõimu kätte jätma?

«Magad või, kurat!» möirgas Rajamees tigedalt. «Mine! Mina tulen ise toime!» Hetk hiljem põrkas ta vastase löögi eest vankri taha ja kadus selle alla, et siis uuesti kerkida, viibutades aisa.

Ehh — saatan! Tuleb tõesti ise toime, muigas Vahur ja kannustas hobust. Vimmas koljat ta ees oli silmist kadumas. Oli tarvis rutata.

Hobu ta all lõõtsutas raskelt. Aga Vahur ei hoolinud sellest, ergutades teda lapiti mõõgaga. Kui see seal tõesti oli kuulus inimesesööja, siis vääris selle elu ka kõige paremat hobust.

Vaenlane oli teda märganud. Hetkeks nägi Vahur ta eemalt vilkuvat kitsast nägu üle õla pöörduvat, siis tihendas põgenik sammu. Nad suundusid aina sügavamale metsa. Võitlusemöll, karjed ja mõõkade laksatused jäid kaugele seljataha. Vahuril tekkis mulje, nagu oleksid nad selle isandaga seal, sadakonna sammu taga, ainult hommikusel jalutussõidul.

Ta märkas, et ei suuda vahemaad vähendada. Vaenlase ratsu oli kõrge ja pika sammuga. Vaevu suutis ta selle kannul püsida. Tuli oodata juhust. Teine ehk ei tundnud metsaradade saladusi...

Nii näiski olevat, sest ta sööstid olid kobavad ja kõhklevad. Maastik muutus jälle madalamaks, soo tõusis kõrgemale ja vaenlane hakkas ikka tihedamini rabelema kinnikülmumata laugaste vahel, otsides edasipääsu.

Ja kui põgeniku ratsu siis läbi värskelt kaanetunud mülka vajus ning veidi hiljem uuesti välja rabeles, jõu-

diski Vahur parajasti jaole. Vaenlane küürutas porise, lõõtsutava hobuse kohal, kümne sammu kaugusel temast...

Nad vaatlesid teineteist sõnatult. Vahur polnud oma eluajal näinud loiumat ja elutumat nägu kui tolle röövrüütli oma. Vaenlane jälgis teda silmadega, mis näisid olevat tühjad, kusagile sissepoole pöördunud pilguga, ja ta sügavaist, elupahedest moonutatud näojoontest ei lugenud Vahur ühtki tunnet, mõtet ega elamust. Oli see lummutis?... Nii nad seisid seal, talumees vahtis isandat hämmastunud pilgul, viimane aga tukkus sadulas nagu õlgkuju.

Adalbert von Kievel polnud kellegi õlgkuju. Vaatamata sellele, et ta turjal istus enam kui viis aastakümmet. See oli vana rebane, kellel ordu ratsameistrite võtted sügaval kontides istusid.

Vahur taipas seda hetk hiljem, kui vaenlase raske ja välkkiire mõõgahoop ta ratsu kaelasooned pooleks oli rebinud. Hobu langes nagu välgust rabatud. Truu loom oli ta seegi kord päästnud, vaenlase rünnakut aimates ja püsti sööstes. Ta oli surres säilitanud peremehe elu.

Vahur tõusis maast üles, nõretades näkku paiskunud loomaverest.

Rünnaku lõpetanud, pöördus teine ringi ja jäi teda eemalt vahtima. Ta näis arutavat, kas lüüa see maatõugu käpard maha või minna niisama.

Ta paistis Vahuri silmist lugevat surmahirmu. See õhutaski teda otsuse langetamisele — jälitaja tuleb peajagu lühemaks teha.

Ta ei teadnud, mis Vahuri hinges sel hetkel kees. See oli kibe segu häbist ja etteheiteist. Loll oli ta olnud! Mitte mees, vaid mõõga narrija, tundis Vahur. Too vastane, kelle talle sõbrad olid usaldanud, kappab nüüd minema. Saatan, kes oli ammu teeninud sada surma. Missuguse näoga läheb ta tagasi omade juurde? Langeda võitluses — see polnud häbi. Nad oleksid teda mälestanud kui meest. Aga minna nii, nagu ta oli — justkui sõjavang, kellele elu kingitud! Talle ei jäetud arutamiseks palju aega.

Vastase käes välgatas uuesti mõõk.

Ja Vahur tundis, kuidas temaski midagi välgatas.

Seekord oli von Kievel valesti otsustanud. Ta oleks pidanud selle kaltsudes maamehe jätma ja minema oma teed.

Nii kiire kui ta rünnak oligi, ei tabanud ta löök muud kui õhku. Aga siis oli ka Vahur tema taga sadulas ja raske, hingemattev haare paiskas rüütli sealt maha. Adalbert von Kievel oli omateada veel sitke mees, kui ta oma sõnakuulmatuid salgakaaslasi vahetevahel nüpeldas või vangidel päid kuklasse keeras. Aga rabelemine tolle kuradiga siin metsaüksinduses oli vastikumaid hetki, mida ta üldse mäletas.

Too räpane tõbras väänas temalt mõõga ja viskas eemale. Ja kui ta siis veel vastu rabelema kippus, võttis see alatu loom ta rinnust kinni, pühkis temaga tükk aega metsaalust ja lõi ta lõpuks kaks korda nii kõvasti vastu külmunud maapinda, et ta tundis kopsusid rebenevat...

Kui ta oimetult ja tuikudes püsti tõusis, oli Vahur juba ta ratsul.

Vahur viipas käega.

«Käi ees!»

Von Kievel mõistis.

Nad läksid tagasiteed. Vang vantsis ees, Vahur ratsutas järel.

Von Kievel astus, ilma et ta oleks põgenemisele mõelnud. Ta oli vana ordusõdur ja tundis inimesi hästi. Eriti selliseid, kes mõõka kandsid. Ta oli Vahuri silmist möödaminnes lugenud ainult ühe pilgu. Ja see ütles küllalt. Vaenlane oleks ta ainsagi kahtlase liigutuse puhul halastamatult maha rabanud. Nii nad siis läksidki.

Metsaveerel ratsutas neile vastu Rajamees.

Ta näole venis lai heameelenaeratus.

«Teadsin, et tood meile selle — Kristuse... sõdalase... Sul näis temaga — pikem jutt olevat...»

«Ei puudunud palju, et oleksin ise tulemata jäänud,» vastas Vahur. «Täku rapsas enne ära, kui sain ringigi vaadata... Kuidas lood on?»

«Keskmine kaklus,» vastas Rajamees veidi hajameelselt. «Nagu Mahu meeste pulmas... Omad on kõik elus. Võõraid loeme siis, kui mahti saab... Aga põgenikkudega...»

Ta ei lõpetanud, kortsutades kulme. Näis olevat asju, millega ei sobinud naljatada.

Nad ratsutasid kõrvuti, pilgud kiindunud ees astuva röövrüütli vimmas turjale.

«Kuidas see kurat... seekord siia sattus?» päris Vahur. «Enne pole sääraste külalistega... rõõmu olnud kokku juhtuda...»

«Vangilt saime teada niipalju, et isandad olnud järjekordsel mativõtmisel Alulinna külje all. Seal saanud kätte kaupmeeste voori. Selle raputanud tühjaks. Et kõrgemad rabamaad olid juba külmanud, otsustatud mõisasse tagasi pöörata otse läbi metsade... Siin nad siis sattusidki — põgenikkudele... Koormad olid läbi tuhninud, sealt ei saanud nad midagi. Maarahva seas leidus paar noort naist — neid taheti sõjasaagina kaasa võtta. Eks mehed julgesid vastu hakata ja sealt see hirmus materdamine lahti läkski... Hiljavõitu jõudsime pärale. Aga hea, et siiski jõudsime. Sellest hundist,» Rajamees viipas eessammujale, «on Alutaguse rahvas nüüd ometi kord lahti...»

Võsa tagant kerkis taplusepaik. Silma rõõmustavat seal midagi polnud...

Laialijooksnud talupojad olid tagasi tulnud ja piirasid oma segaminiloobitud koormanatukesi nõutute pilkudega. Kuuseokstest löövi ees itkesid naised ja tõinasid lapsed.

Mana jalg oli siit läbi astunud.

Lävel lamas elutu vanamees. Verest nõretava ürbi alt, mille vaenlase mõõgahoop oli lõhestanud kuni keskkehani, paistsid kõverasse tõmbunud jalad suurte poriste viiskudega.

Veidi eemal nuuksus maas samblal noor tüdruk, sasitud juuste ja rebestatud riietega.

Vahur vaatas Rajamehe poole. Selle pilk oli jäänud pidama kusagil tagapool, kus ümberlükatud vankrid mudaseid rattaid taeva poole tõstsid. Nad astusid sinna.

Asjata toibutati keskealist meest, kes oli vajunud männijuurele. Rinnast nõrgus tal verd, mis valgus hamel laiali nagu suur punane roos. Mõned sammud eemal oli valendavale samblakattele magama pandud noor naine, sinetavate silmade surnud pilk männiladvas. Tapetu rin-

nal virises põlvekõrgune tüdrukuke, tõrjudes eemale elatanud naise abistavat kätt. Luksus emmele kõrva lalisevaid sõnu, ent too ei tahtnud raskest unest millegipärast ärgata. Kõrval seisis perekonnapea, noorevõitu sulasmees, liikumatult, nagu oleks ta soolasambaks muutunud.

Vahur astus ta juurde. Ent pärimiseks poetatud sõnad ei leidnud vastust. Mees ei paistnud teda üldse märkavat.

Vahur vaatles tükk aega teise tumma näoilmet ja arutas, kas vapustus polnud söönud ta aru. Siis aga märkas ta mehe üles-alla liikuvat kõrisõlme. Kas polnud õigem teda rahule jätta? Ta teadis, mida see mees praegu läbi elab...

Mida oligi tal sellele õnnetule öelda? Vahuri keelel kobrutasid sõnad, aga ta taipas nende mõttetust... Ta tõstis ainult käe ja pani mehe õlale. Nad vahetasid pika pilgu, siis astus Vahur edasi... Ta teadis, et oli suutnud siiski midagi öelda. Enam, kui ta sõnadega oleks saanud.

Hetk hiljem seisis mees ta kõrval.

«Ma... ei tea... kes te olete, aga mul on teile... ainult üks palve. Ärge jätke mind ilma mõõgata!»

Vahur noogutas mõistvalt.

«Saad ta, selle mõõga! Tuled meiega kaasa ja sulle jääb küllalt päevi, et seda kõike tasa teha...»

Rajamees seisis oma kaaslaste ringis, käed rinnal risti, ja silmitses mõtlikult von Kievelit.

See vahtis kusagile eemale, nagu ei puutuks kogu askeldus üldse temasse. Tõmmu, habemesse kasvanud nägu igavles haigutuse järele nagu inimesel, kes on tüdinenud ebameeldivast seltskonnast.

Vahur astus ta juurde ja osutas vaikides surnud naisele.

Röövrüütel vaatas temast mööda, nagu ei märkakski teda.

Vahur tundis, et midagi lõi sisemuses põlema. Aeglase liigutusega paljastas ta mõõga.

«Sa ristitud kurat — vahi, mida oled teinud!»

Kievel pööras veidi pead, lasi pilgu üle ohvri libiseda ja kehitas siis õlgu.

«Krieg...» kähises ta räbe hääl.

Ja ta nägu näis peegeldavat imestust, kuidas see tolvan nii lihtsat asja ei taipa.

Keegi kõrvalseisjaist katkestas vaikuse.

«Tuleks ta üle kohut mõista.»

Rajamehe kokkupigistatud lõualuude vahelt sähvas midagi teravat nagu mõõgaga.

«Huntide üle — ei mõisteta kohut! Lõpp temaga . . .»

Vahur viibutas mõõgatera, aga Rajamees peatas ta käeliigutusega.

«Ära reosta sõjariista — see on sõdalaste, aga mitte usside tapmiseks.»

Ta astus Kieveli juurde ja näitas käega soolaugaste suunas.

«Mine!»

Kui nad minema hakkasid, koondusid kõikide pilgud neile. Rüütel astus ees, tuimalt nagu tapahärg. Rajamehe põselihased liikusid allasurutud vihas.

Kui nad soo veerde olid jõudnud, kus laugaste pikk ahelik sinetas keskpäeva aurude hallis udus, peatus Kievel.

Ta kõhkles.

Rajamees rebis mõõga tupest.

«Laukasse!»

Raevunud hääl kõlas kaugele laande.

Too seal kavatses vist pageda. Kõikjal sädeles värske, habras jääkate, mis näis talle julgust juurde andvat. Ta sööstis pikkade hüpetega üle mätaste.

Esimene samm õnnestus. Teine kah. Aga siis sulpsatas jalg läbi õhukese kooriku ja mustendav rabapõu haaras ta hammaste vahele. Ta heitles ja hüples, tehes asja veelgi hullemaks. Hetk hiljem oli ta juba rinnuni korisevas mülkas, mis hakkas ohvrit imema nagu ablas loom.

Alles siis mõistis ta, et mäng on läbi. Ja kui ta oli oma vehklemised lõpetanud ja soo kihisev pind talle juba kurguni roninud, hakkas ta vanduma . . . Need olid metsikud, võõrapärased sõnad, mida ta kraaksus nagu vares. Viimse jõuga, suu vahutamas sissetungivast rabaveest . . . Kuni ta kadus.

Rajamees sülitas.

«Ristitud mõrtsukas . . . Aga isegi surres ei osanud ta risti ette lüüa . . . oma kommete järgi. Kärvas nagu marutõbine peni!»

Keegi oli asunud rakmeid hobuste selga sikutama. Vaikus katkes.

Kägisesid rattad jääkirmes teel, plagisesid kabjad puujuurtel.

Nad liikusid edasi, kodu poole.

Kui nad sinna jõudsid, kees jahimaja rõdul vilgas elu. Äsja oli tagasiteel Novgorodist kohale jõudnud saadik teadetega.

Tuttavat nägu silmates sööstis Rajamees hobuselt säärase õhinaga maha, et pidi sadula jaluseidpidi kaasa vedama. Võõras püüdis ta lennult oma laiale rinnale. Õu kajas matsudest, mida kaks vana sõpra ülekeevas rõõmus teineteise turjale valasid.

«Manivald — vana hulgus!» ähkis Rajamees. «Vaata sortsi! Juba kevadel kadus nagu vits vette . . . Mõtlesin, et ripud Viljandi mägedel kaagi otsas!»

«Umbrohi ei kao, meresõnn! Tead seda omast käest . . .» lausus külaline naerdes.

«Sa tuline! No nüüd alles kuluks liigud . . . Kahju, et meil piiskopi keldreid käes pole . . .»

«Mis seal kahetseda . . .» torkas külaline vahele. «Siis oleks sul ka piiskopi kõhtu vaja . . . Toda, vennas, pole kerge kanda . . .»

«No mis siin vahtida!» hõikas Rajamees. «Kui pole piiskopi keldrit ega kõhtu, siis ulualune on! Astume . . .»

Kamber võttis nad vastu kolde sooja leitsakuga ja värske põdraprae isuäratava lõhnaga. Tule paistel soojendati külmetanud käsi ja siis istuti lauda.

«Teil ju täna päris pidu . . .» tähendas Manivald, kui lävele oli kerkinud kerekas mehepoeg aurava liuaga.

«Pidu! Ikka pidu!» noogutas Rajamees.

«Pidu meil ja kogu Alutaguse rahval!» tähendas keegi vahele.

«Jah, Manivald!» lausus Rajamees. «On sulle Amburigi jaoks teateid kaasa anda . . . Tänasest päevast alates on Alutaguse rahvas Vironia krahvist lahti . . .»

«Soo-oh?» imestas Manivald. «Kas Kiivel läks pühale maale? Preisi ordu pidi ju oma sellidega sealt ammu välja pekstud olema?»

«Läks, Manivald! See oli õige sõna... Läks oma pühale maale. See tähendab põrgusse. Minu enese silma all läks. Nüüd ta võib ainult Soesoo seenenaisi hirmutada, kui ta kurjast vaevatud hingel lauka põhjas igav peaks hakkama...»

Asuti keha kinnitama. Manivald murdis leiva pooleks ja vaatles uudishimuga männikoore- ja aganasegust kannikat.

«Noh — leiva järgi otsustatakse peremehe jõukuse üle. Selle poolest olete Kädenpääst vaesemad. Aga mitte palju. Meil jõuab see leib lauale paastu-maarjapäevaks, teil aga käib aasta ringi. Muud vahet polegi...»

«Pole viga, vennas,» vastas Rajamees. «Tänavu sööme seda viimast aastat... On juba aeg, et igaüks hammustaks seda, mis ta käte vaevast sirgunud... Sa tulid sealt — Novgorodist. On siis seal kah kombeks, et too, kes külvab ja lõikab viljaivasid, saab kõhtu ainult — männikoort?»

Manivald vaikis mõtiskledes. Polnud vist kerge vastust anda.

Vahur vaatas mõtlikult elatanud võõrast, kelle sügavad näojooned ja tuultest ning päikesest parkunud põsed andsid tunnistust pikkade rännakute raskusest. Kädenpää nimi polnud talle võõras. Ega olnud talle võõras ka Amburi, Kädenpää käskija nimi. Neist mõlemast räägiti tihti. Ja mõeldi vist veel tihedamini. Sest too Kädenpää näis neile olevat sama mis kuningamaade isandaile — Rävala linnus. Sealt tulid teated, sinna nad läksid, seal peeti nõu ja anti aru. Too seal oli nagu nael seinas, mille küljes nad rippusid, koos paljude teiste samasugustega. Ja see teadmine, et nemadki siin ei ripu õhus, maailma tuulte vintsutada, vaid et neist põimitakse tugevat ohelikku isandate sidumiseks — oli nad tihtipeale nagu uhkusetundega täitnud.

Ta polnud veel näinud Kädenpää mehi. See siin oli esimene. Ja ta jättis täismehe mulje, sest Vahur oli juba ammu õppinud vahet tegema meeste ja meeste vahel.

Kädenpää mees katkestas lõpuks vaikuse.

«Sa küsid, Rajamees, mis saab Novgorodis tasuks too, kes adra taga käib... Noh, mul pole sulle head vastust anda. Saab tasuks sedasama mis meie maa adramehed.

Nuuti veidi vähem, rusikat — pisut rohkem. Aga keskpaik — jääb sama hõredaks. Lihtsal mehel — pole sealgi marjamaad...»

Vaigiti.

«Pidi seal olema ju — vabat maad. Suurte järvede taga. Kus töö- ega maksukohustust pole kellelegi...» arutas keegi vaikselt.

«Ei tea...» raputas Manivald pead. «Minu jalg... pole nii kaugele pääsenud. Jutte on palju. Kõrvust mahuvad nad sisse kõik. Ainult oma silm — see on kuningas...»

Rajamees noogutas.

«Sinul, vennas, pole üksi silma, vaid ka jalgu. Rändasid vist poole maailma vahepeal läbi?»

«Samme ei mõõdeta päevadega, seda sa ju tead,» vastas küsitu. «Ja iga astumine polegi nii lihtne, nagu arvata võib. Et pane muudkui koivakoogud kiikuma ja maa kaob. Nagu Kalevipoja taldade all. Olen ennegi Pihkvas käinud, aga sest ajast peale, kui Vastseliina linnus valmis sai, pead silmad lahti hoidma, nii ööl kui päeval. Piusa jõel on sihuke valve, et... vähk kah läbi ei roni... Ugandis pidasid piiskopimehed mu peale neli päeva jahti, aga Üxkülli penidel polnud seekord õnne. Hobu oli mul väle ja viinakuu ööd küllalt pimedad... Pääsesin Irboskasse tervete kontidega. Kui possaadnik Volodža kuulis, et olen sõnumitega Amburilt, viis ta mu ise Pihkvasse. Noh, seal oli tuttavaid ees enam, kui oleksin teadnud arvata. Oli seal mehi Rotaliast ja Soontaganast, Rävalast ja Nurmekunnast. Neid, kes sinna olid mullu üle Peipsi kaela pagenud, aga ka neid, kes juba Leedu-käikudel oma sammud olid sinna seadinud... Jah, vennad. Mehi on seal palju, aga mõte on neil üks — millal tagasi tulla, mõõk käes...»

Manivald rüüpas kalja, krimpsutas nägu ja jätkas:

«Aga pole seal puudu ka ordu nuhkidest. Kaubahoov on saksa soost hangeldajaid täis. Pihkvas pole neid veel nii palju, aga Novgorod lausa kubiseb. Neil meestel on käsi vatmanikanga küljes moepärast, silmad jooksevad ringi nagu... varastel... Noh, pikalt ma ei hakka pajatama. Lugu on nii, et — abi tuleb. Millal — seda on praegu veel vara arutada. Kauplemine kuningas Valde-

mari ja Preisi Ordu vahel Harju- ja Virumaa pärast on teada ka Novgorodi meestel. Ja teada on ka see, et kui ordu kand on Rävala linnuses, siis on meil hilja veel millegagi pihta alata... Nõnda siis arvasid nemadki — et tegutseda meil tuleks. Aga mitte varem, kui ordu käed on sõjaga seotud. Sest üksi me Dreilebeni ratsavägedega toime ei tule. Lüüa tuleb siis, kui ristisärkide sõjakäik Pihkvamaile on alanud. Nii seal Novgorodi vürstikojas arvatigi. Neil on mõõk, sellega rabavad nad raudmehi rinnast, aga meil — on paljas rusikas. Sellega virutame Dreilebenile kuklasse... Oli seal juttu ühest ja teisest... Metsamineku laitsid ära. Metsa mingu ainult need, kel külas tallad tulised. Aga kõiki mets — ei jõua toita. Sellepärast mingu need, kes määratud, julgesti lipkondadesse. Õpivad seal mõõgatarkust, ja see pole paha. Sest kui tund lööb, on need esimesed, kes isanda seljas oma mõõka võivad proovida... Lipkonnad — see on teie oma sõjavägi, ütles possaadnik...»

Manivald rüüpas uuesti.

«Tagasiteel, vadjalaste maa radadel, mõtlesin ma selle kõik veel korra läbi. Ja nii, nagu rääkis Novgorod, ongi vist õige. Aga — eks Ambur ütleb, mis tema arvab. Siis otsustame. On tarvis, Rajamees, et sinagi saadaks Kädenpäässe ühe oma meestest, kes aitaks toda nõu ümarikuks teha. See pole väike asi, mis otsustamisele tuleb. Kädenpää õlg ei ulatu seda üksi kandma...»

Ta vaikis. Meeste nägudele laskus mõtlik ilme.

Rajamees vaatas üle kaaslaste rivi. Rasked päevad olid siia kokku toonud mehi igast ilmakaarest. Seal istus too sitke, säbrulise habemega Rein, kes oli endale siiapääsu vabaks teinud mingi vardjast külapiinaja mahalöömisega. Tema kõrval maja vanem mees, isa Nõulind, kelle lumivalge pea kõneles kahekümnest Viljandi linnusekongis oldud talvest. Rida teisigi. Need kõik olid mehed, kelle hinged oli elu karm käsi karedaks hõõrunud. Kelle peod olid karedad raskest tööst, ja ürbid — vaesusest. Need olid mehed, kelle olid kokku liitnud rõhumise raskus ja ohtude rada. Aga üheski neist ei põlenud säärast rahutust ega tuld kui tolles Madara adramehes Vahur Leemetipojas. Too näis päevad ja ööd leegitsevat nagu tungal, kuigi ta sõnad olid napid ja vaiksed... Rajamees

oli õppinud selle mehe sõnadest lugu pidama juba esimesel päeval, mil saatus nad kokku oli viinud. Aeg oli teda õpetanud hindama ka selle mehe kindlat, raudset kätt ja tulist südant, mis näis kihelevat teiste tegude järele, kui Alutaguse rabad talle pakkuda said. Jah, selles mehes oli midagi . . .

Nõulinnu rahulik hääl katkestas ta mõtisklused.

«Me oleme siin kaugel suurtest teedest. Ja kaugel ka sõnumitest ja teadetest . . . Sellepärast on meil raskem otsustada ja arvata kui teil, kellele Rävala ja Viljandi tornid kätte paistavad. Aga see, mis seal Novgorodis arvati, on minugi tundmust mööda õige. Meie mõõk ei kaalu üles maameistri oma. Aga kui ta sellega läheb koputama Pihkva ustele, koputame me siin — mõisate omad valla. Koputame Rävala väravadki lahti.»

«Võim ei istu Rävalas . . .» lisas Vahur mõtlikult, «ega kuningameeste mõisates. Härja jõud . . . ei seisa sabas. Härga pead — haarama sarvist. Linnused — need tuleb kägistada. Seda ei jaksa me oma jõuga. Peavad tõusma — külad. Külades on rahvas, ja rahvas jõuab kõik. Andke talle mõõk! Viige need tuhanded tared ühekorraga rõhujate vastu, ja ordu suurest ristisärgist jäävad järele — räbalad! Me istume siin, aga meie koht oleks — seal! Seal, taredes! Need ootavad nõu, julget sõna ja tegusid. Üks ülesriputatud külakubjas või vasallist kihelkonnakurnaja kaalub üles sada seesugust põdrajahti kui tänane! Kas pole tõsi, vennad!»

Tormikas oli too jutt.

Manivald jälgis rääkijat pika pilguga ega vastanud midagi. Aga Rajamees noogutas. Oli tõesti aeg hakata lõpetama neid jahipäevi siin Alutaguse sopis. Jahti põtradele, kui seal, maa südames, peeti jahti inimestele.

Nad tõusid lauast vaikides, mõtlikul ilmel . . .

Kui Rajamees ja Vahur tund hiljem koos külalisega kambrist välja astusid, säras rõdu räästa alt külm, sügavmust tähistaevas. Avatud uksest paiskus õhku auruleitsak ja kild tõrviku punetavat valgust, mille paistel virvendasid üksikud lumeräitsakad. Eeskojast ja köögist kandus õue põgenikkude norskamine, kes olid üle hulga aja saanud korraliku kõhutäie ja seedisid seda

nägemusterohkes unes. Talv oli astumas, öö oli külm. Vahur kuulis magajaid sügavamale heintesse pugevat, sest lagunenud kehakatetest polnud soojaandjat.

Jah, mida pidid kõik need pered siin pika talve läbi sööma? Mida selga panema? Alutaguse raba... polnud külalislahke peremees. Ta kinkis oma külalistele ainult— vabaduse. Muu eest — hoolitse ise. Ole ise mees! No-jah, seesugune näis olevat päevade seadus. Et Põltsamaa foogt võis täna öösel seal kusagil magada soojade nahkade all, aga kolmeaastane tüdrukuke, kellelt tänane päev oli võtnud ema, võis sellest ainult und näha...

Neetud aeg...

Kellegi käsi laskus talle õlale.

See oli Rajamees. Nad mõlemad Manivaldiga vaatasid talle silma.

Nende pilgus näis olevat midagi pidulikku, mille osaliseks teda taheti teha.

«Vahur!» ütles Rajamees vaikselt, «see oled sina, kes nüüd Kädenpäässe läheb...»

Vahur ei taibanud hästi.

«Mina?»

«Jah — sina. Sest paremat meest meil pole. Seda leidsid ka teised. Ma tunnen sind küll lühemat aega kui mõnda teist, aga ma tean, et mõte ei istu su peas vähem kindlalt kui süda rinnus... Mine. Ja tea, et meie sõna on nüüd sinu kätes.»

Ta mõtles hakata vastu vaidlema, aga kui oli Rajamehe silmi näinud, neelas sõnad alla. Kaaslane sirutas talle käe.

Ta pigistas seda vaikides.

Nad olid teda, peaaegu tundmatut, usaldanud. Usaldanud võib-olla enam kui iseendid.

Nüüd oli tema asi näidata, et ta seda usaldust vääris.

KÄDENPÄÄL

Vahimees mõisatornis tampis jalgu, nii et palkpõrand vastu kõlas. Vehkis kätega ja vandus pikka ööd, millel otsa ei paistnud olevat. Näärikuu karge külm naksus härmatanud tugipostides. Kõrgest taevast sirendasid

tähed, jahedalt ning ükskõikselt, nagu poleks neil mingit tegu mõisasulasega, kes siin nelja sülla kõrgusel palktalastiku vahel jõlkus edasi-tagasi nagu kellatila, tõmbudes kühmu hommikutuules ja lumeräitsakate vaevases sajus.

Külm ajas teda aina ringi ronima nagu karu puuris. Lambanahkadest katte alt piilusid silmad, otsides aovalguse nõrka kuma, mis juba taevarannal hahetama kippus. Pikkamööda kerkis öisest pimedusest, mustendava metsa taustalt mõisa palktara ühes kõrvalhoonetega, mis näisid nagu kusagilt tornijala ümber kokku ronivat, nelja nurka rivistuvat ja end hommikusteks askeldusteks korraldavat. Ebausklikku vanamehe silmis viirastus viivuks, nagu oleksid need palkmajalobudikud öösel metsa vahel jalutamas käinud ja alles nüüd tagasi jõudnud.

All kääksatas uks. Koldes süttis tuli, mille virvendav kuma ronis õuele, vaevaliselt valgustades sõnnikuga segamini tambitud lumekatet. Karjamees oma käealusega oli hakanud loomadele toitu valmistama. Viimased näisid seda taipavat, sest taamalt, tallide ja lautade laia, lameda õlgkatuse alt, kerkis kargesse hommikusse järjest rohkem rahutuid möirgeid ja hirnatusi.

Hakkasid paukuma uksed, paisates õuele aurupilvedena kambrite öist sooja. Unised kogud ringutasid lävepakkudel.

Vana lombakas väravavaht ronis kah kusagilt välja, laisalt nagu lutikas prao vahelt, ja asus lokulauda taguma. Raudobadustega kinnitatud palkväravad avanesid pikaldase kriuksumisega, mis kostis, nagu oleksid kaks riiakat naist kisklema sattunud.

Vanamees tornis muheles. Saab varsti köögikolde ette sooja. Tuimaks muutunud varbad pääsevad liikuma. Ja ega kõhtki ilma jää. Kausitäis tulist jahurokka, odrakäkk ja näputäis soola — sellest saab keelele ja kerele. Ei noh — elul pole viga. Laadiks enese täis, nuruks Köögi-Reedalt kapa põhja tilga õlutki ja keeraks siis end vahituppa lavatsile, soojaks magatud nahkade alla. Põõnaks kuni keskpäevani. Kui sel Irbelist mõisavalitsejal äkki pähe ei tule jälle jahile minna. Noh, see oleks alles lugu. Vantsi siis neli penikoormat, jalad laugaste lumelörtsist läbimärjad. Tule tagasi nagu äraaetud jahipeni.

Võib-olla isegi — tühjade kätega. On ju neetud aeg, kõik tahavad elada, aga salvedes on ivasid napilt, ja kui laanest poleks lisa võtta, tont teab, kuidas see vana Mehise mõis oma päevad küll lõpetaks... Imelik mees — see Mehis. Ei säärast ole enne vist Harjus nähtud, ega nähtagi enam. Nime poolest Kädenpää isand, aga tegumoelt — kurat teab kes. Ei mänd ega känd. Saksad peavad teist lolliks, sõimavad — kaltsuvasalliks. Ja egas ta nii väga vale olegi. Vanamees elab peost suhu ja sunnib Kädenpäädki vööd kokku venitama. Külaaitasid ei puutu, nagu oleks see lausa võõras vara. Vakusepäevil võtab vastu, mida heast südamest tuuakse. Kes ei too — ärgu toogu. Ju sel on siis veel vähem kui mul — nii ta oli mullu öelnud. Ja kui Irbel oli nurisema hakanud, et millega mõisarahvas ülal peetakse, oli vana lausunud: küla peab ennast ülal ja meie — endid. Kumbki pole teise sant. Liigutage käsi, küll siis midagi kõhtugi sigineb. Noh — rohi kasvas ja loomad kasvasid. Aga viljaga oli peenike ilmast ilma peos, sest põld — too nõudis tugevat peremeest ega leppinud halvatud rauga käskudega. Mis põllult puudu jäi, selle pidi lõpuks laanepadrik lisama. Sealt siis Irbelil need jahilkäimised algasidki. Esihakatuses ainult täiskuu päevil, aga nüüd polnud enam vahet ollagi.

Jah, on mujalgi elatud ja oldud, aga seesugust kentsakat majapidamist pole ennem nähtud. Kuidas Kõrrevere vasall mullu Mehisele ütleski... Sina oled Taani kuninga vasall ja pead kuninga seadmisi pidama, aga mitte andma alamrahvale eeskuju, mis ta mässama ajab. Sest kuidas saan mina Kõrreveres andameid nõuda, kui sina neist siin midagi ei näi teadvat? Rahvas arvab, et ma teda niisama riisun... Vana Mehis oli siis öelnud, valge habe värisemas — mina olen vanem vasall kui sina, olen vasallidest kõige vanem üldse ja tean, mismoodi tuleb olla. Taani kuningale ei sünni sest mingit kahju, kui ma oma kausist söön ja kulpi võõrasse leende ei pista... Ei noh — hästi oli öelnud, see pagana vanamees. Ise juba kümme talve halvatuna maas, aga kui ütelda vaja, siis ütleb rohkem kui mõni seesugune — perkovitsaraskune kõhukandja, kes ainult kummardada oskab... Ei salli nad teda, vana Mehist, need taani ja

saksa isandad. Ei salli, ja oleksid ta juba ammu Kädenpää mailt ära kangutanud, kui poleks näha, et Mehis on niikuinii Manala saak ja riielda tema pärast ülearune. Lasevad siis teisel veel veidi olla. Et olgu kah üks kohtlane vasall — teistele naeruks. Kelle kulul saab vahel keelt vastu hambaid teritada. Nad olid Mehise arvel niikuinii küllalt jutukesi lendu lasknud. Või oli nèid siis raske lendu lasta seesuguse — maarahva-tõugu isanda kohta. Et vaadaku kõik seda viimast maatõugu härrat. Teised temasugused on kõik juba kinnistalupoegade arvele võetud, pandud võlakirja ja raudrõngastesse. Aga see asjamees proovib veel ikka mõõka vööle siduda ja nahkpükse jalga ajada. Vaata, et veel kusagilt endale vappi välja ei kougi. Tea, kas need tema vasallikirjadki õiged peaksid olema... Aga pilkamist kirjade ümber kuuldus vähe. Sest seda teadsid ka maanõunikud Rävalas, et Mehis oli Taanimaa pealinnas kuningas Eeriku kätt pea peal tunda saanud. Ja seda au polnud igal mehel teps mitte ette panna. No-jah, kuningas oli vist tahtnud maarahvale meeldida, et ta vanemat soosis, aga ordust ületulnud rüütlivõsudele oli vaadanud nagu palgasulastele või hulkureile.

Jah, Kädenpää asjad olid imelikud. Ainult sarvik võis teada, missuguseks nad veel muutuvad. Vanamees on aseme küljes kinni. Mineja. Ei tema poolest oleks siin enam kõrt kõrre peal. Aga et asi püsib ja edasi läheb — see on Amburi teene. Tema ja ta meeste teene. Vahel jääb tunne, et need polegi mõisa sõjasulased, vaid pärisperemehed ise. Iga asi nende pihku puutub ja silma kargab. Mujal käib väljaõppinud sõjasulane rahupäevil ainult jahil, aga need siin vihuvad heina niita, tõpraid sööta, palke raiuda ja adra käsipuid pingutada. Jah, see on selge. Kui poleks Amburit oma meestega, oleks asi uppis. Sest pärisperemehe käsi on kuivanud ja silm ei seleta aknaaugust kaugemale.

Vana vahimehe mõtteid katkestas hüüe õuelt.

«Pärt, ae! Oled sa sabapidi sinna üles kinni külmanud või?!»

Hüütu ärkas nagu unest ja hakkas külmast kangeil jalgadel kobama redelipulki.

Peahoones avaras kambris istus laua taga too, kellest äsja vahitornis oli lugu peetud. Ambur, Kädenpää käskija. Nime poolest mõisasulaste vanem. Teo poolest — peremees. Sest teist peremeest siin polnud. Too, kes seal tagakambri asemel juba aastaid lamas, polnud enam muud kui paljas nimi.

Mees laua taga silus mõtlikult aastakümnete jälgedest korbatanud puu toime. Silm käis näpu kannul, aga tundetult. Sest ta pilgud olid suunatud hoopis kusagile sissepoole. See vana, aastate jälgedega kaetud laud oli olnud ainult mõtete alguseks, sest ta meenutas tollele seal millegipärast igipõlise suure kirstu kaant. Kirstu, millesse olid kätketud tulevik, ta päevad ja saladused, mida ta ulatus ainult kobama. Aga mitte kergitama. Ta oli lihtne, arukas mees. Ja ta polnud iial ennustajaist lugu pidanud. Aga täna oleks ta tahtnud omada pilku, mis ulatuks nägema läbi sest kattest, mis varjas homset. Aeg oli ta ette seadnud oma nähtamatud vaekausid.

Täna tundis ta seda enam kui kunagi varem. Sest täna pidi ta iseenda, Kädenpää ja paljude teiste eest vaagima vabaduse — ja surma vahel. See oli raske otsus, raskeim kõigi võimalike otsuste seas, ja ta oli kutsunud siia mehi, kes pidid teda selle langetamisel toetama. Sest aeg oli küpseks saanud. Mitte mõõkade, vaid kannatuste poolest. Niigi oli palju päevi maha jooksnud. Päevi, mis läksid kalliks kõigile küladele, rabasaartele ja metsavõserikkudele, kus istusid tuhanded inimesed, kel polnud ulualust, katust pea kohal nagu temal siin, kel polnud iva suhu pista ega aset külje alla kohendada. Pakane ei silitanud neid lugematuid põgenikke maa kõigil radadel, kes olid oma elu linnuste küünte vahelt päästnud, et seda laante kaitse alla anda. Jah, need olid kallid päevad, sest igaüks neist kustutas elusid. Kustutas näljast koolvaid rauku, külmast kangestunud rinnalapsi, tõbedest vaevatud naisi. Üks seesugune talv ei läinud vähem maksma kui terve sõjakäik. Ja see polnud säärastest talvedest esimene. Sest metsapadrikud ja soosaared olid saanud eluasemeks paljudele juba ammusest ajast. Nagu teistele olid eluasemeks saanud linnuste kivised kongid. Või kolmandaile — surmaasemeks need lugematud hauad, mis tekkisid mullapinda, ilma kääpata ja paatri

pühitsemiseta. Jah, aeg oli karm. Linnused täristasid sõjariistu. Külad nutsid ja oigasid. Ootasid abi. Ootasid nõu. Nad ei oodanud, nad kisendasid. Kus oli too, kes neile vastab? Kes ta oli?

Ambur ohkas. Aeg oli nad teinud isandaist vaesemaks kõige — nii mõõga, kukru kui ka nõu — poolest. Neil seal — olid oma maapäevad, volimehed ja arupidamise õigus. Küladel — polnud muud kui sõnakuulmise õigus. Seda — sõnakuulmise rada mööda talutati neid juba inimpõlvi. Vaim oli köidetud pappide pajatuste ja foogtide käskude kammitsasse. Sealt polnud otsust tulemas. Mees võis pärida mehelt, küla küsida külalt, vald võis vaikides veeretada argu mõtteid. Aga otsust — oli asjata oodata. Sama asjata, kui oodata hingeõhku tükeldatud ihult. Ta oli seda küllalt näinud nende päevade jooksul, mil rändamine oli teda kandnud läbi tõves vaevleva maa. Sest polnud peret, kes ei oodanud pääsu, polnud taret, kus poleks igatsetud kättemaksu. Sõnu oli palju, hädaldusi rohkelt, aga otsustusi — polnud. Kõigi häda oli tõusnud kõrini...

Aga otsus pidi tulema. Sest otsus — see oli iva, mis kasvas mõtte vagudes. Ja neist vagudest kirendas kogu maa. Tema, Ambur, oli neid vagusid ajanud pikki päevi. Seda olid teinud sajad teisedki. Jah! Põllud olid valmis. Nad ootasid seemet. Kust pidi too seeme tulema, kui mitte Kädenpäält? See oli Kädenpää kohus. Ja see oli ka tema õigus. Sest see polnud esimene talv, mil Kädenpääle jooksid kokku maarahva jalaasted ja siin said eluõiguse mõtted, mille olid sünnitanud maatõugu meeste arukamad pead. Kädenpää nimi oli tuttav igal pool, kus leidus mehi ja julget mõtet...

Ambur trummeldas sõrmedega laual. Hing kiheles tõttamisejanus. Ta tundis, kui raske on pidada sammu päevade kiireks läinud jooksuga. Kevad polnud enam mägede taga. Ja ta tõotas tuua suuri asju. Kuningamaade saatus seisis vaekausil. Harju ja Viru olid vahetamas peremeest. Maaisandate kullerid sõelusid mööda kõiki teid Riia, Rävala ja Tarbatu vahel. Tõmbusid pingule niidid, mis siit otsaga ulatusid isandate pealinna — Rooma. Sinna, kus Issanda kiituseks kees aastasadu kulla ja vere suur keedunõu. Kõik liikus, kõik kihas. Aga

nemad? Mida oli neil asetada vastukaaluks vaekausile, kui tuli vaagida — nende eneste tulevikupäevi, elu või surma?

Noh, ta polnud just tukkunud. Usaldatud mehed olid astumas Sakala, Ugandi, Alutaguse radadelt. Sõnumitoojaid oli oodata Novgorodist ja Rootsi foogtide mant, teiselt poolt merd. Ta oli neid siin oodanud juba nädalaid. Oodanud kärsituse ja valuga, nagu hüüdja, kelle hõigetele vastust ei tule. Eilne õhtu oli toonud vähemalt esimese teate. Ugandist. Ja Illo jutt polnud paha. Ta oli kartnud halvemat. Seal näis olevat rohkesti rahvast, kelle käed kibelesid sõjariista raskuse järele. Ja kes olid valmis igal ajal pihta hakkama, kui tuleb käsk. See oli tubli sõna ja ta oli sellest leidnud oma otsustele tubli toe. Sest Harjumaa külade eest võis ta ise vastutada, nende otsus oli ta peos juba sügisest saadik. Harju veri ei värisenud. Siin värises juba ammusest ajast kuningameeste veri. Seda oli ta näinud enam kui kord, kui tal oli tulnud oma mõõka mõõta isandakestega Rävala linnusest. Sakalaga oli lugu halvem. Käskjalad läksid sinna ja kadusid nagu kivid kaevu. Ei toonud tagasi head ega halba. Too oli mõistatus, mis kestis juba pikki nädalaid. Noh, seal istus pukis rüütel, keda temalgi oli — «au» tunda. Mees hobuse näo ja kuradi hingega. Sündinud timukas, esimene võrdsete seas — Goswin von Herike. Polnud imestada, et napid kuuldused, mis üle kuningamaa radade libisesid, tõid sealt ainult õuduse ja surma lehka.

Sakala mõõk oli murtud. Tal polnud sealt palju loota, kui mõõkade aeg kätte jõuab. Aga ta oli otsustanud edasi astuda selle kiuste. Sest seekord pidi kõige suurem abi tulema sealt, kust ta seda oli oodanud juba pikki aastaid. Novgorodist. Tal, Amburil, oli seal tuttavate killas mehi, kellega ta oli jaganud päevade ja sõjariistade raskust võitluses tatarlaste vastu. Nood vanad sõbrad polnud teda unustanud. Ta teadis üsna kindlasti, et ta tee seegi kord nendega ühte jookseb. Sest vaenlane — oli ühine. Jah, orduvägede kevadine rüüstekäik Pihkvamaile, kui sest asja saab, pidi seekord nende mõõgad ühte siduma. Maarahva ja Novgorodi omad. Sellest pidi tulema löök, mis mustaristilise lohe kaelakünnapud läbi lõikab.

Too kõik ei saa kerge olema. Tuleb taplus, missugust enne pole nähtud. Taplus iga küla, iga linnuse pärast. Taplus kivi ja raua vastu. Võit tuleb siin lunastada raske verehinnaga. Seda ta teadis.

Ta ei muretsenud enese pärast. Ta oli ammu igatsenud oma kuue aastakümne pikkust rändurielu lõpetada väärikal viisil — vaenuväljal. See oli õigete meeste surm raskeil aegadel... Sest tema päevad olid niikuinii loojakus. Too oli viimane, mis tal oli jäänud anda.

Aga need teised? Need tuhanded noored südamed ja pead, kel tuleb magama minna, tundmata tegude rõõmu? Need lugematud päevad, mille mõõk lõikab pooleks veel enne nende sündi? Kas need noorukid ei nõua temalt Manalas vastust? Kui mitte mõõgatõstmise, siis — kergel käel valatud vere eest. Ja kas neil äkki ei saagi olema õigus? Sest mõõka tõsta võib iga julge mees. Aga võiduks — on ka tarkust vaja. Ons temal seda? Temal, lihtsal maatõugu sulastevanemal? Või neil teistelgi, kes pidid ühes temaga kandma selle otsuse määratut raskust?

Pea valutas mõtete tulest. Või oli see süda? Ta tõusis, sest kõik ta ümber kippus kitsaks jääma. Sammud viisid teda edasi-tagasi mööda põranda kõmatavaid palke. Väljas kirgastus talvine päike, kusagil kires kukk. Aga sellest ei märganud ta midagi. Ei märganud sedagi, et mõtted, väsinud tuleviku lootusetust kobamisest, olid laskunud minevikupäevadesse, et sealt leida nõu ja tuge.

Ta oli oma pika, sündmusterikka elu jooksul küllalt otsuseid langetanud. Need olid alati rasked hetked, eriti kui nende otsustega tuli määrata ka teiste saatust. Ta mäletas neid suurte otsustuste päevi. Nad olid sööbinud ta mällu nagu ristteede postid rännaku üksluiseil radadel.

Kas polnud too esimene raske otsustuste päev ta elus, kui ta oli pidanud valima Ridala kiviklibuse rannikupõllu ja pagulasepõlve vahel? Ta mäletas toda põldu, nagu kirendaks see praegugi veel ta silme ees, kõrs hõikamas kõrt, ühel pool adrudest lõhnav merelaine, teisel pool roostevesine sooveer. Vaene ja vilets oli olnud too põlluäbarik ega olnud ta sealt saanud õiget leivapoolist oma pere neljale suule. Aga ta süda oli kasvanud selle kiviklibuse seljaku külge. See oli nagu osa temast enesest,

ta isaisade vaevast ja pärandusest. Ta poleks sealt lahkunud ka siis, kui tal oleks tulnud nälgida. Aga Saare-Lääne piiskop oli tol korral ise ta eest otsustanud. Oli hakanud rannamaile asustama rootslasi, ja nii oli ta saanud endale adrakure asemel pihku rändurikepi kergema vaevaga, kui ise oli arvanud.

Siis oli elu teda hakanud veeretama ringi nagu kivi, millel ei kasva sammalt. Need olid süngeimad päevad kogu ta elus, kui ta oli mööda Sakala looklevaid metsateid koorma taga vantsinud, naine lehmakõkatsiga ta kannul, lapsed õhukeste räbalate all magamatusest ja näljast külmetamas. Lõpuks oli ta Viljandi komtuurkonna maadel leidnud endale uue kodu. Tüki alemaad viltuvajunud onniga. Seekord oli ta kerge südamega otsustanud, sest maa oli olnud ta unistuseks, eriti veel selline savimullane põld, mis lausa pakatas rammust. Ta otsustas sellele kinkida oma vaeva ja jõu, et luua kord püsiv kodu. Oli uskunud, et ta laev on nüüd jõudnud sadamasse.

Aga ta oli eksinud. Sest see oli alles tormi algus. Ta oli otsustanud jääda küll põllumeheks, aga komtuur ei armastanud, et keegi peale tema oleks veel otsuseid teinud, kas või omaenese elu ja saatuse suhtes. Ta oli Amburis leidnud midagi, mis kasulikumat rakendamist vääris. Oli leidnud käsivarre, mis jaksas viibutada kahekäe-mõõka. Seesuguseid oli noil päevil enam vaja kui adrakurehoidjaid, sest ordu oli rinna kokku löönud Leedu riigiga ja Gediminase metsikute ratsasalkade vastu saatmiseks kõlbasid ordu lippude alla ka mehed teisest verest ja tõust. Nii oli tast saanud komtuuri lipkonna sõdalane. Komtuuri otsus oli otsus, millele mõni teine oleks võinud ka alistumata jätta. Aga temal polnud valikut, ta ei saanud raseda naise ja kolme lapsega uuesti minna rändama tundmatuid radu. Ta elu ei kuulunud nüüd enam ainult enesele, vaid ka neile, kes talle õhtuti kurbade, nälginud silmadega otsa vaatasid.

Nii oligi saabunud päev, mil ta lõplikult vahetas adra mõõga vastu. Vaenukäigud olid ta viinud kaugeile radadele, sinna, kus lõppesid kivised linnused, ristid maanteede veertel ja kirikute sünged tornid. Tal oli tulnud mõõta oma jõudu ja vehklemisoskust meestega, kes ei

kartnud risti ega rauda, kes ründasid säravail silmil, heledad juuksed lehvimas tuules, hambad täis naeru. Ta oli olnud üks vähestest, kes jäid pidama, kui ordu mustvalged plagud pagemise rutus lehvima lõid. Ja see oli mõju avaldanud, sest komtuur oli tast tagasiteel teinud lipkonna pealiku. Ta oli kaitsnud musta risti au ja uskus, et pärast kaheaastast eemalolekut tagasi tulles leiab oma pere eest, kuna komtuur võlgnes talle vähemalt ta pere heaolu. Kui nad vaenuradadele asusid oli komtuur ju lubanud selle eest hea seista.

Kuid ta oli seegi kord eksinud. Oli eksinud ja maksnud selle eest hinnaga, mis tegi ta korraga vaeseks. Vaesemaks, kui ta kunagi varem oli olnud. Ta polnud tulles leidnud külas ühtki elavat peret. Ainult värskelt rohtunud kääpad. Komtuur oli lasknud teda paatril trööstida, trööstida sellega, et nälja-aasta vastu on kangemgi käsi võimetu. Aga ta polnud Amburile saanud selgeks teha, miks nälg polnud ulatunud linnusesse ja miks paatri pugu oli sama ümarik nagu enne nälja-aasta algust.

Ta oli siis vaikinud. Ja taas otsustanud. Seekord ilma kõhklemata. Ta tahtis komtuurile enesest mälestuse jätta, mis aastate jooksul ei kustu. Ja ta oligi seda teinud. Järgmisel kevadel, kui riiuhimuline peremees oli uuesti kippunud Pihkvamaade radadelt saaki korjama, oli Ambur teinepool Irboskat oma lipkonnaga andnud isandale löögi kuklasse, mida viimane kuuldi siiamaani mäletavat. Oli Viljandi komtuuri ihukaitse laiali pillanud ja lasknud sel tunda sama mõõga raskust, mida too seniajani teiste vastu armastas kasutada. Komtuur ise oli hädavaevalt eluga pääsenud, kapates tuhatnelja peavägede voori juurde. Sellest päevast alates polnud teda, Amburit, Liivimaa radadel enam nähtud.

Aga pagulasepõlv polnud teda vaesemaks teinud. Maailm oli talle avanud oma laiad väravad. Tast oli saanud Novgorodi kaupmeeste killavooride kaitsesalga pealik. See oli amet, millele tagasi mõeldes ta vähe rõõmu tundis. Noh, elamustest polnud seal tõesti puudu. Ta silmis viirastusid praegugi kirevad mälestused. Kaubaga ülekoormatud kaarikuist, millel raske rahuga kükitasid kõhukad kaupmehe-isandad. Rasked lodjad, mis venisid

piki laiu jõgesid kaugeile, tundmatuile maile, kus pilusilmalised, metsikunäolised tatarlased tantsisklesid hobustel ümber kirevate vilttelkide ja võtsid vastu kummardusi, kaebusi ja ande. Ta ninasõõrmeis tundus veel praegugi virvendavat Novgorodi suurte kaubaaitade lõhn, millesse olid segunenud kuldsete niitude mesi, kirikute vaha ja mirr, india vürtsid ja kõnnumaade raske, mõrkjas tõkat...

Ega kadunud silmist ka Polotski vürstikoja küllus. Too, mida nii hästi kehastas ülemdjakk Apollinari Filimonovitši isik, kelles kõik lausa pakatas lopsakusest: kõht, kehakasv, habe ja iseloom. Toosama «djäädja» Apollinari, kes oli lubanud oma habeme ära süüa, kui ta temast, Amburist, ei tee vürstikoja alamdjakki... Noh, djakki temast ei saanud, kuigi vanamees oli ta kirjatarkust täis toppinud nagu kulleripauna. Käsi oli kasvanud mõõga järgi. Ja süda — too igatses ikka veel kodumaale. Too süda, too tõigi ta ühel kevadel tagasi sünnimaale. See oli viimane aasta, mil Novgorod oma kaupmehi Taani kuninga maile saatis. Sest Hansa oli juba sirutanud oma pikad ämblikukoivad ka siia, Läänemere soppi, ja vene kaupmeestest habemikud olid muutumas soovimatuiks külalisteks, kellele pisteti kaikaid kodarate vahele, kus vähegi andis.

See oli imelik maa, mida ta pärast aastakümnete möödumist nägi. See oli ta isade ja isaisade maa, mille unustamatud mäekingud, jõed ja metsasalud ta vaimusilmis olid elanud kõik ta rännakuaastad. See oli maa, mille järele ta igatses ja mille kohal ta ikka kujutles säravat päikest ja sinist taevast. On juba nii loodud, et noorusemälestused kergitavad möödunud aastate mälestuste vanikust esile ainult kaunimaid päevi. Ja küllap seegi vist oli üheks põhjuseks, miks too oodatud jällenägemine ta unistused purustas, järsku ja halastamatult. Kuigi oli lehekuu, ei saanud ta lahti tundest, et siin, kodunadadel, valitses hilissügis ning puhus lakkamatult külm, vaenulik tuul. Külad ja vainud olid samad, aga inimesi ei tundnud ta enam ära. Kelle otsa ta ka vaatas, kõigile oli mure oma pitseri näkku muljunud. Polnud näha naeratusi. Polnud kuulda kõlavat juttu. Rahvas vaikis, vahtis altkulmu, silmis allasurutud vihkamine. Ja noodki

harvad naeratused, mis vahel ilmusid, lõhnasid pigem lipitsemise järgi... Ta oli pikki päevi liikunud mööda teid, mõõk rippumas küljel, silm uudistamas muutunud ümbrust. Oli vastutulijate suust juttu otsinud, aga polnud seda leidnud. Kuni oli aru saanud, et nad peavad teda tundmatuks isandaks. Käskijaks ja karistajaks. Noh, saksu ja sundijaid ei sallitud kusagil. Ei ka seal, kust ta tuli. Aga siin polnud tegu palja viltuvaatamisega. Siin oli tegu — sõjaga, mis oli juba alanud pikki aastaid tagasi. Nähtamatu sõjaga, milles mõõkade asemel ristlesid mõtted, taprite asemel tasumistahe. Tal polnud vaja palju ringi vaadata, et lahti koorida asja tuuma. Orjus oli pääsenud maa pärisperemeheks. Orjus ja ülekohus, mis oli rüütatud ligimesearmastuse palvepadina, ristisuudlemise ja kellahelinaga... Linnus istus külade kukil, ablas ja ahne nagu puuk, imes ja imes. Küla vaikis ja kannatas, hambad risti. Taredes mõlgutati mõrudaid mõtteid, aga sõna oli visa siginema. Sest selle kaudu püüdis foogt neid, kes kandsid vastuhakkamise vaimu. Tema silm ja kõrv poetusid kõikjale. Vardja valvas vakuses, kubjas kuulatas külas, paater pani kõik kõrva taha. Ja mitte üksi paater. Oli neid kõrva taha panijaid tekkinud maarahva enesegi sekka. Kõrva taha panijaid ja ettekandjaid, mütsiveeretajaid ja sügavalt kummardajaid, kelle küüned kihelesid naabrimehe adramaa ja küür — foogtiisanda patsutuse järele. Rahvast seoti ta enda lihast ja luust ohelikuga. Osteti killingitega, mis nõretasid ta enda verest. See oli valus tõde. Jah, linnus teadis, mida ta tegi. Aeg oli teda õpetanud. Kasutama mitte üksi rauda, vaid ka hõbedat. Mitte ainult nuudiga nahakoorimist, vaid ka piibliparadiisiga peibutamist...

Nii oli see kõikjal. Kõikjal, kuhu Amburit oli kandnud rändaja tee. Harjus ja Järvas, Alenpohises ja Nurmekunnas. Salajane sõda, sõda elu ja surma peale.

Ta teadis, mis tal oli teha. Ta mõõk polnud veel roostes ja nüüd läks seda enam tarvis kui iial varem. Rännakuaastad olid muserdanud tast jõu, kuivetanud ta raudsed kõõlused ja vimma vajutanud ta selja, aga ta oli otsustanud selle kõige asemel oma panusena anda selle, mis talle veel järele oli jäänud. Elupõlise sõjamehe tap-

lustarkuse, kaugete kaubateede tundmise ja sidemed, mis pärinesid Novgorodist ja Pihkvast. Kõik selle, mis puudus teistel meestel rahva seast, kes polnud ulatunud kaugemale nägema oma küla ääremaadest.

Peale seda, kui tast oli saanud Kädenpää käskija, oli ta tihti mõelnud, kas suudab enese õlgadele võtta toda määratut koormat, mida ta kanda tahtis. Tema, kunagine Ridala rannamees, lihtne talupoeg, kel peatselt tuli tegemist teha mitte üksi oma põlise vaenlase — komtuuriga, kellele ta võlgnes oma rännuaastad, vaid kõigi nende kõlavanimeliste, aadlitõugu suurte ja väikeste ülikutega, foogtide ja kumpanite, paatrite ja piiskoppidega, kelle jälgedest puhastamist juba ammu ootas ta isade maa . . . Seda polnud kerge otsustada.

Ordu mõõk oli terav ja raske. Aga kui ta mõtles oma rahvale, sadadele küladele ja tuhandetele taredele, siis teadis ta: rahva ramm käib sellest üle. Too oli tubli tõde, mida ta alati meenutas, kui tal oli vaja oma vaimu kinnitada.

Tollest päevast peale hakkas Kädenpääle mehi kogunema. Vanu ja uusi sõpru, tapluses ja truuduses proovitud mehi. Nad tulid, tuues lootust ja jõudu, või läksid, et seda viia sinna, kuhu tarvis. Ta polnud enam üksi. Ja tal polnud vaja enam oma mõtteid mõõta ainult iseenesega või tuge otsida oma südamest. Tema selja taga seisid kümned ja sajad, seisid varem või hiljem kõik külad, kogu rahvas . . .

Eeskojast kuuldus jalaasteid. Siis avanes uks. Lävel seisis too, keda ta oli oodanud. Pikk, rühikas mees tõstis tervituseks käe.

Tugevad peod rappusid tükk aega teineteise haardes, silmad sõid kaua võõrdunud näojooni.

«Ole tervitatud, Manivald!»

«Terviseid sullegi, Ambur!»

«Ootasin sind. Oi, kuidas ootasin!» naeratas Ambur. «Nagu adramees kevadist külvi. Pidid ju tulema toomapäevaks.»

«Rändaja teed ei mõõdeta päevadega,» vastas saabunu. «Tulin Naroova tagant siiani ära, ilma et oleks kuningameeste pihku sattunud. Aga näe siin, Kädenpää

teeristil, kahmasid meid aovalguses kinni — sinu mehed. Hea oli, et saime mahti sõnu vahetada, muidu oleks tapluseks läinud!» naeris ta. «Kaaslane mul — on mõõgatõmbamise peale kärmas. Oleks tulnud verevalamist...»

Künnisele oli tekkinud teine mees, kellele Amburi pilk pikaks ajaks peatuma jäi.

«Vahur. Alutaguse meeste saadik...» tutvustas Manivald.

Võõras tervitas vaikides. Ta sügavad, mõtlikud silmad kaalusid Amburit, nagu otsiksid nad sõnatut vastust paljudele küsimustele. Siis libises tagasihoidlik naeratus üle ta näo.

«Ega see vale ole. Oleks su külalislahkuse, Kädenpää peremees, halvasti ära teeninud!» lisas ta.

«Noh, pole viga. Süü on ju minu pool...» lausus Ambur. «Aga Kädenpää pole enam seda mis mullu. Vaenlasi võib siia oodata iga tund. Kui mu kõrvad ei istuks teeristil ja silmad vahitornis, oleksime ammu Rävala kapteni saak. Sest tema käsud minu aheldamiseks liiguvad juba mihklipäevast saati ringi.»

Manivald noogutas.

«Kapten on magaja. Ja kui ta end liigutab, siis ainult ordumeistri käsu peale. Küllap need käsud sinugi kohta on tulnud sealtpoolt...»

«See on selge,» vastas Ambur. «Noh, käsk on käsk. Paljas käsk ei seo veel kedagi, kui pole toda, kes käsu täide viiks. Neid on siin mitmeid käinud, aga nende minek on ikka kiirem olnud kui tulek... Minu mehed — ei mõista nalja!»

«Tean, tean!» naeris Manivald. «Kukal sügeleb veel praegugi tollest hommikusest kähmlusest...»

«Hea küll, asja juurde,» tõsines Ambur. «Missugused sõnumid on sul Novgorodist kaasas, Manivald?»

Nad istusid.

«Sinu nõu, Ambur, kiideti possaadniku poolt heaks.»

«Aga veetše?»

«Mul polnud aega selle otsust ootama jääda. Seal liiguvad asjad pikalt. Neil on seal — omad mured. Tahavad tatarlastest maksunõudjate külaskäike lõpetada. Eks seegi annab mõõgale tööd. Aga raudmeeste jaoks lubati aega võtta, seks puhuks, kui need Pihkvasse hakkavad

ronima. Dreileben saab sealt tänavu palavama sauna, kui ta ise oodata teab. Sul, Ambur, ei tarvitse muret tunda. Asi on ülemdjaki käes ja Mihhail Jaroslavovitš lubas ise vaadata, et see seisma ei jää. Saatis sulle terviseid.»

Ambur patsutas sõnumitoojat õlale. «Tänu sulle, Manivald, heade teadete eest. Me räägime sellest veel lõunatunnil, kui oled end reisiväsimusest välja puhanud. Ja sina — Alutaguse mees? On rõõm näha teie karusid. Kuidas käib Rajamehe käsi?»

«Ole tänatud küsimast, Ambur. Tema ja ta sõbrad ootavad su sõna. Käsi, kui aeg on jõudnud, ja nad tulevad.»

Ambur noogutas. «Ja-jah. See on Rajamehe moodi. Lihtsalt ja lühidalt. Pikka nõu ta ei pea.»

«Milleks siin veel nõu pidada,» sõnas Vahur. «Nõu ja otsus — on mõõga käes.»

«See on hea . . .» lausus Ambur vaikselt, pilk rippumas kusagil kaugustes. «Me mõtlesime . . . igaüks omamoodi. Nii nagu keegi . . . vaagida oskas. Aga otsus — sai üks. Õige otsus — peabki seesugune olema. Milles pole kaksipidi mõtlemisi.»

Nad tõusid. Sest majavaim oli tulnud, et kutsuda kaugeid külalisi keha kinnitama.

Eredalt punetav päike veeres madalalt üle pakaseliselt karge taeva. Pilveservad põlesid, nagu oleks maa neid leekidega toitnud.

Eakas karjatalitaja, lõpetanud puuanumate pesemise, tõstis pilgu ja jäi mõtlikult vahtima kõrgustes kumavat värvidemängu.

«Mets õhkab udu. Tuleb ilmamuutust . . .»

Vahur noogutas, taipamata kõneluse sisu. Ta polnud juba ammu näinud taresid ega nende talitusi. Peale kuudepikkust metsade vaikust, mis oli ta kõrvu kasvanud nagu kae, tundus siin kuidagi õdus ja elav, nagu oleks kogu see Kädenpää tuiganud elumahlade soojust. Tallides hirnatasid hobused. Avatud laudauksest kostis rahutu pulli jorin, kelle tukkumise oli lõpetanud lumelt peegelduva valguse kirgas helk . . . Määgis lammas, millele karjana kajas vastu uttede nutt . . . Taamal tonksis kivi-

uhmer kellegi tugevas peos. Kägises kaevuvinn ja kärmete käte tõukest kriiksusid uksed.

See oli nagu mingi seletamatu laul, mida mõis õhtusesse talvepäeva kergitas.

Vahur nautis seda inimese tundega, kes on tagasi jõudnud koju. Ja kes märkab enda ümber taas toda laia, voogavat elu, mille külge aastate vältel on kasvanud ta kõrvad, silmad, peod ja — hing. Alles nüüd tundis ta, kui tüdinenud ta oli tukkuvatest metsaradadest, padrikute surnud vaikusest ja soosaarte südant-purevast üksindusest.

Karjanaine ta ees tatsas lauda poole. Ta astus selle kannul, midagi mõtlemata. Jalad ise viisid teda. Silm uudistas madalat lage, võidunuks hõõrutud tugiposte... Loomad nohisesid sõime kallal, ahmides mõtlikul ilmel heinatuuste limpsava keele keerdu. Nurgas inises mullikas, sirutades ta poole kräsus otsmiku alt silmade küsiva vaate.

Vahur sasis teda sarvenukkide vahelt. Karv soojendas pihku kohevana ja pehmena, nagu oleks temaski tuiganud noore looma palav veri.

Eit teisel pool sõimeotsas viskas võõrale põgusa pilgu. Too Alutaguse külaline näis olevat suur loomaarmastaja.

«Sa sest mullikast nokitsed... Vaata parem, kus on lehmad. Küljed nagu laevakaared. Udar — maani.»

Noh, need loomad polnudki nii ilmatu vägevad. Aga Vahuril ei sobinud vaielda. Sest nad näisid tollele seal olevat südame külge kasvanud. Nii ta siis — noogutaski.

Eit, kuulmata oma hoolealuste kohta kiitust, ei rahunenud.

«No-jah, ega siis meestel sest kariloomast suurt hoolimist ole... Silm loodud ainult — töölooma jaoks. Härjad kõigepealt... Täkud — sõjaratsudeks... Kas või penid... Aga lehma, näed — ei märka...»

Tagantpoolt kuuldus vaikset naeru. Kui Vahur pöördus, sattus ta silmitsi kokku — mõisakäskija lõbusa vaatega.

«Asjata arutad, Maarda... Lase ta vaatab pealegi Punikut. Küllap pole aastaid peale huntide ja rebaste muid näinud...»

«Ega ole,» naeris Vahur. «Metsamehe asi. Kriimsilm võserikus, orav puu otsas — see ta laut ongi...»

«Noh, metsamees sa kah ei ole,» lausus Ambur mõtlikult. «See juba lauta ei roniks. Uuriks penisid. Või valiks ammunooli. Sina — oled põllumees. Selle peale võin kihla vedada...»

«Olin — põllumees,» parandas Vahur. «Oli mulgi... kunagi oma lehmakõkats... hobusenokk... Tare ja kodu. Lapsed ja naine.»

«Lapsed... ja naine...» kordas Ambur mõttes. «Noh, mõistan su mõtteid. Kellel neid pole olnud? Jah, kaim — Kädenpäälgi pole meest, kes poleks elule matti andnud. Kellelt on võetud naine, kellelt pruut... Kellelt isade töövaevast kerkinud tare või higiga väetatud alemaatükk... Igaühelt on isanda mõõk midagi maha raiunud.»

Elatanud sulane avas talli värava. Loomad tõstsid küsivalt pead.

Ambur silitas neid kõiki. Kordamööda ja sädelevate silmadega, nagu näitaks oma kalleimaid aardeid.

«Noh, Vahurist kaim — missuguse sa neist võtaksid?»

Küsitu vaatas üle läikima hõõrutud ratsude selgade, kobas pilkudega nende jalgu ja ulatas siis käe kõrvi täku kaelale.

«Pole halb valik... Sul on silma. Aga kõige parema jätsid siiski kahe silma vahele. Sest hobuselgi on midagi, mida ei ulatu nii kergesti silmaga mõõtma. Too on — hing. Kuigi see öeldakse loomal puuduvat. Aga õige ratsamees teab paremini, kas hobusel on hinge või mitte... Näed, see siin! Mulle on ta enam väärt kui kõik teised kokku!»

Too oli keskmise välimusega, kuulekas loom, kes oma pika koonu usaldavalt peremehe õlale sirutas.

«Sitke loom...» arvas Vahur, vaadeldes ratsu tugevaid kööluseid.

«Sitke... ja tark. Julge ja südi. Sõjaratsu... Viis suve olen temaga vaeva näinud. See hobustega mässamine on mul ikka veel veres nendest... Viljandi linnuse päevadest. Jah, seesama loom on mind võitjaks teinud enam kui ühes kähmluses. Mullu sügisel, kui kapteni ratsasalk meid ahistas... Noh, sa oleksid pidanud nä-

gema. Pole palju hobuseid, kellest saab sõjaratsu. See nõuab loomalt julgust ja jõudu. See ratsu siin aga mõistab, mis tuleb teha, kui asi palavaks läheb. Kabi on tal raske, jalg lühike. Poleks nagu ratsaloomgi. Aga katsu kõõluseid ja jalamõhnasid. Neist tunned . . . looma hinda. Kui külge kargab, pole hobust, kes ta ees kummuli ei lenda. Aga katsu teda kas või paigast liigutada, kui on vaja kedagi tõrjuda. Ajab jalad laiali, surub pea looka — nagu härg. Kas või hammustab, kui vaja . . . Jah, vennas. Mitte mõõga, vaid hobuse käes on me elu. Seda ei mõista igamees.»

Jutt oli neid edasi kandnud, mõisa raske, kõrge viiluga palkaida lävele. Vahur jälgis põgusalt peremehe aeglasi, rahulikke toimetusi, aga ta mõtted olid läinud rändama teisi teid. Kusagilt viirastusid silmade ees reastatud tapprite helkivad terad vaigusel palkseinal, õlitatud mõõgad, mille päid ehtisid võõramaised kirjad. Vööd, rakmed ja sadulad . . . Kui ta silmile oli usaldatud kogu Kädenpää sõjariistade rikkus, näis peremees lõpuks rahule jäävat.

«Jah, vennas. See kõik on täpe selle kõrval, mida meile veel tarvis läheb. Kõigist neist sõjariistadest, mida sa nägid, on mulle kallim üks . . .»

Ta oli vöölt vallandanud lihtsa, ilustusteta jahinoa, mis kargas tupest välja rõõmsalt sädeldes. Teral ilutsesid võõramaised kirjad.

«Selle tõin kaasa — Novgorodist. Tal pole küljes ei hõbedat ega kalliskive. Sest ta kuulus lihtsale vene mehele, samasugusele nagu ma isegi . . . Mihhail Ivanõtšiks kutsuti teda, sest seal kutsutakse mehi ka isanime järgi. Ta langes mu kõrval ühe tatarlaste pealetungi ajal. Enne kui ta kustus, andis ta mulle selle — noa. Kolm sõna on kirjutatud selle terale — sõjariist ühendab sõpru. Need on lihtsad sõnad, ja ainult see, kes on tundnud sõpruse kaalu, mõistab, mis see tähendab. Jah, vennas — ma ei jätnud Novgorodi mitte üksi hulga oma paremaist aastaist, vaid ka suure tüki oma südamest.»

«Meil oli Alutaguses mehi,» algas Vahur, «kes pidasid aru — minna teisele poole Peipsit. Sest siin pole enam maad — meiesuguse jaoks. Pidasid nõu ja arutasid, kas on seal suurte järvede taga maad, mis oleks ilma isandate tõuta. Kuhu saaks oma juured kinnitada . . .»

Ambur raputas pead. «Ma olen käinud kaugel. Seal, kus jõgede laine ulatub silmapiirist silmapiirini. Kus mäed kerkivad pilvede alla. Ja kus inimesed on kollased, nagu sööksid nad vaha. Olen näinud palju maid. Suzdali, Kiievi, Polotski maid. Olen käinud Kuldhordi pealinnas ja polovetsi steppides... Aga maid ilma isandateta — ma pole näinud. Sealgi on oma käskijad. Mõisnikud ja bojaarid, khaanid ja vürstid. Kelle ees paljasjalgne kaugelt peab mütsi maha võtma ja vööni kummardama. Pole seal puudust — pappidestki. Habemed on neil. Ja kirjud hõlstid. Aga ahnuse poolest — ei näi suurt vahet olevat. Jah. Ja nood tatari khaanid ei jää meie Herikest Sakalas — kah palju maha. Kui lihtne mees julgeb pead tõsta. Siis aetakse lapsed teibasse, vägistatakse naisi ja taredele pistetakse tuli otsa. Nagu ordumailgi. Jah, isandate poolest pole suurt vahet. Nende eest — meid järved ei päästa. Olgu need nii suured kui tahes. Täist võid ujudes lahti saada, aga saksast — ei saa.»

Vahur noogutas. «Mõtlesin seda minagi. On õigem, kui jääme oma radadele.»

Väravast tuiskas sisse ratsamees. Hüppas hobuselt, rebis sadulast tapetud metskitse õlale ning viipas Amburi ja Vahuri poole käega.

Ambur naeris. «Tubli, Illo! Ugandi meestel on tublid ammud. Kuhu teised jäid?»

«Tulevad peagi!» üürgas jahimees otsekui tõrrepõhjast, ise turske ja jäme nagu känd. «Sattusid põdra jälile. Mulle jätkus — sellestki. Ega või ometi teie näljaseid metsi ühe päevaga tühjaks teha!»

Viiv hiljem astus ta nende järel kambrisse ja laskus lõõtsutades pingile. Vahur vahtis tükk aega ta raskeid, lihasemügarikkudega kaetud käsivarsi, härjaturja ja käharat habet, mis meenutas samblapuhmast. Too tema vastas näis sarnanevat elava metsajumalaga, kes on äsja tulnud padrikute rõskest vaikusest. Kamber valgus tast pikkamööda täis vaigu ja niiskete nahkade vänget lehka.

«Noh, peremees,» lausus ta pärast tutvustamist, «sul on teisigi külalisi! See on tore, muidu oleks mul täna tulnud see metsatõbras üksi kinni pista, sest sinust ju suurt sööjat pole.»

Ambur muigas. «Kahtlane, Illo, et sul midagi üle jääb. Te seal Ugandis — olete harjunud tubli söömaga!»
Teine rõkatas naeru. «Ikka harjund, ikka harjund! Meil on seal kõik kõvad söömamehed. Piiskopiisandaga eesotsas. Too pistab lõunaooteks terve tarva kinni!»
«Rikkad metsad peavad teil olema!» lausus sekka Manivald, kes oli äsja õhtulauda asunud.
«Kus siis muidu! Meil see piiskopi diötsees ju loomarikas. Pappisid on seal rohkem kui kärnaseid lambaid, nunnasid enam kui vareseid puu otsas. Tore maa! Ei raatsinud sealt nädalakski ära tulla. Nutumaigu võttis suhu.»
«No näed sa, Ambur!» sõnas Manivald. «Ja sina räägid, et seal piiskopimail on samasugune põrgu kui mujal. Kuuled nüüd ise — paradiis!»
«Paradiis! Paradiis ikka!» hõiskas jahimees. «Päris maapealne paradiis. Kellad pauguvad palvepäevast paastumaarjani. Halleluuja-leent jagatakse kõigist kirikuist ilma maksuta nii palju, et süda kipub sest rikkusest iiveldama... Ei meil ole karta, et hing hukka läheb. Selle eest hoolitseb piiskopist ülemhärg ise oma valgemantlimeeste leeriga. Meil pole muud muret, kui künda, külvata ja nokitseda teiste sääraste kergete tööde kallal. Kõik raskemad toimetused — on vaeste dominiiklastest Issanda koerte teha. Olgu see magamine, Issanda hõikamine või liha suretamine. See tähendab — liha matmine oma keresse. Jah, nende elu pole kerge. Paljud neist peavad oma risti kandma. See tähendab — kõhtu, millesse keskmine nuumvasikas kaob nagu muna pesasse. Õieti peaks ju maarahvas selle eest neile tänulik olema. Et nad tolle risti kandmise maarahva eest enda peale on võtnud. Aga näe — paljud jumalavallatud ei ole seda. Leidub palju neid, kes pagevad Pihkva ja Novgorodi maile, et palehigis oma kannikat näsida. Leidub neidki, kes on tõrksad ega austa maaisandat selle eest, et too on armulikult vaevaks võtnud nende maise vara tülikat koormat kergendada mõnesuguse andami ja kümnisepiskuga Issanda auks, keda juba tuhat aastat söödetakse, mispärast hea kommegi nõuab, et sellest nurinat ei tehtaks. Jah, rahvas on tänamatu ja rumal, ning kui auväärt piiskop ta eest seal taevas ei kostaks, kes teab, mis tast tüh-

jast üldse järele oleks jäänud. Sest Jehoova, too ei mõista nalja. Tollele on üks rahvas maa pealt ära pühkida — tühi asi. Kürieleison!»

Kummutanud kõrisse lauale toodud mõdukapa, jätkas ta oma sõnaohtrat juttu, millel ei paistnud lõppu olevatki.

«Jah, vennad! Piiskopi armust me elame. Piiskop on kõrge, aga mitte uhke. Ta on maarahva parem sõber. Kui te ei usu, küsige ta käest! Ta on maarahvale sama hea sõber kui vasallid ja von Üxküll. Me oleme kõik suured sõbrad. Vasallid hoolitsevad selle eest, et maarahvas ei unustaks igapäevast tööd, mis on ihule ja vaimule kasuks, ja Üxküll — too hoolitseb selle eest, et rahval rumalaid mõtteid pähe ei tuleks. Nende eest, kelle vaim on nõrgaks jäänud ja kes on kõhklema löönud armastuses Issanda vastu, hoolitseb piiskop eraldi — pisikese pandi võtmisega. Armastusepandi võtmisega — laste näol, kes antakse Jumalale meelepäraseks kasvatamiseks Riia ja Marienburgi kloostrikoolidesse. Et neist kasvaksid kiriku truud sulased, kes teevad heaks vanemate patud. Ja kui need vanemate patud liiga kõrgele tõusevad, siis võtab Issand need võsukesed ära kutsuda — pandiks Jumala enese aujärje ette. Nii hoolitseb piiskopiisand sõprusesidemete kinnitamise eest armsa maarahvaga. Ei ole veel kuulda olnud, et ta oleks maarahva-tõust mehe vastu mõõgatera tõstnud. Neid, kes on olnud pimedad ta headuse nägemiseks, on ta tõstnud ainult veidi kõrgemale — taeva poole, võllapuude otsa. Et nad selgemini näeksid — paradiisi väravaid. Teed sinna, kuhu meil kõigil varsti tuleb minna. Kui Issand tahab... Aga Issanda teed — on imelikud, nagu piiskop ise ütleb, ja nii võib juhtuda, et paljud kutsutuist jäävad ukse taha ja eesõigus antakse seekord neile, kes selle on ära teeninud. Pühad vennad ise!»

Mehed muhelesid, nugadega tükeldades lauale kantud küpsetatud liha...

Sellest söömaajast oleks võinud tõsise aja kiuste saada üsna rõõmus koosviibimine meeste vahel, kes ammu polnud jaganud üksteise mõtteid ja seltsi, kui kambriukse taga poleks hakanud kostma rahutud sammud.

Uks lendas pärani.

Irbel, mõisavalitseja, seisis lävel. Tagapool talutati mingit meest, kelle pea ümber oli seotud pruuniks võidunud rätik, märgitsedes vererohket haava.

«Mis on?» tõusis Ambur lauast.

«Mees. Ütleb enda — Sakalast olevat,» lausus Irbel. «Leidsime ta teelt, hobuse seljas, pooleldi meelemõistuseta. On vist sattunud — röövlite pihku . . .»

Nad asetasid uustulnuka ettevaatlikult istuma, poetades toeks nahku külje alla.

Saanud lonksu tulikuuma mõdu, tõstis ta pea rinnalt. Silmad avanesid.

Ta ei mõistnud tükk aega, kuhu oli sattunud. Pilgud rändasid näolt näole.

«On see — Kädenpää?»

«Kädenpää!» vastas Ambur.

«Taevale tänu!» sosistas mees, jõuetult toolikorjule vajudes.

Oli tükk aega toibutamist, enne kui nad talle jutu suhu said.

«Tulen . . . Sakalast. Nurme külast . . . Ürimehe saatmisel. Kuulama, mis Harju omad . . . ette võtavad teha. Oli hea, et . . . meid . . . kolm oli. Sest muidu oleks teil seegi kord . . . sõna jäänud saamata.»

«Kolm?» imestas Ambur. «Kus siis teised on?»

«Ei tea . . . isegi. Nigulapäevast saati on Sakala teed kõik valve all . . . Sõjasulaste salgad . . . igal pool. Sattusime ühe otsa. Tõelemb raiuti maha . . .»

«Tõelemb!» hüüatas Ambur. «Odresepoeg?»

«Odresepoeg!» sosistas mees. «Tõelemb langes. Jarvali rabati ohelikkudesse. Mina — pääsesin tulema. Suskasime tapluses mõned nende omadest surnuks, aga selle tasuks sain . . . selle pähe. Aeti mind taga . . . pool päeva. Pääsesin . . . isegi ei tea kuidas. Vahepeal võttis pea kumisema. Puhkasin maas . . . pea lumes . . . ja kogusin jaksu . . . Poleks mul olnud . . . tublit looma — sinna ma oleks jäänudki . . . Hea, et niigi läks!»

Amburi pilk ei tõusnud põrandalt.

«Siis vana Tõelemb . . . läks . . .»

«Läks. Isade teed . . .» vastas sõnumitooja.

«Tundsin . . . teda juba noist päevist, kui olime Nurme külas naabrimeesteks . . .»

«Ütles jah — sind tundvat... Rääkis sust ilmast ilma. Ja ega ta... üksi rääkinud. Kädenpääle loodavad kõik, kel veel lootust... on järele jäänud.»

«Mida teeb Vanevald?»

«Surnud...»

«Surnud! Millal?»

«Andresepäeva paiku. Jättis elu — võllamäel. Said ta kätte!»

«Ja Meeme?»

«Mädaneb Herike tabade taga. Või kes teab, ehk on temagi — mulla varjus... Ära päri, Ambur. Ära päri! Mul pole sulle tuua elavate tervitusi. Mul on tuua ainult... surnute mälestust...» Mehe hääl muutus rabedaks.

Vaikuses polnud kuulda muud kui põlevate tõrvikute sahinat. Nende suits voolas laesügavusse nagu ohvrituli.

Ambur ei öelnud midagi. Toetanud otsaesise peopesale, sulges ta silmad ja mõtles kaua. Lõpuks sõnas vaikselt:

«Räägi. Mis on Sakalas lahti?»

«Sakalat — ei ole enam. See on neetud maa, kust pageb igaüks, kel on jaksu. Nigulapäevast saati voorib Riia poolt ratsamehi. Külavahed on täis nende jalaasteid, tared vabisevad nende hirnumisest, aidad on jäänud tummaks nende õgimiselustist. Linnused kihavad nagu sipelgapesad. Ja maa — seda niidab Herike mõõk nagu vikat rohtu. Vardjad ja kupjad sõeluvad ööd ja päevad tarede vahet. Külad pigistatakse tühjaks meestest ja moonast. Kahtlased — puuakse. Teised — lähevad odade alla. Ordu lipkondade täienduseks. Aidad on tühjad, nälg istub õuedel, naised nutavad, lapsed itkevad. Aitab! Teil on veel jäänud teid soodesse ja metsapõue. Meil neid pole! Meile on jäetud ainult üks tee, ja see viib — mätta alla.»

Mees ajas enda püsti ja tuigerdas Amburi ette.

«Lase meid surragi ausat surma, tapri all... Käsk on sinu käes! Kaua me peame ootama!?»

Ambur vahtis teda süngel ilmel. «Käsud... saavad antud, kui nende aeg tuleb. Ja sina rahune. Räägi, mida on kuuldud isandate käest vägede liikumise kohta. Miks nad ronivad Sakalasse?»

Küsitu laskus raskelt istmele. «Ei tea — isegi. Jutte — on mitmesuguseid. Maameistril näib olevat kange isu varsti astuma hakata. Ühed viitavad Pihkva, teised — Rävala kanti.»

Ambur vaatas kaaslastele otsa. «Seda — usun minagi. Nad ei taha seal astuda üksnes Pihkvasse või Rävalasse, vaid — mõlemasse!»

Ta pillutas pingi jalust ja astus mõtlikult mööda kambrit. Jäi siis seisma kaaslaste ette.

«Siin pole kahelda. Dreileben igatseb kuningamaid oma kanna alla. Ja meil, mehed, tuleb valmis olla selle vastu, et ta tükib siia veel enne kevadist sõjakäiku Pihkvasse. Te teate, mida see tähendab? See tähendab lõppu kõigile meie otsustele. Me pidime ju tõusma, kui ta astub Pihkva teele. Aga kui ta koputab enne meie uksele? Jõuame me üksi teda tõrjuda? Ja kui laseme käest Harju, on asjal kiire lõpp. Sest siis ei tõuse ka ei Viru, ei Ugandi ega Sakala!»

«See on selge!» vastas mõtlikult Illo.

«Noh — päris selget on siin vähe!» lausus Ambur. «Me ei tea Dreilebeni samme. Aga on aeg neid tundma õppida. On aeg hakata lugema päevi, vennad. Sest teod ootavad!»

«Käsi!» lausus Vahur. «Pikka juttu pole vaja, mõistame isegi!»

«Kui mõistate — siis seda parem!» sõnas Ambur. «Sina Manivald, ma mõtlen — lähed selle mehega Sakalasse. Ja selgitad välja, mis on ordumeistril kavas. Kui tal on nõu kõige esmalt siia tulla, siis tõttad otse Pihkvamaile ja viid possaadnikule teate, et nad Otepääle kallale tungiksid niipea, kui maameister siia liikuma hakkab. Me ei tohi ristimehi päevakski pihkude vahelt välja lasta . . . Las Ürimees saadab mulle sinu käikudest uusi sõnumeid!»

«Sina, Illo, pane oma mehed rakkesse. Sest kui asi läheb nii, nagu alguses arvasime, hakkab sinu töö kõige varem pihta. Ugandi teed ja jõed jäävad sinu käe hoolde. Sillad ja parved. Et vaenlastel oleks kohti komistamiseks ja kukkumiseks . . .»

«Selge!» noogutas Illo. «Jääb, nagu sai räägitud!»

Vahuri otsa jäi Ambur vaikides vaatama.

«Sinuga, kaim, on mul pikem jutt. Aga ma pean veel mõtlema. On pakilisi asju. Keegi peab sõna viima Viimatsi kalameestele — sõiduks Turgu. Ja veel muudki. Noh, pead andma mulle aega, me näeme hommikul. Ehk öö toob uusi mõtteid!»

Nad kergitasid vaikides kapad.

«Me oleme nüüd hakanud astuma ühist teed, mehed,» lausus Manivald pidulikult. «Kuigi meie sammud lahku lähevad. Ja kes teab, mis ajad vahepeal toovad, kas näemegi üksteist enam. Hoidkem kokku. Lõpuni. Nii elus kui surmas!»

«Elus kui surmas!» kinnitas Vahur.

«Elus kui surmas!» kordas Illo.

«Elus kui surmas!» lõpetas Ambur.

Käed sirutusid kokku.

Ambur kustutas pilakus tule. Ta oli mõelnud lõpetada tänase päeva, mis polnud just kasin mõtteist ega juttudest. Kuid ta ei teadnud, et kättejõudnud ööle oli antud veelgi kõnelusi. Sest kui ta pöördus minekule oma kambrisse, astus ta juurde majavaim, noor tüdruk, ja sosistas:

«Pealik, isa Mehis tahab sinuga rääkida!»

Ambur peatus. Mida oli tollel kustuval raugal talle öelda? Kesk ööd?

Ta avas tagakambri ukse.

See oli hämar, õdus ruum, mille rasketest palkidest seinad kirendasid sarvedest, pealuudest, tapritest ja muudest jahimälestustest. Polnud kahtlust, et kambri peremees oli olnud metsajumalate kirglik kummardaja. Koldes kumavad söed heitsid vaibaga kaetud põrandale punetavat kuma. Tagaseinast kerkis tõrvikute tuhmi valgusesse lai, nahkadega kaetud lavats, mille kohale riputatud odad ja kilbid ning määratu karupea-topis näisid täiesti varjutavat tolle, kellele see kõik kuulus.

Sisselangenud silmakoobastega, vahakarva rauk seal asemel tundus olevat surnud. Ent mingi hääl näis siiski tema eest rääkivat, kuigi seda pidi püüdma, sest sõnad kustusid samaaegselt kui nad liikuma pääsesid.

«Sina oled — Amburist poeg . . . Istu!»

Ambur tõmbas põletatud kirjadega kadakapuust järi lähemale ja jäi ootama.

Rääkija silmad ei liikunud, nagu oleks pilk igaveseks lakke naelutatud. Ta oli peaaegu pime ja tajus vähe, mis toimus ta ümber.

«Ambur . . . mul on sinuga juttu . . .»

«Räägi, mõisavanem!»

Rauk ohkas. «Ma jään iga päevaga nõrgemaks. Ja ma mõistan vähe sellest, mis sünnib siin mu ümber, seinte taga ja õues. Aga sina oled minu silm. Ja mu süda on sinu käes. Sa tead. See on juba tollest päevast saati, kui sa kümme talve tagasi minu, haige vanamehe, nende vasallisoost raipesööjate küünte vahelt vabastasid ja nad minema kihutasid . . . Ma olen sind usaldanud nagu iseennast. Ja sa pole mulle . . . kunagi valet rääkinud. Ma tunnen seda. Ega ole ma sinult . . . küsinudki. Ma tean — see, mida sa teed, on hästi tehtud . . . Ja sinu mehed — on õiged mehed . . . Sa räägid mulle . . . tänagi tõtt . . . Sul . . . on külalisi?»

«On, Mehis.»

«Kust nad on?»

Ambur kõhkles viivu. «Igalt poolt, mõisavanem . . .»

«Ma tean . . . et igalt poolt . . . Aga mis nõuga nad siin on?»

Ambur vaikis. Mida pidi ta tollele kustuvale raugale ütlema?

«Sul oli . . . nõupidamine?» kordas pärija uuesti.

«Oli!» vastas Ambur ja tundis, et ta sellele siin valetada ei saa, kuigi see võis maksma minna selle nõrgalt tuksuva südame rahu.

Rauk rippus sõnade küljes, nagu oleks neisse peidetud ta hingeõnnistus.

«Ütle mulle . . . tõtt. Kas see, mida te arutasite — puutub . . . mõõka?»

Vaikus.

«Jah!» kostis Ambur.

Rauk vaikis rahulolematult teise nappide vastuste üle.

«See . . . on raske asi . . . Seda — võivad otsustada ainult . . . valitud mehed . . .»

«Nad on valitud mehed!» sõnas Ambur.

«Valitud? Ons — nad rahva vanemad? Või . . . vanemate volimehed? Minu teada . . . on vanemate sugu-

võsad ... närbunud. Mina ... olen viimastest ... Mis mehed need siis ... siin on?»

«Nad pole vanemad ...» vastas Ambur. «Aga nende voli pole sellepärast väiksem!»

«Voli? Kes neid — volitas?»

«Rahvas!»

Vastus ei meeldinud raugale.

«Rahvas? Rahvast pole. Too hakkas surema ... peale Lembitu päevi ... Külad on, inimesed on. Aga rahvast — seda, kellest sa räägid — ei ole. Rahvas ... on surnud ...»

«Rahvas ei sure!» vastas Ambur.

«Ongi surnud!» surus rauk kahvatute huulte vahelt. «Pea on mullas, süda kääpa all ... mis on järele jäänud? Armetud tööloomad ja ... peotäis äraandjatest ... sõnnikut. Kes aitavad isandatel külade randmetel ahelaid kohendada!»

«Sa liialdad, Mehis ...» lausus Ambur, tüdimus hääles.

«Rahvas — ilma vanemateta ... on surnud rahvas, nagu ihu hingeta!» kinnitas rauk.

Ambur kehitas õlgu. Too seal oli ikka veel kinni oma mineviku kütkeis, kui ta sõna oli maksnud kümnetes külades.

«Vanemad ilma rahvata — on surnud. Aga rahvas ilma vanemateta — ma ei usu!» lausus ta lõpuks.

Rauk asemel kippus hingeldama. «Sa — mõtle järele, Amburist poeg! Enne kui hakkad rüvetama oma rahva mineviku päevi, mis olid — vanemate otsustada. Enne kui hakkad solvama ... Lembitu nime!»

Ambur raputas nukralt pead. «Kulla Mehis — ma ei mõtlegi seda. Lembitu — oli suur mees!»

«No näed ...» rahunes rauk.

«Jah!» jätkas Ambur. «Ta oli suur mees. Suur vanem. Aga Pala päevad vajasid — veel suuremat ...»

«Mis sa ... sellega tahad öelda?»

«Sama — mis mõtlesin. Pala päevad vajasid meest, kes oleks mõõga pidemesse koondanud kogu rahva rammu. Küll siis oleks rebenenud ka rüütlite raudhamed ...»

«Soo!» imestas rauk. «Kelle ramm ta mõõga taga siis seisis, kui mitte — rahva oma?»

Ambur kehitas õlgu. «Vanemate ramm . . . vabatmeeste ramm . . . mitme maakonna ramm . . . Aga kogu rahva ramm . . . see polnud . . .»
Rauk vaikis hetke. «Sa . . . mõtlesid orjasid? Oli neidki malevas. Said vabaduse, kui hästi sõdisid!»
Ambur noogutas peaga. «Said kingituseks — sulasepõlve. Ei, Mehis! . . . Orjaperedega segatud rahvas — on poolik rahvas.»
«Nii . . .» mõtles rauk. «Ja teil on nüüd orjad . . . ühises nõus?»
«Oleme kõik — orjad . . .» vastas Ambur lihtsalt. «Ja nõu on meil üks — nagu aheladki.»
«Tahate . . . mõõka tõsta? . . .»
«Teist valikut meil pole!»
Rauk vaikis, mõtete kütkes.
«Nõudke õigust — kuningas Valdemarilt!» lausus ta lõpuks. «Mina sain õiguse kuningalt!»
Ambur lasi pilgu libiseda üle rippuva kilbi, millel tuhmilt mustasid vanema märgid.
«Sa said — isanda õiguse. Aga meie vajame — rahva oma. Toda — isandate poolt ei jagata. Too tuleb võtta — mõõga otsas.»
«Mõõga otsas . . .» osatas rauk. «Mõõgad on . . . linnuste käes. Linnuste käes, poeg! Neid sa palja rusikaga — värisema ei pane!»
Amburis hakkas midagi pikapeale palavaks minema.
«Linnused, Mehis, värisevad meie ees juba praegu. Too värin pole isandate südametest kunagi kustunud. Värin rahva viha ees. Hirm rahva kättemaksu ees. Hirmu pärast need . . . linnused ehitatigi. Ja hirmu sees nad elavad. Kuigi materdavad madalaid taresid juba sada aastat. Materdavad, aga ise värisevad — tolle päeva ees, kus need tared üheskoos tõusevad ja nad tümaks teevad!»
Rauk ohkas väsinult. «Asjata loodad, Amburist poeg . . . Sinu silmad seda ei näe . . . Mõõk on too, mis määrab päevade saatuse. Linnuste iga on pikem kui tarede oma, sest kivi kestab kauem kui puu . . .»
«Kas mu silmad seda näevad,» vastas Ambur, «seda ma ei tea. Aga et too päev tuleb, seda ma tean. Tuleb aeg, Mehis, kus linnustest on jäänud järele ainult varemed. Aga tared elavad edasi. Tared — ei sure iialgi. Sest

nemad loovad elu. Nende tööst tõusevad põllud, nende üsas kasvavad lapsed ja saavad teoks mõtted, mis muudavad maailma näo. Sellepärast, Mehis, me võidamegi. Ja kui mitte meie, siis need, kes meie vaimu edasi kannavad, meie lapsed ja lapselapsed. Rahvas — ei sure! Ei iial!»

Too oli imelik jutt, mis pidi sellele surijale hämaral asemel selgeks tegema, et surma ei ole. Vähemalt mitte kõige jaoks. Ja too ei paistnud seda praegugi uskuvat. Ent midagi näis ta häälde siiski tekkinud olevat, mis väljendas ta ebakindlust kõige selle kohta, mis ta hinge oli settinud.

«Sul . . . on suur usk! Imestusväärne usk!» sosistas rauk.

Ambur noogutas. «Mulle pole muud järele jäänud. See on kõik, millele ma elan!»

«Jah . . .» ümises rauk. «Sinu peale . . . võib kade olla. Sinusugustel . . . on elu lihtne . . . ja kerge . . .»

Ambur naeratas.

«Sa ei oleks kade, kui saaksid minu südame endale rindu. On päevi, mis seda pigistavad — tuliste pihtidega. Aga ärgu olgu sul sellest muret . . . Puhka, see on sinu õigus.»

«Ärgu olgu mul muret . . .» venitas rauk. «Oled sa, Ambur, ka sellele mõelnud, et kui vaenlase mõõk peaks kord ulatuma Kädenpää alla, tuleb mul kõige selle eest enne vastust anda kui teil?»

Ambur vaikis mõtlikult.

«Sinu vanaisa, Mehis, jättis Pala väljadel elu. Kas sina kardad seda jätta? Sina, vanemate sugukonna viimane mõõgakandja?»

Rauk hingas sügavalt.

«Sul on õigus, Ambur! Ei karda! Ma olen liiaks vana, et sind õieti mõista. Aga kes teab — võib-olla too tee, mille olete valinud, ongi õige. Ta peab olema õige, kui sa seda nii kindlasti leiad. Sest sind ma tunnen. Su süda on õigel kohal!»

Ambur tõusis.

Rauk noogutas hüvastijätuks.

«Ole tänatud — usaldusc eest. Mulgi on kergem. Ehk näen veel päeva, kus saan sinult . . . häid sõnumeid . . .»

Ambur kattis ta nahkadega, vaatles viivu teise rahunevaid hingetõmbeid ja astus siis kambrist välja.

Too öine tund seal teisel pool ust, mis lõhnas kauge mineviku järgi, oli ta kuidagi nukraks teinud. Midagi mõtlemata võttis ta seinalt tõrviku ja süütas tule kõigis neljas pilakus, nagu oleks valgusest puudu...

Punetavas aovalguses jättis Vahur Kädenpää õue jumalaga. Ambur saatis teda väravasse.

«Raske kandami annan sulle reisile kaasa!» sõnas Ambur.

«Pole viga, turjale liiga ei tee!» vastas Vahur, kergitades kotti seljas.

«Noh, ma ei mõtle seda...» naeratas teine.

«Mida siis?» ei saanud Vahur küsimata jätta.

Ambur aeglustas sammu. «Mõtlesin... kogu öö. Veel praegugi arutasin, kas pean su kaela laduma... nii hädaohtlikud astumised...»

«Astumised...?» kordas Vahur. «Minu astumised on nüüd sinu määrata. Ja hädaohtude poolest — ärgu sul mõtlemist olgu. Sest teisi radasid kui ohtlikke pole ma oma taldade all tundnudki...»

Ambur noogutas. «Teadsin isegi, et sa ära ütlema ei hakka. Ma ei tunne sind, Vahur, aga ma tean, et sind oleks Kädenpääle juba ammu tarvis olnud. Mehi — ei kasva maas ega puus...»

Vahur vaatas talle teravalt silma.

«See on hea, Ambur! Meie teod vajavad usaldamist. Mis jääb mu ülesandeks?»

Ambur sügas mõtlikult habemepuhmast.

«Sa ütlesid... et sul on vend — Rävalas?»

«Rävalas!»

«Oled sa — teda näinud?»

«Näinud pole. Aga kuulnud küll. Elab seal kusagil — kalasuitsetajate kandis...»

«Sul, Vahur, oleks aeg tema järele — igatsust tundma hakata.»

Teine jälgis püsivalt ta pilku.

«No-jah! Linnusevahtidele pole tuttavad üksi minu meeste rusikad, vaid ka näod. Aga sind nad ei tunne. Ja sul on koht, kuhu minna. Ja põhjuski. Pole miskit imet

selles, et mingi adramees toob oma sellist vellele moonalisa ... Ega tule kellelegi meelde — sind muus kahtlustada. Eriti veel selles, et su neelud käivad Rävala võtmete järele.»

«Rävala võtmete järele ...» imestas Vahur.

«Jah — Rävala võtmed!» sõnas Ambur tõsiselt. «Ehtsad või järeletehtud — ükstaskõik. Peaasi, kui nad värava tabad avavad! Ja paarkümmend tugevat kätt sinna juurde, mis sissepääsud lahti lükkavad, kui aeg on tulnud. Need leiad sa kah, kui ringi vaatad, sest meie omasid — on Rävalaski!»

Vahur vaatas talle mõtlikult otsa.

«No-jah!» lisas Ambur. «Rävalast me mööda ei pääse. Sest võim istub seal, aga mitte mõisates. Ja Rävalat võtta lahtiste väravatega on kergem kui piiramisega. Sest piiramiseks meil vaevalt aega jätkub ... Kui asi on õieti tehtud ... tuiskame lennates sisse, enne kui raemehed öö varjul midagi märgata oskavadki ...»

«Pole paha nõu ...» arvas Vahur.

«Noh, see pole kõik ... Asju ei otsustata üksi linnaväravates, vaid ka isandate lossides. Sealgi käivad oma vägikaikavedamised ja jala tahapanemised. Isandad on harva ühe mütsi all, seda ei tohi meiegi kasutamata jätta ... Kogu öö mõtlesin, kas leidub nende hulgas kedagi, kes on huvitatud sellest, et ordulipp Rävala linnuse torni ei pääse?»

«Eks sellest ole kõik huvitatud — peale maameistri enda. Kes see tahab näha, kui teine jaole pääseb ...» arvas Vahur.

«Huvitatud — jah. Aga mu käsi ei ulatu merede taha, Valdemarini või Rootsi kuningani. Jääb üle ainult ...»

«Taani kapten Rävalas!» lõpetas Vahur.

Ambur raputas pead. «Too ise on — ordu käsilane. Ammu ära ostetud ... Aga — Rävala piiskop. Sellega tasub asja ajada. Selle vanamehe pikk keel ulatub kaugemale kui meie käed. Selle keele peale tuleb ainult puistata sõnumeid, mis panevad pappide kannad ja hõbemargad veidi kiiremini liikuma. Sest kogu selle ristitud tõu kõrgem ülemus Roomas — on kah papp. Ehk oskavad nad ahnet orduhunti selgi kevadel siduda ... Meile — tähendab see palju ...»

Vahur noogutas.

«Kuidas seda teha ...» jätkas Ambur, «seda mõtle ise. Olid ju seal Alutaguses piiskopi külaline ... jahilossis, ju võid siis ta külaliseks olla ka — Rävalas. Pajata talle midagi silmapetteks. Aga ära unusta ka ütlemast, et Järva foogt palkab sisse kuningamaade mõisate põletamiseks ja rahutuste tekitamiseks. Et oleks omal asja vahele segama tulla. Ja et selleks on Sakalaski varutud parajad jõud ... Noh, eks sa tead ise, kuidas parem on. Aga see kiri siin, vennas, tuleb toimetada Viimatsisse. Veel enne, kui Rävala väravatest sisse astud. Tee on sul võõras, aga küllap saad hakkama. Küsi Odet, pea meeles — Odet ...»

«Kiisa Odet?»

Ambur tõstis imestunult kulmud. «Kust sina teda tunned?»

Vahur naeratas. «Kanakarjast ikka. Naabripere lapsed olime kunagi. Kuni teed lahku läksid ...»

«Seda parem,» noogutas Ambur. «Maailm polegi, näe, nii suur. Eks hakkate jälle üht teed astuma ... Las ta viib selle teate,» ta ulatas Vahurile tüki kokkukeeratud pärgamenti, «Turgu. Esimesel võimalusel, kui meri lubab. Raabele. Kaupmees Jakobus Raabele. Tunnen toda meest juba Novgorodi päevilt. Ta teab, mida ma tahan. Las kuulab maad ja annab vastuse. Ja hoia seda nagu oma silmatera. Et ta ei satuks võõrastesse kätesse ...»

«Ärgu sul sellepoolest muret olgu!»

«Noh nii. Ootan sind tagasi. Seniks — õnn kaasa!»

Käed kerkisid hüvastijätuks.

Vahur astus, astus ja mõtles. Käsu peale, mida ta kaasas kandis. Selle täitmiseks oli kõike vaja: tarkust, julgust ja jõudu. Oskust ja kavalust. Tuli ennast pingutada, sest nüüd oli temagi üks neist, kelle sammud ei kuulunud ainult talle enesele, vaid tuhandeile, kes olid oma lootused pannud tema peale.

RÄVALAS

Aovalgus tõi merelt kaasa hommikuse tuulepuhangu. Ja küünlakuu varajasest sulast tilkuv udune taevavõlv, mis kogu öö oli piserdanud niiskust, hakkas pikkamööda

selgima. Hämarusest eraldus Kalevi kalmu kaljune turi, lõi kaeblema kell Toomkiriku sünges kivises tornis ja sellele vastas vahisõduri sarv linnusemüürilt. Uus päev Rävalas oli alanud.

All, kaljumäe jalal ringutas linn, armetu ja närune nagu kerjus, võrreldes vägeva linnusekindlusega, mille tornid ja balustraadid siit alt paistsid taevasse ulatuvaina. Palkmajalobudikkude häbenev kari püüdis end paksukõhuliste, kiviste kirikuemandate jalus asjata korraldada. Kivised tornid haukusid üksteisele edasi hommikutervitusi, paisates avatud luukidest välja vareste karju, kes kraaksudes laskusid tänavaile ja turgudele, kust pea võis oodata söögipoolist, sest linna kõht hakkas seedima.

Ragisedes avanesid majade aknaluugid ja väravate raskelt rautatud hõlmad. Tänavaile pudenes teenijasrahvas, kössitades ja küüru tõmbudes hommikuniiskusest ja une magusast rammestusest, kobistades puutaldu lumelobjakastel radadel, millel värske sula oli värvirikkalt kirendama pannud möödunud-sügisese hobusesõnniku ja solgijäätmed. Aknaavadest paiskus hommikusse jahedusse pürjelite higilõhnalist soojust, üleskloplitud sulgpatjade tolmu ja pesuvett, mis jäi trepiesistele keskhommikuni nõretama, kuni see sadadest jalajälgedest tänavakõntsa tambiti.

Turuväljaku ääres hakkasid elama kaubapoed. Saabusid poolunised sellid, õhtusest joomingust valutavate peadega, ja asusid raskeid tabasid ning rautatud riive lahti kangutama. Alguses tegid oma silmad lahti alumise korra trellitatud aknad, mille avatud luukide vahelt hämarast sügavusest immitses välja kanepi, vaha, heeringate, muskaadi ja ingveri lõhnade imalat segu. Siis lõi haigutama ka pööningukorra ungas nagu avatud kurk, oodates sadamast uut kaubasaadetist, et seda tali otsas oma päratusse pugusse neelata.

Otse mäeveeru all, vastu Püha Nikolause kiriku kõrget portaali, tukkusid jõukama rahva elumajad. Nad näisid teiste peale alla vahtivat üleoleva põlgusega, mis kiriku omast suurt maha ei jäänudki. Ja miks ei pidanud nad seda ka tegema, need paekivist frontaalidega ja väravailustustega peenikesed pesad, mille üsas tukkusid

raehärrad, gildikaupmehed, väljast sissesõitnud vasalliisandad ja maaklerid. Neil oli aega veel magada, teist külge keerata ja haigutada, sest nende päev algas alles keskhommikul. Peale seda kui ümmardajad ja teenijad olid oma sibamised sibanud, altlinna pagaripoisid ja lihunikusellid suupoolise kohale vedanud, korstnad oma suitsetamised suitsetanud ja köökide tagauksed praelõhnad õhku keerutanud.

Kiiret polnud ka tsistertslaste Püha Miikaeli kloostril, mis alles tukkus. Ainult kabelitorn vahtis üle linnamüüri mereäärseile heinamaadele. Kloostrisulane piilus torniluugist alla, sügas lihavat kõhtu ja kirus endamisi raeisandaid, kes olid ta ilusa vaate heinamaadele ja mereäärsele kalameestealevile äsjaehitatud paekivist valliga sulgenud. Ta oli aastate jooksul hommikuvidevikus huviga jälginud maarahva ja kalameeste kogunemist tara taha ja nende kärsitut sekeldamist sissepääsu ootel. Oli uurinud koormate kalarikkust, kaenud noorte näitsikute kumeraid rindu ja arutanud, et noist piigadest võiks osa poetada ka kloostriseinte vahele. Siis poleks nende järele linnas hulkumist.

Nüüd nägi ta kõike seda ainult pooleldi, kuigi püüdis kaela venitada. Aga lihav turi vilistas silmade püüdlusele ja kärsitusest tüdinenud käsi haaras kellatila järele. Kabelitorn hakkas vaikselt ja igavalt laulma sissejuhatust hommikumissale, pannes kloostriõuel liikuma esimesed musta rüütatud kujud.

Samal hetkel kriiksatas kellahelina sisse linnavärava riivide kõrge tiiskant ja raesõdur lükkas sissepääsu pärani. Ta toetus raskele piigile ja vahtis mööduvat rahva ja loomade voori tülpinud näoga, niisama hingetult ja osavõtmatult nagu pühaku pilt ta pea kohal, väravavõlvi sügavuses. Alles siis, kui mööduv lehm jäi raesõduri nina alla oma asju õiendama, virutas mees sellele piigipäraga ja haigutas südantlõhestavalt. Kohale tõttas linna maksunõudja, kes tänagi oli maha maganud väravapenni saamise aja, olles raske pohmeluse küüsis.

Sadama teelt kihutas ratsudel linna salk relvastatud sõjasulaseid, suunates kappavad hobused otse üle turuväljaku Püha Olause kiriku taha, sinna, kus hommikutuules vabiseva valge-mustakirju orduvimpli all laius

suur ja sünge palkmajade kobar. Möödaminejad jälgisid kappavaid ratsamehi küsivate pilkudega. Aina tihedamaks oli muutunud nende võõrapäraste sõdalaste liikumine ja ristikandjate pesa näis ikka enam kihama löövat. Noh — head see ei võinud tähendada. Aga enamik tõttajaist ei paistnud oma mõtteid lõpule viivat, vaid ruttas turuväljakule, sinna, kust linna näljas ja ablas kõht oli varumas endale hommikust suutäit.

Kitsuke turuplats oli äärest ääreni kubisemas sõeluvast rahvast, kes voogas hobuste ja koormate vahel nagu elav jõgi. Kõrgel kivilavatsil, kus igavas üksinduses tukkus häbipost, istusid jalgu kõigutades lossisulastest päevavargad, kes olid linnusevärava avamisel lipsanud allalinna ja jälgisid nüüd ajaviiteks teenijaspiigade ahtakesi pihtasid. Teine salk neist oli kogunenud vaekoja seina äärde, kus mingisugune mustasilmaline kurat, kes öeldi olevat türklane, võõras keeles vahetpidamata kraaksus, pakkudes müüa imerohtusid, mis pidid aitama torkehaavade, kurja silma, langetõve ja naistele ka rasedaksjäämise vastu. Lossisulased tundsid igavust. Nad olid oodanud, et küünlalaat toob nende üksluisesse ellu vaheldust, aga tänavu näis asi üsna kahvatu olevat. Polnud silmamoondajaid, mõõganeelajaid, polnud kaugeid Novgorodi ja Bütsantsi kaupmehi, polnud isegi huvitavaid kerjuseid, nagu neid veel toomapäeval võis näha. Kerjused, kellel pidalitõbi oli söönud näo kõrvast kõrvani ja kes häälitsesid nagu kanad. Jah, ajad näisid üldse olevat viletsaks jäänud . . .

Seda kinnitasid ka pereemandad ja sakste teenijaspiigad. Näljane lest maksis täna niisama palju kui mullu terve sületäis, vaka liivasegase odrajahuprügi eest nõudsid arust läinud talumehed viisteist killingit, ja see, kes oli tulnud turule lootusega panna isanda laua tarbeks kinni voonake või vähemalt soolatud põdralihakintski, võis asjata ringi rännata, kuni ta väsis. Mehed maalt ja randadest rääkisid rahututest aegadest, kõrgetest maksudest, tühjadest salvedest. Kirusid maaisandaid, viletsaid teid ja räbalaid ilmu. Ega olnud suurt saaki ka neil, kes olid tulnud laadale Novgorodi nahku või siidi ostma. Liikunud siin küll ringi üks habemik Hommikumaade radadelt ja seegi seletanud, et kauplemisest ei saa enam

asja. Linnaraad olla võõrastel kaupmeestel üksikmüügi ära keelanud. Kui tahad, müü kogu kaup Rosenile seal turu veeres või mine oma teed. Ei tahtvat Novgorodi mees oma veo- ja teevaeva saksa kaubaisanda kukrusse toppida. Visanud käega ja sõitnud ära. Sest ajast saadik, kui Rävala ühinemine Hansa linnadega teoks oli saanud, võisid asjata oodata head kaupa odava hinnaga. Linnaisad tantsisid Lüübeki pilli järgi. Rahvas tegi tänagi selle pilli ümber palju nalja. Teati rääkida kellegi vembumehe kritseldusest Nikolause kiriku tagaseinal: raad lüpsab Rävala lehma hansamehe taskusse, see aga peibutab kukruga rae nina all.

Jah, aeg oli läinud raskeks. Sellest pajatasid aguli käsitööliste emandad Pühavaimu kabeli sissekäigu ees, vaadates järjest pikenevat kerjusterodu. Sedasama arutasid ka kalamehed, sorides peopesas müügist saadud killingeid, millest ei jätkunud soolagi ostmiseks Roseni kaubaaidast. Jah, too Roseni sool . . . Kas see polnudki seks nõiarohuks, mis pani kalad liikuma rikaste köökidesse ja tegi merehulguste liha kättesaamatuks aguli taredele . . .

Maa oli jäänud aasta-aastalt vaesemaks ja näis nüüd olevat linnale oma peod üldse sulgenud. Orjast ja kinnistalupojast polnud ju müüjat ning mõisate vilja ostsid kaubasaksad üles juba seal, kus ta alles hakkas salvedesse kokku tulema. Vasallid olid raha järele näljased nagu hundid, olles valmis maha müüma kas või tulevaste lõikuste saake. Sealt see viljatera siis jõudiski kaubasaksa aita, kust selle kättesaamiseks jätkus ainult isandate kukru priskusest. Agulite rahvas võis laadalt tagasi vantsida niisama tühjalt kui oli tulnudki. Hea seegi, et igaühel oli pisike põllulapp ja kitsekõkats — polnud vaja hambaid päriselt varna panna . . .

Nii nad siis tilkusidki kaubalaudade vahel, silmitsesid kuldläikega, suitsulõhnalisi kuivatatud kalu, torkisid meetünne, kobasid puuanumate tihedust, näppisid lõuendi sitkust ja kõndisid jälle edasi. Päevad ses suures külas olid niigi igavad; otsiti vaheldust uutest nägudest ja värskeist uudistest, mille küünlalaat oli kuningamaadelt kokku tirinud.

Keskhommikuks muutus liikumine veelgi tihedamaks. Sadama poolt hakkas linnaväravast kaubaaitade ette saa-

buma raskeid koormatõldasid. Eilne õhtu oli toonud merelt talve-aegadel harvanähtava külalise — raske kaubalaeva Visbyst, mis oli tükk aega jäälobjakas puperdanud. Rahvasumm vahtis uudishimulikult koormaist tõusvaid vatmanirulle, nahapuntraid, heeringatünne, viinaankruid ja tundmatu sisuga kaste. Need venisid tali otsas pikaldaselt mööda kaubaaitade seinu üles ja kadusid siis kelba all kiireist kätest haaratuna pööningu-luukide varju. Kui see kõik oli lõppenud, maigutasid pealtvaatajad suud, kobasid tühje taskuid ja vajusid laiali.

Püha Nikolause kiriku treppidele olid seks ajaks oma äri lahti löönud ka kloostrivennad. Ristilöödu lipu all kuulutas pikk, kongis ninaga kapellaan kanges maakeeles kõigile pattude andeksandmist, kes Püha Maarja altarile ohverdavad Peetruse penni ja hangivad endale paavsti poolt allakirjutatud andeksandmise-kirja. Kapellaan pajatas pikka juttu, viskas sekka ladina ja alamsaksa salmikesi, et lugusid huvitavamaks teha. Ent südametunnistuse ostjaid näis vähevõitu olevat, kuigi taksid tapmise, röövimise ja põletamise eest olid mullusega võrreldes kõvasti alla läinud. Pühamees riputas peos pärgamenti, mis pidi maksma ühe hõbemarga ja tooma andeksandmise iga varguse eest, olgu see suur või väike, päevane või öösine, sõjariistus või ilma. Kaks kõrilõikajat peatusid viivuks ja üks urahtas:

«Paatriisand, kas see katab ka hobusevarguse?»

«Kõik katab, vennad Issandas, kõik! Ka hobusevarguse!» vahutas küsitu vastu.

«Aga hobune maksab ju kah ühe hõbemarga, mis sest ostmisest siis kasu on?»

Kapellaan kukkus pikkade käistega vehkima. «Aga südametunnistus, vennad Issandas!? Aga õndsakssaamine! Te tahate hingeõndsuse ühe hõbemarga eest maha visata. Enda ees taeva väravad sulgeda!»

Kõnetatud kaalusid viivu, viskasid siis käega ja kooberdasid edasi.

Perutavate ratsude kabjaplaginal laskusid linnusemäelt all-linna kuningamehed. Lehvisid tutid nahkseil kübarail, tärisesid mõõgad vastu saapasääri, uhkete vurrudega näod vahtisid ülalt alla alamrahva sagimist. Ent

suurt muljet nad alamrahvale ei paistnud jätvat. Teed anti vastu tahtmist ja kedagi kuuldi maakeeles torkavat, et mis need foogti märasõidutajad veel ringi tiirutavad — hakaku aegsasti uut leiba otsima, sest Valdemari oma lõpeb nende jaoks peagi.

Rävala süda tuksus täna üsna elavalt. Puulobudikkudega täistopitud alevik, adrukõntsaküla — nagu isandad Toompealt teda sõimata armastasid — hingas täie rinnaga. Kägisesid kaarikud poristel teedel, karjusid kerjused tänavaristidel, kõlisesid sepikojad linnaveertel. Turg sumises, neelates maamehi ja linna-antvärke, isandaid ja emandaid, ratsutavaid saksu ja komberdavaid sante, et neid siis uuesti välja puistata umbseisse, kõveraisse tänavasoolikaisse, mis kohati näisid ebatavalisest sagimisest, kisklemisest, karjumisest ja tungist lõhkevat.

Keskhommikuks hakkasid läbi Harju ja Viru värava pärale jõudma kaugemate mõisate voorid. Hobuveokid ja jalakäijad olid juba kaugeil teeristidel liitunud pikkadeks ahelikkudeks. Maa oli rahutu, metsad ja rajad kubisesid sissidest ja vasallide salajastest röövsalkadest. Seepärast oli julgem teele tulla suurtes killavoorides, kus meeste arv ja sõjariistade jõud pidid kindlustama, et kusagil võseriku veerel ei juhtuks ettenägematuid mativõtmisi.

Harju värava jalal kees kenake segadus kokkukuhjunud sõidukeist. Piiskopi viinavoor Lihulast ei tahtnud läbipääsuks Raikküla vasallide viljavankreile ruumi anda. Raesõdurid ja väravavahid püüdsid vooride sõlme, mille sidunud kokku kangete maa-aadlimeeste uhkus, asjata lahti harutada. Ei puudunud palju, kui selle sõlme lahtiraiumiseks oleks käiku lastud piigid ja mõõgad, sest see osa, mis piiskopimeestel sõjariistadest puudu jäi, oli asendatud puskariaurude vihaga. Rüselus tõusis aina ägedamaks.

Siis aga hakkasid Püha Nikolause kellad pikaldaselt matusehelisid taguma. Vase nukrutsev nutt suretas hingedes vihasädemed. Sõdurid ja linnarahvas pääsesid jälle liikuma. Oligi viimane aeg, sest Harju tänavalt hakkas vastu venima matuserong.

Polnudki see nii igapäevane matus, sest maeti — elavat. Tuhanded silmad kiindusid õhinal protsessiooni, mis keskpäevatunnil oli alanud, et vespriks saata vaene

patune väljapoole linna, Võllamäele, ketserikohtu poolt määratud saatust vastu võtma.

Ees astus raskel sammul küünrapikkuse küünlaga dominikaani munk, püüdes tuuletõmbuses kustuma löövat leeki visalt alles hoida. Ta kannul tampisid kaks nüri näoilmega venda, veeretades roosikrantsis palvehelmeid, pea lõhkemiseni tulvil ladinakeelseid palveid, mis arusaamatu podinaga veeresid nende mustahambulistest suudest. Siis tuli foogtiametnik, igavust tundev, punetavate silmadega joodik, kes parema meelega oleks need tunnid viitnud kusagil punkris Ranna värava mäe taga ingveriõlle aurus. Selle kannul vankus surmalemõistetu ise, koltunud keskealine luukere, magamata öödest, tulise raua katsumisest ja Issanda koerte viguritest seesuguse määrani vintsutatud, et ta ei paistnud midagi enda ümber tajuvat. Sõjasulastest ja vendadest koosnev kobar ta taga astus auväärselt ja tähtsalt, nagu oleks neile selle vaese kuradi ülespoomise eest ette nähtud ei tea missugune autasu.

Tänav tühjenes nende aeglaste sammude ees nagu nähtamatu luuaga puhtaks tõmmatult. Jäädi silmitsema surmamõistetu liikumatut, endassetõmbunud näoilmet ja valgemantlimeeste võbisevaid kõhukesi.

Pealtvaatajate esireas seisev kerekas parkalisell tähendas sapiselt:

«Katariina klooster saab täna jälle rikkamaks . . .»

Maamees ta kõrval kergitas küsivalt kulme. «Ah et ühe õndsa hinge võrra või?»

«Mis õndsa hinge . . . Ketseri hinge jaoks nüüd paradiisis ruumi antakse. Hõbeda poolest. Ikka selle — kõliseva poolest.»

Maamees ei paistnud asjast ikka veel aru saavat. Sell vaatas teda viivuks üle õla ja lisas siis tülpinult:

«Eh sind, külamadist, küll . . . No kas sa ei tea, et ketserite vara kloostrile läheb?»

Maamees raputas pead. «Arvasin, et selle saab maaisandast kohtumõistja . . .»

«Eh-eh,» naeris sell. «Maaisandale on nüüd jäetud ainult vargapoisid ja hulkurid, kelle taskud kunagi penni raskust pole tundnud. Jaah! Kuninglik foogt võiks Rävala hulguste ja kerjuste poolest ammu nälga surra,

kui ta omale muid sissetulekuid ei leiaks. Aga Issanda koerad on hoopis kavalamad.» Ta madaldas hääle sosinaks. «Need juba oskavad omale ohvreid noppida... Passivad antvärke ja kaupmehi rahvakogunemisekohtades ja viinavõtupaikades. Ikka paariviisi, vaikselt ja omaette varjus kükitades. Nagu ämblikud. Aga lased sa sõnakese langeda Maria neitsilikkuse kohta või Rooma paavsti lõbumaja-uudistest — oled teine päev linnusekeldris trellide taga. Oled rikas, võid end kohtukolleegiumi isandatele pistmisega välja aidata. Aga kui nende isu täitmiseks hõbedat ei jätku, kobid kolme päeva jooksul Võllamäele, kaarnatele söödaks.»

Ta vaikis.

Rongkäik oli vahepeal neist möödunud. Rahvas pääses jälle liikuma. Sell asus minekule.

«Nii et vaata ette, adrakuningas, kui õhtuveerul Ranna värava mäe kneipedesse satud... Kasuta suud ainult söömiseks ja pea keel hammaste taga,» irvitas ta.

Maamees noogutas. «Mul on siin muudki teha kui joomakohti mööda ringi kolada. Olen sinuga kord juba jutu peal, siis ütle mulle veel, kust pääseb Kalasuitsetajate uulitsale?»

Sell viivitas:

«Või Kalasuitsetajate... Mis sul sinna asja?»

«Vennas peab seal elama.»

«Või vennas...» venitas sell. «Elan ise ju kah Kalasuitsetajates... Küllap viin sindki kohale.»

Nad asusid minekule.

«Kes ta on — see sinu vend?» jätkas sell jutulõnga. «Tunnen ehk nime poolest?»

Küsitatu kõhkles veidi. «Leemetipoeg... Pidi olema seal mingisuguse meistri juures selliks...»

Sell peatus käigul. «Pärgel! No vaat kus kokkusattumine! Õnneleid! See ju minu kambrinaaber, see sinu vennas!»

Ta silmitses Vahurit teravalt.

«Ah siis sina oledki see kange foogtimeeste nüpeldaja, kellest ta mulle nii tihti räägib!» Sell patsutas Vahurit turjale. «Ei noh... Muudkui astume siis...»

Nad pöördusid ümber nurga. Siis aeglustas sell käiku ja peale lühikest mõtlemist sõnas:

«On vist parem, kui lähme Oleviste tagant kaares ringi. Muidu tuleks meil ordumajast mööda minna, ja ma pole kindel, et sealt mõnda asjameest sappa ei saa. Nüüd püütakse ärakaranud orjasid ju igal pool ja ordumaja on selle peale veel kõige maiam.»

Vahur astus mõttes eeskäija kannul, kelle rasked, rautatud jahisaapad panid kõmisema kogu kõrvalise tänava, millest nende tee läbi viis. Too polnudki tänav, vaid pigem mingi jalgrada, mis loogeldes peatänava-äärsete majade ja õuede tagant ringi kulges. Vahur ei näinud enda ümber muud kui eakaid aitade, ladude ja sarade tagaseinu ning viltuvajunud tarasid. Rada oli palistatud lumehangedest, sõnniku- ja risuhunnikuist, lehkamas kümneist tuntud ja tundmata haisudest, mis kaubaaitade sügavikust voogasid.

Vahur katkestas tekkinud vaikuse. «Meil seal — ordumaa külades unistasid paljud sellest, et linna õhk pidi nad vabaks tegema, aga nagu näha, hiilite te siin niisama kõrvalteid kaudu nagu meiegi . . .»

«Mina, vennas,» vastas sell, «olen oma pagulaseaastakese ja ühe päeva siinsete müüride vahel juba ammu läbi teinud ja minu peale nende ristitud murdjate hambad nii kergelt ei hakka. Aga sinusuguse jaoks on parem, kui hoiad oma nina nurga taga, sest ajad on muutunud ja nüüd, nagu näha, ei aita ka aastast ja päevakesest, et orja linnakodanikuks teha . . .»

«Soo-oh! Ah et seadus on vahepeal muudetud?» päritles Vahur.

«Peremehe võim on muudetud, vaat mis . . . Mihklipäevast saati istub linnuses kuninga kapteni kohal üks teie kandi kõrilõikajaid, kelle Preisi suurmeister siia ametisse surus. Ja Bertram von Parenbeke on valmis oma leivaisa jaoks kõik ära tegema.»

«No ja kuningas Valdemar?» imestas Vahur.

«Kuningas Valdemarilt on tal ainult ametinimi. Sellest ajast peale istub Rävala ülemvõim ordumeeste hoones. Ristimehed töllerdavad mööda linna ringi, pigistavad poodnikke, pressivad antvärke, piinavad ärajooksnud maamehi ning ootavad aega, millal ruum nende jaoks linnuses valmis pannakse . . .»

Jutt muutis Vahuri erksaks. Ambur oli ta peale pan-

nud ju ülesande. Oli ta saatnud siia, Rävalasse, mitte ajaviiteks. «Sa oled neil radadel tundmata mees. Mine ja nuusuta õhku, katsu piiskopi jutule pääseda ja tee, mis su võimuses seisab. Riid võimu pärast käib seal ammu. Ja riid isandate vahel — see on vesi meie veskile,» oli Ambur talle lahkumisel öelnud. Oligi too aeg nuusutamiseks kätte jõudnud. Ta teadis isandate asjust üpris vähe. Aga selleta ei pääsenud ta edasi.

«Mis kuningas Valdemar siis sellest arvab?» päris ta uuesti.

«Millest?» ühmas sell. «Ah sest ordu võimutsemisest... Mis tal seal arvata. Tal olla oma maalgi küllalt tegemist igasugu võimuahnitsejatega, kes kogu riigi on uppi löönud. Rävala maade jaoks ei näi tal enam jätkuvat mehi, raha ega ka huvi.»

«Aga piiskop?»

«Piiskop...» venitas sell mõtlikult. «Piiskopil pole mõõka. Tal on ainult pikk keel. Sellega ta siis susib. Kaebab ja urgitseb Roomas ja Rootsis, omal nahk hirmu täis, et pannakse samuti trellide taha nagu endine kuninga kapten Preen. Sest kuigi ordu mõõk ei ulatu Rooma paavsti mõjutama, ulatub sinna Preisi suurmeistri kõlisev kukkur, mis polegi nii tühi, kui on vaja kedagi ära osta. Ja pole paavsti ega keisrit, keda tukatid tantsima ei paneks. Tukat, jah — see on kangem torupill maailmas. Pane tähele, vennas,» mõmises sell, «ordu kukkur kaalub piiskop Olause kõigi ta lugematute palvekirjade ja kaebustega üles...»

Nad olid jõudnud ringmüürini. Selle uus, paekivist küür oli alevi krundid nagu noaga läbi lõiganud. Kohati oli ta veel tükiline, vaheldudes endiste viltuvajunud palktarajuppidega. Ühes niisuguses kohas poetas teejuht end laudanurga tagant õuele, mis näis olevat sihtkohaks, sest ta peatus siin, et hinge tõmmata.

Vahur vaatas ümberringi. Kõikjal kerkisid niiskusest ja sulast vettinud, rõsked palkseinad. Aida teisel korral kõrgus tugipostidel ringrõdu, mis lõppes kusagil kõrvalmaja nurga taga. Sell ronis puhkides mööda trepiastmeid, mis ta hiiukere all hädaohtlikult nagisesid. Lükkas siis lahti ukse pimedasse pööninguruumi, mis haises nahkadest ja rotisõnnikust. Käsikaudu kobasid nad tükk

aega mingisuguse suitsenud, kivise korstnajala ümber ja siis avanes nende ees madal uks, millest sai läbi pääseda ainult sügavalt kummardades.

Vahuri silmad ei seletanud kambris esialgu midagi peale pisikese akna, millest vaevaselt läbi hiilis vastasmüürilt peegelduv sombuse talvepäeva hahkjas valgus. Keegi köhis raskelt ja sülitas põrandale, siis tekkis elu ka teises nurgas ja ta tundis noorema venna ereda hääle ära.

«Kes seal on?»

«Maast lahti, poiss!» möirgas sell. «Junkrute hirm jõudis kohale!»

«Mis hirm? Juba jälle sa...» torises Õnneleid. Siis alles märkas ta saabunud külalist.

«Vahur!» pudenes kogelevast suust hüüe. Ta kahmas venna kätest kinni, leidmata sõnu. «Oled ikka ise ja mitte su vaim...»

Vahur muigas, rõõm südames.

Poiss kobas teda niiskeil silmil. «Arvasin... et nad on su seal Põltsamaa foogti pesas surnuks piinanud. Muud ei teadnud külarahvas sust rääkida. Keegi oli sind küll pagemas näinud, aga seegi näis nagu... kuulujutt olevat...»

Vahur patsutas poissi õlale. See oli viimase aastaga märksa sirgunud, mehisemaks muutunud ja ta vastkasvanud vurrud andsid nooruslikule näole juba mehe mõõdu.

«Rõõm sind näha, Õnneleid! Ja terviseid ka Kiisa Odelt!» lausus Vahur. «Ütles, et sulle olla küünar habet ja teine karvu juurde tulnud. Näe, ongi tõsi...»

Sell virutas rusikaga lauale. «Mis jällenägemine see on, kui seda ei pühitseta! Külalisel, näe, paunas kahe vakuse vara kaasa toodud. Keelekaste jääb meie muretseda. Madis...» pöördus ta läkastava vanamehe poole, kes oli end asemelt püsti ajanud, «kõmbi Kupu-Kaie osmikusse ja kärgi Mickwitzi sellide kompanjongi jaoks välja neli mõõtu õlut. Kui on juba küünlalaat, siis — olgu!»

Niikaua kui vanamees märjukese järele kobis, istusid nad laua taha. Reisipaunast tulid lagedale lambakints ja tubli käärakas sõira. Ja jutt pääses voolama.

«Noh, vennas . . .» sõnas Vahur. «Pole sind pikki päevi näinud, aga paistab, et oled jalad alla saanud.»

Poiss noogutas rõõmsalt. «Ju läheb kah — kuidagi. Oleme siin parkalimeister Mickwitzi teenistuses. Mina olen esimese aasta õpipoiss, aga see siin,» ta näitas selli peale, «on vanem sell Mats, kes mu õieti siia sisse säädiski. Ilma temata mädaneks ma juba ammu kusagil keldris. Tema mu eest kostis, kui parkalimeister mind kui pagenud talupoissi tööle ei tahtnud võtta.»

Sell noogutas isalikult. «Poiss — on tubli. Päris kännujuurikas. Tunneb juba lubjatööd, oskab nahka säärida, plokkida ja soonida. Tast saaks kas või — meistergi, kui ta poleks seda santi tõugu . . .»

«Santi tõugu?» imestas Vahur.

«No-jah — seda maarahva oma . . . Eks linna tallideski ole oma latrid . . . Õpipoiss ja sell — need on maatõugu loomad. Meistriabi peab olema vähemalt segavereline, aga meistrikirja ära looda saada, kui sul pole saksa nime. Noh, ega meil kahju ole, aitab sellestki, mis on. Jaanipäeva peol linnatagusel karjamaal oleme selle eest jälle meie meistrid, sest pole Rävala piirides nähtud raskemaid kämblaid kui mede omad. Selle all on selili jäänud linnuse sõjasulased ja Visby laevamehed, kes jõudu on tulnud mõõtma . . .»

Vahur ei pruukinud selles kahelda: Selli süllakõrgune, turske kere rääkis ise enese eest. Ta lasi pilgul viivuks ringi käia. Noh, jõukalt need raskekämblamehed just ei paistnud elavat. Raskest, pahklikust lauast immitses silgulõhna, ahju taga asemeil levitasid võidunud lehka mingisugused nahad. Või tuli see kusagilt mujalt, seda oli raske otsustada, sest kogu maja näis haisevat. Nähtamatut, imalat lehka tõusis igast tarenurgast. Tal kippus sellest esialgu isegi süda veidi iiveldama.

Teine näis olevat seda märganud.

Matsist sell patsutas Vahurit õlale. «Näed sa, Õnneleid! Vennas on sul kange, aga nina on tal nõrgavõitu. Harjunud teine metsade luhvtiga. Pargikoja aurud võtavad meele nukraks. Eh-eh! Noh, küllap harjud . . .»

Vanamees jõudis tagasi, õlal õlleankur ja kaasas veel üks lõbus vend, kes kohe kukkus laadauudiseid pajatama. Jutt jooksis ta suust nagu lõputu lint.

«Ahaa — või Õnneleiu kange vennas. See on tubli, see on tubli. Las ma katsun sind. Kämmal on sul sitket sorti, sellega võib foogti leivajässe pikali põrutada kolmekaupa korraga. Tead sa, Mats, sellest adrakuningast teeme parkaliselli. Sihukest jõmmi on meile just tarvis. Ordusulaste magamapanekuks Oleviste müüri veerde...»

«Kannata, Rüblik...» katkestas Mats. «Sinul see kiskumine ikka peaasi. Joo lonks ja jahuta suud, muidu läheb põlema...»

Rüblikust sell ei lasknud seda kaks korda öelda, kahmas kannu ja loksutas selle sisu kurku. Ta kogelev, pehme keel venitas peata ja sabata juttu, mis segunes igasuguste võõrapäraste sõnade, salmide ja kraaksatustega.

«Täitsamees...» selgitas Mats, viibates mõistaandvalt padiseva jutukaaslase poole, «aga orjab humalakuradit. Käed on tal — kuldsed. Ei ole Rävalas paremat vasesepise-meistrit, aga iga penni, mille leivaisalt saab, pistab kannu...»

Rüblik ise ei paistnud teiste jutust midagi mõistvat. Tõusis tuikudes laua tagant, kooserdas asemeid kaudu kambrinurkades ringi ja tuli siis tagasi vana, kulunud torupilliga. Kuivanud lehmamao torisev jorin täitis hämara ruumi ja katkes ainult siis, kui puhuja luksuma kippus.

«Olen üpris kange sell... kaelas ripub torupill... tõstan kneipes muudkui peekrit... ei mul ole kahju seeklist...» leelutas ta ilma viisita. «Visby rätsep lõikab nii, Riia oma teisiti...»

Nad vahtisid teda muheldes, kuni ta laua najale uuesti tukkuma jäi.

Mats noogutas. «Soo — ära väsis, rahutu vaim. Enne kui ta vaseseppade sekka tekkis, olla olnud seitsmes ametis — laevameheks, kalameheks, rändselliks Gotlandis ja tont teab mis. Ilma on ta näinud rohkem kui meie kõik kokku.»

«Ja hõbedat kah kõrist alla loputanud...» lisas Õnneleid.

«Jah,» möönis Mats. «Seda on ta näppude vahelt küll

rohkem läbi lasknud kui meist keegi, aga sellegipoolest jõuab ta varsti kerjusepõlveni...»

«Sinna jõuame me kõik...» lisas Madis mõttes. «Kõik, kulla veli...»

Sellid vaikisid.

Madis läkastas tõbiseid kopsusid, tõmbas kareda peoga üle silmade, nagu tahaks nägemusi peletada, ja ohkas.

«Seda meie elukest küll... Sa, Leemetipoeg, tuled siia, vaatad ringi ja mõtled — on aga lustlik elu neil sellidel. Kas või hakka ise samasse ametisse. Aga sa ei teagi, et sattusid siia — sellipäeval... Seda pole meil rohkem kui neli päeva aastas. Laatade ja kirikupühade ajal. Siis viskab meister meile käputäie penne... Küünlarahaks, nagu ta ütleb. Aga muul ajal...» ta libistas peo üle lageda laua, «närime kuivanud silgusaba ja lakume töökojas traani peale — et rasvasem oleks. Kas sa Niguliste ees sante nägid?»

«Nägin,» möönis Vahur.

«Vaat, see ongi meie — sumpt... Teised ametimehed — seal Lüübekis — olla omale sumpti teinud. Noh meil, vanaks jäänud sellidel, siin Rävalas on ta ammu olemas... Kerjuste sumpt... Seal on nad kõik... minu sõbrad ja töö-paarimehed, kellega ma kaks aastakümmet tagasi Mickwitzi õpipoisina orjama hakkasin. Küllap istuks minagi seal teistega reas, armuanni ootel, kui need siin...» ta osutas lauanaabritele, «mind ulualuse ja moonapiskuga ei toetaks...»

Ta põrnitses süngelt lauale, lugedes selle tumedalt, krobeliselt pinnalt nagu mineviku peegeldust.

«Pole viga, Madis!» patsutas Mats ta turjale. «Elame ja oleme, niikaua kui päevi antud. Näe, saime täna häid sõnumeid. Võib-olla on kevadeks juba uus peremees linnuses. Tulevad meilgi teised päevad. Saad meistriks, ostad maja, võtad mõisast priske proua...»

Ent nali ei võtnud vedu.

Madis vaatas mõtlikult Vahurile. «Tead sa, külamees. Teie asi seal maal — on siiski parem. Põllumehe amet on põline. Ega põld sind hätta jäta. Aga meie siin...» Ta viskas käega. «Näljavaresed, kellele rae armust on jäetud kõige mustemad ametid, mis isegi rootsi ja poola vanderitele ei passi. Parkal, jah, seda sa võid olla. Silm-

nägu lubjavees kõrvetada, mädanenud nahka kaapida, pargikoja sõnnikuhaisus kõngeda. Või korstnaurkaid ja truupe nühkida, kopaga sakste sõnnikut tõsta ... Penne saada ja — tursapäid närida. Seda jah. Aga mine katsu ennast mõne kulla- või vasesepa-meistri juurde, mündikotta või pagarituppa kaubelda ... Üks lüüakse nina alt kinni. Oleme siin nagu — eeskojas. Santlaagrid Rävala eeskojas, kes harva pääsevad pilku heitma sakste kambrisse ...»

«Hea küll, vana ...» rahustas Mats. «Mis sa tühja manad. Ajame läbi. Parem ikka kui linnuse võllapuul rippuda ...»

Aga vanamees ägestus veelgi enam. «Just-just! Sealt need jutud tulevadki! Üks ütleb — ajame läbi, teine kaagutab kaasa. Ja nii — aetaksegi läbi. Aetakse aasta. Teine. Aetakse kakskümmend, kuni saadakse sandiks, nagu mina olen. Terve rahvas ajab läbi — juba sada aastat. Ja eks sinusugunegi härg ajab oma ajamist edasi, niikaua kui kirikutrepile kõngeb ja vaestesurnuaeda viiakse — karjamaa taha, auku. Siis on ta oma ajamised ära ajanud ja ta lapsed võivad sedasama lugu uuesti otsast peale hakata!»

«Kurat teab,» sülitas Mats. «Vahel olen isegi seda mõelnud, aga mis siis teha? Pean ma homme pargikotta minema ja Mickwitzi maha lööma ... Maailmas on ikka nii olnud, et üks on saks ja teine — sant ...»

Nad vaikisid.

«Jah, maailmas on ikka nii olnud ...» lõpetas Mats. «Skool, Vahur Leemetipoeg! Ära oleme külalise oma targutamisega vaevand. Sul ju omad mured ja astumised ... Noh — rüüpame ...»

Vahur vaatas kaaslasi ega leidnud vastust. Pidi ta neile üldse midagi rääkima sellest, mis ta südant vaevas? Neile, kirmesekangelastele, kes oma tülpimuse mustast tööst ja igavusest näisid olevat otsustanud uputada õllekannudesse? Ta jälgis viivuks Matsi silmade halli terast paksude ruskete kulmude all. Ja tal oli korraga tunne, et seal kerge, läikiva õllevirde all olid peidus siiski sügavad mõtted. Too polnud kergatsi pilk. Jah, neil meestel näis kõigil selgroogu olevat.

Ta siis pajataski.

«Asi on säärane, velled, et tulin . . . piiskopi jutule . . .»

Mats kergitas imestunult kulme. «Piiskopi jutule . . . Kas sa kuulsid, Madis — piiskopi jutule! Noh, miks mitte kohe paavsti enese juurde? Suured patud peavad sul olema, vennas, kui nii kõrget õnnistust ootad . . .»

«Kannata, kaim,» lausus Vahur. «Ma ei roni sinna piiskopi juurde sugugi õnnistuse järele, nagu arvad . . .»

Sellid vaatasid teda uudistades. «No mida siis? Arvad, et seal sulle kamaluga kulda jagatakse?»

Vahur viskas käega. «Kuld on kuld. On kallimaid asju kui kuld!»

«Soo-oh!» imestas Mats. «Tea — mis see peaks olema?»

«Vabadus!» lausus Vahur.

Nad olid oodanud teist vastust. See sõna — vabadus — näis olevat liiga suur selle pisiasjadest koosneva pajatuse tarbeks ja nad ei teadnud äkki isegi, mis selle peale kosta.

Kannud tõusid mõtlikult ja kopsatasid pahklikule lauale tagasi. Nad vaatasid üksteisele silma. Tol mehel seal näis asjaga tõsine mõte olevat.

«Vabadus . . .» algas lõpuks Madis mõtlikult venitades, «too on ilus asi. Aga kui sa seda piiskopilt lähed saama . . .»

«Te ei mõista mind,» katkestas Vahur. «Ma ei lähe teda sealt saama. Ma lähen talle teed tegema . . .»

«Teed tegema?» imestati. «Piiskopilossis!?»

«Jah. Teed tegema. Selleks et talle teed teha, sellele — vabadusele, tuleb mitmesuguseid radu tallata. Avada palju uksi. Otsida mehi. Soetada tapreid. Kuulata. Vaadata. Nõu pidada. Ta ei tule niisama — pasunate puhumisega. Talle on vaja teed teha, ja see — on suur töö . . .»

Sellid noogutasid vaikides. Nad hakkasid külalise mõtteid veidi mõistma. «Sul on siis selle minekuga — oma nõu . . . No-jah, ju sa ise tead. Aga see, mis sa — sest asjast räägid . . . On siis midagi teie kandis — liikumas?»

«On!» sõnas Vahur. «Ja mitte üksi meie kandis. Igal pool. Te peate mind — ärakaranud adrameheks. Seda ma olen. Säärastest kubiseb nüüd kogu maa. Sood, rabad ja laaned. Ma ei tea, mis te siin, Rävalas, mõtlete,

aga meile aitab sellest kõigest. Aitab! Kui te ühe talvegi elaksite meie nahas, ütleksite te samuti — aitab! No-jah, milleks ma teile nii palju pajatan. Asi ei puutu ju teisse. Aga et olete mind juba sõbra viisil vastu võtnud ja toetanud, siis ei taha ma teie ees saladust teha. Suured asjad hakkavad liikuma. Suured asjad ja suured päevad, mis otsustavad kuningamaade saatuse. Mis määravad uue peremehe. Ja meie tahame seekord — sekka lüüa. Sest kui me seda ei tee nüüd, siis ei tee me seda enam kunagi. Jah, sekka lüüa. Nõuga, jõuga, mõõga ja kavalusega . . .»

Madis noogutas mõtlikult. «Tahate . . . ordumeistri ees — väravariivid kinni lükata?»

«Jah!» vastas Vahur. «Kui ordumeister jõuab kanna Rävalas kinnitada, on kõigel lõpp. Kuningamaade mõisaorjusele lisab ta veel oma mõõga raskuse. Noh, võite arvata. Siis on parem juba ise . . . mätta alla ronida . . .»

«Ja-jah,» möönis Madis. «Õige ta on, aga — ega see Dreileben lase saaki nina alt ära tõmmata. Sellest võib — sõda tulla . . .»

«Tulgu!» ägestus Vahur. «Tulgu! Ennem püsti surra kui põlvili elada! Noh, teile paistab ehk imelik, et — maarahvas hakkab jälle mõõka kandma. Oma tõe ja õiguse eest tapatalguid pidama. Need ajad on paljude arvates — ammu läbi. Aga ei — need ajad tulevad tagasi. Kui vaja, toetab meid Novgorod, kui vaja, saame mere tagant sõjariistugi lisaks . . .»

Vahur peatas tormama kippuvaid sõnu. «Mina . . . mul pole voli kõigest rääkida. Olen — lihtne maakuulaja. Seesuguste käigud on pikad, imelikud ja sõlmelised. Ärge siis imestage, kui ma sinna — piiskopi juurde ronin. Nii — on vaja . . .»

Kui ta jutu oli lõpetanud, vaikisid nad tükk aega.

«Sa kuulsid, Mats . . .» tähendas vana Madis. «Oli siin ennegi kobinaid liikumas, et maal midagi käärib. Toomapäeva paiku . . . tassiti linnusesse vange. Ja soome laevamehed teadsid kah rääkida, et Turus kibeldakse Rävala võtmete järele. Aga et asi võib juba varsti palavaks minna, vaat seda me veel ei teadnud. Tänu, külamees, hüvade teadete eest. Me pole oma eluaeg küll muid maha nottinud kui veiseid ja lambaid, et nende

nahka nülgida ja pehmeks teha. Aga kui aeg tuleb, tahan ma mõne junkru turjatükist omale pastlad jalga meisterdada. Ja seda päris ilma naljata, võid mind uskuda!»

«Tõsi-tõsi!» toetas Mats. «Meil on neist kuraditest siin samuti villand. Kuningamehed on vargad, aga kui ordu oma sellid linnusesse istuma paneb, siis elame röövlikoopa suus. Linnaraad ja ta seadmised ei maksa praegugi suurt midagi, aga siis võib nendega sabaalust pühkida. Ja mede päevad siin töölooma tallides saavad peagi linnusekeldri omadega ringi vahetatud. Varem või hiljem... Jah, aeg oleks tõesti platsi asuda!»

Elatanud sell sõrmitses mõtlikult hallinevat habet.

«Aga see piiskopi juurde minek, see pole nii lihtne,» jätkas ta. «Mõte — noh, mõttel pole viga. Piiskopilossi on ennemgi talupoegi pääsenud kaebuste, palvete ja sõnumitega. Palju pole neist tulu olnud. Kuid kes teab, katsuda ju võib, tuleb asjale kasuks. Ainult — sissepääs linnusesse pole nii lihtne, nagu sa arvad. Kui kõmbid sinna niisama, nina püsti, suu juttu täis, oled varsti Halli vanamehe tornis ja selle keldrimüüride vahel võid kõduneda, kuni su peremees üles otsitakse. Kuule, Mats...» pöördus ta kaaslase poole, «peaks katsuma ta sisse sokutada — tuttavate kaudu!»

Mats kogus mõtteid.

«Seda — saab. Homme tuleb piiskopilossist all-linna kokaabi, tuttav mees, Statteri karni liha järele. Neil omal kuuldi saak jahimailt otsas olevat. Eks siis saa Leemetipoega Vahurit koorma juurde hobusemeheks sättida. Kui sul muud abi vaja ei lähe, siis sellega...»

Vahur vaatas Matsile otse silma.

«Abi on vaja. Aga mul pole õigust seda sinult küsida... See on ohtlik asi.»

«Ohtlik?» imestas Mats. «Kui ta ohtlik poleks, ega ma siis seda sulle pakkuma hakkakski. Räägi, mida sa vajad?»

«Rävalat!»

«Rävalat?» Mats vaikis hämmastunult, alles pikkamööda taibates, millest jutt. «Ega Rävala ole — pingi otsast võtta... Siis me oleks ise juba ammu... temaga toime tulnud...»

«Ei tee teie temaga üksi midagi,» sõnas Vahur, «ega ka meie mitte... Aga üheskoos, kahasse... Rävalast me mööda ei pääse. Kes on peremees siin, too on peremees ka Harjus ja Virus...»

«Selge, vennas, selge...» möönis Mats. «Aga mismoodi? Palja käsi ei tee siin midagi...»

«Mõõku on meil — vähevõitu...» arvas Õnneleid.

«Sedapsi ja...» lisas Madis. «Mõõkade poolest jääme alla... Linnuse meeskond... rae omad... Ordumaja pealekauba...»

«Kui just öösel, pimeduse varjus...» arvas Mats.

«Pole nii lihtne. Vahimehed linnusetornides, need on nagu hakid, silmad ees ja taga. Rae- ja öövahid...»

Mõneks ajaks laskus meeste kohale vaikus. Lõpuks laksatas Vahur käe otsustavalt lauale.

«Meie abita te siin toime ei tule, see on selge. Aidake meil linnaväravad kätte saada. See ei ole muidugi kerge, kuid ei ole võimatu. Sadakond sõjariistus meest kokkulepitud tunnil. Ja kui me juba sisse saame, noh siis...»

Õnneleid tõstis pea.

«Kurat... tõsijutt! Kes me siis oleme, Mats? Kas me mehed ei olegi või?!»

Sellid olid oma pilgud Vahuri näkku naelutanud.

«Nõu pole laita...» lausus Madis madalal häälel, milles oli tunda ärevust.

Vahur tõusis. «Siin pole palju vaagida. Meie võit on teie võit. Meie surm — on teie surm. Me ei tea orduvägede liikumist ega aegu. Ja nad võivad meile kallale karata, enne kui abi kohale jõuab. Kui Rävala ringmüürid on meie käes, võime nende varjus oodata. Kas või nädalaid. Seniks on Novgorodi mõõk platsis...»

Mats tõusis erutatult. Tõusid ka teised. Pika hetke kestis pilkude sõnatu jutt. Siis haaras sell Vahuri käe säärase hooga, nagu tahaks ta seda otsast rebida.

«Siin on meie käsi, Leemetipoeg! Asi saab aetud!»

Vahur hingas kergendatult. Ta teadis, et neid siin võis usaldada.

«Siis veel...» jätkas ta. «Homme olen piiskopilossis. Kui minuga midagi juhtub, viite teate Kädenpäässe. Et nad teaksid — mind pole enam oodata.»

Madis tatsas lähemale ja patsutas teda õlale. «Selle poolest, Leemetipoeg, ole muretu. Sinusugust ei lase me ära näpata. Hoiame sul silma peal niikaua, kui oled Rävalas. Ja kui sinuga midagi juhtub, ei lepi me palja sõnumiviimisega, selle peale ole kindel!»

Väljas hakkas Oleviste torn vesprit helistama.

Nad ei kuulnud seda. Kannudes lahtus joomata õlu.

Kui nad tund hiljem lauast tõusid, oli too, mille pärast Vahur Rävalas viibis, teoks saanud. Ülestõusunõu oli astunud Rävala müüride vahele.

Madis lausus, rõõm hääles:

«Näh, Vahurist kaim... Eile poleks ma uskunud, et kõlban veel muuks kui Niguliste treppide ehteks. Aga näe! Sõdalane saab minust, Mats! Kuuekümne-aastane sõdalane! Sa pead veel nägema...»

Mats katkestas ta jutu. «Me läheme nüüd, Leemetipoeg. Ja sina heida puhkama, sest homne päev annab meile kõigile kõvasti tööd.»

Vahur noogutas. «Tänu teile, velled. Tegin teile suurt tüli, rikkusin joodud...»

Mats raputas pead. «Ärgu olgu sul sihukesi mõtteid, Leemetipoeg. Joodud jäägu jootudeks, nendega on alati aega, aga sinu asjad tahavad kiiret seadimist.»

«Meie asjad...» parandas Vahur naeratades.

«Õigus, Leemetipoeg, — meie asjad! Tänasest päevast alates on need ka meie asjad,» lisas Madis.

Mats ei öelnud midagi. Naeratas mõttes habemesse ja tegi liigutuse, nagu keeraks parema käe käise üles. «Ehh — sinder. Süda hüppab lausa rõõmust! Vaat kus alles töö... Parkima hakata — isandate nahka — ilma lubjavee ja kuusekooreta... No nägemist, Vahur!»

Nad läksid.

Vahur jalutas läppunud kambris mõttes edasi-tagasi. Oli kuulda ainult Rübliku ühetoonilist norskamist. Kui ta oma pilgu põrandapalkidelt tõstis, puutus see Õnneleiu omaga kokku.

«Sina — vennas... See hais teeb mu uimaseks. Lähme pisut välja ja vaatame ringi, seni kui valgusetera jätkub. Pole paha, kui ma seda küla ka väheke lähemalt vaatan. Muidu eksi siin veel ära...»

Õnneleid noogutas.

Väljas võttis neid vastu hämarduv õhtupoolik. Kaugelt, turu suunast, kohises vaibuva liikluse kaja. Nad astusid mõtlikult piki linna välismüüri, mööda laia, hobusesõnnikust rusket teed, sammude all klirisemas sulaveele tekkinud õhuke jääkirme. Ümberringi venisid agulite madalad, õlgkatustega tared ja ajasid välja imalaid kala ja rasva kõrbelehkasid. Seapõiest aknakesed süttisid tuhmis peeruvalguses. Uksed paukusid, heites õuele laadarahva joobnud lällutusi. Tarade veeres tukkusid kõhnad, pulstunud hobusenokad. Kaks purujoobnud linnuse-sõjasulast vänderdasid mööda teed, vahetevahel end ülevalt ja alt otse keset teed tühjendades, ja vajusid siis laia möirgamise saatel edasi. Eemalt paistsid udusombune meri ja lage rannaviir, mida harvalt palistasid võrguonnid ja kuivale tõmmatud kaljased.

Vahur aeglustas samme.

«Sina — Õnneleid ... Millal sa Madaras käisid?»

Vend mõtles. «Nigulapäeva ... paiku ...»

«Oli seal midagi uut?»

«Minu jaoks — oli see kõik uus. Tundsin teie küla rahvast vähe. Seal, mis ta nimi oligi ... Arpo juures, kus Saima lõpuks lastega elas, polnud enam midagi. Tare oli tühi. Sa seda — Saima asja ... tead?» kobas vend kohmetult.

«Ära karda — tean kõik, mis meie perest teada on. Aga kuidas on lugu külarahvaga?»

«Kui seal käisin, oli Madara peaaegu tühi. Peale sügiselõikust olid järelejäänudki Alenpohise metsadesse rännanud. Kel jaksu oli. Jõuetuid naisi ja lapsi ... oli mõni taretäis näha ... Vootele lossi oli elama asunud salk sõjasulaseid linnusest ... Teati rääkida, et Maardupoeg olla kogu küla adramaad ära ostnud ja end raske raha eest vasalliks kaubelnud ... Kevadel pidid maad väljaläänistamisele minema, sest foogt oli tühjade maadega rabelemisest tüdinenud. Ordumeistri poolt olla selleks juba load välja antud ...»

«Ja-jah ...» noogutas Vahur, «niisiis saame kevadeks mõisad ka ordu piirimaile ...»

«Nii näib olevat,» kinnitas Õnneleid.

«Ja esimese mõisnikugi saame päris oma tõust kohe...»

«Kas nüüd just esimese, kes seda teab? Toomapäeva paiku käis siin üks rändkaupmehe sell. See teadis rääkida, et esialgu läänistatakse maad igasugustele vardjatele, maksukogujatele ja muile maatõugu asjameestele. Et las proovivad ära. Kui asi tasub ja pesad valmis, küll siis foogtist kägu oma munad sisse muneb...»

Vahur muigas.

«Oleks neile Maardupoja-taolistele nahkhiirtele paras. Aga mul on tunne, et kevad toob teised tuuled. Neil värsketel mõisnikkudel saab sandim olema kui foogtil endal. Nad maksavad ka suurte isandate patud kinni, lisaks enda omadele. Ja lõpeb see asi, kuidas ta meile lõpeb, aga ühevakuse-mõisnikkudele lõpeb ta ikka ühteviisi. Kas maamehe tapri — või foogti mõõga löögiga. Ei usalda isandad ka neid, kui tapluseks läheb...»

Õnneleid kibeles mingisuguse küsimusega, mida ta kuidagi üle keele ei osanud tuua.

«Sina, Vahur, — võta mind kaasa...» lausus ta viimaks.

«Mis asja? Kuhu kaasa?» päris Vahur.

«Sul on nüüd, nagu näha, käsi abiks vaja ja minust on siin, nahkade nülgimisel — vähe tulu. Sul on tasuda oma pere eest. Jäta Leemeti eest — too tegemine — minu hooleks... Olen ätti tihti unes näinud, ja iga kord, kui hommikul silmad lahti teen, vaevab süda sees. Äti veri nõuab kättemaksu, vennas. Nõuab. See ongi mu südamel...»

Vahur vaatas vennale silma.

«Ma tean, poiss. See on vana Leemeti veri, mis sinus räägib. Aga praegu oled sa meile siin, Rävalas, kasulikum kui maal. Seal on metsad mehi täis. Mehi, kes on valmis kas või täna öösel tõusma. Aga siin...» Ta kehitas õlgu.

«Ma tean, mis sa mõtled,» lausus Õnneleid. «Meid on vähe. Ja meile on see asi uus...»

«Vähe teid ei ole. Teid — rakkuskäega mehi igast ametist — on siin rohkem kui kõiki isandaid kokku. Aga oma elamisega olete siin — kahevahel... Jah, need linna kõrged kivimüürid paistavad mõnelgi mehel silmavaate

kinni pigistavat... Vasalli kantsiku olete jõudnud unustada ja meistrikukru maigu suhu saada. Paistab, et siin on küllalt neid, kelle neelud käivad oma värkstoa, paari töölooma ja hõbemarkadega kauka järele... Niisuguste poolest — võiks rahvas — surra. Ükstaskõik...»

«Vahur!» hüüdis vend solvunud ilmel.

See rahustas teda käeviipega. «Ma ei mõtle sind, vennas, ega su sõpru. Ma mõtlen seda — üleüldse... Linnas sigineb hõbe kiiresti ja see sigitab ka — Maardupoja paarimehi. Oi Õnneleid, ma olen küllalt Maardupoegade siginemist näinud. Ja mul on täna tunne, et siin, Rävalas, ongi nende õige — peenramaa...»

Ta silmitses mõtlikult hämarasse õhtutaevasse sirutuvaid paekivitorne. Õnneleid ei saanud lahti tundest, et neis pilkudes sädeles allasurutud vihalõõsk.

Siis astus Vahur uuesti edasi. Jutt jätkus katkendlikult.

«Kiisa Ode rääkis kah, et sul olla siin istumisest isu täis. Ja et su pihk sügelevat mõõga järele. Noh — kasvata konti, poiss. Kasvata kämmalt. Mõlemaid läheb varsti vaja. Aga tasumisega — ära torma. Me ei tasu ei Leemeti ega Saima eest, vaid kogu rahva piina ja kannatuste eest. See on suur ja lõplik tasumine, mis tuleb siis, kui aeg on küpseks saanud. Aga sinnamaani... Ma räägin Matsiga. Ta muretseb sulle jahiloomade ülesostja ameti, ja kuni edaspidiseni — jääd ühendusemeheks Kädenpää ja Rävala vahel... Sul on kerge jalg ja terane taip, oled noor ja usaldatava näoga, sind ei hakka keegi kahtlustama. Saame sinult teateid, kuidas teie asjad edenevad...»

Nad olid jõudnud kalameeste agulist tagasi linnavärava juurde. Elatanud raesõdur, võimatuseni purjus, püüdis oma vankuvail jalgadel asjata raskeid väravapooli kokku lükata. Rõskusest roostetanud hinged ei pääsenud liikuma, kuigi vanamees nagu sipelgas värava ristpalke kobas ja käperdas.

Vahur vaatas muiates ametimehe siblimist. Virutas siis väravahõlmad ägeda liigutusega kokku, nii et need raginal tappidesse lendasid.

Raesulane otsis abistavat kätt suletud silmil kusagilt ülevalt. Sealt oli talle ju alati abi tõotatud.

«Tankeh... oled tubli — Kerl... Homme — tule aita... jälle lahti lükata...» lällutas ta.

«Kas just homme, aga ju ma tulen, kui paras aeg on...» lausus Vahur, mõeldes rahuldusega, et üks ülesannetest, mille ta Kädenpääl sai, oli nüüd täidetud.

Mis saab teisest, seda ta veel ei teadnud.

Linnus seisis ta ees kõrgena, süngena ja ähvardavana. Õhtuses taevas oli süttinud loojuva päikese kuma, mis värvis tornide tipud ja müüride harja leegitseva punaga...

VEND GOTTFRIEDI RASKE PÄEV

«Küirie eleison, Christe eleison!» helises paljuhäälne palvelaul Toomkiriku kõrgete võlvide all, ronides sünge, kivise koopa viimaste soppideni. Seal kustus ta ebamäärase kajana.

Laulu sillerdav saba ulatus käärkambrisse, kus vend Gottfried, Räva!a piiskopkonna toomdekaan, kärsitult kiskus selga sutaani, mis ta ümmargust vatsa kuidagi ei tahtnud ära mahutada. Ta polnud vaimulikku rüüd enam aastaid selga saanud ja isegi imestas, kuidas see neetud brokaathame, mis ametisse astumisel talle nii vabalt oli selga läinud, nüüd kuidagi ei tahtnud ta auväärt keret katta. Noh, viimaks oli see siiski kuidagi seljas, taevale tänu.

Sellest näis, jah, terve igavik möödas olevat, kui ta viimast korda oma kallist aega igava missatalitusega pidi viitma. Ametiga, mis kuulus õieti toomkiriku kapellaanile. Ent see oli kusagile kadunud, ja nüüd ei jäänud temal, resideerival toomhärral, muud üle, kui hakata seal altari ja koguduseisandate silma ees tembutama nagu noviits, kes alles ametit õpib.

Ta vandus mõttes kapellaani, teisi doomkapiitli liikmeid ja kogu värki. Need — kapiitliisandad — istusid muidugi kõik oma lauamõisates, nosisid seapekki, lakkusid marjaviina peale ja saatsid päevakesi Issanda karja, tundmata muret piiskopkonna asjade pärast. Isegi thesaurarius — laekahoidja — polnud vaevaks võtnud juba palvepäevast

saadik oma nägu näidata. Piiskop Olaus, see vana raisakull, oli siis oma murede ja asjaajamistega ainuüksi tema kukile vajunud ega osanud muud teha, kui tema kallal nokkida, viriseda ja vinguda, nagu oleks tema üksi suuteline seda kõike korras hoidma, mida üksteist toomhärrast päevavarast iga päev maha magasid. Nii nad teda kurnasid, kordamööda, nagu kokkuräägitult. Täna pidi ta platsi astuma joodikust kapellaani asemel, homme pannakse ta mureks võib-olla juba sõnnikuvedu piiskopi hobusetallidest...

Vend Gottfried oleks sülitanud, kui samal hetkel poleks sisse astunud teenijasvend Johannes, kes juba pikemat aega oli ta majapidamise korraldajaks ja kelle kätte ta oli usaldanud oma elu ametliku kui ka intiimse poole asjade ajamise.

Vend Johannes vahtis talle hädisel näol otsa.

«Noh!?» kibeles doomdekaan, haarates missaali, et minna kirikusse.

«Kõrgeltpühitsetud isa...» pobises vend Johannes, «meierše... on tagasi!»

Doomdekaan sülitas, seekord ilma häbenemata. Ta oli juba ette aimanud, et tänane päev on ära neetud. See tõi aina pahandusi. Kõik ta suured sepitsemised ja seadmised — olid läinud kuradile.

Käärkambri ukse vahelt kuuldus läbi vaikuse ainult köhimist. Kogudus ootas. Tont võtaks, tuli minna.

Nii ta astuski altariruumi, jättes seljataha vend Johannese totral ilmel vahtima. Too maigutas mõtlikult suud, saamata isandalt raskeis küsimustes nõu.

«Gloria in excelsis...» alustas toomdekaan kõrgel, eredal häälel, mis ta jämedat, tõrrepõhjalist kõri vägisi küünistama kippus.

Kogudus ta ees seisis liikumatult, nagu oleks kõigil teibad keresse taotud. Siin olid ainult auväärt näod: linnuse tähtsamad ametnikud, kuninga kapteni külalised, vasallid ja rikkamad kaupmehed all-linnast, kes leidsid, et pühapäevahommikune ronimine linnusemäele tasus ära au olla alamrahvast eraldi Jumala ette seatud.

Need olid peaaegu eranditult ümarikud, punetavad, lotikeste ja ärajoodud silmaalustega garneeritud näod, tulvil auväärsust ja iseenesega rahulolemist. Ja kui haigu-

tused paiguti kippusid neid pikaks venitama, siis polnud nad selles rohkem süüdi kui vend Gottfried isegi. Eile oli olnud küünlalaat ja vasallide konsiilium kapitaneuse lossis. Pikad joodud olid saanud lisaks ainult lühikese une ja lõpuks polnud dekaaniisanda liturgia kah eriti elevusttekitav. Ta mälus ära pooled sõnad, mis olid peast unustusehõlma vajunud, ja ülejäänud poolgi polnud targem. Too oli üks ja sama joru, ükskõik kas tuli noorusest kõhetu noviitsi või ametiraskusest rasva uppuva doomdekaani suust.

«Credo in unum Deum...» kuulutas doomdekaan, aga ta mõtted sasisid samaaegselt omi muresid. See kuradi meierše... Ta oli juba siis aimanud, kui selle endise piiskopi liignaise oma kaela sai, et tollest lahtisaamine ei osutugi nii kergeks... Mida see ärapeetud lehm temast lõpuks tahtis? Ta oli selle ju võtnud mitte mingisuguse poolehoiu, vaid kohustuse pärast, et Breemenisse lahkuvale piiskopile pikkade aastate jooksul soetatud ja sõlmitud sidemete ümberkorraldamist kergemaks teha. See oli olnud aumeeste-vaheline kaup. Ta oli võtnud piiskopi poolpruugitud sohinaise ja saanud selle eest ülenduse scholasticusest doomdekaani kohale. Ja naisel polnud põhjust selle kaubaga mitte rahul olla. Sest ta polnud seda eite pahemini magatanud kui too Breemeni prelaat... Meierše oli oma päevad dekaanimajas perenaisena ära olnud ja pidi lõpuks aru saama, et igal asjal on oma aeg. Majapidamine hakkas talle ju üle jõu käima... Nii oli ta naisele öelnud, aga veenda polnud ta teda saanud kahjuks mitte ilma hõbekillingite kõlinata. Ja seegi poleks vist tulemusi andnud, kui uus piiskop ise poleks mõista andnud, et on parem, kui ta heaga läheb. Nii olidki nad ta siis Harju-Madisesse kirikumõisa rentniku juurde saatnud. Olid ta saatnud rahade ja seisusekohase auga, olid talle korraldanud isegi tanu alla saamise, kõigi kiriklike sakramentide ja kommete kohaselt. Sest rentnik, taevale tänu, oli arusaaja mees ega teinud küsimust sellest, et temale kingitud kausist on teiste lusikad limpsinud... See neljakümne-aastane Aphrodite oli ta silmist juba toomapäevast saadik kadunud ja ta oli uskuma jäänud, et asjad on seega ühel pool ja ta võib Clementinest nooriku uue perenaisena paigale panna.

Aga tänane päev näis toovat uusi ebameeldivusi.

«Pater noster, qui es in caelis, santificetur nomen tuum . . .» üürgas dekaan, kui märkas, et koor oli vaikinud ja talle küsivalt otsa vaadati.

Kui ta sanctuse lugemise oli lõpetanud ja enese altari ette paluja poosi tukkuma sättinud, ründas meierše ta mõtteid uue jõuga. See asi tuli korraldada. Ja seekord piiskopi enese abiga. Too dominikaanist raisakull oli ametisse astudes endale tema ja meierše kulul tihti teravmeelsusi lubanud, oli rääkinud paavstlikust visitatsioonist, munga kolmest tõotusest, seitsmendast käsust ja tont teab mis lollustest. Ja kui ta kõigele sellele oli vaikimisega vastanud, oli piiskop isegi vaevaks võtnud talle ettepaneku teha pihile tulekuks, et teda siis paremini pihku saada. Noh, ta oli siis väikselt mõista andnud, et piiskopiisanda pikaks veninud visitatsioonireisid Kullamaal ja sealse vasalli lese täkutamine kõrgeltpühitsetud Issanda sulase poolt neile teadmata pole. Viimane oli selle peale vaikseks jäänud. Noh, selle poolest oli asi korras ja pärast seda olid nad teineteist mõistnud nagu kaks harakat kõikuva torniristi otsas . . . Kui vaja, teeb vend Olaus sellele nõiale korraliku saatekirja, pärgamendil ja pitseritega, nagu kord ja kohus. Sest lõppude lõpuks on tal õigus otsustada mitte üksi ketserite, vaid ka ärakaranud abielunaiste üle. Ja viimaste jaoks on kanoonilises õiguses kah omad seadmised. Rentnikule on vaja jaanipäevaks ainult väike maksukergendus korraldada, ja pole kahtlust, et ka tema on valmis oma Jumalast ja kirikuvürstidest seatud õigusi seadusliku naise korralekutsumiseks kasutama. Küllap eit jääb rahule ka kirikumõisa söögilaua ja magamisasemega, kuigi see pole nii peen kui piiskopilossi oma . . .

Kogudus ootas asjata agnus dei pidulikke fraase. Dekaaniisandal näis Issanda enesega pikem jutt käsil olevat, sest ta ei tahtnud kuidagi tõusta . . . Küllap olid kõrgeltpühitsetud isanda südame haaranud suured mured rahutute aegade ja alamrahva pattude pärast . . .

Olidki. Sest vend Gottfried ei teadnud isegi, teeb ta hästi või halvasti, kui sobitab endale perenaiseks all-linnast Kanuti gildi perenaise käealuse, selle veetleva, ümarguse rootsi tõugu nõia . . .

Doomdekaan ohkas murelikult. Räägiti, et kaupmeeste pojad olid sellelt piimalt ammu ära limpsanud koore. See polnud veel kõige hullem, aga tollest ajast saadik, kui tüdruk oli ta majapidamisse asunud, oli ta mitmel korral märganud taani kapteni kumpaneid dormitooriumi akende taga tilkuvat. Plikal olid juba mingisugused asjad käimas, kuigi ta ei jõudnud isanda voodi soendamisega veel toime tulla... Et kurat võtaks kogu seda naiste tõugu, sosistas doomdekaan, kui ta tõusis.

See ta lõpupalveks jäigi.

Kaks Püha Miikaeli kiriku nunnast vanatüdrukut koori all saatsid talle imestlevaid pilke. Nad olid selle aja jooksul jõudnud läbi libistada terve roosikrantsi palvehelmeste paela. Jumalakartlikumat vaimulikku kui doomdekaan ei ole vist kogu Rävalas, arutasid nad hiljem, kui olid näinud vend Gottfriedi murelikku, mõtetest vaevatud nägu.

Ta oli end jõudnud vaevu lämmatava sutaani pigistusest vabastada, et koju tõtata, kui käärkambri uks avanes ja lävele ilmus kloostri priori asjaajaja Vifbrand ja teatas, et doomdekaani soovib näha kõrgeltpühitsetud piiskopiisand ise.

Kui ta kapiitlisaali astus, oli piiskop selle ühest otsast teise marssimas. Masajalgne prelaat krimpsutas teravat, raisakulli nokka meenutavat nina ja keerutas igakordse ümberpöördumise juures lehvivat talaarihõlma. Nagu linavästrik, sähvas vend Gottfriedil läbi pea.

Dekaan kummardas, piiskop heitis talle krae vahele oma õnnistuse ja siis nad istusid.

Dekaan vaikis oodates ja märkas kohe, et ülemus lausa ägiseb pahameelest.

Piiskop ei lasknud tal kaua oodata. Visanud vend Gottfriedi ette nahka köidetud paksu täiskirjutatud pärgamendipahmaka, näpsas ta kärsitult:

«Kas seesugused asjad kah kõrgeaulist dekaani peaksid huvitama?»

Vend Gottfried soris hajameelselt piiskopkonna vakuraamatut.

«See peaks huvitama... doomkapiitli thesaurariust, kelle käes on majapidamise arvestus.»

«Soo!» süttis piiskop veelgi rohkem. «Dekaan osutab laekahoidjale, laekahoidja võib-olla omakorda väravavahile... Kas ma olen teil siin piiskop või lüpsilehm?! Kas te teate, kelle najal te siin elate, õgite ja laiutate? Minu visitatsioonireiside teenistuse arvel. Sest muud sissetulekut te pole osanud välja mõelda. See pole diötsees, see on Maarjamaa vaestemaja, mille te siin olete sisse seadnud... Saare-Lääne piiskopil on maad palju vaesemad kui meil, tal pole muud kui kadakanõmmed ja leetseljakud, aga te teate, kuidas Haapsalu lossis elatakse! Ja kui te ei tea, siis minge ja vaadake. Ma sõitsin sealt tunaeile tulema. Ja mul oli häbi. Sest kui ta peaks siia mulle külla sõitma, pole mul talle pakkuda isegi tarvapraadi, sest te olete jõudnud lagastada minu jahimaad Alutagusel.»

«Rahutud ajad...» algas dekaan.

«Mis rahutud ajad!» möirgas piiskop. «Teised tänavad õnne, et rahutud ajad! Saare-Lääne piiskopi kapiitel toob oma laevadega frankide maalt soola, müüb lauamõisate kaudu rahvale üle kogu maa. Poolteist marka leisikas. Ja teenib — rahutute aegade arvel — 25 killingit leisikalt... See on... kaks tuhat marka hõbedas ainult ühe laevatäie eest! Ja ära arva, et ta madalmaade kalevilt ja skoone heeringatelt vähem teenib! Riia faktooria saatis piiskopile paavlipäevaks kuus tuhat marka hõbedas. Kuus tuhat marka! Lauamõisate, veskite ja kõrtside tulusid ma ei hakka arvestamagi... Aga teie pobisete — rahututest aegadest...»

Dekaan püüdis vastu vaielda. «Saare-Lääne piiskopil on oma stift ja maad, millelt ta saab kogu kümnise. Aga meil pole. Maad on ju kuningas Valdemari jaod...»

«Kuninga jaod...» osatas piiskop, keedes meelepahast. «Valdemar IV jagu ei ole varsti muu kui särk ta seljas. Sa istud siin piiskopilossis nagu öökull, kergitad altari ees tagumikku ega näe, mis ümberringi sünnib. Ise tahad dekaan olla! Mine ja õpi Padise kloostri abti Johannese juures, kuidas kuningamailt tuleb kümnist võtta.»

«Mh...» kogeles dekaan, kuna asi jäi talle arusaamatuks.

«Ja-jah — mine Padise kloostri abti juurde ja vaata, kuidas asja tuleb ajada!»

Dekaan vahtis ülemust sedavõrd abitu pilguga, et too pikapeale leebus.

«Tol abtil — on kõigi ümbruskonna vasallidega alla kirjutatud kinkekirjad,» jätkas piiskop. «Vasallid on kõik oma maad kloostrile kinkinud ja Taani kuningas võib selle juures ainult suud maigutada, sest kirikumaadele ta hammas ei hakka. Selle eest seisab juba Bonifacius XII karjasekiri, mis keelab kirikumaadelt kümnise võtmise.»

«No-jah — aga...» ei taibanud dekaan ikka.

«Mis aga! Ongi kõik. Selle kümnisega. Poole saavad sellest vasallid, poole klooster. Kuningas näe — niipalju.» Piiskopi sõrmedest tekkis mingisugune kombinatsioon. «Aga meie istume siin ja näsime seda, mida lauamõisate vaesed aidad meile tilgutavad...»

Mõlemad vaikisid.

Siis tõstis ka doomdekaan häält. «Noh, nii hull see lugu meie sissetulekutega kah ei ole. Indulgentsiad... Preestrikohtade müük...»

Piiskop viskas käega. «Seeklid!»

«Lõpuks — sigib ka seekel...» jätkas dekaan. «Eriti Riia faktooriates, kus ta liiakasuvõtjate näppude vahele jookseb. Saime ju meiegi paastu-maarjapäevaks oma kolm tuhat ja sellest peaks esialgu jätkuma. Sest piiskopirukis ja kirikuatrade tulud pole vasallidelt veel kõik laekunud...»

«Jäävadki laekumata! Pane tähele — jäävad laekumata...» urahtas piiskop. «Niipea kui need Valdemari paabulinnud siit minema lendavad ja Burchard oma kanna linnusesse tõstab, võime tänulikud olla, kui ta meile siia ulualusegi jätab. Jah, vend Gottfried — tulevad rasked ajad. Pole kaugel päev, kus astume teeristidele, dominikaani vendadele seltsiks. Kerjama. Või paganarahva ohvrikividelt ande näppama, nagu mõni kuningamees kuulukse tegevat...»

Dekaan jättis vastamata, et torisevat vanameest mitte ilmaaegu ärritada. Oli vist juba nii määratud, et ta pidi täna kõik ära seedima. Isegi selle vana nutunaise halamise, kes, hommikul refektooriumis enese nepipraest kõrini täis õginud, nüüd arutas kerjamisele minekut.

Nii nad siis seal istusidki, teine teisel pool lauda, noogutades nagu kaks kaevuvinna ja nukralt mõtteid veere-

tades. Dekaan — värske meierše pruntis põskedest, ja piiskop — hõbemarkadest, mille poolest Issand teda õnnistada ei tahtnud.

Lõunatunnini oli veel aega. Vend Gottfriedi süda kipitas koduste murede pärast, aga ta teadis, et piiskop Olausel täna midagi tegemist ees polnud ja et too sellepärast juba ta seltskonnast ei loobu, niikaua kui temast vanamehele jutukaaslast on. Ta otsustas siis piiskopi igavust tundma panna, et tast kiiremini lahti saada. Pühkis laualt testamendid, missaraamatud ja muud ülearused sakraalid ning asus piiskopkonna pühama raamatu kallale. Vakuraamatu kallale. Tolle kirevate tulpade kokkuarvamisele.

Piiskop vaatas ta toimetusi tükk aega. Haigutas, lõi risti ette ja jäi kõrge toolikorju najale tukkuma.

Ei läinud minema, saatan, tusatses dekaan, südames süttimas vaenutuluke kuivetanud prelaadi vastu.

Parajasti, kui dekaan oli otsustanud vaikselt minema hiilida, ilmus kuuldamatul sammul uksele vend Vifbrand. Tukkuvat piiskoppi märgates tatsas ta tükk aega ringi ja köhatas niikaua, kuni isanda silmad lahti sai.

«Kõrgeltpühitsetud isa. On tulnud jutulesoovija . . .»

«Mh . . .» ühmatas unine piiskop. «Jälle mõni paabulind kapitaneuse lossist. Mis ta tahab?»

«Pole vasall, auväärt isa. Talupoeg.»

«Mis? Mullasonkija? . . . Misjaoks sa asjaajaja oled, kui sa säärastega asju aetud ei saa. Jäta mind rahule . . .» Piiskop lõi käega ja sättis end käsipõsakile tukkuma.

Ent asjaajaja näis täna üpris kangekaelne olevat.

«Ütleb olevat teile isiklikult sõnumeid toonud . . . Et on teie talupoeg . . .»

«Sõnumeid, sõnumeid . . .» torises piiskop. «No las see aganasööja tulla. Ja kui ta mulle tühja padistama hakkab, annan sulaste kätte nüpeldamiseks . . . Suureliseks läinud, kuradid, igaüks tahab isiklikult rääkida nagu mõni paavsti legaat . . .»

Uksevõlvi hämarusest kerkis esile talupoja kogu. Piiskop jäi seda põlgliku ilmega vahtima. Taku-villasegane umbkuub, määrdunud sääresidemed, traani järgi haisvad pastlad . . . Kapiitliruumi kopitanud pärgamendilõhnaga segunes higi ja vaigu imalat lehka. No-jah — üks neist

räpastest loomadest, keda piirimaade metsakolkad vahetevahel siia poetasid. Aga külalise teravaist, tõmmudest näojoontest luges ta midagi, mis ta ärkvele ajas.

«Kust sa oled?»

«Alutaguselt, kõrgeltpühitsetu. Piiskopiisanda jahimaadelt...»

«Soo-oh? No mis sealt kuulda?»

«Piiskopiisanda maadevaht saadab sõna. Et kõrgeltpühitsetu austaks külaskäiguga oma jahimaja, mis peremeest ammu ootab...»

Piiskop ajas enese istukile, kergitades imestunult kulme.

«Segane oled või?... Minu jahimaad on juba kaks suve sissisalkade käes ja jahisulased laiali jooksnud...»

Ent talumees seisis rahulikult, nagu ei mõistaks ta isanda imestust.

«Olid laiali jooksnud, kõrgeltpühitsetud piiskopiisand. Aga nüüd enam ei ole. Tagasi tulid.»

«Sooh! Või tagasi...» kordas piiskop umbusklikult. «Aga need röövlitest peremehed?»

«Läksid juba nigulapäeva paiku minema. Ordumaile.»

Piiskop vaatas sõnumitoojale, siis doomdekaanile otsa. «Kuulsid, vend Gottfried! Tuleb välja, et oleme juba tont teab mis ajast saati jälle Alutaguse jahimaade peremehed ja ise ei tea sellest midagi. Eks ole tore majapidamine, mis?» lisas ta irooniliselt juurde.

Doomdekaan kehitas õlgu.

«See mees ajab segast juttu. Kuhu need röövlid siis ikka jäid. Täna läksid, homme tulevad tagasi. Ilma lipkonnata ei tasu sinna minna. Ja seda kapitaneus meile juba ei anna... Preen oleks veel andnud, aga see — Andersonist ordukumpan...» Ta heitis käega.

Talumees ei lasknud jutulõnga maha joosta.

«Sellepoolest võib kõrgeltpühitsetu rahul olla. Need — sissid — ei läinud ära. Nad kutsuti. Ega ole neist tagasitulijaid. Neil on muudki teha...»

Piiskop muutus kärsituks. «Noh, et kurat sind võtaks,» lõi ta risti ette. «Räägi selgelt — kes kutsus ja kuhu nad läksid?»

Talumees otsis sõnu.

«Kõike ei tea ma isegi. Tuli üks mees. Kuuldi olevat ordumeeste saadik. Neil olla ennemgi juba kauplemist olnud... Et saavad ordult sõjariistad ja tulevad siis kuningamaile. Rahutust ja mässu külvama, taplust ja pahandust. Et ordul oleks siis põhjust sügiseks kuningamaile käppa peale panna... Lubati neile hõbemarkasid ja saagist osa, kui asi õnnestub. Seda maadevalvur — saatiski ütlema...»

Piiskop ja dekaan kogusid tükk aega mõtteid.

Kui piiskopiisand oli oma arutamised lõpetanud, vilistas ta vaikselt.

«Või seesugused siis ongi lood... Ja meie, lollpead, uurime siin juba pool aastat, et mis pagana asjad küll kuningamail on liikuma hakanud. Mehed kaovad küladest, mõisate hobusekoplid varastatakse tühjaks, metsad on rändamist ja liikumist täis. Aga ühtki mõisat ei põletata, ühtki vasalli ei tapeta... Nagu nõiasabat. Nüüd on siis seletus käes! Või mässu varjul end sisse poetama! Orduröstikud... Kristuse teotajad... No me veel...»

Vifbrand sai käsu sõnumitooja kõht täis sööta, talle jalavaevaks peotäis killingeid anda ja oma teele tagasi saata.

«Ütle maadevalvurile, et olgu nelipühiks kõik jälle korras ja hakkamas. Tuleme — kui aega saame.»

Talumees kummardas ja kadus.

Piiskopi sõrmed trummeldasid laual.

«Seda võib uskuda. See lõhnab Herike järele, niipalju kui ma toda kõrilõikajat tunnen. Kas või üle ristitud vere ja kirikute tuha, aga enne ta ei jäta, kui võimu kätte on saanud...»

Dekaan noogutas. «Jah. Riia võtmisel peapiiskopilt, tosin talve tagasi, lasti kah midagi selletaolist käiku... Ordumeister Monheim ostis üles karja hulkureid linnas. Oli veidi põletamist, suskamist ja kisa. Aga sellest aitas, et pärast paavsti kuurias rusikaga rinnale lüüa — ordu mõõk on ainsaks usu ja korra kaitsjaks Liivimaal. Kui pole tema võimu, siis pole siin ka püha katoliku kirikut.»

«Noh, eks me näe,» elavnes piiskop. «Küllap jõuame meiegi seekord kuuriani. Aga jutud tulevad teised, selle eest ma juba hoolitsen. Vend Gottfried! Aeg on tulnud ka Burchardi jala ette kaigas seadida. Tuleb kohe valmis

kirjutada ettekanne kardinal Mongolfierile Avignoni. Kohe! Viivitamata!»

Dekaan tõusis. «Peaks vist kutsuma asjaajaja, vend Vifbrandi?»

«Pole vaja,» tõstis piiskop käe. «See peab olema täiesti salajane. Täiesti! Vifbrandi ei usalda ma juba ammu. Selle mehe taskus kõlisevad ordu rahad, võin selle eest oma pea anda. Kõlisevad samuti nagu Stiegott Andersoni taskus, kellega nad ilmast ilma ninapidi koos istuvad. See asi jääb ainult meie vahele.»

Ta vaatas mõtlikult, kuidas dekaani sulest pärgamendile read tekkisid.

«Kirjuta — et Liivimaa ordu on laskunud... vennavere valamise ja... jõledate vandenõude teele... et oma kätte haarata... võimu... ja et kägistada Maarjamaal... kiriku eksistents ja vabadus. Et andmed... on selle kohta saadud... algallikast — piiskopi jahimaade ustavatelt talupoegadelt... Et valmistatakse... juba sel sügisel ette... hirmsamat ristivere valamist... kirikute ja kloostrite põletamist... palgatud käe läbi. Et sel... ettekäändel, korra maksmapaneku põhjusel... võtta mõõgaga oma kätte võim... Harjus, Virus ja Rävalas. Et cetera...»

Dekaan tõttas, higipisar otsmikul, et piiskopi perutavaile mõtteile järele jõuda. Kui ta viimaks valmis oli, vaatas piiskop pärgamendi veel korra üle.

Soo. Nii see võis minna.

Ta võttis hanesule, et alla kirjutada. *Servus in Christo minimus. Olaus. Episcopus Revaliae. XII. die Martii. Anno Domini MCCCXLII.*

Too oli kindel ja tugev pitser, mille pärgament sappa sai. Sest heitluses vihatud vaenlase vastu tundis piiskop oma jõudu uuesti tärkavat.

Dekaan kergitas küsivalt kulme. «Läheb kulleriga Riiga?»

«Ei! Nüüd ei usalda ma isegi Riiat enam. Peapiiskopi loss on ordu nuhke täis... Vend Balduin viib ta isiklikult Lüübeki ja annab üle sellele, kellele tarvis. Laev on praegu sadamas ja läheb homme päikesetõusul teele. Vend Balduinil on seal muidki asju ajada. Mul on sõnumeid Adelrothide kaubamajale...»

Dekaan kummardas.

«Siis veel ... Kirjale anna teerahaks kaasa — viissada hõbemarka. Tünnides. Laevas võid öelda, et kauba ostmiseks. Aga Lüübekist läheb ta kardinal Mongolfieri mõisa. Sest ma ei taha, et asi jääks paavsti kantseleis järge ootama, niikaua kui juba hilja on. Mõistad?»

Vend Gottfried neelas hapuka naeratuse alla. See oli tükk vara, mis läks siit rändama — suurte isandate taskusse. Aga polnud parata. Kõik teed viisid küll Rooma, kuid sinna sai ainult kullaga määritud rattail...

Nad vaatasid mõttes läbi kapiitlisaali kõrge akna, milles tuhmilt paistis linnuse nurgatorni kõrge siluett. Taani punane rist lehvis selle tipus laisalt ja oimetult nagu jõuetu kalts.

Dekaan vaatas piiskopi otsa. Nad mõistsid teineteist sõnadeta.

Vend Gottfried näis kõhklevat. «Ei usu, et see löök ordu käpa raiub. Valdemar on rahanäljas ja ammu tüdinenud kaugest provintsist, mis peale tüli ja pahanduse midagi sisse ei too. Veel aasta, ja ta pakub selle väljamüügile. Saksa Rahva Püha Rooma Riigi vürstide suurlaadal... Kümme tünni kulda kaaluks üles kogu selle pärgamendi, mille oleme aegade jooksul Rooma poole veerema pannud.»

Piiskop kehitas õlgu. «Mina pole kaupmees ja mul pole kulda. Pole ka sõjamees ega ole mul mõõka. Aga võitlema pean minagi, kui elada tahan. Ju ma pean siis tegema nii, nagu seda kirik on teinud juba aastasadasid. Nurga tagant. Ja lõppude lõpuks — kes teab? Pärgament ei kaalu küll mõõga raskust üles, aga parajal juhul kõlbab seda siiski mängu panna. Mul,» ta laskus istmele, alandades hääletooni, «on kõige sellega tagamõte...»

Dekaani pilk liibus küsitlevalt piiskopi pisikestesse kullisilmadesse.

«Ma väsitan Burchardi paavsti kuurias seni, kuni ta tüdib ja on nõus kauplema. See viissada hõbemarka tasub end kuhjaga, kui ma talt — osa kuningamaist enesele välja pressin... Kuidas see kõlab, vend Gottfried — Tallinnas piiskopkonna stift! Eh? Kümnisemaks tervelt Harjumaalt, kuusteistkümmend uut lauamõisat, markkrahvi tiitel Saksamaa keisrilt, otsustav hääl üldisel maapäeval

ja sadakond vasalli. Tõelist vasalli, keda võid tarbe korral käskida tupest mõõka tõmmata, selleks et kas või Burchardile enesele naha peale anda.»

Piiskopi nägu säras õndsusest.

«Ometi kord lõpp sellele kometimängule, mida ma siin teiste naeruks olen teinud... Olen nime poolest Harju-Virumaa vasallide ülem, kuulsid, vend Gottfried — ülem! Aga kui mul on tarvis jahimaadelt kari röövleid välja peksta, pean käima Valdemari kapitaneuse ukse taga kerjamas. Olen ma ülemkarjus või ülemkerjus, mis? Noh, hea küll, lähme kehakinnitust võtma.»

Kaks vaest kerjust läksid sööma hautatud hane, vürtsidega pikitud põrsakülge ja magunaküpsiseid.

Kui nad selle kõik olid kortlitäie raske mooseli veiniga alla loputanud, võisid nad tänase päevaga rahule jääda. Kuigi vend Gottfried oli selle alguses ära neednud. Sest asi läks libedamalt, kui loota võis. Lõunamaise marjaviina päikeselised tilgad olid ka piiskopiisanda vere rõõmsamalt tuikama pannud. Ta pajatas pikalt ja laialt oma seiklustest Trieri toomkooli päevilt, mil ta noore quadriviumiõpilasena oli ringi kolanud «Topelt-Eedeni» kirevais mülgastes, kuhu ei ulatunud nägema scholasticuse terav silm. Ja olles kuulnud vend Gottfriedi tänahommikusest pahandusest meieršega, oli ta ise esimene, kes otsustas selle tüütu eide anda kimbutamiseks piiskopliku vaimuliku alamkohtu kätte, süüdistusega abielurikkumises ja ebakristlikus sõnakuulmatuses. Sest kord pidi olema. Kui kõigil isandate sohinaistel oleks lastud mööda Liivimaad ringi joosta, oleks see kaasa toonud teede ummistuse...

OMADE SEAS

Piiskopilossi väravapooled raksatasid kokku.

Vahur hingas kergendatult. See oli siis seljataga. Ta teadis, et homme hommikul hakkab siit Rooma poole nihkuma uudis, mis iseenesest polnudki uudis neile, keda asi puudutas. Sest näärikuu algupäevil olid jõudnud Kädenpääle Järva foogti maadelt talumehed, kes oleksid võinud sama kinnitada, mis ta täna piiskop Olausele oli teatavaks teinud.

Foogt oli palganud mehi rüüstekäigu jaoks kuningamaile. Oli isegi näidanud mõisad, kuhu kõlbaks punane kikas kirema panna ning peremehele odaotsaga susata. Ohvreiks pidid olema Taani kuninga vasallidest need, kes näisid olevat otsustanud kaugele maaisandale läänitruudust mitte murda. Neid polnud palju, vaid orduheidikute arvurikkas peres mõned üksikud, aga kui tuli aeg, võisid nad tüli tekitada.

Talumeestele polnud foogt kõike seda muidugi rääkinud. Aga nad olid palju ise mõistnud, sest isandate tülisid oskas ka alamrahvas lahtiste silmadega jälgida. Foogt oli neile rääkinud isiklikkudest vahekordadest ja kättemaksust, aga ta polnud suutnud siiski selgeks teha, miks ta süda keeb kättemaksujanust just nende isandate vastu, keda ta eluaeg näinudki pole, kuna kõrilõikajatega, kellega ta veel mõni aasta tagasi orduvappide musta risti teenis, ei paistnud tal mingit pistmist olevat. Talumehed olid taibanud, et koer on hoopis mujale maetud. Ent nende asi see polnud. Ega võinud nad ettepanekust keeldudagi, sest siis poleks neilt võetud üksnes adramaad, vaid ka vabadus. Nad olid nõusoleku märgiks noogutanud, pakutud killingid võtnud ja tulema tulnud.

Nad teadsid, kuhu tulla. Taani mõisate süütamise asemel olid nad tulnud Kädenpääle. Sest sealt liikus läbi suurem osa neist, kes olid nõuks võtnud isade maa saatuse otsustamisel oma mõõga mängu panna. Ja kui nad olid Amburilt saanud uued ülesanded, olid nad uuesti läinud. Järva foogti ettevõtmised, sepitsused ja saladused pidi aga Vahuri suu kaudu teatavaks tehtama seal, kus vaja. Ainukeses kohas Maarjamaal, kus nende vastu veel midagi liikuma võidi panna. Rävala piiskopi lossis.

Vahur oli asjaolusid veidi käänanud ja moonutanud, värvi juurde andnud, nii kuidas vaja. Ja nad olid teda uskuma jäänud — see kuivetanud vanamehetõhk, kes rohkem nahkhiire kui ülempreestri moodi välja nägi, ja ta õllevatsaga nõuandja. Kolmas, too vargasammuga silmakirjatseja, oli temaga rääkinud pikad jutud murtud maakeeles. Oli teda patsutanud ja silunud nagu äsjaostetud hobust, oli poetanud talle killingeid pihku, söötnud ning jootnud ja isegi lossiväravani saatnud. Kuid ta sõprus tundus Vahurile libe ning ohtlik nagu mao kallistus ja

Vahur ei saanud praegugi lahti tundest, et vend Vifbrandi luurav pilk teda seirab.

Ta enesetunne ei petnud. Kui ta sel hetkel oleks ümber pöördunud, oleks ta võinud näha, kuidas piiskoplik asjaajaja huviga väravavõre tagant ta kaugenevaid samme jälgis. Aga ta ei märganud seda, nagu ta ei märganud pooligi asju, mis olid juhtunud vahepeal, kui ta kirikuisandate kõrgeaulist seltskonda jagas. Ega olnud tal ka aimu liikumistest, mis olid toimunud piiskopilossi ja linnuse vahel. Ja mis siin imestadagi, sest kuidas võis tema, lihtne talupoeg, märgata kõiki neid keerulisi ja mitmekordselt heietatud lõngu, mida kisklemine võimu pärast oli Maarjamaal kõikjal pununud, eriti tihedalt aga just Rävala linnuses. Ei märganud seda ju piiskopiisand isegi. Tal oli ainult udune aimus sellest, et tema lossist viivad nähtamatud niidid kapitaneuse töötuppa.

Neid niite nägi ainult vend Vifbrand. Sest nad olid ta enese põimitud. Need olid vanad niidid ja ta oli neid korduvalt keerutanud, kui kapitaneusele oli vaja teeneid osutada. Sest uus kapitaneus oli pärisperemehele — ordu mustale ristile ja kõlisevaile markadele — niisama kuulekas ori kui ta isegi. Nad olid tihti koos astunud, kui asi puutus ordumeistri huvidesse kuningamaadel, sest nad olid ammu tajunud uue peremehe lähenevaid samme.

Vahur hakkas toda salapärast mängu, mis täna ta ümber toimus, alles siis taipama, kui raske käsi ta õlale laskus.

Linnuse väravatorni hämaruses seisis ta ees tundmatu kumpan.

Ta ei taibanud alguses, mida see lokitud vurrudega ja lehviva tutiga moenarr temast tahtis.

«Du, Kerl! Komm mit!» Kumpan noogutas linnuse lossihoone poole.

Vahuri peas lõid tantsima kümned mõttekillud. Oli see lõks? Ta mõõtis silmadega kumpani lühikest mõõka, muretut hoiakut ja vahemaad. Hetk hiljem oleks ta selle edeva venna kummuli virutanud, aga see pööras talle hoopis selja ja hakkas rahulikul sammul lossi poole astuma.

Alles siis märkas Vahur enda selja taga kolme jässakat, puhvpükstega sõjasulast, kes ta liigutusi mõt-

likul ilmel jälgisid, rasked, soonelised rusikad mõõgapäradel.

Tuli jätta lollused. Ta astus kumpanile järele. Kolm ta selja taga tatsasid kannul, kuulekalt nagu künnihärjad.

Nad vedasid ta läbi pikast süngest eeskojast, mis haises kasarmuhigist ja vettinud saabastest ning oli libe jalgadega sissekantud kõntsast. Nad tõusid temaga siseõue ringrõdule, keerlesid treppidel, vahekodades ja madalate võlvistikkude all, mis ei tahtnud lõppeda. Mõttes vandus Vahur ehitusmeistrit, kes need madalad käigud oli vist küll peata inimeste jaoks välja mõelnud, kuni nad lõpuks ukse ette jõudsid.

Ta arvas selle taga leidvat kurje ametimehi, kuid seal polnud kedagi. Oli üsna tavaline kivikong, seinas nari, kubu täitanud õlgi ja aken, mille ees roostetanud trellid kõverdusid, nagu oleksid neid asjata püüdnud väänata tuhanded käed. Uks langes uuesti kinni. Riivi ragin kinnitas, et külalisest ei soovita nii pea lahti saada.

Kui ta istus, lõi temas viivuks keema äge kahetsusetunne nagu süüdlasel, kes on teinud suure pahanduse. Et nad ta tabanud olid, see oli tühi asi, kuid ta kartis, et on reetnud asja, mille pärast olid nüüd liikumas sajad mõttekaaslased. Kas polnud see nagu nähtamatu nöör, vandenõu raudne ahel, mis neid kokku sidus? Amburit Kädenpääl, Rajameest Alutagusel, teda siin ja lugematuid teisi mehepoegi üle kogu maa. Vaenlastel oli tarvis haarata ainult selle ahela ühest kohast, ja kui lüli osutus nõrgaks, katkes kõik... Hävisid tuhanded elud, purunesid suured lootused ja murdus kõik see, mille nad olid loonud higi, vere, kannatuste ja vaeva hinnaga. Kustus leek, mille nad olid suutnud süüdata ajaloo mutta surutud rahva piinatud hinges...

Noh, nii hull see asi kah ei olnud.

Ta teadis, et ta ei murdu. Nad võivad ta tappa pikaldasel tulel, aga sõna ta suust ei lange.

Kõik läheb, nagu määratud. Ainult uus mees tuleb asemele. Keda saadab Ambur Alutagusele? Millal asub Õnneleid teele Kädenpää poole teatega tema, Vahuri kohta? Viimse teatega. Surmateatega.

Ta mõte lendas kaugustesse. Sinna, kus sõnad sosinal liikusid suust suhu, kõrvast kõrva. Sõnad, mis tulid raba-

kolgastest, venisid raatmaade üksiktaludest küladesse, keerlesid laatadel ja kirmestel, pugesid isegi mõisate ja losside keldritesse... kõikjale, kus nende jaoks leidus kõrvu. Kõikjale, kus tuikasid ärevuses südamed. Need sõnad ei tohtinud kustuda. Mehed võisid surra, aga mõte pidi elama. Pidi!

Torm ta hinges sundis teda liikuma kongi umbses piiratuses nagu puuri suletud metslooma.

Trellide taga laius mere ääretu hallikas-sinine avarus. Raske pilvesomp rippus näruse, vettinud kaltsuna hämarduvas õhtutaevas. Süla oli paljastanud adrukõntsast palistatud rannaviiru, mis venis kahele poole kaugusse nagu lõputu lint. Kalameeste külas lõid tossama suitsud. Talle tundus viivuks, nagu oleks siia üleski, kõrgele kivisele vallile ulatunud küpsetatud silkude, naeriste ja odrakäki lõhna. Ta nägi mõttes kalurirahva süngeid, kõhnu nägusid; nende troostituid pilke kaalumas toda piskut, mida päev oli jätnud õhtuseks kehakinnituseks; nägi kaltsudes, nukraid lapsi õlesasisse pugemas, selle seest otsimas mulluseid harvu odrapäid, et rahustada närivat nälga. Nägi tuhandete lastide tõstmisest küüru vajunud laadijaid-mündrikke, kes vajusid asemele, tapetuna töö raskusest ja aastate koormast. Must, haisev ja surmani väsinud agul keeras ennast magama ja tal eneselgi vist ei jäänud muud üle kui sedasama teha...

Vahur viskus õlgedele. Tänane päev oli veidralt lõppenud. Ta oli juba arvanud oma asjadega ühel pool olevat. Ja küllap see nii oligi. Ambur võis kõigele vaatamata temaga rahule jääda, sest ta ülesanded olid täidetud. Lahing oli alanud ammu. Tema oli ainult tavaline ohver, lihtne mees tapluseväljalt. Langes ta täna, homme või mõnel lehekuu päeval — selles polnud suurt vahet. See polnud tema, kes otsustas. Nüüd seisis otsus juba tuhandeis kätes ja tema mõõga kaal oli sellega võrreldes — tühine.

Ta ei märganud, millal oli uinunud.

Riivi ragin virgutas ta põgusast unest. Rammestusest ähmased silmad seletasid vaevu kogusid, kes olid kongi tekkinud.

«Aa — seesama!» põristas jäme hääl. «No näita ennast, linnukene!»

Mitu paari silmi mõõtis teda peast jalgadeni.
Üks tulijaist, vaarikavärvi kuues linnusekumpan, otsis asjata sõnu, et teda kõnetada. Ent teistele ei paistnud see olulinegi olevat. Nad keerlesid ta ümber, vaatasid ja kobasid, sõna lausumata.
«Otsivad vist pisteriista,» arutles Vahur. «Ordu koerad,» lisas ta mõttes juurde, kui oli hämaruses märganud mantlihõlmadel riste välkuvat.
Üks neist, jämekõri, näis maakeelt kõige rohkem oskavat.
«Nu — braves Kerl ... Ära tee rumalus ja pajatab ilusti ... missuguse foogti juurest sa ära kargasid. Isand nutab ammu sind taga, aga sina hulgub omapead ringi ...»
«Olen Alutaguselt. Piiskopi jahimaadelt. Sulane.»
Kõri irvitas tigedalt.
«Piiskopi nuhk võid sa küll olla, aga sulane — noh, seda sa ära mulle valetab ... Mis asja sul oli piiskopilossis?»
«Tõin jahimaade vahimeestelt teateid ... Et isand võib tulla, kõik on korras.»
«Ja muud midagi?»
«Ei midagi.»
«Valetad, koerapoeg!» röögatas kõri.
Nad mõõtsid teineteist tükk aega. Küsitleja välkuvail silmil, mudides rusikaid, mis kippusid maamehe näkku kargama. Vahur rahulikult ja külmalt, nagu ei puutuks asi temasse.
Lõpuks näis ordumees mõistvat, et seda siin ei painuta ei kärkimine ega silitamine. Poiss tuli tõsiselt käsile võtta.
Nad pidasid omavahel nõu. Vahur püüdis asjata mõista alamsaksa murdes juttu, mida taanlasest kumpan niivõrd väänas ja vägistas, et tema, Vahuri napp keeleoskus pidi üles ütlema.
Siis oli asi otsustatud.
«Komm ...» viipas ordumees.
Linnuseõuel tukkus veel üks ordusulane, ratsude ohjad peos.
Ordujunkur surus kumpanil kätt, patsutas talle õlale ja viipas lahkumistervituseks.

Nad asusid teele, Vahur jala keskel, neli ordumehest ratsanikku ümberringi.

Linnuseväravad avanesid hääletult, lastes nad videvikku.

Linn tukkus müüride jalal nagu suur loom, vaevaliselt pilgutades silmi üksikuis tuledes, mis võbisesid palkmajade tillukestes akendes. Räästad tilkusid. Lumekahmakad hüplesid ratsukapjade all.

Nad keerasid esimesel teeristil kõrvaltänavasse. Orduvennad ei pidanud nähtavasti sobivaks end avalikult näidata ühes vangiga, kes linna piirides oleks pidanud lossifoogti võimu alla kuuluma. Oli niikuinii palju juttu ordu võimutsemisest Rävalas ja nad ei tahtnud sellele lisa anda.

Nii nad siis astusidki piki linnamüüri, vaevaliselt kobades kitsast, hangedest ja prügist ummistunud teed aitadetagustes, viltuvajunud seinakobarikkudes.

Vahur ei mäletanud, kaua ta oli tammunud seda neetud rada, mis näis iga paari sammu tagant tal jalad alt ära tõmbavat. Oleviste torn tõusis aina kõrgemale, ordumajadeni ei pidanud enam palju maad olema. Hobused komistasid ja saatjad vandusid vaikselt habemesse, kui järjest ahenev seintevahe nad kõik üksteise otsa surus, takerduvasse prunti, mis edasi ega tagasi liikuma ei pääsenud.

Korraga lõi ta ümber keema arusaamatu möll.

Katuselt lendasid hobustele rasked, tumedad kogud. Keegi röögatas. Siis matsusid löögid ja ähkimise ning rabelemise tume kõma muutus ikka valjemaks. Ratsud lõid ehmatusest perutama, rutjudes üksteist hüplevate kapjadega.

Viiv hiljem oli selge, et kallale tungiti.

Ordusulased püüdsid asjata piike kasutusele võtta. Ruumi oli niivõrd vähe, et käsi ulatus hädavaevalt mõõka haarama. Kuid löökidest ei tulnud selles hüppavas ja keerlevas pudrus midagi välja. Keegi oli peamehe täkku sapsudesse susanud, see hirnatas läbilõikavalt ja rebis end taplusest lahti, tormates metsistunult majadevahelisse pimedikku. Mees ta seljast pudenes raske prantsatusega maha. Siis tabas malakas ka teist mõõgakandjat ja selle sõjariist vajus kõlinal ratsu kapjade alla.

Vahuril polnud enam aega jälgida, mis edasi toimus. Kellegi nähtamatu käsi oli haaranud ta õlast.

«Siit!»

Ta poetas end kusagilt postide vahelt läbi. Vinnas end üle kõikuva tara. Prantsatas mingisse pehmesse sodisse, mis haises kõntsa, väävli ja mädanenud liha järgi.

Ees jooksis üks kogu, teised järgnesid talle.

Järgmisel õuel tormas ta peaga vastu mingit nurka. Silmis välkusid sädemed.

Keegi kahmas teda uuesti turjast. Raske käsi kergitas ta maast nagu kassipoja. Kusagil vaidlesid kaks jooksmisest kähisevat häält selle üle, kust kiiremini edasi pääseb.

«Tuleb minna üle Laatsaruse risti! Siitpoolt piiravad nad kõik õued varsti sisse!»

Seljataga lõi öös helisema sarvehääl. Vasakult, ordumajade õuelt, vastas sellele teine.

Nad sööstsid üle laia, mudaseks sõtkutud tee hetk enne seda, kui seal lõi kõmisema ratsasalga tihe kabjaplagin.

Meestekobar jälgis hinge kinni pidades teisel pool tara, kui ordusulaste lehvivad mantlid läbi hämaruse lendasid.

Õued hakkasid elama, majades süttisid tuled.

«Minu järel — Köiemäele!» sosistas üks meestest. Vahur tundis Matsi hääle.

Nad libisesid üksteise kannul nagu viirastused läbi jahedalt karge öövaikuse. Mats poetas komistuste vahele vandesõnu, heites aeg-ajalt üle õla pilke Vahurile.

«Noh, kuidas on, mehepoeg? Kas said linnusekuraditelt pigistada?»

«Ei seekord neil mahti jätkunud. Tulite appi, kui ei teadnud oodatagi . . .» vastas Vahur.

«Sõna jääb sõnaks . . . Lubasime sul silma peal hoida . . . Ja hoidsimegi . . . Oleksime hoidnud iga öö, kas või jaanipäevani . . . Õnneleid valvas linnuse väravaid keskhommikust saati . . . Nägi su napsamist ja tuli tööle teatama . . .»

«Kust teadsite, et siitkaudu tuleme?»

«Pole sa esimene, keda linnus ordumeestele välja annab. Tee on teada . . . Ja peale selle on meil Mündrikkude uulitsal oma mehed varuks . . . Ei nad oleks sind kusagilt läbi toonud . . .»

Nad olid lõpuks jõudnud eesmärgile.

Pimedikus avanes madal uks. Öisesse õhku keerles aurupahvak inimestest kuumaks köetud ruumist.

See oli raskete laetaladega, hämar kõrtsiruum, mida vaevaselt valgustas traanipotis suitsev ja visisev leek. Varjud venisid seinapalkidel süngelt ja pikaldaselt nagu Manala viirastused. Keegi surus Vahuri määrdunud, õllekannudega koormatud laua taha istuma. Alles pikkamööda hakkasid ta silmad varjuderikast ümbrust tajuma. Vaikus, mis nende sisseastumisel oli tekkinud, hääbus pikkamööda. Uuesti kerkisid vahust nõretavad kannud ja jutulaine veeres taas nagu taltsutamatu voog seinast seina.

Mats virutas Vahurile kämblaga õlale. «Tunne end nagu kodus. Oled omade seas!»

Vahur kummutas kurku kortlitäie rasket õlut, mis pani külmast tardunud vere kiiresti tuikama.

Näod ta ümber tumedal taustal eraldusid vilkuvas helgis vaevaliselt. Ta nägi pikka rida endale pööratud silmapaare. Keegi noogutas talle ja siis tõusid kannud ta terviseks nagu ühest käest.

«Ole terve — Alutaguse mees!»

Viiv hiljem tekkisid laua juurde ka Õnneleid ja Madis. Vend kaisutas teda, nuusates häbelikult liigutusest vesiseks kippuvat nina.

«Ei lootnud sind enam näha, Vahur . . .» sõnas ta vaikselt.

Madise vana nägu säras kirjeldamatust heameelest.

«Eh, vennas, oli aga sinuga muret!» Karedad peod patsutasid Vahurit, nagu püüdes veenduda, et see on tõesti tema ise.

Juba oli platsis ka Rüblik. Tõrjunud teised laia käeliigutusega tahapoole, vajus ta Vahuri rinnale.

«Ole tervitatud . . . foogtide hirm! No näed, ega meiegi ole takust poisid . . . Meie peale, vennas . . . võid alati kindel olla!» Ta kippus luksuma. «Kuigi . . . oleme . . . Rävala — santlaagrid.»

«Skool!»

Kannud kergitasid jälle põhjasid.

Vahur heitis pilgu kannukaaslastele. See Rüblik polnudki nii tühje sõnu padranud. Need paistsid tõesti —

santlaagrid olevat, vähemalt kesta poolest. Rävala näis siia, aguli kõrtsi, kokku olevat sülitanud kõik need, kes ei mahtunud astuma ja istuma gildimajade avarais ruumides. Siin oli nägusid, mis polnud palju tegemist teinud pesuveega, ja rohkesti lihaselisi kaelakünnapuid, mis ei sallinud kroogitud kaelust. Siin näis olevat mehi kõigist ameteist, töökäsi kõigist talitustest, mida linn vajas, kui tal oli tarvis end kasida suitsust, tahmast, sõnnikust, mustusest ja saastast. Või kui tal oli tarvis toimetusteks kanget kaela ja tugevaid käsi.

Vahuri paremal käel levitas imalat lehka vimmasturjaline kalamees, kelle pikkadel paakunud näppudel praegugi sädeles üksikuid kalasoomuseid. Taamal jorises seletamatuid sõnu härjanäoga kiviraiuja-käealune, rusked, otsmikukaarel tasaseks lõigatud juuksed liibumas higisele, kivitolmust tuhkjale näole. Kaks kanepipunujat, lahjad ja kondised nagu rehad, seletasid midagi teineteisele, pikkade käte hüpeldes õllest nõretava laua kohal.

Teisel pool ahjukollet, kõhuka vaadi ees ragistas rasket köha hallides kaltsudes kerjus. Ta näis koera ametiga üsna rahul olevat, lürpides aeg-ajalt savipõranda õnarusse kokkukogunenud õllepära, mis valgus vahuste kannude veerelt ja piserdus prundiaugust. Keegi käskis tal suu avada ja kallas ta hõredate hammaste vahele küünrakõrguse, peene õllejoa.

Vanamees tänas ägisedes. Oli tublit naeru.

Vahur vaatas mõtlikult vaeseid kuradeid. Kerge neil polnud. Neil, kolmekillingi-meestel, kes peale muu tahtsid oma troostituist päevist veel terakesegi maiseid lõbusid välja pigistada.

Kerjus näis ta pilku märkavat, sest ronis poolteisel jalal laua äärde. Kükitas vabale pingiotsale ja luksus talle näkku mädaneva hingeõhuga segatud sõnu.

«Vabatmees... pane kortel lauale. Pane lauale, ma ütlen... Tahad, kuulutan sulle tõtt ette. Silmamunadest või... õllevirdelt. Kuidas ise soovid. Olen — arbuja...»

«Suli oled sa!» irvitas Rüblik muheldes. «Suli ja varas. Ainuke varas meie hulgas... Aga ametit tunneb, seda ma ütlen... Seitsme magaja päeval Kuusalu kirmesel...»

Vahur ei kuulnud, mida ta seletas.

Mats möirgas nurka. «Kortel ingveriõlut sellele — ülempreestrile! Olgu sul, pärglil, kah üks hea päev! Ristimantlis kuradite parkimise puhul!»

Nurgas hakkas liikuma kõrtsmiku kerekas kogu. Pühkinud käed rasvase põlle külge, solistas ta tükk aega kõhuka vaadi ees ja lükkas siis kannu üle laua, kerjuse ette.

See kaanis end kannu külge. Kui ta oma hõreda habeme sellest eemaldas, vilkusid ta silmad joobumuse õndsuses.

«Sul on õigus, Matsist kaim! Ei ole meile iga päev antud neid peksta. Näe — mina. Lasin kakskümmend aastat ennast nende pärast peksta... Küll Leedus, küll... Novgorodi mail... Aga seda päeva ei tulnudki... kus ma ise neile... naha peale oleksin saanud anda. Ei tulnud... Ega tulegi... Jaah!» luksus ta, nuusates vesistunud nina. «Sa, vennas, ära arva, et sündisin juba poolteise jalaga... See koib... näh... jäi Rodenpoisi taha... alles ordumeister Monheimi ajal... Aga enne seda... missugune mees ma olin!... Missugune mees... seda sa oleksid pidanud nägema... Oli mul kahekäe... mõõk. Sihuke, et kui korra rapsasin... siis sai ühest leedulasest — kaks!»

«Ja-jah, rapsasid küll...» lisas Vahur mõtlikult, «aga valesti rapsasid.»

«Kuidas... valesti?» imestas kerjus.

«No-jah. Valet meest rapsasid. Oleksid pidanud oma ninamehi rapsama... Kas või seda — Monheimi ennast. Siis poleks sul vaja olnud siin istuda. Jalg oleks sul alles olnud.»

«Õigus,» noogutas Mats. «Oleksid söönud — oma leiba...»

Kerjus punnitas õllesegaseid silmi.

«Oma leiba... No ära oma leiva peale liiaks uhke ole... Seda... on sul ainult... seki veerest suhu varastada. Ja tea... kui kauaks... Varsti istud ka ise Niguliste trepil... Mina olen ikka läbi teinud ausa sõjasulase... seisuse, aga sina... nahakaapija...»

Ta viskas käega, kõikudes nagu oks tormis. Tühi kõht ja täis kann olid talt võtmas viimast arunatukest.

Mats tõstis ta laua najale tukkuma ja muigas:

«Näe, maameeste pealik... Siin ongi sul sõjakangelane omast käest...»

Vahur naeratas nukralt. Ei saanud lahti kahjutundest. Siin oli mees, kes oli sõdinud kakskümmend aastat. Terve oma elu. Ja kel ometi polnud kordagi pähe tulnud küsida, mille eest ta sõdib. Mille eest ta on jätnud oma jala, tervise ja aru...

«Jah, sääraseid on kõik kohad täis...» lisas ta vaikselt juurde.

Mats sõrmitses mõtlikult tühjaks joodud õllekannu.

«Noh, õnneks pole neid veel nii palju...» lausus ta. «Oleksid sa siin ringi vaadanud peale tunamullust sõjakäiku Leedu maile... Tulin siis — see oli vist kolletamisepäeva paiku — esimest korda Rävalasse... Silmad võttis kirjuks. Ma polnud kogu oma elus ühtekokku nii palju vigaseid näinud kui tookord Niguliste treppidel... Oli varajane sügis. Aeg, millal sanditõugu rahvas leiab äraelamist külades ja mõisaväravate taga. Aga külad kuuldi neist täis olevat ja linn pidi ülejäägi vastu võtma. Ulatusid need kerjuste sabad... pühapäeviti ümber kiriku ja tükk maad veel Harju teed edasi — kuni linnaväravani välja... Ja-jah... Mida külmemaks ilmad läksid, seda rohkem neid siia tekkis. Mardilaadal oli sante rohkem kui laadarahvast ennast... Päevad otsa koogutasid ja halasid majauste ning õueväravate ees, öösel ronisid näljaga aitade kallale...»

Mats pühkis käega üle silmade, nagu tõrjuks eemale süngeid nägemusi.

«Raad läks rahutuks, sest kaebusi tuli iga päev. Lõpuks ei aidanud muud, kui hakati neid linnast välja kihutama... Ööd ja päevad peeti neile jahti... nagu metsloomadele. Kes kätte saadi, toimetati linnaväravate taha. Kõik sissekäigud võeti valve alla. Raesulastest ei jätkunud, kutsuti abiks Kanuti lipkond... Seal siis see kerjusteparv uitas... Jeruusalema mäe ja linnamüüri vahel tõnisepäevani välja. Kuni tulid näärikülmad. Siis hakkasid teised kõngema. Linnaväravate taga, nagu mesilased taru sissekäigu ees. Ikka kümne-kahekümnekaupa. Hommikuti koristasid raesulased ühe trobikonna jalust ära, järgmiseks hommikuks oli aga uus sagar värava ees maas. Eh... vastik aeg. Pikad talveööd

läbi oli kuulda nende ulgumist... Kuni see ühel ööl päris hirmsaks läks... Väravate taga oleks nagu tuhat hunti koos olnud... Rahvas lõi majades risti ette, hommikuks — jäi kõik imelikult vaikseks... Aovalguses ronisid raesõdalased müüridele vaatama. Siis selguski kõik... Need polnud inimesed, kes tol ööl ulgusid. Need olid — hundid ise. Kui palju neid seal oli olnud ja kust see rändkari oli välja ilmunud, seda ei teadnud keegi. Arvati, et kerjuste halamine oli neid ligi meelitanud... Käisin hommikul ise väravatagust vaatamas. Kriimsilmade jalajälgi — musttuhat... Mõned kaltsud, kepid, kondiotsad... Verd — mitte tilkagi. Lumigi oli puhtaks lakutud. Nii saigi raad külalistest lahti... Polnud vaja isegi matusekulusid kanda...»

Vahur noogutas. Ta mäletas hästi toda õnnetut sügist, mil lipkondade asemel venisid sõjaradadelt tagasi haavatute ja vigaste salgad. Tulid — vankudes, verest pooltühjaks jooksnuna, kahvatute nägudega, silmas põletiku ja nälja läige. Tulid nagu rohutirtsud parves, otsides koduasemeid. Aga vähe neid oma tarre jõudis, sest polnud hoolitsevat kätt ega sõiduriista, mis neid oleks toimetanud sinna, kuhu vaja. Imelik oli too sõjakäigu asigi olnud. Esiotsa olid tagasi jõudnud kiirkullerid kappavail täkkudel. Need mehed olid vaikinud nagu tummad, kuigi igas külas rahvas neid küsimustega üle uputas. Sest oli vähe peresid, kes polnud mehi tapatandrile andnud. Mõni päev hiljem oli siis tagasi tulnud ka foogt oma salkadega. Lehviva vimpli ja kõlavate sarvede saatel, mis kuulutasid suurt võitu paganate maal. Maameeste lipkondi polnud. Need pidid järele jõudma — mõne päeva pärast... Tulidki. Ja siis olid rahva silmad lahti läinud. Kogu selle au ja kuulsuse kohta, mida isandad nii laialt kõlada lasid... Mehed rääkisid sõjakäigust vähe. Sõnad, mida kukkuda lasti, poetusid kokkupigistatud hammaste vahelt. Tuli välja, et foogtiisandate ja kumpanite uljusest jätkus ainult väe lahingutaplusse viimiseks. Kui olid kerkinud mõõgad ja püsti hüpanud piigid ning lahingurinded vastastikku kobrutama löönud, polnud kusagil enam näha ei Monheimi lippe, pühakujusid ega ristivimpleid. Isandad olid läinud oma teed, nagu ei puutuks asi enam neisse. Nad olid igal juhul võitnud. Sest Neitsi

Maarjale ja ordu lipule võis see olla ainult võiduks, kui pärispaganad ja poolpaganad üksteist nottisid. Mida vähemaks neid jäi, seda parem. Nii oli hiljem öelnud Monheim isegi ja see ütlus oli liikunud suust suhu, kõrvast kõrva läbi terve Liivimaa.

Jah, see pärisrahvaste vastastikune jahvatamine oli ordu suures sõjaveskis iga-aastane asi. See näis olevat tehtud — omamoodi seaduseks, kuigi papid pajatasid rahust maa peal ja taevas...

Vahur kummutas kibedad mõtted kannuga kurgupõhja.

Jutukõmin oli jäänud järjest vaiksemaks. Laua taga tukkusid üksikud kogud, oiates ja sonides raskes õlleuimas. Aeg-ajalt avanes kägisedes tagakambri uks, paotades välja norskeid, vilistamist ja magajate umbset hingeõhku. Seal magasid laadalised ja alalised kõrtsikülalised, kes pidid aovalgel hakkama edasi liikuma.

Kõrtsmik haigutas sügavalt, raputas õlgu ja hõõrus peopesasid, sest külm oli poetumas pooltühja ruumi. Pistis siis koldesse vaigustest kännujuurikatest tule. Suits tõusis raskelt ja kibedalt lae alla.

Mats vaatas Vahurile punetavail silmil otsa. Vaatas korraks ringi ja jätkas häält alandades:

«Noh — Leemetipoeg! See on siis seljataga. Oleviste kandi rahval on täna vähe und. Ja hea, et meiegi oma koopasse ei roninud, ega seal magamist oleks olnud. Ordumajas... seal oli muidugi suur hammastekiristamine. Tared pöörati pahempidi, aga — võta näpust...»

Õnneleid kõhkles. «Linnaväravas on hommikul ordu vahimehed väljas... Ei usu, et Vahuril oleks nüüd õige aeg minna. Peaks ennast mõni päev — paos hoidma...»

Üks vabastajaist, pikk sitke tündersepp, sülitas tulle.

«Peost pääsend varblast enam ei püüa. Öösi nad sind tassisid ja nägupidi niikuinii ei tunne. Homme võid sõita Kuusalu laadaliste vooris, ja kui ise kartma ei löö, ei tea keegi kätt su külge panna...»

Vahur noogutas.

«On parem, kui ma varem kaon. Toimetamist on niikuinii rohkem kui vaja. Olge tänatud, mehed, külalislahkuse ja — kõige eest. Näe, sain Rävalatki veidi tundma õppida. Kui tulin, mõtlesin, et mis mul siin, isandate pesas, teha. Et olen üksi nagu kiivitaja vareste seas. Aga

näe — siingi leidus omasid. Mehi samast kirjast ja verest. Jah, vennad — polegi meid nii vähe. Meid on igal pool. Ja kui me oskaks kokku hoida, ühte mesti, noh — me käed ulatuks palju kaugemale, kui ainult isanda piitsa jaoks hamet kergitama.»

Mehed muhelesid. Üks sügas lihaselist rinda umbkuue kaelalõike varjus ja sõnas:

«Leidub linnaski mehi. Vähe meid on, aga enda eest oskame seista, kui vaja. Ei see ole esimene kord, kui oleme omasid linnusefoogti küünte vahelt päästnud. Ega ole neid palju olnud, kes raske peaga või kähmlemisega foogti öösistele vahimeestele pihku oleks jäänud... Aga sinusuguse, noh, kuida öelda — rahva priiuse eest võitleja pärast — pole tulnud seniajani veel rinda pista.»

Ta patsutas Matsile selga. «Õieti tegid, kaim, et meid kutsusid. Teinekord tuleme — kutsumatagi. Tuleme, kui märku annad. Sest see asi, mille pärast too Alutaguse mees väljas on — on õige asi. See pole mitte üksi tema, vaid meie kõigi asi. Ühine asi, Mats! Ja sellepärast tuleb meil käia edaspidigi — ühist rada. Kas pole nii?»

«Tõsi! Õigus!» elavnes meestekobar ümberringi.

Vahur sirutas neile käe.

Kalameeste, kivilõhkujate ja nööripunujate pahklikud käed surusid seda tugevasti.

«Sõpra — tuntakse hädas!» lausus Vahur. «Ma ei ütle seda enda pärast, sest mitte mina pole hädas, vaid — rahvas. Ajad on rasked. Ja sellepärast pole puudu neist, kes säevad oma purjed tuule järgi. Siin Rävalas, nagu ma aru saan, polegi nii kerge jääda maarahva meheks. Siin liigub rohkesti hõbedat — ja see teeb pimedaks. Jah, vennad. Killingite kõlin paneb kõrvad rahva ägamise eest lukku. Ja silmad ei ulatu müüride tagant nägema, mis sünnib külades. Seda suurem on heameel, et leiad siit mehi, kelle süda on õigel kohal.»

Väljas puhusid sarved äratust.

Nad tõusid.

Mats vaatas ukse vahelt teele, kus vettinud, tukkuvad majad kerkisid aovalguses udust.

«Läheb soojale. Tänavu tuleb kevad varakult.»

Vahur soris mõtlikult uksepiida küljes kõlkuvaid sirvilaudu. Kevad... Kui veidralt see kõlas siin, räpases ja

porises tagaõues, kus midagi ei meenutanud elavat loodust.

Tagakambrist ronisid haigutades ja ringutades välja mõisa voorisulased. Kusagil tallisügavuses hirnatasid hobused. Asuti tassima kaubapakke.

Elatanud, armidega mees sosistas tükk aega Madisega, vahtides kõõrdi Vahuri otsa. Siis viipasid nad ta lähemale.

«See on Kullamaa mõisa viljavoor. Üks hobune on sinu jaoks vaba. Istud selga ja oled mees nagu teisedki. Kui vaja, võid end joobnuks teha, küll sulaste vanem su eest kostab.»

Vahur noogutas. Niikaua kui ratsu toodi, jättis ta sõpradega jumalaga. Kümned kämblad patsutasid ta õlgu, surusid ta käsi. Ta ei saanud lahti tundest, et need kallasid temasse uut, nähtamatut jõudu, mis tegi olematuks magamata ööd ja rännakute raskuse.

«Saada sõna, Vahur! Saada sõna, Alutaguse mees! Me tuleme!»

Viimasena jäid talle pihku Õnneleiu noored, sitked sõrmed. Poiss ebales palavikulisel pilgul, oskamata keevast südamest ainustki sõna üle huulte tuua . . . Nad kaisutasid teineteist pikka aega.

«Noh, pole viga, vennas,» sõnas Vahur liigutusest rämedal häälel. «Varsti näeme jälle. Kädenpääl.»

Ta tõusis hobusele. All kerkisid käed lahkumistervituseks.

Siis hakkas voor liikuma.

Mõisavankrid rappusid rööplikul teel. Raskete umbrataste kriiksumine pani kogu tänava rõkkama. Ratsud kappasid voori taga ja aeg-ajalt norsatas mõni hobune hommikusest jahedusest.

Linnamüüri väravatorn tõusis nende kohale nagu määratu kivirusikas. Voorivanem seletas midagi kumpanile, kes seisis värava najal, käed risti vaarikavärvilisel vatmanvammusel. Raesõdurid piidlesid raudsete kübarate alt. Siis liikus voor uuesti edasi.

Vahuri all tantslev täkk virutas väravavahile näkku tüki lumesegast hobusesõnnikut. Kumpan muigas vanamehe vandumist vaadates. Vahuri jaoks tal pilku ei jätkunud.

Pool penikoormat enne Kullamaa mõisat viipas Vahur voorivanemale, ronis ratsult maha ja põikas kõrvalteele. Kui voor oli kadunud lähema teekäänaku taha, hakkas ta astuma.

Mets ta ümber — sinakas-tume, põline kuusik — raputas eneselt hommikutuules viimaseid lumepurikaid. Tüvedelt nõrgus nagu higipisaraid.

Jah, siin võis aru saada, et kevad oli tõesti tulemas.

Vahur kuulatas, kuidas ta nahksed tallad tatsusid jääkeltsast vabanenud, pehmel mullal. Kahel pool teed kobrutasid lumejäänused nagu merevaht rannikuviirul.

Maa ta ees hingas — sügavalt ja võimsalt, nagu ärgates pikast tardumusest.

See oli suur kevad, mis talle näkku naeratas. Suur sellepärast, et nüüd ei ärganud üksnes loodus, vaid ka inimesed. Jah, ka inimesed . . . Ta oli neid näinud istumas rabaservadel, närimas männivõsusid. Aga nad ei halisenud, nad olid ainult päevi lugenud. Ta oli neid näinud hämarais, suitsuseis taredes, lõkketulede valguses mõtlikult ta sõnu kaaluvat. Ja ei olnud kohta, kus nad poleks tõusnud ja ta kätt surunud. Talle tundus, et igal pool nad aiva tõusid. Tõusid ja surusid üksteise kätt. Nagu sõnatus vandes, mis pidi pihkude kaudu ühendama südamed. Need käed — need rasked, pahklikud, adrakurest, rehavarrest ja vasarast karedaks kasvanud tüükad — olid nad kõlvulised hoidma ka seesuguseid peeneid ja arukaid asju nagu maa ja rahva saatus? Noh, ta tahtis tõestada, et nad kõlbasid. Et nad kõlbasid hoidma saatust, hoidma tulevaste päevade pidet. Too pide oli esialgu muidugi — mõõgapide. Sest mõõk otsustas öö ja päeva, elu ja surma, tõe, õiguse ja ülekohtu vahel. Nad teadsid kõik, et ainuke lahendus seisab mõõgas. Ja nad olid kõikjal temalt nõudnud mõõka, kõikjal, kus ta oma jutu lõpetas. Nad olid küllalt elanud põlvili. Oli tulnud aeg tõusta püsti. See oli Ambur, kes oli talle ütelnud, et parem on püsti surra kui põlvili elada. See sõna oli talle kõrvu jäänud. Kõrvu — nagu oleks ta sinna needitud. Ta oli seda korranud kõikjal, kuhu ta samm teda viis. Ja see sõna oli igal pool elama hakanud. Oli siginenud, kasvanud ja suureks saanud. Seda kordasid nüüd juba — tuhanded.

Rahva vaim tõusis ja sirgus kõikjal, nagu oleksid teda toitnud nähtamatud juured. Kerjuste, üksjalameeste, sulaste, linnuseorjade ja hulkurite rahvas, hüljatute, tõugatute, mahasurutute rahvas oli taas sirutamas kaelakünnapuid ja käärimas käiseid. Peremees oli koju jõudmas, et tared puhtaks pühkida kogu sest saastast, mida ajalookäik sinna oli poetanud . . .

Mets kahises hommikuses tuules. Pikkamisi hakkas selginema taevavõlv, poetades tumedale taustale eredaid siniseid ribasid. Paastukuu päike oli ronimas üle metsa sakilise palistuse.

Vahur vaatas teda mõtlikult.

Polnud midagi öelda. Isegi päikese rännak edenes jõudsalt.

UUS MÕISNIK

Vootele Maardupoeg pööras unes teist külge ja ohkas raskelt. Kurjad nägemused vaevasid südant. Vanasarvik oli teda taga ajanud, kätte saanud ja pikka aega piinanud. Oli keetnud teda pajas, mis ääretasa vahutas tuliseks aetud hõberahadest. Ta oli möiranud ja kisendanud, rahadest leem ta ümber oli muutunud aina hõõguvpunasemaks. Kuni ta viimati oli märganud, et ujub lausa veres.

Tont teab, mida see tähendas. Vootele lõi nahkade all risti ette ja pomises palve Pühale Barbarale, mis pidi kurjade vaimude kallalekippumise puhul aitama.

Kesköötund oli vist ammu läbi, sest sead ruigasid laudas hommikuse kõhutäie järele. Tuli varsti tõusta. Sest tänane päev tõi suuri talitusi. Jah, ta tahtis täna foogtiisanda enesega rääkida. Isand oli minemas sõjakäigule ja temal, Vootelel, pidi ometi kord aru käes olema, kuidas selle asjaga jääb. Kas ta saab von Lentenilt Madara maadele läänikirja või mitte.

Vootele sirutas mõnuledes varbaid pehmete utenahkade all. Ta ei võinud elu üle kaevata. Issand oli ta eest seisnud. Aga ta oli osanud ka ise mees olla. Polnud raske olla jõukas headel päevadel. Kui valitses kord ja rahu, kui sulased kuulasid sõna, adrameestest rentnikud tegid

korralikult tasa oma teopäevad ja külamehed maksid ära võlad. Tal polnud siis muud muret kui sirvilaudadelt ja pügalapulkadelt vaadata, millal keegi peab vasika tasuks tooma künnihärja või viljavaka asemel kaks. Ja nad seal külas olid arvanud, et asi see niimoodi rikkaks minna. Et tema asemel oleks niisama hästi võinud ka puupakk «lossis» istuda ja kaukasse killingeid korjata.

Ning kui oli alanud too mullune segadus Madara mail, kui foogt lasi oma raudse rusika tantsida tõrkuva küla kohal, kui pooled meestest tassiti linnuse keldreisse ja teine pool kadus metsapadrikuisse, siis olid nad seal külas arutanud, et kui Vootele muudmoodi nende saatust ei jaga, siis vähemalt selle poolest, et nüüd jääb ta niisama vaeseks kui teisedki. Vootele ei pidanud saama ilma külata elada nagu kaan udaravereta.

Ta oli neil segastel päevadel näidanud, et oskab ka siis rikkaks minna, kui teised vaeseks jäävad. Et killingid jooksevad külast ka siis tema juurde, kui neid seal peaaegu üldse pole.

Ta oli kaubelnud foogti käest endale kõik tühjaks jäänud adramaad. Too oli alguses imestanud, et mis see punniskõhuline külakõrtsmik nende tühjade maadega peale hakkab, ega ta ometi ise taha künnihärga mängima hakata. Tema, Vootele, oli vastanud, et see on juba tema mure. Ja oli endale kõik küla paremad lapimaad välja kaubelnud. Tühise tasu eest, kui seda mõelda, sest kaks sälitist rukist, kolmas otri ja nelikümmend marka hõbedas polnud kellegi andam maa eest, mis ulatus Ussisoo raatmaalt kuni metsaveersete alepõldudeni, niikaugele kui silm seletas. Aga foogtil oli veel hea meel pealekauba, sest ta oli kartnud, et jääb sellestki ilma. Polnud ju kedagi põllule saata, kõik oleks niikuinii sööti jäänud. Ja foogt oli arvanud selle poolnapaka õllepruulijaga toreda kauba tegevat.

Kuid tema, Vootele, oli siis näidanud, et ta pole eile sündinud. Ta oli nii linnusele kui ka külale näidanud, et saab, kui vaja, nendetagi läbi, aga kas nemad ilma temata läbi saavad, on veel küsimus. Peale jaagupipäeva olid põllud Järvamaalt mõne killingi eest kokkuostetud peremeheta orjadest kihama löönud. Järva foogt oli need kodutud träälid ja ärakaranud vabatmehed, keda ta aja

jooksul ordu piirimailt oli kokku korjanud, hea meelega talle edasi andnud. Sest ta keldrid olid neist kubisenud. Ta oli loovutanud kõik, keda eelseisva sõjakäigu jaoks just oda alla ei kõlvanud panna. Träälid jäid träälideks, kuid Vootele oskas nad tööle panna. Kuna härgi oli vähe, siis oli ta värsked orjad neljakaupa karuäkke ja harkadra ette rakendanud, pannud linnusest palgatud sõjasulased piitsaga kõrvale kõndima, oli paar tükki lasknud ka surnuks vemmeldada ja tõrksamad ahelaisse panna ja — asi oli edenenud. Oli liikunud nagu lepase reega.

Foogt oli põldudele ratsutanud ja kukalt süganud. Oli alles siis aru saanud, et see matsist tõusik oli teda alt vedanud — vähemalt seks lõikuseks. Foogtiisand oli ratsult maha tulnud, Vootele õlale patsutanud ja öelnud, et säärase mehe kätte tulekski Madara põllud jätta. Oli pakkunud lossi keldrikongist tööloomadele lisa, kuid Vootele oli ära öelnud. Ta ei tahtnud, et kodukülas oleks teda noh, kuidas öelda — mingiks rahva kurnajaks peetud. Ta oli nendega sealt linnusekeldrist ühes lauas söönud ega sobinud tal neid kohe karaga nüpeldama hakata. Seda mitte, sest ta oli alati külameeste sõber olnud. Ta võis nüüd seda edaspidigi ütelda. Ja nii ta oligi siis neid linnusekeldrisse pistetud mehi soovitanud maha parseldada kuningamaile, mõisatesse, kus neist puudust tunti. Mida foogt oligi teinud, sest ta tegi nüüd kõik, mida Vootele talle soovitas.

Jaa, sellest ajast peale olid nad sõbrad. Muidugi mitte ühe joomalaua tagant, sest Hildebrand von Lenten oli lõpuks aadlik, aga tema — noh, kahjuks seda maarahvatõugu, nii et nad ei võinudki üht moldi jagada. Aga sõbrad olid nad olnud asjaajamises ja kaubatehingutes, seda ta võis öelda. Ja seda võisid tõendada need prisked hõbedakukrudki, mis vahetevahel Maardupoja majast lossi rändasid, kui Riiast olid tulnud kaupmehed, või sealt, linnusest, veelgi priskemalt tagasi jõudsid, kui Vootelel asja oli Rävala pistemaakrite või viljakauplejatega. Ega olnud foogtile mõttessegi tulnud Vootelele ja tema maadele ning hõbedatündritele käppa peale panna, nagu ta seda tervete külade suhtes seniajani oli teinud. Sest ta teadis, et see, mis ta Maardupoja «lossist» ühe hoobiga kätte saab, on ainult tühine osa sellega võrreldes, mis ta

sealt pikkade päevade jooksul välja võib kummutada. Nii nad siis olid oma asju ajanud — nagu mees mehega. Olid klaarinud oma arved mihkli- ja nääripäevaks, mil foogt sai kokkulepitud maksud. Ja kui see kaup oli lõppenud, oli foogt talle Madara veel teisekski aastaks lubanud. Veidi kõrgema tasu eest, sest foogt ütles sõjakäiguks raha vaja olevat ja Madara — võis ka rohkem välja anda. Vootelel ei sobinud seda salata. Ta teadis seda isegi. Aga ta teadis ka, missuguse kivi all vähjad peidus on. Ta oli siis tõusnud ja öelnud, et maksab foogtile kaks korda rohkem, kui saab temalt Madara vakusele läänikirja.

Foogt oli imestanud, pead raputanud ja muianud. Ja küsinud, et kas siis teisiti kaupa ei saa ... Ei saa, isand, oli Vootele vastanud, kummardanud ja teinud ettevalmistusi äraminekuks. Foogt oli siis kimbatuses toolil ringi keeranud, vandunud ja käega visanud. Ja oli teda, Vootelet, kutsunud nädal enne jüripäeva uuesti läbi rääkima. Seks ajaks pidi tal selgus käes olema, kas asja saab nii korraldada, nagu Vootele soovib. Ja nad olid lahkunud nagu kaks kõrilõikajat, kes on valmis teineteist paljaks riisuma, kuid suruvad siiski kätt, sest nende kasud ei luba teineteiseta elada.

Jaa. Tänane päev pidi otsustama, kas Vootele Maardupojast saab Madara mõisnik või mitte.

Ta ringutas nii, et kondid nagisesid.

«Liivila!»

Eeskambrist ei kostnud samme.

«Liivila, sunnikuhing, kus sa jälle oled!»

Vootelest vanapoiss urises rahulolematult. Lõpuks tuligi kutsutu. Priskelt-lopsakas ruuge noorik, kes juba teadis, mis peremees soovis.

Lõuka tagant toodi asemele soojendatud hame. Vootele oli seda näinud foogti juures tehtavat. Oli korra proovinud ja leidnud, et on üsna mõnus tare hommikukülmuses asemelt soojadesse riietesse karata. Nii see siis oligi jäänud.

Majavaim pöördus minema. Vootele vaatas muhedal pilgul ta kergelt-õõtsuvaid, ümaraid tuharaid. Noh, memm on aus — polnud märgatagi, et ta oli teda juba vastlapäevast saadik magatanud. Tihe, valge, vetruv liha.

Jah, ka selle, manulise poolest andis ta mõisniku mõõdu välja...

Sulaste vanem kandis hommikulauas ette, et põllud on tahenenud ja soojad. Ootavad harkadra nina.

Vootele vaikis. Mnjaa — noh, homseks võivat hakkama panna. «Kuidas on künnihärgade ja trääldega?»

Sulaste vanem kehitas õlgu.

«Härgi — on tosin. Trääle — ei tea isegi. Osast saab asja, aga osa põevad. Tükki seitsekümmend saab välja saata. Teised on nälgimisest nõrgaks jäänud.»

Vootele urahtas habemesse.

«Ei oska inimestega ümber käia... Söötke ainult neid, kellest tööle asja on. Mul pole siia priisöödikuid vaja. Saate ise aru...»

Ta lõpetas suitsetatud lambasingi närimise, viskas kondi nurka penile ja rüüpas peale kortli sooja mõdu.

Ta asus koos sulaste vanemaga teele, sest Vootele tahtis oma silmaga selle kõik veel kord üle vaadata, mille pärast ta täna linnusesse kauplema läks.

Jah, kevad oli tänavu tõesti kaugele jõudnud. Teisel pool küla viimaseid suitsutaresid paistsid metsade palistuses lapimaade pikad ahtakesed paelad. Rukkioras haljendas eredalt ja rõõmsalt. Sellest saab tänavu sulahõbedat, arutas Vootele mõttes, sest sõjakäik lööb segamini põlluharimise Lõuna-Ugandis ja viljahinnad Tarbatus hüppavad juba heina-maarjapäevaks nii kõrgele, nagu pole nähtud suurest näljaajast saadik. Ütle, mis sa ütled, aga sõda on päris tore asi.

Tagapool mustendas päikesesoojusest pakitsev ja lõhnav muld mulluste karuäkketriipude all. See läheb tõuvilja alla...

Vootele soris jalaga pehmet, sametist pinda, nagu kaaludes, palju ta sellest kuldseid teri suudaks välja pigistada. Jaa, tööd tahtis see põld saada, sest umbrohi lõi juba hõredalt rohetama. Tuli sügavalt künda ja tublisti läbi äestada. Träälid saavad higistada, küllap mõnigi kõngeb. Aga teha pole midagi, härgi tuleb hoida viljaveo jaoks Tarbatusse. Ei saa ta ju ometi orje vankrite ette rakendada, kui minekuaeg kätte jõuab.

Kaerapõllule viskas ta ainult pealiskaudse pilgu. See ei toonud ju midagi sisse.

«Homme varahommikul, päikese tõusuga võid peale hakata.» lausus ta mõtlikult sulasele. «Tõmba tõuviljamaad üles kuni metsani välja. Ja sealt tagantpoolt,» viipas ta küla ääremaade suunas, «kah kõik.»

Sulane jäi imestunult seisma. «Kuidas? See ju adrameeste oma? Ja lapimaadel on ju kah veel osa nende põlde, mis naised mullu üles harisid.»

Vootele viskas talle altkulmu pahura pilgu.

«Noh — maapuudust pole. Ja mina seda neile keelama ei hakka. Olen alati küla eest hoolitsenud, võid seda neile öelda. Mingu alemaadele ja ärgu nurisegu. Sest see pole minu, vaid foogti tahtmine.»

Ta pöördus minekule, tagudes laisalt jämeda sauaga teeäärseid põõsaraagusid.

Jah, selle ülejäänud risuga külaveertel oli häda... Nälginud naisi ja tatise ninaga lapsi jooksis kõikjal ringi. Ikka oli neil häda ja puudus. Ta oli vahetevahel ühele või teisele lasknud mõõdu otri või sületäie naereid anda. Maksjat sest sandikarjast niikuinii ei olnud. Ta oleks nad parema meelega külast välja rookinud, aga ei teadnud isegi, kuidas seda teha. Sest ta ei tahtnud halba kuulsusse sattuda. Maarahvas oli sel kevadel imelikult kinnine ja tige. Ja ta teadis, et metsades liigub midagi. Polnud mõtet asja nii kaugele ajada, et punane kikas räästasse kargab või mõõgatera makku jookseb. Suurustamisega kaugele ei pääse. Ta polnud nii loll kui vardja Kaspar, kes neid niikaua kiusas, kui oma osa kätte sai. Ei. Tema oli rahvamees. Tema poolest oleks võinud kõik niisama edasi kesta kui vanasti. Tema oli rahu ja korra armastaja ega huvitanud teda vägikaikavedamine küla ja foogti vahel. Ta oli alati öelnud — las igaüks laulab, nagu ta nokk on kasvanud, ja astub, nagu jalg ulatub. Õige hõlma ei hakka keegi, aga need Vahuri-taolised taari-joonud hullud olid tõstnud mõõga. Ja kes mõõga tõstab, see peab selle läbi ka hukka saama. Kas polnud see öeldud isegi tolles pühakirjaraamatus, mida paater Johannes viimasel ristimiskäigul Madaras oli neile ette veerinud...

Päike oli tõusnud kõrgemale ja maavillane umbkuub ta seljas kippus kaenlaaluste kohalt paksu keha raskest higist vägisi vettima. Ta kirus vaikselt oma ümarat kõhtu,

mis igal sammul laia nahkset vööd ta ümber nagistas. Oli oma pugule tihti uhke olnud, kui tarvis oli kellelegi kaheksa kannu ette juua, aga jalavantsimise jaoks see riistapuu ei kõlvanud. Oli katsunud vahel ka ratsasõitmist, aga oli lõpuks käega visanud. Hobused ta all kippusid tõrkuma ja ülesronimine nõudis rohkem vaeva kui asi väärt. Kaarikuga ei sobinud ka sõita — see oli kaupmeeste asi. Rüütel sõitis ratsa, kaupmees kaarikuga, maamees masajalgadel. Nii oli kord, ja ta ei tahtnud end linnuseõuel narriks teha. Võib-olla edaspidi, kui asjad selle läänikirjaga klaarid on . . .

Silmapiirile kerkisid rabaveersed ridakülad, ahtana surutud metsade ja silmapiirini ulatuva surnud maa vahelisele vöödile.

Madalad, maani ulatuvate õlgkatustega suitsutared poetasid teedele aina rohkem rahvast. Voorid liikusid sinnapoole, kust eemalt läbi varakevadise looduse sinetasid Põltsamaa linnuse müüriharjad.

Vootele piidles minejaid altkulmu. Seal oli küllalt naaberkülade tuttavaid nägusid ja ta kaalus korra, kas mitte astuda teiste sekka ja ajada mõni suutäis mehejuttu. Aga pilgud pöördusid tema pealt kõrvale, ja talle jäi mulje, et mitte sugugi kogemata. Ta oli viimaseil nädalail varemgi märganud, et tuttavad kippusid teda mitte tundma. Noh, see oli kartlik ja arg rahvas, kes hoidis eemale igaühest, kelles haistis isanda lõhna. Ja temalegi oli vist veidike seda juurde tekkinud. Ta koges seda nüüd vaikse rahuloluga, kuigi südamesse jäi veidi imelik tunne. Pidi ta siis kogu oma elu üksi piki teid vantsima? Sest rüütliisandatest talle niikuinii seltskonda ei saanud.

Ta ohkas mõtlikult ja kiirendas sammu.

Lõuna eel jõudis ta linnuse juurde. Väravate ees sagis rahvasumm, nagu oleks peetud kirikulaata. Olid tulnud kõik, kel oli teele saata sõdalasi. Enamikus naised, lapsed, vanaätid. Kuluheinaga kaetud lagendik oli muutunud veel hallimaks sadadest hallidest ürpidest. Aga et see kellegi laat polnud, võis märgata kohe, sest rahvas oli imelikult vaikne. Ei liikunud ringi õllelähkreid, ei tinksunud kandleid ega jorisenud torupille, polnud kuulda hõiskeid. Polnud kirmese lõhnagi.

Linnuseväravas seisid tardunult sõjasulastest vahimehed, pilgud jäiselt jõllitamas rahvamurdu. Vootele teatas, et ta tulevat foogti kutsel. Silmad kobasid teda uurivalt. Siis kerkisid nina ees hellebardid ja ta võis edasi astuda.

Linnuse eesõuel istusid rühmade kaupa värsked talumeestest sõdalaste lipkonnad.

Ka need vaikisid ega paistnud mingit rõõmu tundvat haljaste sõjariistade üle, millega foogti armulik usaldus neid täna esmakordselt oli ehtinud.

Siseõuel möldis ta ennast linnuse drostile. Mehele, kelle kaudu liikusid foogti varad ning rahad ja kellega ta oli tutvust teinud juba ammu. Ent see näis teda täna silmitsevat kuidagi hajameelselt. Kehitas õlgu ja arvas, et foogtil on vähe aega. Aga ta ei jätnud enne järele, kui drost asus ta ees mööda siseõue ristikäiku kapiitliruumi poole sammuma.

Lai risthingedega uks avanes ta ees. Drost sosistas midagi selle taga. Vootele ergas kõrv püüdis üksikuid sõnu.

«Mis ta jälle tahab... See Madara mõisnik... Ennäe — tähtsaks läinud teine. Noh — kurat temaga. Taluta see härg siis sisse.»

Vootele ei jõudnud pahameelest punastadagi, kui tal kästi sisse tulla.

Foogt silmitses teda tüdinud pilgul. Ega paistnud teda leevendavat ka külalise sügav kummardus.

«Noh, räägi ruttu. Ma ei taha sinu pärast Pihkva pidusöögile hiljaks jääda...»

Vootele keeras peakatet peos, seades sõnu ettevaatlikult nagu kalamees mõrdu.

Tema tulnud isanda juurde kuulama, et kuidas jääb Madara maadega. Et oleks selgus käes. Sest jüripäev on ukse ees ja talumehel on viimane aeg otsida endale adraalust maad.

Foogt vaatas teda mõtlikult.

«Nii... Sa siis tahad oma Madarat. Kogu naha ja karvadega. Maade, metsade ja rahvaga... Ja kui ma seda sulle ei anna?»

Vootele kehitas õlgu. «Isanda sõna — on seadus... Kui isand käsib, annan ka oma adramaad ära...»

Foogt vaatas talle küsivalt otsa. «Annad oma adramaad ära? Mida sa siis tegema tahad hakata?»

«Oli mõte — Rävalasse kolida... Kaubasakstega kahasse. Siin on elu raske ja — hädaohtlik...»

«Soo-soo!» kergitas foogt üllatunult kulme. «Või kohe kaupmeheks Rävalasse. No-jah — hõbe tahab sul tündrites liikuma pääseda, siin pole tal poegimiseks ruumi...»

Vootele vaikis. Vaikis ka foogt.

Lõpuks ta muigas. «Noh, väljapressija, saan sust aru. Ainult üks asi on mulle veel tume... Mis nälg sind selle läänikirja järele kihutab? Ega sa sellest rohkem söönuks saa...»

«Söönuks mitte,» mõõnis Vootele. «Aga ajad on segased ja mul oleks kergem, kui ma tunneks foogtiisanda mõõgatera enda selja taga. Ma olen seniajani kaitsnud foogtiisanda huvisid Madara mail ja foogtiisand võiks mind niipalju usaldada, et seda vahekorda vandega kinnitab... Nii nagu see vasallidega kombeks on.»

«Vasallidega, vasallidega...» mühatas foogt. «Vasalliks tahtjaid on mul siin terve linnus täis. Iga junkur on valmis lapiti mõõga alla kargama, et Madara kukile ronida. Ja kui ma seda seni pole teinud ja need maad sinu jaoks olen hoidnud, siis sellepärast, et nii on parem. Meile mõlemale. Seesugust pesa, nagu too Madara, on maamehe kaudu parem talitseda kui vasallist mõisniku läbi... Et ei tekiks asjata tüli ega nägelemisi pärast, nagu mullu sui juhtus... Ära sinagi arva, et sind mõisniku nahkpükstes Madaras rohkem armastatakse.»

Ta püüdis Vootelet asjata veenda. Ja ta mõistis seda varsti isegi, sest nad rääkisid teineteisest mööda. See kangekaelne mats oli küllalt nupukas taipama, et aastapaari pärast, kui küla majapidamine on korras, võidakse teda minema kihutada. Ja ta tahtis oma õigusi kinnitada pärgamendil, pitserite ja allkirjaga, et foogtil ei tekiks enam kahtlasi mõtteid. Ta näis teadvat, et foogtil polnud praegu paremat meest võtta. Junkrud kõlbasid joomiseks, kaklemiseks ja riiunorimiseks. Rahategijat neist ei olnud.

«Ähh sind — röövlit...» raputas foogt viimaks pead, olles kaalutlused lõpetanud. «Ordumeister ei armasta maatõugu vasallide soetamist. Ja ilma tema loata ma

otsustada ei või. Nädala pärast näen teda Kirumpääl. Siis otsustame, mis su asjaga teha. Minupoolest — olgu see sulle lubatud. Mine ja hoia too Madara vaos.»

Ta märkas Vootele kõhklevat pilku ja muutus pahuraks. Too seal hakkas teda juba tüütama.

«Sul on minu sõna. Rüütlisõna. See loeb rohkem kui pärgament. Ja nüüd astu. Või muidu lasen sulle viiskümmend sirakat anda. Kuigi oled Madara mõisnik. Sest ära unusta, et seisad isanda ees!»

Vootele ei taibanud, mida foogt tahtis talle öelda. Oli ta vihane või pilkas ainult? Aga ta märkas, et tänaseks aitas, kui ta ei tahtnud endale vihahoogu kaela tõmmata.

Nii ta siis kummardaski, soovis foogtiisandale sõjakäiguks kuulsust, võitu ja au ning läks.

Kui ta linnuseõuel veskimeistri juures oli oma keha kinnitanud ja kannutäie marjaviina peale rüübanud, muutus ta meeleolu veidi lahedamaks. Noh, läänikirja tal küll taskus ei olnud, ja see rüütli sõna, sellega võis hobuse sabaalust pühkida . . . Aga tal olid tagavaraks teisedki ohelikud, millega võis Hildebrand von Lentenit siduda. Hõbe ei kaalunud vähem kui pärgament . . .

Varajasel pealelõunatunnil hakkasid Põltsamaa foogti sõjasalgad liikuma mööda Tarbatu teed, kus nad pidid liituma piiskopi vägedega.

Hildebrand von Lenten vaatas süngel pilgul ringrõdult, kuidas paater Johannes teeleminejaid õnnistas. Lipkonnad seisid tummalt lossiõuel. Sõjariistad olid nüüd neile nädalaiks pihku antud. Ainult sarvik ise teadis, mis see kõrilõikajate summ värskelt teritatud rauaga ette võtab teha. Ta oli igasse salka poetanud ustavaid mehi, oli pannud nad kumpanite isikliku valve alla, kes viivukski ei tohtinud karistuse ähvardusel nende pealt silma ära lasta. Aga kes võis teada . . .

Lõpuks oli õnnistamistalitus läbi, vend Johannes suskas piserdamispintsli kaussi ja keeras sakramendi saanud tapalammastele lihava selja.

Hetk hiljem lõid linnuse väravavõlvid kajama sadade hobukapjade plaginast.

Rahvamüüri tuhandete silmade alla tantsles mustal täkul teele ratsameister. Selle kannul lõi lipukandjate raudse rea kohal laperdama foogti vimpel. Must rist

väänles valgel siidil nagu ämblik. Hobusesabad piigiotstel tegid tantsu kaasa.

Foogt istus sadulas tummalt ja mornilt, heitmata pilkugi oma rahvale. Surunud lõua tihedalt vastu kullatud kaelusekilpi, näis ta mõtlevat ainult sellele, mis keerles kusagil kaugel ees — Tarbatu-Kirumpää-Irboska vahemail. Ega näinud talle see asi kuigi suurt heameelt tegevat.

Foogti järel lõid rüütlite rasked ratsud teetolmu suitsema.

See polnud päris harilik vaatepilt, mida Põltsamaa rahvas sel pealelõuna-tunnil pidi nägema. Täies sõjariistade ehtes ordusõdalasi nähti ainult harukordadel — kui asuti vaenuradadele või oli vaja talitseda mässama hakanud orje.

Nad tulid raudse lohena, kolmekaupa reas. Pimestavalt hiilgama löödud soomusrüüd kõlisesid oma plaadikeste metallises laulus. Rõngashamede krobeline punetav koorik ronis kaela ja käsivarsi pidi valgete ristisärkide alt välja. Rasked nahksaapad, soomustatud haljendavate säärekaitsetega, rebisid sapsusid kannuste sakiliste servadega.

Nad olid nagu mingid elavad lummutised, mis nähtamatu käsi oli üle kallanud heliseva, raudse koorikuga. Koorikuga, mis ulatus isegi ratsude rinnustele ja sadulakülgedele, kus rippusid rasked ratsaväekilbid ja peakatted. Neid oleks võidud pidada hiiglasipelgateks, kui katmata pead poleks meenutanud inimnägusid. Ent vähe oli neis nägudeski inimlikku, sest kolm ööd ja päeva kestnud metsik jooming oli need muutnud paistetanud, punetavaiks maskideks. Ega olnudki seepärast võimalik vahet teha, kes neist raudmeestest oli konvendiliige, kes kumpan, kes junkur või muidu raskelt rõivastatud sõjasulane. Sest ainult suuremad isandad kandsid vappe ja peale foogti ei paistnud neid ühegi sõdalase reiekilbil.

Neid oli sadakond, sest foogt oli kokku kogunud ka piirimaade vasallid. Sadakond raskelt ragisevat ja sädelevat kiskjat, keda rahvas jälgis altkulmu, hinge pidades. Jälgis pilkudega, milles segunesid vihkamine ja hirm.

Lõpus sammusid talumeeste lipkonnad. Foogt oli leid-

nud, et sõjamees kahel tugeval jalal on parem kui viletsal ratsul, ja nii oli hobuseid jätkunud ainult esimese lipkonna jaoks, kuhu olid valitud turjakamad ja sitkemad mehepojad, kes jõudsid raiuda kahekäe-mõõgaga ja kanda raskemat varustust. Ülejäänud varumehed vantsisid niisama jala. Ja kui neile vööle poleks kinnitatud lühikest mõõganüblikut ning selga pandud ambusid, mis lõhnasid alles linnusekeldri nahast ja linaseemneõlist, poleks neid keegi osanud eraldada tavalistest, pooleldi kaltsudes talupoegadest.

See oli vaikiv, sünge salk, kes peaaegu hääletult, ainult pastlatatsatuste saatel venis läbi tolmupilvede. Nad kobasid pilkudega rahvast ja rahvas kobas neid. Sajad mõtted süttisid neis pilkudes, süttisid, kustusid ja asendusid uutega. Ent keegi ei öelnud ühtki sõna. Nagu oleks nähtamatu jõud nende keeled kurgulae külge kinnitanud. See oli imelik vaikus, tulvil kuuldamatut karjumist, tulvil elamusi, millest välisilma pääses väga vähe. Naiste põskedel veeresid üksikud pisarad, meeste lõuapäradel lõid tuksuma lihasteväädid.

Siis lõhestas vaikuse rataste paljuhäälne laul. Tulid vankrid ja kaarikud moona, telkide, tagavaravarustusega — neli, kuus ja kaheksa hobust ees. Tulid kergelt ja otsekui hõisates. Sest loomad olid puhanud ja veokid pooltühjad. Rahvas imestas, milleks foogt seda vankrite ja tõldade voori kaasa vedas. Mõned ohkasid, kuna arvasid, et veokid ennustavad veriseid lahinguid ja on mõeldud haavatute pealelaadimiseks. Ent need, kes olid foogti tagasitulekut sõjakäikudelt juba varem näinud, teadsid paremini. Veokitega polnud veel kunagi toodud haavatuid, vaid — saaki. Foogt polnud kunagi tühjalt tagasi pöördunud, ja kui tal olidki tühjaks jäänud lipkondade read, siis oli seda katnud saagi rohkus. Tavaliselt kuuluski see kokku — tühjad sadulad ja täied kaubatõllad. Nii et mõnigi võis uskuma jääda, et foogt ei käinudki sõdimas, vaid oma inimeste elu ja verd saagi vastu vahetamas . . .

Lõpuks oli kõik läbi. Lahkunute tolmupilv keerles silmapiiril veel kuni õhtutunnini ja niisama kaua seisid ka inimesed lagendikul ning jälgisid, kuni see viimaks hajus loojeneva päikese veripunastes kiirtes.

Vootele asus tagasiteele. Veskimeister saatis teda kuni sillani.

«Niisiis, Maardupoeg — kaup jääb, nagu räägitud. Kui madisepäevaks oma viljavoori Tarbatusse, Nodtke manu saadad, müüd ka minu sälitise rukkeid — oma nimel...»

Vootele noogutas, näol tülpinud ilme. «Kui foogt teada saab, et oled ta salvepõhjasid kraapinud, poob ta meid mõlemaid...»

Veskimeister viskas käega. «Kedagi ta ei poo. Mul on paater Johannesega omad kaubad. Foogt võlgneb talle kümnise arvel sälitise, ja kui tarvis, paneme selle vilja tolle sälitise arvele, millest jutt. Sest paatril on ükskõik, missugusest seemnest ta oma margad kätte saab. Paater on mul, Maardupojast vend, peos nagu oma päkk. Kui vaja, võtab ta kogu värgi enda peale...»

«Soo-oh!» imestas Vootele. «Suur võim on sul selles sakste pesas.»

Veskimeister naeris.

«Igaühel on võim, kes teab teise saladusi. Ja mina tean neid rohkem kui kõik teised kokku. Sest pole viljatera, mis minu silma alt läbi ei lähe ja mille käiku ja minekut ma ei näe. Sina, Maardupoeg, oled kaval mees, kavalam kui kolme küla mehed ühtekokku. Aga siin, linnuses, oled sa alles sülelaps. Sülelaps minuga võrreldes. Paater veab piiskoppi alt — piiskopiandamitega, foogt veab paatrit alt — kümnisearvestusega, vardjad veavad foogti alt — vakuste pügalapulkadega, aga mina, mina vean kõiki alt — ülemaid ja alamaid. Sest minu käes on veskikivid. Ja nendega on kindlam alt vedada kui ühegi teise ametimehe või riistapuuga. Need kivid ei räägi midagi ega ole neil ka mõõtu küljes. Seda võin ma sulle öelda. Ja öelda kartuseta, et sa edasi padisema lähed. Sest ka sinu saladused on minu käes, ja kui sõnakese piiksatad, oled homme ise kaagi otsas...»

«Einoh, mis sa siis nii...» naeratas Vootele sunnitult. «Pole meie vahel ennem vaenu olnud...»

«No nii,» katkestas teda veskimees, tõmmul hundinäol irvitus. «Käsi peseb kätt, hame sügab tagumikku ja kõik on rahul... Jaanivakuse ajal olen jälle sinu pool. Vaata, et võtad vastu — mõisnikuseisuse kohaselt...»

Tumm ja salapärane öö ümbritses Vootelet. Tumm, kuid tulvil nähtamatuid liikumisi, kuuldamatuid häälitsusi. Kevad pulbitses mulla tärkavais lõhnades, puude pakitsevais mahlades, öölindude kaugeis karjatustes.

Soomaadelt venis maanteele jahe, piimjas udu, varjates metsade tumeda, vaikiva müüri. Üksikud rabapajud tukkusid kahel pool rada nagu mustad, tardunud koletised, kes on valmis iga hetk hüppama möödamineja turja.

Vanapoiss astus, pilk maas, ja heitis vahetevahel risti ette. Oli kätte jõudnud vaimude tund. Aeg, mil pääsesid liikuma mardused, koerakoonlased ja igasugused kurjad vaimud. Ta ei uskunud päris hästi kõiki neid jutte, mida raugad armastasid õhtuvidevikus lõuka ees heietada. Aga midagi salapärast oli tänases öös siiski tunda, millele ta seletust ei osanud anda.

Kõrge metsamüür hakkas nüüd kahel pool teed venima nagu Manala sein. Tänu taevale, talvetormid olid seljataga ja polnud karta näljaseid hundiparvi. Rahvas teadis küll rääkida sissisalkadest, kes olla tulnud kuningamailt, kuid ta ei uskunud ka seda. Sest mis siss see on, kes ei röövi, rüüsta ega põleta. Küllap need olid niisama hulkurid ja põgenikud, kelle tuleasemeid ta vahetevahel oli juhtunud metsaveertel nägema.

Ta oli jõudmas taas Madara maile, kui tagantpoolt hakkas kostma kabjaplaginat. Keegi tõttas läbi öö. Vootele arutas, kas ta peaks võsastikku varjule minema, sest öö sigitas kurjust. Ratsanik, kes päeval möödus ainult kätt viibates, võis öösel röövliks muutuda. Kuid ta otsustas siiski teele jääda, sest läbi öise pimediku paistsid juba küla esimesed tared. Lõpuks oli ta ju täna nii-öelda esimest päeva Madara mõisnik. Ei nüüd sobinud iga juhusliku hulkuri pärast pakku minna.

Ta kuulas kipitseva südamepeksmisega, kuidas ratsanik jõudis temani.

Hobu lõõtsutas. Pikk tõmmu kogu näis teda hetke uurivat ja peatas siis ratsu.

Peatus ka Vootele. Võõras tahtis vist teed küsida.

Ratsamees küsis aga midagi päris imelikku. Küsis midagi säärast, millele Vootele ka kõige paremal tahtmisel poleks osanud vastata. Võõras ootas viivu ja päris siis uuesti, häält kõvendades:

«Ons parem põlvili elada?»
Vootele kogeles midagi vastuseks, millest ta isegi aru ei saanud.
Võõras vaatas teda veel korra läbitungiva pilguga, viskas siis käega ja kadus pimedusse. Kui kabjaplagin Vootele kõrvust oli kustunud, hakkas ta uuesti minema. Igal sammul, mis ta astus, tiksus ta peas nüüd üks ja sama mõte: Mis see oli? Mis see oli?
Hull see mees ei paistnud olevat. Siin näis midagi väga salapärast mängus olevat. Ta ei olnud nii loll, et poleks mõistnud, et tegu oli märgusõnaga. Märgusõnaga, millele ta polnud osanud vastata. Seetõttu jäigi talle teadmatuks, mis oli selle küsimuse taha peidetud.
Kodus ootas teda see, mille ta oli sisse seadnud neiks puhkudeks, mil tuli maha vantsida pikki teid. Liivila tõi jalgade pesemiseks toobri veega, mis alles kihises tuliste kivide mullide vahust. Ta ropsis oma raskeid, rasvaseid sääri pehmeks leotatud vihaga. Kuivatas siis linase palakaga ja kobis sööma laua taha, mis ägas liudade ja kausside rohkusest.
Oli suur töö, kuni ta oma mahuka kere sai täis laadinud.
Lõpuks oli ta ometi niikaugel, et võis enda asemele visata.
Majavaimu poolt soojaks magatud palakad lõhnasid niiske naisehigi järgi. Ta sirutas end mõnuledes, et silmad sulgeda. Esimene mõisnikupäev oli seljataga . . .
Ent just sel õndsal hetkel paukusid uksed ja keegi tormas väljast eeskotta. Oli kuulda sosistusi, hingeldamist, tume kõneköma tungis vaevaselt läbi paksu ukse.
Midagi näis lahti olevat. Tal polnud kombeks lasta oma sulaseid-ümmardajaid kesköösel majas tolkneda.
Vootele tõusis asemel istukile. «Mis on lahti?!»
Ukseavause mustendavale taustale kerkis vanemsulase kuju. Mehe pilgud jooksid ekseldes mööda kambrit.
«Isand . . . On juhtunud õnnetus . . .»
Vootele tõmbus turri. Mis need ogarad seal jälle valmis olid keetnud?
«Noh, mida sa jõllitad!» urises ta. «Räägi, kurat sind võtaks!»
«Täälid on pagenud!»

Vootele ei mõistnud hästi. Mismoodi põgenenud? See mees jampsis. Ta hoidis noid loomi vanas rehehoones, uksed olid väljast suletud tugevate ristpalkidega ja kaks vahimeest liikusid ringi õhtuvidevikust aovalgeni.

«Mis pagenud! Mis sa jamad. Nad olid ju — sulus . . .»

Sulane tammus uksepakul, süüdlase ilme näos.

«Olid küll, isand. Aga veidi aega tagasi tungis salk ratsanikke rehe juurde, pühkis vahid eest ja vabastas vangid . . .»

Vootele kargas püsti. See oli kurat teab mis! Nüüd, kus ta hommikul pidi alustama kevadise künniga. Viha ta südames paisus kose jõuga. Vandudes rebis ta riided selga. Kahmas siis ukse kõrvalt varnast härjakara ja tormas välja. Sulane ta kannul tatsas alandlikult ja küürus, nagu tunneks ta oma turja kohal juba langevate hoopide vihinat.

Rehehoone seisis üksildasena kuusiku veerel. Sulane kergitas Vootele ees tõrvikut. Varjud taandusid vaevaliselt hüpleva tule nõrga kuma ees.

Suur hämar ruum haises kõdunema löönud õlgedest ja inimsõnnikust. Siin-seal vedelesid riidekaltsud ja poolnäritud naerid, mis kiire käsi oli pagemisel kõrvale heitnud.

«Kurrat!» vahutas Vootele. «Sa tulijuudas! Seitsekümmend teolooma!»

«Mõned jäid siia . . .» pobises sulane.

«Mis?» käratas Vootele. «Kus nad on?»

Sulane juhatas ta reheahju taha nurka. Vootele viskas lühikese pilgu kahele-kolmele palavikus soiguvale surijale, keda tõbi oli aheldanud sasihunnikule juba nädalaid tagasi.

«Sa, saatan, irvitad mu üle või!» röögatas Vootele sulasele. «Mõned jäid siia . . . Ma sulle, tõprale, näitan, kuidas peremehe vara valvata!»

Kara keel vihises sulasel ümber pea, jättes näole ja kõrvalestale hõõguva vorbi. Mees kiljatas, nagu oleks teda oraga susatud.

Vootele muutus sellest veelgi metsikumaks. «Teie saatanad! Söödan ja joodan teid nagu vasikaid!» möirgas ta vangidele, «teie aga luurate metsa poole! Hundiraiped . . .»

Vangid vahtisid teda silmil, milles ei peegeldunud arusaamise kübetki.

Vootelele viirastus, nagu poleks need teda mitte millekski pidanud.

Ilma pikemalt endale aru andmata hakkas ta vange peksma. Hoobid lajatasid järjest tihedamalt, segunedes nüpeldaja ähkimisega. Träälid ei karjunud, ainult inisesid, jõuetult väherdes haisvail asemeil nagu vaglad, keda on tabanud labidatera.

Vootele rapsis neid nii, et tal hingeõhust puudus tuli. Senikaua, kuni tundis oma südame kergemaks minevat.

Vangid ei liigutanud end enam. Tal polnud aega ega tahtmist neid lähemalt silmitseda. Väsimus surises kontides ja silm kippus vägisi looja minema. Vootele ei mäletanud isegi, kuidas ta kambrisse tagasi jõudis. Ainult süda sügeles sees — keda pidi ta homme aovalgel põldudele saatma? Küllap tuli külanaisi tööle panna. Ja mis seal ikka. Kaheksa tükki ohelikkudega adra ette, küll läheb! Ta oli kuulnud mujalgi seda tehtavat, kus künnihärgadest või meestest puudu tuli... Tal oli nüüd foogti võim selja taga. Ja tal ei pruukinud neid enam nii väga silitada...

SAMMUD ÖÖS

Alemaa tossas ja suitses. Kaks meest, nõgised ja mustunud nagu rehepapid, heitlesid poolsöestunud puurägaga, milles varakevadine niiskus kippus summutama vaevaseid leeke. Võsast oli saanud tuhk, see lendles ja tolmas igas tuulepuhangus, olles katnud kogu maapinna elutult halli korraga. Nädalapikkune töö oli jõudmas lõpule, mullusuvisest raiest kolletas veel ainult õhuke võsa eespool laiuva rabasoo veerel. Tagapool kerkisid tuhaga kaetud maapinnast ainult mustavad kännutüükad, nurgelised ja ilmetud nagu puuslikud.

Too polnud kerge töö. Seda tunnistasid kütisetegijate pingutusest moonutatud näod, millelt nõretavad higiojad olid tükati pesnud nõe- ja tuhakorra. Tunnistasid ka pahklikud, lugematuist kriimustustest veritsema löönud käed, mille vahelt kogu see räga oli määratud läbi käima. Leekidest pooleldi söödud ja üksteise külge haa-

kunud tüvenotid ning okstekobarad hakkasid meeste pingutustele tigedalt vastu, vintsklesid ja rabisesid, haarasid küüntega maad ja kargasid tülitajaile näkku. Neid oli tarvis korjata uutesse kuhelikkudesse, Lauritsa hammaste närida, kes näis täna üpris laisk tõstma oma lehvivaid tiibu.

Noorem meestest, laiaõlgne, jändrik talumees, rebis võsa vaikse vihaga. Too taganes ta võimsate haarete eest samm-sammult, jättes järele kahvatuid kuluheina-laike, millesse jürikuu mahlad polnud veel jõudnud poetada rohetavat värvi. Nagu oleksid mõistnud, et too on niikuinii ülearune, sest see kõik oli määratud tule söödaks ja uhiuute põldude rammuks.

Ta kaaslane, kelle seitset aastakümmet võis aimata vimmas kogu ja hingeldavate kopsude järgi, heitles vaikselt, kuid visalt, aeg-ajalt pilku heites hämarduvale taevavõlvile, mis manitses ruttamisele, sest päeva polnud enam pikalt... Pingutusest väsinud, sirutas ta lõpuks vaevaliselt selga. Tatsas siis tahapoole, kus värske alepõld puhkas õhtuses rahus, saates kevadisse, kargesse õhku ainult kerget vingulõhna. Seal, metsa veerel, askeldas elatanud naine künnihärja ümber, kes ei paistnud õhtutunnil turjale topitud ikke üle suurt rõõmu tundvat.

Vanamees mõõtis peoga maapinna soojust. Too seal tuha all näis olevat pehme ja kohev, nagu ootaks seemet.

«Paras aeg ival pesitsema hakata...» lausus vanamees. «Kus sul see... külimit...»

Naine osutas aastatest ja pihkude higist pruuniks muutunud puuastjale, mille põhjas kollendas õhuke kord ivasid.

«Nii vähe siis sisse panid?»

«Pole ju rohkem. Kolmeks hitsmeks jätkub, siis on otsas...» vastas naine.

Pilgud ronisid seki põhja. Tõsi ta oli.

Mees asus pikaldaselt seemet külvama. Samm oli ühtlane ja mõõdetud, liigutused väärikad ning aeglased, nagu oleks käimas pühalik talitus.

Ja eks ta seda olnudki. Külvajal ei sobinud tõtata, see tõi ikalduse.

Talumees astus vaikselt ja mõtlikult. Kuldne seeme pudenes peost värelevate triipudena, kadudes tuhka, nagu

poleks teda olemaski olnud. Ja too jäljetu kadumine tõi kuidagi kahtluse külvajagi rinda, sest kes seda teadis, mis sügis siit andis võtta. Kas kolm seemet, või mitte midagi. Pinnas oli uus ja tundmatu, kõrge põhjaveega, mida soo seal taga tõotas järjest toita. Juhtub olema vihmane suvi — jääb kallilt soetatud iva sinna, kuhu läks. Põuast ei maksnud mõelda — too sõi ta niikuinii, see oli alepõldude vana ja vääramatu seadus...

Vähe oli seemet. Hirmus vähe. Ei sest jätkunud vastsele põllule. Seda võis juba nüüd märgata, mil ta alles esimese käiguga tagasi jõudis. Ja kui põld jäi tühjaks, ega siis kõhulgi muud valikut saanud olla...

Toda näis märkavat ka perenaine, kes lõpetas karuäkke sättimise.

«Poetaks teist... veidi hõredamalt...»

Talumees ühmatas. «No ja siis... et kõrs hõikaks kõrt taga, kuni tuul ta maha keerutab... Oma silma, eit, võid sa petta. Aga põldu — ei peta. Too sul juba kividest kõrsi ei hakka kasvatama...»

Heitnud pilgu tukkuvale härjale, peatas ta mõtlikult sammud.

«Ega täna vist enam seemendada jõuagi. Aeg äkkelgi põldu katsuda.»

Härg hakkas astuma, juhitud taadi vilunud käest. Too polnud neile kummalegi suur lõbu. Vastne põld näis olevat otsustanud vastse peremehe kannatust proovida. Hakkas oma juurtejäänustega karuäkke ragisevaist pulkadest kinni, pannes selle künklikul pinnal hüplema ja karglema. Kahmas astuja varbaist, kiskudes ta komistama ja kukkuma. Lükkas härjale rindu kändude mustunud hambad, nii et see edasi ega tagasi ei osanud astuda.

Nad rähklesid mõlemad, inimene ja loom, paisates enda ümber lendlema tuhka ja mulda, nii et jäi mulje, nagu oleks maa tallajate vihkamisest vahutama hakanud.

Eemalt tuli too, kes oli lõpetanud kütise ettevalmistamise. Astus jõudsal sammul nagu inimene, kes lõpetanud tubli tüki rasket tööd ja võib hakata päeva pingutuste vilja üle vaatama.

«Valmis, taat! Homme veel veidi susimist ja — ongi lõpp!»

Kõnetatu noogutas, heites pika pilgu soo suunas.

«Aituma, sõsarapoeg! Ei ma oleks sinuta siin toime tulnud. Näe — jõud lõpeb otsa. Aga ega töö sellepärast otsa lõpe. Ei see ole mul esimene alemaa ega jää ka — viimaseks.»

«Vaata taati, või tahad viimati poole valla metsad üles raadata?»

Vanamees viskas käega.

«Ei minu tahtmine maksa midagi. Mõisa tahtmine — see maksab. Maad ja metsad on ju tema jaod. Näe, kui äkki hakkab tahtma — seda lappi siin . . . Ega ole muud kui kergita pükse ja astu edasi . . .»

Teine silmitses mõtlikult hämarduvat põldu.

«Noh, sellepärast siin — kardad asjata . . . Ei ta hakka siia võserikku oma näppusid ajama. Sooveerne, lahja maa. Tea, kas annab kolm seemet?»

«Ei hakka . . .» osatas vanamees kibestunult. «Niikaua kui kolm seemet annab, ei hakka. Aga kui ta kuus hakkab andma — ja seda ta ükskord teeb, sest ükski küps põld pole mu käe all vähem andnud —, vaata siis . . .»

Härg puistas sõõrmeist tulist hingeauru. Mehed istusid mättale.

Taat näis olevat sattunud jutusoonele.

«Te seal, Kädenpääl, mõistate vähe ilma elust. Pole teil ju saksa. Aga meil on. Ja kui sa teda tunneks, noh, siis sa selle alemaaga pikka nõu ei peaks . . . Nood põlispõllud seal mõisa külje all, teisel pool Konnaoja, olid kah kunagi alemaad . . . Tegime nad üles mitme mehega kahasse . . . Ei mäletagi enam neid suvesid, mis sellest möödas . . . No-jah, mis sest pikalt rääkida. Nüüd on nad juba viiendat külvi — mõisa jaod. Kõige sellega, mis me sinna matsime . . . Teisel pool, näe seal Orukõnnuse veerel . . . samasugune lugu. Selle vahega, et vaeva nägid teised adramehed. Ja-jah . . . sõsarapoeg . . . Nii on meil kord. Sina käid harkadraga ees, mõis astub kannul. Kõnnitab — niikaua kui kõnged. Siis saad omale tüki maad päriseks, mida ta ei taha . . . Hauakääpa jao!»

Teine muigas mõtlikult. «Egas midagi . . . Olete saanud omale tubli isanda. Armastab maad, ega ta muidu seda adrameeste takka üles korjaks . . .»

«Armastab maad, häh . . .» viskas taat põlglikult

sülitades. «Ta armastab seda, mida tollest maast välja saab pigistada. Maast... ja meestest. Seda adramaad siin ei puutu ta sul kolm suve. Võid ise peremeest mängida. Kasvata või tiritamme... Siis saad tsinsimaksukese sappa — rukki- ja odravakakese, pisut killingeid peale... Hakkab ta sul veidi tihedamalt kõrsi kandma, saad teopäevakesed juurde. Esiotsa ühe, siis paar, viimaks nädalatäie...»

«Teil siin need teopäevad... Kädenpääl räägitakse, et maaseaduse järgi — ei tohtivat omavoliga tegu nõuda. Tegu, see on mõisaorjade ja — sulaste asi. Adrameeste kaup käib ju andamite ja hinnuse põhjal?»

«Aga misjaoks tal su käest on tarvis nõuda?» tähendas vanamees. «Kui pakkujaid... kõik kohad täis on. Iga kevad toob ordumailt siia aina uusi peresid. Pole neil hoost ega vankrit, pole särkigi seljas... nii kuidas tulema said. Ära arva, et mõis neid vastu ei võta! Kahel käel võtab. Kellele laenab oma karjalaudast lehmakiitsaka, kellele külimitu-jao seemetki... Ja tüki külasarasest. Too on tema taskus... Toda ta jagab... Igal jüripäeval. Kes pakub rohkem päevi — saab killu endale. Järgmise jüripäevani. Ja kui sul pole isu kaasa lüüa — kõnni minema. Alemaadele...»

Mõlemad vaikisid.

Siis jätkas taat, näppides rahutult habet:

«Sa mõtled... et mul oli kerge ära tulla sealt — põlistelt põldudelt! Noh, ei tahtnud lausa orjaks hakata. Mõtlesin, et kui juba orjata, siis orjata parem karjamaal oma kõhtu kui marjamaal mõisa oma. Sest nood — külasarase adramehed oma kuue teopäevaga nädalas on hullemad orjad kui mõisa omad sulased ja träälid. Pole siis imestada, kui paljud külasarasele käega viskavad ja mõisa maile küürutama lähevad. Näh, üks neist ütles mulle mullu suu sisse: mõisa salvedest varastan omale kõhutäie, aga omast tarest mul seda — polnud varastada... Ja-jah, poeg — niipalju kui mina olen aru saanud, pole vahet mehe vahel mõisapõllul, külasarases ega ka alemail! Üks kuuepäeva-teomees oled sa igal pool...»

Perenaine tuli härga söötmast tagasi.

«Loom on paigal. Oleks aeg endalegi mõelda...»

Okstest varjualuse ees, hämarusse kõrguvate tüvede all süttis rõõmus lõke. Hüples ja keerles vaiguste okste praginas, siis hakkas lakkuma paja tahmunud põhja.

Roostene vesi peotäie naeripabulate ümber visises vaikselt.

«Lahja suupoolis...» vabandas perenaine. «Päris häbi külalisele pakkudagi...»

See viskas käega. «Paljuke neid laudu on, millelt jüripäeval jahukörti võtta annab. Aga ikaldust... ei kuuldunud siingi mullu olevat...»

Taat noogutas. «Saaki ju oli. Niipalju kui siinsed maad andmas on. Aga puudus... tuli hoopis mujalt kätte...»

«Müüs teine vilja ära — mõisale...» selgitas perenaine.

Taat sai tigedaks. «Müüs, müüs! Justkui oleksin ma oma salvesid mõisas pakkumas käinud? Tead isegi, et isand meid ise üles otsis!»

Viivuks tekkis vaikus.

Külaline heitis küsiva pilgu. «Mis teil siis?... Mõis võttis ära või?...»

Taat viskas käega. «Kuulsid ju... müüsin... Ptüi, kurat! Noh, usud sa, et minu tares kunagi vilja on müümiseks jätkunud? Või et ma oma põllult hakkan seemet maha parseldama! See pole... maamehe komme...»

Susanud noatera poolküpsesse naerisse, hakkas ta seda koorima.

«No-jah, eks see olnud... peale mihklipäeva laata, kui need... Rävala viljakaupmehed... isanda juures olid. Mis tolle röövli selle mullusügisese saagi peale nii maiaks tegi, seda ei tea ma isegi. Küllap need olid kõrged viljahinnad, sest aeg kuuldi segane olevat ja viljavoore napilt tulemas... Ei mu tare olnud enne saksa näinud, aga siis kargas äkki hommikul sisse. Et palju sul rukkeid ja otri salves on? Müü ja müü! Uputan su... hõbedaga üle!... Noh, ütlesin, — et mis ma selle hõbedaga teen, põllule ta külvata ei sünni. Ei tea, kas sellest salvest seemnekski jätkub... Ei aidanud midagi! Kui müüa ei anna, siis — laena! Ei ma osanud kah enam midagi kosta. Ajas kotid vankrile ja läks. Lubas nigulapäevaks tagasi anda... Kogu külale lubas. Polnud ju

taresid, mida ta läbi poleks jõudnud nuusutada. Ega olnud ka neid, kes oleks julgenud ära öelda. Igaüks mõtles jüripäevale... No-jah. Sinna ta läks ja jäi — me seemegi...»

«Tagasi ei maksnud?»

«Käisime küsimas... Pistis näputäie killingeid pihku. Kes polnud nõus võtma, sellelt ütles need järgmisest maksutähtpäevast maha arvavat. Mehed olid muret täis külviaja pärast, aga temal... oma jutt. Ütles, et hõbe on enam väärt kui viljaiva. Et me peaks tänulikud olema, et ta meid on õpetanud jõukaks saama... Ütlesin küll, et mis ma selle killingiliblega teen, põllul ta ei kasva. Kasvavad, naeris vastu. Need kasvavad igal pool... Noh, tema peos nad võisid ju kasvada. Ju nad kasvasid tal tol päevalgi, kui mõisas seda kaupa Rävala kaubaisandatega tehti. Minu kolmest killingist sai tol õhtupoolikul — kolmkümmend...»

«Tühja neist killingitest...» pistis perenaine vahele. «Pahandus — tuli veel pealekauba...»

Taat noogutas.

«Tüütasime isanda pika jutuga ära. Saatis ukse taha ja ütles, et olgu selle viljaasjandusega lõpp. Ta ei istu selle jaoks mõisas, et meiega kaubelda. Ta on isand ja peetagu jutuga piiri... Noh, mismoodi sa pead, kui põld sinuga ei pea. Too nõuab oma. Läksime siis enne külviaega... veel korra isanda jutule. Et annaks laenukski — sügiseni. Siis vihastas. Et me olla tema peale jutu lahti lasknud, nagu oleks ta selle vilja — röövinud. Ja nüüd tulla suure karjaga veel ähvardama pealegi... Kaks jutukamat lasi kinni nabida ja Rävalasse saata. Maakohtu ette... Teised said — kere peale... Ja eks see adramaa kontrahi ülesütleminegi sai samal päeval teoks...»

Naerid olid lõppenud.

Joonud kõhutäiteks tubli lonksu tulist vett, mis tõi sooja soontelegi, päritles noorem jutukaaslastest:

«Julge otsustamisega, see teie isand. Ajad on segased, kas ta ei karda ka Lauritsat räästasse saada?»

«Ähvardajaid on olnud... Noh, kes on läinud, nende sõnadele on muld kasvanud. Ja kes on jäänud, need on vaikima õppinud. Isand ei armasta palju kodukariga jän-

nata . . . Keppide, vitste ja muu tühja-tähjaga, nagu ta ütleb. Tema proovib sind külakupja vilunud silmaga. Ja kui leiab, et vahid liiga viltu — kaotab su vaikselt ära . . . Saadab viljavooriga Rävalasse, seal on tal omad asjamehed, kellel ahelatest puudu pole. Pistavad su torni . . . ordumaade põgenikuna. Kuigi sa seda ei ole. Aga kui oled, siis tuleb maakohtu käsk sulle ise järele. Pole me veel nii kaugel, et jaksaksime nendega lahinguid lüüa, nagu teie seal Kädenpääl . . .»

Teine ei vastanud. Näris mõtlikult männivõsu.

Perenaine keeras paja kummuli, nõrguma. Võttis vettinud viisud ja sääresidemed lahti, riputas need siis vardasse kuivama. Puges väsinult ohates varjualusesse, kust peagi hakkas kostma ühetasaseid hingetõmbeid.

Mehed mõtisklesid, pilgud leekide südames.

Taat katkestas viimaks vaikuse.

«See, mis sa siin ennist rääkisid . . .»

«Mida?»

«Noh, see Lauritsa räästasse suskamine . . .»

«Noh?»

«Eks see ole . . . meilgi siin jutuks olnud . . . Oli seesugune mõte . . . teiste külameestega . . . Et kui lööks sissisalga kokku . . . ja hakkaks — mõisaid puistama. Küllalt isandate heaks rassitud, aeg vanast peast — osagi tagasi nõuda . . .»

Teine hindas taati pika pilguga.

«Tea . . . kas tasub — niisuguseid mõtteid veeretada. Aastaid sul . . . liiaks palju. Mõõka pole — kerge kanda . . .»

Taat ägestus.

«Põldu rookida — on kerge? Orjama — kõlban, aga kätte maksma ei kõlba! Sa . . . ära mind suiguta . . . Ja ära arva, et olen nii vana, et midagi ei märka. Teil seal Kädenpääl . . . käivad külamehed ammu sissideks. Ega tea, kas su endagi — süda sest asjast puhas on . . .?»

Teine kehitas õlgu ega vastanud midagi.

Aga taat näis järjest enam kibelema hakkavat.

«No mis sa koogutad . . . nagu puuslik . . . Salatsete seal Kädenpääl kõik . . . Oli siin mineval nädalal üks teie omadest. Sihuke pikk, härmatanud habemega . . . Küsisin, et Kädenpääl vist palju võõraid . . . Kuidas nii?

Noh — teed kolisevad ööd läbi... Vaikis, vaikis. Mõtlesin, et räägib midagi... Rääkiski. Ütles, et pidagu suu. Et pole minu asi. Ole lahke! Uhke pealegi, saatan... Ja sina — kah!»

Teine poetas tüdinenult vastuseks:

«Asjata... manad mind. Ega minagi paljut tea. Ainult seda, mida Kädenpää mõisast... tuul kõrvu on toonud. Ja toda pole palju. Niipalju et — kui sul on kusagil mõõk järele jäänud, vanaisade päevilt, siis on paras aeg seda ihuma hakata. Või kui tapper maha maetud — siis see üles kaevata...»

«Ülestõus?»

Küsitu kehitas õlgu. «Rävala saab sel aastal uue peremehe.»

«Orduhundid?»

Teine raputas pead.

«Kelle siis?»

«Pärisperemehe.»

«Pärisperemehe? Kes too on?» päris taat imestunult.

«Kes too on...» muigas küsitu. «Kes on maa õige peremees?»

«Ah et... maarahvas ise...?» Taat kergitas end üllatunult. «Ja kohe — Rävalasse!?» Ta mõtles viivu. «Noh, mulle pole seda Rävalat vaja. Mulle aitab oma... mõisastki...»

Noorem tõusis. «Egas muud kui — põõnama...»

«Jäta mind oma põõnamisega rahule. Põõna ise!... Ah siis — ikka päris tõsine nõu kohe?»

«Ütlesin ju, et ma midagi lähemat ei tea!»

Taat ei paistnud teda kuulvatki. «Sa tuline! No seda päeva tahaks minagi näha. Kui pääseb isandailt aru nõudma. Põlise põllu ja alemaade kohta...»

Ta ei saanud lõpetada, sest kõrv oli tabanud õhtuvaikuses võõraid hääli.

Too oli paljude kapjade vaikselt kõmisev samm.

«Tea... kas peaks tule kustutama?» sosistas taat.

Teine peatas ta käega.

Viiv hiljem kerkis nende ees metsa varjust esile ratsamehe kõrge kuju. Selle taha sigines hulk teisi. Õhk täitus hobuste rahutu puristamise, raua helina ja rakmete naginaga.

Kütisepõletajad vahtisid tulijaid sõnatult. Varjualusest piilus hetkeks perenaise ehmunud nägu ja tõmbus kiiresti tagasi.

«Jõudu, mehed!» kõlas vali tervitus.

Taevale tänu, need olid maakeele sõnad.

«Jõudu ... tarvis!» vastati.

«Alepõletajad?»

«Alepõletajad!»

«Noh, siis oleme ühe töö mehed!» viskas suurekasvuline peamees.

Taat maigutas suud, aga noorem oli jõudnud koguda sõnu jutu jätkamiseks.

«Teil pole ... ju karuäketki kaasas!»

«Me roogime maad ... ilma äkketa!» vastas peamees. «Kustpoolt mehi oled?»

«Kädenpäält!»

«Mõisast?»

«Arukülast!»

«Ükstaspuha! Meil on teejuhti vaja. Karga sadulasse!»

Kutsutu vinnas end üles.

«No ja sina, vanaisa? Kah Kädenpäält või?»

«Ei ... Ma siitsamast, Tuhala mõisast ...»

«Tuhala? Kaugel see Kädenpää siit on?»

«Penikoormat ... kaks tuleb ära ...»

«Noh, paarimehe viime sult minema ...»

«Ega sest midagi, tulen toime. Eks ole ... pakilisematki kui kütisetegemine ...» lisas taat ettevaatlikult juurde.

«Toda ütlesid sa õieti. Noh — ega sinust kaasatulijat vist ole?»

«Ega vist ole ... Mul eit siin ... ja põld tahab lõpetada ...»

«Lõpeta, lõpeta. On sul mujal ka maad?»

«Pole! Läks kõik mõisamaade alla ...»

Ratsanikud vahetasid pilke.

«Näed sa, igal pool sama lugu ...» tähendas peamees naabrile.

«Noh — saad nad tagasi, oma maalapid!»

«Tagasi?!» imestas taat. «Mul pole ju hoostki ... mis ma enam ...»

«Isanda paned hobuseks adra ette!» hõikas keegi tagantpoolt.

Peamees tõstis käe. «Noh, aitab! Edasi!»

Kui nad olid metsasügavusse kadunud, ronis naine varjualusest välja.

«Kesse need . . . seesugused . . .?»

Taat vaatas altkulmu. «No mis see sinu asi?»

«Mis nad sellest isanda rakendamisest . . . seal seletasid?»

«Seletasid, siis seletasid . . . See on meeste jutt ja mitte igaühe jaoks. Vaata, et suu pead!»

Teine kutsus teda asjata magama.

Taat tatsutas ringi nagu rahutu vaim.

«Need nad olid . . . need nad olid . . .» sosistas ta habemesse. «Läheb vist tõesti — arupärimiseks. Mis sa kostad!»

Kui ta viimaks niiskele asemele ronis, polnud tal juba aastaid hinges nii lahedat tunnet olnud. Kuigi kondid alles kipitasid — kuue teopäeva orjusest.

Kui kesköötund tõi väravate taha Alutaguse meeste ratsasalga, polnud see Kädenpää mõisa vahimeestele üllatuseks. Enam kui nädalapäevad liikus siit igal ööl ratsamehi läbi, küll üksikult, küll rühmakaupa. Oli neid, kes tuiskasid lõunast. Need tulid üksikult, hobused valges vahus, näod tolmunud pikast sõidust, suud kuivamas kiiruga kustutamata jäänud janust. Oli neidki, kes tõttasid põhjast, Rävala teedelt, kelle jutt, sammud ja tegumood lõhnasid linna järgi. Aga suurema osa nõristasid oma põuest välja ümbruskonna metsad, mille varjatud radadelt tuli terveid salku võõraid, metsikuid mehi, keda siia näis kokku vedavat nagu mingi kuuldamatu kutse.

Noh, mõisaväravas ei räägitud sellest palju. Sissekäik avanes raudsete hingede allasurutud raginas. Õuele sigines kiirustavaid hääli — ratsude tampimist, meeste hüüdeid ja käsklusi.

Avanes mõisahoone uks ja hahkjas kuupaistes ilmus lävele elatanud mehe hõbehall pea.

«Oled see sina, Rajamees?»

Õue varjudest tõusis trepile Alutaguse peamehe kõrge kuju.

«Mina ise, Ambur!»
Käed leidsid teineteist hämaruseski, nagu oleks nähtamatu jõud nad kokku sulatanud.
«Anna meestele tunnike puhkust. Siis edasi, Rabasaarele!»
Oodanud ära Rajamehe poolt antud korraldused meestele, võttis Ambur külalisel käe alt kinni ja nad astusid sisse.
Rajamees oli arvanud kambris kohata maatõugu mehi. Aga seal istus laua taga — mees ristisärgis.
Alutaguse mees tunnistas ootamatut võõrast tükk aega, käsi mõõgapäral. Alles siis märkas, et too seal oli seotud sitke oheliku kütkesse.
«Kes see...?»
«Ordu kuller...» vastas Ambur napilt. «Mehed napsasid ta äsja teelt... Oli tõttamas Rävalasse...»
«Noh — mis uudiseid ta tõi?»
Ambur kehitas õlgu.
«Vaikib. Või räägib — lollusi. Ei teadvat maameistrist ega sõjakäigust midagi... Tulnud moona pärast asju ajama. Pole saanud teda õieti pihku võtta...»
Rajamees astus vaenlase juurde.
Too kergitas pilgu teise süngele näole ja libistas selle siis kusagile laenurka, tahtmata laskuda ükskõik mis kõnelusse. Kitsale tõmmuhabemelisele näole ilmus pikkamööda põlglik üleolek.
«Sa luba, et ma ta kütked päästan...» lausus Rajamees mõtlikult. «Pole tarvis ta läbiotsimisega käbaraid määrida... las ta teeb — seda ise...»
Ambur muigas. «Kahtlane, kas tal selleks isu on?»
«Pole viga. See isu tekib tal varsti!»
Heitnud seljast lambanahkse vammuse, hakkas Rajamees pikkamööda hamekäiseid üles keerama.
Too, kellest juttu, pööras aeglaselt pea, heites silmanurgast vargselt vaate askeldava laevamehe lihaselistele käsivartele. Näoilme muutus korraga ebalevaks.
Rajamees astus ta juurde, haaras tal käega rinnust ja tõstis kulleri seisma. Rebis siis paari liigutusega sidemed teise randmeilt.
«Noh! Too lagedale, mis sulle kaasa anti!»
Teine kehitas õlgu, nagu ei mõistaks ta küsimust.

Rajamehe nägu hakkas punetama. Rusikas kerkis aeglaselt. Aga Ambur oli asjata arvanud, et ta nüüd kidakeelse võõra põrandale pühib. Käsi tõusis ainult pealiku enda rinnale ja vallandas särgikaeluse.

Kuller langetas imestunud pilgu ja märkas alles nüüd teise põletusearmist näritud rinda. Silmi hüppas lai leek alasti hirmust.

Sõna lausumata hakkas kuller ratsasaapa kallal kohmerdama. Viiv hiljem tekkis lauale kitsas pärgamendiriba. Rajamees ulatas selle Amburile. Too kiindus sellesse janunevate silmadega. Möödusid hetked vaikust, milles polnud kuulda muud kui kulleri allasurutud ohkeid.

Lõpuks tõstis Ambur pea.

«Paide marssal... nõuab Rävala ordumajalt ettevalmistusi uute sõdalaste majutamiseks. Hiljemalt lehekuu lõpuks... Sappa on pandud järelmärkus... ka linnusesse. Ja too ütleb ise enam kui... kõik muu kokku... Sätivad asemeid... kuningameeste kambritesse...»

Rajamees urahtas tigedalt. «Või hakkavad — küüsi sirutama? Noh — lehekuu lõpuni... on veel palju päevi...»

«Meie jaoks — vähe!» vastas Ambur.

«Pole midagi. Me oleme valmis pihta hakkama — kas või täna!»

«Teie küll! Aga teised?» lausus Ambur. «Hea küll — meil pole aega viita. Nüüd loeb — iga tund! Läki!»

«Hobustele!» kõmises käsklus öösse.

Õu hakkas elama.

Hetk hiljem avanesid väravad, paljastades kuupaistel vaevu helendava tee.

Varakevadine öö venis pilvede pikkades varjudes üle tuhmi maastiku. Kuu hahkjas valgus väreles lagendikel, pääsemata üle metsade mustendava palistuse. Niitudelt voogas tärkava heina ja niiske mulla lõhna. Udulinikud tõusid madalikelt, vaikselt ja salapäraselt, nagu oleksid neid toitnud nähtamatud juured. Oli tuuletu ja vaikne. Isegi imevaikne, võrreldes teiste jürikuu öödega, mis armastasid kahistada kevadisi iilinguid. Ainult ratsude

kabjad kopsisid vaevukuuldavalt, tõstes maanteelt nõrka tolmu.

Tee keerles ojakäärudes, libises üle lõhnava luha ja pöördus siis mustendavasse kuusikusse.

Ratsutanud metsa vaikivate müüride vahel tunni, jätsid mehed tee, pöördudes mööda vaevumärgatavat rada lepatihnikusse, mis hakkas ratsude liikumisest kahisema. See polnud just mugav teekond. Oksad peksid näkku, ratsude kabjad takerdusid puujuurtesse, maapind tundus aina madalamaks muutuvat ja poetas teele nätskeid porilompe.

Alutaguse omad paistsid läbipääsmatus pimedikus kaotavat raja. Ainsaks tähiseks, mille järgi nende väsinud ratsud oma samme seadsid, olid ees sõitva Amburi tasased häälitsused, mida ta hobusele lausus, kui see kippus tihnikusse ekslema.

Öö veeretas tunde, vaikselt ja mõtlikult. Tukkusid metsad, tukkus maa. Isegi tähed pea kohal näisid tukkuvat, mähkudes aeg-ajalt pilvevinasse, mis märkamatult libises üle taevavõlvi.

Ent selle tukkumise varjus näis siiski midagi elavat ja liikuvat. Rahutus, kevadine pakitsemistung oli haaranud tuhandeid olendeid, vasttärganud mulla sügavusest tõusev uus elulaine pulbitses puude tõusvais mahlades, põõsasagarate lõhnavais pungades, kulu alt kerkivas noores rohus. Ta oli joovastanud kõik elava, mida varjas metsade põu. Oli helisema löönud metskurvitsate kaikuvais häälitsustes, soolindude kiuslevas kisas, öökullide kaugeis huikeis. See nähtamatu uim näis nakatuvat isegi hobustesse, kes hirnatasid rahutult ja rapsisid käigult mändide oksi.

Ambur ratsutas ees, pea tulvil mõtete raskusest. Kõrb täkk eksis harva ta rahuliku, tugeva käe all, tabades vaistlikult tuntud radu.

Siis peatus Ambur, oodates, kuni teised järele jõuavad. Tee oli lõppenud, kustunud viimased märgid raja ahtast viirust. Ees vinetas hallis, läbipaistmatus udulooris lagendik . . .

Kui nad sellele astusid, lõi see hobukapjade all müdisema. Kähises, podises, lirtsus, nagu oleksid ratsude kabjad sõtkunud tainast. Hobused korskasid ja ajasid

vastu. Oli tegu, enne kui nad eesratsutaja jälgedesse suudeti juhtida.

See näis olevat mingi muistne salatee, sest nad ei vajunud sisse, kuigi kahel pool laugastes helkis kuupaiste.

Niiske, külm ja kõle oli see mahajäetud, surnud sügavikkude kohal õõtsuv pinnas. Meestel oli tunne, nagu oleks keegi neid piserdanud haudrõske roosteveega ja aeglaselt mässinud udu valgeisse surilinadesse. Kaugenev mets selja taga jättis neid sõnatult jumalaga. Isegi Alutaguse põliste rabameeste südamed tundsid mingit surutust, sest kõik siin lõhnas pigem kalmistu kui soo järgi.

Asjata ei hüütud seda siin — Surisooks. See piiras muistset rabalinnust läbipääsmatu rõngana ja aegade hoovus oli ta põhjatusse kurku matnud tuhandete taplejate luid. Rahvas rääkis sellest äraneetud kohast aina uusi tondijutte ega lõppenud nende arv, kelle silmad olid kesköötundidel näinud laugaste kohale tõusvat musti rüütleid ja kahvatuid lippe, kelle kõrvad olid kuulnud mõõkade kurvalt helisevat laulu, oigeid ja soigumisi.

See oli sajandite kalmistu, kihisev haud, kurjade vaimude pesapaik, ja siia tuldi siis, kui mujal oli kitsaks jäänud, kui polnud enam kohta, kus varjata oma vaevast elu ja nappi vara.

Siia oli rahvas tulnud muiste, siis kui vaenlase sõjasarv lõi külade vahel helisema ja punetavasse taevasse kerkisid leegid. Siia pagesid naised ja lapsed, siia veeti üle kõikuva, podiseva soo hobusenokad ja lehmakiitsakad, lambad ja kitsed. Siia toodi kõik, mida oli suudetud vaenlase jalust kahmata. Siia taganesid mehed siis, kui vaenlase ülevõim oli murdmas viimast rammu.

Siis oli Surisoo neid kaitsnud. Ta ei unustanud oma lapsi, kuigi need teda häil päevil unustama kippusid. Ta oli vaenlase ees tummalt avanud oma mustendava suu, ja polnud palju ründajaid, kes julgesid astuda ta kihisevasse, korisevasse kurku. Kes läksidki, need kas ei jõudnud üle, uppusid laukaisse, või väsisid rabelemast ses soises põrgus. Sitkemad, kes jõudsidki rabalinnuse muldvallide alla, jätsid elud siia, sest neil polnud kaasa tuua patarelle, piiramistorne, liikuvaid kilpe, neil polnud

ruumi hoovõtuks ega jaksu taplemiseks. Linnus oli ründajate kiuste püsima jäänud.

Need ajad olid nüüd minevikus. Näis, et Surisoolgi oli tulnud aeg surra. Temast polnud enam palju järele jäänud. Mets ja võsa olid hakanud teda sööma, närima, piirama, ega olnud vist enam kaugel aeg, kus viimanegi laugastevööt kahaneb nätskeks sooheinamaaks. Aga see, kes ta nähtamatuid radu ei tundnud, võis nüüdki üle pääsmata ringi ekselda. Sest soo kandis neid, keda ta soovis. Võõra jala neelamiseks jätkus tal veel jõudu, kuigi ta oli vana ja väsinud.

Kaugel ees hakkas läbi uduloori kerkima must seljandik.

See oli nagu mingi suur loom, kelle tundmatus suminas kostev hingamine ulatus siiagi.

Kiirendati sammu.

Nad olid jõudnud esimeste kuiva maa mätasteni, kui mingid käed haakusid hobuste päitsetesse ja silme ees lõid sädelema odade teravad otsad.

Loomad kippusid ootamatust rünnakust rabelema, aga juba kostis Amburi rahulik hääl:

«Pole tarvis! See olen mina — Ambur!»

Meestesalk nende ümber lõi häälitsema.

Kostsid tervitused. Öises vaikuses kaikus naeruga segatud kõnekõma.

«Noh, valve on teil tubli, aga lärmata võiksite vähem. Penikoorma taha on kolinat kuulda . . .» sõnas Ambur.

«Pole parata, peamees!» vastas kellegi kõmisev hääl. «Rüütlite kondid soopõhjas kolisevad, sest ajad on rahutud!»

Rabalinnuse kunagisel muldvallil kähardus kidur männik. Kui tulijad olid selle läbinud, lõid nende ees leegitsema kümned lõkketuled, valgustades võsa varju peidetud muldonnide mustendavaid suid. See oli nagu mingi omapärane küla, aegadest, mis ammu olid vajunud minevikku, sellest ajast, kui suguvõsad elasid koobastes või uitasid ringi mööda maailma tandrite määratuid metsi ja rohumaid.

Muistse linnuseõue asemel kerkisid nagu katlapõhjas kidurate põõsaste vahel kümned mätastega kaetud teivaskojad.

Kõikjal kohises ja häälitses varjatud elu. Tukkusid loomad, nohisedes ja urahtades, puristasid hobused, krõmpsutades sooheinakulu, haugatasid penid, leidmata und. Varjudena liikus inimesi onnide ümber. Muldkoobaste kurkudest kostis magajate norskamist, laste virisevaid häälitsusi, vaikset, mahasurutud juttu.

Teivaskodade harjadest immitses suitsu — kustunud lõkete jäänuseist.

Rabalinnus oli põgenikke täis tuubitud nagu mesilastaru. Küürutõmbunud, magavaid kehi lamas kõikjal — männiku serval, põõsaste vahel, kokkuveetud heinasaadudel, rääkimata muldkoopaist, mille avaustes rippus uduste pilvedena kokkutuubitud põgenike hingeõhk. Siia olid kogunenud kõik, kellel külas enam elamiseks julgust polnud. Võlakirja võetud talupojad, ärakaranud mõisaträälid, lipkondadest pagenud sõjasulased... Siin oli piigasid, kelle hingel polnud muud pattu kui õnnetus meeldida mõnele iharale vasallisilmale, aga oli ka süngeid, sõnaahtraid mehi, kes olid turjale võtnud tasuja koorma ja kätele kättemaksuvere — keda kõrgem maaisand vasalli elu võtmise pärast taga otsis.

Olid tulnud ajad, kus rabalinnuses harva külalistest puudus oli. Ühed tulid, teised läksid, suurema osa tõi kohale sügis ja viis minema varakevad, kuna talv oli kiiresti kahandanud moonatagavara. Ent nii täis nagu täna, ei mäletanud Ambur maalinna veel kunagi olnud. Jah, sõda oli alanud. Kui igas külas sellest veel midagi märgata polnud, siis siin oli see sajakordselt selge. Seda näisid tunnistavat põgenikud ise, kelle tavaliste räbaldunud ürpide sekka oli tekkinud ohtralt mõõkade säravat rauda, odade ootavaid otsi.

Tagapool lõi teras vasaralöökide kõmisevas tantsus helisema. Kusagil töötas sepikoda. Tulnukad olid jätnud ratsud männikusse ja astusid piki ainukest vaba jalgrada, otsides magajate ja koormate vahel sammudele ruumi. Tee viis nad kõhuka muldonni lävele, mille tagumine pool näis kaduvat sügavale linnusevalli põue.

Ambur rebis avause eest nahad laiali. Soe, tulesegane leitsak paiskus neile viivuks näkku.

Nad leidsid endid maa-aluses sepikojas. Jõulised alasti meestekehad sädelesid higises läikes ääsitule

kumavas punetuses. Oli umbne ja palav. Vasarad tõusid ja langesid, pritsides laiali krabisevaid tagitükke ja sädemeid. Taamal kummardusid meestekogud teise lõkke ümber, tahudes tapreid ja teritades odaotsi. Raua ja pae sahin kostis vaevu alasi heleda häälitsuse sekka.

Nad vaatlesid silmapilgu käbedat askeldust, ent juba oligi neid märgatud.

«Ambur tuli!»

Vasarad lakkasid langemast, mehed tõusid lõkke valgusest. Lõõts kahises veel korra, sülitades hõõguvaile sütele särinal tuld, siis vaikis temagi.

«Jõudu, vennad!» lausus Ambur.

Mustad, suitsunõgised käed tõusid tervituseks.

«Noh, taote priiuse taprit?»

«Taome taprit timukaile, surma sundijaile!» vastas kellegi madal hääl.

«Kas ta meile priiust toob...» vastas teine, «seda praegu ei tea, aga pügalapulgaks kõlbab ta vars küll! Näe, siia märgin ära iga isanda elunatukese, mille ta kustutab!»

«Pole paha mõte!» muigas Rajamees.

Kusagilt laskus käsi ta õlale. Ta pöördus ümber.

«Vahur! Pärglipoeg! Sa pole adramees, sa oled ju suisa meremees. Pole sadamat, kus sind ei kohta!»

Teise elatanud näkku näis olevat karanud varjamatu rõõm.

«Tere, metsakarud! Kuhu olete poole oma pesakonnast pannud? Rein, Nõulind...?»

«Tulevad, vennas, tulevad! Me oleme alles esimesed, eks teisedki on teel. Madisepäeval, kui astuma hakkasime, oli meid pisut üle tosina, aga nüüd toome teile Alutaguse metsade ja külade kostina kaasa sama palju salku. Noh, oleks sa näinud, kuidas sealt mehi kaasa kippus tulema. Teel muud juttu ei kuulnudki kui — lähme sissiks! Isandatele säru tegema!»

Tulid lähemale teisedki mehed.

Vahur viipas käega. «See siin — Illo... Ugandist...»

«Ameti poolest — piiskopiisanda hauakaevaja...» lisas mees omalt poolt. «Las ma katsun su kätt, Alutaguse mees...»

Värsked tuttavad proovisid pihkude sitkust tugevas käesurves.

«Lambet — Lihulast...»

«Tunneme, tunneme! Eks see olnud siis, kui raputasime Kuusalu mõisnikku, toda träälidega kauplejat...»

Oli uusi tuttavaid. Oli vanu. Oli mehi, kellega oli jagatud ühiseid ohte, ühiseid rännakuid. Oli neid, kelle tegudest oli ainult kuuldud. Vahet selles polnud. Needki tundusid ammuste tuttavatena. Sest mõte, too suutis siduda ka kauguste tagant, polnud seal käe ja silmaga katsumist vajagi.

Siin oli mehi kõigist ilmakaartest. Mehi, keda see jahe jürikuu öö oli kokku toonud siia, endisse rabalinnusesse, et ümarikuks teha toda nõu, mida oli mõtete käial lihvitud juba näärikuu pakasepäevadest alates. Sõnum eelseisvast tapritalgust oli kandunud üle maa, kõrvast kõrva, suust suhu, südamest südamesse. Sellest teadsid kõik, kes olid määratud teadma. Rahvas oli valmis. Ta ootas. Ootas vastust.

Ja vastuse andjaks olid nemad. Needsamad paarkümmend räbalais meest, kelle määrdunud, kulunud nahkpihikud, paigatud umbkuued ja sooveest ning higist lehkavad pastlad millegagi ei meenutanud, et tegemist on valitud meestega. Meestega, kelle sõna täna öösel ei kaalunud vähem kui mõne sooblinahkadesse pakitud maavürsti oma.

See oli raske ja tõsine jutt, mis määras tuhandete saatuse. Sellest siis tuligi, et kui omavahelised arutlused olid lõppenud ja sepikoja muldvõlvide alla vaikus siginenud, ei leidunud kedagi, kes oleks tõtanud jutuotsa üles võtma.

Kümned silmad vaatasid Amburile. Nad olid harjunud, et too mees Kädenpäält alustaks. Sest ta oli ju pooleldi käskija selle soo ja rabalinnuse üle, mis alati oli kuulunud Kädenpääle. Tema kätte jooksid käskjalgade teated, tema käest veeresid nad edasi, kuhu vaja. Polnud kohta, kus ta poleks käinud, polnud inimesi, keda ta poleks tundnud... Nii paistis neile. Too hallipäine, vimmas vanamees ei osanud üksnes lugeda kaht tõugu kirja, ta tundis ka kaht tõugu inimesi. Tundis vaenlasi, nende mõtteid ja kombeid. Too polnud väike asi. Ja

kuigi ta käsi oli vana, kaalus selle üles süda, mis näis põlevat ööd kui päevad, sest Kädenpää tuled — ei kustunud kunagi...

Ambur sõrmitses mõtlikult pakul olevat, värskelt teritatud taprit, mis koldetule paistel punakalt sädeles. Ta võttis tapri ettevaatlikult pihku ja kaalus, nagu hindaks, kas too riist annab mõõdu välja.

«Näete, vennad! Selleltsamalt — isaisade truult sõbralt — tulebki täna nõu küsida. Temalt. Ja ainult temalt! Või leidub neid, kes on — rahu poolt?» Ta lasi silmad üle koosolijate libiseda.

Polnud kedagi. Karmides pilkudes sädeles halastamatu otsus.

«Rahu on meile surmaks! Ainult tapper võib meid päästa...» lausus vastuseks Lambet, Lihula külade volimees.

Mehed noogutasid heakskiitvalt.

Ambur vaikis viivu. Asetanud tapri tagasi, jätkas ta vaikselt ja mõtlikult, nagu iseendaga nõu pidades:

«Tapper, vennad, on kerge, kuid terav. Lüüa — oskab temaga igaüks. Aga lüüa nii, et ta lõikaks ka raudsärki — too nõuab oskust. Õiget kätt ja silmamõõtu. Meil on ta kah — valmis pandud. Aga millal temaga — pihta hakata — see on küsimus. Millal ja kuidas? Sellepärast, vennad, me täna siin koos olemegi.»

Heitnud pilgu ümberolijatele, jätkas ta:

«On asju, mille pärast meil oleks aeg... rutata. Ja on ka asju — mille pärast me peaksime — ootama... Õige aeg on alustada siis, kui maameister on Novgorodi omadega rinnutsi koos. Manivaldilt tulid viimased sõnumid... üleeile. Siis oli maameister — Vastseliina alla jõudmas. Millal ta Novgorodiga mõõgad vastamisi paneb — seda meie ei tea. Seda võib ainult arvata. Vastseliinast Irboskasse — on kolme päeva tee, sealt edasi Pihkva — kahe... Alla viit päeva — pole Dreilebenile antud, et oma meepottide juurde jõuda. Kui teda sinna üldse lastakse. Need viis päeva on täis saamas, vennad. Sest käskjala tee Lõuna-Ugandist siia on kolm päeva pikk ja teated ise — kaks päeva vanad. Kas pole nii?»

«Tõsi!» kostis vastus meeste seast.

«Näete, vennad,» jätkas Ambur. «Oleks aeg — mõõka

tõmmata. Aga meil — pole teda. Istub alles Turu foogti aitades, või kui hästi on — siis kogedes. Ilma mõõgata sõjamees — pole sõjamees. Selle poolest — tuleks oodata . . . Kuni sõjariistad siia jõuavad.»

«Ei sellel ole tähtsust . . .» arvas Rajamees. «Kuningamaade isandad paneme palja peogagi põlvili. Iga küla mõistab kohut oma mõisa üle, selle pattude järgi. Mõistab kas või palja kämblaga, ei siin ole mõõka vajagi . . .»

Vaigiti.

«Tea ühti . . .» arutas Illo. «Mõisaid kämblaga kägistada — seda jaksame. Aga maa peremeheks saada — too on teine asi. Linnusemüüre sa peoga ümber ei lükka . . .»

Rajamees heitis käega. «Harjumaa piirid teeme puhtaks sellega, mis meil on. Pole toda mõõka enne vaja, kui ordumeestega tuleb rinda pista. Kas nad sealt Pihkva alt oma lõhkilöödud peadega üldse hakkavad veel siia tulema — pole kindel. Kuigi neil see nõu on. Ja kui nad tulevadki — seks ajaks on meil mõõgad käes . . . Jah! Kui need seks ajaks üle mere siia ei jõua, siis nad ei jõua üldse.»

Illo kahtles. «Ega see mõõga asi nii kerge ole. Et võta varnast ja oled sõjamees valmis . . .»

Alutaguse mees näis süttivat. «Kesse meile enne vehklemist on õpetanud. See on sakste lõbu. Sa mine küsi külast, kuula, mis sulle öeldakse. Kui isandate tõugu vaja kaotada, tuleme kas või teivastega.»

Ambur tõstis käe, et tormitsema kippuvat kõnelust rahustada.

«Mulle paistab, et õigust ses asjas on — teil mõlemal. Ainult et see tuleb pooleks teha. Ja siis jääb tast juba puudu — nii ühe kui teise jaoks. Teibaga võid sõdida. Aga võita — too on iseküsimus. Ja kui me oma toimetused kõik Turu foogti kogede sappa lükkame — siis teeme veel hullemini. Sest siis võib nii välja tulla, et pistame kogu maa saatuse tolle foogti tasku. Ei! See on selge. Meie päevadel on oma arvestus! Toda aga peame — meie ise.»

«Õige!» kostis kõmin üle elavaks muutunud ruumi.

Too oli Vahur Leemetipoeg, kes tõusis. Ta polnud pika jutu mees. Seepärast kuulati teda seda suurema

tähelepanuga. Jutt vaikis, nagu oleks tuul selle ära puhunud.

«Amburil . . . on õigus. Vanasõna ütleb — tao rauda, niikaua kui ta tuline on. Raud on tuline. Rahvas — ootab. Orduväed on täna või homme Pihkva omadega tapluses. Meie tund on tulnud . . . Tunahomme koidab jüripäev. Too on adramehe elus alati olnud suure otsustuse päev. Hakkame uut tööaastat peale — ilma isandateta!»

«Mehe sõna! Õige!» kostis kõikjalt.

Lambet, Lihula mees, tõusis.

«Ma oleks ise Vahuri mõtte poolt, kui meil kõik hakkamas oleks, mis vaja. Rävala võtmine — on otsustatud asi. Tunahomseks te aga mehi selle alla koguda ei jõua . . . Jüri, Kuusalu, Juuru, Kose, Ravila omad jõuavad, aga Nissi, Loone ja Hageri . . . kahtlane. Soontaga ja Rotalia omadest kõnelemata . . . Tuleb seal löömist — ja see on selge, et tuleb —, siis on parem, kui on mehi rohkem platsis. Seda ei tohi unustada.»

Illo kahmas jutulõnga enda kätte. «Ega meiegi jõua kahe päevaga külasid maast tõsta. Ürimeel Sakalas — samuti. Andke aega lehekuuni. Ja egas too maameistergi viie päevaga sõda lõpeta. See alles algas. Las ta mässib end kõripidi taplustesse . . . Kui me siin tunahomme mõõgad tõstame, jätkub tal mahti veel tagasi pöörata. Tuleb sealt veel sõjata tulema — meie kaela . . .»

Toogi oli õige.

Vaikus, mis kõnelustele järgnes, püsis tükk aega ruumi hämarais nurkades.

Illol oli õigus. Mida enam nad mõtlesid, seda selgemaks see sai.

Kui Ambur taas tõusis, oli asi niisama hästi kui ühel pool. Seda võis lugeda kõigi nägudelt.

«Noh, on siin jutte olnud mitmesuguseid. Aga minugi nõu oleks — alata lehekuu esimestel päevadel. Teed on rannamaadel, nagu Lambet ütles, põhjatud. Astuda tuleb metsaradasid mööda. Tuleb aega võtta meeste kogumiseks, sest paari külaga Rävala väravaid maha ei murra . . . Või on teisi arvamisi?»

Raputati päid.

«Pole? Jääb siis — lehekuu peale?»

Käed tõusid üksmeelselt. Asi oli otsustatud.

«Aituma, mehed!» lausus Ambur. «Nõu, mis ühest meelest tõuseb, on hea nõu. Pole ta ümber kõhklemist... Päeva ja tunni, mil tapper peab tõusma...»

«Võiks jätta Kädenpää otsustada...» katkestas teda Vahur. «Päev ees või teine taga, ega me seda praegu paremini oska määrata. Kui õige aeg käes, eks siis märgutuled pane mehed liikuma...»

«Õige, õige!» kostsid vastuseks hääled. «Las Kädenpää laseb lõkketulede otsa lahti!»

Ainult üks polnud sellega rahul. «Mis lõkked? Karjapoisid teevad lõkkeid. Mõisad pistame põlema — too on õige lõke. Meie otsustasime oma isandale kõige enne Lauritsa räästasse susata, las Wrangelist saks saab kah ükskord maamehe tõrvikust seljasooja. Harjub põrgukatlaga kergemini!»

Väljas õhetas hahkjas hommikuvalgus, kui Ambur asus kõnelusi lõpetama. Otsustuste öö oli vajunud seljataha, ees seisis tegude päev. Seda näisid ütlevat kõik need erutatud, tulest leegitsevad pilgud, mis ta huultele kiindusid.

«Nõu... on ümmarguseks saanud...» lausus Ambur ja nad tundsid ta hääleski mingit pidulikkust. «Ja otsused on langetatud... On aeg laiali minna, et teha veel seda, mis teha on jäänud... Me saame jälle kokku, vennad! Ja seekord juba — lahinguväljal! Seal, kus otsustatakse meie tulevaste päevade saatus!»

«Parem püsti surra kui põlvili elada!» lisas Vahur.

Nad olid kõik püsti tõusnud.

«Parem püsti surra kui põlvili elada!» kõmises vastus.

Too oli vanne, mis sidus neid ühte, astuma karmi teed. Habemik raudsete lihastega sepp oli tõmmanud ääsilt helendava mõõga. Raud särises vasarate raksatavate hoopide all, pildudes sädemeid. Mehed jälgisid mõtlikult meistri toimetusi. See võttis vastsündinud sõjariista ja suskas karastusnõusse. Vesi lõi sumisedes kihama.

Vana sepp tõstis mõõga anumast. Võttis ta kahe käe vahele ja surus enda otsmikule. See oli muistne komme, mis pidi tähendama, et looja on oma kätetöö lõpetanud ja pühitses ta tulevikupäevadeks.

Siis astus sepp Amburi juurde ja ulatas talle mõõga. Ambur ei mõistnud teise liigutusi, vaadates sellele küsivalt silma.

«Võta, Ambur!» sõnas sepp madalal häälel. «Võta see pühitsetud surmatooja ja olgu see võimu märgiks, mille maarahvas sulle annab. See on esimene mõõk, mille teed mööda lähevad kõik teised. See mõõk, vennad, sündis tunnil, kus rahva vaim sai küpseks ja valmis kõige suurem otsus meie põlve päevade ajal... See mõõk sündis selleks, et tuua priiust. Ta ei tohi puhata enne, kui priius käes on!»

Ambur tõrkus. «Võim kuulub valituile... See on rahva otsustada... Mu käsigi — on liiaks vana seda kandma...»

Meeste müür seisis tihedalt ta ümber. Vana metsamees Soopoolitsest astus Amburi juurde.

«Siin pole midagi valida. Oled ise end valinud, Ambur. Oled käinud kaugemal kui keegi meist, oled näinud enam kui meie ja su silm on harjunud kaugemale vaatama kui meie omad. Ma ei oska sulle rohkem öelda kui see, kes mõõgale hinge andis. Võta ta! Me teame, et esimene mõõk on õige mehe käes.»

«Võta, Ambur!» sõnas Vahur.

«Võta, Ambur!» sundis meeste ühine hääl.

Ta võttis veel tulest palava sõjariista ja surus selle rinnale. Tal oli tunne, et kuum raud ta rinnal elas. Või oli see süda, mis rinnas kõrvetas? Kõrvetas säärase jõuga, et ta tundis pisaraid silmi kippuvat.

Mehed vaatasid Amburit vaikides. Polnud ühtki, kes poleks ta tundeid mõistnud. Polnud ühtki, kes poleks toda valikut heaks kiitnud. Nad võisid uhked olla. See mees, kes siin raske koorma oma õlgadele võttis, polnud kuningas ega vürst. Ta oli lihtne sulane, mees nende seast. Koorem ise aga oli niisugune, mis nõudis julget vaimu, kindlat kätt ja kartmatut südant.

Tal olid kõik need olemas.

Kas too ei tähendanud seda, et suuredki asjad olid nõuks võtnud hakata veerema lihtsate meeste käe järgi?

Kas too ei tähendanud seda, et nad polnud lahti saamas mitte üksnes isandatest mõisates, vaid ka maavanemate eestkostmise alt?

LEEGID PADISE KOHAL

Jüripäev oli hea jahipäev. Sest Püha Jüri polnud üksnes paatrite, vaid ka küttide pühak. Oli tuntud tõde, et jüripäeval lastud ammunool otsis ise jahilooma põõsast üles.

Seda näisid uskuvat ka need kolm auväärt kütiisandat, kes kappasid läbi kevadise lodumetsa, sähvatades ammunooli kõikjale, kus midagi kahtlast silma ette tekkis. Aga saak oli napp. Nooled otsisid lindude asemel üles ainult tuulepesasid puuokstes. Kütid imestasid ja vandusid. Vandusid ja sülitasid. See oli lausa mõistatus.

Neile võis see mõistatuseks olla. Põhjus aga oli lihtne. Padise kloostri abt Nikolaus oli magusa viina uimast nii segane, et ta vaevu sadulas püsis. Naabrid, isandad Haapsalu lossist, polnud palju targemad. Kogu nende tähelepanu oli pööratud sellele, et ümarat, rasvast keret kappavate hobuste turjal hoida. Veidi tagapool tungisid läbi kuivanud võsa veel mitmed ratsud. Rostocki kaupmehesaksad olid samuti otsustanud oma kätt kuningamaade laante rikkuste kallal proovida.

See oli üpris kirju seltskond, kelle oli kokku liitnud päris tavaline põhjus — Killepe mõisaomaniku Rentelni pulmad. Kuningavasalli pulm oli sündmus, millest harilikult võtsid osa kõik, kel kuidagi või kunagi oli kas või kõige ebamäärasemaid kokkupuuteid peigmehe või pruudiga. Pulmad olid ainsaks põhjuseks, mis sakramendi järgi andis õiguse juua. Mehemoodi juua. Seda oli Õnnistegija ise Kaana pulmas tõendanud. Miks ei võinud seda siis teha Padise kloostri valitumad munkvennad, kelle kõrid juba ammu olid kibelnud millegi kangema järele kui armulauamärjuke. Sest ristimiste ja matmistega polnud neil võimalik tegelda. Tsistertslaste mungaordu põhikiri oli kuiv ja puine. Ta ei võimaldanud ringihulkumist külades, nagu dominiiklaste oma, ega meelehea võtmist. Nad pidid oma Issanda ja muredega kloostri nelja seina vahel tegelema. Polnud ime, et kui nad korra nende müüride vahelt välja pääsesid, siis tegid kõik pikkade päevade lihasuretamised ja paastud tasa.

Rostocki kaupmeheisandad olid esimeste kevadiste laevadega Haapsalusse tulnud äri tegema Lääne piiskopkonna suurema kaupmehega — auväärt piiskopiisanda enesega. Killepe Renteln oli sattunud nendega kokku pruudiandami ostul. Oli nad kaasa võtnud, et teiste omasuguste ees kaugete tutvustega uhkustada.

Pulmad olid kestnud, nagu tava nõudis, juba kaks nädalat. Killepe aidad olid suuremad kui mõne adramehe rehealune, kuid rohkearvulise külaliskonna jaoks ei jätkunud ka neist. Eriti mis puutus mahlakasse suupoolisesse, ilma milleta ka kangem kadakaviin kippus läilaks minema. Et pidulauale täiendavaid varusid soetada ja palavaid päid jahutada, asuti vahelduseks jahiradadele. See kuulus ju pealegi heade pulmakommete hulka.

Nad olid uimaste ajude ja segaseks joodud silmadega juba keskhommikust saadik metsateil ekselnud. Ainuke, kes ümbruskonna teid tundis, oli piduperemees — Killepe pärishärra Jakob von Renteln ise. Aga temast polnud nüüd asja. Ta rippus üsna lõdvalt kõrvi mära seljas, vöö kohalt mingisuguste ohelikkudega sadula külge seotud. Muud võimalust ei leitud. Ta oli ratsu seljast enam kui pool tosinat korda maha kukkunud ja nad kartsid, et kaotavad ta võsastikkudes päris ära. Polnud ilus värsket naisemeest pulmavoodi asemel ringihulkuvate huntide lõugade vahele toimetada. Aga koos piduperemehe silma kinnivajumisega olid nad kaotanud ka viimase taibu selle kohta, kus nad võisid olla.

Abt Nikolaus luksus oma perutava täku seljas vahetpidamata. Ta oleks tahtnud heameelega selle kuradi turjalt maha ronida. Oli vaja. Kuid ta ei leidnud kedagi, kes oleks suuteline olnud teda selle toimingu juures aitama. Nii ta siis tuikuski sadulas nagu mänd tormis, nirises ülevalt ja alt ning vandus.

Toomhärra Lääne piiskopi kapiitlist, kelle pruntis vatsake andis head tunnistust lauamõisa jõukusest, tema kõrval oli märksa rõõmsamalt häälestatud. Lasi vahetpidamata ringi hulkuda pisikesi liivakarva, põskede polstrisse uppunud silmi ja padistas pehmel keelel võimatuid jahijutte. Sellest, kuidas ta mullu peetripäeval oli põtra piirates selle Uripä poolsaare soppi ajanud ja siis ta palja käega veest välja korjanud. Või sellest, kuidas ta

ühe ammunoolega oli puuvõrast alla toonud kudrutava mõtusepaari.

Abt ta kõrval muutus nende juttude mõjul järjest tigedamaks. Kui ta lobisev naaber oli alustamas uut lugu karust, kes pärast nülgimist ja vere väljalaskmist kaalus kakskümmend leisikat, lõikas ta toomhärra jutu ähkides pooleks.

«Oleks hea, kui te täna sellest võserikust korjaksite surnud metsroti, mis saba ja kõrvadega kokku kaaluks kaheksandik naela. Muidu tuleb isand Rentelni pulmad enneaegu lõpetada, sest lauad on lagedad...»

Naaber kortsutas solvunult otsaesist.

«Auväärt abt, Issand annab teile teie sõnad andeks, sest te ei suuda nende eest vastutada.»

«Ja teie — omade eest — suudate...» hammustas abt hapult vastu.

«Kristuse nimel, kuidas te julgete aumehe sõnas kahelda! Tunamullu, kui Määri markkrahv Leedu piirimail jahti pidas, olin jahikuningaks. Minu nime tuntakse üle kogu Alam-Saksamaa kõigis vürstikodades, ja teie tulete...»

«Aitab!» viskas abt nägu krimpsutades vahele. «Kümme marka selges hõbedas, kui kas või tuhkru poja kinni püüate...»

Sellest tuli tore lärm, millest osavõtmiseks koondusid pikapeale kõik kõrged isandad. Kaklemise jaoks olid nad liiaks purjus ja pehmed keeled ei leidnud teravaid sõnu, seepärast jäi riid peagi soiku ja lõppes kihlveo ametliku kinnitusega. Esimene, kes õhust, maast või veest võtab elusolendi, saab kümme marka hõbedas. Raha oli kogu asja juures kõrvaline, au kaalus selle kümnekordselt üles. Isandad siirdusid uuesti metsateile, südamed kibelemas saagijanust.

Nad tuiskasid läbi kevadise metsa peata karjana, murdes oksi ja tekitades kära, mis juba penikoorma kauguselt peletas eemale iga elusolendi. Hilisel pärastlõunatunnil jõudsid nad lõõtsutades metsaveerele, mille taga, teisel pool võsastikku, näis olevat küla.

Nad olid valmis vanduma hakkama, et äpardunud jahti maapõhja kiruda, kui õnn neile viimasel silmapilgul naeratas.

Võsas liikus miski, aeglaselt ja ettevaatlikult, pannes noorte leppade hapraid võrseid kahisema.

«Metskits!» möirgas toomhärra erutusest kiledal häälel ja tormas ülepeakaela põõsastikku, vuhistades hüplevalt ammuvarrelt noole saagi suunas. Teised tormasid hagijatena ta kannul, et saada omagi osa tabamise aust.

Kui nad vahutavail hobuseil kohale jõudsid, peatusid nad otsekui välgulöögist tabatuna.

Maapinnal korises vanamees, nool kõris, veri purskamas suust. Ohver püüdis end asjata püsti ajada. Teine nool istus tal sügavalt rinnakorvis ja näis hirmsat valu tegevat, sest abituks muutunud käed püüdsid meeleheitliku pingutusega seda välja tõmmata.

Isandad vaatasid ebaharilikku pilti üllatusest tardunud pilgul, pead vapustusest kaineks põrutatud.

«Kurat...» sosistas abt. «Vaat sul — jahisaak...»

«Mis see tõbras ronis ette...» püüdis toomhärra end õigustada.

Kaupmehed ei suutnud värinaid maha suruda. Röövimise ja riisumisega olid nad tegelnud eluaja, kuid tapmine ja soe veri pani nad iiveldama.

«Kaome kähku,» sosistas keegi, «võib tulla asjata sekeldusi...»

Nad pöörasid hobused ringi ja alles siis märkasid, et olid pagemisega — hiljaks jäänud.

Metsa veeres seisis noor talupoeg, vahtides seltskonda segasel pilgul. Samal hetkel jõudis ta kõrvale naine, kes taipas asjade käiku kiiremini. Ta karjatas läbilõikavalt, tungis ratsanikkude vahelt vanamehe manu ja langes itkedes selle surnukehale.

Toomhärra kannustas hobust. Aga teda peatas tugev käsi, mis oli haaranud ratsmeist.

Talupoeg vaatas isandat pilguga, mis ei tõotanud midagi head.

«Pea!» sosistas mees. «Veri nõuab — vere hinda...»

Toomhärra rebis vöölt mõõga ja virutas.

Löödu vajus elutult hobuse jalgade ette.

Naine kiljatas nagu haavatud metsloom ja tormas võsasse.

Jahilised sööstsid metsa nagu katkust aetud ja leidsid peagi raja, mis viis maanteele.

See oli neetud päev. Nad polnud ühtki jahilooma ega lindu tabanud, olid kaks inimest tapnud ja pidid nüüd tühjade käte ja musta südamega pulmalauda ilmuma. Ratsud kappasid väsinult. Sõnatu vaikus rippus raske painajana kogu salga kohal.

Nad ei teadnud, et päev polnud sellega veel lõppenud.

Naine oli tormanud külasse kiiremini kui tuul. Veidi hiljem kihises küla nagu mesipuu.

Enne kui rahvas jõudis tapetute juurde, tõttasid mitmed ratsanikud põgenikke jälitama. Keegi ei teadnud, kust sõnum toodi Männavere hiieni. Seal oli parajasti pesitsemas sisside ratsasalk. See sööstis veidi hiljem põgenikkude kannule. Puhanud hobused kappasid kiiresti ja õhtuvidevikus hakkas meestele silma kerge tolmupilv, mis juhatas kätte pagevad isandad.

Tagaaetud märkasid peagi olukorda. Abt viskas ahastuses kolm risti ette ja kannustas väsinud ratsut. Teised tõttasid ta kannul, vandudes, kirudes ja iga sammu järel üle õla tagasi vaadates, justkui oleks jälitajate mõõk rippunud nende turja kohal. Nad märkasid peagi, et vahemaa kiiresti vähenes. Aga tee oli neile tuttav ja Padise klooster pidi juba lähedal olema, seepärast lisasid nad hoogu juurde, niipalju kui väsimusest poolsurnud hobuste jalad võtsid.

See oli võidujooks elu ja surma peale. Nad teadsid, et neid ootab halastamatu maharaiumine, kui jälitajate pihku jäävad. Neile oli ammu kõrvu kostnud järjest ärevamaks muutuv meeleolu maarahva hulgas ja nad tundsid jälitajates peagi ära sõjasalga. Niisuguste meeste mõõga teravus oli üldiselt teada. Seepärast rebisid nad nõrkevate hobuste valjaid aina ägedamalt, kannustasid sapsusid aina metsikumalt, kuni loomad nende all vahust lausa leemendasid.

Eemalt paistis kloostri sünge müür läbi saabunud pimeduse ja pilgutas aknatühemikkudes vilkuvaid tulesid. Abt, tormates ees, karjatas kiledal häälel pimedusse, et uks avataks.

Trepirõdul lõi sirama tõrviku leek, kloostrivennad kogunesid sissekäigu juurde.

Enne kui abt värava ette jõudis, komistas hobu ta all. Abtil polnud enam aega kukerpalligi teha. Vaatamata

oma kuuele aastakümnele tõusis ta kergelt nagu lind ja sööstis trepist üles. Teised jahikangelased tormasid tihedalt ta kannul, tõugeldes ja hingeldades, nutt kurgus, nagu oleks surma kondine käsi neil vöörihmast kinni haaranud.

Kloostri raudne välisuks langes kinni viimasel hetkel, kui maapind ümberringi lõi juba värisema tagaajajate kappavate hobuste raskusest ja piiratute juuksed olid hirmust püsti tõusnud.

Jälitajad hüppasid hobustelt maha.

Need olid sünged, metsikud mehed, kelle nahkseist pihtkuubedest immitses alemaade vaigu ja suitsu hõngu. Nad vahetasid ainult üksikuid sõnu, sest laanetihnikuis olid nad õppinud üksteist mõistma poolelt liigutuselt. Kuulasid mõtlikult külameeste juttu tapmise üksikasjust ja vahetasid vaikivaid pilke.

Kloostri kõrge süllapaksune müür, mis tõrvikute kumas vaevaliselt virvendas, näis neid üleolevalt ja rahulikult jälgivat.

Nad uurisid teda sõdalase vilunud silmaga.

Seda müüri polnud kerge vallutada. See polnud tavaline mõisa palktara, mida võis süüdata või ka lihtsalt maha kiskuda. Padise klooster oli asutatud paganate maale ja ehitajad polnud vähe mõelnud tulevaste valgemantlikandjate julgeolekule. Kõrged kaarjad aknad, kitsad nagu lõhed, haigutasid juurdepääsmatus kõrguses. Raske, rautatud uks istus müüris tihedalt, nagu poleks teda kunagi avatud. Kloostritorni kivine kõrgus kadus meeste silmist öisesse taevasse.

Jah, see kivine ristivareste pesa oli niisama tugev ja juurdepääsmatu nagu ükskõik milline kindlus kuningamaadel. Seda näisid uskuvat ka mungad ise, kelle valendavad peanupud aina tihedamalt hakkasid aknaavade raamistikku täitma.

Piirajad pidasid pikka nõu.

Vahepeal oli sündmus jalad alla saanud ja ümbruskonna külad läbi rännanud. Ratsa jõudsid kohale esimesed adramehed Paeküla vakusest, vaatama, kas on ikka tõsi taga, et isandate tapuaeg on kätte jõudnud. Sellest oli ju nii palju räägitud, kogu pika talve.

Tulid külapoisid, silmad täis kustutamatut uudishimu.

Tuldi karjadena, piirati sõdalasi, koguti nende suust nappe sõnu.

Ümbrus kihas peagi rahvast. Kulutulena lendasid kuuldused kõrvast kõrva. Olid pärale jõudnud ka nõukamad naised ja julgemad eided. Need lisasid nappidele jutukatketele oma osa juurde ja nii pöörles, kihises ning lainetas peagi kogu ümbrus läbitungimatust suminast, nagu oleksid mesilastesülemid öise avaruse kohale laskunud.

Mis?

Kus?

Mispärast?

Küsijaid oli palju, vastajaid polnud üldse.

Keegi teadis tõendada, et ülestõus olla täna hommikul haaranud kogu Saaremaa. Kuningameeste salk olla saadetud Padisesse, sattunud teel sissidega kokku ja taganenud kloostri müüride varju.

Hetk hiljem kummutas uus teade vanast enam kui poole.

Joobnud kuningamehed saatnud Kurksi külas korda hirmsa veretöö. Tapnud naisi ja lapsi, saanud siis sissidelt lüüa ja pagenud siia varjule.

Noh, lõpp hakkas sobima. Veidi hiljem oli jutt juba õiget kuju võtmas. Asjaosalistelt saadi teada, mis vaja.

Hinge pidades oodati sündmuste arengut. Kloostri sissekäigu ees mustendas meestekobar. Tõrvikud puistasid sädemeid.

Nõupidamine oli viimaks lõppenud.

See oli Kurksi külavanem, keda piiratuile oli volitatud ütlema, mis vaja. Sest tema sugukonna veri oli see, mis nõudis tasumist.

Kõrgekasvuline luine vanamees, kelle laiu õlgu aastate koorem polnud suutnud kühmu vajutada, astus värava ette ja tõstis häält.

«Kuulge mind, teie ristijumala teenrid! Me ei soovi teile kurja. Andke meile välja need, kes valasid ilma süüta verd, ja me lähme siit minema.»

Üleval tekkis vilgas liikumine. Läbi akende kostis vaidlust, vandeid ja arusaamatuid häälitsusi.

All oodati vastust.

Seda ei tulnud.

Siis tegi katset sõdalaste pealik — tundmatu jässakas, käriseva häälega karu. Ta oli otsustanud oma napid alam-saksa keele teadmised abiks võtta, et end arusaadavaks teha, kui kloostris ei peaks maakeele oskajaid leiduma.

«Teie... andke mõrtsukad välja! Teistele — ei tehta paha.»

Vastus tuli.

Ta tuli vihiseva ammunoolena, mis naksatades tungis hüüdja rinnakorvi. Mees langes otseti, tõmbudes küüru nagu tulest kõrvetatu. Suutis ainult vaevaliselt ähkida.

«Vennad... tasuge...» Muu kadus oigesse.

Silmapilguks haaras rahvast tardumus.

Ülalt jälgiti samuti hinge pidades sündmuse arengut. See nool pidi otsustama nende saatuse. Mehel, kes selle lennutas, oli väike lootus, et kokkukogunenud maarahva laiali hirmutab.

Ta eksis. Sest hiljem kadus kõik hirmsasse möllu. Sõdalased sööstsid vihast hullunutena raudukse kallale. Külameeste parved voogasid nende kannul nagu tormitsema löönud meri.

Vastulöök tuli tiheda nooleparvena, mille olid lennutanud ilmselt vilunud käed. See pidi olema tõenduseks, et jumalasulased oskavad tarbe korral ka aadrit lasta.

Siin-seal jäi tabatud maamehi maha. Nende oiged süütasid kättemaksulõkke veelgi eredamalt põlema...

Uus pealetungilaine paiskus vastu kloostrimüüri. Seekord hakkasid ründajatele silma okstest pooleldi lagedad kuused. Neid mööda ronisid robinal aknaavaustesse esimesed sõdalased. Vähesed jõudsid pärale. Nad takerdusid mõõgalöökide ja odapistete tihedas sajus, mis neile aknaraamidest vastu lendas. Löökidest tabatuna veeresid nad ähkides allolijate kaela.

Aga see ei peatanud meeletuks muutunud rünnaku hoogu. Pimedusest kerkisid akende hahkjasse valgusse uued näod, silmad leekimas tulises vihas. Seestpoolt tõrjuti neid meeleheitlikult. Elu ja surm seisid vaekausil.

Tagantpoolt, kirikusügavusest kostis võitluse sekka munkade pikaldane, sünge palvelaul. Misericordia... Need, kes ei jaksanud võitlusest osa võtta, olid tõstnud käed Issanda poole, kes pidi neid raskel tunnil pääst-

ma ... Tornis hakkas helisema hädakell, kutsudes appi usklikke kõigilt kuningamaade radadelt.

Aga neid ei tulnud. Tasumise jõust tõstetuna tuli alt üles aina uusi ründajaid.

Pikk sitke metsamees otsustas lahingu saatuse. Kohutavate, jõuliste löökidega rebis ta tee aknatühemikku vabaks. Mõõk ta käes kriiskas ja helises, kuni vastu müürinurka pooleks purunes. Mees ei kahelnud hetkekski, vaid heitis end täie raskusega uuesti vastusirutuvaile odaotstele.

Vähestel oli mahti märgata ta näos erutust, mis hoopiski ei sarnanenud surmapiinale. Niikaua kui nad ta laiast, verdnõretavast rinnast odaotsi välja kiskusid, tungis läbi akende sisse uus ründajatelaine.

Hetk hiljem kees võitlus juba kapiitlisaalis. Selle kõrged hämarad võlvid lõid kajama raua teravast laulust, surijate korinast, haavatute oigamisest, kannuste kõrinast, ümberlükatavate laudade ja pinkide kolinast.

Lahingu saatus oli peagi otsustatud. Seda näisid mõistvat ka isandad ise, kes surnuid ja haavatuid maha jättes kapiitlisaali sissekäigu juurde taandusid. Nad püüdsid asjata sissekäiku sulgeda, et kaitsta end tagapool, kirikuruumis. Rünnakuhoog pühkis nad laiali üksikuteks salkadeks, kes pealetungijate mõõkade all kokku sulasid.

Ei päästnud neid seekord altari, risti ja reliikviate püha puutumatus. Tormitsev mõõk paiskas kõik segamini, rebis pobiseval raugal pea õlgadelt, lõikas särinal lõhki altarilina, kiskus seinalt koltunud lõuendi jumalapoja kahvatu kujuga. Armulauakarikas lendas kummuli ja sõna oli tõeks saanud, sest kirikuviin muutus vereks kortsunud vaiba keerdudes, oma teekonna lõpetanud jumalasulase surnukeha all...

Mõõkade helin lõppes pikkamööda. Nende töö oli seks korraks läbi. Aga vaikust see majja ei toonud. Lärm kasvas aina suuremaks, sest sisse hakkas voogama rahvast.

All oli keegi ukse riividest lahti põrutanud. Treppidel lõi kohisema jalaastete sumin. Viivu pärast pulbitses elu ja liikumine, roomas jutukõma ja pastla tatsuv samm kõikjale, keldrist kuni tornitipuni.

Kloostri kivistesse kodadesse oli tekkinud midagi laada taolist. Vähesed olid kunagi oma silmaga pääsenud nä-

gema seda, mida peitis oma müüride vahel tsistertslaste hämar pesa. Nad arvasid siit leidvat kasinaid kambreid, veelgi kasinamaid keldreid, laekaid, mis sisaldavad nappe annetusi.

See, mida nad siin nägid, oli kaugel lihasuretamise juttudest, millega neid nii tihti oli kostitatud.

Külaveerne kehvik, kelle pikk-kuue paklased siilunarmad lipendasid alla kuni kevadises vees laiaks vajunud viiskudeni, sügas mõtlikult oma rookimata habet.

«Ets kae... Peab see alles kõht olema, mis seda kõike läbi jõuab ajada...» lausus ta ja torkis oti suitsetatud reit, kobas seakülgede siledust, nuusutas vardasse aetud vahatatud metslinde, näppis jahusalvesid, meetündreid ja katsus lõpuks küünega purgist segu, mis ta silmad tuld täis lõi...

«Nõidus... Kuradiseeme...» pobises ta ehmunult ja kobis keldrist välja.

Kaks külaeite, sattunud kõhukale ankrukesele, urgitsesid sellel prundi eest.

«Küllap on viin!»

Peeker puudus. Üks upitas end suudpidi augu ette, teine lükkas tagant, huuled pruntis tundmatu joogi aimatavast magususest.

Esimene eit sai tubli lonksu neelata, kahmas kõrist ja kukkus oksendama. Teine pistis ehmatusest kisama: «Mürk! Appi!»

Jooksid sisse ärritatud taadid.

Prooviti. Maitsti. Arutati... Kuni leidus keegi endine Rävala sõjasulane, kes ära tundis äädika...

Kõikjal sõelus paljajalgseid, katkiste hamedega poisikesi. Keldrite panipaigad kubisesid neist nagu moosipurgid kärbestest. Nälginud, luised lõuapärad klammerdusid suitsetatud seakootide külge, kõhnad küüned kiskusid metsiku õhinaga mesileiba tükkideks. Nad õgisid läkastama paneva kiiruga, nagu jätkuks sest rikkalikust pidulauast ainult viivuks. Nagu oleks see unenägu, mis iga hetk võib minema lennata. Osa neist, poetunud kirikukotta, uudistas raske kulla tuhmis hiilguses kerkivat suuraltari raamistikku, mis väänles võõra jumala sünge kuju ümber jämedais keerdudes. Jumal ise, rohekas-kahvatu, väljaväänatud liikmetega, pahupidi pöördunud sil-

madega surnukeha, näis kõigest sellest ümbritsevast rikkusest vähe tajuvat. Inimesed olid krutsifiksi varemgi näinud. Nüüd seisis see käegakatsutavas kauguses. Imestati, kuidas võib säärane armetu, koolnud ja ärapigistatud ussike toimetada nii võimsaid nõidusi, nagu kihelkonna paater toomapäeva ristimistalitusel oli jutlustanud.

Altarimaal andis ainet arutlusteks.

«Näe — ära tapnud teise...»

«Kesse?»

«Rüütlid ikka...»

«Kuida nii?»

«No näed neid mõrtsukaid seal risti all. Kes nad siis muud on? Raudkübarad peas...»

«Imelik... ja paater kinnitas, et rüütlid — need olla — Kristuse enda sõjamehed... Kuidas nad siis... teda...»

«Kesse teab. Ei maksnud vist... teistele palka välja. Need hakkasid mässama ja lõidki peremehe risti...»

Too, kelle kohta arutelu käis, ei vastanud midagi...

Oli kuidagi õudne ja sünge too surnud hiilgus. Nad ei julgenud sellele tükk aega lähenedagi. Aga kui möödaminev siss hetkeks oli peatunud ja tapriga kiilu altarikaunistuste küljest ära naksanud, et proovida, kas tegemist on puhta kullaga, otsustasid nemadki sellele lummutisele näpud külge ajada.

«Päh!» krimpsutas üks nina. «Üle võõbatud... All pole muud kui koitand puu...»

Teine näppis sädelevat ja kiirgavat monstrantsi nagu laps, kes leidnud uue lelu. See oli sulahõbedast ja tekitas tubli riiu, sest igaüks sikutas teda oma hõlma alla.

Kauaks neil seda lõbu polnud, sest peagi jõudis sinna ka luusiv naistekari, kes hädaldades ja riieldes hakkas neid laiali peletama. Kardeti nõidust. Õnnetusi ja tõbesid võis neist loitsimiseriistadest külge saada, parem oli nad rahule jätta. Veri oli niikuinii valatud, kes teab, millega see asi üldse lõpeb...

Metsamehed ise ei tegelnud pisiasjadega. Nad võitlesid juba tükk aega abti kambri raske uksega, mis kuidagi ei tahtnud oma saladusi paljastada. Lõpuks varises seegi tuurade ja taprite tormakas surves.

Nad olid lootnud siit leida kloostri rikkusi — hõbedat ja mündivaate, aga pettusid. Siin oli paljugi huvitavaid asju — kohevaid võõramaiseid vaipu, nahka köidetud kopitanud pärgamenti, kirevalt maalitud hallihabemelisi pühakuid, kelle paljad pealaed põlesid tulelõõmas... Aga hõbedat — polnud.

Oli arutamist ja mõtlemist, kuhu see kivine koobas kõik need varad ja aarded peitis, mis ta aastate jooksul oma mõisatest välja oli imenud. Nad ei teadnud seda, et abt Nikolaus polnud sugugi mõni kohtlane sukasäärde koguja. Kloostri hõbe liikus hoopis mujal — Visby kaupmeeste, laevurite ja maaisandate taskutes, kus tal poegimisvõimalused olid märksa avaramad kui siin, kopitanud laegastes, nelja kiviseina vahel.

Kuuldused Padise kloostri vallutamisest olid mõninga öötunni jooksul imekspandava kiirusega levinud. Rahvast voolas aina juurde. Tuli uusi inimesi Ristiküla ja Englamaa vakustest, jõudsid kohale Maaru mehed sõidukis, millist polnud enne nähtud. Kaubatõllale oli ette rakendatud neli künnihärga. See ei tekitanud vähem elevust kui kloostri vallutamine ise. Mis ajast sõitsid adramehed kaubatõldades? Lahendus oli lihtne. Tulles olid Maaru omad jõudnud kloostri karjamõisale käpa peale panna. Saak tahtis ju äravedamist. Küla nõrkadest hobusenokkadest poleks selleks suurt asja olnud...

Nad ei jõudnud oma mõtteid teostama hakata, kui öö järsult valgenes. Müüride taustalt kerkis pimedasse taevasse tule erendav lõõm, puistates sädemetega üle kogu rahvast kihava ümbruse.

Kesköötunnil kappas Kädenpää õue käskjalg, üleni kaetud poriga. Ratsu lõõtsutas raskelt, roosatav vaht suuraudade küljes.

Mees tormas peahoone uksele nagu kull, heitmata sulastele ainsat sõnagi.

Ambur kergitas üllatunult pilgu, teised tõusid istmeilt, kui sõnumitooja hingeldades järile vajus. Mehel oli ilme, nagu tormaksid kuradid ta kannul.

Lõpuks suutis ta häälepaelad vabastada.

«Ülestõus on lahti!»

Amburi ilme kivistus.

«Mis ... on? Räägi selgemalt ...» sõnas ta rahuga, milles kipitas tõusev erutus.

«Ülestõus! Padise omad tungivad kloostrile kallale ... Lahing käib ...»

Talt püüti asjata midagi lähemat teada saada. Mehel polnud endalgi aimu, kui kaugele asi oli arenenud. Külavanem oli ta teele saatnud, niipea kui taplus tõusis.

Ambur seisis liikumatult, pilk suunatud tühjusse.

Oli see äraandmine? Kui tuluke tänasel ööl lõkkele pahvatab, on see hirmsaks ähvarduseks kogu asjale ... Tund polnud ju veel käes. Siin polnud midagi arutada. Tuli kohe minna. Et päästa, mis päästa annab.

Viiv hiljem oli ta hobuse seljas. See tuiskas väravast pimedale teele. Teised järgnesid, vahetamata ühtki sõna, rebides ratsmeid ja kannustades uniseid loomi.

Amburi pea tuhises tuhande vastamata küsimuse raskusest.

Oli see äraandmine — või oli see lollus? Kes oli päästnud voolama vaenuveed, omavoliga?

Ta kujutles, mis juhtub, kui ülestõusulaine ootavais külades tänasel ööl tormama pääseb ... Dreileben pöördub poolelt teelt tagasi, viskab käega kogu Novgorodi sõjakäigule. Siin ootas teda ju märksa kiirem töö. Ja tasuvam, sest otsustati — kuningamaade päranduse üle. Ordu eelvägi veereb ratsudel siia — kaheksa ... kõige rohkem kümne päeva pärast. Neil tuleb talle vastu astuda — sõjariistadeta. Vähemagi toetuseta Sakalast ja piiskopimaade küladest ... Võib-olla isegi toetuseta Virumaalt ...

Ta ei märganud, kuidas tunnid möödusid.

Ridalepas vahetati hobuseid, sest need olid jõuetusest ümber kukkumas.

Uuesti viis teda sööst läbi varakevadise öö salapärase sosina.

Millest see rääkis? Millest kahistasid metsajumalad? Naersid nad teda? Teda, kes kõik oma päevad oli pannud sellesse, mis tulema pidi. Ja mis tuligi — suureks õnnetuseks ... enneaegu ...

Ta lootis veel ... Kloostri müürid olid paksud. Maamehed ei pääsenud seda palja käsi võtma ... Võib-olla olid nad juba laiali läinud. Sellest tuleb muidugi suur

sekeldus. Abt teatab Rävala piiskopile, see paneb kirjad liikuma Riiga. Rävala kapten saadab kohale maanõuniku karistussalgaga. Noh, sellest pole siis enam midagi. Niikaua kui ametimehed oma samme seavad, voolavad siin juba teised veed ... Jah, teised veed ...

Veidi hiljem, kui pimedas öös lõi õitsema tule punane roos, teadis ta, et oli hiljaks jäänud. Ratsu kappas otse üle aasade, läbi võsade, üle kiviklibuste seljandikkude, mis tähistasid kunagisi rannaviire. Maastik laskus pikkamisi, tõstes talle vastu aina suureneva ja värvirikkamaks muutuva leekide kuhila, mis tantsiskles ja elas nagu kaunis ime.

Ees kerkis pimedikust kloostri paekividest müür. Läbi aknalõhede immitses paksu venivat suitsu. Väljak sissekäigu ees kobrutas kirjeldamatus segaduses. Hirnuvad hobused, iga tõugu veokid ja kokkutassitud koormad kippusid läbipääsu sulgema. Ta silm haaras lennult pildikesi, mis samas kadusid ... Surnukeha kohale kummardunud naisekogu ... nutja hädaldamine ... riisutud kandami all küüruvajunud rauk ... viina-aamide ümber sekeldavad varjud ... sõjariistade kõlin ... joobnud, kähisevad häälitsused ... Ambur tuli hobuselt maha ja astus seda kõike nägemata edasi nagu inimene, kelle peas valitsemas üksainuke kinnismõte.

Eeskojas keset rahva sagimist leidis ta lõpuks mehe, kes pidi asjast rohkem mõistma, sest tema andis käskusid tõtlevaile külameestele.

«Kes on teie salga juht?» päris Ambur sellelt.

Mees heitis põgusa pilgu üle õla. Märgates enda ees eakat mehepoega, kelle olemises oli midagi aukartust äratavat, pöördus ta aeglaselt ringi ja jäi Amburit kõheldes vaatama. Lõpuks oli ta otsustanud.

«Väelane — on üleval. Tule mu kannul!»

Nad tõusid mööda kiviseid treppe, vastu järjest paksemaks paisuvaile suitsupilvedele, mis ujusid välja kapiitlisaali päranipaisatud ustest. Ambur oli väljas, murul, näinud maameeste surnukehi. Nüüd nägi ta ka vastaste omi.

Kapiitlisaali põrand oli kaetud liikumatute kehade kuhelikkudega. Nad lamasid segamini paisatuna, nii nagu võitja raske mõõk neid oli rabanud. Kuningameeste nahksed püksid ja verevalt kirjud pihikud segunesid val-

gete mungarüüdega. Kiviplaatidel vedelevad sõjariistad nutsid peremehi taga.

Taamal, refektooriumi hämaruses, seisis metsameeste salk mingisuguse laua ümber. Seisis ja vaikis, nagu oleks nende keskele vajunud raske mõte.

Ta arvas siin leidvat nõupidamise, aga eksis. Laual puhkas magama pandud sõdalane, surma kahvatu helk liikumatul näol.

«Siin ta on. Meie — salga juht...» lausus teejuht mahasurutud häälel.

Ambur ei vastanud midagi. Ta teadis nüüd, et ka siin oli sündmuste käik läinud oma rada. Tal polnud enam kelleltki aru nõuda. Väelane, ta parimaid sõpru, oli läinud isade teed. Sõda oli alanud...

Keegi oli Amburi ära tundnud. Kui ta pilgu tõstis, libises sosin läbi kokkukoguneva rahva. «Ambur... Ambur...»

Nad vahtisid teda uurivate pilkudega nagu inimest, kelle kuulsus astub ta eel ja keda tuntakse, kuigi pole nähtud ta näojooni.

«Õnnetu päev, vennad!» sõnas Ambur lõpuks. «Mõõk tõusis täna — asjata...»

«Meie pole teda tõstnud,» seletas eakas metsamees. «Isandate käsi valas ilma süüta verd, me tulime ainult aru nõudma. Vastuseks ammuti pealik. Kas pidime minema jooksma — papikarjale naeruks!?»

«Sõjal on omad seadused, sõber,» vastas Ambur. «Härga ei tapeta sabast, vaid silmade vahelt...»

Nad mõistsid teda pikema seletusetagi.

«Sul on õigus, Ambur... Aga mõõgal — pole alati aega mõtelda. Kui Väelane langes, läks kõik... nagu iseenesest,» tähendas metsamees. «Me olime vennad — viletsuses ja rõõmus, hädas ja abis... See oli vere hääl, mis käskis taprit tõsta. Selle vastu ei aita mõtlemised...»

Ambur noogutas. Ta mõistis mehe tundeid. Olnut ei saanud enam olematuks teha. Oli tulnud tegude aeg, targutused olid tarbetud.

Ta käskis leekidesse mattuva hoone inimestest tühjendada. Tõusis ise ühes saatjatega torni, mis veel kesk ruugeid suitsupilvi ja leekide lõõma puutumatult seisis.

Alt hõõgus üles palavat leitsakut, segamini sädemetega, mis pani õhu ta ümber voogama ja virvendama. Silmapiiril, pimedas öös, süttisid tulukeste hundisilmad. Süttisid, nagu oleksid nähtamatud peod puistanud tulililli üle kaugete kinkude, üle kogu maa, alates sealt, kus tardunult tukkusid mere laiad lagendikud, kuni sisemaa süngete, põliste laaneseljandikkudeni. Kas need polnud Nissi küngaste viirud, mis mõisa verevast palangust kumasid? Ja too taamal, teisel pool silmapiiril, võis olla ainult Hageri kirik, mis puistas siravat valgust kuni pilvede roosatavate veerteni...

Tuled... tuled... tuled... Kõikjal tuled, nagu oleks kogu maa otsustanud suures, pidulikus leekidemängus muuta öö päevaks, jäädavalt peletada varjud ja süüdata igavese päikese...

See oli suur öö, mis ta ees oli sündmuste keerises elama hakanud. See oli öö, mis pidi rahva saatuse otsustama pikkadeks põlvedeks. Ohvritulede kumast, mõõkade sädelusest ja vere voogamisest pidi sündima see, mida nad olid oodanud kõik need pikad, sünged aastad. Vabadus...

Ambur tundis, kuidas ta süda valgus täis kirgast jõudu, kuidas see tuikas tumedas löögis. Ta oleks tahtnud tol hetkel olla kõigis neis paigus, kus mõõkade kõlinas ja taprite tantsus otsustati tulevaste päevade saatust. Olla seal, kus oli kõige raskem, anda oma elu, kas või kümme korda, sest see, mille tarbeks ta oli elanud, oli nüüd saabumas. Lugematute päevade vaev, unetud ööd, rännakute raskus ja jälitamise oht olid ta hingest kustunud. Oli kadunud kõik muu — oli jäänud ainult suur, lõõmav leek, mis põles ta südames. Põles sellise jõuga, et selle kõrval näis kahvatavat kogu leegitsev maa ta jalge all... Kas seegi polnud priiuse leek, mida täna näisid hõõgavat taevas, meri ja maa...

Midagi külma puutus ta pihku. See oli mõõgapära.

Ta pöördus ringi. Sädemed olid pääsenud põlema ka meeste silmis.

Jah, sõnade aeg oli möödas. Teod ootasid.

«Hobustele!» käsutas ta.

Nad vahtisid mornilt enda ette nagu raisakullid, kes värskest lihast ilma jäänud.

«On see sõjakäik, või on see — reinlender!? . . .» urahtas lõpuks Burchard von Dreileben, virutades kämblaga lauale.

Johann von Üxküll, Dorpati piiskopivägede pealik, tõstis küsivalt pilgu.

«Kuidas — reinlender . . .?»

«No muidugi reinlender! Tuur edasi, teine tagasi — üks paar ringi, teine välja . . . Teil näib see samuti olevat. Täna saadate neli lipkonda mulle toeks, homme on nad Pihkvas . . . Ainult mitte võitjatena, vaid — ülejooksikutena . . . Sõjavägi — häh!» tigetses maameister.

Üxküll kehitas õlgu.

«Oleme teinud, mis meie võimuses seisab. Talupoegade eest ma ei või vastutada, need värvati teie nõuande peale . . .»

«Minu nõuande peale . . .» ähkis meister tigedalt. «Muidugi minu nõuande peale! Need on ainsad mõõgakõlvulised mehed teie niinimetatud sõjaväes.»

Üxküllile hakkas naabri ärritus pikapeale külge.

«Ma palun auväärt maameistrit oma sõnades olla . . .»

«Midagi ma ei ole!» lõikas Dreileben ta jutu pooleks. «Võite oma isandale Dorpatis öelda, mis ma tast mõtlen . . . Ja kõigest tema värgist . . .» lisas ta põlglikult juurde. Vihasööstid kihutasid teda marssima edasi-tagasi mööda telki, mille lõuendist seinavoltidesse ta tatsuvate sammude kõma kadus, nagu poleks seda olnudki. «Häh! Tahab olla riigivürst . . . Vaadaku ringi, milleks ta on kogu selle neetud Ugaunia muutnud! . . . Pihkva vürstide eeskojaks. Livonia piir näib nüüd asuvat Võrtsjärve ääres, sest Ugaunias pead olema nagu vaenlase maal. Niipea kui hämaraks läheb, tükivad igast metsatukast ärakaranud maameestest röövlid kallale, jõgedel tassitakse parved pärivett ja uputatakse, teed on nagu loodud kaelamurdmise jaoks, tänu piiskopiisanda suurepärasele hoolitsusele . . .»

«Ordumeister teeb meile ülekohut . . .» püüdis Üxküll vahele pista. «Meil on ka muid ülesandeid, kui mõelda

ainult mõõgale. Selle on Kõigekõrgem usaldanud teie kätesse, aga meie pole sel maal mitte mõõga, vaid risti kinnitamiseks. Meie töö on paganate kasvatamine ja nendele hingeõnnistuse kättevõitmine armastuse ja sõnaga...»

«Paganate kasvatamine...» osatas Dreileben. «Kõhu kasvatamine, see on teie ülesandeks. Kõhu kasvatamine paganate arvel. Ja oma kristlikud jutud, need kasutage mujal ära. Kui te arvate, et need kuuluvad teie kui piiskopivägede juhi kohustuste hulka,» torkas ta edasi. «Mina pean selle jaoks oma väes paatreid ja nende kätte ma juba mõõka ei anna. Kui minu komtuurid hakkaksid iga päev ainult ave-mariat leelutama, viskaksin ma nad leerist välja! Aga teil näib olevat vastupidi...»

Üxküll näris vihaselt punakaid vurrusabasid, vaevu taltsutades solvamisest ülespiitsutatud tormi, mis leegitses ta ümarail põskedel.

«Kõrgeauline maameister näib olevat unustanud, et me oleme kõik Issanda sõjamehed.»

Dreileben seisatas ta ees, vaadates piiskopi väeülema ümarat kokakuju ilmse halvakspanuga.

«Filosoofiast teil puudu pole. Kogu teie olemus lõhnab Matteuse evangeeliumi järgi. Et kui sulle on virutatud vastu paremat põske, siis säe vasem kah ette. Aga meie...» ähkis ta häält kõrgendades, «ei saa sellega täita oma kohustusi Maarjamaa ja ordu lipu ees. Sõna on hea, aga mõõk on parem. Ja kui poleks siin meie mõõka, poleks siin ka teie sõna... Kui piiskop tunneb, et ta käsi on nõder, siis tehku sellest oma järeldused. Oleks juba ammu aeg — meie kõigi huvides —, et see jant siin lõpetataks ja ilmalik võim antaks selle kätte, kes jaksab seda hoida. Palvetamise ja kellahelistamise jaoks jääb teie isandale siin Maarjamaal rohkem ruumi, kui ta vajab.»

Viljandi komtuur Goswin von Herike kuulas tüdinenult kahe isanda mõttevahetust pealt ja haigutas pikalt, paljastades igemeteni oma tugevad hobusehambad. Ta oli tülpinud vana Burchardi kraaksumisest asjamehe kallal, kes midagi polnud ja millegi eest ei vastutanud. See oli ju niisama hea, kui sõimata teise mehe kinnast või

mütsi. Jah, ordumeister oli tõesti viletsaks jäänud. Jõudu ja hakkamist polnud tal enam üldse. Seegi natuke, mis lugematute äparduste puhul temas vahetevahel üles kerkis, pudenes laiali tühiseks räuskamiseks. See jõudeelust loiuks muutunud orikas armastas soojendatud sulgkotti ja hoolitsevaid naisekäsi. Sadula hõõrumine tegi ta ratsutamisest võõrdunud tagumiku veelgi hellemaks, pani pea valutama ja keele virisema. Jah, praegused päevad — need polnud tema jaoks . . .

Herike ohkas mõtlikult. Kurat ise oli neid siin, Sarmaatia lagendiku veerel sasinud. Oli saatnud neile rohkem pahandusi kaela, kui nad iial oodata oleksid teadnud. Häda oli alanud vooriga. Noh, nad polnud selle kaasavõtmisega seekord kitsid olnud, sest Pihkva kaubaaidad kuuldi katusesarikateni täis olevat. Aga sest voorist, mis venis sõjaväe kannul nagu määratu saba mööda Ugaunia kevadiselt poriseid teid — oli tulnud asjale seni ainult kahju. See takerdus, läks sõlme, rebenes ja pudenes nagu liivast köis pahareti näppude vahel. Hobused lõpsid, rattad murdusid, öösiti läksid kaduma kümned kaarikud ja vankrid ühes moona, sõjariistade ja meestega. Vana Burchard oli asjata piiskopi teesid sõimanud. Teed, need polnud muidugi kellegi sõjateed, ordumail oleks komtuuridel niisuguste pärast pead kahekorra käänatud, aga küsimus ei seisnud selles. Rahvas oli muutunud. Maarahvas — see neetud, hall räbu. Saatan ise näis neile sisse pugenud olevat. Elupõlised voorisõdalased kadusid ühes hobustega, teised venitasid ja viivitasid igal teeristil, tegid end lolliks, otsisid eksimisvõimalusi. Kippusid metsa nagu loomad jooksuajal. Ja seal metsaski näis midagi kihisevat, midagi nende kannul liikuvat — nagu vari. Ülevedu Voo jõest oli kestnud nädalapäevad, piiskopi abiväed hilinesid nagu alati, ja nii oli tulnudki, et esimesed eelväed sattusid Irboska vürsti Ostafi ratsasalkade kätte juba Vastseliina müüride all, seal, kus arvati teostada alles leeri kogunemine. See oli olnud palav päev. Võnnu komtuur oli saanud oma salkadega rappida, nii et suled lendasid. Ordu lipud olid suure vaevaga päästetud, ja kui see kõik läbi oli, jäi neil edasimineku asemel üle ainult kindluse külje alla puhkama heita, et oodata peavägede järelejõudmist.

Lõpuks oli kohale jõudnud ka piiskopivägede ülem Üxküll. Oli tulnud oma vaarikakarva vimplite ja kirevate lipkondade eesotsas nagu tseesar, kellele antud õnneks ordu vägesid raskest ummikust päästa. Tol õhtul oli ta olnud toekamaid ja teokamaid isandaid maameistri laudkonnas. Aga hommik oli ta uhkust sedavõrd kahandanud, et ta nägi viletsam välja kui peksasaanud Võnnu kumpanid. Vähemalt vaimu poolest. Sest piiskopivägede talupoegadest lipkonnad olid öösel pimeduse varjus oma isandale kallale karanud, ihukaitse vaeseomaks peksnud, hobused metsadesse laiali kihutanud ja siis minema ratsutanud. Irboska alla, kus Pihkva vürst Volodža oli need saatanad kuulu järgi suure rõõmuga vastu võtnud nagu ammused liitlased. Polnud ka ime — kuussada tuliuues sõjavarustuses meest. Need tuli lisaks muule maha nottida, enne kui pääses Pihkva tornide alla...

Väljas lõid sõjariistad tärisema.

Telgi sissekäik paiskus laiali, paljastades hetkeks hommikuuduse maastiku tausta. Sisse astus Dietrich von Rambov, pikk ja vimmas nagu tapuritv, kõhnal kiskjanäol tavaline pilklik naeratus.

«Ave, imperator!» heitis ta tervituseks käe Burchardi poole. Ta oli ordumeistri vana sõber, oli nooruspäevil meistriga jaganud lõbusaid öid, viina ning naisi Riia lossis ja võis nüüdki endale lubada familiaarsusi, kartmata tusase võimukandja pahurat tuju.

«Sa ära lõõbi... ametlikul ajal...» torises Burchard.

Riia komtuur ei paistnud seda kuulvatki. Kahmanud põrnitseva Herike eest laualt peekri kadakaviinaga, kallas ta selle kurku ja naksutas mõnutundest hambaid.

Herike riivas teda pilguga, millesse oli peidetud vastumeelsus. Tobud ja joomarid... Tore kapiitliistung, mis pidi otsustama sõjakäigu saatuse.

Tal polnud põhjust kauem toriseda, sest ilmusid ka need, kelle käsi tundus tugevam, vähemalt tervituse juureski. See oli Livonia ordujuhtide noor järelpõlv. Kursi komtuur Johann de Witte kummardas rangelt. Põgus naeratus hajus ta kuivetanud, mõõkteravalt näolt, nagu oleks selle keegi hetkeks peoga peale visanud. Krahv Arnsborch viipas peenelt nagu kunagi härrasmees, kes on äsja Böömi kuningakoja sädelevast hiilgusest kohale jõudnud.

Viiv hiljem astusid sisse Võnnu ja Turaida komtuur. Ümmargune punase sametiga kaetud laud oli suletud rõngassärkide ja valgete mantlite kirevasse raudsesse ringi. Dietrich von Rambov küünitas end järjekordselt kannu järele, Burchard aga näpsas selle tal eest ja tõusis püsti.

Istungi ametlik osa oli alanud. Isandad laskusid mugavalt istmetele ja kinnitasid pilgud ordumeistri väsinud, tursunud näole, mis hõõgus viinast ja magamata öödest.

Burchard von Dreileben lasi oma pilgu üle koosolijate libiseda ja märkas alles siis, et puudus Põltsamaa foogt Hildebrand von Lenten. Ordumeister kortsutas kulmu. See toojam kippus kõike maha magama. Siiatulekuga oli ta hilinenud, nüüd hilines ka nõupidamisele.

Ordumeister koputas lauale. Sissekäigu eesriiete vahelt astus ette vahtkonna ülem, süllapikkune Vestfaali junkur, hambuni topitud sädelevasse soomusrüüsse, ja lõi jalad raksatades valvelseisangusse.

«Palu Põltsamaa foogt kohe siia!»

Kui junkur oli läinud, pistis ordumeister osatades juurde: «Vend Hildebrand näib meie seltskonnale eelistavat magamisaset... Veider, kui mõelda, et tal pole siin seda... kellegagi jagada...»

Kahemõtteline nali kiskus silmapilguks muige koosolijate nägudele. Oli mõnus nalja teha — eemalolijate arvel.

Seekord olid nad siiski vend Hildebrandile liiga teinud. Viimane ilmus hetk hiljem ise, sünge nagu hingedepäeva öö, ja koosolijaile vaevu noogutades võttis istet. Ta lasi eksleval pilgul tükk aega üle ordumeistri telgi pillava sisustuse libiseda, kuni kestvast vaikusest märkas, et Burchard temalt selgitust ootab.

Foogt tõusis kulmu kortsutades.

«Palun vend Burchardilt hilinemise pärast andeks. Varahommik tõi Põltsamaa leeri pahandusi...»

Kuulajad kergitasid kulme. Tal ei jäänud muud üle kui jätkata.

«Maasõdalaste lipkondades toimus... äraandmine. Öösel pagesid pooled mehed Irboska alla. Saatsin ratsameistri ühe rühmaga jälitama, aga kardan, et asi on hiljaks jäänud...»

Burchard von Dreileben kangestus.

Johann von Üxküll muigas võidurõõmsalt nagu kehv rätsep, kes leiab, et ka teised ei oska temast paremini hamet kokku traageldada. Näe, ka orduväes ei puudunud ülejooksikud! Aga too naeratus suri, kui ta märkas Goswin von Herike leegitsevat pilku.

See oli hoop ordu prestiižile. Kui piiskopivägede karjast üks või teine salk vaenlase poole lipsas, peeti seda enesestmõistetavaks. Orduisandate mõiste järgi polnud see ju sõjavägi. See oli lehmakari. Aga nüüd oli minema läinud üks ordu enese lipkondadest. Oli läinud ühes lipuga, millest must-valge siidplagu oli nüüd russidele irvitada . . .

«Kurat võtaks!» pääses pais viimati Burchardi hammaste tagant välja. «Teie, isand foogt, kannate sellest ette, nagu oleksite hommikuse pesemise juures kaotanud habemesoa . . .»

Ta ei saanud epistlit jätkata, sest Goswin von Herike oli püsti tõusnud. See oli mõjurikkam mees kogu Liivimaal, kelle sõna kaalus Preisi suurmeistri juures rohkem kui kõigi teiste omad kokku. Ordumeister märkas, et kõikide pilgud olid suunatud püstitõusnud kõhnale, vihast kramplevale hobusenäole, ja tal ei jäänud muud üle, kui istuda ja enne seda vormi pärast loovutada sõnaõigus Viljandi komtuurile.

«Mul on esitada — ekstraordinaarne ettepanek . . . enne peaküsimuste juurde asumist. See puudutab — eelseisva pealetungi läbiviimist . . .»

Ta sõnad ronisid kokkupigistatud hammaste vahelt, teravalt ja kähisedes, nagu oleks neil suus vähe ruumi olnud.

«Juba roomlased ütlesid, et halb liitlane on vaenlasest hullem. Ja maarahva lipkonnad — need pole muud kui vaenlased. Vaenlased ordu püha risti varjus. Nii tuleb nendega ka ümber käia . . . Minu ettepanek on: moodustada täna pealelõunal väljakohus Livonia maameistri määramisel ja — subordinatsiooni tugevdamiseks kõik Põltsamaa maatõugu sõdalased eksekuteerida, kaasa arvatud tagavara-lipkond. See tähendab küll enam kui kahesaja mehe maharaiumist, aga uskuge — see on ainus abinõu, mis kindlustaks eelseisva pealetungi kordamineku. Mõne arvates võib see küll olla süütu vere vala-

mine. Kellele oma veri on odavam. Ja kes ei näe oma ninast kaugemale. Aga see on ainuke, millega hulgaliseks muutunud äraandmisi seisma panna. Palun vend Burchardil lugupeetud sõjanõukogult küsida, kas on kellelgi sellele ettepanekule täienduseks midagi lisada...»

Vend Goswin istus, pilk jäiselt suunatud üle koosolijate peade. Nagu arutaks ta mingisuguste kõrgemate võimudega, mida teha neetud maarahva-rämpsuga, kes oli kogu ettevõttele muutumas takistavaks koormaks.

Vaikus kestis tükk aega. Goswin von Herike polnud kuigi armastatud mees isegi omasuguste seas. Ta kangekaelsus ja võimujanu olid tuntud. Ei leidunud neid, kes oleksid tahtnud end temaga vaenujalale seada.

Lõpuks võttis ordumeister ise sõna. Teda ei huvitanud kahesaja talumehe saatus. Aga kui ta ei tahtnud sõjanõukogu silmis jääda vend Goswini käealuseks, pidi ta end osaliseltki maksma panema selle isehakanud ülemkomtuuri üle, kes näis teda mitte millekski pidavat. Kuid tuli olla ettevaatlik. See saatan ei vaielnud palju, vaid saatis, kui vaja, juba järgmisel päeval ettekande Marienburgi poole teele. Too oli muidugi subordinatsiooni rikkumine, aga Preisi suurmeister Luther ei paistnud seda märkavatki, kui ta selle tõusiku pretensioonidele nõusoleku märgiks oma pitserisõrmuse jäljendi alla vajutas.

«Vend Goswini ettepanek on põhjendatud ja õige. Äraandmine väärib surmanuhtlust. Ka neile — kes selles asjas ainult kaasteadjad on. Küsimus seisab ainult selles, kas eksekutsiooni läbiviimiseks on valitud õige aeg. Hulgaline hukkamine võib tekitada paksu verd kõigi pärisrahva lipkondade seas ja isegi üle maa laiali levida. See õõnestaks meie seljatagust ja suurendaks minu arvates ülejooksmist veelgi. Jah, küsimust tuleks kaaluda ka sellelt seisukohalt...»

Tekkiski vaidlus. Seisukohtade ümber. Selle ümber, kas lasta talumehi enne ordulipu au eest sõdida ja nad siis maha tappa, või tappa nad kohe ja minna ise Neitsi Maarja lipu au kaitsma.

Valik polnudki nii raske. Loobuda sellest tublist lihavallist, mis küll haises vaigu ja suitsu järgi, aga selle eest püüdis kinni kaugvõitluse nooltesaju ja lähivõitluse

rasked taprilöögid — oli lollus. Seda mõistis lõpuks vend Goswingi. Aga tema au ei lubanud ettepanekust taganemist, ja kui küsimus oli ordumeistri sõnaga otsustatud, naksas ta sellel saba otsast ainsa ütlusega, mis tekitas vend Burchardi põues ebamugava tunde:

«Jään eriarvamusele!»

See polnud ainuke eriarvamus tol hommikupoolikul, mil ordumeistri välitelgis otsustati järgnevate päevade samme.

Nad olid pealetungi algusega nädalapäevad hilinenud. Vastseliina lahingu kaja oli varsti veeremas teisele poole Pihkvat, kuni Novgorodini välja, mis tõi vürsti ja ta liitlaste rahvarikkaist küladest kokku uusi väesalku nagu seeni peale vihma. Nad teadsid, et teisel pool Tšuudi järve oli maa, mis võis neid oma määratusse pihku kägardada nagu sügisese vahtralehe. Sealt võis saada saaki ja anda lööki ainult sõjakäigu ootamatuse ja kiiruse korral. Selleks oli parem aeg maha magatud. Sellepärast polnud kellelgi vastuvaidlemist, kui Viljandi komtuur esitas rünnakukava, millest — tavaliste sõjakäigukogemuste vastu — jäeti välja Irboska kindluse vallutamine ja piirduti ainult selle blokeerimisega, saates peaväed edasi Pihkva alla.

«Pihkva — vennad Kristuses . . .» tähendas von Herike näoga, nagu oleks ta teinud sajandi suurima avastuse, «on sel korral meie ettevõtte peaeesmärk, ja miks — see on teile samuti teada. Pihkva on üks suuremaid kaubalinnu vaenlase maal ja tema varad — on märkimisväärsed . . .» Tal poleks seda vaja olnud neile meelde tuletadagi. Ordu sõjariistade au, Püha Peetruse trooni õnnistus, vaenlase pealinna asetus, need kõik olid ilusad asjad. Kuid kõik see oli tühine Pihkva kaubaaitade magusa lõhnaga võrreldes, mis näis ulatuvat siiamaani.

«Mul, vennad, jääb üle oma ettepanekut ainult ülesannete jaotusega täiendada. Irboskat jääb piirama vend Hildebrand oma väesalkadega, keda toetavad Võnnu ja Turaida, samuti Kursi kergeratsavägi ja maameeste lipkonnad. Viljandi, Riia ja krahv Arnsborchi raskeratsavägi tungib Pihkva kallale hiljemalt lehekuu esimeseks päevaks, kuna erisalgad Kursi komtuuri vend Johanni juhatusel teostavad samal ajal maakuulamise Novgorodi

suunas, kindlustades pealetungi ärahoidmise sealtpoolt...»

Hildebrand von Lenten muutus süngeks nagu röövel, kes on saagijagamise juurest eemale lükatud. Oli tõesti suur au — koos Livonia ordu väeosade põhipäraga poolteist nädalat Irboska määratute müüride all kükitada, ööd ja päevad passida, et need maatõugu lipkonnad vaenlase poole üle ei jookse, ja kuiva jahuputru nosida, samal ajal kui teised kauge kaubalinna muinasjutulisi aitu puistavad.

Kõige hapum näis olevat Kursi komtuuri Johann de Witte tuju. Maakuulamine... Ta teadis, mida see tähendas. Hulkumist ja nälga tundmatuil radadel. Ohtu saada maha löödud esimesel teeristil...

Vend Hildebrand püüdis end silmusest lahti siputada jooksva abil. Aga see oli asjata. Sellepärast ta just Irboska alla jäetavatki, et mitte kaasa teha kauge sõjakäigu raskusi, tähendas von Herike irvitades.

Von Lenten sulges äsjaavatud suu, neelates alla peotäie nõrku vabandusi. Polnud mõtet. See neetud tõusik, suurmeistri pailaps, näis teda millegipärast vihkavat. Vististi sellepärast, et ta sellele hobulõustale küllaldast lugupidamist ei osutanud...

«Niisiis, vennad Kristuses, kelle peale Püha Maria Hospidali Jeruusalema Saksa Ordu Livonias vaatab usaldusrikkalt sel saatuslikul tunnil...» alustas ordumeister pidulikku resümeed. «Teie olete kutsutud selleks, et näidata meie vaenlastele teutooni mõõga raskust, et panna maksma Püha Tooli ja Saksa Rahva Püha Rooma Riigi tahet, mille teostajaks Kõigevägevam ise teid on määranud sel armetul, õigusest ja korrast ilmajäetud maal. Meie pühitsetud ordu ja teie sugukondade vappide au andku meile kõigile sel otsustaval tunnil jõudu...»

Dreileben rüüpas peekrist lonksu rasket mahla, mis lõi ta suunurkades punetama, nagu oleks ta äsja tulnud toime inimese söömisega. Keelepaelad olid valla pääsenud ja sellest tõotas tulla pikem jutt, mille leegitsevad sõnad olid määratud langevat meeleolu uuesti sütitama.

Aga enne kui ta sai suu uuesti avada, kuuldus väljas lahti pääsevat midagi erakordset. Tärisesid sõjariistad

ja müdisesid tõtlevad sammud. Vahijunkru põrisev bass taandus ehmunult ereda hääle ees, mis nõudis sisselaskmist — viivitamatult.

Hetk hiljem seisis sissekäigu ees käskjalg. See oli sünge tõmmu mees, kelle tolmust parkunud jume, põletikulised silmad ja vintsutusest teravaks ihutud näojooned andsid tunnistust pika reisi raskustest. Ta ei paistnud kuigipalju märkavat pilke, mis küsivalt ta ebaharilikku välimust kobasid. Lasknud silmad üle lauasistujate libiseda, leidis ta lõpuks ordumeistri.

«Junkur Arndt von Ratibor... Järva foogti ülesandel — kõrgeaulisele maameistrile edasi anda eriteadaanne... Vastust oodatakse kohe!»

Burchard von Dreileben silmitses kulmu kortsutades pärgamenti.

Õhus rippus midagi sünget ja salapärast.

Rebenevate pitserite ragin kostis hääletus vaikuses läbilõikavana, nagu oleks aeg ise avanud oma aastasadade roostesse peidetud väravahinged.

Ordumeister luges vaikides teadet, teistel ei jäänud muud üle, kui lugeda tema näoilmet. See muutus aga järk-järgult süngemaks.

Lõpuks oli ta sellega läbi.

Tõstnud pilgu pärgamendilt, puuris Burchard selle kullerile näkku, otsides viimaselt seletust. «See on vist hobuse seljas kirjutatud — midagi ei saa aru! Rääkige selgelt — mis seal jälle lahti on...»

«Mäss! Kõrgeauline meister — üleüldine mäss!» kähistas küsitu.

«Mh...» urahtas Burchard. «Teil seal Paides on ilmast ilma mäss. Kaks talupoissi kaklevad kirmesel, ja foogt on valmis kohe kas või Marienburgi...»

«Kristuse risti juures, kõrgeauline...» karjatas kuller, nutt kurgus.

«No-noh,» pomises Burchard, heites rahutu pilgu Goswin von Herikele. Nad olid saatnud mõningad sellid kuninga piirimaile talupoegasid «liigutama». Asja huvides. Aga nüüd paistis, et need olid selle liigutamisega vist veidi liiale läinud... «Foogt kirjutab siin midagi kallaletungidest ja piiramistest... mis seal siis õieti on?»

«Lõpp! Lõpp kõigile sakslastele Maarjamaal...» vallandus nuukse kulleri rinnast. «Kõrgeauline meister... ma ei oska öelda... see on kohutav! Kui ma hakkasin tulema, leegitses kogu silmapiir tulekahjude kumast... Maarahva salgad, hambuni sõjariistus, käivad mööda mõisaid, põletavad, riisuvad, tapavad... Olla antud käsk... mässu juhtide poolt — hävitada viimane saksa soost inimene maal...»

«Rääkige ainult sellest, mida olete ise näinud!» lõikas von Herike jäisel häälel vahele. «Kuulujuttudeks pole meil aega...»

«Mida ma ise olen näinud...» kähistas kuller, silmis sädelemas vesine kae. «Annaks Jumal, et teil seda näha ei tuleks... Paide kindluse õu on kuningamaade põgenikkudest lõhki minemas. Pääsenuid — pole üle kahesaja perekonna. Ülejäänute saatuses ei ole palju kahelda. Märatseva loomakarja käest pole pikkadel teedel pääsu... Vend foogti poolt kogutud teateil on Harjus ja Virus surmaohus kaks tuhat saksa soost hinge...»

«Hm...» mõtiskles Burchard. «Paidest tuleb Rävala kaptenile abiväge saata...»

Kuller puistas vahele palavikulisi sõnu.

«Paide komtuuri ratsasalgad taganevad igal pool pealerõhuvate talupojavägede ees. Läbimurre Rävala abistamiseks on lootusetu...»

«No-noh...» tõstis Burchard häält. See seal kippus liiga palju lobisema.

«Issand Jumal!» karjatas käskjalg kannatust kaotades. «Kas te siis ikka veel ei mõista! Rävala ja Haapsalu on mässajatest ümber piiratud, seda teatasid läbipoetunud käskjalad. Ülestõusnuid on vähemalt — kakskümmend tuhat sõjariistus meest. Neile on abi tulemas — Turust, Naroovamailt, Novgorodist...»

Koosolijad olid püsti tõusnud. Ordumeistri pilk eksles abitult rüütlite vapustatud, segastel nägudel. Hirmus oht oli tõusnud nende kõigi kohale.

Hääletus vaikuses kuuldus ainult ärevat hingeldamist. Kümme meest, kes äsja olid otsustanud suuri asju, näisid üksteise silmis äkki väikseks jäävat. «Nagu vargad — kes äsja tabatud... Igaüks otsib kohta, kuhu lipata...» vilksas mõte läbi Goswin von Herike pea, kui ta ümber-

ringi seisjaid vaatles. Ta oli jahmatusest kõige enne toibunud. Pisut hiljem tõi ta rabisev, käre hääl elu kõigisse teistessegi. Nad langesid kulleri kallale nagu raisakullid. Vaene kurat lõõtsutas ja higistas küsimustesaju all, mis näis uputavat ta napid teadmised. Nende täienduseks pidi ta kasutama üheaegselt fantaasiat, valet ja kõike muud, mida kiired vastused keelele tõid. Kui nad lõpuks taipasid, et junkrult pole enam midagi tõesarnast välja pigistada, viskasid nad ta välja.

Goswin von Herike leegitses põlevas tegevusihas. Nad olid seda varemgi märganud, kui tegemist oli maarahva taltsutamisega.

Hetk hiljem kubises telk käsundusjunkruist. Komtuuride ja foogtide näod kummardusid nõupidamislaua punase sameti kohal, kus süllalaiune pärgament von Herike näppude all rabises. Silmad jooksid mööda triipusid, mis tähistasid Livonia teid. Küüned hakkasid Vastseliinat märkiva punase rombi juurest ronima üles, mööda viirutatud jooni — Harju piiride poole. Tükk aega kumises telgis arvutustest, kohanimedest, penikoormate lugemisest.

Seal polnud palju arutada. Nad olid niikuinii kaotanud mitmeid kalleid päevi käskjalgade tulekuga. Kuningamaadel ei voolanud seekord ainult tuhande sakslase veri, seal otsustati võib-olla ka kõigi ülejäänute saatust kogu Liivimaal. Seal otsustati mitte üksi elude, vaid kogu maa võimu üle. Tuli minna kohe, viivitamatult — kõige lühemaid teid kaudu. Burchard von Dreileben ei öelnud midagi. Tõusis, torkas näpu Vastseliina kohale, hüppas teisega Tarbatusse, pani kolmanda Põltsamaale, koputas sõrmenukiga Paidesse ja laotas siis oma karvase, soonelise käe Harjumaa peale nagu määratu ämbliku.

Asi oli otsustatud.

Hakkasid lendama käsud. Junkrud rapsasid need lennult kinni nagu jahipenid ja sööstsid välja, murdes teed läbi sissekäigu ees tammuva sõdalaste parve. Kogu leer sumises nagu mesilassülem. Ordumeistri telk muutus kitsaks häälte kaikumisest, sõjariistade tärinast, hüüatustest. Komtuurid, saanud ülesanded, sirutasid lahkumistervituseks käed püsti ja kadusid. Telk tühjenes pikkamööda, viies pulbitseva käralaine teisele poole lõuendseina.

Lõpuks olid nad üksi. Goswin von Herike silmitses mõtlikult ordumeistri higistama löönud nägu. See vahtis murelikul pilgul laual olevat maakaarti.

«Kogu sõjakäik läks ühe hoobiga — vastu taevast...» urahtas ta süngelt. «Poole aasta ettevalmistused... Nädalatepikkune rännak...»

«Sellest on asjata mõelda,» katkestas teda von Herike. «On tulnud päev pakilisemate asjade otsustamiseks... See mäss — otsustab kuningamaade saatuse. Ja kuningamaade saatus — see on Livonia Ordu saatus. Ilma Valdemari provintsita on Liivimaa nagu rusikas pöidlata. Sellest aga ei jätku Novgorodi uksele põrutamiseks. Tõtt öelda — mul on isegi hea meel, et Harju ja Viru asi saab ükskord ühele poole...»

«Head meelt... sa vaevalt tunda saad, kui pääsed toda putru helpima. Ja-jah! On tunne, et kui me sest hirmsast hädaohust välja tuleme — ja kasudega välja tuleme, nagu sa loodad —, siis seekord mitte odavasti. Sadade aadlielude hinnaga. Neid pole meil siin sugugi ülearu — edaspidisteks ülesanneteks...»

Goswin von Heriket ei paistnud sadade suguvendade surm eriti vapustavat. Ordumeister märkas seda alateadlikult ja viivuks kerkis temasse mingi seletamatu vastikus selle kuivetanud, kivise hingega lummutise vastu, kes võitluses võimu pärast ei pidanud paljuks ühtki abinõu, isegi kallist saksa verd, mis ta enda soontes pidi voolama.

Von Herike trummeldas mõtlikult lauale. «Vara on otsustada selle üle, kui palju elusid see asi maksma läheb. See mõnikümmend kuninga mõisnikku... ärakaranud renegaati... jõudeelu elajat — ma ei vahetaks neid ühe tubli Vestfaali junkru vastu.»

«Vend Goswin!» tõstis ordumeister häält, suutmata taltsutada üleskerkivat pahameelt. «Sa lubad endale väljendusi...»

«Hea küll, hea küll,» rahustas Herike teda ükskõiksel häälel. «Palun andeks. Annan oma sõna, et kui vastuhakkamine on toimunud, saab see kõige suurema valjusega karistatud. Sul pole põhjust selles kahelda. Kogu asjal on peale muude külgede olemas ka veel üks eriline külg, mida ma praegu kõige tähtsamaks pean. Hingeeluline!»

Ordumeister kergitas küsivalt kulme.

«Jah — hingeeluline,» jätkas Herike. «Ma mõtlen maarahvast. Kuningamaade korralagedus ja võimunõrkus on vastuhakkamise ja sõnakuulmatuse mürki poetanud üle kogu Liivimaa juba pikki aastaid. On aeg sellele loole lõpp teha. Sellest tuleb üks tubli rookimine seal Valdemari sõnnikutallis... Me saame ühe hoobiga pihku kõik need suured ja väiksed mässajad, kes aegade jooksul on end sinna poetanud. Saame pihku niidid, mis sirutuvad üle kogu maa. Kõik need vakuste mässud, andamite mitteandmised, adrameeste kadumised, lippude alt pagemised — nende asjade ja asjakeste juured on Harjus... Ja-jah! Kuningamaade talupoeg — noh, ma tahan näha, mis loom see on... Pole usku, et ta muuks kõlbaks kui ohelikuehteks võllapuu all. Saaks neid... tuhandekest kümme... oksa tõmmata, oleks rahu kindlustatud Preisimaa piirideni. Kindlustatud — põlvedeks. Jah, vend Burchard, kes tahab valitseda, peab tundma rahva hingeelu. Hing, see on nagu sealaut. Tahab vahetevahel puhastamist. Ristitud hingele aitab seks sakramendist, aga poolpaganatele on sest vähe. Nende hingi puhastab ainult — tuli ja mõõk...»

Burchard von Dreileben kehitas õlgu. «Mul on praegu liiga vähe aega, et uurida seda... maarahva hingeelu. Tunnil, kus Novgorodist ja Rootsist on siia ronimas võõrad jõud.»

Ta maadles tükk aega raskete mõtetega. «Mis nad... seal teatasid — abi lubamisest mässajatele... üle mere... No-jah, Magnus Eriksson paneb oma foogtid liikuma, see on selge. Tema näpud kihelevad Rävala järele — juba aastaid...»

Herike näppis mõtlikult laua sametkatet. «Kuningal Stokholmis pole endal mahti asjaga tegelda... Arvan, et see jääb — Turu foogti hooleks... Kui nii, siis pole asja raske korraldada...»

Dreileben tõstis küsivalt pilgu.

«Kuidas... korraldada?»

«Noh, niipalju kui ma toda — Dan Niclassoni tunnen...» venitas Herike, «on see — tubli kaupmees. Ja niisugustega annab asi korraldada. See, mis Valdemari päruse suhtes lahti läheb — on üsna suur äri. Ja üks

foogt, olgu ta nii rikas kui tahes, on selle jaoks veel vaene mees . . .»

Dreileben ei mõistnud ikka veel.

«Rikas või vaene — ta on ometi kuninga ametnik!»

«Ametnik . . .» irvitas Herike põlglikult. «Noh — kui sina oleksid see — niinimetatud ametnik . . . ja sulle tehtaks isanda poolt ülesandeks . . . noh näiteks saata mingisugustele metslastele kogetäis sõjariistu . . . ja kui sul sellejuures oleks valik, kas saada isandalt asja korraldamise eest tänuks õlalepatsutamine või kelleltki kolmandalt asja mittekorraldamise eest — kaks tündrit tukateid . . .»

«Hm . . .» ümises Dreileben. «Saan aru . . . Siiski — kahtlane. Kui foogt käsku ei täida — saab ta oheliku kõri ümber.»

«Kui ei täida —» veeretas Herike sõnu nagu herneid, «siis saab oheliku . . . Aga kui täidab — hilinemisega —, siis saab ainult sõimata. Nii et — tal tuleb valida üksnes raskete sõnade ja — raskete tündrite vahel.»

Ordumeister püüdis tekkinud rahutust maha suruda sammudega, mis teda vedasid ümber nõupidamislaua.

«Võib olla . . . võib olla . . .» mämmutas ta. «Aga kindel — ei või olla. Noh, hea küll, ma astun vajalikud sammud . . .»

Seisatades Viljandi komtuuri ees, vaatles ta seda altkulmu. «No-jah, vend Goswin. See on hea. Aga see on mullegi uudiseks, et ka sina oled hakanud enam kulla kui mõõga sisse uskuma.»

Goswin von Herike ajas end sirgu, pigistades käe ümber mõõgapideme. «Mina usun nende mõlema sisse. Olgu siis nii, nagu otsustatud. Kümne päeva pärast peab ordu lipp Rävala linnuse tornis lehvima. Sellest tuleb alles kihutamine, aga kui Viljandist ja Pärnust kindluseväed tagavarahobustega õigeks ajaks Paidesse vastu jõuavad, saabume kuningamaile veel õigeks ajaks.»

Ordumeister sirutas talle lahkumiseks käe. «Annan eelväed sinu käsu alla, vend Goswin. Tõtta! Ja pea meeles — sinu käes on tuhandete aadlielude saatus. Iga tund loeb . . .»

Goswin von Herike lahkus raskel sammul, mille kõmasse lõikus kannuste kõlin. See trillerdav helin kõlas

ordumeistri kõrvus veidralt, kuidagi meenutades piduliku missa kellukestelaulu. Von Herike lehviva mantli varjus viirastus talle ülempreestri pikk kõhetu kuju. Ta ei teadnud isegi, miks Viljandi komtuur talle tol silmapilgul meenutas vaimulikku. Meenutas haudade ja surma kuulutajat. Tõesti, selles mehes ei olnud tunda sõjamehe vaimu. Temas polnud võitlusekirge ega uljusepalangut. Olid ainult külm, halastamatu arvestus ja ülesteritatud tapaiha. Nagu verekoer . . . sähvas meistril mõte läbi pea. Jah, need olid rasked sammud, mis siit alguse said. Too polnud Viljandi komtuur, too oli surma ja hävingu ülempreester, kes läks mässajaile nende saatust viima. Tal oli hea meel, et oli saanud selle ebamugava ja ohtliku ülesande ilma vaevata Herike kaela suruda. Tegemist näis olevat vastuhakkamisega, missugust Livonia ajalugu ei tundnud. Selle mahasurumisega polnud nalja. Ja kui midagi viltu läks, oli tal olemas keegi, kelle kaela sai veeretada osagi süüst. Suurmeistri ees. Ja too vaevalt hakkab oma lemmikut pinnima . . . Tema enda ülesandeks jäi esialgu katta orduvägede taandumist piirilt, nõutada Marienburgist tarbe korral abivägesid ja Turaidast kuni Viljandini korraldada vabade kindlusevägede koondamist. Koondamist Paidesse, et pärast Herike ratsaväe läbimurret Rävala peale laiendada kuningamaade vallutamist. Seegi polnud kerge ülesanne.

Ordumeister väljus telgist. Valvelseisangusse tarretunud vahijunkruid märkamata silmitses ta kiretul pilgul sõjaleeri.

Orupõhjas, tumedalt sädeleva oja veerult kuni mäenõlvakul kahiseva kaasiku servani, mis oli tipitud sadade hallide telkseente ridadega, kees elav liikumine. Metsapalistus ruugas tuhandeist hobuseist, kes mööda orunõlvasid alla laskusid. Sõjasulased heitlesid perutavate loomadega, keda vete hommikune jahedus oli muutnud reipaks ja rahutuks. Ees seisis pikk ja kiire teekond, seda näisid tundvat nii ratsud kui mehed, kes ahnelt neelasid vett, millest pidi jätkuma tundidepikkuseks tammumiseks Ugandi liivaste teede tolmuleitsakus.

Taamal, puude vahel, rabelesid ratsudel voorisõdalased, vandudes ja kisades needusi varulipkondade maameestele, kellest ei paistnud keerulises telklõuendite kok-

kupanemise töös suurt abi olevat. Põõsad ragisesid väljakistavate kaarikute ja veotõldade rataste all, hobused, oskamata leida teed segamini läinud rakmete rägastikus, komistasid ja kukkusid meeste närveldavate piitsalöökide all. Kõikjal kihas tõtlemise hoog, mida veelgi kiirustasid ülikute käsud. Läbi raagunud metsa kostis maanteelt sarvehüüde — Goswin von Herike oli ühes Võnnu ja Turaida komtuuri eelsalkadega juba minekule asunud.

Burchard von Dreileben viipas käega. Hetk hiljem seisis ta ees must täkk, kelle olid kiired käed juba jõudnud rännakurüüsse panna. Ordumeister heitis end loiu liigutusega sadulasse ja ta raske kere all lõid hetkeks kilama hõbetatud sadulakilbid ning värelema lopsakas sulgehe ratsu päitseis.

Teisel pool orgu, üle vaevu haljendava metsapalistuse leegitsesid keskhommikupäikese eredais kiirtes Vastseliina kantsi telliskivimüürid. Oli vaja sinna tõtata, et heita pilku meestele ja varustusele, sest too piirikindlus pidi ligemail päevil näitama, kas ta õigustas enda kuluka ehitamise. Siin, Teutooni Ordu müüride all, pidi vaibuma Pihkva ratsasalkade pealetungihoog, mida võis oodata juba täna-homme, niipea kui vaenlasele saab teatavaks orduvägede taandumine.

Poolel teel kappas talle vastu Üxküll ühes kindlusepealikuga. Piiskopivägede ülem sirutas meistrile ahta pärgamendiriba, mille tund tagasi oli toonud kirjatuvi Dorpati linnusest. Sinnagi olid jõudnud esimesed põgenikud kuningamailt, tuues kaasa hirmu ja õudu, mis märatses Harjumaa metsade rüpes. Niikaua kui ordumeister tegeles teatega, kappas kantsist kahe junkru saatel uus käskjalg, must, tolmune ja kõhn, tuhmid silmad vaevatult otsimas seda, kellele kiiresti edasi anda kiri, mis kisendas appihüüdeist.

Dreileben muutus närviliseks. Iga hetk tõi uusi käskjalgu. Nii võis tal kogu päev kuluda kirjade tuhnimisega. Oli pakilisematki teha, kui kõigile hädaldajaile kaasa nutta. Ta viskas pärgamendi kirjamarssali kätte ja sööstis kindluseväravast õue, heitmata pilku saatjaskonnale. Too arvas asjata, et ülik lööb kapiitlisaalis nõupidamise lahti. Maameister tõttas treppidest üles kiirusega, mis ei

paistnud sobivat ta ameti väärikusele. Kindluse kõrgeima võitlustorni platvormile jõudes jäi ta tükiks ajaks kivise rinnatise veerele hingeldama. Õhupuudus rebis ta kähisevaid kopsusid, veri tuikas raskelt oimudes, millelt higipiisad nõrgusid alla, pigistava kaeluse vahele. Üliinimlik väsimus kustutas ta lõkkele löönud agaruse siinsamas. Viivuks tundis ta, et tema jaoks on kõik lõppenud. Ta oli jõuetu, väsinud, haige. Ta ei igatsenud muu kui vaikse äraolemise järele kusagil hämaras jaheduses, klaasi karastava mooseli veini taga. Saatus kippus temaga täna kuratlikult naljatama, sundides teda oma kuulsat ja auväärset teenistuskäiku lõpetama olukorras, mida ei kadestanud vist keegi. Ees ründas põline vaenlane, taga tõusid maarahva tasuleegid . . . Edasi ei tasunud mõelda.

Ordumeister kobas pikkade pilkudega mäekuplite kumeruses lainetavat maastikku, mis sinas kevadhommiku karges õhus. Seal kusagil silmapiiri metsarohelusega palistatud sametiste kinkude taga tõusid Irboska rasked, raudkivised müürid, mis olid täis Pihkva vürsti habemikke sõdalasi. Kindlusepealiku kinnastatud käsi juhtis Dreilebeni pilgu metsavöödile, mille tagant keerlesid sinisesse taevasse vaevumärgatavad suitsujoad.

«Vürst Ivani eelvägede leer . . .»

Sinna oli napilt kaks penikoormat. Vastseliina võis juba täna õhtul oodata esimest rünnakut. Burchard kuulas loiult kindlusepealiku ettekannet meeste, sõjariistade, moonatagavarade, veevarustuse, hobuste ja muu kohta. Arvud näisid ta kõrvu tungivat nagu nähtamatu seina tagant, vaevaselt ja segaselt. Ta noogutas hajameelselt, taipamata pooligi asju, mille kallal pealik higistas.

Kui ta Üxküllile ja kindlusepealikule lahkumiseks käe sirutas, ei tulnud tal meeldegi vahetada mõtteid piiskopivägede lahingukõlvulisuse kohta. Ta oli valmis hommikuse vahejuhtumi pärast vabandama.

«Vennad Kristuses . . . Saatus on täna meie õlgadele asetanud raske koorma. Kandkem seda ühiselt, ükskõik mis ka juhtuks. Teile, vend Johannes, ja teie meestele panen ma suured lootused. Hoidke Vastseliina kindlust nagu silmatera. Seda on kerge kaotada, aga raske tagasi võtta. Kui teil tuleb taganeda, jätke kindlusse ainult niipalju mehi, kuivõrd hädapärast vaja. Käskjalad on

Marienburgi poole teel. Suurmeister peab meid aitama . . .»

Kui nad üksteist olid kaelustanud ja vastu võtnud kindlusepaatri õnnistuse, kuuldus siit-sealt ninanuuskamist. Burchard laskus treppidest alla, pühkides vargsi silmanurgast pisara. Jah, ka süda oli tal nõrgaks jäänud. Tast polnud enam meest, mõtles ta, kui hetkeks oli silmade ette viirastunud Goswin von Herike kitsas pikk kiskjalõust. See paljastas ainult irvitades kollased hambad, kui asi hulluks läks . . . Äh, neetud! Ja ometi oli kõik peale hakanud nii ilusate lootustega. Vaat sulle — Pihkva . . .

Hildebrand von Lenten jälgis tujutult ratsu hüplevat lakka. Selja taga plagises Põltsamaa lipkondade sajahäälne samm kaarikute ja vankrite vaevumärgatava nagina sekka. Ratastel polnud põhjust karjuda, koormaid polnud turjal. Koorem näis istuvat — tema enda südamel.

Seljataga oli kolm nädalat vantsimist, magamata öid ja külmetamist. Kolm nädalat mõttetut rabelemist, millest polnud mingit tulu. Ta oli lootnud seekord koju tagasi minna rikka saagiga, millest jätkuks aitadesse, keldritesse ja ka kaubamaja Nodtke filiaali tarbeks Dorpatisse, kellele ta niigi võlgnes ilusa summa hõbemarkasid. Kõik oli läinud — kuradile . . . Ta tundis end selle karja eesotsas kerjusena. Tühjad voorid, pooltühjad meestekolonnid . . . Ülejooksikuile ta ei võinud mõelda, see tegi ta haigeks. Noh, kurat nende hallide tõbrastega, terve külatäis ei kaalunud üles peotäit hõbedat . . . Oli muidugi mõningaid lootusi kuningamaade arvel. Mäss on mäss — poleks paha, kui need metsistunud kullid mõisate väravad lahti muugiksid, siis poleks vaja seda endal teha . . . Suurt sealt võtta pole. Valdemar käis ise lapitud pükstes ringi ja ta vasallid ei armastanud killingeid sukasäärde korjata. Pigem pisteti need viinapeekrisse, raisati ära suurtes jootudes, pulmades ja peietel . . . Sead, muud midagi . . .

Von Lenten sülitas. Ta oli tõsiselt vihane neile, kuningamaade mõisnikkudele, kes polnud vaevaks võtnud killingeid korjata — tema jaoks.

Jah, majapidamismuredega võrreldes olid sõjamured tühised ... Ta polnud kunagi osanud raha teha põldude lainetavast kullast, lehmade pakitsevaist udaraist. Sellega tegelesid Maardupoja-taolised kaanid. Neid tuli juurde soetada, kuigi nad igal sammul varastasid ja petsid. Aga valikut ei olnud, sest peamine sissetulekuallikas, ainus, milleks von Lenteni rüütlikäsi oli kasvanud, oli kuivanud. Sõjaga polnud enam võimalik äri teha. Naabrid olid kasvanud üle pea. Mida vaja oli, tuli välja pigistada siitsamast, oma vakustest. Sellegagi oli küsimus ... Kui nad ei jõua kuningamaade talupoegi õigel ajal taltsutada, levib mässulaine paari nädalaga ka ordumaile. Jah, pole võimatu, et vakuste pigistamise asemel tuleb linnusemüüride varjus istuda ja külameeste tapreid vahtida ...

Tee venis ta ees, loogeldes küngaste turjale, keerdudes kuusemetsade varjurikkasse hämarusse ja vajudes orgude põhja. Varakevadine pori polnud veel jõudnud kuivada, kleepus sitke savina hobuste kapjade külge ...

Peavoori kirendava vöödi küljest pudenes kilde külavaheteedele. Von Lenten vaatles rahulolevalt, kuidas üksikud junkrute ja sõjasulaste salgad poolsalaja poetusid haruteedele. Mindi piiskopimailt matti võtma, külasid puistama, aitasid sorima, piigasid pigistama ... Ta ise oli sellega varem sõjakäikude päevil kah tegelnud, vahelduseks näljastele ja süngetele sõjatundidele. See oli juba kujunenud möödamineja õiguseks ega suutnud ükski maaisand läbiminevaid väesalku taltsutada, sest siis oleks ta pidanud need oma ametimeeste väeleeriga sisse piirama ... Temale, Põltsamaa foogtile, Livonia Ordu võimukandjale, see nüüd muidugi ei kõlvanud, aga ta võis seda ju korraldada väiksemate vendade kaudu ...

Tal polnud vaja vastavaid korraldusi anda, sest drost näis ta mõtteid lugenud olevat. Kümmekond sitket sõjasulast, kelle hulgas ta märkas ka kangemaid kõrilõikajaid, asus läbi metsa sinnapoole teele, kust kerkis üles külade suits. Voorist pöördus põõsastesse paar vankrit, ootama kokkutoodavat saaki. Von Lenten piidles salaja üle õla tagasi. Ja kui nägi, et asi on rahuldavalt korraldatud, kappas edasi, kiirustades janust hobust.

Seal ees näis midagi lahti olevat, sest Viljandi kom-

tuuri salgad takerdusid metsatuka veerel tükk aega, enne kui pääsesid edasi liikuma.

Varsti selguski neile, mis oli möödaminejate tähelepanu äratanud. See oli tervitus — Goswin von Herikelt. Põlise haralise tamme alumiste okste küljes rippusid poodute palavusest tursunud surnukehad. Olid talupojad — paar vanameest, mitu poisikest, üks vigane mees ja mingi külaeit, kelle sääresidemed lipendasid pikk-kuue hõlmade alt nagu sabad. Kõik need, keda Viljandi komtuur oli lasknud kiiruga kokku nabida, sest pikemaks püügiks polnud vist aega. Von Lenten noogutas. Polnud paha mõte. Pärisorjade vastuhaku korral oli seda alati tehtud. Vanade rooma tavade järgi. See mõjus rohkem kui mingid ähvardused või hoiatused. Polnud vaja külasid mööda ringi käiagi. Surnute lõhn kandus nähtamatul sammul ise edasi, tarest tarre, suust suhu, kõrvast kõrva. Jõudis penikoormate taha, kohtas teisi samasuguseid teateid, paisus, kasvas, tõusis, keerutas meeled ärevile, istutas südamesse hirmu ja alandlikkuse...

See oli alati nii olnud. Seepärast mõjus vapustavana vahejuhtum, mis tagasiruttavaid ordusalkasid tund hiljem tabas. See polnud ilmselt hirm ega alandlikkus, mis oli sundinud nähtamatuid käsi jalgupidi pooduna üles riputama — junkru. Siniseks tursunud, pahupidi pöördunud silmamunadega lõustas oli raske ära tunda Viljandi vägede alamkumpanit. Kuid rõngashame, ristimantel ja ametitunnused ei petnud. Surnukeha oli veel kangestumata, asi oli toimunud alles veidi aega tagasi.

Riia komtuur Dietrich von Rambov näris vihaselt vurrusid, kehitades von Lenteni küsimustele õlgu. Nad mõlemad vahtisid mõttes tükk aega tapetu raudset kübarat, mis oli pistetud mätta otsa ja mille ette oli laotud rist pooleks murtud ratsamõõga tükkidest. Mida tahtsid nood maatõugu mõrtsukad sellega ütelda?

Von Lenten tõstis pea, südames ebakindel tunne, et nähtamatud silmad teda metsatihnikust jälgivad. Polnud kahtlust, vaenlane luuras kusagil siinsamas. Ta kinnitas endale näokatte ette, nagu kartes susisevat ammunoolt, mis võis igal hetkel kusagilt tulla. Teised tegid sedasama, sulgedes lõuahaake ja pantseririhmu.

Sõda oli alanud. Juba siin, piiskopimaade südames.

Sädemed Harjumaa hiiglatulekahjust olid nähtavasti siingi juba hõõguma löönud. Maa põles ordumeeste jalgade all, metsad tigetsesid süngelt. Keskpäevane hääletu vaikus oli täis ähvardust ja surma...

Nad tõusid vaikides hobustele.

Suud olid suletud. Silmad peegeldasid mõtlikke pilke, mille olid looritanud eelseisvate päevade mustad mured...

SULETUD VÄRAVAD

Püha Nikolause kiriku kellad helistasid õhtupalvuse lõppu. Ja pürjelid võisid taas rahuliku südamega asuda koduteele, auravate lihapottide juurde. Issand, too igavene andeksandja, oli nad jälle puhtaks küürinud pika päeva patukestest — vee siputamisest ostja jahukotti, vatmani venitamisest üle küünarpuu ja mündriku tüssamisest võltskillingiga. Hing oli kerge ja lahe.

Rahul võis olla ka diakon, kes luges küünlaraha. Kui ta viiruki ja mürri kulud maha arvas, jäid kenad seeklid järele. Nii piiskopi kassa kui ka oma punga tarbeks.

Päev oli õhtul. Punetav päike tüüris merepõue magama. Ja Rävalalgi oli aeg end põõnama sättida.

Karja värava vahimees, tige, turris ja karvane nagu isane kass paastukuul, asus ähkides raskeid väravapooli sulgema, kui väljast kappas sisse mingi mehehakatus, lõõtsutaval, tolmuga kaetud hobusel. Ega mõelnudki sissepääsuks luba küsida.

«Hei du — Kerl!» tõstis raesõdalane käe ja prantsatas samal hetkel möödatormava ratsu keharaskusest vastu seina. Kui ta end vandudes püsti ajas, oli süüdlane juba kadunud. Ainult nõrgenev kabjaplagin venis veel järele, kadudes kusagile Kalasuitsetajate uulitsa kanti. Jäi üle ainult — sülitada. Seda vahimees tegigi.

Veidi hiljem paukus auväärt parkalimeistri Mickwitzi õuevärav. Siis pööninguuks.

Mats ajas end üllatunult asemel püsti, nähes Õnneleidu peaaegu hingetuna sisse tormamas. Madis kergitas pea lambanahkade alt.

«Mis sul... kurat kannul või...»

Tulija vajus raskelt laua taha, kogudes hingeõhku.

«Mehed — tund on tulnud!»
«Mismoodi . . . kuidas?» ei mõistnud teised.
«Eile öösel . . . algas ülestõus . . . Üle kogu maa, vennad! Mõistate! Algas!»
Kõik kolm tõusid püsti nagu käsu peale.
«Algas? Madis, kurat, kuuled — algas!» hingeldas Mats ärritatult. «No nüüd alles . . . läheb lahti . . .»
Madis vaatas ühe otsast teise otsa. «Pidi ju alles . . . lehekuul . . . kuidas siis nüüd äkki?»
«Pole seal arutada, kuidas . . .» viskas Õnneleid käega. «Päikest sa tagurpidi käima ei pane . . . Padises pääses tuli valla, varsti on seda kogu maa täis. On meilgi aeg pihta hakata. Ja kohe. Kui tahame sissepääsud linna enda kätte saada, nagu kokku sai lepitud. Niipea kui sõnumid isandate kõrvu pääsevad ja linnus end sõjakorda seab — on juba hilja. Iga tund loeb . . .»
«Selge, selge . . .» kogus Mats mõtteid. «Kaugel Vahur on?»
«Lubas esimeste salkadega keskööks siia jõuda. Abi pärast pole karta. Tuhanded tulevad järele . . .»
Madis tõttas juba ürpi selga tõmbama. «Kui nii, siis pole aega kaotada. Ööpimedust pole pikalt, koiduajaks peab asi lõpetatud olema.»
«Mis seal enam arutada . . .» katkestas Mats. «Jääb, nagu mineval nädalal Köiemäel sai kokku lepitud. Ordumajale tuli otsa, Kanuti sõjariistade kambri tabad valla ja siis . . .»
«Linnaväravad!» lõpetas Õnneleid.
«Tuleb kohe sõnumid laiali viia . . .» käsutas Mats. «Uri kõrtsi, Köiemäele, Raakmani kivitahujate manu . . . Adrukülasse, mündrikkudele . . . Lähme, vennad, lähme!»
Kutset polnud vajagi. Minnes haaras käsi kirve, põuevahe sai rikkamaks parkaliväitse võrra. Lahtine uks jäi järele vahtima. Hetk hiljem mässis hämarduv tänav nad enda hõlma . . .

Köiemäe lössutavatel hurtsikutel polnud kurja aimugi, et ees seisab rahutu öö. Nad tossasid uniselt viimased suitsuvined taeva poole, haigutasid suletavate uste kriiksatustes ja pigistasid ükshaaval kinni aknasilmades vilkuvad peerutuled.

Linnuse peatorn — upsakas Hermann — valvas neid tükk aega ülalt alla, ja leides, et asi on korras, rahu maa peal ja isandail hea meel, jäi ka ise tukkuma.

Öö hakkas tunde poetama. Tusane ja kevadiselt karge öö. Samasugune nagu sajad teised. Tuul lõõtsutas merelt puhanguid, uitas inimtühjadel uulitsatel, lõksutas luukide kallal ja tüdis viimaks, andes aset vaikusele. Kuu kummardas korraks uinuva linna kohale, pilgutas uniseid silmi ja mässis enda pilvevaipa. Rävala tukkus . . .

Rävala tukkus, aga Köiemägi ei tukkunud. Linna veerele, meretuulte sasida jäetud, põlatud, närune majadekobar hakkas end tasapisi liigutama. Kusagil avanes uks. Esmalt üks, siis teine. Kriuksusid õueväravad. Koputati luukidele. Oli kuulda sammude müdinat. Pikaldane, ärritatud, allasurutud, aina tõusev kõnekõma liikus õuelt õue, tarest tarre. Nagu oleks mesilassülem kusagil valla pääsenud.

Uulits, kõver, kitsas ja sopane, tõstis ka lõpuks häält.

«Maast lahti!» kuuldus kusagilt. «Saksu rookima!»

«Maameestel ammu tulikikas tantsimas, mis te põõnate!»

«Küllalt köisi keeratud, isandate sidumiseks aitab!»

Mustendavad kogud, kobarais ja üksikult, peatusid, kogunesid, sosistasid ja tõttasid siis edasi. Ikka edasi, nagu oleks neid taga kihutanud kuuldamatu käsk . . .

Rüblik vandus tulist kurja. Üldises ruttamises oli keegi ta peaaegu pikali jooksnud. Vaatas — polnudki mees. Mingisugune eit hoopis. Praevarras püsti peos. Küüru järgi kuuekümnene, aga jalad all nagu pulmalisel. Järele talle ära looda saada.

«Kuhu sa, emand, selle jooksuga . . .»

«Saksu praadima. Saksu ikka. Eluaeg olen kalu küpsetanud, saab ometi korra ka tulusama töö peale . . .»

Rüblik vaatas kaugenevat eite ja kirus. Vaat, mida tähendab vanadus. Oli saanud hõlma alla kirve, kui asus teistega teele, et osa võtta tapritantsust. Aga näe, sammu pidada ei jõudnud. Enne kadus Mats käest, siis Madis . . . Ja Õnneleid? Kuhu too oli jäänud? Toda polnud kusagil näha. Poiss, pärgel, peaks vanade meeste lähedale hoidma. Ega siin mõni kirmes ole, et omapead . . .

Õnneleiul aga polnud aega muule mõelda kui sellele, kuidas ulatuks end vinnama üle kahe sülla kõrguse palktara, mille tagant ordumaja kõrvalhoonete sammaldunud õlgkatus oma turja kergitas. Selja taga sidusid sõbrad oimetuks löödud ordumaja sõjasulasest vahimeest.

Keegi kergitas Õnneleiu oma vägevail õlgadel üles.

«Aitab ... Ulatage tõrvik ...»

Ta rebis end tara otsa. Pilk pääses ulatuma kitsale hoonete vahele surutud ordumaja õuele. Kaevurakke najale toetus teine ristisärgis vahimees, sorkides piigiotsaga sillutist. Taamal liikus veel valgemantlimehi. Kusagil tallide sügavuses puristasid hobused ...

Oli paras aeg. Hetk hiljem leidis ta enese juba talli katuselt. Peahoone räästani oli kümmekond sammu. Ta kiskus vöö vahelt tõrviku. Tulekivi pildus sädemeid, tõrvik süttis sahisedes. Nüüd! Tuli räästasse!

Unustades ohu, unustades kõik enda ümber, ronis ta edasi. Soris ja sorkis tulise tunglaga, kuni õlgkatusel poegis kümmekond lõket.

Rebis lahti pööninguluugi. Sealtki paistis Lauritsale tublit söömaaega — heinasaad tõusis kuni kelbani. Virutanud tõrviku luugist sisse, ärkas Õnneleid nagu unest. Sest vahimehe ammunool vuhises ta kõrvast mööda seinapalki.

«Halt! Halt!» möirgasid alt õuest ärritatud hüüded. «Du ... Teufel!» Kuuldus rämedaid võõrkeelseid vandeid, paukusid uksed ja tõttasid sammud kannuste kõlisedes.

Kusagil helises raud ja raksusid palgid.

Ja siis äkki, nagu nõiaväel, kergitas end öisesse taevasse määratu leek, tõstes pimeduse rüpest välja Olause kõrge kivise torni mustendavate müüriaukudega ...

Õnneleid hüppas katuselt alla, uulitsale. Ümberringi tungles rohkesti rahvast. Laatsaruse ristilt, Kalasuitsetajate poolt, kõikjalt valgus seda juurde, üksikult ja salkadena, ikka rohkem ja rohkem.

Olause kellad tõstsid kaeblikult häält. Kill-kõll, kill-kõll! Tule appi, ristirahvas, paatri pugu päästma, kaupmehe kõhtu kinnitama, junkru jaksu julgustama!

Aga tulijal polnud seekord päästja nägu. Seda tunnistasid tuurad, kirved, tarateibad...

...Ordumaja õueväravas kees juba palav heitlus. Salkkond sepaselle rasketurjalise mehe juhtimisel oli väravapooled palktugedega kinni kiilunud. Seestpoolt ergutas asjata vahijunkru vihast pakitsev hääl ordusulaseid väravat lahti murdma. Jõuetud hoobid kustusid nagu kotipõhja.

Väravaesine kihas sõjariistus ülestõusjaist. Tuurad ja kirved ootasid, et saaks platsi astuda. Raske suitsupilv vajus laiali üle kogu ümbruse. Seespool, ordumaja õuel, läks hädakisa aina kangemaks. Laurits näis seal olevat võimu enda kätte saanud, küttes ristivendadele põrgut.

«Lõuga aga, raisk...» osatas keegi. «Õpid põrgu jaoks kürieleisonit laulma...»

«Ussipesa! Peaks neile kütust veel juurde andma...»

Õuevärava ristpalgile kerkis ähkiv ja punetav junkru nägu, käpad kobamas tuge.

«Ennäe tuhamardust!» kisas keegi ülestõusnuist. «Suska kuradile!...»

Hästisihitud munakivi pühkis ronija minema. Teine vendadest, kes pea tõstis, sai ammunoole silma ja kadus röögatades.

Hetkeks polnud kuulda muud kui tõusvate leekide kahinat ja sõestuvate palkide praksumist. Siis näis kusagil eemal majade vahel jälle midagi lahti pääsevat.

«Ärge laske saatanatel laiali lipata!» kostsid hääled. «Pagevad! Ristitud saatanad!»

Nurga taga vilkusid öõhämaruses tõepoolest valged ristimantlid. Sellest aitas. Ärritatud rahvahulk tormas pagevate ordusõdalaste kannule, vandudes, komistades ja teibaid viibutades...

Raekoja platsil avanesid majade aknad. Pürjelite tanude ja öömütsidega raamistatud kahvatud, unesegased näod teritasid töntsi pilku.

Paasapühad ammu möödas, kust need kirikute ja kloostrite kellad äkki laulma pääsesid?

Majamüüridel heitlesid punakad varjud. Oli kusagil tulekahi valla pääsenud?

Aken küsis aknalt, eeskoda eeskojalt. Keegi ei teadnud. Polnud küsida ka linnavahtidelt, need olid kadunud nagu tina tuhka.

Isandail tuli hakata riidesse panema. Mine tea, missuguse pürjeli vara täna öösi tuulde võib minna. Oma killingid viimati kah tagantjärele...

Asemelt tõusjaid oli palju, aga appiminejaid vähe. Sest väljas näis kuri karjas olevat. Kusagil nurga taga lõhuti midagi, kogu ümbrus raksus ja ragises. Hakkas hulgaliselt kostma vihaseid maakeele hüüdeid. Ja Kanuti majaga oli midagi lahti. Midagi halba. Uks paukus ja pragises löökide all, aknad klirisesid, helises teras... Jah, kõik too, mis seal toimus, ei lõhnanud maja peremehe järgi. Too polnud Kanuti lipkond, kes seal sõjariistu täristas...

Küllap oli röövimine platsi astunud. Oli aeg uksi sulgeda, riive kõvendada. Emandad lõid risti ette, isandate silmad ekslesid ringi peidupaiga-igatsuses. Oli rohkesti õhkamist. Südamesse puges tusk ja mure...

Olause kaeblev ja katkematu nutt virgutas viimaks unest ka linnuse saksad. Rävala piiskopkonna aulise doomdekaani, vend Gottfriedi vist kõige enne, kuna see polnud unerüppe veel saanud suikudagi. Sest mismoodi sa magad ihuüksi, külmade palakate vahel, kui sul pole küljesoojendajatki. Too, kes on, oli täna jälle kusagile kadunud. Küllap vist linnusekapteni pesasse. Et pärast vabandada — olnud pidusöögil kutsutud külaliseks... Kutsutud külaliseks muidugi, aga kuidas too pidusöök välja nägi, seda tema, doomdekaan, juba aimas. Seda peeti magamistoas, patjade vahel...

Koputati. Teenijasvend tekkis tuppa nii kähku, nagu oleks teda uksest sisse visatud.

«Noh, mis lahti?» haigutas doomdekaan, sügades teki varjul kõhtu.

«Issanda halastus olgu meiega, vend Gottfried... Praegu tõi käskjalg teate... All-linnas on puhkenud rahutused, alamrahvas mässab...»

«Mäs... sab?»

«Jah. Ja mujal samuti. Jooksin linnusevallile, silmapiir on tulekahjusid täis...»

Vend Gottfried, keda Issand oli õnnistanud kõigega, ainult mitte julgusega, hakkas äkki külma pärast värisema.

«Ma tu . . . tulen kohe . . .»

Sirutas asemelt oma kõverad paksud sääred, mis nüüd äkki nii nõrgaks olid jäänud, et vajasid tuge.

Mässavad, arutas doomdekaan. Kristuse päralt — miks siis? Miks? Ta mõtles ja mõtles, kuni tundis äkki, et küsimus on ülearune. Vastus istus silmade ees nii selgelt, et tal ei jäänud muud üle kui raskelt ohata . . . Aga ohkamine ei kergendanud südant.

Väljas valjenes hädakellade kisa veelgi. Aknatühemik muutus kahjutulede helgist pikkamööda verevaks.

«Mater dolorosa . . . ora pro nobis . . .» pomises dekaan ja lõi juba seitsmendat korda risti ette. «Kui siia pääsevad . . . löövad risti . . . põletavad elusalt . . .»

Ta vaimusilmade ees hakkasid elama tuleriidad. Aheldatud, pooleldi põletatud inimesed, tühjaks jooksnud silmakoopad . . . Inkvisitsioonipildikesed noorusepäevilt. Neid maatõugu loomi küll . . . Oi-jah. Aastaid on neid pinnitud, aastaid. Tule ja rauaga. Nüüd tuleb see kõik — endal kinni maksta. Armuline Jumal, lase oma vihal . . .

Kusagil raksus uks, poetades värina dekaani südamesse. Armetu vanamees kiskus end küüru ja ronis särgiväel nurka, kodualtari ette. Käperdas risti, nuttis ja virises, nina tatistades . . .

«Pater noster . . . pater noster . . .»

Issameiegi oli hirmuga peast läinud.

Kargas siis äkki püsti ja tormas laualaeka kallale. Kiskus lagedale karbi, sellest koti kuldtukatitega. Toppis selle põue, märkamata, et see vöö vahelt põrandale lipsas. Kahmas kirstu põhjast kaenlasse kamalutäie kuldriistu, siit-sealt veel kõlisevat otsa. Ainult kulda ja hõbedat, ainult kõlisevat, nagu oleksid ringiekslevad silmad muu jaoks nägemise kaotanud. Sassis ja kohevil, nagu kratt neljapäeva ööl, tormas ta siis uksest välja, põrkas lävel kellegi otsa ja tuli uuesti meelemärkusele. Kuhu ta kõige sellega pääses? Kuhu? Nende saatus oli ju tolle käes seal üleval. Või veel õigem — nende käes, kes seal all tabasid lõhkusid ja tasuleeke kergitasid.

Linnuse pealiku, taani kuningliku kapteni Bertram Parenbeke tuju polnud kah kiita. Piiskopilossi Clementine, tubli tükk toredat, noort naiseliha, oli tulnud kõige magusamal tunnil dormitooriumi voodibaldahhiini varju jätta. Kumpanite ja käskjalgade totter kari jõllitas talle otsa nägudega, millelt peegeldus ainult üks küsimus — mida ette võtta? Jah — mida võtta ette?

See polnud nii lihtne. Otsustamine oli temasuguse mehe jaoks üldse — vastik asi. Ta oli harjunud käske täitma. Esmajoones neid, mis kullerite paunades tagaukse kaudu siia saabusid Riia ordulossist. Aga tänaseks polnud tal mingit käsku. Need pühitsetud kuradid seal kapiitlis oleksid võinud ju talle kah natuke hingata, kui neil aeg ja tahtmine siiapoole astumiseks kätte jõudis. Et ta teaks, mis selle maatõugu loomade sagimise taga seisab, nende tahtmine või Dreilebeni tahtmine. Aga nüüd... Ordumaja põles, hädakellad paukusid, kisa oli siiamaani kuulda... Noh, kisajaid oli igasuguseid. Mõni kisas ka siis, kui käe teise taskusse ajas. Ja kas polnud tänagi viimati sedasi... Et mida suurem tapmine ja tagaajamine, pistmine ja põletamine, seda suurem ka kahjutasu nõudmine tagantjärele. Kuningas Valdemarilt, patuoinalt ja rahutuse peasüüdlaselt, kel lõpuks ei jäägi muud üle kui võlg kinni maksta — linnavõtmetega...

Nii olid nad seniajani mõelnud. Ja nii see asi nüüd nähtavasti areneski. Mis kuradi jaoks pidi tema end veel vahele segama?

Ta kohmitses sõnade kallal, millega käsualustele oma otsus teatavaks teha, kui uksest sisse tõttas ordumantlis ülik, tahmunud, verine ja sasitud, nagu oleks teda hobuste järel lohistatud.

Parenbeke käsutas käeliigutusega kambri ülearustest isikuteks tühjaks ja jäi tulijale kuulekalt otsa vaatama.

«Mida käsite, ülemkumpan?»

See sülitas südametäiega ta jalgade ette.

«Mida käsite... Kõik kohad tapmist ja põletamist täis, tema küsib — mida käsite!?»

«Ma arvasin, et...»

«Et teile, toojamile, korraldatakse pidulikku veiervärki, ah... Tänasel ööl otsustatakse meie kõigi saatus, mõistate, kõigi! Igaveseks ajaks, aamen! Võtke oma vilets aju

kokku ja saatke kohe ratsasalgad linna. Linnaväravad, ristteed, kirikud ja kloostrid — valve alla. Raesõdalaste lipkond ootab Pika jala torni ees. Need võtate kaasa Olause taha. Seal on põrgu lahti. Praegu peame veel vastu, aga...»

Hetk hiljem lõid üle linnuse kõlama eredad trompetihelid. Kabjalöökide tormakas klõbin valgus linnusest välja, mööda Pikka jalga alla.

All-linnas kergitas vabadus tiibu. Ülestõusnud olid asunud ründama Kanuti gildi sõjariistadekambrit. Kivine lohe Kanuti maja kõrgel frontoonil jõllitas asjata silmi ja ajas lõugu laiali. Kontvõõrad lõhkusid keldriukse kallal edasi...

Mats viibutas kirvest tõusva vihaga. Pilpad pudenesid, raudsed obadused raksusid, aga sissepääsu sõjariistadekambrisse vabaks ei andnud.

«Ära sööb aja käest, kalli aja...» surus Mats läbi hammaste. «Hiljaks jääme...»

«Aga mis siis teha...» torises keegi tagapool. «Kaheksa mõõgaga sa Rävalat põlvili ei pane...»

Aidaukse tugipalk tuli appi. Keegi oli selle õuesopist siia tirinud. Kümned käed haarasid ta, kümned õlad pakkusid tuge.

«Kor-ra-ga!» kamandas Mats.

Majamüür raksatas raske hoobi käes. Veel kord, ja siis lendaski tõrges uks ristseliti maha, lubjapuru laiali puistates.

Sees oli pime nagu põrgu eeskojas. Tõrviku värelevas valguses lõid särama kiivrid, kilbid, rõngashamed, punetama ruuged vimplid. Mats pühkis need jalust. Lõpuks leiti see, mida otsiti. Tassiti välja mõõgad. Sületäis sületäie järel haljendavat terast, mis kohe kadus ootavate meeste pihku.

«Teritamata, kurat...»

«Küll võtab, kui vihaga virutad!»

Taevarand lõi äkki kahjutule helgist valgeks, kergitades hämarusest esile meeste sünged, higised näod.

«Ordumaja...» kähistas keegi.

Polnud aega oodata. Kusagilt hakkas kostma ratsukapjade plaginat. Linnus võis iga silmapilk end liigu-

tama hakata. Ja ilma maameeste tapriteta polnud neil siin suurt lootust teda vagaks teha.

«Karja väravasse!» hõikas Mats.

Nad tõttasid jooksujalu läbi tühjade, sammukõminast kaikuvate tänavate. Ettejuhtuvad linnavahid pugesid hirmunult majade varju. Poolel teel hakkasid paukuma hädakellad. Alguses Olause omad, siis Katarina kloostri jaod, lõpuks kilas ka Nikolaus rämeda häälega kaasa. Tuli sammudele pikkust juurde lisada.

Mats jooksis nii, et tundis südant kurgust välja hüppavat. Viiv hiljem peatus ta. Uulitsanurga taga, mõnekümne sammu kaugusel kõrgus Karja värava torni raske paekivivõlv.

Ta oli asjata arvanud seal tukkujaid leida. Sissekäigu ees seisis turjakas raesõdalane, toetudes piigile ja vaadates üllatunud ilmel öises videvikus arenevat kahjutule vaatemängu. Tagapool, võlvi varjus paistis veel kogusid.

Mats kerkis nende ette nagu maa seest. Pühkis esimese ainsa löögiga pikali. Teine sõjameestest sirutas talle piigi vastu ja ragistas murtud maakeeles:

«Era tulema, maha löön...»

Ise aga vaatas, kuhu karata, sest Matsi selja taga müdisesid järelejõudnud sõprade sammud. Mees pillas siis piigi käest ja kadus. Hetk hiljem tõusis tornirõdul kisa, mis paras surnute maast ülesajamiseks.

«Helpe! Helpe!»

«Lööge värav valla!» hõikas keegi. Nad tungisid kõik rüsinal riivide ja obaduste kallale. Võlvialune raksus hoopide kajast, aga rasked raudnaastudega väravapooled kriiskasid tigedalt vastu.

Nad kõik olid nii kibedalt ametis, et ei märganudki, millal nende selja taha oli tekkinud linnuse ratsasalk. Raske lõõtsutavate hobuste lihavall raksatas neile selga. Selle kallaletungi hoog oli nii tugev, et surus nad kobarasse väravavõlvi sügavikku, külg külje kõrvale kinni, nii et polnud ruumi mõõgalgi tõusta.

Nad oleksid sinna vist jäänudki, kui teiselt poolt suletud väravat poleks kostma hakanud maakeele hüüdeid ja lõhkumist. Olid kohale jõudnud need, keda oodati.

«Omad!» karjatas Mats. «Kuulete, vennad! Maamehed jõudsid kah platsi! Pidage vastu!»

Oli pime nagu reheahjus. Polnud enam kuulda muud kui mõõgahoope, ähkimist ja vandeid. Värav tuleb avada, värav, surises Matsil peas. Lükanud viimase jõuga õlad ristpalgi alla, tundsid nad äkki, kuidas värav tappidest vabanes.

Samas raksatas neile selga uue rünnakuhoo raskus. Hobused puristasid ja norsatasid, taplejate kisa muutus äkki kõrvulukustavaks...

Kuidas nad välja said, ei teadnud nad hiljem isegi. Kivine võlv oli pea kohalt kadunud. Ümberringi voogasid ärritatud maakeele hüüded. Neist võis eraldada ainult üht sõna — väravad...

Aga väravad, mille pärast täna nii rohkesti verd oli valatud, jäid nende ees nüüd suletuks, mitmekordse pealetungi kiuste.

Niikaugele kui ulatus silm, kerkisid linnamüüridelt vaenlaste tõrvikud. Olause taga vaibus pikkamisi leekide ere mäng, muutudes tuhmilt veretavaks, kuni sulas kokku taevarannal tõusva uue päeva koiduvalgusega...

VABADUSE HÕNG

Maa põles tasuleekide kumas.

Maa põles, nagu oleks ta tahtnud ohvritulede suitsuna öiste taevalaotuste sügavusse, aastasadade hämarasse minevikku tõsta inimpõlvede pisarad, vaeva ja vere.

Maa, metsik ja sünge, oli vabastamas end kannatuste ahelast, oli tõusmas alanduse, häbi ja rõhumise porist. Mõõk, tuli ja veri olid puhastamas teed sellele, kelle tulekut oli oodatud pikki aastakümneid, kelle jalaasteid loeti hinge pidades ja kes oli viimaks ometi kord saabumas Maarjamaa unustatud radadele.

Vabadus...

Ööd jüripäeva ja lehekuu vahel olid täis tuhandete sammude tüminat. Päeval liikusid need, kes seniajani olid liikunud öösiti — orjad. Nad ratsutasid sõjakalt ja reipalt harjumatuis sadulais. Ja öösiti liikusid need, kes seniajani olid liikunud päeval — isandad. Nende

samm oli nüüd vaikne ja hiiliv, nagu oleks see pärit varga teedelt.

Varbolast, Loonest, Raikkülast, Kädenpäält, kümneist küladest Alenpohise ja Virumaa vahel venisid Rävala poole talupoegade voorid. Teed keesid tolmust. Vaikivad metsad ja kauged kõnnumaade varjupaigad aga tõid teedele aina lisa. Maalinnad ja rabaurkad olid pühitsemas võitu kirikute ja mõisate üle, takune umbkuub oli puhastanud teed nahkpükstes ratsanikkudest.

Voorid venisid aeglaselt ja raskelt, härjavankrite ragina, januste hobuste puristamise ja inimeste kisa saatel. Tolm venis tuuletus vaikuses üle inimeste, loomade ja sõidukite, kattes kõik ühtlase halli korraga, muutes poisikesed ja raugad, mehed ja naised üksteise sarnaseks, nagu oleksid need kõik olnud ühe pere lapsed. Pikad redelvankrid kippusid läbipääsu ummistama. Hobusemehed vandusid ja vehklesid. Koormatelt, mõisatest kokkutassitud riiete, kasukate, moona ja nahkade pundardelt ronisid maha häälekad naised. Kõikjale pudenes nagu herneid poisikesi vesiste ninade ja uudistavate silmadega. Üksikud meestesalgad ratsudel ei suutnud sellele määratu suurele rahvahulgale veel kuigi sõjakat ilmet anda, ehkki väsinud hobusekronude kobaras läigatas vahetevahel mõne mõisatäku läikiv turi ja teivaste, vikatite ning ahingute hulgas vilksatas üksik sõdalase piik.

Külad olid puistanud liikvele kõik, kes veel suutsid jalgu järele vedada või kaela kanda. Oli neid, kes tulid saagijahile, et kordki oma lagunenud hilbud mõisaaitade kasukate vastu vahetada. Oli neid, kes olid otsustanud minna kaema kauge kaubalinna rikkusi, mis nüüd pidid rahva omaks saama. Aga suurem osa oli siiski neid, kes olid tulnud seks, et mitte üksnes näha, vaid jõudumööda kaasa aidata kõige senise lõpetamisele, et tunda end kord vabana maailmas, mis seniajani oli kuulunud isandatele. Külaosmikute hämarusse surutud talupoeg sirutas nina nagu siil, kes on pääsenud piinajate käest. Nad olid kõik veidi segased sest uudsest tundest, et võisid minna, kuhu tahtsid, teha, mida tahtsid, et kusagilt ei paistnud vasallikübara lehvivat suletutti, mille ees varemalt tuli end kühmu tõmmata. Pol-

nud siis imestada, et neile, kes olid veel mõisaaitade viina-aamide kallale pääsenud, oli maailm äkki muutunud kitsaks. Jah, nad kõik olid veidi purjus. Vabadusest. Ja peremehetundest. Põllu, tare, metsade, vete, oma elu üle...

Teerist Ravila, Kose ja Juuru vahel oli keskpäeva tolmuses palavuses löönud rahvast kihama nagu laadaplats.

Talupoegade parved, jätnud seljataha Järvamaa soised rajad, olid siin lepavõsa all leidnud mugava põngaharja, millel võis end hingetõmbamiseks sisse seada. Tee veeres leegitsesid kümned lõkked, varrastel küpses liha, levitades näljaste kõhtude ja ninade jaoks isuäratavaid lõhnu.

Võsaalune kihas nagu sipelgapesa. Kamp häälekaid külapoisse taarus ringi, kiideldes käsikähmlusega, mis oli nad teinud Ravila mõisa peremeesteks. Kaasavõetud lähkreist pakuti ümberolijaile vööramaa viina. Eakamad mehed silmitsesid neid altkulmu.

«Ehh... noored kuked... Küil saate Rävala all kitkuda!»

«Ära oiga, taat!» viskas poiss vastu. «Meil on käppa ja on turja. Kätte maksame kõik kurja...»

«Mh,» ühmas vanaätt ja silmitses mõtlikult eemalduva sõdalase laiu, lihaselisi õlgu, mis pingutasid määrdunud takust hamet. «Tormakas teine. Kui seda jõudu ainult käpa ja turjaga mõõdetaks, poleks meie maadel kunagi teisi peremehi olnudki...»

«Jah...» arutas keegi kolmas. «Käpa- ja turjameestest meil puudu ei näi olevat. Tunahomme on Rävala paepealne neid kuivalt täis. Aga mõõgamehi — neid otsi tulega. Sõjariistadest — pole lõhnagi. Tea, kas mõtlevad Rävala müürid... kah turjaga ümber lükata.»

«Veider neh...» lisas keegi. «See nagu õlesõda — tõnnipäeval, rehe all. Taplus ilma tapriteta. Lausa lust...»

«Niikaua on lust, kui vaenlast näol pole...» lõikas vanaätt vahele. «Palja peoga sa kuningamehi ei raba... Rüütlipenidest rääkimata...»

«Ega raba küll...» toetas keegi murelikum. «Oleks juba aeg sõjariist pihku saada. Pajatatakse ja pajata-

takse ... noist meretagustest mõõkadest ... Aga ei paista midagi ... Magavad, pärglid, niikaua kui õige aeg möödas on ...»

«No ära itke, piiganägu. Küllap on mehi, kes nende ... mõõkade eestki head seisavad. Igal asjal oma aeg. Rävala all saad ta kätte ... Kui sust ainult ta viibutajat on. Aga siin pole sul teda lamba veristamiseks vaja ... Sa, vennas, ära unusta, et kindel süda ja raske käsi vaeb rohkem kui paljas tapper, mille taga meest pole. Meil, mehed, pole muud kui edasi — Rävala poole!»

Nad mõtisklesid, närides lõunaeine ootel männivõsusid. Küsimusi pakitses hinges — tuhandeid, aga vastuseid polnud — ühtki. Polnud neid, kellele võis küsimusi esitada. Neli ööd ja päeva olid nad vantsinud tundmatuid radu, aidanud mõisaid piirata, väravaid maha murda, põgenevaid kuningamehi püüda ... Olid seda teinud niisama, silma ja käe järgi, ilma käsu ja korralduseta, nii kuidas juhtus. Siin-seal, kus asi kippus palavaks minema, olid kusagilt metsameeste salgad kohale tõtanud, kiiruga oma vilunud mõõgad mängu pannud ja uuesti kadunud. Nad olid asjata püüdnud napisõnalistelt, süngetelt abimeestelt midagi enamat teada saada. Olid asjata otsinud juhte, väepealikuid, pärinud teed.

«Edasi!» oli tõtlevalt ratsult vastuseks heidetud. «Edasi — Rävala alla!»

Seal pidi kuulu järgi toimuma koondumine, korraldamine, sõjariistade jagamine.

Nii nad siis olidki edasi läinud, teiste arvutute vooride kannul, kelle poolt üleskeerutatud tolm suitses silmapiirini.

Jah, see oli imelik sõda. Sõda — ilma käskudeta. Ilma kumpanite röögatusteta, vasktrompeti helinata, vannete ja tõugeteta. Käske polnud kusagil. Nüüd oli käsk — nende eneste käes. Nad olid tulnud küladest ilma käsuta. Olid tulnud esimese teate peale, et tasumise tund on käes. Rõhujate soo lõpetamine. Nagu juba varakevadel oli lubatud. Neil polnud vaja küsimas käia — kus, mis ja millal. Tuli ise oli neid kutsunud. Nad olid näinud selle — vabaduse sõnumitooja — kiiret

levimist üle terve põhjapoolse taevaranna. Ega olnud nad märganudki, millal ta jõudis nendeni. Siis olid nad teda edasi kandnud, ikka edasi — külast külla, mõisast mõisasse. Nad olid tuuradega maha lõhkunud Juuru kabeli palkvärava ja susanud tule altarilõuendisse. Olid tallanud jalge alla sakste jumala kullatud kuju, mis oli purunenud tükkideks. Nad olid seda teinud mingis seletamatus kättemaksupalavikus, mis ei andnud asu kartusele risti väe nõiduse ja loitsimise ees. Ja nad olid siis märganud, et temast, sest suurest, võõrast, saladuslikust jõust, mille ees kummardasid paatrite turjad — polnudki karistajat. Jõuetu oli too — nende vaenlaste jumal. Ja see oli neile andnud üksi rohkem jõudu kui mitme mõisa äravõtmine. See oli olnud alles algus. Nad olid kandnud tõrvikuis suitseva kättemaksutule Juurust Kohilasse, laiali puistanud sealse vasalli rikkaliku pesa. Vaadanud, kuidas raugast pärisori — ärapiinatud, poolpime vanamees — oli viimase jõuga kägistanud elupõlise isanda. Too oli olnud jube pilt, aga nad olid siin esimest korda näinud selle õiguse võitu, mille eest nad olid välja tulnud, ja sündmus täitis nende segased, erutatud hinged — rahulolekuga. Asi läks õiget teed. Iga päev, iga tund tükeldas rõhujate rusikat, tegi ruumi hingeõhule, mis nüüd voogas kägistatud rahva vabaks heideldud rinda. Jõud tuli tagasi. Julgus tuli tagasi. Usk tuli tagasi.

Angerja linnus, raske, ähvardav, tornide ja trellidega pesa, mille ees nad nädal tagasi oleksid alandlikkusest mütsid maha võtnud, oli nende tormihoole vastu pidanud päeva ja kaks ööd. See kubises ümbruskonnast kokkujooksnud kuninga-vasallidest ja nende peredest, kes kaitsesid end meeleheitliku jõuga nagu urkasse aetud rotid. Hommikutund, kui nad linnuse ära võtsid, oli olnud täis verd, oigeid ja surma. Nad olid näinud piiritut hirmu varisevate isandate silmis, olid näinud surmapiina ja korinaid. Aga selle kõik oli katnud rõõm kaltsudes vangide silmis, kelle nad linnusekeldri hauasügavusest olid vabastanud.

Mõisate laul oli lauldud. Nüüd oli järjekord linnade käes.

Rävala . . .

Paljud neist olid näinud selle kõrgeid, tornidest sõlmitud müüre, linnuse peatorni, mis näis ulatuvat pilvede alla. Rävala ei teinud nüüd neile enam hirmu. Neid oli palju. Kogu maa oli tõusnud. Teed mustasid, metsad kihasid, rajad pulbitsesid. See oli suur jõud, kogu rahva jõud. See oli kõik need kivised kindlused ehitanud, miks ei pidanud ta siis neid jõudma ka maha rebida...

Eemal, metsa vahel, kus keskpäevase taeva alla sirgus pikk suitsuvine Ravila mõisa varemeilt, paistis teel midagi elama hakkavat. Pilgud hakkasid teraselt puurima mustendavat kobarat, mis liikus nende poole. Tõusti ja arutati, mis see võiks olla — salk vangistatud kuningamehi, appi tõttavaid metsa- või rabavendi... Või koguni vaenlasi — kusagilt laanepõuest...

Need olid metsamehed. Kümmekond tolmust, pruuniks parkunud habemega ratsanikku, kelle kannul kahe redelvankri sabas tammus raske tõmmu nuumhärg. Viimane näis kõige rohkem tähelepanu äratavat, kuna kellegi vembukas käsi oli ta pähe, sarvede vahele, kinnitanud kuningamehe raudse, sulega ehitud kiivri. Loom astus aeglaselt ja väärikalt, siimile valguvat suletutti aegajalt kuklasse heites.

Naer voogas piki teeveert.

«Vaata pärgleid — kuninga asevalitseja enda kinni nabinud...»

«Ei noh, astub nagu piiskopiisand ristikäigu ees...»

«Tühi jutt — vaese tõpra lott ja kõht on piiskopi omast hulga väiksemad...»

Sajad silmad jälgisid ennenägematut vaatemängu.

Metsameeste pealik viipas tervituseks käega ja ratsutas edasi, rahvahulgale pikemat tähelepanu pööramata. Oli suutäis nalja — meeleolu tõstmiseks.

Aga pealik ei pääsenud edasi. Teeveerelt oli end sirgu ajanud kerjus. Komberdanud keset teed, astus ta ratsu ette ja oma ainukese kavala silma vaadet ratsaniku näkku kinnitades päris rämedal häälel:

«Kuule sina — kangelane. Kas too seal — vankri taga — on su vaenlane või?»

Küsitu kergitas kulme. «Mis — vaenlane?»

«No-jah, et sa teda niimoodi teotad.»

«Kuidas — teotan?» imestas metsamees, mõistmata teise kõverat kõnet.

«Teotad muidugi. See härg on ju aus tõbras. Miks peab ta autu tõpra peakatet kandma?»

Metsamehed turtsatasid naerma. Sel kaltsukuningal oli omajagu õigustki. Ajad olid jõudnud niikaugele, et Ravila vasalli peaehte üle enam tõpradki uhkust ei tundnud.

Kerjus vallandas kiivrihaagid looma sarvede küljest ega paistnud ikka veel rahul olevat.

«Kuule, peremees. Seks ajaks, kui sa selle loomakese Rävala alla tatsutad, jäävad tast ainult kondid järele. Las me parem aitame teda kanda...»

«Tahad selle voonakese oma vägevale turjale tõsta või?» päris keegi.

«Miks turjale? Me kanname ta üle hulga — kõhtudeski sinna. Siin...» torkis ta näpuga lookavajunud kõhukoopa kohale, «on veel pisut ruumi...»

Oli küsitav, kas metsamehed oleksid targa nõu järgi talitanud, kui vahele poleks astunud uusi sündmusi.

Kose poolt läheneb pikk rida ratsanikke. Väesalk, tõttamise kiirusest pikaks ja ahtaks veninud nagu lint, lookles üle madalate küngaste, kadudes aeg-ajalt teetolmu. Veidi hiljem jõudis sadakond lõõtsutavat ja puristavat hobust teeristile. Pealik, tõmmu sünge mees, viipas käega peatuseks ja sõdalased poetusid ratsudelt alla.

«Hobused joota!... Otsige kusagilt suupoolist... Mitte laiali minna. Varsti lähme edasi, sest päeva loojakuks peame olema Järvamaa piiril...»

Rahvas vajus tundmatu pealiku ümber murruna kokku. Ometi oli ilmunud keegi, kes andis korraldusi. See pidi siis rohkem teadma kui teised. Tuhanded silmad ja kõrvad janunesid uudiste järele.

Aga neid ei saadud kuigi palju. Kokkusurutud ring peamehi vahetas nappe sõnu, millest osati ainult niipalju välja lugeda, et kõigil, kel pole täit varustust, tuleb edasi minna Rävala alla, kus koondumine on käimas. Valitud mehed, kes tapluseks valmis, lähevad äsjatulnutega kaasa, Järvamaa piirile...

«Mis sinna?» päriti.

Keegi arvas, et minnakse Paidet võtma.

Aga teadjamad raputasid pead. Lõhnas — ordu sammude järgi... Kas polnud sealt äkki tulemas kustutajad laiaks paisunud tulekahjule? Maameister pidi küll peavägedega Pihkvamail olema, aga juba päevi liikusid kuuldused, et ta tõttavat tagasi.

Sellest siis tuligi, et metsameeste pealik, saanud uue käsu — liituda Järvamaale minejatega, otsustaski kerjuse nõu järgi ja andis sõnni tapakirve alla. Eksisid ka need, kes arvasid, et nüüd läheb suuremaks söömiseks-joomiseks ja viina-aamide kummutamiseks. Käsud olid pääsenud liikuma. Neid pudenes nagu küllusesarvest. Pudenes tänaseks ja isegi ette, tulevaste päevade tarbeks...

Mitte peatuda tee veeres.

Puhkekohad valida varjatud paikades.

Ette ja taha saata maakuulajad.

Ööseks välja panna vahid.

Naisi ja lapsi mitte kaasa vedada. Saata need kõrvalistesse küladesse varjule.

Mõisate karjad kaasa võtta Rävala alla.

Raputati päid. See oli ju nagu päris sõjaleeris... Aga küllap nii pidi õige olema. Sest too, kes need käsud oli laiali saatnud, näis tundvat seda, mis ta korraldamise alla käis.

Kes ta oli? Nad ei tundnud teda. Ent leidus neidki, kes tundsid. Kes tundsid temas ära Alutaguse mehe, keda oli juba varakevadest saadik Harjumaa külades liikumas nähtud. Oli ka neid, kes vastu vaidlesid, sest olid teda näinud elutsemas Kädenpääl. Neid, kes temas oleksid ära tundnud Põltsamaa foogti endise orja, Madara küla adramehe Vahur Leemetipoja, ei olnud.

Ja ometi oli see — Vahur Leemetipoeg. Noh, adramehest oli temasse vähe järele jäänud. Ja orjast — veelgi vähem. Ajad olid kõvasti muutunud, nad olid muutnud ka teda. Ta ei tundnud seda ise, aga seda rohkem näisid märkavat teised, kes tagasihoidliku lugupidamisega piidlesid ta otsekui vaske lõigatud teravaid näojooni, hõbetavat habet ja kaugusse pööratud pilku.

Ta vaatas mõtlikult aina tihedamaks muutuvat rahvasumma. Uued voorid tõid juurde ikka uusi talupoegi.

Vähe oli nende seas tuttavaid nägusid. Oma parima oli maa juba andnud — need seisid Rävala all. Ent küladel jätkus veel jaksu oma põhjatust põuest esile tuua järjest uusi inimparvi. Ta polnud kunagi uskunud, et maa kannab nii palju talurahvast. Jah, see rahvas... Ta oli nagu äsja sündinud. Need tuhanded hallis ja mustas ürbis inimesed olid seniajani kükitanud külade veertel, hurtsikute põues, laante sügavuses, rabade südames. Nagu niiskusemardikad. Eemal asulatest, teedest, seal, kus ei astunud isanda jalg, ei kõlisenud kuningamehe kannus, ei kõlanud vasalli käsk. Sellest siis oligi jäänud mulje, et neid, talupoegi, nagu polnudki olemas. Olid ainult varjud, kühmus ja hiilivad, mis elasid videvikus, liikusid kõrvalistel radadel ja tuhnisid vaikselt põldudel, sulades musta mullaga ühte nagu mutid.

Noh, see siin — ei sarnanenud enam tollega. Siin olid inimesed. Elavad, tõtlevad ja liikuvad inimesed, lihast ja verest inimesed, kelle tuhandehäälne samm ja tuhandehäälne jutukõma veeres nagu tormilaine. Neid oli sadu, oli tuhandeid. Vabaduse hõng oli nad välja meelitanud nagu linnud kevade tulekul. See oli suur jõud, mis nüüd liikus kõigil radadel Alutaguse, Rävala ja Haapsalu vahel. Jõud, mis oli liitnud kümned tuhanded käed. Käed, millega võis langetada metsasid, ehitada tugevaid taresid, üles harida silmapiirist silmapiirini ulatuvaid alemaid, vilja alla panna päratuid põllukangaid... Sellega võis ümber luua kogu maa pale, mis oli näotuks muutunud aastakümnete jooksul, kui neetud isandate tõug oli seda väetanud higi, vere, kurnamise, mõõga ja hirmuga. Sellega võis kogu elu uueks luua...

Vahur muigas nukralt. Kogu elu võis nende kätega küll uueks luua, aga et lahinguid võita — selleks kippus nende jõust nappus tulema. Tal oli kurbi kogemusi. Nad oli Rävala all saanud esimese õppetunni tollest tarkusest, millest neil kõige enam kippus puudus kätte tulema. Sõjatarkusest. Tuli, mis Padises valla pääses, polnud neile õnne toonud. Nad olid kavatsenud üheaegselt rünnata linna ja tõsta maal ülestõusu. Tõusta kõikjal — äkki ja korraga. Aga enneaegsed leegid

kloostri sarikais olid asja veerema pannud hoopis teistel radadel. Tulede kuma jõudis Rävala väravani enne kui ratsasalgad. Kui nad kohale jõudsid, leidsid nad eest lukustatud väravad. Vennas Õnneleid oli salkkonna sellidega linnast välja murdnud. Mis ülejäänutega juhtus, ei teadnud keegi. Küllap need langesid linnuse- ja ordumeeste mõõgaterade all.

Nad olid lootnud Harjumaa mõisad ja väikelinnused vallutada ühe ööga. Aga ootamatult loitma löönud tuli oli pannud kuningamehed kõikjal liikuma enne, kui neid suudeti kinni nabida. Osa neid hirmust hullunud isandakesi oli pääsenud Rävalasse, osa putkanud Paide alla, kust nüüd kära muidugi veeres kuni Preisimaani... Kuhu mässajad ka ei jõudnud, ees ootasid neid suletud väravad ja mehitatud tarad. Nad olid lootnud mõisasulastele, aga pärale jõudes leidsid need kõlkumas piitade küljes või surnuks pistetult sissekäikude ees — ülestõusnuile hirmutuseks.

Nädalapäevad olid möödas tollest saatuslikust tunnist, mil tasumise tapper tõusis. Nad olid lootnud selle ajaga ülestõusulaine paisutada kaugele üle kuningamaa piiride, ordumaade sügavusse. Aga maa oli jäänud nende näppude vahele nagu sitke savi, mis ootab meistrit ega võta iga mehe peos kuju. Vihkamise ja kättemaksu jõud, mis oli käärinud pikkade aastate kannatustes, vahutas siin ja seal nagu ülespiitsutatud meri. Nad ei suutnud aga teda voogama panna ühes sihis, ühise jõuga. Napid teated, mida surmani väsinud kullerid tõid, ei teinud rõõmu. Ugandi urahtas, Sakala susises, kusagil tõsteti mõõka, teisal puistati piiskopisõdalasi. Kuid see oli ainult tormi kauge kaja. See polnud laine, mis oleks suutnud linnuseid maha muserdada või tornidelt mustaristilisi lippe alla rebida. Söed miilasid, aga leeki neist ei tõusnud. Noh, seal ordumail polnud kustutajaist puudu, seda ta teadis. Esialgu aitas sellestki, kui nad Harjumaa piirid ja Rävala oma pihku said. Pihku vähemalt nii tugevasti, et võisid Novgorodi abi ootama jääda. Mis oli juhtunud, sellele oli hilja tagasi mõelda. Sõda pole mälestuste heietamine. Päevad läksid lennates ja igaüks neist ootas tegusid.

Veel oli võimalusi võita. Abi oli tulemas. Kui ta

ainult ei hilineks. Nad olid saanud kätte Järva foogti kulleri kirjadega Rävala linnuse kaptenile. Foogt lubas Rävalale toetust. Dreileben oli teele saatnud eelsalgad, kes pidid sinna läbi murdma. Vahur teadis, et need ei otsusta veel asja. Otsuse tõid ordu peaväed. Kus need olid, kuhu liikusid — selle kohta oli sama palju isesuguseid teateid nagu kullereidki, kes neid tõid. Ta ei teadnud, kus nad õieti on, aga ta teadis üht: seks ajaks, kui Burchard siia jõuab, peavad neil, ülestõusnutel, olema sõjariistad. Peavad! Või muidu on kõigel lõpp. Aega pidi võitma, ükskõik mis hinnaga. Dreilebeni eelsalkadele tuli varvastele astuda. Need ei tohtinud läbi pääseda. See oleks kõvendanud Rävalas sissepiiratud vaenlase meeleolu ja julgustanud järeleliikuvaid ordu peavägesid. Jah, need salgad tuli tagasi lüüa. Isandad Paides mõtlema panna. Mõtlema ja ootama. Ootama ja ridu koondama. Sellest polnud neile, ülestõusnutele, muidugi mingit otsest kasu, aga sellega võideti aega. Ja too oli kõige tähtsam.

Tal polnud mahti einetki lõpetada. Visanud sitke härjaribi tuleasemele, loputas ta kurku paari mõdulonksuga ja hüppas sadulasse. Selja taga lõid rakmerihmad raskete kehade hoost nagisema. Nii. Kõik olid sadulas.

Viibanud rahvahulgale käega, sööstis ta edasi, jättes seljataha tervitushüüete järjest kaugeneva kohina.

Päike oli laskumas õhtusse... Ees laiusid laudtasased metsaviirud, nagu oleks kogu maastik kuni silmapiirini palistatud mitmevärviliste ribadega, mis kaugustesse kadudes muutusid aina heledamaks, ähmasemaks, udusemaks. Need olid ühtlased, tihedad kuusemetsad, mis näisid oma sinakas-musta värvi imevat soise aluspõhja sügavusest.

Alenpohise metsad... Ta kordas mõttes seda nime. Alenpohis... Kas see ei meenutanud midagi neist lugematuist muinasjuttudest, mida ta mäletas oma lapsepõlveõhtute hämarusest... Alenpohise nõiad, kes loitsisid, Alenpohise loomad, kes rääkisid inimkeeli, Alenpohise vaimud, kes eksitasid rändajaid. See õhtuhämarusse vajuv sinine viir, mis ulatus kaugele, silmapiiri taha, kuni Navesti soiste luhtadeni, tundus talle korraga imepäraselt tuttavana ja kodusena. Kuigi ta tea-

dis, et ta polnud sinna, laante sügavusse, oma jalga tõstnud.

Tuul kandis metsaveerelt kevadmahlades pakitseva mulla hõngu. Hämarduv lepik hingas talle näkku puhkevate pungade mõrkjat lõhna. Tärkav loodus ringutas pikast talveunest nagu magaja, kelle on äratanud lähenevad sammud. Jaheda õhtu liikumatuse varjul oli toimumas midagi suurt ja salapärast. Kevad astus...

Vahur sulges silmad, et paremini kuulda seda vaikset ja ühtlasi võimast kahinat, mis näis sosistavat talle tundmatuid lugusid. Maa ise näis temaga rääkivat. Maa ise — see, kes oli kasvatanud ja toitnud teda, teda ja ta isaisasid, kes näis jälgivat iga ta sammu, kuulatavat iga ta astumist. Olid taas tulemas päevad, kus põld küsis peremeest, viljaseeme — külvajat, harkader — proovitud kätt. Kus nurmed täitusid lehmade ammumisest, karjalaste häälitsustest, jõed — kalapüüdjate aerulöökidest, jahimaad — ambujate jalaastetest....

Must, sädelev muld, jahe ja lõhnav, näis teda seletamatu jõuga enda poole kiskuvat. Ta nägi end sammumas piki värskelt küntud vagusid, nägi musta pinnast langevate seemneivade kullas kirendama löövat, nägi künnihärgade ikkest pingutatud, higist nõretavaid turje. Maa ootas teda, nagu ta oli lugematuid aastaid enne seda oodanud oma poegi, kelle jaoks ta elas, õitses ja sigis, kelle tööd ja tegemised panid tallele tulevaste päevade rohke saagi. Jah, maa ootas...

Tema, Vahur, oli maamees. Ta oli seda mitte sündimisest, vaid juba isaisadest saadik, kelle verehääl temas kõneles. Põld, mets, tare; künd, külv ja lõikus — see oli ta elu. Sellest koosnesid ta noorusemälestused ja mehepõlve-unistused. See oli, mis tänagi temas elustas kirjeldamatu tunde, et ta on jäädavalt, nii elus kui ka surmas seotud selle koduse, musta mulla külge, mida kutsuti isade maaks...

Ta oli sel hetkel unustanud kõik muu.

Polnud ka imestada. Ta ei olnud ammu enam rääkinud sellega, kellele kuulusid ta südame löögid ja käte ramm...

Kaugelt kuuldus sookurgede häälitsusi. Siis kakkude kõlatuid huikeid... Kevadised veed pulbitsesid pakit-

seva sambla põues. Ojanired krabistasid kuluheina. Võsastikkudes liikusid, kahisesid ja naksusid nähtamatud sammud. Keegi hingas. Sügavalt ja jõuliselt... Kellegi suur, võimas süda tuksus — raskeis, tugevais löökides. Nii tugevais, et see näis täitvat maasügavused ja taevakõrgused... Jah, too oli maa, isade maa. Õnnelik, vaba ja kaunis...

Kellegi hääl katkestas ta unelmad. Vahur tõstis pea. Elatanud ratsamees ta kõrval silmitses teda põgusalt.

«Noh — Vahurist poeg! Mõtled, kuidas paremini haarata?»

«Haarata?» küsis Vahur. «Milleks haarata... Vilunud peos püsib adrakurg niisama...»

Naaber tõstis imestunult kulme. «Näh... Või sina mõtled hoopis — kündmisele. Ja mina mõtlesin, et pead nõu, kuidas raudmehi paremini haarata...»

Vahur otsis sõnu... Mis see siis lõpuks oli? Tunnil, mil kõik mõtlesid mõõgale, oli tema mõelnud — adrale. Tema, kelle käes seisis nüüd paljude elu ja saatus. Kelle otsustada olid antud rasked teod, mis hõõgusid tulest, verest ja tasumisest. Tema, esimese mõõga kandja, oli unustanud sõjariista...

«Ma ei tea isegi... Kui oleks minu teha, jätaks kõik ja läheks põllule. Süda — tõmbab sinna...»

Naaber naeratas nukralt. «Jah, eks ta ole. Minagi läheksin sinna. Kui sul aga seda põldu oleks... Aga kus ta on?»

«Kus ta on?» kordas Vahur mõttes. Mehel oli õigus. Põldu polnud. Polnud põldu, polnud maad, polnud metsa. Mis oli, oli Põltsamaa foogti jagu. Temal, ärakaranud orjal, polnud muud kui paljas elu. Ja sellegi oli ta vangikongi müüride vahelt varastanud.

«Pole viga!» sõnas ta teisele. «Kui pole, siis saame! Saame oma põllud. Aitab juba — olla maamees ilma maata...»

«Annaks jumalad...» ohkas naaber. «Tapper on teritatud. Rahva selg sirgumas. Ajad on paranemas, seda on silmaga näha. Juba päevi pole enam näha nahkpükse ja suletutte, teed on käskijatest lagedad. Rõhujate tõugu — nagu poleks iial olnudki... Annaks, et see kõik nii jääks...»

Vahur teadis, et see ei jää nii. Selle eest, et nii jääks, tuli veel võidelda. See, mis oli olnud, oli alles algus. Raskemad päevad seisid ees. Kuid ta ei kartnud neid. Ta teadis, mille eest võitles.

Öö oli muutunud läbipaistmatuks ja nad otsustasid peatuda. Paide kindlus ei seisnud enam mägede taga ja ordumeestega võidi iga tund kokku põrgata. Kusagil lähedal pidi olema ordumaade esimene piirimõis — Andla, kuid pimeduses ei suutnud nad selle asukohta kindlaks teha. Polnud teada, kas ülestõusuleek oli ka siia ulatunud.

Väljasaadetud maakuulajad kappasid veidi hiljem tagasi teatega, et üsna ligidal pöörab metsa vahele risttee, millele paistab tulekuma.

Nad pidasid nõu. Oli too seal ordumeeste laager? Või põgenikkude ööase? Lõkkekoht tuli ümber piirata. Kui see oli vaenlane, jätkus mõõkadele juba tänaseks tööd.

Asuti teele. Jutukõma oli vaikinud. Kindlad peod pingutasid ratsmeid ja isegi hobused näisid tundvat, et midagi salapärast on teoksil, sest nende kabjaasted muutusid samblasel metsaalusel peaaegu kuuldamatuks.

Eemal puude vahel lõõmas aeglane tuli. Vahur taipas peagi, et see pole lõke. Too oli ahervaremete kustuv leek, mis aeglaselt virvendas allakeerduvais suitsukobarais.

Andla mõis oli jaganud teiste mõisate saatust. Kui nad metsast mõisaõuele kihutasid, hüppas seal püsti kari räbalates kogusid. Vahur tundis neis ära talupoegadest põgenikud.

«Kustpoolt mehi olete?» hõikas ta.

«Põltsamaa mailt... Träälid...» kostis kaltsakas vanamees.

Soo. Või omakandi mehed, mõtles Vahur, tulles sadulast maha.

Mõisa põletajaist ei teadnud keegi. Olid need mõisaorjad ise või mõni möödasõitev metsameeste salk, seda ei teadnud ka träälid, keda jalg oli alles mõni tund tagasi siia kandnud, kui leegid olid oma tööd juba lõpetamas.

Tasumise tapper oli siingi oma töö teinud. Viltuvajunud tareukse all, mis vaevu püsis suitsevate piitade küljes, paistis poolpaljas surnukeha. Rünnak oli olnud kiire

ja ootamatu, mis ei jätnud isandale aega rüüd üle tõmmata ega ratsasaapaid jalga venitada. Sealsamas lävepaku all vedeles surnuks torgitud meierše, lopsakas, aastates perenaine, keda odahoop näis olevat tabanud enne, kui isanda sängi soojus jõudis ta poolpaljailt reitelt haihtuda. Surnuid vedeles siin ja seal. Tapluse rohmakas hoog oli nad puistanud üle õue laiali nagu sõklad tuules. Ega saanud enam vahet teha, kes neist oli opman, kes junkur, kes kubjas. Metsikute talumeeste mõõk oli nad kõik Issanda palge ette kutsunud, seisuse ja ametinimetuse peale vaatamata.

Poolpõlenud aida suitsevate seinapalkide vahelt keerles öösse vingune vina, haisedes jäledalt, nagu oleks seal põletatud surnud loomi. Tahmast ja suitsust määrdunud träälid, mustad nagu rehepapid, sikutasid kokkulangenud sarikate alt poolpõlenud, tossavaid nahku välja.

«Noh, vennikesed, olete kärmesti ametis. Kas tahate sakste nahast omale uusi kasukaid teha?» päris keegi neilt.

Kaltsakad mehikesed kehitasid õlgu. Üks neist näitas midagi näpuga.

Nahkadelasu alt, mis kahjutules oli läbi aidalae vajunud, naeratas nooruslikus kullahelgis — vili. Salvetäied lopsakaid, puhtaid rukkiteri, millest kogu hoone näis tulvil olevat.

Nad kogunesid selle ümber. Soriti, prooviti, maitsti.

«Kui sest saaks käkki küpsetada...» arutas keegi. «Laseks pohemollist läbi, tuulaks tublisti, sõeluks aganadki välja. Nii nagu nad mõisas teevad...»

«Ena maiasmokka!» irvitas teine vastu. «Noh — õnneks see sulle ei tuleks, see sakste moodi söömaaeg. Kere sul kasvand agana- ja männikaku järgi. Peenem kraam pudeneb välja, kui prunti ette ei pane...»

Neil polnud aega naerdagi. Keegi oli hakanud peoga teri sekki ajama. Teised kõhklesid veidi ja asusid tegema sama.

Mõtlikult vaatas Vahur rahmeldavat trääliidesalka. Ta mõistis hästi neid kondiseid, kurnatud inimloomi, kelle mõistus näis viljaiva ees kummuli keerduvat. Aga säärasel kühveldamisel polnud mõtet.

«Hei — teie seal! Kui hakkate neid salvesid kaelas ära vedama, jääte kõik siia, raudmeeste piigi pillata. Otsige parem mõisakari üles ja keerake voonake kõhtu. See kinnitab keha kuni Rävalani.»

Nad olid sellelegi mõelnud. Metsast tuli oksi ragistades salgake trääle, härg ohelikkupidi järel. See oli kõik, mis laialipillatud mõisakarjast oli alles jäänud. Üks tulijaist, elatanud vanamees, jäi Vahurit nähes seisma, nagu oleks välk teda rabanud. Siis tõttas ta komistavate jalgadega Vahuri juurde.

«Sina — Vahur!»

Vahur tõstis pilgu ja tunnistas tulijat tükk aega. Midagi ses kooljakõhnas, määrdunud ja sasihabemelises näos tundus tuttavana. Kuid ta ei suutnud meenutada, kus ta seda oli näinud. Liiga palju nägusid oli aeg ta silme eest mööda veeretanud.

«Ei tunne...» osatas vanamees. «Ei tunne vana Arpot...»

Nüüd tundis Vahurgi teise ära.

Nad rippusid tükk aega teineteise najal, need kaks naabrimeest, keda aeg oli laiali pillutanud ja nüüd jälle kokku toonud.

Neil polnud mahti isegi istuda. Vahur langes vanamehe kallale küsimustesajuga, mille ees see ei osanud suudki lahti teha, sest ta ei teadnud, millest pidi peale hakkama.

«Ah et mis Madaras kuulda...» algas ta lõpuks. «Noh, vennas, ega ma tast palju rohkem tea kui sa ise. Läksin siis pakku, kui foogt meid pillutama hakkas. Sest saab nüüd... ei oska enam aega arvatagi. Justkui oleks pool eluiga vahepeal maha jooksnud. No-jah, sest päevast alates elasin metsas — hundi elu. Eks sa tea isegi, mis see tähendab... Tali pidi mu hinge võtma. Kükitasin koopas... nagu mutt. Polnud jaksu kaugemale minna. Küla mind salaja toitis... Aga või ka temal midagi anda oli, nälg varuks igas tares... Hiilisin nagu mardus mööda võserikke ja vahtisin läbi unkaaukude koldetulesid taredes. Justkui hunt... Kuid ma ei koolnud. Viha toitis mind... Kättemaks kihutas takka... Ja näed, vennas! Näed, tuligi päev, kus vana Arpo külasse tagasi läks. Läks kõigi nähes ja hiilimata.

Läks, et teha lõpparve nendega, kes olid talt elamise võtnud, pere pillanud, tare tühjendanud...»

Vanamees ajas end sirgu, virutades kustuvaid tukke jalaga laiali.

«Läksin jah. Ja mitte üksi. Näed need...» osutas ta pöidlaga träälidele, «olid kaasas. Vootele Maardupoja orjad. Olid metsa pagenud, uitasid niisama ringi, ei osanud midagi ette võtta. Oli meil juba nõu peetud, et hakkame Alutaguse maile vantsima, aga siis tuli kusagilt kuller läbi Madara ja meilegi pudenes sõnumeid, et Harjumaa piirid põlevad ja rõhujate tõug on lõpetamisel. Ei siis olnud enam pidamist. Selsamal õhtul rügasime külasse sisse. Sa oleksid pidanud nägema, kuidas foogti vahimehed Madarast kadusid. Polnud neil aega püksipandlaidki kinnitada. Aga mõisnik me käest ei pääsenud. Selle vats ei kannatanud kiiret sõitu. Mehed võtsid ta tema enda õuel ratsu seljast maha...»

«Mõisnik?» päris Vahur. «Mis ajast saati on Madaras mõisnik?»

«Jüripäevast ikka. Kuuldi üsna värske olevat, see Maardupojast isandakene.»

«Vootele?» imestas Vahur.

«Vootele... Mehed kippusid ta kallale nagu hagijad. Oli teine neist mõned surnuks vaevanud. Mul oli tegu nende eemalepeletamisega. Polnud harjunud valama — maamehe verd. Oma verd, kuigi see vist üsna kõvasti rikutud oli. Mõtlesin, et ta hakkab andeksandi paluma või kahjatsema. Aga see tõbras — kukkus mind patsutama. Et olla alati meie sõber olnud, sõber ja seltsimees. Mees mede killast. See pajatamine tegi mehed metsikuks, sest neil sügelesid alles peksuhaavad seljas.»

Vanamees mõtles viivu nagu inimene, keda segavad ebameeldivad mälestused.

«Tõbras ta oli. Tõbras, lipitseja ja roomaja. Ja tõpra surma suri. Ta uskus vist kuni lõpuni, et jaksab meid petta, nagu ta seda eluaja oli teinud. Näh, ta silmad kilavad siiamaale mu ees... Silmad täis tumma imestust, kui ma mõõga tupest tõmbasin... Noh — kurat temaga. On muustki rääkida. Tead sa midagi oma võsukestest?»

Lapsed! Vahurile tundus, nagu oleks teda välk põrutanud. Olid need siis — päevavalgele ilmunud?

«Liikus siin vastlapäeva paiku mees piiskopimaalt. Otsis sind taga, sõnumitega. Rääkis niipalju, et sinu poiss ja piika on varjul kindlas kohas, jahimaade vahimehe tares. Somelinde taga. Et kasvavad nagu noored kuused ja et ärgu sul nende pärast muret olgu... Noh, sõnumid olid head, aga polnud seda, kellele neid edasi anda.»

Vahur tundis, kuidas ta süda sees tuikas otsekui nähtamatust pigistusest. Saatuse teed olid tõesti imelikud. Ta mäletas selgesti toda põuast suvepäeva, kui oli end leidnud samblalt pooleldi meelemärkuseta olekus, pagemisest hingetuna, näljasena ja üksildasena nagu hunt. Kui ta oli tundnud, et on kaotanud kõik oma elus — perekonna, põllu, töö, vabaduse ja kodu. Aga nüüd näis see kõik tagasi tulevat. Nagu oleks toosama saatus otsustanud talle tagasi anda kõik. Jah, tulevik näis tema jaoks olevat talletanud paremaid päevi — kõigi nende kannatuste tasuks, mida tal oli tulnud seniajani läbi elada.

Vana Arpo näis ta mõtteid mõistvat.

«Annaks Uku, et kõik pööraks paremale. Neid päevi, mis meile on antud, ootasid juba me isad. Ootasid ja kannatasid. Kannatasid ja ootasid, kuni panid oma ootused mulla alla, kalmude põhja. Aga meile, näe, anti õnneks näha priiusepäikese tõusu. Ehh, Vahurist poeg! Üks sihuke päev nagu tänane kaalub aastate vaeva üles... Kuhjaga kaalub!»

Tara veeres olid mehed härja lahanud. Öisesse taevasse keerlesid uued lõkked. Kaks rauka sorisid tapetud looma sisikonda, otsides tulevikumärke. Teised piirasid neid tiheda rõngana. Kuulsate loitsijate ja ennustajate ajad olid möödas, aga päevad olid nüüd imelikud, täis üllatusi ja saladusi. Kes poleks tahtnud neid läbi näha?

Mõisa ahervaremed raksusid ja susisesid, kustuva tule punakas leegis kokku sulades. Ainult peahoone kokkuvajunud haripalk ja katuseroovi alla kokkukägardunud kisklauad leegitsesid veel eredamas kumas, pillates sädemeid üle metsalatvade.

«Paistab liiga kaugele,» arutas keegi sõdalastest.

«Meelitab ordukoeri ligi. Tuleks tuleaset veidi laiali tassida...»

«Pole viga,» parandas teine. «Laurits kargab sellepärast kõrgele, et talle õiget tööd ei anta. Söögu siis ajaviiteks ka sakste pekki.»

Mõttel oli tõetera sees. Õu tahtis enne magamisasemete sättimist puhastamist, seepärast poetati isandate surnukehad leekidesse. Tuli ragises, särtsus ja turtsatas vänget haisu, pannes keerlema raskeid, imalaid suitsurulle.

«Saavad puhastusetuld enne paradiisi pääsemist. Aga patud kipuvad haisema...» arutas üks.

«Ei meeldi Lauritsale, jah, see suutäis. Kipub sülitama...» arvas teine.

Hobused hirnatasid, rebides kannatamatult päitserihmu tarapalgi küljes. Mehed kühveldasid neile niinmärssidesse aina teri juurde.

«Näsi, kõrvike, näsi!» patsutas heasüdamlik külapoiss ratsu turja. «Näe, ajad on niikaugel, et võid sakstega ühesugust lobi süüa.»

Teine, keskealine adramees, vahtis pealt ega suutnud ärritust maha suruda.

«Sind... rajakat... Tema ütleb — lobi... Ma oleks mullu kevadel — selle täie eest andnud kümme talve... oma elust. Põld karjus... lapsed nälgisid... Läksin... Henskest isanda juurde — leisikakest teri laenama... Pidin peksa saama. Et ei oska — kokku hoida. Neli näljast suud — mina hoidku kokku. Aga tema hoidis... Rävala kaupmeeste jaoks...»

«Ja-jah...» noogutas kolmas. «Seegi siin... Andlas — on kõvasti kokku hoidnud. Külades surevad lapsed nälga, aga siin, näe, salved lõhki minemas. Põllud itkevad seemneiva järele, aga see raibe,» pilk poetus tulle, kus mõisaisanda jäänused olid tuhaks saamas, «mõtles ainult selle peale, et killingeid kaukasse juurde saada. Tea, kas võttis selle, verega ostetud hõbeda, põrguteele kaasa?»

«Kaasa...» osatas jutukaaslane. «Sel siin on võibolla kaasa võtta, aga minu oma — see Henskest ämblik — poleks küll kaasa saanud võtta...»

«Polnud parajat kaugast või?» irvitas keegi vahele.

«Kaukast nüüd...» jätkas kõneleja. «Kõht — see oli tema kaugas. Kõht ja kõri. Sealt lasi ta kõik läbi, mis küladest välja pigistas. Mullu kevadel jätkus tal vastlapäevast kuni paastu-maarjani joota kuutkümmend külalist. Koos olid pooled Harjumaa isandad, Rävalast kaubasaksu kamaluga pealekauba... Kaheksa härjavankritäit võõramaa viinasid — sinna too rukkiseeme läks, mida käisime külaga laenuks kerjamas...»

«Mis sel sinu isandal siis oli — pulmad või?» päris keegi.

«Pulmad... Määral olid pulmad. Oli teiselt täringumängus võitnud kallist tõugu täku. Jahilooma. Seda siis pidutsetigi. Seitseteistkümmend päeva ühtevalu. Aga jüripäeval läks küla põldudele — pooltühjade külimittudega. Selle märsitäie eest, mida too kõiv seal näsib... oleks ma kas või... maoli roomand...»

«Noh — roomamise ajad on möödas!» lõpetas Vahur, kes jutlejate sekka oli tulnud. «Aeg on sõba silmale lasta, vennad!»

Sõdalased sättisid end magama, tassides tuleasemete veerde sadulaid ja lambanahast katteid. Härg oli lõpetatud ja leib tahtis luusse laskmist.

Vahur viskas veel korra pilgu üle sõjasalga. Vahimehed olid teeristile välja pandud, puhkus aovalgeni kulus meestele marjaks ära.

Sirutades käed pea alla, silmitses ta mõtlikult Suurt Vankrit, mis põhjatu taeva sügavusest alla sirendas.

Ta mäletas kusagilt kuulnud olevat, et inimeste elu olla kirjutatud taevatähtedesse. Pidi ta enese ja kaaslaste tulevikku sealt otsima hakkama? Ta vaatas pea kohal kirendavat tulukestemerd. Need olid elutud, külmad sädemed ja nad ei öelnud talle midagi.

Mõõk ise annab vastuse, mõtles ta. Ja see oligi ta viimane mõte. Tulisest tuhaasemest jalgupidi ülesroniv soojuselaine ja päevane väsimus olid ta silmad sulgenud.

Miski rebis ta maast lahti.

See oli vahimehe hüüe, mis magajad unest üles raputas. Ratsu löötsutas raskelt kihutamisehoost, mees kähistas sõnu, mis tõtuga kippusid segamini minema.

«Paide poolt... liikumist kuulda! Vist... ordumehed!»

Hetk hiljem kihas õu nagu sipelgapesa. Mehed kerkisid hobustele. Ratsud kihutasid üle sõestunud tarapalkide metsateele. Peaaegu pilkases pimeduses kippus rada käest kaduma, sest polnud enam aega süüdata tõrvikuid. Kannustatavad hobused aga rügasid aina edasi, otsides sammudele asu eelsõitjate järgi.

Vahur leidis end sadulas. Külm öine tuul pühkis ta pea unerammestusest puhtaks. Süda lõi tugevalt ja kindlalt. Peopesa kobas mõõgapidet. Kõik oli korras... Nad jõudsid kohale õigel ajal. Kui ta oli mehed kahele poole teed metsa veerele käsutanud ja rünnakuvalmis seadnud, hakkas eemalt kuulduma tihedat ühetasast kabjaplaginat.

Nad kuulatasid hinge kinni pidades, püüdes kõrvadega lugeda seda, mis silmadele ööpimeduses varjatuks jäi.

Ta voogas järjest lähemale, see sõnulseletamatu krabisev samm, nagu oleks sealt eemalt roninud mingi suur, sajajalgne mardikas. Siis hakkas hobusekapjade tümina sisse kostma kõigi kõrvule tuttavat rauakriginat. Polnud enam kahtlust, see oli raudmeeste soomusrüüde nagin. Ordu käsi oli sirutumas mässava maa südamesse.

Vahuri peas tuikas kiire mõte. Tal oli valida — kas vaenlast rünnata, või lasta tal mööduda ja jääda kannule, otsides sobivamat võimalust kallalekargamiseks. Ambur oli talle kaasa andnud vähe mehi, aga need, kes olid, olid ka valitud mehed. Sitked, proovitud metsadepojad ja mõisate sõjasulased, kellele mõõgatöö oli tuttav. Sõjariistadki olid neil kõige paremad, mida oli korda läinud Angerja linnusekeldreist kokku kraapida. Pimedus, mille all vaenlane lootis läbi pääseda, polnud talle tapluse puhkemisel kasuks. See oli selge. Raudmees oli hirmuäratav ja ligipääsmatu päevavalgel. Kuid ööpimeduses ja käsikähmluses oli ta kohmakas nagu männivaablane, ja korralik sõjanui võis üles kaaluda kogu raualasu, millega isandakesed oma nigelaid konte arvasid kaitsta võivat. Jah, siin polnud kõhelda.

Ta ei mäletanud hiljem isegi, kuidas see oli alanud. Rünnakulaine vahutas äkki vaenlase kohal, nagu oleks torm puid loogu murdnud. Öisest vaikusest tõusis korraga raskete kehade langemise tümin, hullunud hobuste hirnatused ja raua raksumine.

Alles siis vallandas Vahur häälepaelad.

«Anna pihta!»

Sellele vastas möirgamine sajast suust.

Tapluse kõma muutus kõrvulukustavaks.

Vahur paiskas oma raske täku täie hooga vaenlase ridadesse. Ta oli neid rünnanud selja tagant ja vaenlase korrastatud ratsarivi ei saanud veel ilmselt mahti ründajate vastu pöörduda, kui pealetungivate kehade hoog teda juba rutjus. Vahur ei näinud, kuid teadis, et oli paisanud sadulast tubli pooltosinat vaenlast. See oli hea algus... Ratsuta ordumees — see oli nuiaga rabamiseks paras saak... Midagi näis lahti olevat ka vaenlaste hobustega. Mitmed neist hüppasid hirmsas perutushoos püsti, langesid teistele peale ning muutsid kogu korrapärase rivi paari hetkega segaseks inimeste ja loomade keeriseks. See oli nähtavasti träälide töö, kes olid asunud hobuseid kõhu alt suskima.

Ragisevad matsatused tihenesid järjest, kattes lõpuks täiesti mõõkade kõlina. Siit-sealt kostsid võõrkeelsed vanded ja hädaldamised. Kellegi käsi oli tõmmanud taelast tuleleegi. Öös süttis sädemeid pilduv ja tossav tõrvik. Ta suutis orduvimpli heledat, musta ristiga pooleks rebestatud laiku ainult hetkeks valgustada, kui sähvatav mõõk ta lennult pooleks lõikas, sädemepuntra paiskudes võitlejate jalgade alla.

Vahur tundis, kuidas teda haaras tapluse metsik sööst. Ajades keha sadulas püsti, virutas ta sõjanuiaga, nii et käsivarred tundusid tükkideks põruvat. Nahksed pidemerihmad soonisid käsivarde, kusagilt pritsis näole midagi sooja. Oli see veri või higi, polnud aega mõelda. Hobu ta all oli muutunud niisama metsikuks, hirnus, korskas, hammustas kedagi, pöörles ja peksles. Ta surus kannused ratsu sapsudesse. Loom kandus edasi, lõõtsutas ja ähkis, rebides kapjadega teed.

Siis lõikus õhku kellegi kile, võõrapärane karje. Pimeduses lõi helisema sarve vaskne hüüd.

Puhub taganemist, sähvas Vahuril läbi pea.
Ei lõpetanud pillgi oma laulu. Mingi praksatus lõhestas ta pooleit toonilt. Aga eesmärgi oli ta saavutanud, sest korraga hakkas võitluse kõma ja hobuste kabjaplagin piki teed tagasi venima. Polnud enam kahtlust — raudmeeste salgad taandusid.
Ründajad jälitasid neid, siin-seal lõi kohati uuesti helama matsatuste ja mõõgakõlina ärritatud segu, aga see oli ainult kaja, mis voogas keerleva tormihoo kannul.
Veidi hiljem lõi eemal pikalt ja kaeblikult helisema sõjasarve nutune laul. Kusagilt, veel kaugemalt, vastas talle teine.
Mehed ratsudel hingeldasid ja ähkisid tapluseväsimusest, püüdes ülespiitsutatud südamelöökide sekka kuulatada sõjasarvede kauget juttu. Kas polnud sealt vaenlasele tulemas abiväge? Kas polnud sealt veeremas uus rünnak?
Hobused seisid tardunult öises vaikuses. Mehed püsisid sadulais liikumatult, valmis uueks tapluseks. Aga rünnakut ei tulnud.
Kusagilt keerles metsa vahele tuuleiil, tuues kaasa udusegase, jaheda hoovuse. Taevarand kahvatas kahkjas kumas. Hommik polnud enam kaugel.
Nad ootasid seni, kuni silmapiirile kerkis läbi hommikuse udu tõusva päikese ketas. Selle purpurne kuma paiskas tolmusele teele veretavaid varjusid. Need polnud varjud. See oli veri, mis virvendas segaminipaisatud surnukehade valgeil ristimantleil. Rõhujate veri, mis tähistas vabaduse teed.
Esimene lahing oli löödud. Raudsed näpud olid kõrvetada saanud. Nad tõmbusid tagasi, et koonduda rusikaks. Selle hoopi pole enam nii kerge tõrjuda . . .

MÕRV PAIDE KINDLUSES

Lehekuu poetas okstesse hiirekõrvu. Kogu maastik näis põimuvat rohekasse udusse. Kaugete kinkude harjad, keskpäeva liikumatuses tukkuv mets ja sillerdav

rabajärv hõõgasid valgust, päikest ja sooja. Maa ringutas leebelt ja laisalt taevavõlvi piirituile siniavarustele vastu nagu magaja peale pikka ning sügavat und. Oli ilus kevadpäev.

Ambur ei märganud sellest midagi. Tõstnud pilgu, jäi ta mõtlikult vaatama kaaslastele. Polnud kerge leida nõu sel tunnil, mis võib-olla — otsustas nende kõigi saatuse. Jah, polnud kerge. Eriti neil, kes olid harjunud mõtlema lihtsaid mõtteid — külvist, künnist, tööst ja lõikusest. Ja kes polnud õppinud vaatama mägede taha, teiste inimeste südametesse. Eriti veel — mustadesse südametesse... Ja taipama tõde kõverate juttude tagant.

Taamal, ülestõusjate leeri veerel, seisis kesk sõdalasi ordumeistri saadik ja ootas vastust. Oli oodanud varahommikust alates. Seisis tummalt ning kõrgilt oma helendavas rüüs, otsaesise kortsudes segu üleolekust, kõhklusest ja murest. Ta oli tulnud rahu saadikuna. Aga kes võis neid verest joobunud metslasi teada... Silmad hõõgasid talle kõikjal vastu säärast vihkamist, et ta tundis otsekui sipelgaid üle selja jooksvat.

Ambur otsis tõde kaaslaste silmist. Mida ta pidi vastama, missuguse sõna saadikule andma?

See oli neile olnud suureks üllatuseks, kui varajane hommikutund oli Alajõe radadele toonud rüütliisanda nelja sõjariistus saatjaga. Piigi all, mille vardas lehvis valge vimpel — rahu märgina. Oli kahtlane, kas see valge siiditükk oleks külaliste elusid Harjumaa isandaist unustatud teedel kaitsnud, kui neid poleks piiranud Rajamehe metsavennaste sünge salk. Alajärve soine kallas oli siis saanud haruldase vaatemängu osaliseks, missugust kogu maa polnud enam näinud Lembitu päevist saadik. Ordumeistri saatjaskonna ülemkumpan Hermann von Nesen oli rääkinud tema, Amburiga, kui omasugusega. Polnud põlanud teda tervitamast rüütli kombel — käe tõstmise ja harkjalga astumisega. Oli poetanud tänusõnu hea vastuvõtu ja korra eest, mis tegevat ta ülesande täitmise kergeks ning meeldivaks.

Tema isand ja käskija, Livonia ordumeister, paluvat talurahva saadikuid ilmuda Paide lossi, arusaamatuse

lahendamiseks sõbralikus vaimus ja kristlikus meeles. Paluvat tulla ülikuid, kes on varustatud voliga asjade korraldamiseks. Et asja õiglaselt, lõplikult ja kindlalt ära korraldada.

Ambur oli selle ilusa unna tarbeks vana kala. Lipumehe päevad Viljandi komtuuri juures polnud tal mööda külgi maha jooksnud. Ta oleks kõrgeaulise võõra kõige parema meelega tuldud teed tagasi kihutanud. Ta ei vajanud petlikku rahu. Ta vajas võitu, lõplikku võitu, selget ja vaidlematut. Kuid ta teadis ka, et valik pole praegu tema käes. Aeg polnud töötanud tema kasuks. Ei, kaugeltki mitte, seda mõistis ta isegi. Tal olid ses keerulises mängus, mis mõõkade ja vere abil juba enam kui nädala kestis, omad vihid vaekausile panna. Ja seda näis too Burchard olevatki arvestanud. Sest Harjumaa oli rõhujaist puhas, Harjumaa ja suur tükk Lääne piiskopimaist. Matsalu luhtadest kuni Valgejõe soiste kallasteni astus talumehe jalg vabalt ja niisama kindlalt kui peremehe oma. Rävala paesed väljad mustendasid ülestõusnud rahva murrust, Haapsalu piiskopiloss oli avamas väravaid. Jah, see oli, mis Dreilebenit sundis temaga sobingut otsima. See ja orduväe eelsalkade lüüasaamine Andla all.

Kuid see oli ainult asja üks külg. Tema, Ambur, polnud pime, kes asja käppapidi kobas. Ta oli päevi näinud rahva voogamist Rävala suunas ja ta vilunud silm oli selle jõudu hinnanud, külmalt ja asjalikult. Ta oli pilkudega läbi sorinud iga salga, iga voorijupi. See oli tore laat, aga vilets sõjavägi. Ta oleks rõõmus olnud, kui oleks neist vimmasturjalistest külameestest veerandi saanud sõjariistade alla panna. Aga sõjariistu polnud. Maha arvatud too, mida ööd ja päevad sepistasid nende endi vasarad ja millest jätkus ainult vähestele. Vahipostid seisid Pakrist kuni Muhuni ööd kui päeva paekiviste kaldajärsakute kõrgustel ja ootasid merekumeruse tagant tõusvaid kogesid, mis pidid tooma abi. Paadid olid läinud teele, tormise laine peale vaatamata. Lehekuu päevad kadusid nagu tuulde, ordumeister istus Paides ja teritas mõõka, nemad aga aina ootasid. Ootasid abi. Kellelt? Rootsi foogtidelt Turus ja Viiburis. Foogtidelt. Juba too sõna tõi talle mõruda maigu suhu.

Too sõna lõhnas äraandmise, ostmise ja tont teab mille järgi. Eriti, kui tegu oli kauplemisega maade ja elude üle. Foogt oli foogt. Ja kas ta oli rootsi või saksa tõugu, selles polnud suurt vahet, kui mäng käis alamrahva vastu. Jah, neil seal mere taga võisid ordu margad juba kõris olla, tema aga istus ja ootas. Oli ta tõesti oma panuse seekord valele vaekausile asetanud? No-jah, jäi veel abi lõunast. Ratsakullerid olid sinna läinud ja jäänudki. Kusagilt kostsid udused teated, et Tarbatu piiskopi mail olla käimas lahingud pealetungivate Pihkva vägedega. Aga see oli ainult paljas kuuldus ja nende hing ei saanud sest söönuks.

Ta oli praegu küll võitja, kuid lõplikuks võiduks puudus tal kõige tähtsam — mõõk. Ta hing nuttis päeva järele, mis üle vete pidi ta pihku tooma raske, halja terase. Niikaua kui tal see käes polnud, polnud tal veel ka õiget väge, ja niikaua, kui tal seda polnud, tuli võita aega. Ta ei tohtinud anda ordu huntidele põhjust enneaegseks pealetungimiseks. Burchard von Dreileben kutsus teda. Ta pidi minema, et võita päevi.

Ambur oli püsti tõusnud. Mehed ta ümber kerkisid samuti.

«On küllalt aru peetud! Ja ega paremat ole kui see, et tuleb minna!» sõnas Ambur.

Kõik vaikisid.

See oli Vahur, kes esimesena häält tõstis.

«Ära pane pahaks, Ambur, aga mu süda ütleb, et see pole õige tee, mille oled valinud...»

«Ära mine, Ambur! Ära mine!» kähistas vana Nõulind. «Ära mine hundi kurku, ära usu soe kõveraid kõnesid. Seal sind kustutatakse...»

«Sind on siin vaja...» jätkas Vahur. «Sinu käes on ohjaharud. Kui keegi sinna röövlikoopasse peab minema, siis las lähevad teised!»

«Õige!» kinnitasid kümned hääled. Ümberringi lõi sumisema kõnekõma.

Ambur tõstis rahustavalt käe.

«Kallid kaimud! Ma olen seda asja kaalunud nii ja teisiti. Nüüd pole aeg mõelda ühele või teisele meist. Ei sellele, kes jääb, ega sellele, kes läheb... Nüüd on vaja mõelda asjale endale. Ja see nõuab, et me ordu-

meistri väljasirutatud käele ei sülgaks, nagu paljud teist tahavad... Te imestate, kui minu suust säärast juttu kuulete... Andke mulle kaks laevatäit ambusid — ja ma olen teiega ühes nõus. Kui meil oleks viis tuhat kilpi ja mõõka, siis oleks meil paras minna Paidesse üheskoos. Ülejäänud isandatetõugu oksa tõmbama. Aga praegu on parem, kui lähevad need, keda on kutsutud. Dreileben on andnud sõna...»

«Rüütlikoera sõna...» ei suutnud Vahur end taltsutada.

«Tean, vennas, tean...» vastas Ambur. «Tean isegi, et see sõna suurt ei maksa. Sõna pärast ei peaks see vana raisakull Paide kindlusetornis meid päevagi elus. Kuid tal on omad mõtted, kui ta mind kutsus. Paljaks tapmiseks ta seda vaevalt tegema hakkas. Tal on Pihkva vürst turjal, ja ma ei imesta, kui ta pakub meile rahu, kuigi — piigi otsas. Aeg ei ole küps temaga jutud pidamata jätta. Te teate ise, et me pole suuremaks tapluseks valmis.»

Nad otsisid talle asjata vastuväiteid. Tal oli õigus...

Vahur vaatles metsa veerel lipendavat valget vimplit ja tal ei kadunud tunne, et see valetab. Valetab, nagu ta alati oli valetanud nende kõrgest soost aumeeste käes, kes hoolimata ristidest rinnal ja seljas ei pidanud midagi pühaks. Jah, küllap need, kes täna Paidesse lähevad, lähevad selleks, et sinna jääda. Ega suuda neid päästa ka see päev, mis ülestõusjate ja Pihkva mõõgad Paidesse toob. Aga ta oli imelikult rahulik ja kindel, kuigi teadis, et ka temal tuleb minna. Ta oli ju valitud saatkonda. Oli hea minna, teades, et nelja saadiku vabaduse hinnaga võib tarbe korral võita neli päeva. Või veel rohkemgi. Niipalju kui oli tarvis, et oodatud abi kohale jõuaks.

Kuid ta meelerahule oli määratud lühike iga.

See oli Ambur, kes oli taas tõstnud käe.

«On tarvis... otsustada. On küllalt arutatud. Ja kui see on teie nõu — mitte minna, siis... on minu kord... järele anda...»

Rajamees katkestas teda. «Milleks see jutt, Ambur? Pole enne juhtunud... et me oleks su nõu — tagasi lükanud. Ega juhtu ka — edaspidi...»

«Tõsi!» toetas Vahur. «Oleme seniajani — olnud sinuga ühel meelel. Jäägu ka seekord. Sina tunned ja tead neid ristikandjaid ju kõige paremini.»

Teisedki noogutasid.

«Minek on seega otsustatud?»

«Otsustatud!» kõmises vastus ja käed tõusid.

Ambur vaikis silmapilgu.

«Mul — on küsimus.»

Nad tõstsid pead.

«Kelle kätte jääb esimene mõõk?»

«Mis... see on?» küsis Rajamees arusaamatuses.

Ambur tõmbas pikkamööda vöölt helendava mõõgatera, jättes selle pihkudele.

Nad ei mõistnud teda.

«Mõõk jääb sinna, kus on sõjavägi. See on esimese mõõga eesõigus. See on isaisade komme. Komme Lembitu päevilt. Seda ei tohi rikkuda...»

«Õige!» tähendas Nõulind. «Mõõk jääb siia kuni su tagasitulekuni... Nii on komme. Otsustagu nõukogu, kellega sa ta vahetad.»

Ambur sirutas pilgu üle meeste peade.

Too pilk libises üle Rajamehe tüseda, jõulise kogu, peatus Ürimeele keskendunud ilmel, kobas hetkeks Illo rahulikke, teraselisi silmi ja jäi siis peatuma Vahurile.

«Mul on palve, mehed,» lausus Ambur madalal häälel, «et Vahur ta võtaks! Tal on õnnelik käsi, te teate seda ja...»

«Ei!» pääses hüüatus Vahuri suust. «Mina lähen koos teistega Paidesse! See on minu õigus! Ma ei jäta seda kellelegi!»

Kellegi käsi laskus ta õlale. Kui ta pöördus, nägi ta Nõulinnu rahulikke silmi, mille aastad olid pleegitanud peaaegu värvituks.

«See on sinu õigus. Sinu! Keegi ei vaidle selle vastu... Aga kas sa oled mõelnud, mis on su kohus? Maa... ja rahva ees. Kas peame meie seda sulle meelde tuletama? Sulle, kes sa oled seniajani meile eeskujuks olnud...»

Vahur langetas pea.

Kümned käed tõusid nagu käsu peale.

Asi oli otsustatud.

Ambur ulatas Vahurile kuulsa mõõga, mille raskus kandus Vahuri kätelt kuni ta südameni. Sõjariist ta peos sädeles rõõmsalt. Ta suudles seda nagu jumalust, kelle kätte oli läinud tulevaste päevade saatus.

Oma mõõgad vahetanud, kaisutasid mehed teineteist jumalagajätuks. See oli vaikne lahkumine, vaikus aga kõneles südamete keeles. Nagu sõnatus vandes sädelesid silmad, nagu tõotuses kooldusid karedad peod. Tuleb, mis tuleb — nad tahtsid jagada ühist saatust. Elus ja surmas.

Käed tõusid lahkumistervituseks. Saadikud asusid minekule, heites veel kord pilgu üle sõdalastest mustendava metsaaluse, mis oli löönud kaikuma tervitushüüdeist.

«Õnn kaasa!»

«Olge terved!»

Keegi viibutas Rajamehe ees rasket rusikat.

«Vii, vennas, see ordumeistrile — kingituseks. Esialgu pole rohkem pakkuda, aga paari päeva pärast, kui värske teras kohale jõuab, saab ta sellele veel tubli lisa!»

Hermann von Nesen jälgis altkulmu meeste käeliigutusi, mille mõte oli talle arusaadav ka vähese keeleoskuse juures.

Ratsud suundusid teele. Ordu saatkond sõitis eel, piiratuna kümmekonnast Alutaguse metsamehest, kelle ilmed muutusid aina mõrudamaks, nähes vihatud isandate pääsemist. Nad olid lootnud näha ristitud röövlite oksas kõlkumist — sama kombe kohaselt, mida isandad ise Alutaguse mail nii ohtralt pruukisid. Ülestõusnute saatkond — neli pealikut kolme sõdalase saatel — ratsutas taga.

See oli pikk teekond, mis tundus kestvat aastaid. Rajamees silmitses poolsuletud laugudega õhtule kalduvat taevaranda, millest üle libises rändlindude rutt. Kas polnud need lagled, kes seal häälitsesid? Käsi kobas ammupära ja alles siis tuli meelde, et pole aeg jahilõbudeks, vaid tõsisemaiks asjuks. Ürimeel vahtis mõttes ordu ülemkumpani kilbistatud selga, mis hüples taktis ratsu sammuga. Justkui vähk . . . Polnud tõesti kohta, kuhu oleks saanud piigiotsaga susata. Jah, need Preisi-

maa sepad tundsid seda kunsti, kuidas nõrka hinge katta tugeva kestaga ...

Amburil mõlkus meeles rusikas, mida too süilapikkune adramees oli kaasa pakkunud. Mida pidi ta kõrgeltsündinud röövlitele Paides vastama? Ta tundis neid külma südame ja kavala peaga, kalke ja halastamatuid orjakaupmehi, tundis neid veel sellest ajast, kui oli olnud lipumeheks Viljandi linnuses. Vaevalt oli nende seas oodata ainsatki sirge pilgu ja sõnaga meest, kellega saaks rääkida näost näkku nagu sõjamehele kohane. Ega olnud kahelda, missuguse leemega neid seal kostitada kavatsetakse. Vana ordumeistrist tõhk lootis tal vanade viguritega pead segi ajada. Lubaduse, pettuse, ahvatlemise, äraostmise, ähvarduse, sundimise ja võibolla koguni veelgi hulliemaga. Kõige sellega, mida see ristikandjate tõug oli aastakümnete jooksul ära proovinud, et oma orjusesse meelitada või suruda vallutatud maade lihtsaid inimesi. Noh, mida sealtpoolt nõupidamiselauale ka pannakse — kott kulda, ahelad, mõõk —, temale, Amburile, on see ükskõik. Tema paneb omalt poolt rusika. Maamehe korbatanud rusika. Pole viga, nad värisesid selle ees isegi oma raudses kestas. Nad olid seda nüüd ka maitsta saanud. Harjumaa oli taas isandate tõust puhas ja pidi selleks ka jääma. Nii olid nad suures nõukogus otsustanud ja seda tahtis ta ka isandatele ütelda. Kui rüütli jalg tõuseb üle kuningamaa piiride, lähevad maarahva poolt käiku mõõgad. Ta on valmis, kui muu enam ei aita, asju selgitama kas või seal merede taga, Valdemari endaga. Mehega, kes nimeliselt oli veel Harju- ja Virumaa peremees. Ordu raisakullidele ei lähe see korda, nad on kuningamail võõrad ja tal pole tarvis nende ees vastutada isegi isandate eneste seaduse järgi. Kui on juba nii määratud, et siia maale peab tulema võõras võim, siis tahab ta selle eest hoolt kanda, et see poleks mitte ordu oma. Sest too suretab viimase, mis ärapiinatud maarahvast järele on jäänud. See on lõpp. Parem on palja käsi langeda heitluses, surra halastamatu tapri all, kui kõngeda loomana, ikkes, nägu surutud porri. Kui isandad on nõus seesugust rahu vastu võtma, siis võivad nad selle saada. Vaherahu. Et kumbki poolte jääb esialgu

sinna, kus ta on. Ta tahab Harjust teha kantsi, kuhu raudmeeste kand ei pääse. Kui saatus talle selleks aega varub... Pihkvale ja Novgorodile pole see ükskõik, kes tulevikus siinsete maade pärijaks jääb. Jah, Pihkva ja Novgorodi mõõk ning russide ramm on neid varemgi toetanud. On aidanud nende isaisasid Tarbatu ja Otepää all, Lembitu päevil, kui see mustaristiline katk maa puutumatuil radadel alles sigima hakkas. Küllap ta aitab nüüdki, kui lõplik arvetegemine lahti läheb. Kõigi maade kohta — Peipsist mereni. Ja veelgi kaugemale — kurelaste asupaikadeni. Too päev ei saanud enam kaugel olla, sest kaht peremeest — siia ei mahtunud. Peremees on üks — rahvas. Ja teised — need on ainult kontvõõrad. Valdemar näib sellest ise aru saavat, aga Dreilebenile tuleb seda veel kord meelde tuletada, rusika abil. Ta võib oma Maarjamaad otsida mujalt...

Öö oli saabunud. Ambur peatas hobuse ja jäi mõtlikult silmitsema uduvines tukkuvat rabavööti, mis laius kahel pool teed. Siin kusagil maapõue sügavuses nirisesid allikad, mis toitsid kauge Navesti rikkalikke voogusid.

«Mida sa vaatad, vennas?» päris Rajamees.

Ambur vastas. Pigem enesele kui kaaslasele:

«Oled sa kunagi mõelnud... et see kõik on nüüd — meie maa. Meie maa, mõistad. Meie metsad, meie põllud, meie tared...»

Ta ohkas.

«Kakskümmend aastat rändasin ega leidnud kusagilt seda oma maad. Oma isade maad. Isegi siin ei leidnud. Kõik, mis oli, oli kuningate, piiskoppide, komtuuride oma. Nüüd, vennas, on ta ometi mul olemas. Ja seda ma juba käest ei anna. Küllalt olen ringi hulkunud. Las hakkab nüüd hulkuma see, kes mind siiamaani ringi piilutas...»

Rajamees noogutas. «Mõistan, Ambur, mõistan. Eks ole minagi meresid kündnud. Ja sadamaid näinud. Aga kõik need olid võõraste jaod, Rävala kaasa arvatud... Kibe on külalise leib, kui sa seda eluaeg pead sööma. Ja veel oma sünnimaal. Tuleks neile rasvamagudele seal Paides kah seda näsida anda...»

Ambur viskas käega.

«Need seal — on teisest puust. Vanderid üle laia maailma kokku tulnud. Külalise laud, see nende õige laud ongi. Sest seda pole vaja endal katta. Aja muudkui hambad sisse... Neil on ju isegi vanasõna olemas, mäletan teist veel Viljandi päevilt. Ubi bene... ibi patria... Et kus on hea, seal isamaa...»

«Jah, rasked külalised...» lausus Rajamees. «Sada aastat on õginud, aga ikka ei saa kõhtu täis.»

«Ega saa kunagi, kui peremees tuult jalge alla ei tee.»

«Pole viga, küll tehakse!»

Nad kannustasid uuesti hobuseid.

Öö pikad tunnid venisid tummalt ja üksluiselt. Maa oli surnud, vaikne ja mahajäetud. Siin polnud paremail aegadelgi palju liikumist. Rabadest ja Alenpohise padrikuist polnud külade sigitajaid. Sõjasõnumid olid nüüd peletanud minema viimasedki elusolendid...

Mõisad lösutasid varemeis, talud tukkusid tühjalt. Pered olid pagenud Paide foogti viha eest sinna, kus leegitsesid vabadusetuled. Isandad, hirmul mässavate talupojasalkade ees, olid jätnud oma pesad ja poetanud end ordu armuliku kaitse alla.

Nad jõudsid sellest ei kellegi maast alles aovalguse ajaks läbi.

Metsamehed pöördusid tagasi. Siin kusagil algas ordu mõõga valdkond, isandail polnud enam kaitset tarvis.

Keskhommiku hahkjas, pilvises kumas hakkas nende ees silmapiiril sirguma Paide kindluse peatorni kõrge savikivine katusetorbik.

Neist möödusid ordusõdurite ratsasalgad, kes tulijaid uudishimulikult silmitsesid. Hermann von Nesen kergitas end sadulas ja muutus veelgi süngemaks, peletades küsijailt pärimisisu. Ta täitis ordumeistri enese käsku, ülesannet, mis oli salajane ega kuulunud igaühe arutamisele. Nad pääsesid edasi kiiresti ja takistamatult.

Kindlusemüürid tõusid tulijate ees aina kõrgemale. Rasketel paekivivallidel tekkis elav liikumine, rinnatisetagune täitus mõne hetkega ordusõdalaste valendavast rivist. Tuhanded silmad vahtisid saatkonda. Keema lõi ka äbarik küla kindluse jalal. Õlgkatustega, mustunud

majadest, rehealustest, teivaskodadest — kõikjalt piilus ebaharilikku «talurahvast», keda nähes saadikud imestunult kulme kergitasid. Too oli üpris kirevarüüline rahvasumm, kes välja oli ilmunud. Oli siin sulega kübaraid, sametvammuseid, kärbinahku, nahkpükstes ja pooleldi püksata noorisandaid, nii kuidas kuningamailt pagemise kiirus oli kellelegi mahti andnud teele asuda.

Rajamees ei suutnud maha suruda sapist märkust.

«Jõukad talupojad sel Järva foogtil... Puha sametis...»

Polnud need mingid talupojad. Need olid sajad kuningamaa vasallid, junkrud, opmanid... Suured ja väikesed isandad, keda pagemisehoovus oli kandnud siia nagu tormilaine kõntsa ja kellele ei paistnud ruumi jätkuvat isegi Paide kindluse avarates kambrites.

Amburil puudus tuju naljale vastamiseks.

Ta oli teisel pool, metsade palistuseni küündival lagendikul, silmanud sadu erendavaid lõuendtelke. Poole penikoorma kauguseni näis maa olevat neid tihedalt täis külvatud. Hommikusesse pilvisesse taevasse tõusid lugematud suitsuvined, inimeste laisk vool venis mööda ordu leeri pikki sirgeid ristteid. Rüütliväe meeste arvu polnud vaja kaua mõõta. Komtuur- ja foogtkondade vimplid rääkisid enda eest — maameister oli siia koondanud kõik, kes tal käepärast olid.

«Näe — piiskopi plagudki platsis...» ühmatas Ürimeel.

«Jaah...» tigetses Rajamees. «Röövlid kogu Liivimaalt kokku aetud. Tunnevad... saagi lõhna. Või siis enam aega kodus palvet pidada. Rist nurka ja mõõk selga... Maarahva nahka nülgima. No oodake, raisad...»

Vaigiti.

«Tea, palju neid siin peaks olema...» kaalus Ürimeel.

«Tuhandet — viisteist...» arvas Rajamees.

«Mehi loetakse peale taplust...» lõikas Ambur vahele, tundes, kuidas viha end temas püsti ajas.

Nii nad jõudsidki kindluse ette. Rasked, rautatud väravad pöördusid raginaga lahti, hämar võlvialune haigutas neile vastu nagu põrgukoobas. Kindluseõuel

kõmises ratsukapjade tammumine ja häältesumin, mis äkki vaikis. Nad tundsid, kuidas lugematud silmapaarid neid õgisid, täis kartust, vihkamist ja uudishimu.

Ambur, kes ratsutas ees, ei pööranud ordusõdalastele mingit tähelepanu. Ta vahtis ainult kolme meest. Need olid hakanud talle silma kohe esimese pilguga. Mitte üksi silma, vaid ka südamesse. Ta ei suutnud neilt pilku pöörata. Need olid kolm kooljakõhna, räbalais talupoega, kes rataskaevu võlli külge aheldatuna pereka sõjaväe tarvis vett välja vinnasid. Kaev keset kindlusesõue ütles talle rohkem kui muu. Nad olid jõudnud — ordu maale.

Rajamees vaatas vange tükk aega üksisilmi, heitis ümberringi kogunenud ordumeestele vihast leegitseva pilgu, sülitas ja ronis ratsult maha.

Juurdeastunud ratsakumpan irvitas talle põlglikult näkku ja näitas käega teed. Nad hakkasid neljakesi konvendihoone sissekäigu poole astuma, jättes sõdalased ratsude juurde valvesse. Ristimantlimeeste rivi taandus kahele poole, vabastades kõrge kaarja uksevõlvi ja kusagile kõrgusse tõusva kivitrepi hämara astmeterea. Trepikoja võlvid hingasid välja niiskust ja külma. Kivisesse hauda, mis näis olevat päikesepaistest süllapaksuste müüridega eraldatud, ei pääsenud välisilmast ühtki heli. Jalaasted tundusid kaduvat igavikku...

Konvendisaali sügavuses, kõrge orduvapi all istusid võimukandjad raske laua taga.

Burchard von Dreileben, nägu pohmelusest tursunud, vahtis sisseastujaid punetavail silmil. Goswin von Herike koputas aeglaselt ja mõtlikult lauale, tardunud pilk lae hämarail võlvidel. Dietrich von Rambov, Riia vägede pealik, näis olevat unustanud oma talvise kiskjanaeratuse. Tema kõrval põrnitsesid Wilcken von Ilsede, Järva foogt, ja Andreas von Steinbach, Preisi suurmeistri nõunik, tulijaid liikumatult nagu puukujud, näpud habemeis. Silmad sulgenud, mängis maameistri vasemal käel ristiga kõrgeauline isa — Rävala piiskop Olaus ise.

Amburile jättis see mulje, nagu polekski siin kavatsetud hakata nõu pidama, vaid kohut mõistma.

Tema tervitust ei paistnud isandad märkavatki, kuigi nende teritatud pilgud kogu aja teda õgisid.

Vaikus.

Nad ei mõelnud talle nähtavasti isegi istet pakkuda.

Ambur tundis, kuidas ta põsed kippusid vihast õhetama.

Siis virutas Rajamees jalahoobiga tooli lauast eemale ja viskus sellesse kogu oma toeka keha raskusega.

Inimkogudesse laua taga näis äkki elu tekkivat. Ordumeistri otsaesisel lõi punetama veresoon. Ta avas suu, aga siis paistis mingi mõte läbi ta aju turgatavat ja ta sulges selle uuesti.

Ta osutas toolidele. Nad võisid istuda.

Goswin von Herike oli vahepeal oma kõrgi pilgu lae sügavusest alla toonud ja lasi selle kordamööda kõigist saadikuist üle libiseda. Peatanud vaate Amburil, näis temas äkki midagi elama hakkavat. Ta aigul kergitas end, tunnistas ülestõusnute pealikut veel kord teravalt ja pöördus siis ordumeistri poole, sellele midagi kõrva sosistades.

Ordumeister liigutas üllatunult kulmusid ja jäi tunnistama kunagist Viljandi komtuurkonna lipumeest, keda aastaid oli otsitud.

«Sina . . . sa oled ju . . .»

«Olen maarahva volimees!» lõikas Ambur ta pärimise pooleks.

Käredast vastusest jahmunud ordumeister viskas Goswin von Herikele segase pilgu. No-jah, see oli praegu kõrvaline asi . . .

«See on hea, et te mu käsu peale tulite . . .» algas ta. «On juhtunud asju, mille eest tuleb vastust anda mitte üksi teil, peameestel, vaid kõigil, kelle käed on verega määritud . . .»

Ambur vastas külmalt ja ükskõikselt:

«Oleme siia tulnud mitte ordumeistri käsu, vaid kutse peale. Ja mitte seletusi andma, vaid nõu pidama. Nii olid ordumeistri saadiku sõnad!»

Burchard von Dreileben taltsutas end pingutusega. See saatan oskas igast sõnast kinni haarata. Aga tema selja taga oli enam kui kümme tuhat meest. Polnud põhjust riiuga peale hakata.

«Ma ei saa teiega nõu pidada, kui mulle pole teada põhjus, mis ajas teid toime panema ennekuulmatut mõrtsukatööd. Säärast hirmsat tapmist ei tunta isegi paganate mail. Te olete kogu Maarjamaa rüvetanud süütute verega!»

Ambur surus vastasele näkku kibedusest hõõguva pilgu.

«Maarjamaal on süütute talupoegade veri põlvede kestel voolanud... Tapmine, vägistamine, kaagid, keldrid ja piinapingid — see on olnud talurahva pärisosa. Kogu meie minevik, sest päevast peale, kui siia astus võõras võim, on olnud — ennekuulmatu mõrtsukatöö. Ordumeister võiks kõigele sellele mõelda, enne kui ta tuleb süüdistama rõhumisest põrmu surutud maarahvast, kellel pole jäänud muud valikut kui surma ja orjuse vahel...»

Isandad rähklesid rahutult toolidel.

«Te siis ei leia end milleski süüdi olevat?» ühmatas Dreileben.

«Kui ahelate maharaputamine on süü — siis küll. Aga meie — seda ei leia!»

Dreileben mõtles silmapilgu, enne kui vastas.

«Te kaebate rõhumise üle... Kas need kakskümmend kaheksa süütut munka, keda te Padise kloostris ilma halastuseta maha raiusite, kah teid rõhusid?»

«Me pole tapnud munki. Need, kes Padises surma said, olid mõrtsukate varjajad. Ja meilegi oli suureks imeks, et munkadest valgemantlimehed, kelle näpud pidid olema ainult roosikrantsi päralt, ei kohkunud tagasi talupoegade verd valamast. Süütut verd. Sest mitte meie ei alustanud...»

Ordumeister vaatas küsivalt Rävala piiskopile.

Selle mõtted aga näisid olevat mujal. Piiskop Olaus teadis, mille ümber asi keerlema hakkab. Ordumeister tüüris mässajatega kauplemisele — allaandmise pärast. See oli selge. Päev tagasi, kui ta mööda mereteed ja pikki vintsutusi oli Paidesse jõudnud, oli ta näinud Dreilebenit vihas märatsemas. Marru aetud sõjapealik oli tigedusest luksunud nagu kalkun, lubades kahekümne tuhande mõrtsuka jaoks kaagid valmis seada... Nüüd oli ta tasakaalukas, rahulik ja peaaegu leebegi...

Ennäe rebast... No-jah, võidujooks Rävalale oli käimas. Kas sinna jõudis kõige enne Valdemar ise, Turu foogt, mässajad või — Dreileben, see otsustati lähemate päevade jooksul. Dreileben oli neist võidujooksjaist ainuke, kel tuli teed mõõgaga lahti raiuda... See oli raske, aegaviitev ja hädaohtlik. Polnud siis imestada, kui ta lootis end — Rävalasse kaubelda...

Piiskop ohkas raskelt ega saanud lahti tundest, et tema on selle mängu juures siin — kõige tobedam osaline. Hirm oli ta tasakaalu röövinud. Ta oli ordumeistri poolt pakutud abist head meelt tundnud, aga mõistis nüüd, et oli teisele Rävala võtmed pihku pistnud. Oli kiiruga kutsunud appi selle, keda ta kõige vähem soovis peremehena näha. Ja pärisperemehe — sea! merede taga, Taanis — oli ta täiesti unustanud. Kui mitte — maha müünud... Jah, teda võidi selleski süüdistada... Neetud olukord... Ta oleks siit parema meelega minema kõndinud. Aga — hilja...

Kõik vaikisid tükk aega.

Siis näis ordumeister mõtlemise lõpetavat.

«Mis on juhtunud — tuleb võtta eraldi uurimise alla. Et kindlaks teha, kel on õigus, kas teil või läänimeestel, kelle vastu olete ü!es tõusnud.»

«Me oleme sellega päri,» vastas Ambur. «See asi kuu lub maaisanda — Taani kuninga alla, ja me oleme nõus temale kõik tõendid ette panema, mis vaja...»

Nüüd tõstis ka Goswin von Herike pea. Jutt oli läinud libedale pinnale. Sellele, mida nad kõige enam kartsid — Taani kuninga õigustele. Vana Burchard kippus tollele mässumehele pihku jääma, oli aeg vahele astuda. Viljandi komtuur haaras jutuotsa enda kätte.

«Me räägime siin üksteisest mööda. Küsimus ei seisa selles, mis on olnud, vaid selles, mis tuleb ette võtta, et verevalamine lõpetada.»

«Verevalamine on lõpetatud,» vastas Ambur.

«Seda parem. Siis pole raske asjast üle saada. Te ju ise olete kah — rahu poolt?»

«Oleme rahu poolt.»

«See tähendab, et te sõjariistade mahapanemise vastu ei ole?» lisas Herike ettevaatlikult.

«Ei ole — niipea kui otsus on langetatud,» vastas Ambur.

«Missugune otsus?»

«Maaisanda otsus. Selle kohta, kes on süüdlane ja kuidas maarahvale edaspidi jälle elamiseõigus kindlustada ja koormised määrata, et see kuninga seadmistega kooskõlas oleks!»

Herike vandus salaja habemesse. See rebane ronis jälle — Valdemari selja taha...

«See on — mõndamoodi ehk õiguski. Aga niikaua, kuni kuninga erisaadik siia jõuab, on vastutus maal korra ja rahu eest meie, see tähendab, kõrgeaulise ordumeistri peal.»

«Meie ei riku korda teie maadel,» vastas Ambur.

«Seal pole vahet. Dorpati lepingu järgi kuuluvad ka kuningamaade sõjajõud ordumeistri käsu alla. See tähendab, et kui vaja, võime ka meie kuninga maade üle käsutada.»

Ambur kehitas õlgu, nagu ei huvitaks teda, kuidas isandad omavahel asju korraldavad.

«Tarbatu leping sõlmiti välisvaenlase vastu. Ma ei usu, et maaisand selle tüli lahendamiseks teie abi vajab. Aga kui ta peaks teid kutsuma, siis selle vastu me ei vaidle...»

Herike põsesarnad tõmbusid pingule. See mees näis teadvat kõike. Noh, nad olid teda ju poolkaudu ise koolitanud, seal Viljandis. Valdemar pidi neid kutsuma!

«Taani kuningas on kaugel. Ja tema asevalitseja istub Rävalas, teie poolt sissepiiratuna. Siin on Rävala kõrgeauline piiskop Olaus, kes võib teile kinnitada, et teie maaisanda, kuningas Valdemari sooviks on, et te sõjariistad maha paneksite!»

Ambur silmitses piiskopiisandat altkulmu.

Herike ootas viimaselt oma sõnadele kinnitust.

Aga piiskop ei vastanud, pobisedes midagi sellest, et ta võib edasi anda ainult enese ja paljude läänimeeste soovi. Mis kuningas teha otsustab, seda ta ei tea.

Herike välgutas silmi ja põrutas käega lauale.

Ent siis leidis ordumeister aja vahele astuda.

«Meile aitab juba rääkimisest selle üle, missugune võib olla teie maaisanda otsus. Teda pole siin ja asi

tuleb otsustada meie vahel. Teie isand on õiglane, ja maarahva õigused, kui neid on vasallide poolt rikutud, seatakse jalule. Aga sõjariistade kandmine ja vastuhakkamine on maaseaduste järgi süütegu. Sõjariistad tuleb maha panna. Kõige lühema aja jooksul. Minu ettepanek teile on — kolme päeva jooksul inimesed küladesse oma töö juurde tagasi saata ja sõjariistad — meile üle anda.»

Ambur vaikis. Pikalt ja mõtlikult.

Dreileben näis sellest hoogu saavat.

«Sina — oled arusaaja mees. Pole meist kellelegi kasuks, kui kisa selle kohta, mis on juhtunud, igale poole laiali läheks. Kuni paavstini välja. Süüdi on nii lääniisandad kui ka talupojad ise... Kui asi lõpeb kiiresti ja ülearuste pahandusteta...» tasandas ta häält, «oskan ka mina teie eest seista — teie maaisanda ees, kui aeg tuleb. Teie süü saab teile andeks antud ja teie vaev rahutute meelte mahasurumisel tasutud... Meile on vaja julgeid ja vapraid mehi, kes oskavad mõõka kasutada. Sina, orduvägede lipumees, tead seda paremini. Mõtle järele. Sul on valida — au, kuulsuse ja kulla või — võlla vahel.»

Ambur vaikis veelgi. Ta oli valmis tollele seal teisel pool lauda näkku sülitama, kuid taltsutas end. Ta tahtis teada, mida nood hingeostjad veel lauale laovad.

Isandate silmis oli märgata ärevust. Dietrich von Rambovi näpud hakkasid laual närveldades tantsima. Nad ootasid Amburi vastust kui hingeõnnistust. Sest õhus tundus — kapitulatsiooni lõhna.

Goswin von Herike pidas vajalikuks asja omalt poolt kindlamaks teha.

«Jah — Ambur. Ordumeistril on õigus. Mina — poleks sulle nii soodsaid tingimusi pakkunud. Siin Paides on praegu koos orduväed Võnnust, Riiast ja Turaidast kuni Põltsamaani. Kui tarvis, tulevad Preisist tuhanded lisaks... Sa oled vana sõjamees ja tead hästi, et kui asi tapluseks läheb, pole teil väljavaateid. Aga meie ei taha sõda. Meil on tegemist Novgorodi ja Pihkvaga. Sinusuguseid mehi läheb meil sõpradena rohkem vaja kui vaenlastena...»

Herike oli oma hääle alandanud sosinani, nagu häbe-

neks ta ise oma sõnu. Või oli see selle pärast, et teised saadikud ei kuuleks? Ambur tundis, kuidas ta põsed uuesti hõõguma hakkasid. Ta oli kunagi nende juures olnud lipkonna pealikuks. Ta vandus mõttes neid päevi, mis nüüd näisid olevat ta elu häbiplekk. Nad arvasid, et ta on äraostetav! Tema, kes oma elu oli andnud selle ülestõusu jaoks!

Ringi pöördudes heitis ta pika pilgu kaaslastele. Neil kõigil oli küllalt oskust alamsaksa kõnet veidi mõista. Mehed noogutasid talle. Oli tulnud aeg öelda isandaile tõtt.

Ambur tõusis. Tõusid ka teised saadikud.

«Meil on teile edasi anda rahva sõna. Ordul ei ole Harjus asja! Me ei lase oma vabadust võtta ei pettuse, ähvarduste ega lubadustega. Kui tulete üle Harjumaa piiri — tõusevad taprid!»

Isandad laua taga hüppasid püsti. Goswin von Herike, nägu lõõmamas tulisest vihast, lennutas mõõga tupest ja virutas selle lapiti vastu lauda. Möirgas siis hingeldades:

«Siis tuleb sõda!»

«Tulgu!» tõstis ka Ambur häält.

«Raiped! Me kaotame teie orjasoo maa pealt!»

«Ennem surm kui orjus!» pahvatas Ambur talle näkku. «Tulge, ristitud röövlid! Tulge! Niikaua kui meil põlvepikkune poisike leidub, võetakse teid vastu — tule ja mõõgaga!»

Vihalõõm oli temaski põlema pahvatanud. Ta käed sügelesid vastase hobuselõusta järele.

Heriket raputas hullumeelne raev. Suunurkade vahutades röögatas ta üle kapiitlisaali:

«Tõbras! Äraandja! Su nahk kooritakse elusalt maha!»

Dreilebenile erutusest rindu karates kähistas ta ainult ühe sõna: «Ahelaisse!»

Dreileben õgis süüdlast leegitsevate silmadega ja viipas Järva foogtile.

«Kinni võtta!»

Aga enne, kui keegi sai käsku täitma tõtata, astus Rajamees laua juurde. Rebinud mõõga vöölt, lajatas ta sellega lauale. Teisel pool lauda lõid seejärel sädelema isandate mõõgaterad. Piiskopi vimmas kogu kadus

kuhugi seina veerde, teised taandusid sammu, nähes metsiku vastase süllapikkust, jõulist kogu, kes oli suuteline neid ühe hoobiga põrandale pühkima.
«Me oleme siia tulnud saadikutena, ordumeistri enese kutsel!» möirgas Rajamees. «Ei tunta kommet, et keegi tohiks saadikule kätt külge panna. Andke käsk — tee vabaks teha!»
«Vahijunkrud!» kisendas Järva foogt trepikotta.
Ustest hakkas sisse valguma ordusõdalasi. Kõikjal lõi sädelema haljas teras.
«Raudu ja keldrisse!» käsutas foogt.
Trepist tuli üles aina uusi raudmehi. Mõne silmapilguga täitus neist kogu kapiitlisaal.
Saadikud olid mõõgad paljastanud ja seisid, seljad koos, vastu ümbritsevat ristirüütlite müüri. Sajad silmad kiirgasid neile näkku tulist viha. Kerkisid mõõgad ja odad.
Keegi ei julgenud esimesena rünnata. Oli kuulmatu ja veider, isegi neile alatustega harjunud ordumeestele, hakata nottima saadiku valge lipu all tulnud mehi. Valitud mehi, rahu- ja sõnumitoojaid, kuigi nad olid mässajad.
Amburi sõnad kõlasid tekkinud vaikuses lõikavalt nagu mõõgalöögid.
«Sina — ordumeister — vastutad kõige selle eest, mis siin juhtub! Seda häbi ei pese sinu pealt maha ka aeg...»
«Aitab!» röögatas Herike oma mõõgakandjatele. «Kurat! Olete te junkrud või lambad!»
Müür hakkas liikuma. Mõõgalöökide tihe sadu näis maamehed juba esimese hooga maha muljuvat. Kuid samas ajasid nad end haavadest veretades uuesti sirgu ja siis hakkas nende jalge ette vajuma ka ordusõdalasi.
Nad kaitsesid end visalt ja vihaselt. Kui Ürimeel, pistehaav rinnus, oli kägarasse vajunud ja vaenlaste mõõgad lõhestasid Lambeti pea, näis Ambur Rajamehele midagi üle õla hüüdvat. Üleni veristena kerkisid nad hüplevate ordumõõkade alt uuesti välja. Siis haaras Rajamees raske, tammepuust tooli ja virutas paari löögiga tee vabaks laua juurde.

Burchard von Dreileben oli esimene, kes surmale määratud meeste rünnaku sihti taipas. Nad tulid, et isandate eneste hingi Manala teedele kaasa võtta.

Ordumeister karjatas ja tormas ummisjalu nurgatorni aknavõlvide alla. Hetk hiljem kõlasid ta kriiskavad appihüüded alla, õue sügavusse, pannes seal konvendihoone poole liikuma uusi sõdalaste-salku.

Goswin von Herike ei taibanud asja enne, kui ta ette kerkis Rajamehe verdnõretav kogu. Ründaja silmist kiirgas taltsutamatu tasumisekirg.

See oli Järva foogt Ilsede, kes Viljandi komtuuri elu päästis. Tormanud põgenedes viimasele selga, komistasid nad mõlemad ja kukkusid laua alla. Mõõk vihises mööda, purustades ettesattunud Võnnu kumpani pea.

Ka Ambur oli omaga lõpule jõudnud.

Selja tagant langevad mõõgalöögid keerutasid ta võitlejate jalgu.

Rajameeski oli komistanud. Hetkeks vaibus mõõkade tärin.

Pilgud otsisid kohta, kuhu see hullunud koljat oli langenud.

Aga siis kerkis raske kapiitlilaud otsekui nähtamatuist kätest ja lendas pealetungijaile vastu rindu, paisates pikali terve rea ordumehi. Mässaja kerkis uuesti, vihane nagu tasumise jumal. Mõõk ta käes tegi taganemistee vabaks kuni aknani. Ta paiskus kogu kehaga vastu akna kõrgeid tinaseid raame. Hetk hiljem löötsus jälitajaile aknatühemikust ainult värsket tuult vastu...

Nad leidsid ta alt, õuekividelt. Kukkumisehoog oli ta vajutanud selili, viimsele unele, kesk verepritsmeid.

Kuni konvendisaali taplusejälgedest koristati, kogunesid isandad refektooriumi.

Burchard von Dreileben, kummutanud kõrisse kõhuka peekritäie reinveini, sulges silmad, nagu tahaks ta viirastusi eemale peletada. Tapetud ülestõusja pilk näis teda veel ikka põletavat. Ukse taga koristati surnukehi. Tal oli tunne, et need pikad, venivad, rasked sammud kuuluvad koolnutele, kes on tulnud ta hinge nõudma.

Ta sirutas väriseva käe uue peekritäie järele, aga pööras siis pilgu kõrvale. Too, mis seal hõbedases astjas

elas ja virvendas, polnud marjamahl. Too oli veri. Tapetute veri... Kõikjal, ümberringi hõõgus veri... Õhtuses taevas, refektooriumi varjudega kaetud seinal, raskel sametlaudlinal, karikal ja ta kätel...

Mõrtsukas, mõrtsukas, mõrtsukas, sosistas miski ta sees säärase järjekindlusega, et ta süda kippus iiveldama.

Dietrich von Rambov, toetudes aknale, vaatas süngel ilmel askeldust õuel.

«Tänane asi... oli valesti tehtud...»

Goswin von Herike, tige ja pahur, süttis nagu õletuli.

«Noh, mis!? Oleks pidanud neil kuradeil minna laskma?»

«Seda ... mitte...» venitas Rambov aeglaselt. «Oleks tulnud neid — pigistada... Vahel on elusast vaenlasest enam kasu kui surnust.»

«Lollus!» viskas Herike käega. «Midagi poleks me neilt kätte saanud! Mitte midagi. Tunnen neid... Võid elusalt nülgida... tulise õliga üle kallata... Vaikivad. Asjata ajaviide!»

«Noh — nii või teisiti...» jäi Rambov oma seisukohale kindlaks, «tõttasite ilmaaegu. See rutt ei viinud meid Rävalale ligemale. Hoopis vastupidi. Niipalju kui arvata võib, on see tee nüüd veelgi pikemaks veninud...»

Dreileben tõusis laua tagant ja virutas tooli jalahoobiga nurka. Viina raske uim oli ta pähe süstinud uue hoo ja julguse.

«Pole mõtet targutada! See, mis siin juhtus, olgu teistele hirmutuseks. Mul on villand sellest, et ärakaranud orjad tulevad näkku karjuma. Te nägite, mismoodi see härg end üllal pidas... Me oleme niigi leebusega liiale läinud. Või kavatsed sa ootama jääda, kuni ka ordumail hakatakse aadlikke tulel praadima — ah!?»

«Ma pole selle kohta midagi ütelnud...» sõnas Rambov tujutult. «Mässajad tuleb hävitada. Kui tarvis — viimseni. Aga seda tuleb teha — vähemate ohvritega meie poolel. Pole sugugi ükskõik, kuidas seda teha... Hirmuga te neid juba alla andma ei sunni. Kui nad teada saavad, mis siin juhtus... siis tuleb taplemine, mille kõrval sõjakäik Leedu maile on tühiasi!»

Tal oli õigus. Nad mõistsid seda isegi.

Goswin von Herike näsis tusaselt vurru. Johann de Witte ja Hildebrand von Lenten jälgisid mõtlikult ordumeistrit, kes mööda refektooriumi edasi-tagasi sammus ja kõmisevailt jalaastetelt asjata vastust otsis. Muredest polnud puudu. Hommikutundidel oli kuller toonud teate Pihkva salkade läbimurdest Otepää suunas. Tartu piiskopi väed taandusid. Kirumpää ja Vastseliina saatusest ei teadnud keegi midagi. Rävala all ootas see neetud orjadekari pikisilmi abi üle mere. Noh, ta oli Turu foogtil, tol ahnel Dan Niclassonil lõuavahed kulda ja kõrvad lubadusi täis toppinud, aga kes võis teada... Magnus Eriksson, Rootsi kuningas, ihus juba ammu Valdemari valdustele hammast. Ja selle kroonitud äritseja äraostmiseks tal juba raha ei jätkunud. Too oli poolik kaup, mida ta oli teinud, ta mõistis seda nüüd isegi. Sulane Turus oli nõus, aga peremees Stokholmis — kes ütles, et too oli valmis kuningamaade rikkalikust söögilauast loobuma...?

Kurat neid võtaks! Ta oli nagu metssiga, kes sattunud jahikoerte küüsi. Üks rebis eest, teine tagant, kolmas oli valmis küljelt kõrisse kargama...

Astunud sissekäigu juurde, hõikas ta vahijunkruid.

Need ilmusid nii kiiresti, et jäi mulje, nagu oleksid nad äsja ukse taga kuulatanud.

«Paluge sõjanõukogu liikmed siia!»

Hakkasid ilmuma võimukandjad. Kõhukad kikkisvurrulised foogtid, komtuurid, koadjuutorid. Õhtune refektoorium kajas mõõkade ja kannuste rõõmsast kõlinast. Aga näod olid sünged ja mõtlikud, nagu oleks tänane õhtupoolik määratud nende kõigi matusetalituseks. Igaüks otsis kohta, kuhu oma pilku kinnitada. Üksteise silmi aga vältisid nad nagu vargad. Polnud mugav. Õhk oli umbne ja tiine salajastest mõtetest, mida häbeneti lagedale tuua.

Herike ei suutnud enam ängistavat vaikust taluda. Virutanud peopesaga laksatades lauale, tõusis ta püsti.

«Palun kõrgeaulise maameistri käest sõna!»

Too noogutas tülpinult, huultel hapukas mossitus.

«Vennad, Kristuse lipukandjad!» algas Herike. «Selle kohta, mis siin täna juhtus, võib olla mitmesuguseid arvamisi. On võib-olla neidki, kes leiavad, et meie poolt

ei peetud kinni sõjatavadest saadikute puutumatuse kohta. Tavad on tavad. Keegi meist ei hakka eitama, et selline tava on olemas. Aga keegi ei saa ka vaielda, et see on tavaks sõdijate vahel, väärikate mõõgakandjate, rüütlite ja aadlikkude vahel...»

Ta tõstis häält, nagu peaks see tõendama, et tal on õigus.

«See ennekuulmatu mõrtsukatöö ja vastuhakkamine, mida need päevad meie ette lahendamiseks on seadnud — pole sõda! Ja mässajad — pole sõjamehed! Ori — on loom! Ja marutõbist looma on tapetud alati ja igal pool. Seda on ikka tehtud ja seda tuleb ka nüüd teha. Kui me tahame, et Livonia Ordu väärikus, au ja julgeolek edasi püsiksid. Me oleme Kristuse sõjamehed ja meie jaoks pühitseb otstarve kõik abinõud — olgu need missugused tahes!

Vaenlast tuleb haarata mitte üksi jõu, vaid ka kavalusega. Keegi ei tohi teada saada, mis siin täna juhtus. Täna öösel tuleb saata teele uued saadikud, et mässu pealikule viia teade...»

Teade? Nad tõstsid päid.

«Jah, teade selle kohta, et vaherahu osas on kokku lepitud ja läbirääkimised kestavad. Et oodatakse kohale Preisi suurmeistrit ja paavsti legaati... Et maarahva kaebused saavad läbivaatamisele võetud. Te mõistate, kõrgeaulised vennad. Me peame olukorra lahendama — sametkindas. Kõva käega — aga sametkindas...»

Gosvin von Herike tegi õhus painduva liigutuse, nagu haaraks ta kellelgi salaja kõrist.

«Luther Stecke, teile kui selle residentsi käsutajale jäävad vastutusrikkad ülesanded! Te peate kiiresti leidma talupoegi, keda saab vastase maadele poetada rahujuttudega. Talupoegi, kaupmeeste sulaseid ja muud rändrahvast, kes tunnevad teid ja ümbruskonda. Mässajatel ei tohi jääda mingit kahtlust selle kohta, et me pole neist huvitatud. Et me oleme huvitatud ainult Rävalast. Ainult sinna pelgujooksnud aadlirahva saatusest... Ja et kõik muu jääb maaisanda — kuningas Valdemari — ja nende eneste vahel määrata.»

«Ei nad nii kergesti mõrda lähe,» torises Dietrich von Rambov.

«Iga abinõu vaenlaste meelte segamiseks — on kasulik,» leidis Herike.

Pöördunud piiskop Olause poole, keda külalisena oli austatud nõupidamisest osavõtu kutsega, urises ta rahulolematult:

«Ja teil, kõrgestipühitsetud prelaat, tuleb nüüd hakata kah oma võlga tasuma. Kõige eest, mis siin juhtunud on. Eks see ole teie teene...»

«Minu?» imestas piiskop.

«Ja muidugi!» ägestus Herike. «Meie asi on mõõk, teie oma — rist. Mõõk valitseb alamrahva ihu, rist — tema vaimu. Teid on pandud ametisse alandlikkuse ja sõnakuulmise vaimu levitamiseks, aga mida te olete teinud? Kasvatanud — vastuhakkajaid. Tapjaid ja põletajaid!»

Piiskop punetas pahameelest, julgemata suud avada.

«Sest muuks pole teil aega jätkunud... Kukkur ja võim, see on teie mure. Nagu oleks Livonia Ordu ainult selleks, et teile head söömaaega kindlustada. Ei lähe läbi, kõrgesti pühitsetud isa... Üheskoos sööme, üheskoos ka maksame. Veel täna panete oma papid liikuma, kõikidesse küladesse. Papid, mungad, teenijasvennad. Kõik, kes oskavad issameiet ja mõistavad auku pähe rääkida. Puudu ei peaks teil neist olema.»

Too, kellele see määratud oli, noogutas tusaselt.

Herike vaatas üle koosviibijate. Vastuvaidlejaid polnud.

«See on minu ettepanek! Ma usun, et kõrgeauline ordumeister võtab vaevaks ka teiste omad ära kuulata, enne kui ta oma otsuse langetab.»

Ta istus maha ilmega nagu paater, kes on öelnud aameni. Ja kuigi ta oli soovitanud ka teiste arvamised ära kuulata, võis tema näost lugeda, et ta ei kavatsegi neid kuulama hakata.

Tolle näo jultunud üleolek ajaski neid kihelema. Tõusis kidakeelne von Lenten ärritusest laigulise palgega ja pigistas välja pika jutu, mis ei lisanud aga midagi juurde sellele, mis oli juba öeldud. Tõusid teisedki, et toda hästiteritatud tapanõu veel teravamaks teha. Nad kõik olid väikestviisi meistrid selle töö peale, aga tolle

Viljandi komtuurist suurmeistri nõule nad küll enam palju lisada ei osanud.

Ordumeister ise oli selleks veel kõige vähem suuteline. Erutava päeva väsimus ja peekrite raskus nüristasid ta mõtteid niivõrd, et ta tundis end vahepeal magavat.

Vaikisid suud, tõusid käed ja viimaks oli see läbi.

Goswin von Herike väljus refektooriumist, kellelegi head öödki ütlemata. Tal olid omad mõtted. Mõtted, mida polnud praegu vaja teistega jagada. Neil kellelgi polnud aimugi, et too pikk saagiahne rüütlist hunt kandis taskus Preisi suurmeistri lubadust, mis tegi ta Livonia Ordu tulevaseks käskijaks. Vana Burchardi äraminek oli Marienburgis otsustatud. Polnud mõtet sellele tolvanile hakata pähe pistma mõtteid, mille teostamisele ta varsti võis ise asuda. Ilma lollpeade karjata, kes siin laua ümber mälus seda, mida ta neile ette puistas.

Tal oli oma kava. Too, mille suurmeister Lutheri pitserisõrmus oli Marienburgis kinnitanud ja mille esitamine oli tast teinud Liivimaa tulevase ordumeistri. Ajad olid muutunud karmiks. Nad vajasid teistsuguseid mehi. Teistsuguseid kui too jooksvatõbine Burchard, joodik Dietrich, äritseja Hildebrand ja mõnedki teised, kelle käsi peekri ja mündikukru hoidmisest oli mõõga jaoks nõrgaks jäänud. Jah, kui ordu tahtis püsida ses tormis, mille need aastad olid lahti päästnud, siis vajas ta karmi kätt, külma südant ja teravaid hambaid. Tema, Goswin von Herike, kahekümne neljas maameister, tahtis Livonia Ordule olla selleks käeks, südameks ja hambaks.

Ta tahtis sest Maarjamaast teha tõelise Saksa Rahva Püha Rooma Riigi provintsi. Teutooni võimu nurgakivi põlvedeks, aastatuhandeteks... Sada aastat olid nad siin püüdnud seda teha. Nad olid sest paganate metsistunud maast teinud endale — toreda lüpsimaa, jõudeoleku paradiisi, aga mitte rohkem. See siin polnud Saksa maa. See siin polnud teutooni vaim. Jah! Kuigi siin lehvisid ristiga vimplid, laulsid kirikute kellad ja maksis foogtide kohtuvõim. See kõik oli ainult — koorik. Sest too, mis andis maale näo oma tegudega — rahvas —, too ei lasknud end sellega katta. Tal oli

oma vaim. Too vaim ei andnud end painutada. See oli selge. Temale oli see alati selge olnud, sellest tunnist alates, kui ta jala oli siia tõstnud. Noh, paljudele oli see alles nüüd selgeks saanud. Sellele puupäisele jõuetule Burchardilegi, kes kõike õppis ainult koolirahade arvel, kalli hinnaga.

Jah, niisugune rahvas ei sobinud orduriigi vundamendiks. See polnud muud kui umbrohi Teutooni viinamarjapõldudel. Ta tahtis neid põlde, kogu seda maad harida, põhjalikult harida. Tule ja mõõgaga, kui aeg on kätte jõudnud. Jah — tule ja mõõgaga. Küla küla järel, tare tare ja pere pere järel, vahet tegemata mässajate ja kodusistujate, vastuhakkajate ja allaandnute, meeste ja naiste, laste ja raukade vahel. Ori, kes oli tõstnud mõõga isanda vastu, ei kõlba muuks kui võllasurmaks. Ori, kes näinud mõõga tõstmist — samuti. Ori, kes on kas või kuulnudki mõõga tõstmisest isanda vastu — samuti! See, mis siin oli möödunud nädalal toimunud, tuli jäädavalt ära pühkida. Ära pühkida, nagu poleks seda iial olnudki. Maapinnalt ära pühkida, nii et sellest kuuldusigi järele ei jääks. Ainult sada tuhat surma, ainult lõputu verejõgi võis selle Maarjamaa ajaloo häbipäeva olematuks teha . . .

Ta nägi end astumas mööda tulest ja tuhast palistatud teed, läbi hirmu ja ahastuse, läbi nutu ja viletsuse, üle tuhandete haudade maa tärkavas süles. Ta tahtis olla Jehoova mõõgaks, tuliseks mõõgaks sel poolpaganlikul, pimedal maal. Maarjamaa tuli puhtaks rookida inimsõnnikust, mis ei kõlvanud orjadegi aseaineks. Tal oli suurmeistri sõna. Tal oli Saksa Rahva Püha Rooma Riigi vürstide sõna. Abi oli lubatud. Olid tulemas uued tuhanded rauda pantserdatud mehi, kelle süda tuksus ainult ühele mõttele. Teutooni mõõkade kuulsusele. Gloria!

Goswin von Herike toetus lossitorni balustraadile, jäädes mõtlikult silmitsema süngetest pilvedest palistatud silmapiiri.

Ta ei mõelnud lõunatunnil toimunud mõrtsukatööle ega surnukehadele värskelt kaevatud haudades.

Ta mõtles tegudele. Suurtele tegudele, mis ta hinge olid süüdanud.

Alt kindluseõuelt jälgisid vahimehed lossitorni rinnatisele tardunud isandat, kes allavalguva pimeduse taustal näis sarnanevat suure, tontliku nahkhiirega.

Päev kustus vihmapisarate vaikses sajus.

KIMMOLE VIIMANE PÄEV

Maa lõi tümisema, nagu oleks kauge kõuehoog veerenud üle nähtamatute tandrite. Metsateelt tõusid üles lopsakad tolmupilved ja veeresid aina edasi. Kõrgete, iidsete kuuskede vahel, mis palistasid külasse viivat teed, näis päike tuhandeis helkivais laikudes sädelema löövat.

Too polnud ei kõu, torm ega ka päike. Too oli vaenuvanker, mis sealt sõjaratsude kabjaplagina ja tapariistade tärinaga metsa vahelt välja veeres...

Kimmole küla lõi kutsumata külaliste tuleku puhul imestunult kihama. Pleekinud õlgkatusega suitsutaredest, mis kössitasid mõlemal pool rohtunud külavaheteed, kiikasid välja eided, silmad hirmust pärani. Uhmrinuiad piigade pihkudes ja kangaspuude tallalauad naiste viiskude all jäid seisma. Sama tegid põldudel harkadrad ja karuäkked, unustades soojusest pakitseva mulla. Leelõkked teivaskodade suitsuses põues vaibusid, pajad ja anumad lõpetasid podisemise. Kõik, kel oli jalga ja silma, tõttasid varjule. Tanumaveered, tarade pilud, pajaaugud, räpnad — kõik näisid sadade piidlevate silmade välgatustest elustuvat. Tee oli lage, nagu oleks katk selle puhtaks pühkinud, rehalate ja tarade nurgatagustes aga olid sajad südamed hirmul ja ahastuses.

Küla oli meestest tühi. Tühi juba tollest päevast alates, mil ülestõusulaine oli siia veerenud ja kaasa viinud kõik, kes end pidasid mõõga ja tapri kandmise au vääriliseks. Tollest, mis seal Rävala ail õieti juhtunud oli, ei teadnud kojujäänud kuigi palju. Aeg-ajalt olid küla vahelt läbi tuisanud maameeste salgad, küll lõunast põhja ja põhjast lõunasse. Kuid väga vähe oli teada saadud neilt tolmustelt, väsinud meestelt, kelle janust kleepuvad suud olid suletud kõigile pärimistele. Paar päeva tagasi olid teadmata kust siia tekkinud ränd-

mungad. Olid hiilinud küla vahele, kuulatanud, pärinud meeste ja nende toimingute järele. Ja kuuldes, et mehi polegi, olid läinud elavaks, jutukaks ja sõbralikuks, nagu oleksid nad Kimmole eitede põlised tuttavad. Poetasid kõikjale näpu otsast riste, soovisid kõigile rahu ja Issanda õnnistust. Teadsid rääkida, et rahutustel on lõpp, et maarahva kaebused on jõudnud kuninga eneseni seal kaugel merede taga ja et nõunikud ning teadjad mehed on peagi tulemas Rävalasse. Rävalasse ja kaugemalegi, et kuulata maarahva suust tõde ja panna maksma õigus, mille järele nii kaua on igatsetud.

Too jutt oli olnud palsamiks naiste murelikkudele südametele. Vähemalt esialgu. Kuigi kahtlus jäi, sest rist ja vale — need käisid tihti koos. Ometi oli igaüks asunud oma tarre, karjatama lapsi, talitama loomi, lõpetama külvi. Olid hakanud ootama uudiseid ja sõnumeid, tõde ja õigust, pereisasid ja kuningaametnikke Rävala kandist.

Aga uudised ja sõnumid, tõde ja õigus näisid täna siia veerevat hoopis teisest kandist. Näisid tulevat raskelt ja halbaennustavalt, risti ja mõõgaga, mis alati olid kaasa toonud surma, tapmist ja verd.

Kitsas külavahetee näis korraga täis valguvat millestki, mis meenutas suurt kirevat lohet. Lõõtsutavate ratsude tihe summ tallas maha ettesattunud tarad, tuhandete kapjade ärritatud tampimine kündis üles haljendavad tänavaveered. Lõunapäikese lõõmas kargas ninna leemetavate ratsude vänget higilehka ja kõik kohad olid täis võõrkeelset vandumist.

See oli lõputu voor. Suletuttidega raudkiivrid, tolmust määrdunud ristisärgid ja lipendavad vimplid venisid Ravila metsade vahelt aina edasi. Too pidi olema vägeva mehe käeviibe ja hääl, mis selle hiiglamao just küla vahel seisma pani. Ainult hetkeks. Sest siis hakkasid salgad pudenema kõikjale, kus leidus ruumi puhkusele asumiseks. Õued valgusid täis palavusest ja higist punetavaid mehi, kes kannatamatult rebisid peast raudsed näokatted ja surusid janused huuled ämbritesse ning toobritesse. Nende kõhud näisid olevat põhjatud ja nauding täielik. Ähkimine asendas tänu pererahvale. Alles siis jätkus külalistel aega ringi vaadata. Sünged võõ-

rad näod vahtisid rehalate ja tallide vaest vara, silmade rahutud, nõelteravad pilgud otsisid pääsu taredesse. Nahkkindais näpud küsisid nõu teravaks pöetud habemeilt. Jala raske, rautatud tald paiskas raginal lahti uksed.

Nad otsisid asjata midagi, mille pärast tasuks kummardudagi. Umbne, peergude suitsust parkunud õhk kippus neid lämmatama, vaevane hämarus pimestas silmi. Nad poleks ka heledaima päikesepaiste juures neist neetud hurtsikutest midagi leidnud. Peotäis takuseid, karedaid kaltse, viletsaid savinõusid ja puuastjaid, see oli kõik. Eided seisid tardunult nagu öökullid, käed risti rinnal, silmad maas. Lapsed peitsid pea võõra pilgu eest ema pikk-kuue keerdudesse. Vaene, vilets ja tujutu oli kogu see värk. Sõda santide vastu ... See tegi sõdalased tigedaks ja kärsituks.

Rabanud õuelt kanad ja lautadest lambaäbarikud, asusid nad tuld tegema, sest kõht ootas oma osa. Hagudest polnud õiget hakatust, tuli äiata katustelt õlgi, rabada taradest teibaid. Pererahvas vaatas vaikides pealt, julgemata külalistele jalgugi jääda. Oli hea, kui see kõik ainult sellega lõpeks.

Kusagilt kuuldus allasurutud itkemist. Tulijate särgisiiludel oli märgatud verepritsmeid, odaotstel roostepunast helki. Too ei olnud õige asi. Sõjaga olid saabunud nood ordu raudmehed, lahingute teedel, surm sadulais. Too oli maameeste veri, nende meeste ja poegade veri, mis neile sõjariistadelt vastu vaatas. Kuhu olid jäänud nood kümned maameeste ratsasalgad, kes vahepealsete päevade jooksul siit Kimmolest läbi, lõunasse ratsutasid? Keegi polnud neid tagasi tulemas näinud ...

Veidi hiljem lõi taredes lahti nutt, rehalatagused täitusid nuuksetega. Polnud vaja arutada, mis oli juhtunud.

Silm luges seda, mida süda oli ennustanud. Tõde ise kõndis külatänaval. Lugematutes lohisevates sammudes ja ahelate kõlinas. Piigimeeste vahel vankusid vangid, käed kablaga selja taha seotud, rauaroostese köiega kõripidi üksteise külge kinnitatud. Ahelaga, mis pani nad üheskoos vankuma, kui keegi langes, ja tõusma, kui

karalöök nad maast üles kergitas. Keegi ei tundnud neid, kuigi nad võisid olla omaküla mehed. Tolm, veri ja nõretavad haavad olid muutnud nad kooljate sarnaseks, keda surm ise näis olevat saatnud tallama viimset teed vaenlastele irvitamiseks.

Too oli pilt, mida polnud nähtud elupäevad. Pulstunud, habetunud ohvrid hingeldasid kinnisilmi kiirest, tapvast käigust. Raputasid jõuetult päid, et eemale peletada kärbesteparvi veritsevate haavade kohalt. Janust ja palavikust korbatanud huultega soigusid nad millestki.

Keegi külanaistest tõttas neile vett joogiks upitama. Ta ei paistnud sõjasulase võõrast, hoiatavat hüüdu mõistvat. Enne, kui ta suutis ämbri tõsta, sähvas karalöök talle kiunudes näkku. Naine pillas nõu ja kiljatas, surudes silmile peod, mille vahelt hakkas nõrguma verd.

Vangid avasid hetkeks silmad. Üks neist, suur, tõmmu ja metsik, näis äkki tuld täis valguvat. Hüpanud lööja suunas, rebis ta köidikuid säärase jõuga, et vahid ehmunult taandusid.

«Mehed!» möirgas ta häälel, mis tundus kõlavat haua põhjast.

Mida ta tahtis öelda, ei saanud keegi teada, sest samas lõhestas mõõgahoop ta pea.

Löök paistis vangidesse hetkeks toovat elu. Meestekobar lõi keerlema, paiskudes vastu sõjasulaste hobuseid, nii et need lõhkuma kippusid. Teel süttis segadus, mis näis kusagilt välja meelitanud käskija. Too ratsutas juurde ja käratas kurjalt.

Vahid langesid nagu kaarnad vangidesalga kallale. Mõõgad tõusid ja vajusid, rapsates elavat liha. Tolmune tänav kattus surijatega, kes väänlesid rabelevate hobuste kapjade all. Kuiv maa jõi sõnatult sooja verd.

Taas oli rahu jalule seatud. Rahu ja vaikus. See näis langevat kogu külale, nagu oleksid nähtamatud käed teda laiali puistanud mööda taresid, õuesid ja tanumaid. Pealelõuna rahu. Rebinud seljast ristirüüd ja vabastanud end ängistavast raudkoorikust, magasid ordusõdalased norsates. Tarade veeres, küljekuti rivis krõmpsutasid hobused, haugatasid penid. Ainult taredes ei magatud. Sealt poetusid inimesed välja, otsides

sammudele varju nurgatagustes, aganikkudes, rehealustes, hiilides eemale, karjamaade veertele, tõtates metsa suunas.

Keegi sõdalastest näis märkavat kahtlast liikumist. Hüüdis pagevale külapiigale järele, et see peatuks. Viimane aga näis aiva lisavat sammu, nagu oleks surm ise ta kannul. Junkur vaatas hetkeks põgenikku. Viitsimata hobusele ronida, vilistas ta kohale roostepruunid rippuva koonuga koerad, keda kõikjale näis olevat tekkinud. Heites käega põgeneja kannule, kähistas ta loomadele käsu, mis näis penides sütitavat tulise kihu.

Sellest tõotas saada huvitav võidujooks, mille jälgimiseks tõusid kümned pead, kel polnud kahju lõunauinaku mõnu vahetada vaatemängu vastu. Nad möirgasid naerda, nähes piiga pingutatud hüppeid, mis panid sääremähistes jalad pikk-kuue hõlmades takerduma. Ja kui jälitamisest hullunud loomad olid tüdruku maha rebinud ning lõõtsutades tagasi jõudsid, igemevahed nõretamas surmatu verest, patsutasid peremeeste käed neid rahulolevalt. Tublid olid need vestfaali tõugu verekoerad, kiired, kärmed ja tigedad.

Tollest vaatemängust aitas. Lapsed pugesid põhku, julgemata hingata, naised tardusid tumma vaikusse, oodates pikisilmi tundi, mil kutsumata külalised vaevaks võtaksid hakata edasi liikuma.

Päike veeres taevavõlvil edasi, vaikselt ja pikaldaselt. Päev tundus olevat lõputu. Kimmole ohkas, nuttis ja ootas.

Ta ootas asjata orduvägede äraminekut. Päikeseveerul lõi tänaval uuesti kõmisema ratsukapjade plagin. Tulid uued salgad, täistuubitud külas asjata ruumi otsides. Tulijate ja olijate vahel oli sõimlemist ning sõnelemist, oli näpuga näitamist ja käega vehkimist. Külarahvas ei mõistnud sellest sõnagi, aga üks oli selge: need siin seadsid end öömajale.

Seda näis kinnitavat salkkonna kõrgete käskijate ilmumine, kelle ümber varsti kõik kihama lõi. Lihav vanamees kõrgel kimlil, tursunud näo ja silmaalustega, paistis olevat teda ümbritsevast tähelepanust tüdinenud. Näole langeva suletuti ratsapiitsaga tagasi lükanud ja ratsut läbi punetava sadulavaiba patsutanud, pomises ta ümberolijaile midagi. Need kappasid laiali. Veidi

hiljem veeresid külasse kõrgerattalised härjavankrid täis sõjariistu ja käratsevaid sõjasulaseid.

Õuedel, niitudel ja metsaveertel lõid valendama telgid. Õhtuses vaikuses kõlas sõjasarvede vaskne hüüd. Päev jõudis lõpule, ehavalgus kustus. Ent küla näis ikka alles kihavat ja elavat. Ravila metsade vahel lõid sirama sadade tõrvikute tuled. Jõudsid kohale uued väesalgad, aina uued. Neil ei paistnud üldse lõppu olevat...

Ordumeistri kõrges, ruumikas telgis, mille tagumine pool oli drapeeritud raske sametkangaga, süüdati hõbedastel kolmjalgadel küünlad. Teenijasvennad liikusid käratult, kattes muldpõrandat karusnahkadega. Burchard von Dreileben, pannud endale selga koheva õhtumantli, ringutas väsinult patjadest kuhjatud asemel.

Ta oli tänaseks igasugused vastuvõtud lõpetanud, lootes, et kiire uni vabastab ta tuimast, närivast peavalust. Uni aga ei tulnud, taandudes pealesuruvate mõtete ees.

Nad olid siis niikaugel. Sõjakäigu teine päev oli õnnelikult lõpule jõudnud. Oli aeg ööpäevaks puhkust võtta. Mahajäänud Turaida ja Võnnu väekoondisi järele oodata ning sassiläinud lipkondi korrastada. Tulek polnudki nii lihtne. Goswin von Herikel ühes viljandlastega oli tulnud juba esimese rännakupäeva keskhommikul tuleristimine läbi teha. Ta oli näinud surnukehadest palistatud metsavaheteid, suitsevaid ahervaremeid, aheldatud vangide voore... Oli õnn, et nad polnud kaasa võtnud maameeste lipkondi. Kitsad metsarajad, kallalekippuvad maameeste salgad, kes äkki kusagilt justkui lennates tulid ja niisama kiiresti kadusid, võsastikkudest vihisevad ammunooled, mis kärpisid vooride veertelt mehi nagu nähtamatu käega — see oli nad pikapeale närviliseks teinud, ära väsitanud ja tigedaks muutnud. Nad olid harjunud vaenlast lagedail väljadel murdma, tihedas, läbipääsmatus rivis, kasutades sõjariistade ja raudse soomuse raskuse hoogu. Kuid mässulise maa vaenulikud metsarajad näisid selle kõige üle irvitavat, noppides sõdalasi üksikult ja puistates segamini orduväe pikki haneridasid. Jah, see oli hea, et neil polnud kaasas maarahva lipkondi. Äraandmine oleks

olnud surmkindel. Noh, lõpuks oli kõik möödunud hästi. Päeva jooksul olid nad kallaletungijad pikapeale läbi jahvatanud, taplused ja rabelemised olid jäänud aina harvemaks. Näis, et tee Rävala peale oli vaba.

Oli veel küsimusi, mis tuli enne edasiminekut lahendada. Eeskätt too neetud vangide asi. Tuli anda korraldus, et see lugu vangidega lõpetataks. Mismoodi, seda ta ei teadnud isegi. Ei sobinud avalikult korraldust anda, et kõik kinnipüütavad kuuluvad hukkamisele. Noh, küllap vend Goswin selle asja korraldab. Need, kes olid juba vangi võetud, kuulusid samuti saatmisele esivanemate juurde. Manalasse või kuidas orjarahvas toda põrguauku kutsus, mis sai nende eluasemeks peale surma.

Von Dreileben mõnules, kui ta meenutas, kui toredasti selle küsimuse lahendamine oli välja kukkunud. Hildebrand von Lenten, Põltsamaa suurvaras, kes lahingupaikadele alati hiljaks jäi, seda kiirem aga oli jõudma sinna, kus midagi juhtus olema tasku pista, oli neile pihku jäänud. Too polnud muidugi esimene kord, kui foogtid oma käe peal hakkasid oma moonavankrite rikastamiseks kõrvalasuvaisse küladesse «erasõjakäike» korraldama. Aga Goswin von Herike oli sellest täna hommikul osanud välja keerutada päris määrustepärase subordinatsiooni rikkumise, mille hüvitamiseks jäeti ahnele vanamehele ainus võimalus — korraldada vangide hukkamine. Kes nopib naerid, see söögu ka varred — oli Herike öelnud, nähes von Lenteni sünget näoilmet. Nad tundsid hästi vanamehe vastumeelsust kõige suhtes, mis lõhnas mõõga, vere ja julge löögi järgi. Noh, tühi temaga, lõpetas Dreileben arutluse, keeras end põdranahast vaipa ja sulges silmad.

Kusagilt eemalt hakkas kostma kellukeste helinaga segatud palvelaul. Kes kurat see... Ah jaa, too oli ju piiskop Olaus oma kõõrutajatega, kes öiseid tunde oskas oma harjumustekohase ajaviitega sisustada. Noh, see pidulik reekviem võis ju tore asi olla, aga tapetutele ta hinge küll sisse ei ajanud...

Too oli viimane mõttekild, mis läbi ordumeistri unesegase aju libises...

Pool penikoormat eemal, mitte kaugel Konnavere rabast, olid end sisse seadnud Põltsamaa omad.

Too polnud kellelegi just meeldiv õhtu. Ei junkrutele, keda ordumeistri veider käsk oli niiske, soise lodumetsa serva paigutanud, kus lugematud sääsed ja ligane küljealune ei tõotanud kaugeltki lõbusat puhkust. Ei paater Johannesele, kes oli kaasa kippunud lootuses siit-sealt midagi maist kaasa kahmata ja pidi nüüd tunnistama, et ta oli asjata oma perkapunnaraskust keret vaevanud redelvankri põrutustes, härjasabade taga.

Foogtist ei tasunud rääkidagi. Neetud hobuselõust oli talle ööseks soetanud ameti, mis Herikele endale palju paremini sobis. Timuka osa mängimise... Noh, töö oli töö, nad olid sellega tegelnud kõik, üks rohkem, teine vähem, vajaduse järgi. Aga saada ametlikult orjade elu kustutajaks ilma igasuguse kohtuotsuseta — see käis rüütliau pihta. See oli avalik haavamine. Hildebrand von Lenteni peas sumises sada mõtet, kuidas seda alandust kätte tasuda. Kahjuks ei leidnud ta midagi sobivat, millega omalt poolt kostitada toda Preisi suurmeistri pailast, kellest varsti näis saavat vana Burchardi järglane...

Märjas kulus visises vaevane lõke, mis andis küll rohkesti suitsu, aga vähe sooja. Taamalt, kidurate mändide vahelt, paistis piimjas udu. Soo külmus pani sõdalased pikapeale lõdisema, pugedes läbi isegi paksude hundinahkade vahelt, millesse nad olid end keeranud, et võtta öölt mõneks tunniks puhkust. Veidi eemal, kesk hämarusse uppuvat lagendikuriba, oli mingi suur mügarik, justkui koletu, tontlik loom. See oigas, urises, rähkles — vaikselt, allasurutult. Kiristas hambaid häälel, mis meenutas ahelate kõlinat.

Need olid vangid, sajad kobarasse seotud inimvaremed. Osa neist oigas, osa ähkis, vaevatuna palavikust, janust, öökülmast. Osa lamas liikumatult, nagu sügavas unes. Nood olid oma astumised lõpetanud ja hinged Manala teele saatnud. Kes jõudis toda ahelaisse seotud inimliha lahti harutada, eriti veel nüüd, ööpimeduses?

Seda näis kaaluvat ka foogt ise, kes vangidekobarat tüdinenud ilmel silmitses. Hommikuvalgeks pidid nood

olema soolaugaste põhja peidetud, et jälgegi järele ei jääks. Selleks puhuks, kui siia satuks mõni piiskopimaade munk või nuhk, kes niigi armastasid kõike kokku korjata ja tallele panna, millega sai ordu nime Roomas mustaks määrida. Mässajad olid mässajad, nad olid teeninud möögalöögi. Aga oli määratud kindel kord, kuidas seda teha. Kapiitlikohus, ordumeistri kinnitus, jumalaarm hukkamisele määratuile, matmine pühitsetud mulda... Kust paganast pidid nad seda kõike siin käigu pealt võtma? Dreileben oli talle selgesti öelnud, et ta ei kavatse oma maadele tagasi tulla aheldatud vangide vooridega. Seal oli selletagi maarahval tigedus üle ääre paisumas. Polnud mõtet seda hulgaliste hukkamistega veelgi õhutama hakata...

Ta kuulas mõtlikult ratsameistri kaalutlusi. Nad une pealt tükkideks raiuda, ahelatest vabastada ja ühekaupa sohu vedada? Või sundida neid üheskoos minema? Polnud mõtet, pooled neist ei tõusnud maast. Eriti kui nad taipasid, et too pidi olema nende viimne käik.

Oli vist kõige õigem nad odadega surnuks pista. Verejälgi oli siis vähem. Ja ära vedada hobustega, järele lohistades. Pimeduses ei tulnud sellest midagi välja, tuli oodata aovalgust. Edasiminek pidi kuulu järgi algama keskhommikul, seks ajaks aga pidi kõik korras olema. Puhas ja sile, juhuks kui Dreileben ise võtaks vaevaks kohapeale vaatama tulla, kas käsk on täidetud.

Paater Johannesele ei paistnud sel neetud ööl kah und tulevat. Olid need sääsed või oli see rahutu südametunnistus, mis sundis teda vankris küljelt küljele keerama kolinaga, mis pani tukkuvad hobusedki pead tõstma? Lõpuks näis Põltsamaa linnusepreester tüdinevat igavast ajaviitest une ootamise näol ja ronis veokilt maha, tatsudes lohiseval sammul tule juurde sooja. Teised silmitsesid teda tülpimusega, oskamata leida naljanükkeid, mida nad paatriisanda jaoks harilikult varusid.

Paater istus raske ohkega mättale.

«Nägin und — vend Hildebrand...»

Foogt krimpsutas nägu. «Und... Noh, see kuulukse paatriisanda armsam ajaviide olevat. Ei selles ole midagi uut...»

Paater ei paistnud torget märkavat. «Nägin und. Hirmsat und... Säärast pole Issand mulle enam aastaid ilmutanud.»

Nad tõstsid aeglaselt pilgud. Mõtles see rasvapõis jälle oma tavalist kõverat juttu ajada, mida ta armastas siduda igasuguste unenägudega?

Ei vist. Paatri ilme oli üpris tõsine.

«Nägin, kuidas rist — uppus verre... See ei tähenda head.»

Hildebrand von Lenten viskas tüdinenult käega. Ta oleks parema meelega sellele lobamokale käratanud, et ta veaks end tagasi härjavankrile põõnama. Kuid alamate ofitsiaalide juuresolekul see ei sobinud.

«Noh, mis seal ikka. Veri on veri. Rist on rist. Eks need kuulu tihti kokku...»

«Asjal on teine mõte, vend Hildebrand,» jätkas paater jonnakalt. «Veri nõuab risti. Rist — see on sakrament.» Juhtinud oma pilgu vangide suunas, lisas ta vaevaltkuuldavalt: «Ära hukka neid ilma sakramendita. Sest nii on Issand öelnud — nad peavad minema teele — minu sõnas, mis teeb nad elavaks...»

Noh, seda veel, mõtiskles foogt. Tülikas tõug — see paatritest jumalameeste oma. Eriti sõjakäikudel. Igale poole vedasid nad ka kaasa oma monstrantse, altarikatteid, lühtreid. Palvehelinaid, kellukeste kõlinat ja viirukisuitsu olid kõik kohad täis. Kurat seda teadis, miks see nii oli seatud, et rist pidi mõõgaga nagu kokku laulatatud olema...

Ta ei hakanud seda paatrilt pärima. Vaikis, oskamata selle küsimusele vastata.

Mõtlikult jälgisid nad kustuvat lõket.

Kui foogt viivu pärast silmad tõstis, leidis ta paatri pilgu enesel püsivat. Too oli piinatud, rahutu pilk, missugust ta iial varem polnud paater Johannese silmis näinud. Ta ei teadnud, mis paatri südant sõi.

Aga paater teadis. Too oli — surma eelaimus.

Öö astus, tummalt ja hiilivalt. Kõikjal oli vaikne. Ja kõikjal näis ometi midagi liikuvat. Midagi tontlikku, õudset, vaevu tajutavat. Oli tunne, nagu oleks saatus läbi taevalaotusse uppuva pimediku nende kohale sirutanud suured mustad tiivad. Midagi ülemaist, mis var-

jutas nende hinged ja tegi araks müstikaga kokkukasvanud südamed, kuigi neid kattis raudsoomus.

Hildebrand von Lenten sülitas vihaselt tulle.

Mida ta pidi kartma? Võit oli käega katsuda. Homseks jõuavad nad nägema Rävala torne. Ja siiski...

Kimmole poolt tõi öine tuulehoog katkeid naiste kiledaist karjatustest.

Metsa veeres tõusid junkrute pead ja silmad süttisid. Nagu jahikoertel, kes kuulevad metslinnu häälitsusi.

Hildebrand von Lenten krimpsutas nägu. Temal polnud selleks isu, mis seal praegu toimus. Külapiigade vaevamine, see oli nooremate asi — kui käskijad seda lubasid. Need junkrud seal metsa all piilusid teda asjata. Ta ei kavatsenud neid kusagile lubada. Vähemalt mitte täna öösel. Vangid olid tema kätte usaldatud ja ta ei tahtnud mõne liiderliku kuke pärast oma ametiauga riskeerima hakata, kui midagi juhtuks.

Aga küla poolt näis lähenevat järjest elavam häältesegu, millest võis eraldada koerte haugatusi. Ta ei saanud lahti muljest, et keegi oli siiapoole pagemas. Kas mitte sõdalaste käte vahelt pääsenud naised, keda rutt siia, soo varju, kandis?

Uni oli kõigi silmist pühitud. Läbipaistmatut pimedust puurides püüdsid nad kõrvadega haarata seda, mis silmadel puudu jäi...

Keegi neist ei märganud, et selja taga, metsapõues küpses üllatus, mis valmistus neid tabama hulga varem kui too, mida nad ootasid...

Paater Johannese eelaimus ei petnud teda.

Maarahva kättemaks, mis neid ööl ja päeval jälgis nagu vari, oli teoks saamas. Ja mõõk tõusis nende kohale siinsamas, kiviviske kaugusel...

Neid polnud palju, keda öine mets sel hetkel ordusõdalaste pilkude eest varjas. Ainult mõnisada sõjariistus talupoega, keda taganemine oli möödunud õhtuks siia raba veerele toonud. Riismed ülestõusnute sõjasalkadest, kes raskes, pidevas heitluses rõhujate vastu olid sõjajumala ohvrialtarile viinud küllusliku vereandami. Seda tunnistasid rohked haavad, puruks rebitud riided ja väsimusest ning kurnatusest kahvatud näod. Tunnistas ka kümmekond redelvankrit, mille põhja oli tagane-

miserutus kogunenud naisi, lapsi, haavatuid ja surijaid. Mehed aga ei mõtelnudki mõõka maha panna. Niikaua kui jätkus jaksu selle tõstmiseks. Nad olid Põltsamaa vägede lipkondi pikki tunde võsa varjust piilunud. Vaaginud vaenlase mõõkade raskust. Kuni olid lõpuks otsusele jõudnud, et tasumiseks paremat aega ei tule. Sest öö oli pilkane, koht üksik ja abi ordumeeste jaoks kaugel.

Käsud hakkasid liikuma. Kuusiku põues kraaksatas vares. Veidi eemalt vastas teine. Ootusrikkas vaikuses sahisesid mõõgad ja naksatasid ammuvinnad.

Orduvennad lõkke ümber ei saanud mahti ümbergi pöörata, kui rünnakulaine neist üle voogas. See sündis nii äkki ja ootamatult, et neile ei jäänud enam aega toimuva üle selgusele jõuda. Mingisugused nähtamatud kogud tormasid läbi lõkketule, paisates selle tukkide ja sädemete sajus laiali. Tekkinud pimedus jättis helkima kustuva tule vaevase kuma. Junkrud hüppasid püsti, silmad jahmumisest pärani. Miski sööstis uuesti nende kallale, paisates nad segamini üksteise otsa. Kostis mõõkade vihinat, maakeele vandeid, ähkimist. Keegi sõjasulastest röögatas läbilõikavalt. Keegi kutsus Issandat appi. Ja siis tõusis kõikjalt hädakisa...

Hildebrand von Lenten rabas mõõga tupest, otsides pimeduses vastast. Peast vihises midagi mööda. Ta tundis selle lennust — ammunool. Kostis kuiv raksatus, nagu oleks murtud puuoksa. Pööranud pilgu selja taha, nägi ta läbi hüplevate varjude paater Johannese päraniaetud, imestunud silmi. Paatri jõuetu käsi püüdis asjata sügavas istuvat noolt rinnast välja rebida. Kooldudes aeglaselt ettepoole, ohkas paater raskelt ja prantsatas näoli hõõguvasse tuleasemesse.

Oli selge — see oli kallaletung. Pimeduses lõi kõik kihama.

Von Lenten ei mõelnud midagi. Ta oli täna nagu purjus. Too oli elupõline, luusse kasvanud vaist, mis teda liikuma pani. Tormanud alateadlikult lahingupiirkonnast välja, rapsas ta mingi ettejuhtuva kogu pihta ja taipas alles hiljem, et too oli vist ta enda junkur, sest mõõk libises klirinal üle vastase soomuskatte. Veidi hiljem leidis ta enese hobuse seljas, kelle oli haaranud

tont teab kust. Kõrvust möödavihisev öine õhk jahutas ta kuumama löönud pead. Aju hakkas jälle töötama.

Kuspool asus Kimmole?

Ta ei teadnud seda. Lõõtsutav ratsu tormas põõsastesse, komistas puujuurtel ja pidi ta peaaegu sadulast paiskama. Von Lenten vandus metsikult ja virutas lapiti mõõgaga hobusele sapsudesse. Loom jahmatas ja viskus edasi...

Nad rabelesid neetud pimeduses terve igaviku. Siis tajus peremees, et ratsu oli leidnud õige tee. Kabjaplagin muutus ühtlaseks ja rahulikuks, loom puristas ja kähises janust ning väsimusest. Eemal vilkusid tulukesed. Jah, too seal pidi olema Kimmole...

Ent siis hakkas tee ta selja taga kapjade kõmast elama.

Midagi vastikut libises üle Põltsamaa foogti selja — nagu oleks surma pikk, kondine käsi teda silitama kippunud. Polnud kahtlust, nood olid tagaajajad. Tõstnud mõõga, hakkas hullunud foogt taas ratsut rapsima, kihutades väsinud looma kiirele kappamisele.

Nood polnud jälitajad. Olid ta enda mehed. Nad tormasid magavasse Kimmolesse peaaegu ühel ajal, ülepeakaela, säärase kära ja tormitsemisega, et jäi mulje, nagu oleks vaenlane asunud orduvägede laagrit ründama.

Kogu Kimmole kargas jalule nagu unest heidutatud suur loom. Taredes särtsusid taelad, õuedel süttisid tõrvikud, külatänavad lõid tõttavate jalgade müdinast kihama.

Von Lentenil polnud aega ringi vaadata. Kus asus Dreileben?

Takerdama kippuvat hobust kannustades sööstis ta piki külavaheteed edasi. Tormas kellelegi selga, põrutades end poolhingetuks.

Käärivasse suminasse lõikus kellegi kähisev hääl.

«Feinde!... Halt!...»

Pimedusest sööstis talle vastu midagi teravat ja valusat. Keegi rebis ratsmeist, keegi haaras jaluseist. Raske mõõgalöök lennutas ta sadulast. Pea ees langes ta kusagile säärase põrutusega, et silmad pidid pealuust välja hüppama.

Siis süttis tõrvik ta näo ees. Sõjasulaste ehmunud silmad vahtisid lömmilöödud näokattega käskijat.

Ta vandus neile näkku tulisest vihast segamini kippuvaid sõimusõnu, pühkides ninast nirisevat verd. Peapööritusest tuikudes vinnas ta end jälle sadulasse ja seekord, taevale tänu, sööstis juba õiget teed pidi.

Ordumeistri unelõng katkestati kõige magusamal tunnil. Enne kui ta oma unerähmaseid silmi õieti sai avada, valgus telk ülikuid täis.

Keegi seletas midagi ägedalt. Kes see oli? Ah jaa... Too Põltsamaa foogtist kaupmees. Mis oli lahti!?

Vaenlane! Kus? Mis? Rünnak!

Lennutanud põdranaha nurka, hüppas von Dreileben püsti.

«Puhuge häiret! Viivitamata!»

Teenijasvenna käed värisesid. Riided ei tahtnud isandale kuidagi selga minna. Ordumeister läks tigedaks.

«Mis te vahite! Käige kuradile!»

Valvejunkrud tõttasid välja.

«Pidage!»

Pöörduti ümber.

«Vend Goswin siia! Kohe!»

Kakskümmend paari kannuseis kõlisevaid jalgu tõttas kiiruga Viljandi komtuuri otsima.

«Von Herike — ordumeistri juurde! Von Herike — ordumeistri juurde...»

Öist vaikust lõhestasid trompetite hääled.

Kimmole sumises nagu mesilastaru. Öö muutus küla kohal järsult valgeks. Kusagilt olid pääsenud liikuma ärevad uudised. Need valgusid laiali nagu lained vaikses vees.

«Mässajate ratsavägi tungib peale! Rävala poolt tuiskab tuhandeid... hoidke alt...»

Pimedus oli muutunud talumatuks. Ei jätkunud tõrvikute vaevasest tulest. Keegi oli susanud tungla õlgkatusesse. Laurits alustas erutavat tantsu, lehvitades oma punaste mantlihõlmadega öisesse taevasse sädemeid. Siis taipasid teisedki sõdalased seda teha. Kõikjal hakkas tõusma leeke.

Aga vaenlast ei tulnud. Junkrud närvitsesid ja muutusid aina tigedamaks. Vanaeided halisesid põlevate

tarede pärast, kippusid sõjasulastel tõrvikuid käest kiskuma. See oli juba liig. Mõõgad hakkasid tantsima siinsamas, õuedel, ootamata, millal nad vaenlase kallale pääsevad. Keegi ei teadnud, mis need naised, raugad ja poisikesed äkki nii julgeks oli muutnud, et nad söandasid hakata vahele segama. Oli see ahastus või lootus mässajate abile? Siin polnud enam aega oodata. Karjed, vanded, sõjariistade tärin kostsid läbi tule ja suitsu. Sõda oli astunud Kimmolesse.

Too oli raske öö.

Kimmole viimane öö.

Eemal tukkusid metsad, lõhnates mõrkjast pungade mahlast. Rabades kudrutasid sookurvitsad. Põldudel pakitses haljendav oras. Kevad astus.

Aga külasse oli astunud surm. Leegid närisid seinapalke, hammustasid katuseroovi, puresid, kust aga said. Onnid vajusid ohates kokku, mattes oma tulisesse põue surijaid. Suitsevates rehealustes karjusid lämbuvad loomad, südantlõhestavalt kisendasid vanemateta jäänud lapsed hobusekapjade all. Kusagilt tormas külatänavale hullunud naine, laialipääsenud juuste lehvides, verine, katkutud, rebitud. Surnud imikut rinnale surudes kisendas ta öösse loomalikke karjatusi. Päraniaetud silmist leegitses midagi säärast, mille eest möödaratsutavad sõjasulased ehmunult taganesid. Paater ratsu seljas lõi ta poole õnnistuseks risti ja andis meestele märku, et nad naise kannatused lõpetaksid.

Vihisev ammunool tegi oma töö...

Õued tühjenesid sõdalastest. Tõtati kogunemiskohtadele, komtuurkondade lippude alla. Pikad raudmeeste read ratsudel, sünged ja vaikivad, liikusid üle mudaseks tambitud ojasängi tumeda metsaviiru poole, kus ordumeistri leeri telkide taustal tuhanded tõrvikutuled jaaniussidena särasid ja vilkusid.

Nad olid läinud. Need — kutsumata külalised. Aga külal polnud sellest kergem. Polnud enam neidki, kes oleksid võinud kergemalt hingata. Tuli oli oma tööd lõpetamas, punane õhetus ahervaremete ümber muutus järjest kahvatumaks, suitsusagarad hõredamaks.

Taevarannalt oli tõusmas uus tuli. Too oli veritsev koidukuma, mis tähistas uue päeva algust.

Aovalguses hakkasid orduvägede lahingukorda seatud ratsasalgad Konnavere poole liikuma. Udutav metsaalune lõi ristisärkide pikkadest ridadest kirendama. Nad astusid sammu, katkematuis ahelikkudes, otsivad silmad rinnale tõstetud kilpide servade tagant piilumas. Mets mühas, pragises, tümises ja võbises tuhandete kapjade raskest astumisest. Imestas, vaikis ega vastanud midagi.

Nad olid oodanud siit eest leidvat mässuliste malevaid või vähemalt jälgi nende taandumisest. Kuid polnud midagi, mis oleks vaenlast meenutanud.

Rohkearvulisest saatjaskonnast piiratud ordumeister ei leidnud jutu alustamiseks sõnu. Krahv Arnsborch katsus asjata õnne oma seiklusjuttudega Böömi kuninga sõjakäikudest. Talle ei vastanud keegi.

Põltsamaa foogt tundis endal Dreilebeni pilku, mis muutus aina süngemaks. Ordumeister ei öelnud midagi, kuid ta vaikimine rääkis seda rohkem. Hildebrand von Lenten, näljane, kurnatud ja läbipekstud, oma laialipaisatud meeskonna riismete kokkukorjamisest surmani väsinud, oli nii kibestunud, et ta kõige vastu tundetuks muutus.

Nad võisid temaga teha, mis tahtsid. Too silmijõllitav orikas ja kõik teised, kes talle näkku irvitasid, lootusega tema arvel mõne värske mõistujutu näol varsti nalja saada. Kas või selle kohta, kuidas mõni vananev foogt peotäie metsahulguste eest plehku pistab.

Aga siis hakkas kaugelt eestpoolt kostma järjest kõvenev lahingukära. Dreileben ühes saatjaskonnaga peatus. Ettesaadetud väeüksused olid vaenlasega lahingusse sattunud. Jah, selles polnud kahtlust, trompetid kutsusid appi. Herikel tuli oma meestega platsi asuda. Andnud käsu appiminekuga kiirustada, ohkas ordumeister raskelt. Mis see ometi tähendas? Olid nad siis tõesti juba nii kaugele jõudnud, et ei jaksanud nende tõbraste kallaletungi peatada. Noil seal polnud ju õieti püksegi jalas, rääkimata sõjavarustusest. Nad võitlesid ju — palja vihaga. Pole kunagi kuuldud, et viha kaaluks üles mõõga raskuse. Aga siin näis see tõesti nii olevat . . .

Pool tundi hiljem jõudsid nad metsa veerele. Ees

laius hõredatesse kasesaludesse, sarapuu- ja pajupõõsastesse peidetud soomaastik. Pilt, mis selle taustal avanes, ei rõõmustanud ordumeistri silma.

Taplusemöll oli siit veidi aega tagasi läbi käinud. Seda tunnistas ratsujälgedest mudaseks sõtkutud maa ja siin-seal võsa serval valendav ristimantel, mis oli muutunud surilinaks ordusõduri laibale. Dreileben vaatles tujutult maas vedelevat lömmilöödud raudkübarat. Jah, see oli sõjanui, mis siin oli võimutsema pääsenud. Toosama isaisade-aegne tapariist, mida nad ammu olid arvanud minevikku kuuluvat ja mis nüüd talumeeste peos näis uuesti olevat elama hakanud. See oli kurb tõde, mida ka varemalt oli tulnud õigeks võtta. Rindrivi, avangard ja kogu see muu kupatus, mida ratsameistrite tarkus linnustes õpetas, oli hea asi lagedal väljal, lähivõitluses soos või metsas ta ei kõlvanud...

Kappas lähemale junkrust käskjalg. Viimaks ometi...

«Noh...» kisas Dreileben juba eemalt, suutmata südamesse pugenud muret talitseda.

«Taganevad, vend ordumeister...» kandis sõnumitooja ette.

Kõik hingasid kergemalt. Piiskop Olaus heitis tänutäheks risti ette. Teised järgnesid talle.

«Osa neist taganes Rävala poole...» jätkas käskjalg. «Osa siiasamasse — Konnavere rappa...»

«Rappa?» katkestas von Rambov. «Kui palju neid seal...»

«Sõdalasi on vähe, vend komtuur,» vastas küsitu. «Enamasti pagenud vangid ja haavatud. Külarahvas...»

Von Rambov näris vurruotsa. Ordumeister aga oli juba otsustanud.

«Noh, olgu neile Issand armuline... Saatke Ilsede oma meestega teisele poole. Raba tuleb sisse piirata. Siis... vaatame.»

Nad ootasid viivu, kuni eespool midagi sumisema lõi, sealpool, kus Järva foogt oma salkadega läbi uduvinas tukkuva võseriku tungis. Ratsutasid siis jälle ettevaatlikult edasi. Läbi hõreneva põõsastiku avardus nende ees lage, vaevakaskedega tipitud soomaastik. Pruuniks tõmbunud kulu vaheldus helendavate laugastega.

Neid ei huvitanud põrmugi too vaevane, kurb rabaveerik. Palju rohkem huvitas neid too mustendav inimkobar, kes seal eemal samm-sammult soo sügavusse taandus. Ahelikkudes inimesed, kes õõtsuval pinnal teed kobasid, üksteist toetades ja mööda kitsaid radu väsinud sammul edasi vankudes. See oli haruldane vaatepilt, sellist ei nähtud tihti.

Üksikasju oli raske eemalt kindlaks teha. Põgenikkude hulgas näis olevat suur hulk naisi, kes vedasid lapsi süles ja seljas. Näis olevat mehi, kes vehkisid hagudega, laotades neid vesisele soopinnale, otsides ülepääsu, kadudes vahel rinnuni soomülkaisse ja uuesti üles rabeldes. Seal näis olevat rauku... Või olid need haiged, haavatud... Need, kes vedasid hädavaevalt jalgu järele ja maha langedes jäid tükiks ajaks lamama, et siis kuidagi teiste toetusel tõusta.

Ordumeeste salgad soo veerel muutusid aina tihedamaks, kuni viimaks kogu metsaveer oli ristisärkide valendusest tihedalt palistatud.

Sõdalased püüdsid asjata edasi minna. Ratsud vajusid kõhuni mutta, rabelesid ja hirnusid metsikus hirmus. Oli tegu nende väljakiskumisega. Lõõtsutades seisti kihiseva ja koriseva soo veerel. See neetu näis olevat otsustanud neid mitte sammugi edasi lasta. Kehitati õlgu ja jäädi ootama käskijate korraldusi.

Ordumeister oli äkki muutunud ebaharilikult elavaks. Ta oli ratsult maha roninud ja kippus põgenikkude jälgedes jala sohu minema. Too oli kaunis isevärki ülalpidamine selle hellitatud üliku poolt, kes muidu armastas end tapluste ajal avangardi sügavuses hoida ega kippunud kunagi vaenlasega käsikähmlusse. Täna näis tal aga selleks tuju olevat.

Burchard von Dreileben oli lühinägelik. Kuid ta silmad olid küllalt head, et mässajate vilets sõjavarustus ära näha. See polnud ohtlik. Igatahes mitte soomusrüüde jaoks. Ja nii ta siis oligi otsustanud neile kehkatsitele näidata, et ta võib ka ise vägesid rünnakule viia. Kui vaja, kas või jala.

Dietrich von Rambov, Riia väesalkade käskija, jälgis muiates higistava ordumeistri rähklemist. Tolle raske

keha kippus juba esimeste sammude juures läbi kõikuva pinnase vajuma, kuigi junkrud ta jalge ette ohtralt männioksi ja kilpe toeks ladusid.

«Noh — kas tahate lasta kõrgeaulisel üleminkvisiitoril üksinda noid eitesid seal nottima minna?» pöördus ta vaiksel häälel Goswin von Herike poole. «Pole just suureks auks lasta Liivimaa ordumeistril porri uppuda. Nii ülearune ta veel ei ole...»

Herike viskas talle sünge pilgu ja vaikis. Mida too joodikust keigar sellega tahtis öelda? Põgenikud eemaldusid aeglaselt, kuid visalt. Oli aeg neid jälitama asuda. Ta tõstis käe ja andis märku sadulast mahatulemiseks.

Rabaveer hakkas taas elama. Raiuti oksi tee sillutamiseks, pingutati ambusid. Mõõgad tõmmati tupest, piigiotsad sirutusid ette. Siis hakkas raba paljude jalgade ettevaatlikkude, hiilivate sammude all õõtsuma. Ründajate rivi astus alguses tihedalt, pudenes siis laugaste ja mülgaste vahel ribadeks. Hõredad mättad lõid raskete nahktaldade all mustendama, kõikusid, pudenesid. Rauaga koormatud sõjasulased ja junkrud vajusid paiguti rinnuni rappa. Otsiti tuge lapiti asetatud kilpidelt, teivastelt, piigivartelt. Ristisärkide valendav lõuend tõmbus pruuniks ja määrdus roosteses vees. Kuid nad tõusid uuesti, need jälitajad, kelle punetavais silmis kiirgas jahikoera näljane pilk. Rüütlid astusid ees, saatjad venisid kobaratena järele, ähkides, vandudes ja lõõtsutades.

Raba pind laius aina kaugemale, muutudes sitkeks ja ligaseks kaeks, mis hõredalt kattis põhjavee mustavat pinda. Ikka rohkem oli neid mülkaid ees, ikka laiemaks läksid laugaste tumedad loigud. Põgenikkude samm vetruval, koriseval kõntsapinnal lõi vankuma, jääkülm vesi ronis järjest kõrgemale, näksates hirmust ja ahastusest värisevate naiste sääri, põlvi, reisi. Ikka sagedamini varisesid põgenikud kitsastelt mättaviirgudelt limasesse, kleepuvasse pudrusse, rabeldes ja pingutades meeletuseni, kuni said pihku päästva käe. Lapsed halasid, klammerdudes surmahirmus emade kaela ümber, mehed muutusid aina süngemaks, heites tihedamalt pilke selja taha.

Sealt hakkasid ikka selgemini silma paistma jälitajate tumedad kogud ja hommikupäikeses sädelev tapateras.

Siis tuli sammudele lõpp. Polnud enam kusagile astuda, kõikjal kirendas rohekas-pruun vesi, milles ilutsesid vesirooside puhkemata õienupud. Põgenejad katsusid edasi astuda, kuid vajusid hääletult. Nagu suur näljane loom avas soo oma päratu suu nende neelamiseks.

Too oli õudne hetk, täis ahastust, lootusetust ja hukkumise paratamatust. Nõrgemad laskusid mudasele pinnale, itkedes hääletult. Too oli kahekordne surm, mis neid oli haaramas — alt, põhjatute vete haudsügavikust, ja sealt eemalt, haljendava raua näljasest sädelusest. Kühmuvajunud, üleni porised, surmani kurnatud kogud varisesid, klammerdudes sõrmedega mätastesse. Naised vajusid üksteise kaela, sulgedes lapsi üska, nagu suudaks see neid päästa tolle eest, mis oli tulemas. Sadades hukkumisele määratud hingedes kees kibedus ja valu, mille leevendamiseks ei jätkunud enam pisaraid.

Naiste ja laste ahastav nutt näis maha suruvat ka meeste teovõime. Verekaotusest ja kurnatusest nõrkevad vangid vajusid istukile, silmitsedes abitult randmete ümber tolknevaid ohelikuotsi. Peatusid ka sitkemad mehepojad, vabastades seljad oimetutest põgenikkudest, kelle jõud oli poolel teel lõppenud ja keda nad olid kuni siiani kaasa vedanud. Kobati nappide sõjariistade järele. Silmad jälgisid põletikulisel pilgul aina lähemale jõudvaid, rabapinna kumerusest kõrgemale kerkivaid raudseid koletisi, kelle igas sammuastes raba sosistas surma.

Habetunud, kondine rauk, pikalt ja mõtlikult vaadanud lähenevate ordujunkrute ahelikke, näis olevat midagi otsustanud. Tõusis põlvili ja sirutas käed ümberolijate poole.

«Tapke mind, vennad! Tapke! Ennem omade tapper kui rõhuja mõõk . . .»

Pikk ruske, metsikute salkudega mees, kelle kõrged hülgesaapad andsid tunnistust sellest, et tegemist oli kaluriga, tõstis ta maast üles.

«Pole õige — vanaisa . . .» lausus ta madalal häälel.

«Tapke, vennad!» sosistas rauk edasi.

Kalamehes paistis midagi süttivat. Midagi sellist, mis ta silmadest näis leegitseva tulena välja purskavat.

«Pole õige — ütlen ma sulle!» möirgas ta vanamehele näkku. «See, mis me elust on järele jäänud, pole mahaviskamiseks! Seda tuleb müüa nii kallilt, kui saab! Mõistad! Selleks, et teistel seal Rävala all oleks kergem kätte maksta.»

Kõik pead olid pöördunud ütleja poole.

Mida too seal rääkis?

Kalamees lasi pilgul üle põgenikkude libiseda.

Too pilk tõstis mehed maast ja pani naised vaikima.

«Lähme, mehed! Lähme rõhujatele vastu. Surres viime neile surma!»

Rebinud jahinoa tupest, hakkas ta vaenlasele vastu astuma.

Teised astusid ta kannul, nagu oleks neid uus jõud edasi viinud.

Too oli arusaamatu, salapärane lumm, mis kandis noid mehi edasi, mis tõstis nad iga sammuga ikka rohkem sirgu, pani nende karmid silmad sädelema ning pigistas kokku lõuapärad. Nad astusid laias, korratus ahelikus, astusid rahulikult ja kindlalt, pilgud surutud vaenlase rivisse. Sirutusid mõõgad, kaikad, tuurad, pingutasid löögiks karedad rusikad. Raba elas, kihas, oigas ja ägas surmaminejate raskes, tihedas sammus.

Too oli rünnak.

Selles näis veenduvat ka ülemkumpan Hermann von Nesen, kes astus rüütliväe rivi ees. Olid need orjadest tõprad hulluks läinud?

Ta aeglustas sammu, heites kõhkleva pilgu kahele poole, kus junkrute samm näis vägisi takerduma hakkavat. Ristisärkide looklev rivi kippus peatuma, nagu oleks teda tagasi surunud hääletu raju.

Lõpuks jäid nad kõik seisma, vahtides ründavaid talumehi üllatusest päraniaetud silmil. Need aga astusid, kõhklemata ja kindlalt, nagu oleks neid kutsutud mitte taplusse, vaid peole.

Ordumeister neelatas kuivalt. Midagi kippus kurku tõusma. Oli see süda, mis perutas rinnakorvi sügavuses nagu ehmunud loom? Ta oli kogenud sõjamees. Ta ei näinud vaenlase rünnakut esimest korda. Oma nooruse-

päevil oli ta Würtembergi vürstikoja õueturniiridel tuntud mees olnud. Ta ei kartnud ratsapiiki ega kahekäemõõka. Ta polnud taplusest pagenud. Aga too, mis sealt tulemas oli, tegi ta täna imelikult nõrgaks. Nood mustad, räbalais, tuules lipendavad kogud polnud inimesed, nood olid haudade põhjast tõusnud kooljad, keda surm ise näis juhatavat. Nende kõhnades, metsikutes nägudes, mis olid juba vaatekaugusele kerkinud, põles säärane halastamatus, et ta tundis oma südame ümber külma pigistust.

«Ambuda...» ägises ta, vaevaga vabastades rinna lämbumise raskusest.

Seda polnud vaja korrata.

Noolte vihin tähistas võitluse algust.

Nooled puurisid ülestõusnute rinda, pähe, kõhtu, aga polnud palju neid, kes oleksid varisenud. Nad tulid aina edasi, vaikides, tummalt, hambad risti.

Tõusid mõõgad.

Ülemkumpan Hermann von Nesen näis viivu kõhklevat, vahtides ülestõusnute ees sammuvat kuivetanud, metsikut meest. Tolle külm, terasene pilk näis just teda olevat ära märkinud.

Rahmanud tulija pihta vihiseva löögi, lõi ta selle õlga päratu haava, millest paiskus välja verejuga. See jäi ta viimseks löögiks, sest samas hüppas mässaja ta kallale nagu ilves. Too oli kohutav heitlus, mis näis neid kõiki viivuks maa külge klammerdavat.

Junkrud tõttasid isandale appi, aga sattusid rinnutsi uute talumeestega. Ülemkumpan paindus vastase muserdavas kaisutuses nagu vibu. Käed, mis ta pead selja taha rebisid, näisid olevat rauast. Rüütel ähkis sõnatult, silmad lämbumisest siniseks tursunud näost välja hüppamas.

Talumees näis olevat ta külge kasvanud. Ta selga tekkisid järjest uued nooled. Ordumeistri hüüetest õhutatuna paiskusid sõjasulased kobaras rünnakusse, vabastades tee hädas oleva ülemkumpani juurde. Mõõgad raksatasid hullunud ründaja pähe.

Kuid too näis surreski rüütli kõri külge kangestuvat.

Hermann von Nesen korises loomalikult ja jäi elutuna lamama nagu murtud kaelaga lind.

Taplus tuhises nagu tormihoog, sidudes heitlevaid kehi puntrasse. Ülestõusnud tormasid vastaste kallale. Verest nõretades rebisid nad neilt mõõgad käest, klammerdusid hämmastunud junkrute külge, sorkides nugadega nende raudsete soomuskatete all, otsides palavas kähmluses kohta, kust pääseks vastase elu kallale. Rasked, raudrüüdest koormatud ordusõdurid osutusid jalavõitluses kohmakaiks ja abituiks, komistasid, kukkusid, vajusid rinnuni võitlusest mudaseks pööratud rappa ja lämbusid vihast hullunud vaenlase haardeis, uputatuna korisevaisse mülkaisse...

Too oli õnnetu päev, mis oli Burchard von Dreilebenile pähe toonud õnnetu mõtte vaenlase hävitamiseks Konnavere rabas. Ordumeister vandus, karjus ja ähkis, taandudes võitlejate jalust raba veerde. Vööni mudane, kaotanud pagemisel mõõga ja käpiku, ronis ta hingetuna mändide alla ja laskus lõõtsutades istuma kilbile, mille kellegi teenistusvalmi junkru käsi talle alla sobitas.

«Neetud... See on kurat teab mis... Need on hundid, aga mitte inimesed...»

Alles pikkamööda saadi vaenlasest jagu. Too oli hõbedase peaga sitke vanamees, kes veel viimasena püsti jäi, lahti rabeldes hulgaliselt pealevalguva vaenlase haardeist. Nad olid pidanud teda küllalt nõrgaks elusalt püüdmiseks, et teda siis tule abil sundida üles tunnistama kõike seda, mida ta teadis ja mis nüüd kippus saladuseks jääma. Kuid nad eksisid seegi kord. Vanamees, rabanud komistava pealetungija käest mõõga ja langenud sõjasulase kilbi, kaitses end visalt. Lõhestanud ühel pealetungijal näo ja paisanud teise laukasse, jäi ta leegitsevail silmil ootama, luurates nagu kärp kilbi veere tagant.

«Tulge! Neetud ristikoerad!»

Ei aidanud, ka see tuli maha lüüa. Hulk mehi jahtis temaga rabakäärudes pikka aega. Ta kadus viimaks ise nende silmist, vaikselt nagu vaim. Ja neil jäi mulje, et olid näinud und.

Kogu tänane hommik näis olevat nagu unenägu. Kuri unenägu, mille ees Burchard von Dreileben püüdis silmi sulgeda, kössitades kesk väsinud, tigedaid rüütleid, kelle vaikimine näis ütlevat rohkem kui sõnad.

Too polnud unenägu, vaid tõelisus, kui ristipandud odadel toodi soost välja ülikute ja junkrute laibad. Metsaalune muutus magama pandud rüütlite moondunud kehadest kirevaks.

Sõdalased tõusid püsti ja paljastasid pea.

Piiskop Olaus ristas peod palveks.

«Requiescat in pace... Domine...» Vanamees nuuksus abituid sõnu, tundes nende mõttetust. Surm irvitas nende üle.

«Hermann von Nesen...»

«Albert von Fürstenberger...»

«Herbert von Rathenau...»

«Berthold von Dusemer...»

Kumpanid, rüütlid, aadlikud...

Konnavere raba oli neile kalliks maksma läinud.

TAPPER TÕUSEB

Päike kerkis — suurena ja veripunasena. Silmapiirini ulatuv lage nõmm lõi oma kanarbikusaarekestega kirendama. See oli noor, värske kevadehommik, mille lehekuu kuldas üle värvidega ja lillede lõhnaga.

Maa elas ja hingas, juues suurte sõõmudega päikesest sädelevat õhku.

Vahur oli silmad sulgenud. Läbi laugude tungis punetav soojuselaine, kõrvus kostis mesilaste sumin.

Jah, maa elas! Vahur tundis seda kõigi oma meeltega.

Olid saabunud päevad, mis sigitasid uut elu. Mil külvaja peost hakkasid mulda langema kuldsed terad. Külv — kas too polnud suurim kõigist töödest, mida loodus oli usaldanud inimese kätte. Kas too polnud kõige algus...

Ta nägi neid — alemaade ja külasaraste talumehi, külimitud käevangus, üle põldude lõputu kanga astumas.

Aga ta nägi ka muud. Nägi tõusvaid purjesid siniste lahtede rüpes, nägi aerupärasid kalameeste sitkeis pihkudes.

Nägi kütte metsade hämaras põues. Tõttamas üle radade, jahilooma jälgedel. Nägi kiireid põtru ja väledajalgseid kitsi ammunoole eest põgenemas.

Too oli suur, kaunis, vaba elu, mille üksikud pildid ta vaimusilmas elustusid ja ta avatud hinges hõljusid. Ta ei tundnud magamata ööde valutuiget oimukohtades. See oli pigem magus, rauge väsimus, mis näis teda kutsuvat unehõlma, kaunite nägemuste maailma...

Miski katkestas vaikuse.

Too oli trompeti ere, värisev hääl kusagilt kaugelt.

Vahur avas silmad.

Orduvägede leeri näis olevat juurde tulnud uut elu ja liikumist. Sisemaale viivatelt teedelt lõid üles tolmupilved, venides lugematute telkidega kaetud lagendikule järjest lähemale. Nagu oleks tuulehoog neid edasi kandnud. Vahur teadis, et see polnud tuul. See oli sadade kapjade plagin, mille kõma siia ei ulatunud... Olid saabumas uued väesalgad.

Maa näis nende all ägavat. Iga tund eile õhtust alates voolas siia paepealsele kõrgele lagendikule kokku aina uusi ristisärkide salku. Trummide põrin ei katkenud hetkekski. Järjest tihedamaks muutus telkide mets. Lõkete suits tõusis, nagu oleks tulekahi. Orduvägede leer näis sõdijaist lõhki minevat.

Too seal oli niisugune jõud, mida põhjaranniku paene pind polnud enam inimpõlvi tundnud. Esimest korda näisid isandad olevat jõudnud ühele nõule. Ordu mustade, süngete ristide kõrval lehvisid Taani kuninga ruuged vimplid. Rävala mustpeade haudmustad ruudud, piiskopimaade valendavad lipud... Püha Mauritius ja Püha Jüri, peaingel Miikael ja Kolmainus ise näisid olevat üksteisele käe sirutanud. Rüütlimõõk ja paatririst olid lippude põhjadel kokku sulanud. Üheks suureks mustaks ristimärgiks, mis näis Vahurile vastu tõusvat kõikjalt, kuhu ta oma silmad ka pööras.

Mees ta kõrval näis sedasama tundvat. Too oli Mats, Rävala parkalisell.

«Näe — raipeid! Tulid meile tooma — risti...»

«Risti jah...» noogutas Vahur sapiselt. «See on neile suureks asjaks, see rist. Isegi oma jumala riputasid nad selle otsa.»

Mats oli mõttes ja poetas viivitades sõnu.

«Selle all nad sünnivad ja sõdivad... Elavad ja surevad... Junkur kannab risti rinnal, paater — vöö küljes. Ainult orjadel — noil pole risti...»

«On!» vastas Vahur. «On orjadelgi... Need kannavad seda — turjal...»

«Tõsi, Vahur, tõsi...» kinnitas Mats.

«Kuigi see, mida turjal kantakse, on veidi teistsugune. Pole kullast ega hõbedast. Aga on — näe — isegi raskem kui kuld ja hõbe... Vajutab selja küüru, litsub maad ligi...»

Eemal, mere pool, hakkasid laulma Rävala tornide kellad.

«Hommikumissa...» arvas parkal. «Näe — Olevistegi taob Issandale palveid. Palveid — võiduks orjade üle...»

Vahur noogutas. Nii see oligi. Tuhanded käed kerkisid sel tunnil kirikute võlvide poole, hommikutaevasse tõusid ordupappide palved ja viirukisuits, linnapürjelite ohked ja nunnade nutt.

Kõik igatsesid maarahvale surma. Kõik nõudsid Jehoovalt talle hukatust. Tänane päev pidi neile, maarahva tõust meestele, saama selleks, millest nood ristikandjad nii tihti armastasid rääkida. Suure viha päevaks. Ristijumala kättemaksu päevaks.

Vahur kuulas süngelt kellade kuminat.

Neil, kõigest ilmajäetuil — polnud helistamiseks kelli, polnud palveid. Neil polnud ka lippe. Ta sülitas sellele. Hommikutuul ja metsakohin olid kaunimad kui ükski liturgia. Vabaduse koidukuma oli säravam kui ükski lipukangas.

Aga midagi oli neil — vaenlastel —, mida temal polnud. Ja mille pärast ta neid kadestas.

Neil olid sõjariistad...

Ööd ja päevad kõlksusid vasarad külade sepikodades. Taoti tapriteks kõik, mis raua nime kandis. Mõisatest võeti ära kõik, mis kõlbas isandatele aadrilaskmiseks. Kuid kahekümne tuhande kämbla jaoks, mis mõõka ootasid, oli seda kõike napilt. Hirmus napilt.

Vahur oli pikki tunde mere siniseid avarusi valvanud. Taevakaart, kust pidid kerkima Turu koged, täis tuge-

vat, haljendavat mõõgaterast, ambusid, tapreid, rõngassärke, ratsapiike... Kõike seda, mis oli kindlasti lubatud foogtiisanda enese suu, pärgamendi ja pitseriga.

Igal õhtul olid ülestõusnud piki rannikujoont süüdanud märgutuled, niikaugele kui silm ulatus nägema. Kalameeste kaljased olid teele läinud, et abi tulekut kiirendada.

Aga seda ei tulnud. Meri magas tummalt nagu suur ükskõikne elukas. Rävala aga luuras suletud väravate tagant. Tornid põrnitsesid tumma vihaga. Nii olid möödunud pikad, ootusrikkad päevad.

Sõjavarustust ei tulnud.

Tulid vaenlased.

Tänane päev seisis ta ees. See polnud harilik päev. See oli pikkade nädalate, kuude, aastate arvete tegemine. Viletsus, alandused, piinad... Ahelad, nälg ja surm... Nad olid kõike seda talunud, kannatlikult talunud... Lapsed kustusid rasketes rännakutes, naised nõrkesid lumes ja sajus, mehed varisesid vangikongides...

Vahur tundis, kuidas kibedus ta südant sõi. Kas olid nende kannatused millegagi mõõdetavad? Maa, mis oli inimpõlvi nende higi joonud, sai nüüd lisaks nende veregi. Harjumaa teed olid palistatud surnukehadega, metsad matsid magamapandud mehi, linnusekeldrites mädanes elav liha... Kus olid Ambur, Rajamees, Ürimeel? Kus olid Lihula Lambet ja Väelane? Seal lõunas suitsesid kusagil Kädenpää varemed ja Rävala sellide veri linnaväraval oli vaevu jõudnud kuivada. Jah, kus nad olid? Need tuhanded, keda üles tõstsid jüriöö tuled ja keda ta täna enda ümber enam ei näinud?

Nad olid kannatanud ja — lootnud. Nad olid surnud ja surreski veel lootnud, et tuleb päev, mis neid needusest vabastab. Lootus tollele päevale oli ajanud haavatud maast püsti ja haiged asemeilt välja. Oli teinud olematuks nälja, tajumatuks külma, kartmatuks südame.

Too oli suur päev, mida nad ootasid. Too pidi murdma pügalapulgad, rebima tornidelt ristiga lipud, lükkama ümber linnuste vallid, kiskuma puruks vakuseraamatud, vaikima panema paatrite padina, kellade nutulaulu ja koristama jõuetud jumalad.

Too oli päev, mil päike võis tõusta vabade niitude ja põldude kohale. Suur päev adrameestele ja mõisasulastele, träälidele ja üksjalgadele. Suur päev rahvale, kelle pihkude tööst kasvas vili, tõusid külad ja linnad ning sai maa oma näo...

Vaenlase leerist kostis jälle vasksarvede hääli.

Vahur pöördus ringi, lüües Matsile õlale.

«Aitab meie silmadele sellest hiilgusest! On tulnud tegude aeg. Niipalju kui mina seda asja tunnen, hakkavad nad varsti peale tungima...»

Nad hüppasid hobustele ja ratsutasid mööda lõhangut eemale. Selja taga jäi sõjasarve hääl aina vaiksemaks, maapind läks pikkamööda madalamaks, laskudes millegi pruunikalt rohetava suunas, mis näis ulatuvat silmapiirini.

Too oli raba. Nad olid selle veere peatuspaigaks valinud. Ja kui tarvis, pidi siit jätkuma ka taplusetandriks. Raba, too oli niisugustel aegadel alati maamehe sõber olnud. Raba kandis viisku paremini kui rautatud saabast, ja see otsustas palju.

Vahur silmitses lagendikku. See oli hall, vaene ja ilmetu. Kiviklibune tuhkjas liiv, sooheinavöödid, mõned kobarad sarapuupõõsaid. Ei see elataks ühtki peret. Aga täna andis ta asu tuhandetele.

Kõikjal kihas ülestõusnud rahvas, koondudes kobarasse lõkketulede äärde. Söögiaeg oli kõikjal pannud aurama leemepajad. Nende ümber jagati suupoolist, aeti juttu ja kostsid hüüded. Ohelikku seotud hobused krõmpsutasid kuluheina, koerad luusisid ringi, otsides asjata ripakilejäänud konte. Neid polnud, pikad päevad olid söönud viimsedki tagavarad. Loomakarjade kokkuajamine oli ju lõppenud nädalapäevad tagasi.

Vahur tegi sõeluva rahvamurru seas endale vaevaga teed.

«Nagu kirmes...» raputas Mats pead, rahustades ratsut.

Nad ei saanud ju läbi astuda noist turjakaist, raskeist Soontagana adrameestest, kes tont teab kust just praegu näisid olevat siia tekkinud. Maanteede tolm oli nad vööni valgeks lubjanud, päike nende habemesse kasva-

nud näod tõmmuks parkinud. Nad tatsasid ringi, peatusid siin ja seal, uudistades kõike.

«Hei teie — piiskopi künnihärjad!» hõikas Mats. «Otsite eilset päeva või?»

Üks neist pöördus ringi, visates parkalile altkulmu pilgu.

«Kesse sind pärijaks on pand...» urises ta, ent Vahuri asjalikku pilku nähes peatus. Peatusid teisedki.

«Lugu on nii... et jõudsime alles täna pärale...» venitas ta. «Ei tahtnud tapritalgutest eemale jääda. Nüüd ei tea, mis peaks ette võtma?»

Vahur noogutas.

«Pole viga, tööd jätkub varsti kõigile! Sõjariistu näikse teil — vähevõitu olevat...» lisas ta, silmitsedes külaliste paljaid käsi ja tühje vöövahesid.

«Vähe neh!» kostis keegi teine. «Neid kuuldi siit saavat. Aga üht-teist on meilgi...» sõnas ta, vahtides altkulmu raskele tuurale, mis täitis reisikepi aset.

Nii ta on, mõtles Vahur. Igaüks tuli sellega, mis räästa alt võtta oli. Kalamehed — ahingutega, adramehed — vikatitega, metsatalupojad — kirvestega... Vankriaisad, nuiad, vardad, lingud... Noh, olgu. Kaks tugevat kätt ja kartmatu meel lugesid kah midagi.

Ta viipas käega. «Astuge sinnapoole. Sinna, kus sepad töötavad. Küsige Illot... Meil on üht-teist mõisatest kokku kogutud. Eks igaüks saa midagi pihku...»

Nad läksid, vimmasseljalistena ja jässakatena nagu laante karud, pannes rahvahulga kahel pool teed lainetama.

Teiselt poolt hõikas keegi Vahurit.

Ta tundis ära Kunda ranna mehed. Päevi tagasi oli hommikukaarte tuul nad Rävala lahte toonud. Kaljasetäie sitkeid kalamehepoegi, kes ei mallanud Rävala suurele mõõgakirmesele hiljaks jääda.

«Noh, vandipingutajad, kas ootamine pole igavaks läinud?» tervitas ta neid.

«Pole viga, pealik! Ootamine — on nagu humalaviha. Mida kauem kääриb, seda kangem saab. Võta istet, Vahur!»

Kellegi käsi sirutas talle värskeltsuitsetatud kammelja.

«Käisime vahepeal merd proovimas. Pistsime pea ka Rävalasse.»

«Sooh!» tõstis Vahur pilgu vasekarvaselt suutäielt. «Mis sealt kuulukse?»

Küsitu, noor sinisilmaline poiss, muheles.

«Käib kõva töö — ööd ja päevad...»

«Kindlustavad ringmüüre?»

«Seda kah. Aga peaasi — on palvetamine. Kellad pauguvad, papid laulavad, aadlirahvas ronib linnusesse. Hommikust õhtuni venivad voorid mööda Pikka jalga üles. Kuningameestel ei jätku varsti lossis — magamisruumigi!»

Vahur jäi mõttesse. Küllap oli ordulippude nägemine linnusessegi toonud hingekergendust... Või kes seda teadis. Piiskop naeris ühe silmaga, teisega aga vist nuttis... Isandad, need olid nagu hundid, jooksid karjas ainult siis, kui kedagi oli tarvis ühisel jõul maha murda...

«Tänu teile, poisid!» lausus ta tõustes. «Ma pean nüüd minema. Ordumeister ise kuulukse olevat pärale jõudnud. Võib-olla lähevad taprid juba täna käiku. Olge valmis!»

«Ära muretse, pealik! Võlgu me ei jää!» kostis talle järele.

Sirutanud käe päikesevarjuks, uuris Vahur viivu eemal valendavat paeseljakut. Silm tabas üksikuid kogusid. Valve oli väljas, ordu leeris aga polnud nähtavasti midagi uut märgata. Maakuulajate sõjasarved vaikisid.

Ta kannustas hobust, kuid kellegi käsi laskus ta põlvele.

Too oli Manivald.

Nad polnud teineteist näinud varakevadest saadik. Seepärast pigistasid peod tervituseks tugevamalt kui muidu.

«Hüva, et õigeks ajaks pärale jõudsid!» sõnas Vahur. «Oli mitmel korral sinu peale mõtlemist. Kus on Novgorodi mõõgad?»

Teine raputas pead. «Neid ei ulatunud nägema. Aga Pihkva omad olevat kuulu järgi otsaga Kirumpää all. Üxküll piiskopimeestega taganevat nende eest juba nädalapäevad, ei temast ole nende pidajat.»

Vahur ohkas mõtlikult.
«Hilja! Ei me ulatu russidega käsi kokku panema!»
«Paistab... jah!» arvas ka Manivald. «Piiskop loodab — Otepää peale. Et saab seal appiruttajatele — riivi ette.»
«Küllap... saabki. Pihkva possaadnikul on kõva käsi, aga sellega ta üksinda ordut ei seo. Ühe vürsti rammust — selleks ei jätku!»
Manivald vaatas mõtlikult kaugusesse.
«Õige ta on! Ühe omast — ei jätku. Aga mitut siduda — see pole ühe päeva töö. Abi jääb hiljaks, see on selge. Oma kämbla jaks on see, mis meid täna peab aitama.»
Vahuri silmis läigatas säde.
«Oma kämbla jaks, vennas, on meid siiamaanigi aidanud. Harju on puhtaks roogitud. Virumaa vaba. Rävala kükitab, saba jalge vahel. Maamehe mõõk on lühike, aga rusikas selle eest raske. Küllap me sellega veel...»
«Tõsi, Vahur! Parem mees ilma mõõgata kui mõõk ilma meheta... Seal on need — Alutaguse mehed... süda naerab sees, kui vaatad...»
«Ja-jah!» noogutas Vahur, silmitsedes möödaminevaid sitkeid, metsikuid laanekütte, kelle vöövahed kirendasid sõjariistade läikest. «Alutaguse salgad — see on meie selgroog. Ei neile meestele ole vaja mõõka pihku proovida... Kindlad käed, selged silmad, jahimehe süda...»
«Südame poolest pole siin meestest küll puudu,» vastas Manivald. «Aga oskuse ja rammu poolest...»
Ta pilk vaagis mõtlikult meestekobaraid.
Vaielda ei saanud. Polnud puudu poisikestest ega nappust raukadest.
«See pole midagi. Oleksid sa siin olnud nädalapäevad tagasi. See oli laat, aga mitte malev. Oli tegu, et naisi ja lapsi küladesse tagasi saada. Ega kõiki saanudki...»
«Näha on...» möönis Manivald, pilgu poetudes kahele mõisatüdrukule, kes meestele pajaga leent vedasid.
Nad liikusid edasi, mööda äratallatud, tuleasemeist mustavat rada. Hommikueine näis olevat kõikjal lõpe-

tatud, mehed tegid tapluseks ettevalmistusi. Paekivilahmakail tahuti mõõku, pingutati ambusid, teritati tuurasid...

Otse nende ees, künkajalal rügas äsjasaabunud redelvankri ümber meestekobar. Jagati välja piiskopimõisast saadud sõjavarustust. Tahtjaid oli palju, anda vähe ning jagajal tegemist laialt.

«Lase lahti...» peletas jagamist korraldav pealik eemale noorevõitu kalameest, kes oli kahekäe-mõõga pidemest kinni kahmanud. «See ju sust enesest pikem...»

Too põrnitses altkulmu hiiukerega sünget trääli, kes oli saanud ihaldatud sõjariista peremeheks.

See sügas arupidavalt habet. «Tea, kas võtabki...» Sülitas siis pihku, keerutas ümber pea ja virutas leemekatla tugipostil raksudes tüki otsast, nagu noaga lõigates. «Komtuuri kaelakondi jaoks paras...» mõmises trääl rahulolevalt.

Kaluripoiss sai pihku ammu. «Sel ju vinn katki...» nurises ta.

«Pole see põllumees, kes atra parandada ei oska...» osatas jagaja. «Kui taipu pole, võta teivas, sel pole sättimist tarvis»

Jässakas adramees proovis pähe kusagilt väljakougitud raudkübarat. Ähkis ja vandus võõrapärase peakatte üle, sest habe kippus suhu ronima ja kübara raudliistudest kaitse vägisi silmade ette vajuma.

«Hinge võtab välja...» kirus ta. «Aravereliste jaoks tehtud, pole mul seokest vaja...»

Oli ka üks, kes isandate tapariistadest ja sõjakunstist rohkem teadis. Elatanud sõjasulane.

«Pealetungirivi on kiilu moodi...» selgitas ta kuulajatele. «Kui tuleb, kummarda maad ligi...»

«Kummardada? Neid ristitud tõpraid...» tigestus üks kuulajatest, heitis käega ja kõndis minema. Aga enamik jäi paigale. Taplusetarkus tahtis õppimist. Ei olnud siin ükski näpunäide ülearune. Juba nädalapäevad käis siin meeste juures kõva töö ja õpetasid kõik, kel oli teadmisi. Nii oli kord, ja polnud palju neid, kes sellest kinni ei pidanud.

Ainult üks näis siinkandis olevat, kes kõige selle

vastu huvi ei tundnud. Too oli päratu suure kerega, hundinahkadesse mähitud metsik vanamees, kes konutas harkis jalu lõkke ääres, keerutades mõtlikult peos rasket, süllapikkust isaisade sõjanuia.

«Terita, terita riistakest!» hõikas Mats mõtlejale. «Ega ta muidu võta!»

Vanamees tõstis raske pilgu, öeldut mõistmata. Ta silmis, mis näisid uppuvat põsekoobaste tumedasse varju, elas katkematult edasi mingi sünge, ligipääsmatu mõte.

Vahur viipas talle, ent mees ei paistnud sellest midagi mõistvat.

Nad vaikisid.

Siis tähendas Vahur kaaslastele:

«Te vist ei teagi, kellega tegu oli... Tolle mehe me vabastasime Angerja linnusekeldrist nädalapäevad tagasi. Ta oli kakskümmend viis aastat kivikotis istunud ega tahtnud väljagi tulla. Mõmises nagu karu... Inimest tast enam pole. Vaikimine oli söönud ta keelepaelad, üksindus — mõistuse. Aga niipalju ta mõistab, kui vaja. Ega ta muidu seda malakat oleks leidnud!»

Vanamehe nägemine oli kõik süngeks muutnud. Tekkis rõhuv vaikus.

«Nägime ilusaid asju teel...» algas lõpuks Manivald, et vaikust peletada. Kibedus kippus ta sõnu lämmatama. «Nägime asju, mis tolle õnnetu saatusest maha ei jää... Maa on ordumeistri jalajälgi täis. Ardu teeristil paindusid võllapuud poodute all looka...»

«Tean...» katkestas teda Vahur. Sõnumid rüütlite vägitegudest olid siia jõudnud enne kui nad ise. «Paidest... pole kuulda midagi?»

Manivald raputas pead.

«Ambur nende küüsist — ei pääse... lõpeb see asi kuidas tahes. Kui nad lüüa saavad, tapavad ta kättemaksuks, kui võidavad — siis rõõmu pärast...»

Vahur silmitses süngel pilgul kauget taevakaart, nagu tahaks ta ulatuda nägema Paide linnuse kivikonge, mis olid temalt röövinud ta parimad sõbrad.

«Niipalju kui mina Amburit ja Rajameest tunnen,» lausus ta, «on nende mured — juba teisel pool Mana väravaid. Nad ei lasknud endale ahelaid randmete

ümber kinnitada. Mu süda ütleb seda, kuigi silm — vaatama ei ulatu... Surid... Surid, mõõgad peos. On suur õnn, sõbrad, et meilegi on antud võimalus — oma saatust mõõgateraga otsustada, ega ole vaja kiviurgastes mädaneda. Suur õnn!»

Mats noogutas. «Mõõga hinda tunned siis, kui sul teda pole...»

«Tõsi!» jätkas Vahur. «Oli päev, kus ma Põltsamaa foogti armust ta kivikambris ringi tammusin ja mõtlesin, et maailmas polegi kallimat asja kui mõõk. Ühe mõõga eest — oleksin andnud kõhklemata kõik oma järelejäänud elupäevad. Toda mõõka polnud. Aga nüüd ta mul on!»

Teised ei vastanud midagi, kuid tundsid sedasama.

Päev oli edasi astumas, tuues võib-olla paljudele küll surma ja hävingut, kuid kas sai sellest hoolida, kui kaalul oli kallimast kallim — vabadus. Ja nad ei hoolinudki. Hirmul ja kartusel polnud siin asu, seda märkasid kõik, lastes pilgul üle rahvarikka sõdalaste leeri libiseda.

Kusagilt polnud kuulda ohkamist ega näha vesist silma. Polnud arglikke samme ega metsa poole piiluvaid pilke. Kel polnud südant vaenlasele näkku vaadata, need olid pugenud tagasi küladesse. Aga neid oli olnud armetult vähe ja Vahuril polnud nende minekust mingit kahju. Meri oli suur ja võimas, aga temagi lained tõid saasta... Jah, need olid rasked päevad, mis sõelusid aganad teradest. Aga neil päevadel oli mingi imejõud, sest nad olid kaotanud küürud meeste seljast, olid teinud silmad selgeks ja säravaks, jalaastumise julgeks ja tugevaks ning hääledki mehiseks ja võimsaks.

Jah, hääledki... Eemalt tõusis meeste mürisev laul.

Need olid Rävala omad.

Õnneleid tõttas neile jooksujalu vastu, haarates Vahuri ratsu valjaist.

Vahur vaatas venda muheldes. Poiss polnud enam poiss. Too seal oli juba noor mees. Pikk, sale, päikesest tõmmu ja sitke. Päevad näisid talle veel ikka kasvu lisavat, sest tolmunud ja katkenud sellivammusest kippusid käed küünarnukkideni välja ulatuma.

Nad kaelustasid teineteist tükk aega.

«Kuhu sa, poiss, vahepeal kadusid?» päris Vahur. «Pole sind enam päevi silma alla saanud! Mõtlesin, et oled rüütliisandate poolt võllaehteks paigale pandud...»

«Ära pelga, vennas!» naeris küsitu vastu. «Ei need kõlisevad kuradid mind püüa... Tuiskasin veidi ringi — et jalg maa külge ei kasvaks. Soontagana kandis...»

«Noh, ja seal?»

«Kõik läheb märki mööda. Haapsalu all on mehi kui merd! Piiskop istub lossis ja helistab kellasid, laevad hulguvad merel, aga ligi ei julge tulla. Noh, anna aega päevakest paar — küll lööme sealgi väravatabad valla...»

Nad astusid sellide sekka. Jürikuu oli noid siin kõvasti proovinud. Polnud palju, kes jõudsid tol saatuslikul tunnil, kui võitlus Rävala väravate pärast lahti läks, vabadusse läbi murda. Mitmed neist kandsid praegugi veritsevaid sidemeid, märgina kibedast taplusest. Uus rappimine seisis ees, ent keegi ei paistnud sellest enesele muret tegevat. Õlu oli ammu lõppenud, mõdu samuti. Olid lõppenud mõisate nuumhärjad ja suitsetatud karukintsud. Aga tuju — too ei lõppenud.

Nii nad siis istusidki ringis, kirevais, rebenema löönud vammuseis, vaskpeaga pussid vöörihmade küljes. Näod täis naerust säravaid hambaid ja käed üksteise vangus. Nii nagu neil oli vanaks kombeks sellideõhtuil, mida iga kevad kutsus pidama linnakarjamaale, lõkketulede äärde.

Kaks lõbusat trääli, kelle ahelaist vabanenud jalad näisid jüripäevast saadik jooksus olevat, et aastatepikkust tammumist tasa teha, polnud ikka veel lahti saanud joovastusest, mida värske vabadus oli pähe kallanud.

Toetudes teineteise õlale, laulsid nad nagu noored kikkad.

«... Kurat meil pandud kubijasse,
vali valla pealikuks,
kibe seatud kilterisse.
A'ab ta valla varda'asse,
teolapsed teiba'asse.
Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine,
küll mina teaks, mis ma teeksin:

paneksin härrad härgadeksi,
prouad peale pulkadeksi,
paneks saksad sahkadeksi,
junkrud peale juttideksi,
kiltred peale kiiludeksi,
kubjad peale kurgedeksi,
ise — taha kündejaksi!»

Nelikümmend kõri möirgas kaasa, nagu oleks käimas pulmapidu.

Träälid kaanisid ahnelt janu kustutuseks ulatatud kaljalähkrit.

«Pillimeest oleks tarvis!» hõiskas üks sellidest.

«Pillimeest jah!»

«Tooge torupill lagedale! Taprilgi lõbusam tantsida!»

Torupilli nad ei leidnud.

Aga pillimehe leidsid.

Keegi tõi ta keset ringi. Too oli vana, habemik külakanneldaja. Üks neist, kes veel liikusid ammurohtunud minevikuradu ja meenutasid aegu, kus pulmad ja kaejatsed polnud üksnes rikaste eesõiguseks. Aegu, kus ilol oli ruumi kehvadeski taredes.

Nad panid ta kivile istuma.

«Mängi, ätt! Mängi midagi Rävala hulgustele!»

«Mängi nii, et sistertslaste nunnad tantsima hakkavad! Näed sa, kuidas nad tornidest piiluvad!»

Vanamees vaatas meeste poole tõsiselt ja nukralt.

«Mina, pojukesed, ei oska kõiki laule. Igal päeval on ise laul, igal pillil — ise viisid... Ma, sõbrakesed, olen nii vana, et mu koht oleks ammu varjude riigis...»

Kära ta ümber vaikis. Nad jäid kuulama toda imelikku juttu, mis kuidagi ei tahtnud siia sobida.

«... aga ma tulin siia. Tulin seks siia, et siin surra. Surra selle eest, mis maksab enam kui mu elu... Priiuse eest! See on suur päev, vennad. Isegi minule, kes ma nii palju päevi olen võinud õhtule veeretada. See on suur päev, mu noored kaimud. Mälestage seda, kui Taara peaks teile õnne kinkima — selle päeva loojumist näha... Minu isa ütles mulle, et ta annaks kogu oma ülejäänud päevad selle eest, kui ta võiks silm silma vastu seista selle tunniga, kus rahva saatust tappriga otsustatakse. Ta oleks kõik andnud, et tänast päeva

näha. Aga ta ei näinud. Ta kustus Viljandi linnuse keldrites. Te teate, kes ta oli? Ta oli mees, kes oli kaasa teinud Pala lahingu...»

Vanamees vaikis viivuks, korjates sõnu.

«Ma olin veel poisike, kui Mana ta ära viis. Ta ei jätnud mulle muud kui ühe laulu. See pole lõbus, andke mulle andeks. Aga ta on mulle kallim kui ükski teine, kuigi ma tunnen neid sadasid...»

Ta oli silmad sulgenud. Käed kobasid kandlekeeli, millelt pääses helisema õrn, habras viis. Ja kui ta suu avas, voogas hääl sellesse viisi nagu oja, mis leidnud sängi.

Too oli isaisade sõjalaul.

«Sõuaksin ma sõan surra,
sõan surra sõitlemata,
vaenu rüpen variseda
ilma pikila piinata,
ilma koole kurnamista,
ilma taudi tappemista!
Kenam on sõan suiguda,
alla lipu langeda,
mõega möllul elu müüa,
ambu noolila anguda!
Ei ole tõbe talitseda,
ohtu-põlve orjamista,
valu-sängil valvamista.
Sõa surmal suurem ilu...»

Kui Vahur hiljem end sadulas leidis, tundis ta ainult üht — ta ei oleks seda iial paremini öelda saanud kui too kustuv rauk.

Nad olid jõudnud Nõumäele. Nii nimetati kadakast liivapõnka, mis vaevaliselt kergitas oma küüru üle roostekarva rabapinna. Too oli pealikute asu- ja nõupidamisekoht, mida vallina ümbritsesid kokkulükatud kaarikud ja härjavankrid. Väljaspool seda ratastest, aistest ja redeleist võru tammusid norsates sajad hobused. Käskjalad tulid ja läksid, viies ja tuues teateid ülestõusnute leerist, mis kihas raba veeres ja ulatus kuni silmapiirini.

Sissekäigu ees seisid sünged, vaikivad mehed. Neid ei olnud raske teistest eraldada. Too mõrkjas, vaigune hõng ei kõnelnud vähem kui kehakate — metsloomade

nahad, mis katsid õlgadest kuni vööni nende jämevillast rüüd. Nood Alutaguse metsade põlised kütid näisid olevat märksa rikkamad isegi sõjavarustuse poolest. Vilunud käed kobasid vöörihmu, millede vahel võis näha tapreid, säravaid vasknuppudega mõõku ja metsloomade püügirihmade puntraid. Laanekotkad, mõtles Vahur. Sääraste kämmalde all rebenesid isegi raudrüüd koost lahti. Rahutu kevad ja Rajamehe kutse olid nad laanesoppidest siia toonud, proovima sõjariistu uutsorti metsloomade kallal, keda kattis ristirüü. Need olid põlised kütid, kes võtsid oma tööd tõsiselt ja näisid praegugi arutavat, mismoodi korraldada seda uutlaadi jahti, mille päev oli neile toonud. Rohkem oleks neid vaja olnud... Märksa rohkem...

Nad tervitasid Vahurit käeviibetega.

Kui ta kaasläste saatel oli jõudnud mäele, märkas ta, et kõik olid juba koos. Neid oodati.

Kõik tõusid tervituseks.

«Olge tervitatud, vennad!»

«Tervist, Vahur!» mürises vastus.

Mehed istusid maha.

Ta lasi pilgul üle koosolijate libiseda. Siin olid nüüd kõik need, keda tänane päev oli temaga sidunud — elus ja surmas. Tugevate, paindumatute inimeste müür, milles igaüks oli kui raudkivi... Illo, rässakas Ugandi meeste pealik... Nõulind, too hall vanamees, kelle nimigi polnud maast võetud, sest tema nõu polnud kunagi ülearune... Rein Alutaguselt, Rajamehe parem käsi, kes nüüd oli astunud langenud sõbra asemele... Mats, Rävala meeste kartmatu pealik, kellele tema, Vahur, võlgnes oma elu... Ja kümneid teisi — noori, vanu, endisi ja uusi tuttavaid ning sõpru — kellele ta võlgnes usu, jõu ja lootuse tänasele päevale. Noh, oli aeg alustada. Ta märkas seda enesele suunatud pilkudest.

«Tund pole kaugel, kus meil tuleb mõõka mõõta, vennad! Kus meil tuleb astuda silm silma vastu... nendega seal... Ons kõik isandate väärikaks vastuvõtuks valmis?»

«Valmis!» mürises paljuhäälne vastus.

«Paigad kätte näidatud, mõõgad välja jagatud?»

«Kõik on tehtud, Vahur!» teatas Illo. «Angerja sõjariistadekambri vara oli vaene ja ega mõisadki palju lisa andnud. Aga kõik, mis oli, istub meeste pihkudes. Rasked odad jäävad ette, piigid tiibadele — tormijooksuks... Ambudest pole tulu, asemele soetasime rabamiseks sõjanuiasid, nagu soovitasid. Sepad rautasid teisi öö läbi... Mis teha andis — on tehtud!»

Vahur noogutas. «Pihkvast pole ikka teateid?»

Vaigiti.

«Paljassaare mehed said kinni nabida ühe kaljase,» lausus Nõulind. «Oli tagasiteel Naroova küladest... Teadsid rääkida, et russidel — olla tatarlane väravates... Aga lähemat ei tea keegi midagi...»

«Veab neil kuradi ristimantlitimukatel...» tähendas keegi.

«Veab! Ei pääse teda üheskoos rabama...»

«Pole viga, mehed!» lausus Vahur. «Päevad ei lõpe — tänase päevaga! Ega jää toogi päev tulemata, kus me teda koos russidega rabame. Ja kui tänane päev ordu mustale ristile päris lõppu peale ei tee, siis too — teeb kindlasti!»

Kaugus poetas sõnade vahele nõrka sarvede häält.

Nad silmitsesid lõunapäikeses helendavat silmapiiri. Ent too tukkus liikumatult edasi.

«Isandad ehivad end külaskäigu vastu!» lausus Vahur. «Rein, mida räägivad su maakuulajad? Missuguseid kontvõõraid on peolauda oodata... Et igaüks teaks omale paraja paarimehe valida...»

Küsitu kortsutas kulmu. «Kogu öö vooris külade vahelt läbi raudmeeste lipkondi ega kustunud teelt tõrvikute kuma. Platsis on kõik Liivimaa väehulgad... Kursi, Põltsamaa... Viljandi. Paide omad... Riia, Võnnu, Turaida... Hommik vedas kohale ordumeistri enda ja ülemtimuka Herike...»

Keegi sülitas mahlakalt.

«Maha ei osanud kuradit lüüa?»

Rein kehitas õlgu. «Kui oleks ulatunud nägema, küll siis oleks mahalööjaidki olnud. Kas või elu hinnaga. Aga see'p see oli, et saime alles hiljem teada... No-jah — tunti veel ära kuningamaade vasallid Rakvere kantsist... Ordumeeskonnad Rävala suurmajast... Musta-

peade vennaskond . . . Kurat neid kõiki lugeda jõuab!» viskas ta käega.

«Piiskopimaade omasid pole?»

«Tarbatu omasid pole tulemas. Need on kogunenud lõunasse, tõrjuma Pihkva vürsti salku. Aga Lääne . . .»

Vahur oli pea tõstnud. «Otepää alt on uusi sõnumeid?»

«Pole. Niipalju on teada, et kõrgemeistri käsul liigub sinna järjest uusi ratsasalkasid. Riialasi, võnnulasi. Igasugu läti ja liivi abivägede lipkondi . . . Keegi oli näinud seal Segevoldi marssalit. Muud ei tea . . .»

Vahur viskas käega.

«Aitab sellest! Külalistest pole puudu. Kõrged isandad kõik. Nende kostitamisega peab hoolas olema. Jääb siis nii, nagu otsustatud. Alutaguse odad keskele, mõisate mehed maa, Rävala omad mere poole, Soontaga ratsud jäävad kingule . . . Kui raudmeeste kallaletung peale vajub, laske kiilu ots läbi. Ja tiibadega — tuleb karata turja. Peaasi — et möll kalduks rappa. Kui oleme niikaugel, et raudmeestest on saanud jalamehed — eks siis näe, kumb kumma väänab!»

«Selge — selge!»

«Nagu Konnaveres!» kõlasid hulgalised vastused.

Ta ei saanud jätkata, sest hakkasid hüüdma vahimeeste sõjasarved.

Nad tõusid, käed mõõgapidemeil. Oli see algamas?

Eemalt tuiskas sissekäigu juurde käskjalg. Hüppas sadulast ja tõttas nende juurde.

«Pealikud! Sealt näikse — saatkond tulevat!»

«Saatkond!?» urahtas Illo. «Mis saatkond?»

«Kolm ratsameest. Valge lipu all!»

Nad vaatasid üksteisele küsivalt otsa. Istusid siis uuesti.

Polnud vaja kaua oodata, kui nõmme küürul kostis kabjaplagin. Piigivardas lipendava valge vimpli all rühkis lähemale kolm ratsanikku.

Jõudnud sissekäigu ette, näisid nad viivu arutavat, kas hobustel sisse sõita või sadulast maha tulla. Metsameeste sünged pilgud ja ähvardav hoiak ei andnud neile mõtlemiseks palju mahti. Enne ronis alla mingisugune paksupalgeline isandakene, segu maamehest ja mõisa-

saksast. Siis kargas kannuste kõlinal alla rüütel. Viimane, kes ämblikuna ettevaatlikult üle hobuse külje alla ronis, oli valgemantlimees. Paatriisand.

Ent too viimane näiski olevat peamees.

Ta astus ees, teised kahekesi kannul.

Jõudnud pealikute juurde, tõstis paater õnnistades käe.

«Pax vobiscum!»

Nad silmitsesid teda vaikides.

Külaline ristas peod, libistades neist üle vilunud silmakirjateenri pilgu. Vahur vaatas teda teraselt. Kus oli ta seda vargasilmadega lõusta näinud?

Paater algas nagu paater ikka.

«Suure kurvastuse ja valuga on meie Issand pidanud nägema...»

Vahur lõikas ta pajatuse pooleks ainsa lausega.

«Kes sa oled ja mida tahad? Räägi lühidalt ja selgelt. Siin pole missa!»

Paater kohmetas silmapilguks...

«Olen Wifbrand, Jumala ori, arhidiakon ja Rävala piiskopi Olause volimees... Tulin, et kallutada teie kurje südameid rahu poole, mida kirik, kuningas ja ordumeister teilt ootavad!»

«Või ordumeister...» osatas Illo. «Me pole ta rahu rikkunud!»

Vahur tõstis käe. «Sul on ordumeistri sõna?»

Paater heitis pilgu rüütlile. Too noogutas.

«Ordumeister pakub meile rahu?» päris Vahur.

«Ta ei paku...» takerdus paater viivuks. «Ta ootab teilt rahu!»

«Ootab rahu? Pidagu ise, küll siis meiegi peame!» läks Vahur ägedaks.

Paater naeratas kannatlikult.

«Ta on otsustanud ära kuulata teie ettepanekud rahu kohta.»

«Soo — soo...» noogutas Vahur. «Me siin pole harjunud asju ajama jutluste keeles, et pea mõtleb üht ja suu räägib teist. Ta tahab, et me temalt rahu paluksime. On see nii?»

Paater noogutas.

Vahur vaatas vaimuliku kavalaid pilusilmi. Too oli

rebane. Samasugune kui teised ta ametivennad, kes oskasid oma keelt paremini kasutada kui mõni teine mees mõõka. Ta laugude alt luuras pettus ja vale. Oli selge, et too oli tulnud siia neid suksutama, suusopid täis lubadusi, tõotusi ja kõveraid jutte.

Noh, pole viga. Tema, Vahur, oskas sihukeste meestega juttu ajada.

«Ordumeistri õiglane süda — on laialt teada...» algas ta. Mehed ta kõrval tõstsid pilgud, millesse oli karanud imestus. Aga ta ei lasknud end segada.

«Ordumeistri nõu — on tark nõu. Rahu on parem kui sõda. Töö on parem kui mässamine. Me oleme maamehed. Meie peod kuuluvad adra ja mitte mõõga juurde.»

Paater neelas ahnelt ta sõnu, noogutades peaga. Rüütli silmis viirastus uskumatusega segatud heameel.

«Kas ordumeister on nõus, kui me mõõgad maha paneme?»

Paater noogutas. «See on tema soov.»

«Ja et meie laiali läheme, igaüks oma töö juurde?»

Paater kõhkles. «Seda jah, aga...»

«Ma mõistan...» jätkas Vahur. «Siin on sündinud tegusid, mis tahavad uurimist. On vaja, et osa meist läheks — selgitust andma...»

Paater noogutas. «Seda — oleks küll vaja...»

«Ons ordumeistril veel soove?»

«Ei!» lausus paater rahuldatult. «Neist — aitab!»

Vahur pöördus kaaslaste poole. Nõumäe veerud kubisesid meestest, keda oli kohale toonud teade vaenlase saadikute saabumisest.

Teda silmitsesid tuhanded silmad.

«Noh, vennad!» hüüdis Vahur. «Ordumeister on armuline. Ta ei soovi muud kui seda, et viskaksime mõõgad rappa ja läheksime küladesse. Ootama nuute, ahelaid ja võllapuid. Ta ei soovi muud kui seda, et te annaksite talle veel täna oma pealikud välja. Asja selgitamiseks. Tuleproovi, piinaratta ja timuka kirve abiga...»

Nad ei lasknud teda lõpetada.

«Visake see ristikõlgutaja laukasse!»

«Saatke ta kuradile!»

See jutuajamise lõpp näis saadikutest kõige enam

marru ajavat toda, kes kogu aja oli teiste selja taga seisnud. Rabelnud end teiste varjust välja, kisendas ta lõikaval häälel:

«Mehed! Võtke mõistus pähe!»

Tekkinud kära vaikis. Too oli tõepoolest — maamees. Too oli ju sulaselge, rikkumatu maakeel, mida see seal pruukis. Nad jäid teda kuulama.

«Ärge olge hullud!» jätkas külaline. «Te saate kõik hukka. Ordumeistri-isandal on enam odasid kui teil ühtekokku puupöörasid vammuse küljes. Andke parem alla!»

Mats, Rävala meeste pealik, katkestas teda tigedalt.

«Sina! Mis mees sa oled, et tuled oma tarkust pakkuma?»

Küsitu näis süttivat. Ta pöördus neist kõrvale, kriisates rahvamurru suunas, nagu tahaks ta rääkida üle pealikute peade.

«Kes ma olen? Olen mees maarahva tõust ja soovin teile head. Olen maamees nagu teiegi. Teil pole põhjust mind mitte uskuda!»

Ta ei saanud edasi rääkida. Rahva seast hakkasid hüüded vastu keema.

«Sa, junkrute sabarakk, ära lõksuta siin lõugu! Mitte maarahva tõust, vaid äraandjate tõust oled sa!»

«Vennaverega kaupleja!»

«Sind ei tunne keegi . . .»

«Miks ei tunne!» hüüdis keegi teistest üle. «See on ju Ardu mõisa kilter! Nahanülgija! Tõmba kuradile!»

Vahur tõstis rahustamiseks käe.

«Soo — või mõisakilter!» jätkas ta siis. «Noh, siis kuula, sa maarahva-tõugu saks. Näed asjata vaeva. Sinu pajatamise jaoks pole siin kõrvu . . . Vaata ringi! Vaata teraselt! Pole siin ühtki sinu mesti meest. Ei ühtki kiltrit, kubjast, küla- või vakusevardjat, ei kümnikku ega kõrtsmikku! Ei ühtki maavaba isandakest — träälide kurnajat! Ei ühtki maarahva-tõugu äraandjat. Maarahvas ei kükita rüütli mära kõhu all. Seal, kust sina välja ronisid. Maarahvas räägib rõhujatega ainult taprite keeles. Ja ta räägib sinugagi, kui aeg käes on!»

Kilter oli muutunud kahvatuks. Aga miski sundis teda uuesti suud avama.

«Mehed! Need ässitajad viivad teid surma. Aga te võite oma elud päästa, kui nad välja annate...»

Need olid ta viimased sõnad, sest ülejäänud nööris hirm kurgupõhja.

Rahvamurrust hüppas välja elatanud mees, pihk pussi peal. Jäi lõõtsutades ta ette seisma, vaevu taltsutades silmis lõõmavaid vihaleeke.

«Sina — Kiltri-Mart! Veel üks piuksatus, ja... Sina, inimeste hukutaja... oled äkki päästjaks hakanud! Uss!... Vii oma isandatele sõna — oleme valmis surema! Kuuled! Parem surra, kui sinusuguse näruga ühte õhku hingata!»

«Lööge see tõbras maha!»

«Ordu palgakoer!»

Rahvamurd läks keema. Valgus siis tihedalt saadikute ümber kokku. Kümned käed sirutasid nende poole. Saadikud jõllitasid hirmust, vajudes üksteise najale kobarasse.

Vahur pingutas häält.

«Vennad! Jätke nad rahule! Ärge unustage — nad on saadikud!»

«Mis saadikud! Mida nad meie saadikutega Paides tegid! Tasuge Amburi eest kätte!»

Ei aidanud muud kui käsud. Kusagilt tekkisid sündmuskohale metsamehed. Pannud pealerõhujate ees tee odadega kinni, peatasid nad rahvamurru nagu parras laine.

«Koristage end enne, kui on hilja,» urahtas Illo saadikutele.

Need taarusid hobuste juurde nagu joobnud. Hetk hiljem kappasid ratsud minema ajuga, nagu oleks neil tuli kannul.

Nõumäe veerud kohisesid, nagu oleks torm painutanud metsa. Pagevatele ordumeestele järgnes lakkamatu kisa, lainetades järjest tõusva hooga edasi-tagasi. Tuhandeisse silmadesse oli karanud viha. Peade kohale tõusid taprid ja nuiad, hallide ja pruunide vammuste meri lainetas, otsides tegusid, millesse puistata pakitsevat raevuhoogu. Tuhanded hüüded sulasid vaikivate pealikute kohal kokku ja kõlasid võimsa, karmi käsuna.

«Andke märku tormijooksuks!»

«Mis siin veel vahtida!»
«Läheme ristikoeri materdama!»
Vahur seisis tardunult. Ta oli võimetu seda tormi taltsutama, mis tast üle voogas, mis lämmatas ta hääle, tegi kõrvad kurdiks ja imbus südamesse nagu magus valu.
Vaim oli valmis!
Nad võisid nüüd tulla! Nood rautatud kuradid.
Aga käsku polnud vaja anda, sest eemalt lõid häälitsema kümned sõjasarved, täites lõunapäikese lõõmas virvendava õhu erutava lainetusega.
Käskjalad tuiskasid tolmupilvede keereldes lähemale.
«Tulevad! Tulevad!»

KUSTUMATU LEEK

Nad seisid tihedalt, külg külje kõrval, katkematu rivina. Alutaguse ratsanikkude tugevad, rässakad hobused surusid otsmikud ette ja toetasid kabjad kõvasti paesele pinnale, otsekui mõistes, et nende hooleks on jäetud vaenlase pealetungihoo peatamine. Jalamehed väe tiibadel olid laskunud ühele põlvele, odasabad maakamaras. Too oli nagu lõputu, mitmerealine okkaline tõkkeaed, mis pidi ründajate ratsude kõhualused rebestama. Samm tagapool oli nuia- ja taprimeeste tihe rinne.
Siin olid mehed kõigist maanurkadest. Olid tapariistad kõigist liikidest. See oli elav müür, rasketest lihastest vall, milles sulasid kokku adrameeste hallid jämedad rüüd, sulaste takused ürbid, metsameeste nahksed vammused ja Rävala hulkurite katkised kuued. Sulasid ühte meeste tõmmud, otsekui kivist raiutud näod, raukade helendavad kulupead ja poiste ärevusest õhetavad palged.
Tol hetkel ühendas neid tuhandeid üks mõte, üks tunne ja üks südamelöök. See tuikas raskelt ning võimsalt ja selles voogas ning leegitses kustutamatu tuli. Too oli põlemine, mida olid toitnud aastakümnete kannatused ja halastamatu viha. Oli käes suur südamete proov, oli tulnud tund, mis pidi vaagima nende, nende

laste ja naiste, külade ja tarede saatust. Kogu rahva saatust.

Hingetus, põnevas pinges põlesid silmad, tukslesid põselihased, kerkisid rinnad. Liikumatus vaikuses hakkas kaugelt kostma kõmin. Paene pind ohkas tuhandete kapjade raskuse all.

Nad olid tulemas.

Vaenlase piikidemets kerkis üle lagendiku elutu vaikuse. Lõid hüplema sajad ristid tuules lehvivail lipukangail. Ja tolle all — helisev raud, lõputu vallina, milles kirendas kilpide katkematu vöö. Kõik see veeres ähvardava kohinaga mööda tolmama löönud maakamarat.

Rüütlivägede määratu rinne venis lähemale, aeglaselt ja raskelt.

Alutaguse omade seas tuksatas midagi. Keegi kippus rünnakusse.

Vahuri hääl lõikas mõõgana kaugusse.

«Tagasi! Oodata!»

Kajana rõkatas hüüd teiste pealikute suust.

Ülestõusnute rivi tardus uuesti.

Siis rebis õhku vaenlase trompetite kisa.

Too oli tormijooksu algus. Lipud tõusid kõrgele. Piigid laskusid alla.

Ründajate rinne, tungides keskelt terava kiiluna ette, hakkas veerema nagu raske laine. Hobukapjade plagin näis paisuvat kõrvulukustavaks mürinaks. Raud kõlises ja raksus. Maa vappus rünnakuhoost; vappus, tuiskas ja värises.

Nad tulid tihedalt, kilp kilbi küljes kinni. Kohutav hoog virutas sõdijate ahelikud niisuguse jõuga kokku, et hetkeks näis isegi maapind pikalipaisatud hobuste ja mahalangenud inimkehade all kõikuvat.

Teine rivi, mis tuli kohe esimese kannul, valgus ülestõusnuist üle. Ristisärkide laine näis laiali uhtuvat kõik, mis talle ette jäi.

Vahuri rinnas tuksatas midagi. Ta oli seda kartnud. Rauda ei pidanud ka kõige tugevam rind. Oli aeg keskelt järele anda. Ta tahtis ju vaenlast tiibadega rünnata.

Võtnud kaasa piigimeestest ratsasalga, keda ta raske-

mate kohtade katteks oli varus hoidnud, sööstis ta läbimurdekohta. Hetkeks näis talle, et ta peab seal üksi vaenlasega mööku ristama. Aga siis andis rüütliväe pealetungilaine järele. Ülestõusnute mustjashallid kobarad tõusid jälle nagu pilliroog, millest laine on üle käinud. Mõõgad ja taprid vihtusid vihaselt, nuiad vingusid, raudsed särgid oigasid... Odad, tungides elavasse lihha, tõid korinad surijate suhu.

Vahuri ees viirastusid pilguks ülestõusnute verest nõretavad, heitlevad salgad. Kõik nende ümber näis punetavat. Punetasid langenud kaaslaste surnukehad jalge all, punetasid lõhkiraiutud rinnad, nõretavais haavades pead. Aga taganemist polnud. Tapluse palav hoog kergitas haavatud maast, surus neile mõõgad veel kindlamini pihku. Sundis surijadki püsti, et panna välja viimane.

Rünnakuhoog oli kandnud Vahuri taplusetulle. Ootamatust rünnakust rabatuna paiskusid ordumehed ees kahele poole laiali. Oli raske ja kitsas puhastada mõõgaga läbipääsu kõikjalt vastu vahtivaist kilpidest. Aga hoog ja kogenud ratsu, kes viskus kartmatult lahingumöllu, viisid ta sihile, piiratute juurde.

«Pidage vastu, mehed!»

Nad heitsid talle palavas rähkluses ainult põgusa pilgu, milles lõi särama killuke rõõmu.

«Pidage vastu, abi tuleb! Hoidke — raba poole!»

Alles nüüd mõistis ta, miks Alutaguse rühmad ei pääsenud minema pehmele pinnasele. Miks nad jonnakalt paigal takerdusid. Taandumistee oli läbi lõigatud. Oli see toimunud juba võitluse alguses või hiljem, seda ta ei teadnud, kuid kogu rabakallas kihas ristisärkide ahelikkudest. Konnavere raba oli neile andnud õppetunni ja selle tarkust näisid nad täna ennekõike silmas pidavat.

Kusagilt kerkis välja Illo.

Ta oli üks vähestest, kel oli veel ratsu. Too hüples ja väänles nagu tulest kõrvetatu, vaevu suutes peremehe ratsmetõmmetele järgneda. Mõõk ta isanda kätes näis olevat haaratud samast hoost. Püüdes lennult kinni kümneid vaenlase lööke, jäi tal mahti ka vastu anda. Ja nood järsud kõlavad hoobid rabasid vastaseid sadulast,

nagu oleks neid alla kiskunud maapind ise.

«Selja taha poetasid end, saatanad!» ähkis Illo. «Ei märganudki, kui löögid hakkasid kuklasse sadama.»

Siin polnud palju arutada. Rinded tuli vahetada. Tee rappa tuli vabaks murda.

Sarvemees Vahuri selja taga pani riista appikutseks helama.

Sellele vastati. Vasakult tiivalt tormasid appitõttavad salgad lähemale. Hetk hiljem lõid ka paremal pool kõmama tuhanded sammud.

Abi tuli.

Ees tuiskasid ratsud, taga vihakisaga maameeste parved.

Too oli Manivald, kes oma meestega esimesena palavaks köetud taplusepaigale jõudis. Esimene rünnak oli neid rabanud vähem kui teisi. Ratsud tulid kapates raske hooga, piigimehi polnud küll palju, ent täna näis sõjanui üles kaaluvat kõik teised relvad.

Kähmluse kuumas leitsakus ei tundnud Vahur isegi, kes tulijad olid, aga sitkete käte poolt jagatud rasked matsatused näisid rääkivat iseenese eest. Vaenlastemurd, kes vahepeal näis päris läbipääsmatuks muutuvat, hakkas peagi hõrenema. Ja kui teiselt poolt jõudsid kohale jooksust hingeldavad träälide parved, libisesid ristisärgid nende löökidesajus kusagile eemale.

Hetkeks oli mahti ringi vaadata.

Vahuri pilk peatus surnukehadest kirendaval maapinnal. Rünnakuhoog oli muserdanud mullakamarale kuhjadesse inimesi ja hobuseid. Dreileben võis käsi hõõruda. See oli valus hoop, mille ta oli jõudnud rahva rinda virutada. Muld, mille pärast siin praegu võitlus käis, oli saanud küllusliku pühitsemise adrameeste ja sulaste palava verega . . .

Päev oli ees ega olnud siin aega pikalt mõtteid mõlgutada. Rabaveer valendas ordusõdalastest, kes olid asunud ülestõusnute ümberpiiramist lõpetama. Need seal rabaveerel tuli eest ära pühkida, maksku mis tahes.

Pealikute käsud liikusid edasi. Kõigile oli ütlematagi selge, mis tuli teha. Raba oli ainuke, mis võis neid, teiba- ja taprimehi, vastasega ühele pulgale seadida.

Valida ei olnud. Tuli läbi murda! Tuli!

Nad koondusid rünnakuks. Piigimehed ette, nuiamehed kannule, Rävala omad paremale tiivale, Soontaga karud vasakule... Kiiresti, tõtates, sest ajale olid nüüd tiivad selga kasvanud.

Vahur tõstis lennult mõõga, Illo ja Rein leekisid ta kannul.

«Anna pihta!»

«Anna pihta!» kõmises nende selja taga tõusev häältelaine.

Ent nad ei jõudnud läbida pooltki vahemaad, mis neid vaenlasest eraldas, kui selja taga hakkas tumedalt ja süngelt kõmisema kõuehoog.

Midagi külma puges Vahuri südame kohale. Tal ei tarvitsenud pead pöörata. Ta teadis selletagi, mis see oli. Dreileben oli varuväed taplusse paisanud. Ja neist ei paistnud tal puudu olevat.

Vaenlane oli ees. Vaenlane oli taga. Ta oli kõikjal.

Pöördunud sadulas ringi, möirgas Vahur kogu jõust üle lahingumüra:

«Kaitske seljatagust!»

Siis sööstis ta edasi. Kõige enne — raba!

Kilbid kerkisid ta ette. Vuhisev mõõgahoop riivas ta põske, nii et tuiskav verelaine ta silmad hetkeks tumestas. Aga siis pääses ka tema virutama. Tulised sädemed tantsisid mõõgateral, käeranne põrus hoobi võimsast lennust. Sadul ta ees jäi tühjaks... Kõrvalt lajatati raksatav löök, mis rebis lahti teise vastase soomusrüü kattekilbid ja pühkis tolle teelt. Mats ta kõrval viibutas rasket sõjanuia. Lajatasid vihaselt teisedki sõjanuiad, pekstes ristisärkide müüri laiali...

Nad murdsid läbi. Aga neid polnud palju. Ainult sadakond lõõtsutavat meest verest ja vahust paakunud hobustel. Loomad tammusid abitult vetruval samblavaibal.

Tagapool lõi uuesti keema taplusetorm. Seal võitlesid elu eest tuhanded jalamehed, kes polnud lõksust pääsenud.

«Tagasi! Omadele appi!» möirgas Vahur.

Ratsud korisesid vihaste kannustuste käes. Mõõgad kerkisid uuesti õlgadele.

Nad jõudsid tagasi.

Too oli leegitsev põrgu, mis seal kees. Orduvägede kahekordne rinne piiras neid kõikjalt. Too oli nagu raudne rõngas, mis sädeles ning kõrvetas ja tõmbus aina koomale.

Ülestõusnud taandusid samm-sammult pealevajuva vaenlase ees. Too oli kohutav, meeleheitlik võitlus.

Siin oli asjata midagi enam käskida. Käsud olid kirjutatud võitlejate südameisse, sõnad olid ülearused. Peaaegu täiesti sõjariistadeta mehed heitlesid, nagu oleks neid palavik haaranud. Aisade, paelahmakate, pusside ja rusikatega. Küüntega, millelt nõrises veri. Nad tormasid ründajate ratsude alla, tekkisid raudmeeste sadulaisse, klammerdusid vaenlaste kõridesse ja surid mõõgahoopide all. Haarasid piikidest, rebides ja väänates neid, nii et pihkudelt koorus nahk. Rüütlite sõjariistad näisid olevat puust, sest nende löökide ohvrid tõusid ikka ja jälle. Tõusid haavatud ja surijad, tõtates vankuval sammul uuesti heitlusse.

See oli nagu unenägu.

Isegi päeva jooks näis olevat seisma jäänud, et ruumi teha vikatimehe kibedale rutule, kes oli siit aastate saaki kokku korjamas. Mana äigas laias kaares, kuulmata paatrite palvepodinat, õhkamist Neitsi Maarja poole ja appihüüdeid pühakutele.

Orjad näisid teda paremini tundvat. Surid vaikides, põlvi nõtkutamata. Käsk oli üks, seda tundsid kõik: kui pole pääsu, võta vaenlane Manala teele kaasa. Et järelejäänutel oleks kergem.

Seda nad tegidki.

Nõdrameelne vanamees Angerja keldrist võitles vaikides, nagu peksaks ta reht. Too oli lumm, mis teda püsti hoidis. Leemetades kümnete mõõgalöökide veristest hammustustest, riided puruks rebitud, rind ja õlad täis ammunooli kui kõrsi, keerutas ta sõjanuia jõuga, mis raksatas nagu välk. Pealetungivad rüütlite ratsud taandusid, norsatades hirmust. Varisesid hoopidest põlvili... Raudseilt käsivartelt pudenesid kilbid, näokatted vajusid lömmi... Too oli nagu tuli, mis sulatas rauagi.

Lõpuks ta varises, läbipuurituna kümneist piikidest. Laskus hääletult magama pandud vaenlaste hunnikule,

silmis ikka veel seletamatu pilk, mis isegi kustudes näis pöörduvat sissepoole, mõistuse rohtunud radadele.

Rävala sellid, hankinud langenud vastaste kilbid, kaitsesid end visalt. Vahur otsis asjata Rävala omade hulgast Matsi. Ent saatus näis olevat talle varunud kaaslase jaoks vähemalt jumalagajätugi. Ta märkas parkalit tol hetkel, kui ründajate hobused olid astumas üle selle keha. Ta ei teadnud isegi, kuidas ta Matsi vaenlase jalust suutis välja kiskuda.

Asjata. Lai haav oli Matsi silma sulgenud. Rind oli elutuikest tühi. Vahur kavatses ta jätta, aga siis näis langenu teises silmas hetkeks süttivat säde. Verest korpunud huuled pomisesid midagi. Mis ta ütles?

Surunud kõrva parkali suule, püüdis ta läbi tapluse-kära kinni vaevase sosina.

«Vahur... Ütle, Vahur... kes tasub meie eest?...»

Too küsimus jäi vastamata.

Mats oli kustunud. Tuli ründajate eest taanduda.

Vahur tõusis taas hobusele.

«Illo!»

Keegi ei vastanud. Ka toda polnud enam.

Ent keegi näis ta hüüdeid kuulvat. See oli noor valgepäine poiss, kes läbi võitlusemöllu lähemale tuiskas.

Õnneleid!

Neil polnud aega jutuks.

«Hoia mu lähedale... Tuleb läbi murda!»

Hetk hiljem oli ta tabanud sarvemehe. Seegi näis viimane olevat.

Kui too oli puhumise lõpetanud, karjatas Vahur kopsude viimase jõuga:

«Mehed! Minu järele!»

Ta tõi neist välja mõnikümmend. Pääses uuesti üle taplusetandri nägema. Seal polnud palju vaadata. Eemal heitlesid talumeeste kokkusulanud salgad vaenlase ülevõimu vastu, tormates edasi-tagasi, tõustes ja vajudes, kustudes nagu küünlaleegid tõmbetuules.

Tal polnud mahti selle üle valu tunda.

Ta oli eluga jumalaga jätnud. Ta tahtis minna sinnasamasse, kuhu teisedki. Ta oli täna liiga palju sõpru Mana kätte andnud, et elu oleks võinud siin veel midagi väärt olla.

Kuid seda natukest, mille need tunnid talle olid järele jätnud, tahtis ta müüa nii kallilt kui võimalik. Kus oli ordumeister? Kus olid teised timukad? Ta kobas silmadega ringi. Teisedki näisid olevat ta mõtteid lugenud.

«Seal!» hüüdis keegi. Nende pilgud jooksid näidatud suunas.

Eemal künkal seisis liikumatu meestekobar valgeil ratsudel. Laiad punased sadulatekid, tuules lehvivad suletutid, käskjalgade siblimine ja trompetite helendav vask... Seal nad olid!

Tal polnud enam aega ringi vaadata. Käsklust polnud vaja anda. Nad läksid kõik koos, nagu oleks neid torm lennutanud. Nõmm kõmises kapjade lennul, kanarbikulaigud välgatasid kahele poole, tuul kahises tuikavais kõrvades...

Ta imes silmadega järjest lähemale tulevat küngast. Surunud kannad lõõtsutava ratsu sapsudesse, rebis ta mõõga õlale. Too — helisev raud — näis ta peos elavat ja hingavat, värisedes samasugusest tasumisihast nagu ta isegi.

Ees lõi äkki midagi kihama. Isandad pudenesid laiali, kapates künkalt igas suunas alla. Trompet käunutas kaeblikult, kurgus nutt ja ahastus. Vasakult, tapluse vaibuvast katlast, eraldus äkki ristisärkide salk ja kiirustas nende teed läbi lõikama...

Too oli võidujooks. Võidujooks ülikute elule ja surmale. Võidujooks Liivimaa ordumeistri elule ja surmale. Ristisärgid pingutasid meeleheitlikult, et ülemaid päästa. Kõikjal lõid kaeblema trompetite eredad hüüatused, summutades taplusemüra.

Nad põrkasid ülikutele appirutanud raudmeestega künkajalal kokku. Vahuril polnud mahti vaadata, mis toimus teistega. Tal polnud aega vaenlasega mõõka ristata. Ratsmeid metsiku jõuga rebides paiskas ta hobuse vaenlasele otsa. Piik vihises ta kõrvust mööda, miski heitis ta sadulast ratsu kaelale... Kusagil välgatasid vastu taevast vaenlase hobuse rabelevad kabjad. Siis oli ta uuesti sadulas. Loom ta all rögises kokkupõrkehoost, aga lendas uuesti, edasi, nagu mõistes, mida need hetked tähendavad...

Too, kelle elu ta ihaldas, oli künkalt alla jõudnud.

Kümmekond sammu eemal tardusid maa külge ülikute abitute käte juhtimiseta jäänud ratsud. Rüütlid jõllitasid ründajaile näkku nagu maa alt kerkinud lummutistele. Avatud näokatte nelinurkadest peegeldus tumm, hääletu hirm...

Aga selja taga peksid hüplevad kabjad krudisevat kruusa. Ordujunkrud olid ta kannul!

Ta sööstis esimese isanda kallale. Alles siis, kui ta oli mõõga tõstnud, tundis ta kõrgeltsündinud vastase ära. See oli tuttav nägu Põltsamaa lossi kohtulaua tagant. See oli Põltsamaa foogt ise.

Talle näis, et see oli ta elu tugevaim löök. Pidigi olema, sest see oli viimane! Vaenlane kägardus nagu vaha tules, varisedes hääletult sadulast.

Too löök polnud viimane. Viimane oli järgmine, mille ta kinnitas tagantründava vaenlase kaelasoomusesse. Tera näis olevat läbi hammustanud isegi katteraua. Enne kui ta suutis mõõga lahti kiskuda, kustutas miski nähtamatu ja raske ta teadvuse...

Ta ümber polnud muud kui pilkane pimedus. Ruum oli kaotanud mõiste. Aeg voogas katkematu kosena. Kusagilt ta tuli ja kusagile läks, jättes järele ainult kohina, millesse tundus olevat kätketud ohkeid, kaebeid ja nuttu...

Oli ta sattunud Manala teile? Ta püüdis asjata oma südame lööke kuulata — neid polnud. Püüdis silmi avada — neid näis katvat muld. Püüdis hingata, ent õhku polnud.

Ta oli surnud. Ta oli tõesti surnud. Ta oli vari. Tühi, värvita, kujuta, kaaluta... Ta oli ainult osake mingist lõputust olemisest, millel polnud sisu, sihti ega eesmärki... Ta tahtis magada. Ainult magada. See oli ta ainus soov, kui tal üldse mingeid soove oli. Magada igavesti, kaduda, kustuda mitte millekski, jääda olematuks...

Ent siis näis midagi muutuvat. Kusagil süttisid leegid. Ta ei näinud neid, ent tundis nende kauget soojust. Ta silmad olid surnud, ent süda näis siiski midagi tajuvat. Too oli nii segane, piiritu ja ebamäärane, nii kauge ja nõrk, et ta arvas selle olevat palja unenäo.

Ent too ta sees kasvas. Kasvas lakkamatult. Tegi talle valu, piinas teda, ent samas täitis ta sooned magusa soojusega. Raputas, tõstis ja langetas, sundis teda elama ja hingama. Ta mõistis siis, et too kauge, varjatud tuli oli ta kaduviku vaikivaist orgudest taas kandnud elu rajale.

Mis see oli? Kust olid need nähtamatud leegid pärit? Ta pingutas end vaatama. Ja siis ta ulatuski neid nägema. Seal polnud leeke. Oli ainult üks suur punane, lõõskav ja kohisev tungal, mis õitses pimedas öös. See tungal oli kellegi käes. Kellegi käes, kes näis teda valgustavat ja kelle silmist hoovas talle vastu sõnatu käsk.

See oli Leemet. Tema ätt. Ta seisis liikumatult nagu kuju. Tõrvik ta sirutatud käes tõusis aina kõrgemale. Ja ta ise kasvas, nagu oleksid teda toitnud maa nähtamatud juured. Kasvas järjest suuremaks, tõusis üle pilvede, üle aegade, üle määratu laotuse, varjutades kõik enda ümber.

«Tõuse!» näis ta tahtvat öelda.

«Ma ei suuda, ätt...» sosistas Vahur.

«Tõuse!»

«Ma ei suuda! Olen oma võitlused — lõpetanud...»

Tõrvik Leemeti käes tõusis veel kõrgemale, pildudes sädemeid.

«Tõuse!... Võitlus — ei lõpe kunagi!»

Vahur vaatas Leemeti silmadesse. Siis, pingutades üleinimliku jõuga, rebis ta end maast lahti.

Oli külm. Pea kohal sirasid lugematud tähed. Kusagil eemal kohises meri... Vahuri pikkamööda selginev pilk ulatus nägema kaugemale.

Eemal, öö kõrge võlvi all, sadade lõkketulede punetavas kumas lehvisid laisalt mustad ristid lipukangaste virvendaval taustal. Mustad ristid... Kõikjal mustad ristid. Orjuseikke kustumatud märgid... Kogu silmapiir näis neid täis olevat. Vahurile viirastus, nagu oleks nende lugematute ristide vari tumedal taevarannal sulanud kokku üheks määratu suureks ristiks. Nagu oleks too rist toetunud kogu maale. Nagu oleks ta varjutanud kogu maa, mis polnudki enam maa, vaid suur haud, mille põhjas puhkasid lugematute orjade surnukehad.

Nad magasid siin nii, nagu surm oli nad suigutanud — kes näoli kastesel kanarbikul, kes selili, vahtimas tinaselt vilkuvaid tähti. Vahur ei tundnud neid hämaruses ära. Astus ja kummardus, tõusis ja põlvitas, kobades tardunud, liikumatuid kehi.

Aga siis tundis ta ühe. Ta oleks selle tuhandete seast ära tundnud. Tolle noore valgepäise mehe, kelle pikad kiharad näisid põimuvat kanarbiku pehmesse vaipa. Too oli — Õnneleid. Vennas ise.

Põlvili laskudes surus ta pea langenu rinnale. See oli külm ja elutu, nagu poleks selle sees kunagi leegitsenud noor, helisev süda. Poiss naeratas, nagu näeks ta avaruste kõrguses unelmaid. Vahur ei raatsinud sulgeda teise silmi, millesse näis olevat kätketud midagi ootusrikast, suurt ja säravat.

Käsi laskus ta õlale. Ta pöördus ümber. Mehed seisid ta ees.

«On aeg astuda, Vahur,» lausus keegi. «Öö on lõppemas ja uus päev ootab.»

Venda jumalagajätuks suudelnud ja magavaile sõpradele viimse pilgu heitnud, tõusis ta üles.

Ao hahkjas valgus oli asunud kergitama pimedusekatet lahinguvälja tardunud, kohutavalt liikumatuselt. Ellujäänud vaatasid seda tummas vaikuses.

Aga Vahur ei näinud seda enam. Tema pilk ulatus kusagile kaugemale.

«Mingem, vennad . . .» lausus ta lõpuks. «Võitlus jätkub. Sest veel on meie maal mehi, kes jaksavad mõõka tõsta!»

AUTORILT

«Musta risti ikke all» on romaan, mis küpses ja mõlkus mõttes kümme aastat. Paberile sai ta pandud neljakuuga, mille järel oli tunne, nagu oleks kivi südamelt langenud. Mõte oli sõnaks saanud. Kuidas see kunstiliselt õnnestus, on muidugi iseasi. Selle üle otsustab juba lugeja.

Teos, mis teil käes on, ei pretendeeri olemast ajalooliseks uurimuseks. Kuigi temas pole vähe ajaloolist allikmaterjali käsitletud. See on romaan, mis ei tegele mitte niipalju ajalooliste sündmustega, kuivõrd neid sündmusi põhjustanud sotsiaalse olustikuga. Klassivastuoludega, mis feodaalse ekspluateerimise tingimustes olid kasvanud selleni, et nende tulemuseks ei saanudki muud olla kui Jüriöö ülestõusu nime all ajalukku läinud rahvamasside vastuhakk rõhujaile.

Olustik, see on tuum. Sündmused, need on vaid väliskestaks. Ja sellistena on neil romaaniski vaid illustratiivne iseloom. Ärgu siis pandagu pahaks, kui ma siin olen kasutanud kirjamehe vabadust ja pole ennast rakendanud ordupapi riimikroonika lõõga. Ma mõtlen selle all tendentslikkust ja vastuolusid, mida selle perioodi allikmaterjalides nii hulgaliselt leidub, et isu ridade vahelt lugemisest täis saab. Ja mis lõpuks sunnib haarama lihtsalt faktide loogika järgi.

Vabad käed olen enesele jätnud ka kontseptsioonide suhtes. Eriti selles osas, mille kohta kaasaegne ajalooteadus pole veel suutnud lõplikku ja ammendavat vastust anda. Ärgu mõni praegune ega ka tulevane kandidaadiväitekirja tegija ennast selle poolest lasku häirida. Kui

ma teost kirjutasin, ei mõelnud ma hoopiski mitte sarvede kokkulöömise peale temaga.

Jutt pole detailidest. Mitte sellest, kas esimene taplus peeti Padise müüride all või mujal. Või sellest, kas ordufoogti mõõk oli kergem või raskem kui Harjumaa mõisakupja kaigas. Ja kas ülestõusu juhtidel olid mirdipärjad peas või mitte.

Jutt on rahva murdmatust vaimust. Tema surematusest.

Jüriöö ülestõus on mineviku hävimatu monument. Ta kujutab endast üht heroilisemat episoodi kogu me rahva ajaloos, mil rahvas relvitult, väljaõppeta, sõjaliste kogemusteta, oma südame ja rusika jõul astus välja võitlema oma elamisõiguse eest. Ja võitis. Sest tuli, mis siis tuha alt leegina miilama lõi, jäi kustumatuks tunglaks orjuse sajandite pimedas öös. Sellisena püsis ta põlvi rahva pärimustes ja tema moraalne mõju elab edasi ka tänapäeval, mil rahvas ehitab üles uut õnnelikku ühiskonda.

Mul on ainult üks soov. Et me kõik õpiks oma rahvast armastama tema karmi, sünge, kangelasliku ja austusväärse mineviku kaudu. Ja et me tunneks ennast selle rahva liikmena, kes feodalismi öõst on end võidelnud sotsialismi sajandi valgusesse. Kui see raamat selleks kas või veidigi kaasa suudab aidata — on ta oma ülesande täitnud.

1955. a. A. SINKEL

SÕNASELETUSI JA SELGITAVAID MÄRKUSI

5 f o o g t — haldusametnik teatud maa-ala, isikute või asutiste haldamiseks ja kaitseks. Liivimaal olid foogtid ühtlasi kriminaalkohtunikeks.

„ v a r d j a — vakukubjas, kordapealne — ametimees vakuses, kes tegeles peamiselt andamite ja koormiste arvestamise ja sissenõudmisega.

7 k o m t u u r — ordu ametnik, kelle käes oli kõrgem kohtuvõim, ühtlasi politseiline ja sõjaline võim. Komtuurid olid Eesti alal Lihulas, Pärnus ja Viljandis alates 13. saj. ja Tallinnas aastast 1346.

11 v a k u s — keskajast pärinev administratiivne ühik eesti ja liivi talurahval, tähendas peamiselt maksuühikut, oli aga tarvitusel ka maksude õiendamiseks kokku kutsutud rahvakoosoleku ja maksu tähtpäeva nimetusena. Vakused olid oma suuruselt väga kõikuvad, hõlmates 15—100 küla.

14 o r d u k a p i i t e l — orduvendade koosolek.

„ a d r a m a a — maapinnamõõdu ning maksustamisühik vanas Eestis.

15 k a p e l l a a n — kabelipreester; abipreester ilma jurisdiktsiooni-õiguseta, enamasti ametis eraisiku (kodupreester) või piiskopi kulul.

20 o f i t s i a a l i d — kõrgemad ametnikud.

23 p a r o h h i a — kihelkond.

24 o r d u m e i s t e r — keskajal allus Liivimaa Saksa Rüütliordu haru Preisimaal olevale kõrgmeistrile. Kohaliku Saksa rüütliordu haru eesotsas seisis aga ordumeister.

27 k a s t e l l — väike kindlustus või linnus suurema kindluse ees, hiljem ka kindlus või linnus ise.

27 p a t e r s a n c t u s — püha isa (lad. k.).

„ d i ö t s e e s — keskajal jagunes Liivimaa kiriklikult viide diötseesi, mille eesotsas olid piiskopid, Riias aga peapiiskop. Diötseesid olid: 1) Riia d., 2) Tartu d. — Liivimaa Eesti osa peale Saaremaa ja Loode-Pärnumaa, 3) Saare-Läänemaa d., 4) Kuramaa d., 5) Tallinna d. — Põhja-Eesti ala.

Diötseesides oli osa maad ordu käes ja piiskopid olid ainult osa diötseesi ilmlikud valitsejad-maahärrad, kellena nad ei allunud peapiiskopile.

28 c i r c u l u s v i t i o s u s — ehk circulus demonstrando (lad. k.), tõestusviga loogikas: A tõestatakse B läbi ja B omakorda A läbi.

29 mixtum compositum — segu (lad. k.).
33 vesper — õhtu-jumalateenistus.
35 koge — laevatüüp XIV sajandist. Koged olid laiad, tugevad merekindlad purjekad 1—3 mastiga.
36 doomkapiitel — katoliku toomkirikute juures kanoonikuist koosnev vaimulik nõukogu; valis XIII s. alates piiskopi ja juhtis piiskopkonna kirikuelu.
37 kleerikus — preester.
38 doomdekaan — kõrgem vaimulik toomkirikus.
„ pater noster — meie isa (lad. k.).
„ ave-maria — katoliku usu palve.
„ agnus-dei — messi kuuluv kirikupalve.
„ kanoonikus — vaimulik, toomkapiitli liige.
39 refektoorium — puhkeruum (lad. k.), söögisaal katoliku kloostreis.
40 gloria in exelsis Deo — au olgu jumalale kõrges (lad. k.).
40 te-deum — vaimulik hümn.
51 trääliđ — peamiselt sõjavangidest põlvnevad orjad.
61 dormitoorium — magamisruum, eriti kloostreis.
75 monstrants — harilikult torni- või altarikujuline katoliku kiriku liturgiline riist reliikviate või pühitsetud hostiate näitamiseks rahvale.
„ reekviem — surnu mälestuseks peetav hinge- ehk leinamissa katoliku kirikus.
76 stoola — katoliku kiriku vaimuliku ametivöö.
89 Tõnn — olend eesti rahvausundis, kelle kuju (algul vahaküünal, hiljem vahast või puust nukk) pandi nn. Tõnni vakka koos mitmesuguste toidu- ja muude ohvripanustega; pidi tooma majale õnne.
161 Krieg — sõda (saksa k.).
170 perkovits — perkovets ehk perkapund — vana kaaluühik, mis võrdus kümnele puudale.
223 noviits — vaimulikku ordusse astuda soovija katseaja kestel.
„ sutaan — katoliku vaimuliku pikk-kuub.
„ Kürie eleison, Christe eleison — Issand halasta, Kristus halasta (kreeka k.), liturgiline palvevormel.
„ lauamõis — mõis, mille tulud läksid vürsti, maahärra või piiskopi ülalpidamiseks.
224 missaal — katoliku kiriku missaraamat.
225 Credo in unum Deum — usun ainujumalasse (lad. k.), usutunnistuse osa.
„ meierše — perenaine.
226 Pater noster, qui es in caelis, santificetur nomen tuum... — Meie-Isa palve algussõnad.
227 prior — abti abi või harukloostri ülem.
„ prelaat — kõrgem katoliku vaimulik (piiskop, abt jt.).
228 stift — piiskopkond kitsamas mõttes.
232 paavsti kuuria — paavsti õukond, kuhu kuulusid eeskätt paavsti abilised ja ametnikud kiriku valitsemisel.

233 Servus in Christe minimus. Olaus. Episcopus Revaliae XII die Martii. Anno Domini MCCCXLII. — Kristuse kõige väiksem ori. Olaus. Rävala piiskop. 12. märtsil. Issanda aastal 1342 (lad. k.).

" et cetera — ja muud, ja nõnda edasi (lad. k.).

235 quadrivium — keskaegne nelja-alaline kõrgem kooliõpetus. Koosnes muusikast, astronoomiast, dialektikast ja retoorikast.

237 Du, Kerl! Komm mit! — Sina, mats! Tule kaasa! (saksa k.).

240 Nu — braves Kerl... komm... — Noh, tubli mees... tule...

249 sirvilauad — ehk riimid, skandinaavia päritoluga vanaeesti kalender pulkadel või lauakestel, millele olid nädala- ja tähtpäevad eriliste märkidega peale lõigatud.

299 misericordia — misericordia Domini, Jumala halastus, 2. pühapäeva nimetus pärast lihavõtteid.

311 Ave imperator — elagu imperaator (lad. k.).

332 Halt! — pea kinni! (saksa k.).

" Du Teufel — sa kurat (saksa k.).

335 Mater dolorosa ora pro nobis — valurikas ema, palu meie eest (lad. k.), palvesõnad.

353 Pohemoll — (pohemold) piklik kahe kõrvaga, kerge puumold uhmris surutud tangude puhastamiseks.

382 koadjuutor — kaasabiline (lad. k.), katoliku kiriku piiskoppide või muude vaimulikkude abiline.

393 subordinatsioon — alistumus; allumus (lad. k.).

399 Feinde! — Vaenlased! (saksa k.).

410 Requiescat in pace... — puhaku rahus (lad. k.).

427 Pax vobiscum — rahu olgu teiega (lad. k.).

SISUKORD

Синкель Аристарх
ПОД ГНЕТОМ ЧЕРНОГО КРЕСТА

На эстонском языке

Оформление X. Олвет

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10.

•

Toimetaja H. Välk

Kunstiline toimetaja H. Vitsur

Tehniline toimetaja O. Kasemets

Korrektorid E. Männik ja A. Pervik

Ladumisele antud 30. XII 1955. Trükkimisele antud 2. II 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 28 + 1 lisaleht. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 23,01. Arvutuspoognaid 24,73. Trükiarv 14 000. MB-00863.
Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.
Tellimise nr. 6600.

Hind rbl. 9.40

7—3